
6
7
E
15

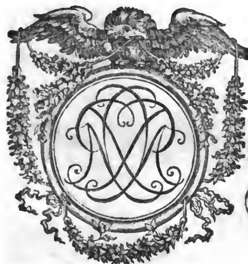
L'Ab. Portelli donò
al P. Marchi insieme
con altre cose del P. Lazeri
nel 1833

MISCELLANEORUM

EX MSS. LIBRIS

BIBLIOTHECÆ
COLLEGII ROMANI
SOCIETATIS JESU

TOMUS II.

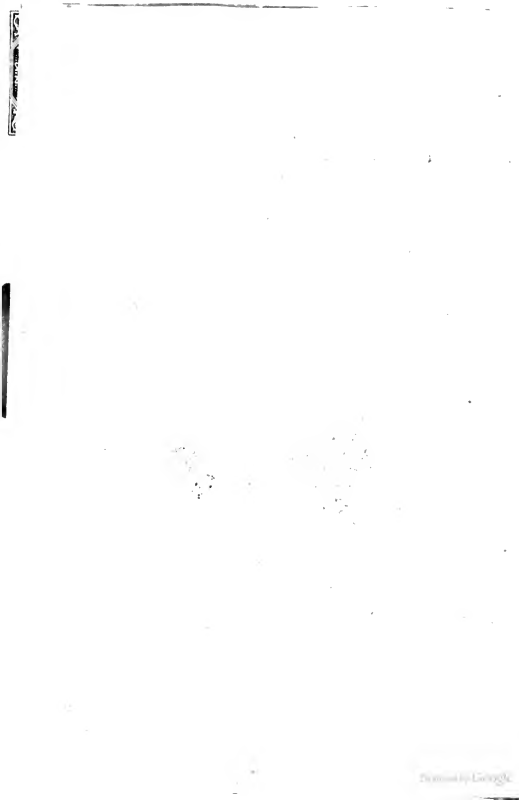

ROMÆ MDCCLVII.

APUD FRATRES PALEARINOS

PRÆSIDUM FACULTATE.

Prostant in Bibliopolio Palladis in Platea vulgo di Pasquino.

PONTIFICUM ROM.

EPISTOLÆ XXX

SÆCULO XIII SCRIPTÆ

AONII PALEARII EPISTOLÆ XXV

M. ANTONII MURETI

ET AD MURETUM

PAULI MANUTII, DIONYSII LAMBINI, JUSTI LIPSII PETRI MORINI, ALIORUMQUE VIRORUM CLARISS.

EPISTOLÆ SELECTÆ

ACCESSERUNT

GRÆCORUM SCRIPTORUM ALIÆ NONNULLÆ A LEONE ALLATIO OLIM RECENSITÆ

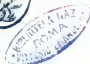
OMNES EX CODD. MSS.

BIBLIOTHECÆ COLLEGII ROMANI S. J.

NUNC PRIMUM EDITÆ.

ROMÆ MDCCLVIII

EX TYPOGRAPHIA PALLADIS

SUMTIBUS NICOLAI, ET MARCI PALEARINII

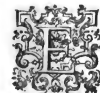
PRÆSIDUM FACULTATE.

EMINENTISS. AC REVERENDISS. PRINCIPI

ALBERICO
CARD. ARCHINTO

S.R.E. VICE-CANCELLARIO
ET SECRETARIO STATUS.

NICOLAUS PALEARINIUS F.

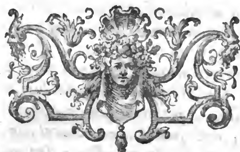

X longa diuturnaque peregrinatione, qua Angliam, Galliam, & Germaniæ partem lustravi, hunc ego cœpi fructum, ALBERICE *Cardinalis Amplissime, non*

ſolum ut externos homines, qui in his ſunt regionibus, eximios nobiliſſimoſque viderem, ſed ut noſtros, qui Romæ præſertim vivunt, atque ante oculos quotidie verſantur, cognoſcerem. Nam quorum corpora Urbem, externas terras fama, nominiſque gloria inhabitat. Eorum vero, qui ad illa quoque loca aliquando venerunt, quæ ego vidi impreſſa veſtigia integritatis, continentiæ, liberalitatis, virtutum omnium! Itaque quales eſſent, tum denique cum ab eorum oculis abſui, plane perſpexi, non ex præſenti corporis forma, ſed partim ex aliorum, tunc cum minime aſsentari poſſunt, prædicatione, partim ex imagine virtutum, quam iis in locis reliquerunt. Ex iis ſi Te unum eſſe dixero, qui ampliſſimæ atque antiquiſſimæ Familiæ communibus ornamentis, eximias has virtutum laudes adjeceris & tuas, cum excellenti doctrina, & ſingulari litterarum amore conjunctas; non equidem vereor, ne aſſentationi dare videar, quæ vera eſſe omnes homines fateantur, ſed metuo ne offendam modeſtiam tuam. Itaque a prædicandis tuis laudibus, quæ extremas Europæ regiones pervaſerunt, abſtinebo. Illud dicam tantummodo,

modo, quod omnes vel me tacente vident, Te ardentissimo & flagranti in litteras amore adductum, conquirendis doctorum hominum libris & praclarissimis monumentis, atque in nostras has regiones adsportandis, opibus nimirum & mercibus quæ preciosissimæ sunt, cùm Bibliothecam tuam, tùm vero Romam, atque Italiam locupletasse. Merces ergo hujusmodi aliquas ipse quoque expositurus, cui eas potissimum dedicarem, & primo veluti offerrem, quam Tibi, cujus eximia exstat in iis colligendis diligentia, atque in dijudicandis facultas omnino singularis? præsertim cum & illos, quorum ipsæ sunt, id maxime velle intelligerem, & is qui eas disposuit recensuitque, eo etiam nomine, ut id facerem suaderet, quod sunt ex his nonnullæ, quæ peritum atque intelligentem æstimatorem postulant; sive quod speciem habeant non ita præclaram, & aspectu venustam; sive quod obsoluerit earum usus, in hac corrupta apud multos studiorum & scientiæ disciplina. Sed Tu, Cardinalis amplissime, eas apud omnes auctoritate nominis tui tueberis atque ornabis. Me vero, qui operas, & sumptus, ut illæ producantur & veniant in hominum manus, contuli,

quique Romæ hanc pœne intermortuam proferendorum id genus monumentorum curam excitavi, si in clientelam tuam recipies, si conatus hosce meos ad fovendas amplificandasque bonas artes, & voluntatem probabis; fructum ero amplissimum atque optatissimum consecutus.

PETRUS

PETRUS LAZERI SOC. JESU

LECTORI.

SERIUS omnino quam initio constitueram, atque operis incœpti ratio postulare videbatur, hanc clarissimorum hominum partem alteram epistolarum profero in lucem: cujus longioris intervalli nulla fuit alia causa, præter absentiam illius, per quem erat alia pars edita, edi autem ista etiam deberet. Sed, ut scite est a Catone dictum, & ab Hieronymo postea [1] usurpatum; *Sat cito, si sat bene*: ut bene vero res instituta a nobis procedere videretur, pro virili curavimus; idest ut præstantissima doctorum hominum scripta (relictis multis, quæ in forulis asservantur Bibliothecæ hujus) & maxime utilia eligeremus. Sed quid nomine hoc *utilium* complectamur, necesse est hoc loco explicemus: nam utilitatem suo quisque unius commodo definire solet; cetera inutilia, levia, futilia, supervacanea prædicare. Ego tres video esse præcipuas proferendorum Scriptorum causas; quarum illa prima, ut Historiæ, sive aliarum disciplinarum obscuris ma-

1 Ep. 66. edit. Vallarf. n. 9.

maxime rebus lux accedat; quodque antea ignotum erat, aut dubium, nunc plane sit perspectum, & confirmatum. Hanc si ego esse debere causam vel præcipuam educendorum operum negem, rei plane videar, quam instituo, totius ignarus. Verum quotusquisque invenitur, qui magnam hujusmodi monumentorum silvam, eamque incæduam domi habeat? qui si id genus unum aut alterum nanciscamur, magno nos affectos munere, magno obstringere posse alios beneficio, remque ipsam publicam litterariam arbitramur. Ergo sunt præter hanc causæ aliæ duæ, quarum altera hominum antiquitati atque auctoritati & nominis famæ aliquid tribuit, cavetque ut quicquam eorum, quæ ab illis elaborata esse constat, intereat; itaque horum omnia cupidissime colligit, atque evulgat: altera severioribus istis e media Philosophia aut Theologia, sive Historia litteris has quoque adjungit quæ humaniores sunt, & dici consueverunt, &, si quid pure, nitide, eleganter scriptum inveniat, sinit se orationis suavitate, quasi quodam aurium lenocinio duci, hominibusque ceteris impertit. Utraque vel alterutra potius harum causarum tueri potest Socraticorum illas epistolas (ut de epistolis duntaxat loquar) quas vir Græce doctissimus prudentissimusque Allatius edidit; item earum multas, quas M. Musurus recensuit, vulgavitque Manutius; vel quæ in *Farragine* altera laconicarum epistolarum Gilberti Cognati continentur: sunt enim antiquorum hominum & clarissimorum, vel graviter, aut belle, atque eleganter scriptæ. Probabiles ergo esse has causas nemo prudens negaverit, modo veræ sint, nec illud fiat, ut antiquis nominibus recentiora quædam proferantur; quod de nonnullis earum epistolarum, quas diximus, Godefridus Olearius, Pearsonus, Menagius judicarunt. Addo etiam, ut in his proferendis, magis quam profusi, temperantes esse velimus. Non enim magnorum hominum magna omnia sunt; & quemadmodum

modum est a Plinio [1] vere atque eleganter dictum, *nemo mortalium omnibus horis sapit*. Itaque, ut in corporibus effingendis deficere aliquando, & a legitima quasi forma aberrare natura videtur; cum scilicet gibberos homines procreat, cæcos, distortos; ita vel summi viri *non semper intendunt animum*, quod Quintilianus [2] ajebat; non semper id quod volunt consequuntur; vel animo curis aliis distracto, sive tristitia occupato; vel, ut ajunt, Minerva non favente & obsecundante, sed repugnante atque invita. Quamobrem bene idem docet, non *omnia, quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta*. Quæ quidem si nihilominus educere in lucem velimus, operam ipsi nostram, & famam perdimus hominum illustrissimorum. In aliis quoque, quæ ob nitorem, atque elegantiam scripta efferimus, magis est adhuc servandus modus. Ut enim in iis rebus, in quibus delectatio sola quæritur, id solum probatur, quod est excellens; ita ubi eloquentia dumtaxat atque elegantia spectatur, quod libenter legas, id vero necesse est esse eximium; sin minus, contemnitur & repudiatur. Hæc quæ dixi si ego præsto, non vereor, ut συναγωγὴν hanc nostram fastidiosis ipsis hominibus probem: utrum vero præstiterim, erit eorum qui illam legent judicare; me certe voluisse, non metuo vel juratus affirmare. Sed hæc mittamus; quidque ipsa hac operis nostri parte continetur, breviter indicemus. Sunt vero primò epistolæ Pontificum Romanorum sæculo XIII. scriptæ, quibus historiam eorum temporum illustrari maxime posse confidimus. Sequuntur epistolæ Aonii Palearii scriptoris elegantissimi numero XXV. Tertio loco posuimus M. Antonii Mureti nonnullas, plures vero ad Muretum ipsum Manutii, Lambini, Lipsii, Petri ~~Possini~~, aliorumque virorum ea ætate doctissimorum. Denique accessit Appendix veluti quædam epi-

— Marini

1 Lib. 7. cap. 40. 2 Inst. lib. 10. cap. 1.

epistolarum Græcarum, quas edere olim Leo Allatius vir Græce & Latine doctissimus volebat; idque palam significavit. Ex ejus adversariis has habuimus; Mureti illas ex ejusdem codicibus, qui, ut alias dixi, cum Bibliotheca ejusdem, fratris filii testamento, ad nos pervenerunt. Palearii vero epistolæ, partim descriptæ sunt ex libro ms. Canonici Joannis Andreæ Irici Ambrosiani Collegii Doctoris, nimirum priores XVIII.; partim exstabant in codice quodam nostro cum hac inscriptione. *Ex ms. Bibliothecæ Ambrosianæ fol. H. 72.* Epistolas vero Pontificum Romanorum sumpsimus ex apparatu quodam historiæ Siculæ (Siculas enim res ferme comprehendunt) quem satis amplum habemus in libris Rogerii Comitis a Ventimilia. Sed de singulis his generibus epistolarum dicemus more nostro separatim. Nolumus enim ipso in aditu fatigare lectorem; & maxime cupimus ad fructuosa quæ sunt loca digitum intendere, quò animadvertere ea facilius nullo ipsius labore possit.

V. pag. 191.

EPI-

INDEX EPISTOLARUM

ROMANORUM PONTIFICUM

Ao-

AD

PETRUS

IN EPISTOLAS PONTIFICUM ROMANORUM.

Quas primo loco collocavimus hoc libro litteras, eæ sunt a Pontificibus Romanis: ut vero præponerentur, fecit vel dignitas eorum a quibus scriptæ sunt, vel ipsarum antiquitas; addo etiam, rerum de quibus agunt gravitas & magnitudo. Nam prima, ipsa est, qua Carolo Andegavensi Clemens IV. dignitatem auctoritatemque *Paciarii* contulit.

Paciarii nomen ante hoc sæculum fortasse auditum non est, neque hujus dignitatis principibus quibusdam viris collatæ extant ulla vestigia: quam etiam nemo, quem viderim, paulo diligentius uberiusque explicavit. Causam non tam nomini quam rei dedisse videntur quæ ea maxime ætate efferbuere rixæ atque tumultus; cum seditionibus, factionibus, & discordiis, bellis etiam tota arderet Italia, necnon alia extra Italiam regna atque provinciæ; nec provinciæ aut civitates dumtaxat, sed domus, & familiæ, ac ejusdem sæpe familiæ homines inter se odiis & ferro certarent: quamobrem direptiones, cædes, mala plurima, luctuosissimaque quotidie oriebantur. Publice ergo pax ut statueretur a prudentioribus hominibus, Pontificibus præcipue Romanis curabatur, & cum constituta fuerat, ne interturbaretur, ad eam sacramento homines adigebantur; qui repugnarent, aut pacem jam sancitam everterent, inflictis gravissimis pœnis coercebantur. Itaque necesse erat, ut vir aliquis insignis, qui quidem esset a partium studio alienus, ad id curandum eligeretur, eique auctoritas tanta, quanta ad ea omnia præstanda necessaria esset, concederetur. Hæc Paciariorum causa & quasi ortus.

Multo

Vide de pace Dei, Regio et Ecclesiastica tit. in H. Canani t. VI. A. l. coll. Bad. col. 895. tit. 2. col. 906. tit. 2. 3. imo tit. 34. lib. 1. L. Decretalium = de Treugua et pace. coll. Longobardorum tit. 9. l. 38.

Multo ante hoc tempus, video paci curandæ & seditiosis hominibus coercendis præpositos fuisse Episcopos, quod etiam in epistola ex his prima atque altera Clemens commemorat [1]. In Concilio Juliobonensi [2] decretum est. *Ut pax Dei, quæ vulgo Trevia, sicut ipse eam initio constituerat, firmiter teneatur, & per singulas Parœcias, dictis excommunicationibus, renovetur. Qui vero eam observare contempserint, vel aliquatenus fregerint, Episcopi secundum quod prius constitutum est, eos judicando, justitiam faciant.* Est autem hic *justitiam facere*, quod vulgus nunc quoque populari sermone dicit, idest in noxios animadvertere; etsi aliter in aliis locis explicaverit eas voces Ducangius [3]. Multo frequentius occurrunt similia Conciliorum decreta hoc Sæculo, idest XIII. Satis est indicare Tolosanum concilium habitum anno MCCXXIX. aut Monpeliense paulo antiquius anno MCCXV. *De pace*, ait Tolosanum [4], *statuimus & præcipimus, quod omnes quatuordecimo anno, & supra jurent servare pacem. Et si quis monitus a Diœcesano vel per litteras, vel per nuncium ejus, infra XV. dies venire noluerit, ad id cogatur per censuram Ecclesiasticam: & ipse sit extra pacem, & homines sui, si ei fuerint; nec aliquis qui sit in pace teneatur ei in aliquo respondere; ipse autem de conquerentibus respondere cogatur. Illud autem juramentum de conservatione pacis de triennio in triennium renovetur.* Aliaque in hanc rem deinceps statuuntur [5]. Concilium apud Montempessulanum [6]; *Quoniam in præsenti Concilio agitur de negotio Jesu Christi, qui pacis est auctor, quædam super observatione pacis duximus statuenda, quæ volumus firmiter observari. Si quis pacem infra XV. dies, postquam a Diœcesano Archiepiscopo, vel Episcopo, viva voce, vel per litteras, seu per nuntium*

1 pag. 3. & 7.
2 ap. Ordericum Vitalem ad an. 1080. lib. 5. pag. 552. inter Normannic. Scriptor. Duchesnii, & in Collect. Harduini t. 6. par. 1. col. 1598.
3 Glossar. V. Justitiam facere &c.
4 c. 28. Collect. Hard. t. 7. col 181.
5 cap. 29. 30. 31. &c.
6 cap. 32. Collect. Hard. to. 6. par. 2. col. 2050.

Muratorius in Annal. Ital. ad a. 1033. admonuit hoc primum anno 1033 in festis esse Slater lib. 4. cap. 5. nomen auditum Treviæ sive Treguæ Dei propositamque ab Episcopis Arelatensi et Lugdunensi: quam postea aliquae receperunt. Commodo a legibus ultio injuriarum, si de his constaret, hinc gravissimæ cædes et discordiæ. Anno 1041. ex Hugone Flaviniacensi in Chron. statutum ut qualibet hebdomada dies essent aliquot quibus nemo alium læderet; idq. ob Dei charitatem. Anathematis vero et exilii poena ... qui hanc treguam violarent; alii et posthac leges Landolphus Senior Hist. Med. l. 2. cap. 30. = Lex sancita atque mandatum novum. V. Pag. ad a. 1041. t. 16 pag. 6.. a. 1139. Lateran. II. c. 18. pag. 5841

nuntium fuerit requisitus, jurare noluerit; ad id Ecclesiastica censura cogatur, & ipse sit extra pacem &c. Sequuntur [1] id genus decreta multa. Sed quod proximum est huic, sedulo animadvertendum est: nam in eo invenitur *Paciarii* nomen: *Qui commonitus a Paciariis infra* XV. *dies justitiam ad cognitionem Paciariorum facere* (hic justitiam facere est *pacisci*, sive cum adversario transigere) *vel firmare noluerit, Episcopus eum excommunicet, & de pace dejiciat, & terram ejus interdicto supponat.*

Hi tamen Paciarii non ea erant vel dignitate, vel auctoritate, quam hic volumus. Nam Paciarii nostri vel sunt viri ipsi principes, vel Archiepiscopi, Cardinales, & Apostolicæ Sedis Legati. Joannes Villanus [2] narrat, a Nicolao IV. Paciarium missum Florentiam Latinum Ord. Præd. Cardinalem Legatum; *Ordinò Paciaro, e Legato Fra Latino Cardinale, ch' era in Romagna per la Chiesa, huomo di grande autorità, e scienza grande appresso il Papa.* Waddingus [3] munus hujusmodi delatum refert Vesiano Ord. Min. Archiepiscopo Capuano Rectori Campaniæ & maritimæ plagæ. Habuit id quoque, ut Paciarius esset, Petrus S. Mariæ novæ Diaconus Cardinalis, ex diplomate apud Raynaldum [4]. Ex Laicis Principibus, præter hunc nostrum, constitutus est Paciarius Carolus Valesius a Bonifacio VIII. ut tradit Villanus [5]; *E oltre a questo le diede titolo di Paciaro in Toscana:* quod mox etiam repetit [6]; *E per intestamento de' Guelfi di Firenze sì li diede titolo di Paciaro in Toscana, e ordinò che venisse alla Città di Firenze.*

Quæ autem esset Paciariorum auctoritas, cognoscimus ex litteris, quibus Vesiano [7] apud Waddingum potestas confertur, *inter quascumque personas provinciarum ipsarum ...... invicem diffidentes tractandi, ordinandi, & faciendi*

1 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 2 lib. 7. cap. 56.
3 Diplom. n. 94. tom. 8. edit. nov. pag. 411. 4 ad an. 1296. n. 1.
5 lib. 8. cap. 42. 6 cap. 48. 7 l. all.

ciendi pacem atque concordiam; & treuguas etiam ineundi; necnon pacem, concordiam, & treuguas hujusmodi, juramentorum interpositionibus, pœnarum adjectionibus, & aliis firmitatibus vallandi & roborandi, turbatores quoque, & impeditores pacis ... per censuram Ecclesiasticam, per temporalem districtionem ... appellatione postposita, compescendi. Sed longius abeundum non est, ut quæ Paciarii nomine Carolo auctoritas accederet, intelligamus. Nostræ hæ, quas vulgamus, significant [1], & extant Clementis ejusdem litteræ [2] Vicario Urbis, quibus id quidem narrat, & Carolum Paciarium in Tuscia constitutum, & quæ ejus esset potestas, quidque hac potestate usus effecerit; *Eidem Regi*, inquit, *de fratrum nostrorum consilio pacis tutelam in Tusciæ finibus, quæ [3] vacanti subsunt imperio, duximus committendam, eundem inibi Paciarium statuentes, data sibi sub certa forma plenaria potestate omnes illos qui pacem jurare nollent, aut juratam violare præsumerent, comprehendendi. Cum igitur Rex idem, sicut Ecclesiæ fidelis filius devotissimus, onus hujus officii assumpsisset, & nedum cum benevolis, sed etiam cum his qui pacem oderunt vellet esse pacificus; quia tamen in locis aliquibus pacis filios non invenit, attente considerans & prudenter attendens, quod juxta Sanctorum sententias, pax tantum est bonum, ut per suum licite quæratur contrarium, si nequeat aliter obtineri, subegit aliquos manu valida, & nonnullos obsidione vallavit, illuc se conferens personaliter, ut non solum utilius, quin etiam citius, & humanius cæptum tantum negotium consummetur*. Addit Clemens, se, eidem repugnantes & opponentes, vel opem ac consilium opponentibus præstantes, *Excommunicationis mucrone percutere*, loca vero, in quibus se receperint, *Ecclesiasticis interdictis supponere*. Adversatos Carolo Senenses præcipue & Pisanos, constat ex alia ejusdem Urbani epistola [4]. Itaque Pisanorum urbem Metropolitica dignitate pri-

1 *pag.* 4. 2 *tom.* 2. *Anecdot. Martene ep.* 512. *col.* 512.
3 qui. 4 *ep.* 559. *ib.*

privavit ob eam caufam, quod *chariffimum in Chrifto Filium noftrum Carolum Siciliæ Regem illuftrem, primo Patiarum, & poftea Vicarium Imperii per eamdem Ecclefiam in Tufciam deftinatum non folum recufaverunt admittere, verum etiam fe illi præfumpferunt opponere, ac ipfum multipliciter oppugnare*; ut reftituta poftea dignitate, narrat Gregorius X.[1]

At quo tempore Carolus Paciarii munus obtinuit, id nunc vero quærendum eft. Litteræ noftræ, quibus hoc Carolo tribuitur, datæ leguntur II. *Non. Jun. an.* III. Clementis ideft a. 1267. Atque eundem etiam diem habent aliæ, quarum particulam produxit Raynaldus[2], five noftris his fimiles, five eædem potius. Verum inter Clementis Epiftolas quas Martene protulit, eft CCCCL.[3] data IV. Id. April. In ea dignitatis hujufce Carolo collatæ mentio habetur; *In veftris partibus conftituendum duximus ad veftrum beneplacitum Paciarium generalem*. Et quamquam codd. nonnulli habeant *Ad noftrum beneplacitum vicarium generalem*, prior tamen illa lectio (quæ etiam convenit codici, quem Raynaldus[4] vidit) probatur magis, ex iis quæ fequuntur; *Ceterum nullus timeat quod fe faciat partiarium* (ita bene Raynaldus, male Martene *panciarium*) *quem Paciarium nominamus*. In verbulo enim *paciarius & partiarius* ludus eft quæfitus, qui fi *Vicarium* fubftituimus, omnino perit. Illud tamen malo, quod & Raynaldus habet, *ad noftrum beneplacitum*. Quod tamen hæc apud Martene epiftola habeatur maturius aliquando data, nil impedit hanc noftram. Eft enim animadverfum præclare a Raynaldo[5], non femel, fed iterum fuiffe hanc Paciarii dignitatem Carolo a Clemente collatam, five confirmatam. Et vero eft aliqua inter utramque epiftolam, & muneris ejufdem affignationem diverfitas. Nam primò illa Florentinis folis fcripta eft, & ad folos Florentinos

1 *Ex diplomat. Gregor. X. ap. Ughellum in Archiep. Pifan. to. 3. col. 442. edit. nov.* 2 *ad an. 1267. num. 7.* 3 *tom. 2. Anecd. col. 456.* 4 *ad an. 1267. num. 5.* 5 *ad an. 1267. nu. 6. & ad an. 1268. nu. 2.*

spectat. Deinde in illa Paciarium facit Carolum Clemens ad *beneplacitum* suum; in nostra ad id tempus, *quo Imperatorem, vel Regem Romanorum a Sede Apostolica approbatum regnare contigerit*; tunc vero eo munere fungi prohibetur ultra mensem. Valuisse tamen maxime videtur tempus illud, quod commissum est litteris nostris. Nam idem Clemens scribens Regi Castellæ [1], eo legitimo tempore Paciarium futurum Carolum significat, quod litteræ nostræ assignant, adjecta causa cur factum id fuerit; *Sciat igitur*, inquit, *tua sublimitas, quod cum sublato de medio Manfredo, quondam Dei persecutore, & nostro, filii Satanæ familiares ipsius in Tuscia & Lombardiæ partibus se videntes acephalos Corradini nomen invocare cœpissent, jam Tusci quemdam proditorem Ecclesiæ tamquam ejus Vicarium erexissent; nos videntes discrimen in limine, pacem per Tusciam jurari mandavimus, & carissimum in Christo filium Carolum Regem illustrem Siciliæ, non Imperii sicut quidem mentiuntur in contrarium, sed pacis constituimus servatorem: quem ad hoc eò magis idoneum esse credimus, quò in partibus illis factus erat robustior; Florentinis, Pistoriensibus, Pratensibus* (sic enim legendum omnino est, non *Pracensibus*, sive *Præjacentibus*, quæ est altera lectio pessima apud eundem Martene) *& quibusdam aliis in Potestatem assumptus. Sane similia a nostris Prædecessoribus facta legimus, quæ non solum vacante Imperio legitime possunt fieri, sed etiam fluctuante. Cautionem tamen ab eo recepimus, quod Imperio ordinato datum sibi deponat officium infra mensem*. Datæ sunt litteræ XVII. Cal. Jul. idest die undecimo a nostris, cum rumores sparsos Pontifex collegisset, vereretur que ne Regem moverent. Ceterum quæ de Florentinis, Pistoriensibus, Pratensibus habet, continentur etiam in nostris; explicantur vero omnia a Saba Malaspina [2]: ex quo habetur, Vicarium Conradini factum esse Conradum Capycium.

Erit

1 *ep.* 491. *tom.* 2. *Thes. Anecd. Mart. col.* 499.
2 *lib.* 3. *cap.* 17. 18. *&c.*

Erit fortaſſe qui illud exquirat; cum in litteris Regi Caſtellæ, non Tuſciæ ſolum Clemens, ſed Lombardiæ etiam meminerit, an Paciarii auctoritatem ſola Tuſcia circumſcripſerit; an vero ad Lombardiam propagarit. Non eſt difficile reſpondere; ſive eo tempore quo litteræ noſtræ ſcriptæ ſunt, ſive ante diem v. Kal. Auguſti, aut iis, qui hunc proxime anteceſſerunt, factum illud fuiſſe, neque in Lombardia ſolum, ſed etiam in Flaminia, ſive *Romaniola*. Nam inter diplomata quæ producit Martene, poſt litteras datas Vicario Urbis v. Cal. Auguſti, quibus ſignificatur, Paciarium conſtitutum Carolum, additur; *In eodem modo Prælatis in Tuſcia, & Lombardia conſtitutis* [1].

Sed redeundum eſt ad litteras illas ſcriptas Regi Caſtellæ, in quibus Clemens negat, Carolum Imperii ſervatorem a ſe fuiſſe conſtitutum, licet id nonnulli affirmaverint. *Vicarium*, opinor, intelligit. Et revera nullas vidi, nec reperire potui litteras Clementis, quæ illud hoc anno ab eo factum oſtenderent. Sunt tamen anno ſequente datæ Viterbii xv. Kal. Martii [2], in quibus legitur; *A multo tempore ſciſſuris variis provinciam laceratam ad pacem reducere cupientes, te, cujus in majoribus longe negotiis fidem probavimus & induſtriam, in ipſius Tuſciæ finibus Romano ſubjectis Imperio dudum conſtituimus Paciarium. Sed cum pacis filios in diverſis civitatibus, & locis earum partium non inveneris, immo potius turbatores; ne officii commiſſi tenuitas noſtrum poſſit propoſitum, & tuum impedire proceſſum; nos qui fluctuantis Imperii curam gerimus, te Vicarium ipſius Imperii in dictis partibus conſtituimus generalem*. Meminit hujus muneris ei in Tuſcia conceſſi Gregor. X. [3], & Joannes XXII. [4] Itaque de eo dubitare non licet. Sed ut dixi ad annum ſequentem

1 *col.* 513.
2 *ep.* 625. *ap. Marten. tom.* 2. *Anecd. col.* 587.
3 *in ep. Regi Caſtellæ ap. Raynald. ad an.* 1272. *num.* 37.
4 *Proceſſ. II. in Ludovic. Bavar. t.* 2. *Anec. col.* 650.

MCCLXVIII. pertinet. Erravit ergo, & vulgi opinionem, quam Clemens ipse damnat, secutus est Monachus Patavinus[1]; *Anno D.MCCLXVII. Rex Carolus regno subacto Siciliæ venit Viterbium ad revocandum Papam Clementem, & ibidem est ab eo Vicarius Imperii constitutus*: nisi hoc non Scriptoris ipsius, sed librarii peccatum sit, qui pro *Paciario*, nomine fortasse & munere ignoto, quod erat ei notissimum *Vicarium* substituerit, quemadmodum in litteris supra ex Martene allatis factum in aliquibus codicibus deprehendimus. Est præterea in iisdem litteris, Carolum a *Florentinis, Pistoriensibus, Pratensibus, & quibusdam aliis in Potestatem assumptum fuisse*. Id etiam apertius in litteris Cardinalis Sanctæ Cæciliæ[2]; *Rex vero Siciliæ carissimus in Christo Filius noster nobiscum est Viterbii, quem vacante Imperio Capitaneum Tusciæ proponimus constituere. Etiam Florentini, Lucani, Pistorienses, & quædam alia loca celebria eumdem Potestatem usque ad Calendas Januarii, & inde ad sex annos continuos elegerunt, & per eum hodie gubernantur*. Idem habet in epistola Episcopo Albanensi[3], & Card. s. Hadriani[4]: Gregorius vero X.[5] hoc & in urbibus Lombardiæ quibusdam consecutum eum narrat; *Porro cum ad Vicariam in Tuscia, charissimo in Christo Filio nostro Regi Siciliæ illustri, ejusdem sedis auctoritate commissam, & Potestarias in quibusdam Tusciæ ac Lombardiæ civitatibus a Rege ipso ejusdem sedis tolerantia, seu permissione susceptas, ipsius petitionis feratur intentio &c.* Uberius etiam hoc idem Gregorius in litteris apud Raynaldum, rem totam explicans[6]; *Pacis autem hujusmodi eundem Regem a principio constituens servatorem, deinde ut in commissa sibi Provincia, singulis suam reddendo justitiam, pacem melius conservaret, cum pax justitiæ sit opus, & fructus, ipsum ut haberet exhibendo omnibus justitiæ pote-*

1 *tom. 8. Script. Murator. col. 727. V. & Sabam Malespinam lib. 3. c. 6.*
2 *ep. 471. col. 472. Thes. tom. 2. Marten.* 3 *462. ib. col. 465.*
4 *559. col. 543.* 5 *l. all.* 6 *ad an. 1272. num. 38.*

potestatem, *Vicarium sub certa forma in eadem provincia Tusciæ constituit generalem*; *& demum cum post labores innumeros, & expensas non modicas, reductis rebellibus per suum ministerium toti eidem provinciæ pax saltem publica proveniret*; *idem prædecessor, regiminis Regis ipsius utilitate pensata, patienter toleravit, seu non indigne permisit, eumdem Potestariæ officium in civitatibus Lombardiæ, quæ illud sibi offerrent, licite exercere*. Animadvertas & illud, in litteris Cardinali s. Cæciliæ, in animo habuisse Clementem eundem *Capitaneum Tusciæ* constituere; quod significare forte voluit Jo. Villanus [1], cum Carolum appellat *Campione di s. Chiesa*. Sed nihil hæc ad rem nostram; nec diutius in hoc Paciarii munere explicando immorari debemus, quod ad primam atque alteram harum epistolarum pertinet.

Tertia ea est, qua Innocentius V. Anno MCCLXXVI. testatur, *homagium*, ut tunc dicebatur, sibi factum ab eodem Carolo pro Siciliæ regno, & regno Neapolitano: atque *homagii* hujus sibi præstiti *Actum* litteris suis Pontifex inseruit. Habemus *homagii* istius exempla multa, præsertim apud Baronium. Antiquissimum fortasse est, quod ipse recitat ad An. MLIX. [2] Roberti Guiscardi. Aliud simile nostro (quod ab eodem commemoratur) inseruit Annalibus suis Raynaldus [3]; item Caroli II., sive Claudi, filii Caroli hujus, sed aliquanto auctius; multo etiam similius, imo geminum Caroli nostri Joanni XXI. [4]: itaque abstinuissemus ab hoc vulgando, nisi duo, ut id faceremus, suasissent; I. Quod integrum, quale nostrum est, cum testificatione Pontificis, cui præstatur, adjunctaque epistola, de servata custoditaque sacramenti fide, nullum vidimus. II. Quod voluimus præclarum hoc de Innocentio V. monumentum extare, de quo vix quicquam occurrit in Annales relatum. Addere & illud possumus, emendatius aliquantò esse nostrum, quam quod a Raynaldo vulgatum est.

1 *lib. 7. c. 62.* 2 *n. 70.* 3 *ad an. 1289. n. 2.* 4 *ad an. 1276. n. 38.*

Quarta epistola eo etiam nobilior digniorque visa est quam vulgaremus, quod præclarum omnino monumentum continet collatæ Senatoriæ dignitatis a Romanis Martino IV. Multi id jampridem docuerunt, & testes ejus rei produxerunt antiquos Scriptores; imo Raynaldus [1], Romani ipsius populi decretum, Senatorem eligentis Martinum, vulgavit: nemo tamen, quem viderim, hanc epistolam, qua etiam ipsum populi decretum continetur: itaque illud iterum producimus, non solum, ne litterarum ipsarum partem auferamus, sed quod testium adscriptorum nomina voluit Raynaldus, nescio qua de causa, resecare. Gravius multo est quod in producenda hac epistola peccavit Martene [2]. Partem ejus dumtaxat primam vulgavit, & ad aliud argumentum traduxit: itaque ei fecit hunc titulum; *Ad Regem Siciliæ; ut Pontificalis consecrationis munus in Urbe susciperet, se studuisse pacem Romanis procurare; quod ut efficacius obtineret, ipsi commisisse urbis regimen*. Nihil tam alteri dissimile aut repugnans, nec Hercules quidem κροκωτοφόρος, ut huic argumento illa epistola, si tota legatur: quod enim de consecratione sua habet in Urbe, & in Principis Apostolorum Basilica, præfatio quædam est ejus, cujus causa scribit, idest concessæ sibi Senatoriæ dignitatis & ad Carolum translatæ. Sed eam quò melius Martene aptaret argumento suo, præter ablatam, ut diximus, extremam partem, *nobis* vertit in *vobis*, levi unius voculæ mutatione, sed quæ omnem sensum pervertit. Addas alia Marteniani exempli menda, ut cum epistolæ ferme ipsius initio pro *niteremur pacis fluenta diffundere*, habet *intererunt fluenta diffundere*. Illam ergo nos restituimus, integramque dedimus, præsertim cum in postrema parte, qua Senatorium munus sibi delatum Pontifex transfert in Carolum Andegavensem, res contineatur, quæ est quidem a Raynaldo aliisque tra-

1 *ad an. 1281. num. 15. col. 1284.*

2 *tom. 2. amplissimæ Collectionis Martene*

tradita, ſed non ita antiquo atque idoneo teſtimonio confirmata. Subjecta eſt huic epiſtolæ alia epiſtola *Populo Urbis*, eodem argumento.

Sexta, quam huic Martini ſubjunximus, eſt Honorii IV. atque eum locum habuerat in codice noſtro a collectore, quod ſecutus, credo, ſit argumenti ſimilitudinem. Eſt enim de Senatoria dignitate Urbis collata Honorio IV. Atque egregium ſane monumentum haberi debet, quod rem, de qua hactenus viri docti dubitaverunt, decidit. In catalogis, quos legi, Senatorum Urbis, Honorii nomen non comparet, nec hujuſce rei meminere unquam aut Bernardus Guidonis, aut alii ejus vitæ Scriptores. Platina eum ait electum in Pontificem veniſſe Romam, *fratre ejus Pandulpho Senatoriam dignitatem tunc gerente*. Senatorem fuiſſe Pandulphum alii etiam tradunt: itaque etiam Senatoris inſignibus ornatur in cenotaphio, cujus ectypon dedit Cl. P. Abbas Nerinius [1]. Hinc aliquid de Senatoria Honorii ipſius dignitate ſuboluit nonnullis; afferere autem auſi non ſunt: quos inter recenſebo recentem Scriptorem vitæ Buſonis Cl. Raffaelium [2]. Compertam ergo rem facit epiſtola noſtra; atque hinc autumamus, Romam venientem (nam cum epiſtolam ſcriberet, Peruſiæ erat, licèt ſe venturum *e veſtigio* Romam ſignificet) ideo fratrem ejus Pandulphum Senatoria dignitate ornatum inveniſſe, quod ipſius vices gereret, locumque teneret, vel quod in illum (ut Martinus cum Carolo fecerat) eam tranſtuliſſet. Eſt etiam in fine epiſtolæ quod adnotari debeat ad horum temporum inſtituta moreſque cognoſcendos; *nec miremini, quod Bulla non exprimens nomen noſtrum eſt appenſa præſentibus, quæ ante ſolemnia memorata præcedunt, quia hi qui fuerunt*

1 *in monument. Eccleſ. & Monaſt. s. Alexii pag. 261.*

2 *pag.* 198. Non mi è noto, ſe ſia ſtato creato Senatore Onorio IV. Vego però ſoſtenere nel breve ſuo Pontificato, e nel 1285. cotale Implego il fratello ſuo Pandolfo de' Savelli.

runt hactenus in Romanos electi Pontifices consueverunt in bullandis litteris, ante suum consecrationis munus modum hujusmodi observare Olim nec nomen suum præponere aliis consuevisse in inscriptione litterarum, sed eum locum datum Archipresbytero, primo scilicet eorum, penes quos sede vacante erat rerum gerendarum potestas, tradidit Garnerius [1] ex inscriptione epistolæ Joannis IV. [2], *Dilectissimis & sanctissimis Thomiano &c. Hilarus Archipresbyter & servans locum sanctæ Sedis Apostolicæ, Joannes Diaconus & in Dei nomine electus* (Joann. IV.) *item Joannes Primicerius & servans locum Sanctæ Sedis Apostolicæ, & Joannes servus Dei Consiliarius ejusdem Apostolicæ Sedis*. Mabillonius tamen [3] ideo factum hoc censet, quod expectanda tunc esset Imperatoris confirmatio, atque ea nondum advenisset. De eadem inscriptione epistolæ Baronius [4], & Pagius [5]. Quod pertinet ad nomen Pontificis Bullis insculptum, fuse alibi [6] idem Mabillonius.

Septima epistola ad Martinum pertinet, atque ea Martinus dispensat (ut in vulgari re vulgaribus verbis utamur) ut matrimonium contrahi possit inter Franciscum Crescentium, & Magdalenam de Insula, quæ se quarto consanguinitatis gradu attingebant. Lubentes producimus hanc epistolam, quod non adeo olim, ut nunc, frequentia fuerint hujusmodi dispensationum exempla. Christianus Lupus [7] primam hujusmodi dispensationem, quam noverit, ait in Ecclesia Latina fuisse a Nicolao II. concessam Guillelmo Normanniæ Duci & Mathildi Flandrensi; additque, longe difficiliorem se præbuisse Innocentium III. ad dispensandum quarto cognationis gradu Othonem IV. & filiam Philippi olim Imperatoris. Alibi etiam [8] fusius in eodem argumento versatur,

1 *ad Diurnum cap. 2. tit. 1.*
2 *ap. Baronium ad an. 659. n. 6. & Coll. CC. Labbe tom. 5. col. 1717.*
3 *Commentar. in Ord. R. §. 17.* 4 *ad an. 590. num. 10.*
5 *ad an. eumdem num. 8.* 6 *lib. 2. Diplomat. cap. 14. num. 10.*
7 *ad Conc. Rom. Nicolai II. tom. 5. edit. Venet. pag. 110.*
8 *ad can. XI. Conc. Remens. Leonis IX. tom. 4. pag. 188.*

tur, docetque, illam rigidiorem disciplinam, qua incestuosa conjugia dirimebantur, nec dispensatio concedebatur, ad Urbani II. tempora viguisse; primum, qui dispensaverit, fuisse Alexandrum III. cum Othone & Philippi filia, ut diximus; quæ quidem dispensatio ad pacem Imperio reddendam necessaria omnino videbatur; datam etiam ea lege, ut amplissima duo monasteria Otho fundaret, & ceteri qui ad Imperium spectabant, largitione eleemosynarum, precibus, operibusque piis illud veluti Ecclesiasticæ disciplinæ inflictum vulnus curarent: præcessisse quidem dispensationes alias; sed illas non fuisse contrahendi matrimonii prævias, *sed dumtaxat posteriores male contracti matrimonii toleratrices dispensationes*; atque hujusmodi esse illam, quam Guillelmus Normanniæ Dux accepit; item quam Rainerio Hannoniæ Comiti impertitus est Gerardus Cameracensis, ut Baldricus Tornacensis narrat, affirmans hunc sibi proposuisse B. Gregorii exemplum, cum Anglis scilicet dispensantis [1]. Concludit ergo Lupus disputationem suam; *Dispensationes prævias initiavit Alexander* III., *Innocentius* III. *ac ejus successores viam ampliarunt*. Ad *prævias dispensationes* pertinere hanc Martini, nemo, opinor, dubitabit. Itaque is quoque accensendus illis Pontificibus, qui veterem disciplinæ rigorem temperandum duxerunt.

Octava ejusdem Martini epistola gratulatoria est de confirmata a morbo valetudine Caroli Andegavensis, Carolo Principi Salernitano ejus filio scripta. Cum v. Id. Octobris Dominicum esse diem significet; colligitur annum, quo scripta fuit epistola, esse MCCLXXXII. Nec fortasse est, præter hanc epistolam, qui his temporibus morbo tentatum Carolum, aut sanitati restitutum tradat.

Epistolæ quæ deinceps sequuntur multæ ad Siculas res pertinent, & acerrimas de eo regno contentiones Petrum inter Aragonensem, & Carolum Andegavensem; de quibus

1 *Epist. 64. lib. XI. ind. 4. (tom. 2. oper. col. 1155.)*

bus gentis illius scriptores Nicolaus Specialis[1] (quem post Baluzium Muratorius[2] recensuit) & Bartholomæus de Neocastro[3]; Exteri quoque Ricordanus Malespina, sive ejus continuator Jacchettus[4], Jo. Villanus[5], Caffari[6], &c. Habemus & in Cimeliis nostris dignam, quam aliquando fortasse proferamus, Siculæ cladis, & eorum quæ eam præcesserunt, fusiori stylo contextam narrationem ignoti Auctoris cujusdam, qui tunc vivebat: ipse enim codex recentiorem ætatem ferre non potest. Est ergo ordine hoc nostro IX. qua Martinus respondet Petro Regi Aragonum petenti, ut Sedis Apostolicæ legatus mittatur, qui, se præsente, expeditionem, & *Crucem*, ut vocabant, adversus Saracenos indicat: cum nimirum ipse negotium hoc conficiendum curet. Etsi nota temporis epistolæ adscripta non est, ad illud ce te pertinet, quod cladem, quam *Vesperorum Siculorum* nomine vulgo indigitamus, antecessit; quando nimirum id moliens Petrus, ut Siciliæ regno potiretur, metuens vero Caroli potentiam, instructa classe, *diede boce, e levò stendale d'andare sopra i Saracini*, ut ait Villanus[7]. Fusius id, atque epistolam hanc nostram subindicare videtur Guillelmus de Nangis; *Petrus Rex Aragonum navigium parans adversus Carolum Regem Siciliæ, Siculorum monitu, ne perciperetur quod male conceperat, misit ad Romanam Curiam sollemnes nuncios, fingendo significans, quod cum sumptuoso, & sollicito apparatu ad servitium Dei, & Ecclesiæ, & exaltationem Fidei Catholicæ, versus Africam super barbaros potentiæ suæ brachium dirigebat*. Ita apud Dacherium[8] ille, & Anonymus apud Duchesnium[9] omnino verbis iisdem, ut multa alia. Quin Martinus ipse in litteris apud Raynaldum[10]: *Nec eum excusat, sed accusat potius, quod ad partes Afri-*

1 *lib.1. Hist.* 2 *tom.10. Script. rer. Ital.* 3 *tom.13. Script.*
4 *Addit ad Ricord. cap. 209.* 5 *lib. 7.* 6 *lib. 10.*
7 *lib. 7. c. 60.* 8 *to. XI. vet. edit.* 9 *to.5. Script. Hist. Franc. p. 850.*
10 *ad an.1283. num. 21.*

Africæ insulæ prædictæ vicinas diebus aliquibus declinavit; id enim ipsum ideo concinnasse probat, immo & convincit eventus, ut opportunitate captata commodius iniquitatem quam conceperat parturiret ... nec esset vel sit verisimile, quod eandem Africam, terram quippe diffuso vastam ambitu, refertam incolis non prorsus imbellibus, crebris munitionibus, ut habet fama, non vacuam ... cum comitiva modica bellatorum solus assumeret invadendam: cujus epistolæ verba hanc nostram illustrant. Repugnare his paulum videtur in Vita Martini [1] Amalricus Augerius, scribens, iter in Sardiniam simulasse Petrum. Explicari tamen potest ex iis, quæ, ex vetustioribus, opinor, Auctoribus, Fazellus [2] narrat, Petrum, ne sacræ militiæ professione abusus ementiendo videretur, primùm Africæ oram circa Hipponensem urbem incendio vastasse, deinde Siciliam animo spectantem, iter in Corsicam instituisse, ibique expectasse, quò Joannis Prochytæ consilia & conspiratio evaderet.

Epistola x. cavet Martinus, ne Urbsvetus a militibus Petri Regis Aragonum occupetur: præpotens enim erat Ghibellinorum factio, atque ex ea Dux Consulum artis electus fuerat anno superiori 1581. Nerius de Greca, ut refert Monaldus Monaldeschi [3]. Præterea, ut idem Martinus Joanni Cardinali s. Cæciliæ scribit [4]; Petrus *ad pacificum statum Urbis, patrimonii s. Petri, aliarumque terrarum ipsius Ecclesiæ subvertendum, & partes easdem ab* (Pontificis) *obedientiæ debito avertendas, nunc per nuncios, nunc per litteras variis machinationibus nititur, & nisibus fraudulentis insistit*.

Quæ deinceps sunt epistolæ ordine xi. xii. xvii. xviii. Petri Aragonensis condemnationem habent, quibus homini Christianis sacris interdicitur illa formula, qua in hujusmodi re uti Romani Pontifices consueverunt. Gabriel Cossartius [5] sententiam pariter Martini contra Petrum repræsentatu-

1 *tom. 3. p. 2. Script. Murat. col. 430.* 2 *init. lib. 9.*
3 *Comment. Hist. pag 55.* 4 *ap. Martene tom. 2. ampl. coll. col. 1290.*
5 *tom. xi. collect. Conc. par. 1. col. 1186. edit. Paris.*

taturus, præfatur; negotium hoc totum damnationis Petri a Pontifice Romano factæ, binis vel ternis hujusmodi litteris contineri; Epistolam unam se jam edidisse inter Martini epistolas [1], scriptam Urbevetere die festo Ascensionis Domini anno 1282, sed eam revera ad Petrum non pertinere, sed ad eos, qui Siciliam Romanæ Ecclesiæ stipendiariam invasissent: itaque male ei titulum fecisse Binium, quasi esset sententia excommunicationis adversus Petrum regem Aragonum lata, cum nihil contra eum nominatim decernatur. Alteram epistolam sive sententiam, eamque contra Petrum vere latam apud Montemflasconem XIV. Kal. Decembr. MCCLXXXII. ipse eo loco exhibet [2]; item tertiam pronuntiatam Urbevetere XII. Kal. April. MCCLXXXIII. [3] Primam harum ediderat antea Duchesnius [4]; tertiam quoque insertam litteris Episcopi Reatini. Alteram vulgaverat Bzovius [5], sed male Clementi IV. adscripserat; hanc eamdem & tertiam Dacherius [6]: omnes extabant in nostro codice, annorum, quo latæ fuerunt, ordine collocatæ: ex quo quidem codice vidimus, præter eas quas Labbeus nominavit, multas hoc in negotio intercessisse; quæ scilicet Petrum ipsum, aut ejus causam damnant. Atque hoc etiam ex iis colligi potest, quæ jam sunt editæ. Raynaldus [7] insignem vulgavit, quæ codice pariter hoc nostro continebatur, exorditurque a verbis illis; *Exurgat Dominus, judicet causam suam*; cui & addit alias nonnullas. Martene [8] similem habet Martini Papæ, datam A. MCCLXXXIII. Sed nostræ, quas nominavimus, propius etiam ad damnationem Petri ipsius spectant, atque ostendunt, nequaquam esse verum, quod Cossartius ajebat, binis aut ternis litteris rem fuisse confectam. Datæ vero sunt XI Feria V. in Cœna

Do-

1 *ibid. col.* 1146. Cogit nos temporis qualitas.
2 Longe retro series. 3 De insurgentis in regno Siciliæ.
4 *tom. 5. Scriptor. Hist. Franc. pag.* 874. 5 *ad a.* 1238. *n.* 15.
6 *tom. 2. Spicil. vet. edit. pag.* 649. 7 *ad an.* 1283.
8 *tom. 1. ampliss. collect. col.* 1294.

2. n

Domini, XII. die Ascensionis, XVII. die festo dedicationis Basilicæ Ss. Apostolorum, XVIII. die cœnæ Domini consequentis anni MCCLXXXIV. Atque his nimirum diebus Excommunicationis sententias ferri solitas a Romano Pontifice, testes sunt veteres sacrarum cœremoniarum libri; ut Ordo Romanus Mabilloniano ordine XIII.[1], ubi dicitur, *In Cœna Domini Papa residet in Faldistorio, & leguntur per Cappellanum Excommunicationes, & Diaconus Cardinalis exponit, & sicut* (in Cod. Vaticano a Gattico edito[2] *sic*) *de quolibet processu . . . Ad hoc vero quæri potest, quare hoc hodie* (Gattic. *hac die*) *& in Ascensione Domini, & in festo Dedicationis Basilicæ XII. Apostolorum hujusmodi Excommunicationes fiant, in Ecclesia Dei &c.* Ubi & hoc animadvertendum est; quod hic legitur *Dedicatio Basilicæ XII. Apostolorum*, videri esse ab imperito librario. Cum enim ex titulo Mabilloniano editus sit ille cœremonialis liber hoc ipso tempore, jussu scilicet Gregorii X., ex diplomatibus nostris, eorumque subscriptionibus, & dierum ratione colligitur, esse non posse Basilicæ XII. AA. quæ Kal. Maii facta est, ut liquet ex codice Vaticano a Martinello[3] producto; restat ergo (neque enim alia proferri potest,) ut sit Basilicæ Apostolorum Petri & Pauli, cujus Dedicationis dies recensetur in Antiphonario sæculi saltem XII. a Ven. Cardinali Thomasio producto, atque in additamento ipso Scriptoris cujusdam, quod eidem accessit[4], mense Novembri: itaque bene dierum ipsorum ordo procedit, ut cœnæ Domini diem dies Ascensionis, atque hunc Dedicatio Basilicæ Apostol. mense Nov. consequatur. Et Dedicationem quidem *Basilicæ Principis Apostolorum* diserte habent litteræ nostræ[5], & Labbeanæ[6].

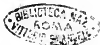
Ab

1 *num.* 22. 2 *Act. Select. cæremon. tom.* 1. *pag.* 80.

3 *Rom. ex Ethn. Sacr. p.* 67.

4 Constat, me Fr. Franciscum Monachum S. Sabæ recepisse .... anno Domini MCCLXVI. mens. Novembri in vigilia Dedicationis Basilicarum P. & P. &c. *tom.* 4. *oper. Thomas. pag.* XLII. 5 XVII.

6 *col.* 1197. *tom.* XI. *part.* 1.

Ab his diebus, quibus excommunicationis sententia ferri consuevit, sejungendi sunt alii dies, qui pro *peremptoriis terminis*, ut ibidem dicitur, assignantur, dies *Ass.B.V.*, *S.Michaelis &c.* quos quidem assignari antea debere, decernit Gregorius X. in Lugdunensi [1], & inter Pontificia decreta relatum est [2]; *Statuimus quoque, ut inter monitiones, quas, ut canonice promulgetur Excommunicationis sententia, statuunt jura præmitti, Judices sive monitionibus tribus utantur, sive una pro omnibus observent aliquorum dierum competentia intervalla, nisi facti necessitas aliter ea suaserit moderanda*. De his & Pontificii juris Interpretes, & Theologi [3]. Ceterum ut ad litteras revertamur, si omnes hæ (quæ scilicet Labbeus, & quæ nos proferimus) jungantur, series tota Actuum, sive Processuum solemnium, & publice institutorum habebitur. Nam primus post cladem illatam Gallis (tertio sive altero die post Pascha [4] anni 1282.) adversus Siculos, qui etiam Petrum licèt nominatim non appellet percellit, est Labbeanus [5] in festo Ascensionis. Secundus in festo Dedicationis Basilicæ Apostolorum apud eundem: atque uterque a. MCCLXXXII. consignari debent; nam annum adscriptum habent Martini Pontificatus secundum, qui procedit ab VIII. Cal. Mar. MCCLXXXI. Alter habet etiam Indictionem XI. sed ea non a Januario anni sequentis, sed ab autumno anni hujus numeratur. Anno sequenti MCCLXXXIII. Pascha incidit in diem 18. Aprilis [6], & Ascensionis dies in diem 27. Maii; quamobrem his diebus annus erat Pontificatus Martini in cursu tertius. Earum epistolarum, sive sententiarum, quæ sunt apud Raynaldum, aut Labbeum, nulla in hos dies cadit; bene vero nostræ XI. & XII. quæ annum habent Martini tertium,

& dies

1 *cap.29. collect. Hard. to.7. col. 718.*

2 *de Sent. Excomm. in 6. cap. 9. tit. XI.* 3 *V. Suarez disp. 3. de Censuris sect.12.* 4 *Bartholom. de Neocastro* alterum *habet tom.* XIII. *Scriptor. Murat. col.1027. Malespina, Villanus lib.7. cap. 60.* Tertium *Nicolaus Specialis lib.1. cap.4. &c.* 5 *col. 1146.*

6 *V. Ricciolium lib.1. cap. 28. Chronol. Reform. qui tamen male consignat Pascha an.1285. die 23. Martii, cum fuerit d. 25.*

& dies adscriptos horum festorum : sunt ergo solemnes ejus anni sententiæ adversus Petrum latæ, quibus additur XVII. in festo Dedicationis Basilicæ Apostolorum. A. MCCLXXXIV. incidit Pascha in diem 9. Aprilis, cum jamdudum auspicatus esset Martinus annum Pontificatus sui IV. Nostra XVIII. diem Cœnæ Domini nominat, & annum Martini IV. quam alia sequitur, eodem anno, die Ascensionis data. Sunt ergo omnes solemnes sententiæ contra Petrum, Martini. Mortuus est vero Martinus Papa *in Perusio die Mercurii infra octabam Paschæ, scilicet v. kal. Aprilis*, ut ait Bernardus Guidonis [1], cui convenit Memoriale Potestatum Rhegiensium [2] auctor æqualis, nec repugnant Honorii successoris litteræ, quas profert Raynaldus [3]; cum potuerit facile unitas irrepere; & pro v. fieri IV. quod quidem in scriptoribus nostris, qui ejusdem diei tam multas proferunt notas, admittere non possumus. De die creationis Honorii, de quo fuse Raynaldus & Mansius [4], nihil refert hic disputare: nam dies Martini obitus facit, ut statuamus, epistolam nostram XXII. quæ nominat diem cœnæ Domini, & annum Pontificatus Honorii primum, spectare non posse nisi ad A. MCCLXXXVI. Quod si Honorii electionem statuere placet die Aprilis 2. a. 1285., ut placet Raynaldo & Mansio; diem vero cœnæ Domini a. 1286. die Aprilis undecima, ut Paschales tabulæ jubent; ad retinendum annum Honorii primum, eò confugere possumus ut dicamus (quod Papebrochius docuit [5],

1 *tom. 3. Script. Murator. part. 1. pag. 609. Ms. Papebrochii addit alia similia Memoriali Rhegiens.*

2 *tom. 8. Script. Murat. col. 1167.* Eodem anno Papa Martinus IV. cantavit Missam in civitate Perusina, in Ecclesia majori dictæ civitatis, scilicet in Ecclesia S. Laurentii, & Herculiani, & fuit Pascha in mense Martii in Annunciatione B. Mariæ Virginis, VII. die exeunte dicto mense (*idest ante finem: ita enim Græcorum more computant aliquando dies*) & infirmus fuit die lunæ sequenti, feria secunda, & obiit die Mercurii nocte, quarta feria.

3 *ad an. 1285. n. 13.* 4 *ibid.* 5 *in Præf. ad Conat. Chron. n. 14.*

probavitque Pagius [1]) non ab Electionis, sed ab Ordinationis die, Pontificum annos esse computandos. Serius vero coronatum & consecratum fuisse Honorium, ex Encyclica de ejus electione, data Romæ apud s. Petrum VIII. *kal. Junii*, admonuit idem Papebrochius; nec maturiorem multo exhibet Leonis Urbevetani Chronicon a Lamio editum [2]. Hæc vero, quam dicimus, XXII. epistola debet superioribus addi. Quamvis enim fuerit Petrus mortuus (A. MCCLXXXV. die 8. aut 9. Novembris, si Joannem Villanum [3] sequimur; si Bartholomæum de Neocastro [4], die XI.) in eamdem causam scripta est contra Alfonsum filium, non eum quidem expresse damnans, sed adversus patrem sententias latas recensens, easque iteraturum se contra filium asseverans, nisi Ecclesiæ sibique satisfaciat; interea vero, quod legatos missurum spondeat, ad festum Ascensionis rejecturum sententiam. Hujus epistolæ particulam recitavit Raynaldus, & quid deinde factum fuerit, ex veteribus aliis monumentis exposuit: nimirum, cum dies festus Ascensionis advenisset, nondum Romæ visos ejus nuncios; sed quod in itinere esse perhiberentur, ferendæ sententiæ tempus iterum extraxisse Honorium; Romam tandem pervenisse oratores; nec tamen Alfonsi causam ab eo probatam. De his nunciis legendus etiam Surita [5]. Hoc eodem die cœnæ Domini, eadem de causa sententiam in Jacobum Alfonsi fratrem, & Constantiam ejus matrem Manfredi filiam tulit Honorius; eaque est epistola nostra XXIII. Raynaldus [7] extremam partem protulit dumtaxat, quam nos omisimus, ubi & dies adscripta eodem modo ac in superiori. Erit fortasse qui illud a nobis exquirat, cur partes etiam harum epistolarum alias non omiserimus; aut

cur

1 *ad an. 67. n. 17.* 2 *Delic. erud.* 3 *lib. 7. cap. 102.*
4 *lib. 10. c. 100.* 5 *ad an. 1286. n. 12.* 6 *lib. 4. Hist. Arag. c. 85.*
7 *ad an. 1286. n. 6.*

cur vulgemus plures eodem ferme exemplo exaratas litteras? Huic ita respondeo; me ita eas vulgasse, ut in meo codice descriptas, collectasque a viro illo erudito inveni; neque existimasse rem facturum ingratam veteris sanctioris disciplinæ studiosis, si fuse haberent descriptos Actus omnes, quibus Ecclesia & Romanus Pontifex agere illis temporibus adversus homines istos consuevit. Ceterum facile unusquisque sive labori, sive molestiæ suæ parcet, id in legendo omittens, quod me omisisse in vulgando voluisset.

Pauca de ceteris epistolis, ut lectorum satietati occurramus; nec vero longiorem operam nostram postulant: ideo etiam reservavi in hunc locum de XIII.XIV.XV. dicere. Harum prima episcopo Castellanetensi inscribitur, (quem quis fuerit, non ita pronum est dicere, cum lacuna in catalogis appareat) jubetque Martinus, ut Venetiis *processus* adversus Petrum promulget, ut manifestiores sint, & nemo illum ulla in re juvet. Altera data est Anconitanis, qui triremes eorum, sive *galeas* Carolo postulanti, nisi a Pontifice mandatum afferret, dare noluerunt; ut ergo illis dentur, mandat Pontifex his litteris. Denique tertia, ordine nostro XV. solutionem census octo millium unciarum auri, quam præstare Carolus debebat instante festo die SS. Apostolorum, ad diem Domini natalem prorogat. Census hic, formula juramenti a Carolo dati continetur, apud Raynaldum [1], adjecta pœna Excommunicationis, nisi mensium duorum intervallo persolvatur. Eumdem persolutum Cardinalibus Sede vacante, ex codice Vallicelliano, docet idem Raynaldus [2]. Notum est, primum a Roberto Guiscardo pro Apuliæ & Calabriæ Ducatu, censum persolutum fuisse denariorum duodecim in singula boum juga, eosque *Papiensis monetæ*, ut dicitur in sacramenti formula, quam Sigonius [3], Baronius [4], aliique

1 *ad an. 1265. n. 18.* 2 *ad an. 1277. n. 52.* 3 *De regno Italiæ ad an. 1059. tom. 2. oper. col. 540. edit. Med. 1732.* 4 *ad a. 1059. n. 70.*

aliique habent, narraturque a Leone Ostiensi [1]. Fuit postea census hujusmodi *sexcentorum schifatorum* (alii codd. *esquifatorum*) *de Apulia & Calabria, quatrigentorum vero de Marscha* (alii *Marsia*) *vel æquivalens in auro vel argento*, ut dicitur in diplomate Willelmi primi, quod ex codice Vaticano recitat Pirrus [2]. Summontius medio inter utrumque tempore, aliud census genus fuisse tradit [3], *unius marapetini* (quod *maravidisium* Hispanum valere putat) *pro quolibet pare boum in regno*: dies vero solutionis ubique est dies festus SS. Petri & Pauli. Idem Summontius [4] exhibet *Summarium investituræ regni Neapolitani factæ a Clemente PP. IV. Carolo Andegavio, deprompturn ex Bulla aurea, ubi præter censum octo millium unciarum auri in festo BB. Petri & Pauli tribus terminis, & unum palafrenum album pulchrum & bonum*, alia injunguntur; *Quod debeat solvere Romanæ Ecclesiæ* 5000. *marchas sterlingorum*. *Quod in subsidium terrarum Romanæ Ecclesiæ ad requisitionem Pontificis teneatur mittere* 300. *equites bene armatos &c. Quod habeat mille equites ultramontanos paratos pro negocio fidei &c.* Eadem fusius leges in diplomate Nicolai IV. apud Raynaldum [5].

Epistolæ XVI. argumentum satis explicat Raynaldus [6] scribens; cum præcipua Siculi mali labes ex importunis exactionibus orta esset, quas Carolus tuendi juris specie, publicanorum nefaria secutus consilia, ac Friderici II. Imp. & Manfredi tyrannorum exempla, nec eorum tristes exitus perhorrescens instituerat; medendo huic malo serius solicitum, regio edicto sanxisse, ad populos, qui nondum defecerant, continendos in obsequio, aliosque ad officium pelliciendos, libertatis leges, quæ viguerant regnante Guillelmo II., sub quo Sicula res bonorum omnium affluentia singulari

1 *Chron. Casin. lib. 3. cap. 16. edit. Murator. pag. 423. tom. 4. Script.*
2 *in Chronolog. reg. Sicil. ad an. 1156. V. & Innocentii epist. Rogerio ap. Summont. lib. 2. cap. 8.* 3 *lib. 2. c. 1. ad an. 1130.*
4 *lib. 2. ad an. 1266.* 5 *ad an. 1289. nu. 3.* 6 *ad an. 1283. n. 41.*

gulari floruerat, restitutum iri. Acceptis etiam a parente abeunte in Gallias Siculi regni habenis, Salernitanus Princeps, ad mulcendos populos edixit, ut e singulis provinciis spectatissimi viri ad Martinum IV. legarentur, ut de justis consuetudinibus, quæ Guillelmi II. temporibus viguerant, quarum jam obsoleverat memoria apud Siculos, videret; pluresque optimas leges condidit, inseruitque in volumine juris Siculi inscripto, *Constitutiones Regni utriusque Siciliæ*. Decerpsit ex illa constitutione postea Honorius IV. præcipuas leges, quæ ad tuendum jus Ecclesiasticum spectabant, easque e sacri Collegii Cardinalium consilio Apostolica auctoritate confirmavit. Hæc Raynaldus. Vere autem dixit, esse quasdam leges a Carolo Principe Salernitano latas, quæ in Constitutionibus regni utriusque Siciliæ leguntur [1], scilicet quæ hoc nomine appellantur: nam quæ *Capitula* nominari solent, ordiuntur ab illis, quas Jacobus Petri Aragonensis filius, patre mortuo, & Siciliæ regno potitus, scripsit [2]. Quas postea Honorius IV. leges dixit, ejusdem constitutione continentur, quam annalibus suis inseruit Raynaldus [3], & nos in codice nostro habebamus, cui ejusdem Honorii subjiciebantur epistolæ duæ, quas edimus xx. & xxI. Harum prima, a legibus quibus vectigalibus gravatos populos sublevat, reservat potestatem excipiendi eos, qui a Carolo Andegavensi, ejusque hæredibus desciverint: altera & leges illas, & exceptionem hanc sive reservationem mittit Gerardo Episcopo Sabinensi Apostolicæ Sedis in Sicilia Legato, & Roberto Comiti Atrebatensi. De Gerardo Blanco, cùm Ughellus in Episcopis Sabinensibus, tùm Ciaconius [4], qui etiam de hac legatione fuse: Raynaldus quoque, qui pariter ei in gerendo hoc mu-

1 *V. edit. an. 1533. pag. 10. Venet. 1590. pag. 332. &c.*
2 *V. edit. Venet. 1573. & edit. Panormit. 1741. recens. Franc. Testa.*
3 *ad an. 1285. n. 29.* 4 *tom. 2. col. 236.*

munere socium adjunctum narrat a Martino Robertum Comitem Atrebatensem, & diploma producit [1] hac inscriptione; *Martinus .... Vener. fratri Gerardo Episcopo Sabinensi, Apostolicæ Sedis Legato, & dilecto filio nobili viro Roberto Comiti Atrebatensi Bajulis Regni Siciliæ per Romanam Ecclesiam constitutis*; ac de eodem Roberto sæpius egerat idem Raynaldus hoc, & superioribus annis. De die quo epistolæ scriptæ sunt dubitari aliquid potest, cum præsertim epistolæ xx. dies eum antecedat, quem habent leges latæ. Sed quam facile erratum sit a librariis in numeris, nemo ignorat; & eodem ego die datas omnes existimo. Ut ad epistolam XVI. revertamur, ea Martinus, Neapolitanis aliisque petentibus, ut revocarentur in usum leges Guillelmi II. Regis Siciliæ, respondet, de illis non constare; & se regno datis legibus consulturum promittit. Regis Guillelmi nonnullæ cum aliis Rogerii I. & Guillelmi I. Normannorum Regum, ut in unum codicem colligerentur, adjunctis suis, curavit Imperator Fridericus e Suevorum gente; idque negotii dedit Petro de Vineis, ut clausula earum testatur [2], quæ etiam habet adscriptum A. MCCXXI. *alias* XXII. *mense Augusti Indictionis* IV.

Consequentes epistolæ XXIV. & XXV. scriptæ sunt *de certo negotio*; quod quidem epistola XXVI. *negotium Aragoniæ* vocat. Erat id nimirum, de quo tunc multis nunciis & contentione maxima actum est, & cujus conficiendi cura atque auctoritas est Eduardo Angliæ Regi commissa; ut Carolus Caroli Andegavensis filius, qui in Alfonsi potestate venerat, dimitteretur, & pax inter ipsos Principes conciliaretur: conciliabatur vero ab Eduardo, iniquioribus sane in Carolum conditionibus. Rem totam perspicue ex-

1 *ad an.* 1285. *n.* 6.

2 Accipite gratanter o populi Constitutiones istas .... quas per Magistrum Petrum de Vineis Capuanum, magnæ Curiæ nostræ judicem & fidelem nostrum, mandavimus compilari.

exponunt litteræ Honorii ejusdem scriptæ Carolo apud Raynaldum [1], quæ & his adjungebantur in codice nostro, & idem cum istis adscriptum tempus habent. Hinc ergo liquet, quale illud sit *certum negotium*. Addas, negotium de liberando Carolo urgere apud Eduardum & Alfonsum, Bonifacium Ravennatium, & Petrum Montis Regalis Archiepiscopos, ut Raynaldus tradit [2]; atque his epistola harum XXIV. inscribitur. Negotium tamen nobis aliquod facessit tempus datarum epistolarum IV. *non. Martii Pontificatus a.* III. Nam Honorium electum IV. Non. April. A. MCCLXXXV. veteres Scriptores tradunt apud Raynaldum [3], iidemque mortuum A. MCCLXXXVII in cœna Domini [4], quam incidisse in III. Non. Aprilis Jo. Villanus [5] testatur. Quomodo ergo IV. Nonis Martii annum numerabat Pontificatus tertium? Facile fuit in numeros errorem irrepere. Sed constantia illa indicandi annum III. (nam hunc habent etiam in codice nostro litteræ, quas Raynaldus vulgavit) facit, ut suspicer, annos Pontificatus sui Honorium numerasse a calendis Januarii, Romanum Romano more; atque hinc fortasse discrepare veteres illius Scriptores, atque annos tribuere Honorio nonnullos [6] duos; Franciscum Pipinum [7], Ricobaldum Ferrariensem [8], &c. tres.

Epistola XXVII. & XXVIII. Gerardo Episcopo Sabinensi, de quo jam diximus, scribitur a Nicolao IV. His litteris ei Legati munus confirmatur: & notabilia sunt verba illa; *Tu ad nostram præsentiam pro exponendis maxime quibusdam ejusdem regni conditionibus, & necessitatibus, a nobis petita licet non expressa licentia te personaliter contulisti, moram apud Sedem Apostolicam aliquamdiu contrahendo. Ne igitur*

1 *ad an. 1287. n. 4.* 2 *ad an. 1288. n. 12.* 3 *ad an. 1285. n. 14.*
4 *ad an. 1287. n. 9.* 5 *lib. 7. cap. 112.* 6 *Bernardus Guidonis to. 3. par. 1. p. 611. Script. Murat.* 7 *Chron. col. 727. to. 9. Script. Murat.*
8 *Compilat. col. 252. ibid. & Histor. Pontif. Rom. col. 182.*

tur propter hoc deposuisse commissum tibi hujusmodi Legationis officium forsitan censereris: quod tamen absque concessione superioris non est alicui a jure provisum; cum etiam Legatus se abdicando, imperium non amittat. Pertinet hoc ad id, quod *Tit. de Officio Legati* DD. passim statuunt; Legatum a latere non posse propria auctoritate se Legatione abdicare. Altera vero epistola, nimirum XXVIII. facultatem impertit, postquam fines Legationis suæ ingressus fuerit, ex illis *quoties videbitur* egredi, & ad Sedem etiam Apostolicam, ipsius non petita licentia, se conferre, ac redire.

Rejecimus in hunc locum, fecimusque ordine isto XXXIX. quæ sedem hanc obtinebat in codice nostro, adjuncta alii epistolæ, quam Raynaldus edidit [1]. Sed Raynaldus Nicolao III. tribuit, noster Nicolao IV. & quamquam non dubitamus Raynaldum recte eam statuisse, Nostri tamen ordinem, ne turbaremus omnia, secuti sumus. Ceterum Raynaldo subscribunt Ciaconius in Vita Simonis de Bria [2], & Ducangius ad Jonvilleum [3]: quamvis hic non III. sed IV. appellet, sed in quarti tempora eumdem conjicit. Nec vero est, quod in hanc epistolam, quæ est *de Torneamentorum exercitio, usque ad Passagium generale, vitando*, ut habet alia a Raynaldo edita, aliquid addamus iis, quæ uberrime, doctissimeque, idest more suo, disseruit de hoc argumento Ducangius [4].

Postrema nostrarum epistolarum scripta est Petro Gerra Archiepiscopo Montis Regalis, ut tempore, quo, Siculis excommunicationis sententia devinctis, commercium omne interdictum erat, nuncios eò ipse destinare ad suos posset. Litteræ datæ sunt A. MCCLXXXIX. Et Pontifex tamen eum *nuper* absolvisse dicit a vinculo, quo Ecclesiæ Reatinæ Episcopus tenebatur. Atqui eum ab Reati-

na

1 *ad a. 1279. num. 17.* 2 *tom. 1. col. 161.* 3 *dissert. 6. pag. 171.* 4 *l. all.*

na ad hanc Ecclesiam translatum ab Honorio IV. a. 1286. Ludovicus Lellus & Michael *del Giudice* in Historia hujus Ecclesiæ definit. Si recte ergo narratio ab his instituta ex idoneis monumentis procedit, dicendum est, nunc demum, cum possidere Archiepiscopatum potest, eum absolutum a vinculo Reatinæ Ecclesiæ, & in hanc translatum fuisse, affirmari.

Atque hæc de rebus, quas epistolæ illæ continent; easque ideo hoc loco indicare voluimus, ut quem fructum earum lectio habitura sit, prænoscere quivis antea posset. Nil in vocibus immoramur; licet nonnulla quandoque occurrant, in quibus hærere vel latini sermonis peritissimi consueverunt; ut cum *se*, *sibi* pro *illum illi* frequentissime ponitur. Prætereo *Bajulum*, idest *Balivum*, ut aliter dicitur; *Curialiter* pro *comiter*, sive *civiliter* &c. sunt enim hujusmodi innumera, ut sit iste horum temporum, ab illo antiquo castoque Latii sermone pene alius; quem tamen monumentorum hujusmodi lectio, & Glossariorum mediæ ætatis, quæ vocant, subsidium explanabit. Illud fortasse desiderabis, in quo Glossaria muta sunt, quid sit *ad Solarium*, quod sæpius occurit in his litteris? quamquam habebat codex nonnunquam *ad Salarium*, nimirum quod magis Latino vocabulo dicere nunc quoque solemus *ad nutum*; cum res sunt hujusmodi, ut ad arbitrium nutumque alterius vel dari, vel auferri possunt, vocabulo ducto ab instrumento, quo horas cognoscere, & numerare antiqui homines consueverunt. Significationis hujus exempla alia proferre non possumus: vix tamen ut de ea dubitemus, litteræ nostræ sinunt, in quibus hæc [1], ut dixi, vox occurrit: nisi vero mavis legere *ad Salarium*, & facultatem dicere factam Martino, Senatorem *cum Salario*, idest victu publice præbito, constituendi. Salarium enim nihil abjectum aut vile sonat, neque ut nunc in

[1] *pag.* 21. & 34.

in vulgi sermone, opificum dumtaxat aut famulorum mercedem; sed *honoribus etiam, militiæque interponitur*, ut Plinius ajebat [1]; eratque proprie, quod ad eum locum Harduinus adnotavit, Tribunorum militarium, & Ducum annona. Addas, Aureliano *ad inspicienda, & ordinanda castra omnia destinato*, a Valeriano, quæ tributa sunt, *Salaria* a Vopisco [2] appellari. Sed videndus Gothofredus ad titulum *De præbendo Salario*, qui est *Codicis Theodosiani lib.* XII. 2.

Huc pertinet, ad voces scilicet his temporibus usurpatas, modus, quo dies scriptæ vel datæ epistolæ indigitatur, sive dies mensis computandi ratio: de qua quidem ideo dicam hoc loco, quod ad scripta sincera, & supposita internoscenda conferre aliquid possit, & nihil ferme de ea diplomaticæ aut criticæ artis Magistri. Epistolæ Romanorum Pontificum nostræ tempus significant, aut more illo antiquo per *Nonas*, *Idus*, *Calendas*, aut solemni memoria *Cœnæ Domini*, *Ascensionis*, & similium dierum, vel eorum, qui ad hos referuntur. Postremo hoc modo tempus tunc adnotari solitum, ex monumentis hujus ætatis constat, apud Mabillonium, Dacherium &c. in quibus legas [3], *Actum anno ab Incarnatione Domini* MCCXVIII. *in vigilia Paschæ: Datum Conchis sabbato ante carnisprivium* A. circ. 1231. [4] *Actum A. D.* MCCXXXIX. *sabbato post Resurrectionem Domini* [5]; *Actum A. D.* MCCXL. *die lunæ proxima post Assumptionem B. M. V.* [6]. *Datum in Cypro feria quarta ante Resurrectionem Domini* [7]. Plura non adtexam, quod passim occurrant; & satis sit epistolas legere S. Ludovici Galliæ Regis, aut Philippi filii, vel eorum qui in ejus familia erant [8]: ex his epi-

1 *lib.* 31. *cap.* 7. *sect.* 41. 2 *In Aurelian. cap.* 9. 3 *tom.* 12. *Spicileg. Dacher. veter. edit. pag.* 167. 4 *Ibid. to.* 3. *pag.* 176. 5 *App.* 2. *ad to.* 1. *Annal. Bened. n.* 28. 6 *To.* 13. *Spicil. p.* 341. 7 *To.* 7. *p.* 224. 8 *tom.* 2. *Spicil. pag.* 549. *Datum in castris apud Aquas mortuas in crastino*

epiſtola Petri de Condeto notam hanc habet, dignam quæ animadvertatur [1]; *Actum in receſſu a portu Tunis die Martis Novembris S. Martini hyemalis*; æſtivus enim erat dies IV. Non. Julii S. Martino ſacer, ideſt ejus Ordinationi, & Tranſlationi, ut habet Uſuardus, atque etiam dedicationi Baſilicæ, quam præterea Ado memorat. Neque ad hos tantum ſanctorum feſtos dies ſpectare ſolent, ſed ad dies Dominicos, & Eccleſiaſtica officia. In diplomate Mariæ Reginæ Aragoniæ, quo Montempeſſulanum dat Petro Aragoniæ Regi [2]; *Datum in Quoquolibeto ſecunda Dominica Septembris A. D.* MCCV. In alio Willelmi Abbatis S. Eparchii [3]; *Actum apud Jarniacum feria* VI. *proxima ante Dominicam, qua cantatur „ Reminiſcere „ vel apud quoſdam „ Domine dilexi „ A. D.* MCCXXXII. In alio Officialis Curiæ Pariſienſis [4]; *Datum A.D.* MCCLXXII. *die Sabbati ante Dominicam, qua cantatur „ Reminiſcere „.* Ex quibus quidem conſtat, in Gallia maxime viguiſſe hunc uſum, atque hoc præcipue ſæculo: etſi idem quandoque proximis ſæculis factum inveniatur; exempla vero apud eoſdem veterum monumentorum collectores proſtant [5]: in quibus quandoque additur

ſtinoo B. Johannis Baptiſta. Pag. 550. *Datum in caſtris ante dictam civitatem in feſto B. Jacobi Apoſtoli.* Pag. 555. *Actum in caſtris ſubtus Carthaginem die Dominica poſt feſtum S. Jacobi Apoſtoli.* Pag. 556. & 557. *Actum in caſtris juxta Carthaginem die veneris poſt feſtum Nativitatis B. M. V. An. Dom.* 1270. Pag. 558. *Datum in caſtris juxta Carthaginem die Sabbati poſt feſtum S. Remigii.* Pag. 560. *Actum in caſtris juxta Carthaginem die Jovis ante Nativitatem B. M. V.* Pag. 567. *Actum apud Cuſentiam in Calabria die veneris ante feſtum Purificationis B. M. V.* Pag. 571. *Datum Viterbii die Sabbati poſt feſtum B. Gregorii &c.*

1 *Tom. 2. Spicil. pag. 564.*

2 *Ibid. tom. 8. pag. 221.* 3 *Ibid. to. 9. p. 181.* 4 *Tom. 6. pag. 482.*

5 *Tom. 13. pag. 349. Datum apud Longum campum die* XI. *poſt Aſſumptionem B. M. V. A. D.* MCCCIII. Tom. 8. pag. 277. *Datum Pariſ. ſub ſigillo noſtro die Veneris poſt feſtum B. Mariæ Magdalenæ A.D.* MCCCXVI. To. 9. p. 304. *Datum in caſtro noſtro Kopenhaven regni noſtri Daciæ Dominica in ramis Palmarum A. D.* MCCCCLVII. Tom. 4. pag. 393. *Datum . . . . . feria* VI. *proxima ante feſtum S. Jacobi A. D.* MCCCCLVI. Ibid. pag. 263. *Anno Verbi Incarnati* MCLXX. *die S. Auguſtini.*

ditur hæc notis temporis aliis, quæ solæ tempus designarent, ut in *Donatione* Raterii cujusdam [1]; *Quæ scriptio facta est in conspectu totius Canonicæ Congregationis mense Aprilis* VI. *Idus ejusdem mensis feria* III. *post ramos Palmarum*; *regnante Philippo Rege*: erat vero annus MCIV. ut ex sequenti diplomate liquet. In diplomate Baldrici Dolensis Archiepiscopi [2]; *Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini* MCIX. *indictione Romanorum* II., *Cyclo lunari* VIII. *Termino Paschali* XIV. *Calendas Maji*, *die ipsius Paschæ* VII. *Calendas Maji*, *luna ipsius diei* XXI. Cumulatius vero ita, ut postremum hoc exemplum habet (nam obiter hoc quoque placet animadvertere), sive ut librariorum oscitantiæ occurrant, sive ad pompam quamdam, quæ Chronicorum etiam Scriptoribus, cum annum operis sui designant, usitata est; diem aut annum enuntiare solent [3]. Sunt tamen aliquando multæ notæ, sive ad annum, sive ad diem designandum necessariæ; ut in diplomate Guillelmi Cadurcensis [4]; *Perscripta est charta hæc in Caturcensi civitate ..... mense Julio, hebdomada* III. *feria* I. *A. Dom. Incarnat.* MCIII., & in alio Poncii Gabalitensis; *Acta sunt autem hæc anno jam pene finito* X. *post M..... mense Februarii feria* 2. *luna* 20. [5] atque earum unam quod forte librarius aliquando omiserit, incertus est dies [6].

Prior ille modus diem per Nonas, Idus, Calendas significandi, & antiquissimus est in Pontificum Romanorum litteris, ut litteræ Siricii [7], Innocentii I. [8], Zosimi, Boni-

1 *Tom.8.p.36c.* 2 *Tom.7.p.197.* 3 *Tom.8. Spicileg. pag.* 174. Actum Lauduni IV. Kal. Decemb. A. Dominicæ Incarn. MCXXXI. Indictione X. Epacta I, concurrente III. 4 *tom 8. pag.363.* 4 *tom 11. pag.294.* 5 *tom.11. pag.194.* 6 *Ex. causa tom.11. Spicil. pag.291.*,, Acta sunt autem hæc A.962. Nativ. Dom. Indict. V. mense Febr. die Sabbato,,. *To.13. pag.* 281.,, Data per manus Fawel in mense Junio sub die Jovis, regnante feliciter Rodulfo Rege, anno XXX. regni ejus,, 7 *V. ap. Constant ep.1. col.638. ep.5. col.658.* 8 *Ibid. ep.2. 6. 13. &c.*

Bonifacii, Cælestini, Leonis &c. ostendunt, & ad nostram ætatem in eorumdem diplomatibus, in quibus eo sæpe utuntur, durat. Quin etiam eodem ad tempus designandum, Græci ipsi, aliæque gentes usæ sunt, aut solo, aut proprio ipsarum, interpretamenti cujusdam loco, adjuncto. Atque ita in S. Athanasii *Historia ad Monachos* Epistola populi Alexandrini scribitur [1] *Mechir* 17. *quæ est pridie Idus Februarii*. Tempus hoc pariter modo adnotatur in Actis S. Ignatii [2]: *Hæc autem acta sunt ante diem* XIII. *Calendas Januarias, hoc est* Δεκεμβρίῳ εἰκάδι. Addas epistolam Ecclesiæ Smyrnensis de martyrio S. Polycarpi [3], ubi legitur: *Martyrium autem passus est B. Polycarpus Xantici mensis* δευτέρᾳ ἱσαμένυ, *ante* VII. *Kalendas Majas*: & Acta Bollandiana Martyrii S. Pionii [4]: *Hæc acta sunt ..... ante* IV. *Idus Martias more Romanorum, Asiæ autem more septimi mensis undecimo die*. Nec vero triplex hæc veluti divisio mensis, a Græca, sive Attica ratione dies adnotandi, multùm adhorrebat, quod Theodorus Gaza admonuit [5]; qua mense partito trifariam, partem unam ἱςάμενον, ideſt instantem seu ineuntem vocabant, alteram ἐπὶ δέκα, idest supra decem, ultimam φθῖνον, idest præcipitem vel desinentem; de qua re multi, præsertim vero Allatius [6].

Græcam hanc rationem, aut illi similem expressisse videntur Scriptores, & diplomata medii ævi, præsertim post annum millesimum, mensem distinguentes *in duas sectiones*, quarum alteram *mensem intrantem*, alteram *mensem exeuntem* appellabant; *sumendo primam partem a prima mensis die usque ad* XV. *alteram a* XVI. *ad finem*; & *primam quidem partem numerantes ordine recto, alteram retrogrado*, ut in re

1 *Tom.* 1. *Oper. edit. Parif. pag.* 395. Μεχὶρ ιζ ἥτις ἐςὶ τῇ πρὸ μιᾶς εἰδῶν φευρυαρίων. 2 *Act. sinc. Ruinart. num.* 6. 3 *num.* 21. *ap. Ruinart.* 4 *ad d.* 1. *Febr.* 5 *lib. de mensib. cap.* 15. *edit. Petav. in Uranol.* 6 *de mens. temp. cap.* 12.

in re facili explicanda (quam tamen alii involvunt) verbis utar Mabillonii [1]. Exemplum, tempore quod diximus antiquius, suppeditat liber Diurnus Romanorum Pontificum, ubi in formula epistolæ ad Exarchum *de transitu Romani Pontificis* [2] dicitur; *die enim* III. *instantis mensis obiit*. Multo vero plura habet sequior ætas, ut epistola Boamundi a Baluzio edita; & in pacto a. 1232.[3]; *Hoc fuit pactum secunda die exitus mensis Sept. feria* IV. Eo modo sæpe etiam Historici utuntur, & locum superius [4] attulimus ex *Memoriali Potestatum Rhegiensium*. In historia Belli sacri, quam Mabillonius vulgavit [5], legitur; *Discessimus igitur a castro facientes pactum, & pervenimus Tripolim in sexta feria, quartadecima die intrante Majo*. Alia exempla attulit Du-Cangius idem explicans ex Rollandino. Sed Mabillonius dies hac methodo aliter tamen computatos tradidit [6] ex codice Sancti Emmerani. Colligere autem inde sibi posse videtur Mabillonius, quibusdam saltem in locis menses non fuisse bifariam ita divisos, ut primi decem dies mensi intranti, mensi vero exeunti reliqui assignarentur. Quid tamen rei esset, aut quo pacto medii illi dies numerarentur, nec ipse nec Du-cangius reperire potuerunt. Assecutus mihi videor ex inscriptione Hamensis Monasterii [7]; novam scilicet rationem fuisse menses designandi, quæ pressius etiam Græcæ illi insisteret, mensemque divideret in partes tres; & mediam hoc nomine, scilicet *mediam* vocaret. Nam ita fecisse Græcos, apud quos dies XI. non modo πρώτη ἐπὶ δέκα, sed etiam πρώτη μεσοῦντος vocatur, ex vett. laudatus Allatius, Potterus [8], aliique tradunt. Inscriptio vero illa Hamensis altare ait dedicatum *mense Augusto medio*. Quin igitur

et in diplom. ap. Bacchin. Istor. Poliron. in Append. = Anno millesimo septimo Indictione quinta secunda die intrante mense Aprilis. [illegible] Sub Innoc. II. a. 1137. = [illegible] die intrante mensis Aprilis = ex chron. Bonon. [illegible] Nicolaus de Curbio de morte Innocentii IV. a. 1254. = defunctus n. Innocentius Papa IV. Neapoli a.D. 1254. mensis Decembris die 7. intrante =. In monumentis Cassinensib. vulgatis a Sassulo (ap. Baron. Luc. edit. a. 818. fin. tom. 13. pag. 613. = quarta die intrante mense majo =

1 *Diplom. lib. 2. cap. 28. num. 5.* 2 *tit. 2.* 3 *tom. 9. Spicil. Dacher. pag. 283.* 4 *pag.* XXXIII. 5 *num. 98. (tom. 1. Mus. Ital. pag. 205.)* 6 *Analect. tom. 4. p. 480.* 7 *tom. 1. Annal. Bened. ad A. 677. p. 538. & Append. 2. pag. 697.* 8 *Archaeolog. Graec. lib. 2. cap. 23.*

tur dies ceteros, *medios* omnes dictos existimemus, donec exeuntes intervenirent?

Ut vero Græcos Latini, dividendo mensem in partes plures imitati sunt, ita & ab iis fortasse alterum modum, per decades tres, sive naturali ordine dies recensendi, habuerunt. Usus est hoc modo sæpe S. Gregorius M.; nam in ejus epistolis legimus [1] *datum die* XII. *Augusti Indict.* XIII. [2] *Data die* XII. *mensis Augusti Indiction.* XIII. [3] *Datum die* XV. *mensis Augusti Indictione* XIII. [4] *Data die* XV. *mensis Augusti.* An hanc rationem ante Gregorium in epistolis adhibuerint Romani Pontifices, mihi non constat. Quamvis enim in Pelagii epistola similem notam reperio [5]; aliis tamen de caussis suppositam illam epistolam vulgo monent: & satis mihi persuadeo, Gregorium, ut alia constituit nova, in quibus Ecclesiasticas res ab Ethnicis, sive civilibus differre voluit, ita hanc induxisse. Quamquam ille & alium modum quoque frequenter adhibuit [6]; atque hic ad civiles usus adductus est. Itaque in legibus Rhotaris [7]: *Quæ autem non sunt finitæ ad præsentem vigesimam secundam diem mensis hujus Novembris &c.* In diplomate Aistulphi [8]: *Data in Palatio Otalii decima die mensis Febr.* Ita in additamento ad leges Ludovici II.[9] &c. Sed in Ecclesiasticis rebus maxime occurrit; ut in Synodo Romana missa S. Bonifacio Moguntino Archiepiscopo [10]: *Anno* V. *mense Octobris die* XXV. *Indictione* XIV. In Sublacensi inscriptione apud Mabillonium [11]: *mense Decembri die* 4. *Indict.* VIII.; ut falsum sit, quod vir eruditus mihi

1 *lib.*5. *ep.*53. 2 *Ibid. ep.*54. & 55. 3 *ep.*58. 4 *lib.*5. *ep.*57.
5 *tom.* 1. *epist. RR. Pont. edit. Rom.* 1591. *pag.* 639. *V. Labbe to.* 5. *p.* 931. *edit. Paris.* 6 *lib.* 1. *ep.* 36. Datum sub die XVII. Calendarum Aprilium. *lib.*2. *ep.*36. Data X. Cal. Augusti. *lib.*5. *ep.*16. Data X. Cal. Januarii. *ep.*18. Data Calendis Januarii &c. 7 *tom.* 1. *part.* 2. *Script. Ital. Murat. p.* 48.
8 *Ibid. pag.* 193. 9 *Ib. pag.* 158. Mense Februario die ejusdem quarta.
10 *ep. S. Bonif. edit. Serarii* 134. & 135. 11 *tom.* 1. *Mus. Ital. edit. Paris.* 1724. *pag.* 126.

mihi olim affirmabat, ante seculum XI. nullum hujus computandi moris testimonium reperiri. Ceterum sequioris ætatis multo etiam plura suppeditant Chronicon Farfense, Casauriense, Vulturnense &c. & in diplomate S. Leonis IX. *Scriptum per manus Albini Scriniarii sacri Palatii anno quinto Domini Leonis IX. Papæ Indict.* VI. *Martio mense* XX. *die* [1].

Denique Pontificum litteræ mensem aliquando significant, diem mensis tacent. Hoc quoque videre licet in S. Gregorii epistolis, ubi passim: *mense Novembri*, *Februario*, *Martio Indictione* IX. [2] *Data mense Maji*. *Data mense Julio* [3] *&c.* Frequentissime vero hoc in Romanorum Pontificum diplomatibus videmus, ut scriptarum litterarum a Notario sive Scriniario mensis tantum adnotetur; datarum a Bibliothecario sive Cancellario etiam dies. Ita in diplomate Paschalis I. in Farfensi Chronico [4]. In diplomate Leonis III. apud Dandulum [5]. In privilegio Formosi Monasterio S. Teuderii [6]. Antiquiora exempla in Romano Bullario congesta reperies [7]; inferioris vero ætatis innumera. Sed de his Pontificiæ diplomaticæ facultatis Scriptores.

EPI-

1 *Bullar. Vatic. to. 1. pag. 27.* 2 *lib. 1. ep. 9. 21. 33.* 3 *ep. 43. 52. V. lib. 2. ep. 10. 14. 17. &c.* 4 *tom. 2. part. 2. Script. Murat. pag.* [illegible]2. 5 *tom. 12. Script. Murat. col. 153.* 6 *tom. 13. Spicil. Dach. pag.* [illegible]53. 7 *V. tom. 1. Cocquelines pag. 125. & 160.*

EPISTOLÆ
ROMANORUM PONTIFICUM
SÆCULO XIII. SCRIPTÆ.

I.

LEMENS Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Siciliæ Illustri &c.

Nuper nobis fili carissime intimasti, quod tu dudum intelligens ex fideli relatu multorum, quod tam nostri quam tui pessimi proditores in Thusciæ partibus se receperant, & a multis ibidem recepti tam apertis, quam occultis tractatibus cum malitiæ suæ conscìis, & consortibus exaltationem inimicorum Romanæ Ecclesiæ matris tuæ, necnon & ejusdem Ecclesiæ ac tuorum fidelium exterminium procurabant, & in eam jam proruperant præsumptionis insaniam, ut Corradinum nepotem quondam Friderici olim Romanorum Imperatoris Regem Siciliæ nominare præsumerent, & nominari ab aliis facerent, ac ejusdem Corradini literas, & privilegia sub sigillo, & nomine regiis circumferrent:

 & ven-

& venturum ipſum in partes Italiæ publice prædicarent; tu prædictæ Eccleſiæ matris tuæ injuriam tuam omnino reputans, & propriam nihilominus æquanimiter ferre non valens; memor etiam obſequiorum multorum, quæ a Thuſcis noſtris, ac tuis fidelibus, & devotis, quorum ſanguis ab æmulis in prædictis tractatibus quærebatur, te recepiſſe dicebas, ad noſtram præſentiam acceſſurus, tuam in partes Thuſciæ promiſiſti militiam, non ut Imperii partes invaderes, ſed ut tantis malis occurreres, inimicos noſtros, ac tuos contereres, & amicorum paci ac totius Provinciæ provideres: receptus autem primum a civibus Florentinis pacifice, & poſtmodum a Lucanis, Piſtorienſibus, Pratenſibus, ac quibuſdam aliis, & ab eiſdem ad tempus in Poteſtatem aſſumptus, geris in votis te in omnibus noſtro beneplacito coaptare, & ſic loca in prædictis partibus tuo commiſſa, & committenda regimini in omni tranquillitate regere, ut cuique ſua ſervetur juſtitia, cuique ſtatus ſuis debitus meritis conſervetur, purgetur hæretica pravitas, prædonum cohibeatur audacia, eadem Sancta Mater Eccleſia honoretur, & fidelium pia devotio nutriatur. Verum quia hoc ipſum nequit prout æſtimas ſolide fieri, niſi civitates ſaltem, & loca celebria ejuſdem Provinciæ ſtabiliantur in pace, nobis humiliter ſupplicaſti, ut cum ad præſens vacet Imperium, cujus ad nos dum vacat pacifica conſervatio noſcitur pertinere, in quo nihil vendicas

dicas tibi juris, nec quicquam, ut supradictum est occupare per usurpationem in eodem intendis, tibi conservationem pacis in Thuscia, Ecclesiæ Romanæ terra dumtaxat excepta, concedere dignaremur; ita quod tam eos, qui te receperunt, quam alios possis inducere, & acquiescere nolentes cogere ad pacem ipsius Provinciæ initiandam, & fideliter conservandam, ac nostros, & tuos inimicos penitus avertens, sicque cessent violentiæ, cessent guerræ, cessent aggressiones itinerum, spoliationes Ecclesiarum, & pauperum, & quilibet suo jure contentus, jus sibi dicere non præsumat, sed si quam sibi fieri putat injuriam, eam sub competenti judice prosequatur: possis etiam turbatores pacis compescere, & pro tali præsumptione punire, a suis nihilominus Ordinariis, si ad eos recursus habitus fuerit, prout justitia permiserit puniendos, cum pacis turbatione crimen commiserint jure vel consuetudine coercendum: possis etiam pariter cum eisdem pro contemptus qualitate punire illos, qui tam pium præstare noluerint juramentum, & alia facere, quæ ad dicti soliditatem negotii ad honorem Dei, & Romanæ Ecclesiæ atque tuum, necnon, & utilitatem fidelium videris expedire. Nos igitur tam paci prædictæ Provinciæ providere volentes, quam elisis hostium viribus, & eorum machinationibus fraudolentis elusis, statum tuum, & Thuscorum fidelium undique roborari; votis tuis benivolum præ-

bentes assensum, pacis, quam in ea parte Thusciæ, quæ Romano Imperio subjacet nunc [1] vacari, jurari volumus, & mandamus; te de Fratrum nostrorum consilio constituimus, servatorem, præcipientes districte omnibus constitutis in Thusciæ partibus, qui jam quartumdecimum exegerunt, quod ad illius seu illorum monita vel mandata, quos ad hoc duximus deputandos, jurent pacem servare; in contra pacem jurare nolentes vel eandem temere violantes, te & vices tuas gerentes juvare fideliter, nolentes nullum Principem, vel Magnatem nulliusque militiam dum vacabit Imperium recipere, qui nostrum ac tuum statum pacificum, aut ipsius pacem Provinciæ seu cujuslibet partis ejusdem velit concutere seu turbare. Tibi vero concedimus liberam potestatem tam jurare nolentes, quam eandem infringere, præsumentes, pro præsumptione hujusmodi puniendi, quos tamen a suis judicibus ordinariis propter hoc eximi volumus, quo minus ab eis puniri valeant, si forsitan crimen illud cum pacis fractione concurrit, quod eidem judicibus puniendum, mediante justitia videatur. Dictum autem Paciarii seu pacis Servatoris officium, & omnia suprascripta cum omnibus, quæ ad hujusmodi solidationem negotii pertinebunt, quæ tibi committimus per te vel alium, aut alios, quos ad hoc deputare volueris exercendi ea tibi lege concedimus, quod si for-

1 vacanti.

si forsitan Imperatorem vel Regem Romanum a Sede Apostolica approbatum regnare contigerit, tu ex tunc eodem officio non utaris amplius ultra mensem: & si contrarium forte feceris, eo ipso personam excommunicationis, terram vero interdicti sententiis, quas propter hoc ex tunc ferimus, decernimus subjacere. Porro per hæc, vel horum aliquid, conventionibus inter nos, & te in concessione Regni Siciliæ olim initis, in nullo volumus derogari, sed illæ nihilominus in suo robore perseverent. Datum Viterbii II. nonas Junii Pontificatus nostri anno tertio.

II.

I*Dem* universis Marchionibus, Comitibus, & aliis Magnatibus necnon Potestatibus, Capitaneis, cunctisque Rectoribus, & Consiliariis ac Universitatibus, Civitatum, Castrorum, & aliorum locorum cæterisque per partes Thusciæ Romano subjectas Imperio constitutis.

Qualiter hactenus Provinciam Thusciæ, immo singulas fere partes ipsius sciderit inveterata dissensio, quam graviter lacerarit, quam gravia (proh dolor!) animarum pericula, quas strages corporum, quæ rerum germinarit dispendia, vos non aliter quam expertos expedit admonere. Scitis etiam quod in quibuslibet ejusdem Provinciæ civitatibus, castris, & villis, animis per domestica, & particularia odia concitatis, & non

ſolum inter ea diſcordiis publicis obfirmatis alterutrum, ſed illiſmet in ſe ipſis diviſis in partes, adeo concitationis, & diſcordiarum hujuſmodi proceſſit iniquitas, quod ad internicionem propriam ſuis eadem viribus Provincia non contenta, nationes ad id etiam barbaras advocavit, tyrannorum interdum ſe jugo ſubiiciens, & cum miniſtris ipſorum in partes eaſdem alternis vicibus, prout exquiſitis inſidiis oportunitas procurata permiſit, tyrannidem frequenter exercens. Hæc, & alia non facile numeranda diſcrimina, quæ in eadem Provincia diuturnitas tam periculoſæ diſſenſionis induxit, & in futurum tantò periculoſius comminatur, quantò radices ex eo videtur firmiores egiſſe, quod, ipſius principalibus ſatoribus & cultoribus extirpatis, nihilominus ipſa non aruit, ſed in pluribus ejuſdem ejuſdem Provinciæ partibus cotidie revireſcit; ordinatum in nobis ad vos paternæ compaſſionis affectum inſtanter movent, & multipliciter excitant, ut & illatis per hoc gravaminibus, quibus poſſumus remediis ſuccurramus accomodis, & in ferendis Divina favente clementia promptis auxiliis occurramus. Ideoque ut tot mala pacis lenitas ſopiat, quæ guerrarum calamitas introducit, ſummopere affectamus, ſic animòs veſtros fieri omnino pacificos, quod inter vos ceſſent familiares inſidiæ, cedant domeſticæ ſimultates, nec bella inteſtina ſuperſint. Deſideramus omnimodis ſic veſtris finibus pacem dare, quod non ſit de

de cætero, qui eandem Provinciam velit vel valeat exterrere. Attendentes itaque quod cum ad Prælatos omnes, & Episcopos maxime spectet in suis diœcesibus, exhortationibus prius, & tandem sua jurisdictione ac potestate revocare ad concordiam discordantes; multo magis ad nos, qui potestatis plenitudine fungimur nobis ex alto concessæ, singulariter pertinet in universali Ecclesia, cunctave congregatione fidelium in omni tempore pacem quærere, ac ipsam facere diligentius observari. Nunc autem potissime in prædictis Thusciæ partibus, quæ Imperiali destitutæ regimine, nostræ in his provisionis remedium specialiter expetunt, & expectant, ut inter vos per concordiam bona crescant, quæ per discordiam sunt dilapsa, pacis bonum, quod sic cætera bona complectitur, sic conservat, quod turbantur aut pereunt, ejus dulci, & utili consortio destituta, propagari admodum desiderantes in vobis, de Fratrum nostrorum consilio duximus ordinandum, ut incolæ partium dictæ Provinciæ Romano subjectæ Imperio pacem jurent se inviolabiliter servaturos, & eam studeant fideliter observare. Non intendentes quod per hoc aliquis sui juris prosecutionem omittat, sed ut illud non viribus sed juribus coram competenti Judice prosequatur: ne si quisquam sine sui Magistratus Imperio sibi jus dicere propria temeritate præsumeret, non absque gravi aliorum dispendio pacem Provinciæ perturbaret. Pacis au-

tem hujuſmodi cariſſimum in Chriſto filium noſtrum Carolum Siciliæ Regem illuſtrem de ipſorum Fratrum noſtrorum conſilio conſtituimus Servatorem, eidem in prædictis ejuſdem Provinciæ partibus Paciarii ſeu pacis Servatoris officium committentes, per ſe, vel per alios, quos ad id deputaverit, exercendum, puniendi pacem jurare nolentes vel eam juratam temere violantes: inſuper ſibi ſub forma negocio competenti poteſtate conceſſa. Quocirca Univerſitatem veſtram &c. *uſque mandantes*. Quatenus ad ipſum reſpicientes pacis auctorem, & ad ſalutem animarum veſtrarum, ac tranquillitatem veſtram totiuſque dictæ Provinciæ intendentes, nullam omnino difficultatem ingeratis in hujuſmodi pace juranda, ſed ipſam promptis animis ſinceriſque jurantes, ſtudeatis eam fideliter, & inviolabiliter obſervare. De ſe quidem queri poterit, qui pacis commodis, & hujuſmodi noſtris ordinatione, ac mandato contemptis, pro tam gravi contemptu pœnam de meritis ſuis emeritam non indigne ſubibit. Datum *ut in proxima ſuperiori*.

III.

INnocentius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei cariſſimo in Chriſto filio Carolo Regi Siciliæ Illuſtri ſalutem.

Ne in poſterum rei geſtæ memoriam diuturnitas temporis forſitan obliteret, litterarum noſtra-

ſtrarum præſentium inſinuatione teſtamur, te ligium homagium, & fidelitatis juramentum, ratione regni Siciliæ ac terræ citra Pharum, tibi a Romana Eccleſia conceſſarum nobis feciſſe ac præſtitiſſe, in forma ſubſcripta, ſuper hoc literis tuis formam eandem exprimentibus, bullatis aurea tua bulla conceſſis; quarum tenor talis eſt. IN DEI NOMINE AMEN. Ego Carolus Dei gratia Rex Siciliæ, Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ &c. Ad honorem Dei Omnipotentis Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, & beatæ & glorioſæ Virginis Mariæ, Beatorum quoque Apoſtolorum Petri, & Pauli, & Eccleſiæ Romanæ, ligium homagium facio tibi Domino meo Innocentio PP. Quinto tuiſque Succeſſoribus canonice intrantibus, & ipſi Eccleſiæ pro regno Siciliæ, & tota terra quæ eſt citra Pharum, uſque ad confinia terrarum ejuſdem Eccleſiæ: quæ utique, regnum, & terram, excepta Civitate Beneventana, cum toto territorio, & omnibus diſtrictibus, & pertinentiis ſuis mihi & hæredibus meis prædicta Eccleſia Romana conceſſit.

Ego Carolus Dei gratia Rex Siciliæ plenum, & ligium vaſſallagium faciens Eccleſiæ Romanæ pro regno Siciliæ, & tota terra, quæ eſt citra Pharum uſque ad confinia terrarum ipſius Eccleſiæ, excepta civitate Beneventana cum toto territorio, & omnibus diſtrictibus, & pertinentiis ſuis ſecundum antiquos fines territorii pertinentiarum, & di-

& diſtrictûs civitatis ejuſdem, per Romanum Pontificem diſtinctos vel in poſterum diſtinguendos, ab hac hora fidelis, & obediens ero B. Petro, & tibi Domino meo Innocentio PP. Quinto, tuiſque ſucceſſoribus Canonice intrantibus, ſanctæque Apoſtolicæ Romanæ Eccleſiæ. Non ero in conſilio aut conſenſu vel facto, ut vitam perdatis, aut membrum aut capiamini mala captione. Conſilium quod mihi credituri eſtis, per vos aut per nuncios veſtros, ſive per literas, ad veſtrum damnum me ſciente nemini pandam: & ſi ſcivero, fieri vel procurari ſive tractari aliquid, quod ſit in veſtrum damnum, illud pro poſſe impediam, & ſi impedire non poſſem, illud vobis ſignificare curabo. Papatum Romanum, & Regalia Sancti Petri tam in regno Siciliæ & terra prædictis, quam alibi exiſtentia, adiutor ero vobis ad retinendum, & defendendum ac recuperandum, & recuperata manutenendum contra omnem hominem. Item juro, me ad hoc ſpecialiter obligans, quod ego ſeu mei in regno & terra prædictis hæredes, nunquam per nos, vel alios, ſeu quocunque modo procurabimus, ut eligamur vel nominemur in Regem vel Imperatorem Romanum, vel Regem Theotoniæ, ſeu Dominum Lombardiæ, vel Thuſciæ, vel majoris partis earundem Lombardiæ vel Thuſciæ: & ſi Electionem vel nominationem ad Imperium, vel ad Regnum Romanum, ſeu ad Regnum Theotoniæ, aut ad Dominium Lombardiæ, vel Thuſciæ,

ſeu

ſeu majoris partis earum de me, vel ipſis hæredibus celebrari contigerit, nullum hujuſmodi electioni, vel nominationi aſſenſum præſtabimus, nec intromittemus nos ullo modo de regimine ipſius Imperii, vel regni Romani, ſeu regni Theotoniæ, aut Lombardiæ, aut Thuſciæ vel majoris partis earum, ad quodcumque horum nominati fuerimus vel electi. Quod ſi ego vel aliqui in Regno hæredum meorum, ſtudentibus, & procurantibus me aut eis, ad Imperium ipſum ſive ad dictum Regnum Romanum ſive Regnum Theotoniæ, aut Dominium Lombardiæ, ſeu Thuſciæ, vel majoris partis earum, electi ſeu nominati fuerimus (ſi hoc verum, & manifeſtum fuerit) aut ſi poſt talem electionem vel nominationem de Imperii vel Regni Romani ſeu Regni Theotoniæ aut Lombardiæ ſeu Thuſciæ vel majoris ipſarum partis regimine, ego vel ipſi nos manifeſte intromiſerimus; eo ipſo a jure prædictorum Regni Siciliæ, & terræ cadamus ex toto, ipſaque prorſus amittamus, & eadem Regnum, & terra ad Romanam Eccleſiam libere devoluantur. Si autem ego vel aliquis ex dictis hæredibus electioni vel nominationi factæ, non procurantibus me vel eis, aut procurantibus conſenſerimus, & huic electioni ſeu nominationi vel juri ego vel ipſi omnino renunciemus, & quod de Imperio ſeu aliquo alio præmiſſorum ad quod electi ſeu nominati ego vel ipſi fuerimus, nos nullatenus intromittamus, moniti, infra quatuor

tuor mensium spatium post monitionem hujusmodi tali electioni seu nominationi vel juri non renuntiaverimus, vel de ipso Imperio seu aliquo præmissorum ad quod electi vel nominati fuerimus nos intromiserimus quoquomodo; ex hoc simus ego & ipsi eisdem Regno Siciliæ, & terra ac omni prorsus eorum jure privati, &, ut dictum est, eadem Regnum, & terra ad Romanam Ecclesiam libere devolvantur. Si vero ad me vel ipsos meos in eodem regno hæredes non poterit commode talis monitio pervenire; (super quo utique impedimento, videlicet quod moneri commode, ego vel ipsi nequeamus, credetur, & stabitur assertioni vestræ seu successorum vestrorum sive dicto) sufficiet pro ea super hoc vestra seu ipsorum Successorum vestrorum monitio publica, & sollemnis, ita quod si infra sex menses post illam non renuntiaverimus, aut de Imperio seu aliquo alio prædictorum, ad quod ego vel dicti hæredes electi seu nominati fuerimus, nos quomodolibet intromiserimus, cadamus ex hoc ab omni jure Regni, & terræ, & Regnum & terra ipsa ad Romanam Ecclesiam libere devolvantur. Cæterum si contigerit, aliquem de dictis meis hæredibus, qui debent in prædictis Regno Siciliæ, & terra succedere, in Regem vel Imperatorem Romanum seu Regem Theotoniæ vel Dominum Lombardiæ aut Thusciæ seu majoris partis earum nominari seu eligi vel assumi, nullatenus possessionem eorundem

Regni

Regni Siciliæ, & terræ nancifcatur vel habeat, nec fe de illorun cura feu dominio, & regimine per fe vel alios aliquatenus intromittat, nifi prius Imperio vel Regno Romano feu Regno Theotoniæ aut dominio Lombardiæ vel Thufciæ feu majoris earum partis ad quodcunque eorum electus nominatus fuerit vel affumptus, & omni juri fibi competenti in illis omnino renuntiet, & illorum regimini nec de jure nec de facto illud gerens vel retinens, omnino dimittat ipfum, nullo unquam tempore refumpturus: alioquin cadat ab omni fucceffione, & jure, quæ in Regno Siciliæ ac terra prædictis fibi competerent, ipfo facto, ita quod eadem Regnum Siciliæ & terra ad Romanam Ecclefiam ejufque difpofitionem plene ac libere devolvantur. Quod fi non extantibus mafculis femina in eifdem regno & terra fucceflerit, illa Regi vel Imperatori feu in Regem vel Imperatorem Romanum electo, aut Regi vel electo in Regem Theotoniæ feu Domino Lombardiæ vel Thufciæ aut majoris partis earum, feu electo ad earum dominium, nunquam matrimonialiter copuletur, & fi contrarium fecerit eo ipfo cadat a Siciliæ regno, & terra prædictis, maneatque prorfus ipforum jure privata, ipfis regno, & terra ad eandem Ecclefiam devolutis. Si autem ego vel aliquis dictorum in Regno meorum hæredum contra hoc venerimus, eo ipfo excomunicati prout fecundum conditiones fub quibus regnum, & terra

& terra prædicta mihi, & hæredibus meis concesſa ſunt, per Sedem Apoſtolicam extitit ordinatum, & inſuper labe, & reatu perjurii reſperſi, & notati exiſtamus. In hujuſmodi quoque juramento addo, & per eoſdem in dicto regno hæredes addetur expreſſe, quod nullo unquam tempore regnum, ſeu Imperium Romanum, aut regnum Theotoniæ vel dominium Lombardiæ ſeu Thuſciæ, aut majoris earum partis, aut eaſdem Lombardiam vel Thuſciam vel majorem partem ipſarum, per nos vel per alios ſeu alium occupabimus, capiemus vel adquiremus, aut nobis aliàs quomodolibet vendicabimus: & ſi ſecus fecerimus, ſecundum præſcriptam formam pœnas ſimiles incurramus. Quod autem dicitur de majori parte dominii Lombardiæ vel Thuſciæ, intelligitur ſcienter: ſi vero ignoranter, eam ad mandatum Eccleſiæ dimittere teneamur, & ſi eam Eccleſia mandante dimittamus, non incidamus in pœnam in iſto articulo, & conceſſionibus conſtitutam: ſi vero moniti non dimittamus, remaneat pœna, prout in hoc articulo, & aliis conſimilibus conſtituta. Quod ſi forte impoſterum Regem Siciliæ contigat in Imperatorem eligi, poſtquam fuerit Regni poſſeſſionem adeptus, non tranſeat ad Imperium; alioquin in pœnas incidat in hoc articulo, & aliis conſimilibus conprehenſas. Quod ſi Regni poſſeſſione prædicti nondum agnita ſeu obtenta, in Imperatorem electus tranſire voluerit

rit ad Imperium, in manu prius Romani Pontificis vel illius, quem ad hoc idem Pontifex duxerit deſtinandum, filium ſuum ſucceſſurum in regno cujuſcunque fuerit ætatis emancipet, & regno renunciet, nihil juris in eo retinens clam vel palam, nec cujuslibet etiam poteſtatis: nec ipſum filium ad ſervitium vel ſubſidium aliquod faciendum juramento vel voto, ſtipulatione, vel pacto ſibi vel ſucceſſoribus ſuis aſtringat, ſicque factus filius ſui juris ab eodem Romano Pontifice vel ab alio deſtinato ab ipſo protinus inveſtiatur de Regno. Ad cujus Regis ſucceſſionem ſi forte decederet ſine liberis, nullo unquam tempore pater veniat Imperator exiſtens: ſed ſi Imperio, & omnibus, quæ ad Imperium pertinent idem pater renunciare voluerit, & Regno tantum eſſe contentus, poſt renunciationem hujuſmodi ad illius ſucceſſionem libere admittatur, & tunc ab ipſo Romano Pontifice vel ab alio deſtinato ab ipſo inveſtituram recipiat Regni ejus. Quod ſi dictus filius ſic ad Regnum aſſumptus major annis decem & octo fuerit, libere adminiſtret: ſed quandiu minor extiterit, tam ipſe quam regnum ipſius in cuſtodia Romanæ Eccleſiæ maneat, donec Rex ipſe impleverit ſupradictam ætatem, fructibus, & obventionibus regni, ex quibus ſumptus neceſſarii faciendi pro ejuſdem Regni cuſtodia deducantur, Regi conſervandis eidem, & lucro alterius, ratione ipſius cuſtodiæ, non ceſſuris. Quæ vero

vero de filio dicuntur, ut ei videlicet regnum possit sub observatione præmissa a patre ad Imperium transeunte dimitti, de filia etiam est concessum. Et si Rex non habens filios in Imperatorem electus ad Imperium transire voluerit, & de personis, quæ in conditionibus contentis in instrumento seu literis, bonæ memoriæ, A.[1] Basilicæ XII. Apostolorum Presbyteri, & Venerab. patrum R.[2] Sancti Angeli, J.[3] Sancti Nicolai in Carcere Tulliano, & Jacobi S. Mariæ in Cosmedin Diacon. Cardinalium super concessione prædictorum regni, & terræ mihi facta, confectis dicuntur, liberis non extantibus in regno posse succedere, aliqui superstites fuerint; quæ de filio, & filia prædicta sunt, observentur in illis, excepto emancipationis articulo, qui in solis illis procedere poterit, quæ capaces emancipationis existent ratione patriæ potestatis. Quod si Regi Siciliæ sine filio decedenti superstes sit filia, vel mulier alia, quæ juxta formam in prædictis conditionibus contentam debeat ad hujusmodi successionem admitti, quæ Imperatori dum ipse Rex viveret, fuerat desponsata vel nupta; non succedat in regno, & si regno sibi delato, Imperatori nupserit, cadat protinus ab eadem, nisi vir ejus Imperio prorsus renuncians, regno solummodo sit contentus. In primo autem casu, repulsis filia, & alia prædicta, ad personas illas servatis gradibus regnum perveniat, quas in regno pos-

1 Anibaldi. 2 Ricardi. 3 Joannis.

posse succedere in ipsis conditionibus continetur, si Regi præmorino liberi non supersint. In secundo autem casu regnum ipsum ad Romanam Ecclesiam devolvatur. Regnum quoque Siciliæ, & terra prædicta Imperio nullo modo subdentur nec sibi ullo unquam tempore in eadem persona quomodolibet unientur, & præcise super hoc articulo tam per pœnas spirituales, quam per alias cautiones cavebo juxta Ecclesiæ voluntatem, quandocumque tu, vel dicti successores tui hoc duxeritis requirendum: cum prorsus sit intentionis Romanæ Ecclesiæ, ut regnum, & terra prædicta nullo unquam tempore Imperio uniantur, ut scilicet unus Romanus Imperator, & Siciliæ Rex existat. Quod autem circa unionem ipsorum regni, & terræ cum Imperio dictum est, hoc ipsum circa unionem eorundem Regni, & terræ cum regno Romano aut regno Theotoniæ, seu cum Lombardia vel Thuscia, sive cum majori parte ipsarum Lombardiæ vel Thusciæ volo, & intelligo esse dictum. Universas, & singulas conditiones contentas in prædictis instrumento seu litteris prædictorum bonæ memoriæ A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyteri, & Venerabilium patrum R. Sancti Angeli. I. Sancti Nicolai in Carcere Tulliano, & Jacobi Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconorum Cardinalium super ipsorum regni, & terræ concessione mihi ab eis facta, confectis; & omnia, & singula, quæ continentur in eisdem in

instrumento seu litteris plenarie adimplebo, & inviolabiliter observabo, nec nullo unquam tempore veniam contra illa: sic me Deus adjuvet, & hæc sancta Dei Evangelia. In hujus autem rei testimonium perpetuamque memoriam præsens scriptum exinde confici jussi, & aurea bulla regiæ Majestatis impressa typario communiri. Actum in Palatio Lateranensi An. Dom. MCCLXXVI. mensis Martii secundo die IV. Indictionis, regni nostri Anno XI.

Nos itaque hujusmodi homagium, & fidelitatis juramentum de Fratrum nostrum consilio acceptamus, tibi exinde ad tuam, hæredumque tuorumque cautelam easdem nostras literas concedentes.

De Fratrum nostrorum consilio declaramus, quod, pro eo quod per te vel per alios egisti hactenus, de beneplacito Sedis Apostolicæ Dominium, Senatoriam seu regimen urbis, ac Vicariam Thusciæ, non venisti in aliquo nec fecisti contra conditiones contentas in instrumento seu litteris confectis de collatione regni Siciliæ, ac totius terræ, quæ est citra Pharum, atque ad confinia terrarum Ecclesiæ Romanæ, Civitate Beneventana cum suo territorio, districtibus, & pertinentiis excepta, tibi facta Sedis Apostolicæ auctoritate per bonæ memoriæ A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyterum, & dilectos filios nostros R. Sancti Angeli, I. Sancti Nicolai in Carcere Tulliano, & I. Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconos Cardinales,

les, nec pœnas in eisdem conditionibus expressas vel earum aliquam incurristi, nec juramentum super eisdem conditionibus plenarie adimplendis, & inviolabiliter observandis a te præstitum aliquatenus violasti, nec quamdiu deinceps eadem Dominium, Senatoriam seu Regimen Urbis toto tempore tibi ad hoc ab eadem Sede concesso, aut Vicariam Thusciæ, de nostris, vel prædictorum nostrorum concessione seu beneplacito gesseris, contra conditiones easdem in aliquo veniens, aut faciens, nec prædictas pœnas aut aliquam ipsarum incurres, nec præfatum juramentum propterea violabis. Actum in Palatio nostro Lateranensi IV. nonas Martii Pontificatus nostri anno primo.

IV.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Siciliæ Illustri, Senatori Urbis &c.

Pater futuri seculi, Princeps pacis, qui nos licet, judicio nostræ humilitatis, indignos, vocari ad sui Vicariatus officium sua inscrutabili dignatione concessit, nostris infudit affectibus, ut ab hujusmodi vocationis exordio, ponentes quasi viarum nostrarum principium bonum pacis, in S. Matris Ecclesiæ filios totis nitibus illius niteremur fluenta diffundere, diffusaque continuis favoribus irrigando fovere. Hoc nobis circa magnificum, & peculiarem Urbis populum specialis suggessit affectio, specialiter nobis illius im-

imminens cura suasit. Id enim exigebat ejusdem Urbis intestina turbatio, animarum pericula ingerens, & rerum vastitatem inducens. Ad idem urgebat instantius nostra devotio, interpellans multipliciter, & instigans, ut in illius videlicet Apostolorum Principis veneranda Basilica successor ipsius munus consecrationis reverenter acciperet, cujus Divina dispositione onus successionis accepit: in ea civitate sumeret idem successor Apostolicis honoris insignia, ex qua titulum suæ denominationis assumit, Romanus Pontifex seu Papa vocatus. Hinc, ut saluti tam spiritualium filiorum provisio paterna succurreret, damnis occurreret, & tantæ ipsius nostræ devotionis instantiæ desiderata satisfactio proveniret, nostræ consecrationis, & coronationis [1] sollemnia non sine multorum persuasione contraria, non absque negotiorum nobis imminentium, & ad retardatæ ipsorum expeditionis accelerationem instantium impedimento, distulimus ad Urbem eandem venerabili fratri L. [2] Ostiensi Episcopo, & dilecto filio nostro G. [3] Sancti Georgii ad Velum aureum Diacono Cardinali, velut Angelis pacis, destinatis, ut inibi reformando statum pacificum, sopirent odia, concordarent corda discordia, & in unitate caritatis unirent, nobisque adeundi Urbem eandem ad prosequenda præsertim eadem sollemnia, opportunitatem Curiæ nostræ ipsamque sequentibus ne-

1 deest in Martene 2 Latino Malabranca. 3 Gottifredo de Alatro.

necessariam præpararent. Quibus diligenter sollicitudini eis commissæ vacantibus, licet in illius executione ipsis non solum principalium partium aperta discordia, verum etiam dissensiones particulares, quæ, inimico homine superseminante zizania, cotidie multiplicabantur, obsisterent, tandem tamen faciente, ut credulitas devota supponit, pacis actore [1] illa sola via remedii ad optinendam ipsius urbis tranquillitatem, quam per hoc spes verisimilis promittebat, & eventus exsoluit, huc usque præter intentionem mittentis occurrit, ut [2] nobis regimen Urbis committeretur ejusdem. Sed quia occurrentibus demum ad id votis partium, & populi prædictorum, Constitutio felicis recordationis Nicolai Papæ Prædecessoris nostri de Imperatoribus, Regibus, Principibus, Marchionibus, Ducibus, Comitibus, Baronibus, vel alicujus notabilis præeminentiæ, potentiæ, potestatis, excellentiæ vel dignitatis existerent, aut fratribus, filiis, seu nepotibus eorundem, quovis modo vel colore tam per se quam per aliam personam quomodolibet submittendam, in Senatorem, Capitaneum, Patricium, aut Rectorem, vel ad ejusdem Urbis regimen seu officium non nominandis sub certa forma, & pœnis edita, ne ad id procederetur, putabatur obstare: nos tantis ejusdem populi periculis obviare volentes omne impedimentum, sive obstaculum, si quod circa hoc ex eadem

 dem

1 auctore. 2 *vobis* Martene.

dem Constitutione quomodolibet occurrebat, ea vice de potestatis plenitudine duximus submovendum. Sicque postmodum, sæpefato Urbis populo ad sonum campanæ vocesque præconum, ut moris est, ante palatium Capitolii publice congregato, dilecti filii nobiles viri Petrus de Comite, & Gentilis de filiis Ursi tunc Senatores Urbis, ordinati ab ipso Romano populo Electores, ex auctoritate, ac potestate super hoc eis ab eodem populo Romano concessa, invocata Spiritus Sancti gratia, nobis, ut eorum verba sequamur, non ratione Papatus, vel Pontificalis dignitatis, sed ratione personæ nostræ, unanimiter, & concorditer transtulerunt, & plenarie commiserunt regimen Senatus Urbis, ejusque territorii, & districtûs toto tempore vitæ nostræ, ac dederunt nobis plenam, & liberam potestatem regendi toto tempore vitæ nostræ Urbem ejusque territorium, & districtum per nos, vel per alium, seu alios, & eligendi, instituendi, seu ponendi Senatorem vel Senatores unum, vel plures ad tempus seu tempora, & ad solarium, secundum formam, & modum prout nobis placeret: necnon dederunt, transtulerunt, & plenarie commiserunt nobis plenam, & liberam potestatem disponendi, & ordinandi per nos, vel per alium, seu alios de regimine prædictorum Urbis, territorii, & districtus prout hoc, & alia in nos ab eodem populo Romano translata nobisque commissa, & data in instrumento publico super hoc per manus Stephani

Jo-

Joannis Guidonis Ecclesiæ Romanæ Judicis, & Scrinearii, Senatusque scribæ confecto, sigillo ipsius Urbis sigillato, plenius continetur, cujus tenorem fecimus ad perpetuam rei memoriam præsentibus annotari, de eadem potestatis plenitudine decernentes, tenorem ipsum, etiamsi prædictum originale instrumentum contingeret deperire, per omnia eandem vim, & potestatem habere: necnon, & eandem probationem facere quam prædictum originale haberet, & faceret, si non corruptum, non cancellatum, non abolitum, nec in aliqua sui parte viciatum, sed totaliter integrum, & sollemne in propria sui facie appareret. Tenor autem ejusdem instrumenti talis est.

In nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Amen. Anno MCCLXXXI., tempore Domini Martini Papæ Quarti, die Lunæ, x. Martii, nonæ Indictionis. In præsentia mei Stephani Scribæ Senatus, & horum testium ad hoc specialiter vocatorum, & rogatorum congregato magnifico populo Romano ante palatium Capitolii publice ad sonum campanæ, & voces præconum, ut moris est, de mandato nobilium virorum Dominorum Petri de Comite, & Gentilis de Filiis Ursi, Almæ Urbis Illustrium Senatorum, iidem nobiles viri Domini Gentilis de Filiis Ursi, & Petrus de Comite Senatores, Electores ordinati a magnifico populo Romano, ex auctoritate, & potestate eis super hoc a præfato populo Romano concessa.

cessa, attendentes sanctitatem, prudentiam, & bonitatem sanctissimi Patris nostri Dñi Martini Papæ Quarti, & dilectionem, quam idem Dominus Papa habet ad Romanam Urbem, & Romanum populum, & sperantes, quod per ipsius sapientiam, & probitatem expertam, bono statui Urbis, & populi Romani salubriter poterit Divina favente gratia provideri, invocata Spiritus Sancti gratia, præfato D. Martino Papæ Quarto, non ratione Papatus, vel Pontificalis dignitatis, sed ratione suæ personæ, quæ de nobili prosapia traxit originem, unanimiter, & concorditer transtulerunt, & plenarie commiserunt regimen Senatus Urbis, ejusque territorii, & districtus, toto tempore vitæ suæ, & dederunt sibi plenam, & liberam potestatem regendi toto tempore vitæ suæ Urbem, ejusque territorium, & districtum per se, vel per alium seu alios, & eligendi, instituendi, seu ponendi Senatorem, vel Senatores, unum, vel plures ad tempus seu tempora, & ad solarium, secundum formam, & modum, prout sibi placebit: necnon dederunt, transtulerunt, & plenarie commiserunt dicto Domino Papæ Martino plenam, & liberam potestatem disponendi, & ordinandi per se, vel per alium, seu alios de regimine prædictorum Urbis, & territorii, & districtus, & insuper disponendi seu ordinandi de proventibus, fructibus, seu spectantibus ad Urbem eandem, seu ad commune populi Romani, prout de ipsius Domini Papæ processerit voluntate; mutandi etiam Senato-

natores in Urbe, & alios substituendi, seu subrogandi quandocumque voluerit, & limitandi modum regiminis ipsorum, ac insuper convertendi præfatos fructus seu obventiones in utilitatem,& meliorationem ipsius Urbis, & tam Senatori vel Senatoribus, qui erunt pro tempore, quam aliis Urbis officialibus seu ministris,de prædictis fructibus, ac proventibus, prout sibi placuerit providendi, faciendi quoque in præmissis omnibus, & singulis, & circa præmissa pertinentia ad prædicta,quicquid de ipsiusDñi Martini Papæ processerit voluntate, toto tempore vitæ suæ; & contradictores, & rebelles seu non parentes pœnis, modis, mulctis, & viis per se, vel per alium quibus sibi placuerit puniendi. Voluerunt quoque prædicti Electores quod per prædicta, vel aliquid prædictorum in nullo dimminuatur, seu crescat jus populi Romani, seu Ecclesiæ Romanæ in electione Senatus Urbis, transacto tempore vitæ ipsius D. Papæ Martini, sed jus suum permaneat ex tunc integrum cuilibet., & illæsum. Quibus concorditer, & unanimiter celebratis per Electores jam dictos, ipsi Electores prædicta omnia, & ipsam electionem, & omnia, & singula supradicta recitaverunt ipsi populo, & solemniter publicaverunt, & idem populus omnia & singula supradicta acceptavit, & confirmavit expresse. Actum, & prædicatum in prædicto populo præsentibus Dño Angelo Malabranca, D. Petro Bulgamino, D. Paulo Bartholomæi, D.Thomasio olim de Ocra, & nunc cive Ro-

Romano, D. Angelo Dompnico, D. Petro Paparonis, D. Jacobo Ilpetino, D. Fr. Joanne Odonis Maynardi Judice, D. Petro Rodulphi, & Joanne Dompzellocti Notario, testibus ad hoc vocatis, & rogatis. Ego Stephanus Joannis Guidonis S. R. Ecclesiæ Judex, & Scriniarius, & nunc Scriba Senatus prædictis omnibus interfui, scripsi, & publicavi rogatus, de mandato, & auctoritate dictorum Dominorum, & populi supradicti in anno, indictione, mense, & die prædictis.

Sane hujusmodi electione, translatione, commissione, potestatis datione nobis per sollemnes Ambasatores, & legitimos Syndicos in Consistorio præsentata publico; circa præstandum vel non præstandum illis assensum, deliberationis nostræ judicium diversæ circumstantiæ alternabant. Hinc etenim occurrebat, per hoc non esse adjiciendum innumeris, & immensis oneribus, quæ officii sollicitudo Pastoralis indicit. Allegabat illinc paternus affectus, tam carissimos filios in adeo gravibus periculis animarum, & corporum a spirituale patre non sic deserendos atrociter, sed ab illis pie potius eruendos: cum etiam censura legalis id habeat, ut potestas patria in pietate non in atrocitate consistat. Vicit itaque in scrutinio deliberationis hujusmodi, eorundem prædilectorum caritas filiorum, nosque nostris adjicientes laboribus, ut eorum discrimina vitarentur, electioni, translationi, commissioni, & potestatis dationi prædictis consensum præstitimus

timus cum multa instantia postulatum. Ut igitur quod Divinæ retributionis obtentu, & ipsius intuitu populi tantummodo cœpimus, ad ejusdem utilitatem evidentius prosequamur, quamquam ad eandem Urbem dilectum filium nobilem virum Philippum de Lavena, ne interim Rectoris cura careret, ad Senatoris officium exercendum ad tempus duxerimus destinandum; deliberavimus tamen illum eidem urbi Senatorem concedere, qui ejusdem nobis carissimi populi opportunitatibus, & præcipue circa tranquillitatem, quam non est dubium in quietem totius adjacentis patriæ redundare; necnon & circa ubertatem necessariorum, ob cujus defectum eundem populum querulum frequenter audivimus, sufficeret, providere. Proinde ad personam tuam fili carissime, quam novimus ex Christianissimo genere processisse, Domino, & Ecclesiæ Romanæ devotam, ipsius zelare statum prosperum & honorem, dictæque Urbi fuisse, ac fore perutilem, quamque non solum fama, sed & recentis facti evidentia perhibet eundem populum diutius tam in præmissis rexisse feliciter, quam in aliis etiam prospere gubernasse, præmissæ deliberationis exitum dirigentes, ex potestate nobis ab eodem populo tradita, te Urbis ipsius elegimus, instituimus, & posuimus Senatorem, committentes tibi regimen Senatus Urbis ejusdem, totiusque sui territorii, & districtus, & cætera omnia, quæ in nos ab eodem populo translata, nobisque commissa

missa, concessa, seu data instrumenti prædicti serie continentur: teque insuper substituentes in illis omnibus loco nostri, electionem, institutionem; positionem, commissionem, & substitutionem hujusmodi, prædicta nostra constitutione nequaquam obstante, durare toto tempore vitæ nostræ nisi ea expresse per literas facientes de predictis omnibus, & singulis plenam, & expressam ac de verbo ad verbum singulariter mentionem duxerimus revocandam. Ut autem per omnia circa præmissa plenius sit provisum, volumus, & Apostolica nihilominus auctoritate decernimus, ut pro eo quod per te, vel per alios geras Senatoriam, seu regimen supradictum, nequaquam contra conditiones contentas in instrumento, seu literis confectis de collatione Regni Siciliæ, ac totius terræ, quæ est citra Pharum usque ad confinia terrarum Ecclesiæ Romanæ, Civitate Beneventana cum suo territorio, districtibus, & pertinentiis excepta, tibi facta Sedis Apostolicæ auctoritate per eundem Prædecessorem nostrum, tituli S. Nicolai in carcere Tulliano Diaconum, & bonæ memoriæ, A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyterum, R. Sancti Angeli Diaconum, & dilectum filium nostrum I. Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconum Cardinalem venisse in aliquo censearis aut poenas in eisdem conditionibus expressas vel earum aliquam incurrisse, nec juramentum super eisdem conditionibus plenarie adimplendis, & inviolabili-

biliter obſervandis a te præſtitum aliquatenus violaſſe; nec quandiu deinceps eandem Senatoriam, ſeu regimen urbis geres, toto tempore ad hoc, ut præmittitur, tibi conceſſo, contra conditiones eaſdem quoquomodo venire aut præfatum juramentum, vel illud quod ſuper eiſdem conditionibus obſervandis, & inviolabiliter adimplendis, & nobis ſecundum conditiones eaſdem in proximo es nobis præſtaturus, propterea violare, nec ipſum juramentum a te præſtitum vel præſtandum aliquod impedimentum afferre, quo minus toto præmiſſo tempore Senatoriam ſeu regimen Urbis a nobis tibi commiſſum libere per te, vel per alium valeas exercere. Nulli ergo electionis, inſtitutionis, poſitionis, commiſſionis, ſubſtitutionis, & conſtitutionis &c. Datum &c.

V.

IDem univerſo urbis populo &c.
Pater futuri ſeculi &c. *uſque* prout hoc & alia in nos a vobis translata, nobiſque commiſſa, & data in inſtrumento publico ſuper hoc per manus Stephani Joannis Guidonis Eccleſiæ Romanæ auctoritate Judicis, & Scriniarii, Senatuſque Scribæ confecto, ſigillo ipſius urbis ſigillato plenius continentur. Sane hujuſmodi electione, translatione, commiſſione, poteſtatis datione nobis per ſollemnes veſtros Ambaſsatores, & legitimos Syndicos

cos præsentata &c. *usque* libere per se vel per alium valeat exercere : *verbis competenter mutatis*, sicut hæc omnia series literarum super illis Regi concessarum eidem, plenius, & aptius manifestat. Ideoque Universitatem vestram monemus, rogamus, & hortamur, intente per Apostolica vobis scripta mandantes, quatenus considerato prudentius quanta ex præfati Regis regimine vobis accrescat utilitas, quantusque in diversis mundi partibus favor accedat, ipsum devote recipientes ac honorificentiam tanto Priucipi congruentem exhibentes, eidem sibi tanquam Senatori vestro, cui regimen Senatus, ut præmittitur, est commissum, in omnibus pareatis humiliter, & plenariæ intendatis, ut exinde Romanæ Reipublicæ tranquillitatis optatæ serenitas, prout desideramus, arrideat, & totius contratæ, securitas sperata resultet.

VI.

HOnorius electus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis populo Romano.

Levantes in circuitu considerationis nostræ oculos Almam Urbem orbis caput inter cuncta Mundi climata præfulgentem lætis intuemur obtutibus : & dum consideramus illam divinitus nobis datam in filiam, quæ dulce natale præbuit, lactavit, & nutrivit ut filium, specialitate quadam inter Ro-

Romanos etiam nos, & progenitores noſtros favorabilibus amplexibus confovendo, filialis affectio quam in nobis ad ipſam natalis ſoli dulcedo creaverat, creſcit proculdubio in paternam, quam nullus profectò ſuperat, nullus, ſicut habet legalis aſſertio, vincit affectus. Dum inſuper nos electum ipſius urbis populum, quos nobis olim non ſolùm concives cariſſimos, ſed quaſi fratres effecerat loci natali idemptitas, lætanter advertimus, nobis tamquam ſpirituali patri conceſſos in filios, & curæ noſtre commiſſos; profunde nimirum ad vos, & ipſam urbem afficimur, & ad veſtra commoda, ſpecialiter ad tranquillum veſtrum ſtatum, & proſperum intentis deſideriis ſuſpiramus, quibus grandia quidem præbet veſtræ filialis gratitudinis grata meditatio, incentiva. Quis enim non delectabiliter meditetur, non gratanter acceptet, quod vos evidentiâ operum exhibentes conceptam de noſtra promotione lætitiam, adeo gratam, & acceptam vobis, ſpiritualem poteſtatem humilitati noſtræ in vos traditam oſtendiſtis, quod nos ad vitam in Senatorem Urbis concorditer eligentes, poteſtatem eandem ad temporalis etiam veſtri curam regiminis, quantum in vobis extitit, ampliaſtis, nobis electionem hujuſmodi per veſtros Ambaſsatores, & nuntios, quos lætanter, & benigne facie ſerena recepimus, præſentando. Nos itaque licèt ex impoſito nobis onere Apoſtolicæ ſervitutis, negotiorum con-

concurrentium undique varietate premimur, ut tamen circa tranquillitatem vestram, & pacem aliorumque vestrorum commodorum augmentum vestris desideriis efficacius satisfiat, electionem præmissam, necnon & ipsum temporale urbis ejusdem, ac vestrum regimen duximus acceptanda. Et ut in prosperitatis abundantia, ubertate fertilitatis, & pacis vos præsentialiter efficacius confovere possimus, ecce quasi e vestigio ad urbem ipsam dante Domino venire proponimus, inibi consecrationis, & benedictionis munus, ac juxta morem prædecessorum nostrorum Romanorum Pontificum, diadema summi Pontificii recepturi, & illis diligentius celesti nobis assistente clementia vacaturi, quæ ad laudem divini nominis, & prosperitatem vestram viderimus pertinenere. Nec miremini quod Bulla non exprimens nomen nostrum est appensa præsentibus, quæ ante sollennia memorata præcedunt; quia hi, qui fuerunt hactenus in Romanos electi Pontifices, consueverunt in bullandis literis ante suæ consecrationis, & benedictionis munus, modum hujusmodi observare. Datum Perusii Nonis Aprilis suscepti a nobis Apostolatus officii anno primo.

VII.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Priori Prædicatorum & Guardiano Fratrum Minorum Ordinum de Urbe salutem, & Apo-

& Apostolicam benedictionem. Exposita coram nobis dilectorum filiorum Francisci Nicolai Crescentii, & Magdalenæ natæ Nicolai Joannis de Insula civium Romanorum petitio consistebat: quod ipsi ad sedandas inimicitias capitales, quas inter dictum Franciscum, & memoratum Nicolaum patrem dictæ Magdalenæ inimicus homo hactenus excitavit; per verba de præsenti matrimonium, quod adhuc consumatum non extitit, contraxerunt eadem Magdalena per ipsum Franciscum subarrata per annulum, ut est moris. Quia vero postmodum ad eorum pervenit notitiam, quod iidem Franciscus, & Magdalena quarto scilicet consanguinitatis gradu conjuncti; nobis humiliter supplicarunt, ut cum ex dissolutione prædicti matrimonii eædem inimicitiæ facile possent in grave incidere recidivum, quod impedimento hujusmodi non obstante dictum matrimonium consumare ac in ipso consumato licite remanere valeant, dispensare misericorditer dignaremur; dilecto filio nobili viro Anibaldo de Anibaldis super hoc pro eis apud nos humilis supplicationis instantia insistente. Nos itaque animarum periculis, quæ inducere inimicitiæ solent hujusmodi, occurrere cupientes, præfati nobilis supplicationibus inclinati Devotioni tuæ committimus, quatenus a memoratis Francisco, & Magdalena juramento recepto, quod dicta sponsalia contraxerint ignorantes consanguinitatis vinculum, quo junguntur cum ipsis,

si, quod de prædictis inimicitiis præmittitur, veritate fulcitur, quod impedimento non obstante prædicto, matrimonium libere consumare ac in eo consumato licite remanere valeant, auctoritate Apostolica, quam vobis in hac parte committimus, dispensetis.

VIII.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei dilecto filio nobili viro Carolo Illustri Siciliæ Regis Primogenito Principi Salernitano &c.

Die Dominico XI. mensis præsentis Oct. Nobilitatis tuæ recepimus litteras inter cætera continentes, quod carissimus in Christo filius noster Carolus Siciliæ Rex Illustris genitor tuus, a dicratia [1], qua quibusdam diebus gravatus fuerat, erat per Dei gratiam plenarie liberatus. Super quo gratias bonorum omnium largitori: & sollicitudinem tuam, denunciatis nobis his, & aliis rumoribus, commendantes in Domino, & condignis laudibus prosequentes, paterno rogamus affectu, quatenus statum, & processum ipsius Regis, & tuos totiusque tui exercitus, quos semper prosperos faciat virtus Altissimi, frequenter nobis studeas intimare. Datum apud Montem-Flasconem.

IX.

1 f. dyscrasia.

IX.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro P. Regi Aragonum Illustri &c.

Dilectus filius nobilis vir Guillielmus Vicecomes de Castro-novo Serenitatis Regiæ Nuncius, quem contemplatione mittentis, & suæ nobilitatis obtentu, facie serena recepimus, benigne audivimus, & intelleximus diligenter; nobis Magnificentiæ tuæ, quæ fidem ei adhiberi petebat, literis præsentatis, ex parte sua quasdam petitiones verbo prius exposuit, & postmodum in scriptis obtulit nostræ ac nostrorum fratrum considerationi, admirationis materiam secum pariter offerentes. Petiit siquidem, tibi venerabilem fratrem nostrum Valentinum Episcopum deputari Legatum, qui personaliter ad tuam præsentiam, crucem nihilominus in favorem negotii per te de novo contra Saracenos assumpti, per se ac alios, quos ad hoc duxerit deputandos, prædicaturus accedat, & idem negotium prosequentibus, de peccatis, prout nobis videretur, veniam indulgeri: tuam, & omnium tuorum, ut verbis utamur ipsius Nuncii, valetorum, & specialiter carissimorum in Christo filiorum nostrorum Portugalliæ ac Majoricarum Regum Illustrium, & nobilis viri Santii nati carissimi in Christo filii nostri Regis Castellæ, ac Legionis illustris, fratrumque suorum personas, & terras

ſub Sedis Apoſtolicæ protectione recipi; & in omnes, te vel ipſos, tua vel ipſorum litora impetentes, quamdiu tu & ipſi ad expugnationem dictorum infidelium operam dederitis efficacem, & parati fueritis in noſtro examine ſtare juri, ſeu ad cognitionem communium amicorum quibuſcunque de vobis querelantibus reſpondere, excommunicationis ſententiam promulgari: ac inſuper decimam in Tarraconenſi Provincia jam collectam tibi pro hujuſmodi negotii executione concedi. Sane quamquam in his, ex eo, quod idem Nuncius nullum exhibuit, prout res exigere videbatur, ſpeciale ad tam ſingularia petenda mandatum, ſed ejus in genere ſolummodo quamdam ex prædictis literis conjecturam, & ex illorum, quæ petitiones eædem continent qualitate, cauſam habuerit admiratio noſtra multiplicem; illud tamen nos, & fratres eoſdem propter ſinceræ charitatis affectum, quem ad te gerimus non ſine anxietate ſollicitat, quo videlicet ductus conſilio, quo fretus auxilio Africam diffuſo quidem vaſtam ambitu, refertam incolis non prorſus inbellibus, diviciis opulentam, munitionibus, ut fertur, & crebis non vacuam, aſſumpſeris invadendam: præſertim Romana Eccleſia matre tua, quam in his maxime, quæ Fidem reſpiciunt, viarum tuarum ejus aſſumendarum arbitrio, habere te decuiſſet aurigam, penitus inconſulta, nec nobis ante negotii ejuſdem initium publice divulgatum, tuo circa illud pro-

proposito quomodolibet relato: quamquam id a tuæ Celsitudinis Nuncio per nos fuerit cum instantia etiam secrete petitum. Licèt enim sit regalis magnanimitas hujusmodi assumptione superior, ejus tamen quamtacumque potentia, viribus impar, & sumptuum ad id necessaria erogatione videtur. Cum igitur hoc, & alii facti circumstantiæ varie nostrum, & eorundem fratrum circa finalem responsionem ad petita judicium, quousque super illis obveniat instructio plenior, suaserit nec immerito suspendendum; venerabilem fratrem nostrum B.[1] Grossetanum Episcopum, virum utique nobis, & eisdem fratribus merito suæ probritatis acceptum, & in sibi commissis experientia longa probatum, deliberavimus, ob obtinendam instructionem hujusmodi, ad Regalem Excellentiam destinandum, rogantes & obsecrantes in D.J. Christo. quatenus ipsum, ob reverentiam ejusdem Sedis & nostram benigne recipiens, & tractans honore condigno, illi plene in præmissis animum tuum aperias, & eum in his, & aliis quæ circa eadem a te duxerit scissitanda sic ad plenum instruas, sic sufficienter informes, quod in ejus reditu nos ex sufficientia suæ relationis instructi circa prædicta possimus, quæ Deo sunt placita, Christianitati utilia, & quibus tu, quem corde sincero diligimus, cujusque profectum in Domino plenis desideriis affectamus, contentus esse debeas, ordinare.

[1] Bartholomæum.

X.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei, nobili viro Philippo de Lavena Regio in Urbe Vicario.

Fide digna relatione ad aures nostras noveris pervenisse, per aliquorum insidias procurari, quod Civitas vetus per gentem Regis Aragonum jam ad id sollicitati, ut dicitur, occupetur. Quia vero id in grave totius contratæ dispendium redundaret, Devotionem tuam monemus, rogamus, & hortamur attente per Apostolica tibi scripta mandantes, quatenus omnem quam poteris, ad præservandam dictam civitatem a tanto periculo, diligentiam adhibens, sufficientem, fidelem, & sedulam eidem civitati custodiam studeas deputare, aliàs circa eandem custodiam omnibus viis, & modis, quos cum fidelibus, & discretis excogitare poteris, celeriter, & sollicite provisurus; ita quod tua possit exinde solertia non immerito commendari. Datum apud Montem Flasconem Kal. Decembris Pontificatus nostri anno II.

X I.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei, ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Detestabiles excessus, & culpas enormes Petri quondam Regis Aragonum, persecutoris, Dei, & Ec-

& Ecclesiæ manifesti, contra nos, eandem Ecclesiam, ac carissimum in Christo filium nostrum, Carolum Siciliæ Regem Illustrem, Regnum Siciliæ ab Ecclesia ipsa tenentem, ejusque vassallum, præsumptione temeraria, immo potius insania execranda in prædicto Regno commissos, non putavimus diffusa, & onerosa repetitione singulariter recensendos, sed tamquam notorios, & jam pluries maxime his diebus publice recensitos, sic sub quadam generali commemoratione transire; quod sententiam latam propterea contra eum, & processus aliquos contra rebelles Siculos habitos, explicite repetamus: & quod propter dictos ipsius Petri excessus, & culpas, injusticias, injurias, contumelias, dolosque diversos, præter ipsius contumaciam manifestam, contra eum cogente conscientia, & exigente justicia, de Fratrum nostrorum consilio procedentes, & Regnum Aragoniæ cæterasque terras ipsius exponentes modo subscripto, ipsam sententialiter eisdem regno, & terris, omnique regio honore privavimus, & privantes, regnum, & terras easdem exposuimus occupanda Catholicis, de quibus, & prout Sedes Apostolica duceret, providendum, in regno, & terris eisdem præfatæ Ecclesiæ jure salvo: vassallos quoque ipsius, quos ut præmissorum processuum continentia seriosa declarat, a juramento fidelitatis, si quo tenebantur, eidem jam duximus absolvendos, denunciantes penitus absolutos, & denuo ab eodem, & quolibet

fidelitatis vinculo, & homagii expressius absolventes: ac eundem Petrum, Siculos complices, & fautores, omnesque alios singulares, qui nostras monitiones, inhibitiones, & comminationes damnabiliter contempserunt, excommunicationis, Universitates vero, civitates, castra, & loca cætera denunciavimus interdicti sententiis subjacere, ipsos, & ipsa ex causis eisdem, & propter continuatam, auctamque eorum contumaciam similibus sententiis supponentes. Universis præterea Christifidelibus cujuscumque conditionis, præeminentiæ, sive status, etiamsi dignitate Pontificali, seu Regia forsitan decorentur, & specialiter Archiepiscopis, Episcopis, aliisque inferioris gradus Prælatis, & personis ecclesiasticis, religiosis, cujuscumque Religionis, aut Ordinis, & secularibus ipsique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, Universitatibus civitatum, castrorum, aliorumque locorum, ac universis incolis, & habitatoribus eorundem regni, ac terrarum, quibus denique P. tunc Aragonum Regem privavimus, duximus inhibendum, ne ipse Petrus de dictis regno, & terris, ex tunc se aliquatenus intromitteret; neve cæteri supradicti eidem Petro, vel aliis, quibuscumque, contra prædictas privationem, & expositionem, aut prosequentes easdem, per quos dicta regnum, & terras occupandas Sedes eadem provideret, temptantibus, se oppositione quoquomodo assisterent, vel qualitercumque faverent, seu præ-

præstarent in hoc consilium, auxilium, vel favorem publicum, vel occultum, quacumque occasione quæsita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuscumque colligationis, confœderationis, societatis, seu cujusvis conventionis, aut jure contracta antea, sive inposterum contrahenda, etiamsi colligatus, confœderationes, societates, & conventiones hujusmodi, & alia supradicta, pœnarum adjectionis, litterarum, vel juramenti, seu cujuslibet alterius essent vinculo firmitatis innexa. Nos igitur colligationes, confœderationes, societates, conventiones, cæteraque hujusmodi præmissa, quo ad hæc, de plenitudine dissolvimus potestatis: juramenta super illis præstita pœnasque propterea præmissas pœnitus relaxantes; & universos, & singulos, qui eas contraxerant, se ad observationem eorundem, quantumcumque sollemniter abstringendo, ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes. Specialiter autem Archiepiscopis, Episcopis, & cæteris personis ecclesiasticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus supradictis eorundem regni Aragoniæ, ac terrarum, expresse prohibere curavimus, ne dictum Petrum olim Regem Aragonum, pro Rege, vel Domino reciperent, vel haberent, neve sibi obedirent, vel intenderent; aut ipsi, vel alii pro eo de redditibus, vel obventionibus, sive juribus regalibus, seu ratione Dominii, debitis responderent, vel aliquam satisfactio-

ctionem impendere sub quocumque velamine acceptarent. Alioquin memoratum Petrum quondam Regem, & omnes singulares personas cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status, ecclesiastici, aut mundani, etiamsi regalis dignitatis honore fulgerent, excommunicationis, civitates vero, castra, & loca cætera, necnon, & universitates ipsorum, quæ prædictas inhibitiones, vel earum aliquam præterire propria temeritate præsumerent, interdicti sententiis, quas ex nunc protulimus, decrevimus subjacere. Non obstantibus quibuslibet privilegiis, vel indulgentiis, quibuscumque Imperatoribus, Regibus, Principibus, Archiepiscopis, seu quibuslibet Prælatis aliis, Cisterciensibus, Prædicatoribus, Minoribus, Hospitalariis, Templariis, seu Religiosis aliis, aut secularibus personis, etiam in dignitate qualibet constitutis, civitatibus, castris, locis, communitatibus, collegiis, vel quibusvis universitatibus, sub quacumque verborum forma, vel expressione ab eadem Sede concessis, & quibuslibet aliis indulgentiis ejusdem Sedis, per quas nostri processûs effectus impediri posset quomodolibet, vel differri. Quæ quidem omnia privilegia, & indulgentias, quoad hoc omnino duximus juribus vacuanda, aptius nihilominus prædicentes, quod contra hujusmodi præsumptores, & specialiter contra dictos Prælatos, Religiosos, Comites, Vicecomites, Barones, incolas, habitatores, civitates, ca-

stra,

ſtra, villas, & alia loca, & univerſitates ipſorum ad privandum eos, & ea quibuſlibet privilegiis, indulgentiis, immunitatibus, ſive gratiis ipſis ab eadem Sede conceſſis, necnon terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana, vel aliis quibuſcumque tenent Eccleſiis, ſeu perſonis eccleſiaſticis, ac aliàs gravius ſpiritualiter, & temporaliter quando, & qualiter, ſicut facti qualitas ſuaderet, ac putaremus expediens, procedere prævia Divina gratia curaremus: ſicuti hæc omnia in ſerie dictæ contra eum latæ ſententiæ plenius continentur. Cum autem dictus Petrus, nec per hoc a cœpta malitia reprimatur, ſed contumaciter eam ſemper continuando multiplicet, & multiplicando continuare non ceſſet, eam nunc dolis, & inſidiis nunc inſultibus, & conatibus aliis proſequendo; nos ipſum ex cauſis variis vinculo excommunicationis aſtrictum, de novo ex cauſis eiſdem, & propter ſuæ iniquæ contumaciæ, ac iniquitatis contumacis augmentum ſimili vinculo innodantes, omnes proceſſus contra eum habitos, & ſpecialiter præmiſſam latam contra ipſum expoſitionis, & privationis ſententiam de ipſorum fratrum conſilio ratificantes expreſſe, ratoſque manere decernentes, ac firmos, & auctoritate apoſtolica nihilominus approbantes præmiſſas omnes, & ſingulas inhibitiones, & necnon homagii præſtiti, ſive facti, colligationum, confœderationum, & conventionum quarumlibet, diſſolutiones, & relaxatio-

tionem juramenti, ac pœnarum adjectarum in ipsis sub eisdem pœnis, & sententiis innovamus; contra universos, & singulos dictis inhibitionibus non parentes, prout excessuum circumstantiæ suadebunt, pœnis spiritualibus, & temporalibus, quando, & prout utile fore viderimus, auctore Dño processuri. Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas sive membranas processum continentes eundem, in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt: ita, quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætendere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non sit verisimile, remanere, quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur. Actum apud Urbemveterem in platea majoris Ecclesiæ Urbevetanæ, in die Cœnæ Domini Pontificatus nostri anno III.

XII.

MArtinus Episc. servus servor. Dei, ad certitudinem præsentium,& memoriam futurorum.

Propter notorios excessus detestabiles, & culpas horrendas Petri quondam Regis Aragonum, Dei, & Ecclesiæ persecutoris infesti contra

tra nos, eandem Ecclesiam, & cariſſimum in Chriſto Filium noſtrum Carolum Siciliæ Regem Illuſtrem, Regnum Siciliæ ab Eccleſia ipſa tenentem, ejuſque de illo vaſſallum, damnabili præſumptione in prædicto Regno commiſſos contra dictum Petrum, poſt ipſius contumaciam manifeſtam cogente conſcientia, & vigente juſtitia de Fratrum noſtrorum conſilio procedentes, & Regnum Aragoniæ cæteraſque terras ipſius exponentes modo ſubſcripto, ipſum ſententialiter eiſdem Regno, & terris, omnique Regio honore privavimus, & privantes, Regnum, & terras eaſdem expoſuimus occupanda Catholicis, de quibus, & prout Sedes Apoſtolica duceret providendum, in Regno, & terris eiſdem præfatæ Eccleſiæ jure ſalvo: vaſſallos quoque ipſius, quos, ut præmiſſorum proceſſuum continentia ſerioſa declarat a juramento fidelitatis, ſi quo tenebantur, eiſdem jam duximus abſolvendos, denunciantes penitus abſolutos, & denuo ab eodem, & quolibet fidelitatis vinculo, & homagio expreſſius abſolventes, ac eundem Petrum, Siculos complices, & fautores, omneſque alios ſingulares, qui noſtras monitiones, inhibitiones, & comminationes damnabiliter contempſerunt, excomunicationis; univerſitates vero, civitates, & loca cætera denunciavimus interdicti ſententiis ſubjacere, ipſos, & ipſa ex cauſis eiſdem, & propter continuatam, auctamque eorum contumaciam ſimilibus ſententiis ſup-

ſupponentes . Univerſis præterea Chriſtifidelibus cujuſcunque conditionis, præeminentiæ, ſive ſtatus, etiamſi dignitate Pontificali, ſeu Regia forſitan decorentur, & ſpecialiter Archiepiſcopis, Epiſcopis, aliiſque inferioris gradus Prælatis, & perſonis Eccleſiaſticis, religioſis cujuſcumque Religionis aut Ordinis, & ſecularibus, ipſique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, univerſitatibus civitatum, caſtrorum, aliorumque locorum ac univerſis incolis, & habitatoribus eorundem Regni ac terrarum, quibus denique Petrum tunc Aragonum Regem privavimus, duximus inhibendum, ne ipſe Petrus de dictis Regno, & terris ex tunc ſe aliquatenus intromitteret; neve cæteri ſupradicti eidem Petro, vel aliis quibuſcunque contra prædictas privationem, & expoſitionem, aut proſequentes eaſdem, per quod dicta Regnum, & terras occupandas Sedes eadem, provideret, temtantibus ſe opponere, quoquomodo aſſiſterent, vel qualitercunque faverent, ſeu præſtarent in hoc conſilium, auxilium, vel favorem publicum, vel occultum, quacunque occaſione quæſita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuſcumque colligationis, confœderationis, ſocietatis, ſeu cujusvis conventionis, aut jure contractæ antea, ſive in poſterum contrahendæ, etiamſi colligatus, confœderationes, ſocietates & conventiones hujuſmodi, & alia ſupradicta pœnarum adiectionis, literarum, vel juramenti, ſeu cujuslibet alterius

terius essent vinculo firmatis, innexa. Nos igitur colligationes, confœderationes, societates, conventiones, cæteraque hujusmodi præmissa; quoad hæc, de plenitudine dissoluimus potestatis, juramenta super illis præstita, pœnasque propterea præmissas pœnitus relaxantes. Et universos, & singulos, qui eas contraxerunt, se ad observationem eorundem quantumcumque sollemniter abstringendo, ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes, Specialiter autem Archiepiscopis, Episcopis, & cæteris personis Ecclesiasticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus supradictis eorundem Regni Aragoniæ, ac terrarum expresse prohibere curavimus, ne denique dictum Petrum olim Regem Aragonum, pro Rege vel Domino reciperent, vel haberent, neve sibi obedirent, vel intenderent, aut ipsi, vel alii, pro eo de redditibus, vel obventionibus, sive juribus regalibus, seu ratione Dominii debitis responderent, vel aliquam satisfactionem impendere sub quocunque velamine acceptarent. Alioquin memoratum Petrum quondam Regem, & omnes singulares personas cujuscunque forent præeminentiæ, conditionis, aut status Ecclesiastici, aut mundani, etiamsi regalis honore fulgerent, excommunicationis, civitates vero castra, & loca cetera, necnon, & universitates ipsorum, quæ prædictas inhibitiones, vel earum aliquam præterire propria temeritate præsumerent, interdicti sen-

ten-

tentiis, quas ex nunc protulimus, decrevimus ſubjacere. Non obſtantibus quibuslibet privilegiis, vel indulgentiis quibuſcunque Imperatoribus, Regibus, Principibus, Archiepiſcopis, ſeu quibuſlibet Prælatis aliis, Ciſtercienſibus, Prædicatoribus, Minoribus, Hoſpitalariis, Templariis, ſeu religioſis aliis, aut ſecularibus perſonis, etiam in dignitate qualibet conſtitutis, civitatibus, caſtris, locis, communitatibus, collegiis, vel quibuſvis univerſitatibus, ſub quacunque verborum forma, vel expreſſione ab eadem Sede conceſſis, & quibuslibet aliis indulgentiis ejuſdem Sedis, per quas noſtri proceſſus effectus impediri poſſet quomodolibet, vel differri. Quæ quidem omnia privilegia, & indulgentias, quo ad hoc, omnino duximus juribus vacuanda, aptius nihilominus prædicentes, quod contra hujuſmodi præſumptores & ſpecialiter contra dictos Prælatos, Religioſos, Comites, Vicecomites, Barones, incolas, habitatores, civitates, caſtra, villas, & alia loca, & univerſitates ipſorum, ad privandum eos, & ea, quibusliter privilegiis, indulgentiis, immunitatibus, ſive gratiis ipſis ab eadem Sede conceſſis, necnon terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana, vel aliis quibuſcunque tenent Eccleſiis, ſeu perſonis Eccleſiaſticis ac aliàs gravius ſpiritualiter, & temporaliter, quando, & qualiter, ſicut facti qualitas ſuaderet, ac putaremus expediens, procedere prævia Divina gratia curaremus, ſicuti hæc omnia

omnia in serie dictæ contra eum latæ sententiæ plenius continentur. Cumque idem Petrus nec per hæc a prætactis suis reprimeretur excessibus, nec a sua iniquitate cœpta desisteret, sed ei contumaci animo semper insisteret, ipsam non solum dolis, & solitis insidiis persequens, sed & aliis conatibus diversis augmentans: nos in die Cœnæ Domini transacto novissime, præsente tunc multitudine copiosa fidelium, ipsum ex causis variis vinculo excommunicationis adstrictum de novo ex causis eisdem, & propter suæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum simili vinculo innodantes, omnes processus contra eum habitos, & specialiter præmissam latam expositionis, & privationis sententiam de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse, ratosque manere decernentes, ac firmos auctoritate Apostolica nihilominus approbantes, præmissas omnes, & singulas inhibitiones, nec non homagii præstiti sive facti colligationum, confœderationum, & conventionum quarumlibet dissolutiones, & relaxationem juramenti ac pœnarum adiectarum in ipsis, sub eisdem pœnis & sententiis duximus innovandas. Et nihilominus manifeste prædiximus, nos contra universos, & singulos dictis inhibitionibus non parentes, prout cicumstantiæ suaderent excessuum, pœnis spiritualibus, & temporalibus, quando, & prout fore videremus expediens, processuros. Cum autem memoratus Petrus nec tantis, & talibus

remediis ab assumpta nequitia compescatur, sed eam contumacius prosequens, & de sui perversi obstinatione propositi, tam in adductione uxoris, & filiorum suorum in Insula Siciliæ, sicut fertur, quam alia plura, & manifestiora solitis exhibens argumenta, monitionibus, prohibitionibus, præceptis, & etiam sententiis Apostolicis, non absque gravi contemptu clavium vilipensis, cotidie in continuatione suæ contumaciæ intumescat: nos omnes processus contra rebelles Siculos, qui eidem Petro qualitercumque in pertinacia suæ iniquitatis adhærent, & contra ipsum Petrum, necnon & contra quoslibet alios, seu quoad quoslibet alios occasione ipsorum Petri, & Siculorum habitos, de Fratrum eorundem consilio denunciantes, ac nihilominus decernentes, & statuentes plenum robur firmitatis habere, ipsum Petrum, licet alias suis exigentibus demeritis diversis excommunicationum sententiis innodatum, tamquam prædictarum monitionum inhibitionum ac cæterorum processuum, & specialirer ratione regni Aragoniæ aliarumque terrarum, quibus idem Petrus privatus extitit, habitorum, notorium contemptorem, necnon & alios, qui eadem contempserunt, denunciantes, latas, ut præmittitur, contra contemptores inhibitionum, & processuum eorundem sententias incurrisse, ac nihilominus eundem Petrum de novo ex causis præmissis, & præcipue propter contumaciæ tam gravis augmentum simili sententia innodamus, con-

contra eum, & quoslibet alios cujuscumque sint dignitatis, præeminentiæ, conditionis aut status Ecclesiastici, vel mundani, qui præmissas monitiones, prohibitiones, sive præcepta nostra quomodolibet præterire præsumpserint, quando, & prout circumstantiæ facti suaserint ac expedire viderimus, gravius spiritualiter, & temporaliter actore Domino processuri. Ut auten hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas sive membranas processum continentes eundem, in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis*, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætendere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem; cum non sit verisimile remanere quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbem-veterem in platea Majoris Ecclesiæ Urbevetanæ in festo Ascens. Dñi P. nostri anno III.

XIII.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei Venerab. fratri nostro Episcopo Castellan.

Refert temporis exacti memoria, quod nobilis Venetiarum civitas, & insignis Universitas Veneto-

rum ea erga Deum, & Romanam Ecclesiam devotionis hactenus integritate resplenduit, ut eidem Ecclesiæ assistens in prosperis, nec deficiens etiam in adversis, illius indevotos horruerit persecutores, quasi proprios hostes habuerit, & humiliter ipsius Ecclesiæ parendo mandatis & monitis, non solum illis favere sed,& communionem eorum quamlibet, prout decet Catholicos, evitarit. In his olim in laudabili Universitate prædicta nulla solebat apparere diversitas, nullum dissonantiæ murmur obrepere, nulla diffidentia resonare. Propter quod si consonent facta relatibus, admirationis, immo & turbationis occasio ex eo non levis occurrit, quod licet contra Petrum, quondam regem Aragonum, Insulæ Siciliæ invasorem, rebellesque Siculos, variis per nos processibus habitis, inter multa quæ in processibus continentur eisdem, expresse ac districte duxerimus inhibendum ipsi Petro, & Rebellibus quocumque dolo, arte, vel machinatione procurari auxilium, consilium seu favorem, publicum, vel occultum, ipsiusue Petri litteras, vel nuncios recipi, aut destinari eidem, in nostrum ipsius Ecclesiæ, seu carissimi in Christo filii nostri Caroli Siciliæ Regis illustris,quem notorium est regnum Siciliæ ab ipsa Ecclesia tenere, præjudicium, & gravamen, contra id præsumentes diversis excommunicationum sententiis promulgatis. Nonnulli tamen de Universitate prædicta damnabiliter a laudabilibus prædecessorum suorum semitis, sicut in-

intelleximus, deviantes, in eam proruperunt temeritatis audaciam, quod non ſolum memorati Petri contra prædictam prohibitionem nuncios, vel literas recipere, ipſique mittere non verentur, verum etiam alios, ne contra Petrum, & rebelles eoſdem, nobis, Eccleſiæ, ac Regi præfatis aſſiſtant, in noſtrumve procedant auxilium contra illos malitioſe impedire præſumunt. Per quod non eſt dubium, ipſos ſæpefatis Petro, & rebellibus, dum ipſius Petri propalari maliciam, dictoſque rebelles a præſumpta rebellione revocari præpediunt, & favorem manifeſtum impendere, & ut in ſua nequitia perſiſtere valeant, auxilium impertiri, eoſque per conſequens dictarum ſententiarum laqueos nullatenus evitare. Licèt autem dictos proceſſus præmiſſas prohibitiones, ſententias, & alia continentes frequenter præſente multitudine copioſa fidelium duxerimus publicandos, ita quod nulla poteſt in hujuſmodi ignorantia excuſabilis alligari; ut tamen excuſationis hujuſmodi allegatio evidentius adimatur, proceſſus eoſdem ſub Bulla noſtra tibi per latorem præſemtium deſtinantes, fraternitati tuæ per Apoſtolica ſcripta in virtute obedientiæ diſtrictæ præcipiendo mandamus, quatenus perſonaliter, abſque moræ diſpendio, ad prædictam civitatem accedens, in Eccleſia Sancti Marci, vel platea ipſius, ſeu alio loco civitatis ejuſdem, ubi commodius fore putaveris, clero & populo convocatis, proceſſus eoſdem ſeriatim legi

faciens, & per te, vel per alium exponens apertius in vulgari, omnes cujuscunque sint dignitatis, præeminentiæ, conditionis aut status, qui contra præmissas prohibitiones nostras memorati Petri nuncios, vel literas receperunt, aut suas miserunt eidem, sibive ac præfatis rebellibus prætactum præstiterunt auxilium, consilium, seu favorem, generaliter denuncies præmissis innodatos. Et nihilominus ipsis ac universis, & singulis de Universitate prædicta, ut a similibus prorsus abstineant, sub sententia simili auctoritate Apostolica districte inhibere procures, nobis quidquid super his actum fuerit per tuas patentes litteras harum seriem continentes plenius responsurus.

Datum apud Urbeveterem VI. idus Junii Pontificatus nostri anno tertio.

XIV.

MArtinus Episcopus servus Servorum Dei. Potestati Consilio, communi Anconitan.

In Apostolicæ Sedis conspectu de vobis frequens est, & grata memoria, non absque concursu notiori veritatis affirmans, vos erga Romanam Ecclesiam vestram matrem, & Dominam sic semper illibatum fidelitatis debitum observasse, quod in ipsius persecutoribus, deficientibus aliis, vestræ juventutis constantia non defecit, sed contra persecutores ipsius eidem adhæsistis intrepidi, calcatisq; periculis, ac rerum, & personarum dispendiis non vi-

vitatis, in ipsius devotione invariabiliter perstitistis. Hoc sicut per nuncios carissimi in Christo filii nostri Caroli Siciliæ Regis illustris audivimus; in imminentis turbine tempestatis, quam in regno Siciliæ, terra peculiari ejusdem Ecclesiæ, Siculorum præsumptuosa rebellio excitavit, & Petrus quondam Rex Aragonum illius, ut manifesta perhibent argumenta, fraudulentius, & occultius intentor, sed notorius prosecutor, pro viribus exequi non veretur; vestra devotio laudabili continuatione prosequitur, dum sicut habet eorundem nunciorum assertio, vos ex parte Regis ejusdem, & dilecti filii nobilis viri Caroli primogeniti Regis ipsius, Salernitani Principis requisiti, ut contra Petrum, & Siculos memoratos Galeas vestras armatas decenter hominibus, ab ipsis Rege seu Principe competentia stipendia recepturis, in dictorum Regis, & Principis auxilium mitteretis, devote ac curialiter respondistis eisdem; quod cum Anconitana civitas sit ipsius Ecclesiæ specialis, si de nostra in hoc vobis voluntate constaret, libenter eisdem Regi, & Principi tamquam specialibus ipsius Ecclesiæ filiis serviretis. Quod profecto tanto nobis venit acceptius, tantòque, proinde vestram sinceritatem amplius commendamus, quantò in consuetæ devotionis spiritu præveniendo nostræ petitionis instantiam, vos nostris in his beneplacitis obsequia benignius obtulistis. Cum itaque hujusmodi negocium specialiter Ecclesiam ipsam respiciat, ipsum-

que noſtrum, prout eſt, ac ipſius Eccleſiæ proprium reputemus; Univerſitatem veſtram monemus, rogamus, & hortamur, ac quæſumus, ob reverentiam ejuſdem Sedis & noſtram, præfatis Regi, & Principi, cum potius nobis, & eidem Eccleſiæ, in prædicto negotio modis quibus poteritis efficaciter aſſiſtentes, eiſdem Regi, & Principi petitum Galearum auxilium exhibere in omni qua poteritis promptitudine feſtinetis, diligentius attendentes, quod exinde uberius ipſius Sedis, & noſtram merebimini gratiam, dictoſque Regem, & Principem experiemini non immerito in veſtris oportunitatibus gratioſos.

Datum apud Urbeveterem VI. idus Junii Pontificatus noſtri anno tertio.

X V.

MArtinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei cariſſimo in Chriſto filio noſtro Carolo Regi Siciæ Illuſtri.

Per tuos nobis nuncios, & litteras ſupplicaſti, ut cum cenſum octo millium unciarum auri ad pondus Regni Siciliæ, ad quem ſolvendum in inſtanti feſto Beatorum Apoſtolorum Petri & Pauli, nobis, & Eccleſiæ Romanæ teneris, in eodem feſto ſolvere commode nequeas, variis negotiis, & expenſarum oneribus imminentibus impeditus, terminum ſolutionis dicti cenſus faciendæ in feſto prædicto, uſque ad feſtum Nativitatis Domini primo

mo venturum prorogare de ſpeciali gratia curaremus. Nos itaque impedimentorum tuorum conſcii, & onerum non ignari, ſuper illis paterno tibi compatientes affectu, terminum ejuſdem ſolutionis dicti cenſus octo millium unciarum in præfato Apoſtolorum feſto, ut prædicitur, faciendæ utque ad idem feſtum Nativitatis Dominicæ proximum venturum, ad tuæ petitionis inſtantiam, ſub illis eiſdem pœnis tam ſpiritualibus, quam temporalibus, & obligationibus, quæ ſunt pro ſolutione ipſius cenſus in eodem feſto Apoſtolorum facienda ſtatutæ, ſeu contra ordinatæ, de fratrum noſtrorum cõſilio prorogamus: ita tamen quod per prorogationem hujuſmodi, ejuſdem ſolutionis faciendæ in dicto feſto Apoſtolorum terminus impoſterum nullatenus immutetur, ſed in eodem Apoſtolorum feſto annis ſingulis ſolutionem ipſam facere tenearis, ſub pœnis ſtatutis, & ordinatis; ſicut in conditionibus inter eandem Eccleſiam, & te habitis in conceſſione prædicti Regni ab ipſa Eccleſia tibi facta plenius continetur. Et ſi forte deficeres in ſolutione prædicti cenſus in eodem feſto Nativitatis Domini facienda, proinde pœnas incurras eaſdem, ac ſi non facta hujuſmodi prorogationis gratia, dictum cenſum tempore ſecundum eaſdem conventiones debito, te non ſolvere contigiſſet: ita etiam quod per petitionem, & conceſſionem prorogationis hujuſmodi, dictæ conditiones, & conventiones nullam prorſus

ſus innovationis varietatem ſentiant nec immutationis diſpendium patiantur, ſed in ſua omnino permaneant firmitate; nec tu, aut tui ſucceſſores in regno prædicto, quo ad ſolutionem dicti cenſus de cætero in ſæpefato Apoſtolorum feſto annis ſingulis faciendam, aliter quomodolibet teneamini, quam tenebamini hactenus, priuſquam prorogationis ejuſdem petitio, & prorogatio proceſſiſſent, ſed ſic in omnibus, & per omnia teneamini, prout inter Romanum Pontificem, & Romanam Eccleſiam ex parte una, & te ex altera ordinatum extitit, & conventum. Cæterum volumus, ut ſi hujuſmodi ſupplicationem tuam, & prorogationem noſtram ratas habueris, ſuper hoc patentes literas tuas harum ſeriem continentes, aurea bulla tua ſignatas in forma, quam dilectus filius B. Camerarius noſter tibi ſub ſuo ſigillo tranſmittit, nobis infra dictum feſtum Nativitatis, ceſſante qualibet occaſione, tranſmittas: alioquin prorogatio hujuſmodi nullius penitus ſit momenti.

Datum apud Urbeveterem VI. Kal. Julii Pontificatus noſtri anno tertio.

XVI.

MArtinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei. Univerſitatibus Neapolitanæ, Capuanæ, Averſanæ, ac aliarum civitatum, caſtrorum, cæterorumque locorum juſtitiariatus Terræ Laboris, & Comitatus Moliſii

Quan-

Quantæ compassionis, quam singulari dilectionis affectu semper viscera piæ Matris Ecclesiæ ad Regnum Siciliæ sibi carissimum, tamquam ad eam pertinens pleno jure, ferverint, quam ferventer Ecclesia eadem ad prosperitatem illius intenderit, quam sollicite laborarit; evidentia operum perhibet, quæ non solum antiqua monimenta commemorant, sed & notissima modernorum temporum gesta testantur. Quis enim enumerare sufficeret innumera sumptuum onera, labores immensos, multiplicia sollicitudinum studia, quæ diversis temporibus Ecclesia ipsa pertulisse dignoscitur, ut a manibus diripientium illud eriperet, de jugo servitutis in libertatem erigeret, ab occupatorum, & opprimentium duricia liberaret? Profecto hæc non facile narratio quamvis diffusa repeteret, non facile repetitio quantumcumque seriosa narraret. Quanto itaque ad ejusdem Regni statum prosperum per Romanos Pontifices prædecessores nostros, & nos ipsos, qui dum nos minor status haberet, legationem laboriosam, & propter viarum discrimina tunc præcipue imminentia, evidenti periculorum suspitione non vacuam, pro ipsius liberatione subivimus, diutius, & desiderantius novimus laboratum; tanto magis afficimur, tanto desideramus ardentius, ut tam pium tam utile tam salubre desiderium celeriter, & efficaciter impleatur, ut de Regno ipso, indebitarum exactionum molestiis expiatis, illarum abo-

aboleatur, immunitatis lenitate restituta, memoria, & vos, qui nobis, eidem Ecclesiæ, nec non carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Siciliæ Illustri fidelitatis, debitum observastis, illud continuatione laudabili de bono in melius prosequentes, quiete potiamini debita, in requie opulenta, & in tabernaculis fiduciæ habitantes. Ad quod Regis ipsius, & dilecti filii Nobilis viri Caroli, ejus primogeniti, Principis Salernitani vota concurrere, statuta ipsorum, ob vestra gravamina relevanda, noviter edita satis indicant evidenter. Sed quia super quodam illorum, videlicet de reducendo prædicto Regno in subventionibus, & collectis ad eum statum, qui tempore claræ memoriæ Guillielmi II. Regis Siciliæ dicitur extitisse, dubia incidêre, quis seu qualis fuerit status ille; Princeps ipse id nostræ declarationi servavit. Et tam idem Princeps quam vos, & nonnulli alii de Regno prædicto, ad declarationem hujusmodi audiendam, nuncios de mandato ejusdem Principis ad nostram præsentiam destinastis, quos facie serena recepimus, benigne audivimus, & intelleximus diligenter. Licèt autem iidem nuncii ad optinendam editionem celerem declarationis ipsius prudenter institerint, & eorum instantiæ nostra concordaret intentio, id tamen facti qualitas, & dicti status, cujus declaratio petitur, ignorantia non permittit. Nec enim cum memorati Regis Guillielmi tempo-

poribus ætas noitra concurrit, nec in sæpefacto Regno, aut vicinis partibus tamdiu conversati fuimus, quod de statu illo, qui etiam apud Regni ejusdem incolas incertus dicitur, nos certificare conversatio diuturna potuerit vel quomodolibet informare: nec nos decet, nec nostra coscientia pateretur, in incerto præcipitare sententiam, præsertim in eo, quod respicit perpetuum præfati Regni statum, & vestrum. In quo sic mature, sic solide, sic diligentia expedit exacta procedere, quod processus noitri soliditas nec revocationis patiatur injuriam, nec immutationis dispendium vereatur. Ideoque dictis nunciis, qui expectare indaginem, quam exigit negotii natura, non poterant, licentiam ad præsens redeundi ad propria duximus concedendam: ad obtinendam certitudinem dicti status taliter, quatenus circumstantiæ pensandæ permiserint, actore Domino, vacaturi, quod circa vestrum desiderium a nostro, circa quietem, & tranquillitatem debitam ejusdem Regni non discrepans in ullo, Domino favente, sermoni petita dedaratio sequi possit. Quod si hujusmodi certitudinem inveniri temporis forsan longævitas, seu causa quælibet alia non permittat, non propter hoc in cordibus nostris cogitationes alicujus dubitationis ascendant, aut diffidentiæ cujusque scrupulus oriatur. Cum enim idem Rex Carolus per suas patentes literas, quas sicuti nosse vos credimus, in Regno ipso fecimus

pu-

publicari super directione, ordinatione, vel reformatione, seu quacunque alia dispositione collectarum, talliarum, exactionum, matrimoniorum, aut aliorum quorumcumque gravamina dicerentur, vel dici possent tam circa Ecclesias, communitates, & universitates civitatum, castrorum, & aliorum locorum, & etiam circa singulares personas totius regni prædicti, & cujuslibet partis ipsius, se tam pro præsenti tunc, quam pro futuro tempore nobis personaliter nostræque directioni, reformationi, dispositioni, ac ordinationi, plene, libere, alte, basse submiserit, volens consentiens & concedens expresse quod in prædictis omnibus, & singulis habeamus plenam, & liberam potestatem ordinandi, constituendi, disponendi, reformandi, dirigendi, & etiam faciendi, prout nobis placuerit, & viderimus expedire, si probatio temporis, seu status illius forte deficerent pro concessione hujusmodi; possumus, volumus, & incunctanter intendimus eidem regno, & vobis, taliter Divina prævia gratia providere, quod ab illicitarum oppressionum oneribus liberati, earum immunitate gaudere perpetuo valeatis.

Datum apud Urbeveterem Kal. Julii Pontificatus nostri anno tertio,

Universitatibus Justiciariatus terræ Bari. Quantæ compassionis &c. *ut in proxima superiori*.

In E. M. Universitatibus Justiciariatus Aprutii.

In

In E. M. Universitatibus Justiciariatus Capitinatæ.
In E. M. Universitatibus Justiciariatus Basilicatæ.
In E. M. Universitatibus Justiciariatus terræ Idronti.
In E. M. Universitatibus Salernitanæ, Amalphitanæ, ac aliarum civitatum, castrorum, cæterorumque locorum Justiciariatus Principatus.

XVII.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei, ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Petri quondam Regis Aragonum, & perfidorum Siculorum detestabiles, excessus, & culpas contra Deum, nos, Romanam Ecclesiam, & carissimum in Christo filium nostrum Carolum Siciliæ Regem Illustrem, regnum Siciliæ ab Ecclesia ipsa tenentem, ejusque de illo vassallum, infanda in regno eodem temeritate commissos, sic facti evidentia notos reddit, sic illos quasi assidue ipsorum continuatio diuturna, & obstinata commemorat, sic insuper processus propterea contra eosdem Petrum, & Siculos per nos, de fratrum nostrorum consilio, rite habitos, frequens repetitio publicavit, ut non sit opus hæc omnia singulari commemoratione repetere, sed ex his ea solum succinctæ narrationis compendio recensere, quæ ad uberiores processus non tantum viam aperiunt, sed nos quasi quadam justitiæ necessitate compellunt. Et quidem propter dictos ipsius Petri excessus, & culpas,

pas, injustitias, & injurias, contumelias dolosque diversos contra eum, præter ipsius cotumaciam manifestam, cogente conscientia, exigente justitia de fratrum ipsorum consilio procedentes, regnum Aragoniæ cæterasque terras ipsius exponentes modo subscripto, ipsum sententialiter eisdem regno, & terris, regioque honore privavimus, & privantes, regnum, & terras easdem exposuimus occupandas Catholicis, de quibus, & prout Sedes Apostolica duceret providendum, in regno, & terris eisdem, præfatæ Romanæ Ecclesiæ jure salvo, vassallos ipsius, quos, ut dictorum processuum continentia seriosa declarat, a juramento fidelitatis, siquo tenebantur eidem, absolvendas antea duxeramus, denunciantes penitus absolutos, & denuo ab eodem, & quolibet fidelitatis vinculo, & homagio absolventes, eundem quoque Petrum, Siculos, complices, & fautores eorum, omnesque alios singulares, qui nostras monitiones, inhibitiones, & comminationes super his, & circa hoc habitas damnabiliter contempserunt, excommunicationis, universitates, vero civitates, castra, & loca cætera denunciavimus, interdicti sententiis subjacere ipsos, & ipsa, ex causis eisdem, & propter continuatam auctamque contumaciam eorundem, similibus sententiis supponentes. Universis propterea Christifidelibus cujuscumque ordinis, præeminentiæ, sive status, etiamsi decorarentur Pontificali, seu regia dignitate, & specialiter Archie-

chiepiſcopis, Epiſcopis, & aliis inferioris gradus Prælatis, & perſonis Eccleſiaſticis; religioſis cujuſcunque religionis, aut ordinis, & ſecularibus, ipſique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, Univerſitatibus civitatum, caſtrorum cæterorumque locorum, ac univerſis incolis, & habitatoribus eorundem regni, & terrarum, quibus denique Petrum tunc Aragonum regem privavimus, duximus inhibendum, ne ipſe Petrus de dictis regno, & terris ex tunc ſe aliquatenus intromitteret, neve cæteri ſupradicti eidem Petro, vel aliis quibuſcunque, contra prædictas privationes, & expoſitionem, aut proſequentes eaſdem, per quod dicta regnum, & terras occupandas Sedes eadem provideret, temptantibus ſe opponere quoquomodo aſſiſterent, vel qualitercumque faverent; ſeu præſtarent in hoc conſilium, auxilium, vel favorem publicum, vel occultum, quacumque occaſione quæſita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuſcumque colligationis, confœderationis, ſocietatis, ſeu cujuſvis conventionis, aut jure contractæ antea, ſive impoſterum contrahendæ, etiamſi colligatus, confœderationes, ſocietates, & conventiones hujuſmodi, & alia ſupradicta, pœnarum adjectionis, literarum, vel juramenti, ſeu cujuslibet alterius eſſent vinculo firmitatis innexa. Nos igitur colligationes, confederationes, ſocietates, conventiones, cæteraque hujuſmodi præmiſſa, quo ad hoc de plenitudine

dissolvimus potestatis, juramenta super illis præstita, pœnasque propterea præmissas penitus relaxantes; & universos, & singulos, qui eas contraxerant, se ad observationem eorundem quantumcumque sollemniter astringendo, ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes: specialiter autem Archiepiscopis, Episcopis, & cæteris personis Ecclesiasticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus supradictis eorundem regni Aragoniæ ac terrarum expresse prohibere curavimus, ne denique Petrum olim regem Aragonum pro rege, vel domino reciperent, vel haberent, neve sibi obedirent, vel intenderent, aut ipsi, vel alii pro eo de redditibus, vel obventionibus sive juribus, regalibus, seu ratione dominii debitis responderent, vel aliquam satisfactionem impendere sub quocumque velamine acceptarent. Alioquin memoratum Petrum quondam regem, & omnes singulares personas cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status, Ecclesiastici, aut mundani, etiamsi regalis dignitatis honore fulgerent, excommunicationis, civitates vero, castra, & loca cætera, necnon & universitates ipsorum, quæ prædictas inhibitiones, vel earum aliquam præterire propria temeritate præsumerent, interdicti sententiis, quas ex nunc protulimus, decrevimus subjacere. Non obstantibus quibuslibet privilegiis, vel indulgentiis, quibuscumque Imperatoribus, Regibus, Principibus, Ar-

Archiepiſcopis, ſeu quibuslibet Prælatis aliis, Ciſtercienſibus, Prædicatoribus, Minoribus, Hoſpitalariis, Templariis, ſeu religioſis aliis, aut ſecularibus perſonis, etiam in dignitate qualibet conſtitutis, civitatibus, caſtris, locis, communitatibus, collegiis, vel quibuſvis univerſitatibus ſub quacumque verborum forma, vel expreſſione ab eadem Sede conceſſis, & quibuslibet aliis indulgentiis ejuſdem Sedis, per quas noſtri proceſſus effectus impediri poſſet quomodolibet, vel differri. Quæ quidem omnia privilegia, & indulgentias, quo ad hoc omnino duximus juribus vacuanda, aptius nihilominus prævidentes, quod contra hujuſmodi præſumptores, & ſpecialiter contra dictos Prælatos, Religioſos, Comites, Vicecomites, Barones, incolas, habitatores, civitates, caſtra, villas, & alia loca, & univerſitates ipſorum ad privandum eos, & ea quibuslibet privilegiis, indulgentiis, immunitatibus, ſive gratiis ipſis ab eadem Sede conceſſis, necnon terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana Eccleſia, vel aliis quibuſcunque tenent, Eccleſiis, ſeu perſonis Eccleſiaſticis, ac alias gravius ſpiritualiter, & temporaliter, quando, & qualiter, ſicut facti qualitas ſuaderet ac putaremus expediens, procedere, prævia Divina gratia, curaremus, ſicuti hæc omnia in ſerie dictæ contra eum latæ ſententiæ plenius continentur. Cumque idem Petrus nec per hæc a prætactis ſuis reprimeretur exceſſibus, nec a ſua

iniquitate cœpta desisteret, sed ei contumaci animo semper insisteret, ipsam non solum dolis, & solitis insidiis persequens, sed & aliis conatibus diversis augmentans; nos in die Cœnæ Domini transacto novissime, præsente tunc multitudine copiosa fidelium, ipsum Petrum ex causis variis vinculo excommunicationis astrictum, de novo ex causis eisdem, & propter suæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum, simili vinculo innodantes, omnes processus contra eum habitos, & specialiter præmissam latam expositionis, & privationis sententiam, de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse, ratosque manere decernentes firmos ac auctoritate Apostolica nihilominus approbantes, præmissas omnes, & singulas inhibitiones, necnon homagii præstiti sive facti colligationum, confœderationum, & conventionum quarumlibet dissolutionem, & relaxationem juramenti, ac pœnarum adjectarum in ipsis, sub eisdem pœnis, & sententiis duximus innovandas. Et nihilominus manifeste prædiximus, nos contra universos, & singulos dictis inhibitionibus non parentes, prout circumstantiæ suaderent excessuum, pœnis spiritualibus, & temporalibus, quando, & prout fore videremus expediens, processuros. Cum autem memoratus Petrus nec tantis, & talibus remediis ab assumpta nequitia compescatur, sed eam contumacius, & de sui perversi obstinatione propositi, tam in abductione uxoris, & filiorum

rum in Insulam Siciliæ, quam alia plura, & manifestiora exhibeat solitis argumenta; monitionibus, prohibitionibus, præceptis, & etiam sententiis Apostolicis, non absque gravi contemptu Clavium, vilipensis, cotidie in continuatione suæ contumaciæ intumescens; nos in præterito festo Ascensionis Domini omnes processus contra rebelles Siculos, qui eidem Petro qualitercumque in pertinacia suæ iniquitatis adhærent, & contra ipsum Petrum, necnon & contra quoslibet alios, occasione ipsorum Petri, & Siculorum habitos, de fratrum eorumdem consilio denunciantes, ac nihilominus decernentes, & statuentes plenum robur firmitatis habere, ipsum Petrum licèt alias suis exigentibus demeritis, diversis excommunicationis sententiis innodatum, tamquam prædictarum monitionum, inhibitionum, ac cæterorum nostrorum processuum, & specialiter ratione regni Aragoniæ, aliarumque terrarum, quibus idem Petrus privatus extitit, habitorum, notorium contemptorem, necnon & alios, qui eadem contempserunt, denunciavimus latas, ut præmittitur, contra contemptores inhibitionum, & processuum eorundem sententias incurrisse. Ac nihilominus eundem Petrum de novo ex causis præmissis, & præcipue propter contumaciæ tam gravis augmentum, simili sententia duximus innodandum; manifestius prædicentes, quod contra eum, & quoslibet alios cujuscumque forent dignitatis, præeminentiæ, conditionis, aut

ſtatus, Eccleſiaſtici, vel mundani prædictas monitiones, prohibitiones, ſive præcepta noſtra quomodolibet præterire præſumerent, quando, & prout facti circumſtantiæ ſuaderent, & videremus expediens, gravius ſpiritualiter, & temporaliter procedere curaremus. Cum autem ſæpefatus Petrus, licet ab Inſulæ Siciliæ abſens corpore, præſens tamen in ea, per ſuos ſatellites & miniſtros, ſolitæ nequitiæ proſecutor, monita, præcepta, inhibitiones, comminationes factas, pœnas indictas, & ſententias propter ſuas contumacias & exceſſus commiſſos, in eadem Inſula, cæteriſque præfati regni Siciliæ partibus, necnon, & ratione dicti regni Aragoniæ aliarumque terrarum, quibus eum privavimus, latas a nobis, non ſolum non audiens, ſed etiam non abſque gravi, & notabili contemptu Clavium vilipendens, ad noſtra, & Eccleſiæ mandata ſuper hoc ſpecialiter monitus, & peremptorie citatus, jam diutius contumacia obſtinata redire contempſerit, & contemnat, dictique Siculi rei contumaciæ ſimilis, non ſolum in cœpta pertinacia, & obſtinatione perſiſtant, ſed quaſi continue perverſitatibus ſuis adjiciant, cæteras ejuſdem Siciliæ Regni partes clandeſtinis inſidiis, & manifeſtis moleſtiis impetere præſumentes; nos omnes, & ſingulos proceſſus prædictos, tamquam ſingulariter repetitos ratificantes, & approbantes expreſſe, ac manere decernentes, de ipſorum fratrum conſilio, in pleno robore firmitatis, omnes ſin-

ſingulares perſonas, & ſpecialiter dictos Petrum, & Siculos, qui parere contumaciter eiſdem proceſſibus contempſerunt, excommunicationis, civitates vero, caſtra, & loca cætera, necnon & univerſitates ipſorum denunciamus interdicti latis ſuper hoc ſententiis ſubjacere. Ac nihilominus ex cauſis eiſdem, & ſpecialiter propter hujuſmodi contumaciam, & contemptum, in ipſos, & ipſa, de novo ſimiles ſententias promulgamus. Adverſus Siculorum quoque perfidiam, quam hucuſque lenioribus remediis mollire nequivimus, paulo acerbioribus deliberavimus inſiſtendum, ut ſic ſaltem a ſuæ rebellionis, & proditionis invio, per quod infideliter gradiuntur, ad fidelitatis debitæ ſuæque ſalutis ſemitas, & ſinum matris Eccleſiæ revertantur. Licet itaque cum excommunicatis communicare non liceat, ſed id generaliter omnibus juris auctoritas interdicat, quia tamen plus timeri ſolet, quod ſpiritualius inhibetur; nos cum eiſdem Siculis tot excommunicationum ſententiis innodatis, univerſis, & ſingulis Chriſtifidelibus, & ſpecialiter Duci Venetorum, & Venetis, Poteſtatibus, Capitaneis, Conſiliariis Januenſium, Piſanorum, Anconitanorum, omniumque maritimarum civitatum, caſtrorum, & locorum, necnon & univerſitatibus eorundem, & ſingulis de ipſis univerſitatibus interdicimus commercium omne ſpontaneum; ita quod ipſis, nec ab eiſdem Siculis emere, aut ipſis aliquid vendere liceat, vel aliquem

cum eis contractum, seu quamcumque obligationem inire, nec ipsos scienter in suis terris seu locis recipere, vel ad dictam Insulam sponte accedere sub quocumque colore, seu vasa, vel arma, sive quæcumque alia illis necessaria, seu utilia mittere vel deferre. Prædictis insuper Duci, Potestatibus, Capitaneis districte præcipimus, ut præmissa omnia, & singula generali edicto cunctis eorum ditioni subjectis arctius inhibere procurent, sub certis pœnis, per eos ab illis, qui contrarium fecerint, exigendis; nos enim universos, & singulos cujuscumque sint præeminentiæ, conditionis, aut status, qui contra hujusmodi nostrum interdictum cum Siculis memoratis qualecumque habere commercium, quive prædictum mandatum nostrum contumaciter præterire præsumpserint, excommunicationis sententiam, quam ex nunc ferimus, incurrere volumus ipso facto, præmissis non obstantibus, vel aliquo præmissorum; contra civitates vero, castra, locave cætera, & universitates eorum, quæ secus fecerint, ad interdicti sententiam, & contra quoslibet hujusmodi præsumptores gravius spiritualiter, & temporaliter, quando, & pro ut expedire viderimus, auctore Domino procedemus. Omnes autem qui contra præmissa interdictum & mandatum ita fecerint, quod ex eorum facto in victualibus, vel aliis opportunis subventio proveniat Christifidelibus, qui partes incolunt transmarinas, quas ad recupera-
tio-

tionem Terræ Sanctæ contra persecutores nominis Cristiani plurimum expedit conservare, a præfata interdictione commercii, sententia, & comminationibus adiectis in ea, quod ad illa, quæ taliter egerint, & ipsos prædictarum partium incolas similiter, propter varias necessitates partium earundem, prorsus excipimus, & esse decernimus prorsus exemptos. Cæterum quia, sicut intelleximus, sæpefati Petrus quondam Rex Aragonum, Archiepiscopi, & cæteræ personæ Ecclesiasticæ, Comites, Vicecomites, Barones, incolæ, & habitatores eorundem Regni Aragoniæ ac terrarum, quibus idem Petrus, ut præmittitur, est privatus, necnon & civitates, castra, villæ, locave cætera, & universitates ipsorum, licet præmissas monitiones nostras specialiter, ut supra exprimitur, eis factas propria temeritate contempserint, propter quod non est dubium singulas personas excommunicationis; civitates vero, castra, & loca eadem, necnon & universitates ipsorum interdicti latas propter hoc sententias, si consonent facta relatibus, incurrisse; interdictum tamen hujusmodi non observant, non verentes nervum disrumpere, quantum in eis est, Ecclesiasticæ disciplinæ: nos contra eos, & specialiter contra memoratos Prælatos, & alias personas Ecclesiasticas, taliter Divina favente gratia providere proponimus, quod hujusmodi eorum temeritas, postquam manifestius de ipsa constiterit, nequaquam impunita remaneat, sed

ſed ita debitæ ſubjaceat ultioni, quod ipſius vindicta, cæteris ſimilia præſumendi audaciam interdicat. Ut autem hujuſmodi noſter proceſſus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas ſive membranas proceſſum continentes eundem, in præſentis Eccleſiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi oſtiis, ſeu ſuperliminaribus faciemus, quæ proceſſum ipſum ſuo quaſi ſonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; itaquod idem Petrus, & alii quos proceſſus ipſe contingit, nullam poſtea poſſint excuſationem prætendere, quod ad eos talis proceſſus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non ſit veriſimile remanere quo ad ipſos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbemveterem in feſto Dedicationis Baſilicæ Principis Apoſtolorum, Pontificatus noſtri anno tertio.

XVIII.

MArtinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei. Ad certitudinem præſentium, & memoriam futurorum.

Excitatæ in Inſula Siciliæ turbationis audacia, cui Panormitanorum effrenata temeritas, quin potius effera crudelitas, patens, & horrendum dedit initium, quamquam reliquorum Siculorum generalis rebellio, quaſi e veſtigio revelata, una cum illis proſecuta eſt hactenus, & adhuc pertinacia ob-

obſtinata proſequitur, in Apoſtolicæ Sedis deducta noticiam; Nos ad obſtandum multiplicium malorum initiis, quæ non abſque gravibus periculis animarum & corporum, turbatio eadem in ſui exordio minabatur, & (proh dolor!) in continuatione perſiſtit, more pii patris, non ſolum monitionibus, mandatis, præceptis, & inhibitionibus ipſis rebellibus, & aliis eorum occaſione factis, ſententiis variis contra non parentes eiſdem de fratrum noſtrum conſilio promulgatis, necnon & diverſis pœnis comminatis inſtitimus, ſed & Venerabilem fratrem noſtrum [1] G. Sabinenſem Epiſcopum Apoſtolicæ Sedis Legatum duximus deſtinandum, ut monitionum, inhibitionum, mandatorum, præceptorum prædictorum, ac comminationum ipſius Legati miniſterio, rebelles eoſdem a tam grandis ruinæ diſcrimine, cui ſe temere ſubjecerunt, manſuetudo paternæ pietatis eriperet, & ad fidelitatis ſemitas, a quibus eos nimis proculdubio devius error abduxerat, revocaret. Sed Petri quondam Regis Aragonum, quem turbationis ejuſdem machinatorem ſubdolum, & actorem præcipuum communis clamat opinio, & incentorem, fautorem, ac proſecutorem infeſtum facti evidentia manifeſtat, dolis, & inſidiis revelatis, eoque hoſtiliter eandem Inſulam contra nos, Romanam Eccleſiam, & cariſſimum in Chriſto filium noſtrum Carolum Regem Siciliæ Illuſtrem, abſque diffida-

1 Gerardum.

fidationis præmissione cujuslibet, & proinde non sine nota proditionis, ingresso, seque pro Siciliæ Rege gerente, ac alias multiplicante cotidie adversus nos, Ecclésiam, & Regem eosdem injusticias, injurias, contumelias, dolosque diversos; nos tàm quo ad eum gerentem suam, dictosque rebelles, quàm etiam quo ad alios universos cujuscumque præeminentiæ, conditionis, aut status, monitiones, inhibitiones, mandata, præcepta, comminationes, & sententias varias juxta facti exigentiam multiplicare curavimus, ipsosque ac specialiter dictum Petrum tunc Regem Aragonum sub certa forma expresse monuimus, ut infra certa tempora, quæ ipsis pro peremptoriis terminis assignanda duximus, a prætactis suis excessibus desistentes, omnino ad nostra, & Ecclesiæ mandata redirent. Et quia ipsum Petrum non solum præmissorum omnium contumacem invenimus contemptorem, verum etiam detestabiliorum excessuum, & offensarum multiplicatorem assiduum; nos contra eum, & usque ad dictum terminum, & post, clementer aliquandiu expectatum, cogente conscientia, & exigente justitia, de ipsorum fratrum consilio procedentes, & Regnum Aragoniæ cæterasque tunc ejus terras, juxta præmissam super hoc specialiter denunciationem, & comminationem, exponentes modo subscripto, ipsum sententialiter eisdem Regno, & terris regioque honore privavimus, & privantes, Regnum, & terras easdem ex-

expoſuimus occupandas Catholicis, de quibus, & prout ipſa Sedes Apoſtolica duceret providendum, in Regno & terris eiſdem præfatæ Romanæ Eccleſiæ jure ſalvo, vaſſallos, ipſius, quos ut proceſſuum noſtrorum [1] conniventia ſerioſa declarat, a juramento fidelitatis, ſi quo tenebantur eidem, abſolvendos antea duxeramus, denunciantes penitus abſolutos, & denuo ab eodem quolibet fidelitatis vinculo, & homagio abſolventes; eoſdem quoque Petrum, Siculos, complices, & fautores eorum, omneſque alios ſingulares, qui noſtras monitiones, inhibitiones, & comminationes ſuper his, & circa hæc habitas, damnabililiter contempſerunt, excommunicationis, univerſitates vero, civitates, caſtra, & loca cætera denunciavimus interdicti ſententiis ſubjacere ipſos, & ipſa, ex cauſis eiſdem, & propter continuatam, auctamque contumaciam eorundem, ſimilibus ſententiis ſupponentes. Univerſis præterea Chriſtifidelibus cujuſcumque conditionis, præeminentiæ, ſive ſtatus, etiamſi decorarentur Pontificali, ſeu Regia dignitate, & ſpecialiter Archiepiſcopis, Epiſcopis, & aliis inferioris gradus Prælatis, & perſonis Eccleſiaſticis, religioſis cujuſcumque religionis, aut ordinis, & ſecularibus, ipſique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, Univerſitatibus civitatum, caſtrorum, cæterorumque locorum, ac univerſis incolis, & habitatoribus eorundem Regni ac terrarum, quibus dictum Petrum tunc Arago-

1 continentia.

ragonum Regem privavimus,duximus inhibendum, ne ipse Petrus de dictis Regno, & terris se aliquatenus intromittat, neve cæteri supradicti eidem Petro, vel aliis quibuscumque, contra prædictas privationem, & expositionem, aut prosequentes easdem, per quos dicta regnum & terras occupandas, Sedes eadem provideret,temptantibus se opponere quoquomodo assisterent, vel qualitercumque faverent, sive præstarent in hoc consilium, auxilium, vel favorem publicum vel occultum, quacumque occasione quæsita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuscumque colligationis, confœderationis, societatis, seu cujusvis conventionis aut jure contractæ antea, sive in posterum contrahendæ, etiamsi colligationes, confœderationes, societates, & conventiones hujusmodi, ac alia supradicta, pœnarum adjectionis, vel juramenti, seu cujusvis alterius essent vinculo firmitatis innexa. Nos enim ex tunc colligationes, confœderationes, cæteraque hujusmodi præmissa, quo ad hoc de plenitudine dissolvimus potestatis, juramenta super illis præstita, pœnasque propterea præmissas penitus relaxantes, ut universos, & singulos, qui eas contraxerant, se ad observationem earumdem quantumcumque solemniter adstringendo, ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes: specialiter autem Archiepiscopis, Episcopis, & cæteris personis Ecclesiasticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus supradictis eorundem regni Arago-
niæ

niæ ac terrarum expreſſe prohibere curavimus , ne dictum Petrum olim regem Aragonum , pro rege , vel Domino haberent, neve ſibi obedirent , vel intenderent , aut ipſi , vel alii pro eo de redditibus , vel obventionibus , ſive juribus, regalibus, ſeu ratione Dominii debitis reſponderent , vel aliquam ſatisfactionem impendere ſub quocumque velamine attentarent . Alioquin memoratum Petrum , & omnes ſingulares perſonas cujuſcumque forent præeminentiæ , conditionis , aut ſtatus Eccleſiaſtici , vel mundani , etiamſi regalis dignitatis honore fulgerent , excommunicationis ; civitates vero , caſtra, villas , & loca cætera , necnon & univerſitates ipſorum , quæ prædictas inhibitiones , vel earum aliquam præterire propria temeritate præſumerent, interdicti ſententiis , quas ex tunc protulimus , decrevimus ſubjacere: non obſtantibus quibuslibet privilegiis , vel indulgentiis quibuſcunque , Imperatoribus ; Regibus , Principibus, Archiepiſcopis, ſeu quibuslibet Prælatis aliis, Ciſtercienſibus, Prædicatoribus , Minoribus, Hoſpitalariis , Templariis, ſeu religioſis aliis , aut ſecularibus perſonis, etiam in dignitate qualibet conſtitutis , civitatibus , caſtris, locis , communitatibus , collegiis , vel quibuſvis univerſitatibus , ſub quacumque verborum forma , vel expreſſione ab eadem Sede conceſſis , & quibuslibet aliis indulgentiis ejuſdem Sedis , per quas noſtri proceſſus effectus impediri poſſet quomodolibet, vel differri . Quæ quidem omnia pri-

vi-

vilegia, vel indulgentias, quo ad hoc, omnino duximus juribus vacuanda: apertius nihilominus prædicentes, quod contra hujusmodi præsumptores, & specialiter contra dictos Prælatos, Religiosos, Comites, Vicecomites, Barones, incolas, habitatores, civitates, castra, villas, àliave loca, & universitates ipsorum, ad privandum eos, & ea quibuslibet privilegiis, indulgentiis, immunitatibus sive gratiis, ipsis ab eadem Sede concessis: nec non terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana, vel aliis quibuscumque tenerent Ecclesiis, & aliàs gravius spiritualiter, & temporaliter, quando, & sicut facti qualitas suaderet, ac putaremus expediens, procedere prævia Divina gratia curaremus; sicut hæc omnia, & alia, quæ ipsius Petri nequitiam, injustitiam, injurias, contumelias, excessus, & dolos apertius detegunt, in serie dictæ contra eum latæ sententiæ plenius continentur. Cumque idem Petrus nec per hoc a prætactis suis reprimeretur excessibus, nec a sua iniquitate cœpta desisteret, sed ei contumaci animo semper insisteret, ipsam non solum dolis, & solitis insidiis prosequens, sed & aliis conatibus diversis augmentans: nos in die Cœnæ Domini, Pontificatus nostri anno III., præsente multitudine copiosa fidelium, ipsum Petrum ex causis variis vinculo excommunicationis astrictum, de novo propter suæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum simili vinculo innodantes, omnes proces-

cessus contra eum habitos, & specialiter præmissam latam expositionis, & privationis sententiam de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse, ratosque manere decernentes ac firmos, & auctoritate Apostolica nihilominus approbantes, præmissas omnes, & singulas inhibitiones, necnon & homagii præstiti sive facti, colligationum, confœderationum, & conventionum quarumlibet dissolutiones, & relaxationem juramenti, ac pœnarum adjectarum in ipsis, sub eisdem pœnis, & sententiis duximus innovandos: & nihilominus manifeste prædiximus, nos contra universos, & singulos dictis inhibitionibus non parentes, prout circumstantiæ suaderent excessuum, pœnis spiritualibus, & temporalibus, quando, & prout fore videremus expediens, processuros. Et quia memoratus Petrus nec tantis, & talibus remediis ab assumpta compescebatur nequitia, sed eam contumacius prosequens, & de sui perversi obstinatione propositi tam in adductione uxoris, & filiorum suorum in Insulam Siciliæ, quam alia plura, & manifestiora exhibebat solitis argumenta, monitionibus, prohibitionibus, præceptis, & etiam sententiis apertius, non absque gravi contemptu Clavium, vilipensis, cotidie in continuatione suæ contumaciæ intumescens; nos in festo Ascensionis Domini omnes processus contra rebelles Siculos eidem Petro qualitercumque in suæ iniquitatis contumacia adhærentes, & contra ipsum Petrum, necnon &

contra quoslibet alios, occasione ipsorum Petri, & Siculorum habitos, de fratrum eorundem consilio denunciantes, ac nihilominus decernentes, & statuentes plenum robur firmitatis habere, ipsum Petrum, licet alias suis exigentibus demeritis diversis excommunicationum sententiis innodatum, tamquam prædictarum monitionum, inhibitionum, ac cæterorum nostrorum processuum, & specialiter ratione regni Aragoniæ aliarumque terrarum, quibus idem Petrus privatus extitit, habitorum, notorium contemptorem, necnon & alios, qui eadem contempserunt, denunciavimus latas, ut præmittitur, contra contemptores inhibitionum, & excessuum eorundem sententias incurrisse. Ac nihilominus eundem Petrum de novo, præcipue, propter contumaciæ tam gravis augmentum, simili sententia duximus innodandum; manifestius prædicentes, quod contra eum, & quoslibet alios cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status, Ecclesiastici, vel mundani, qui prædictas monitiones, prohibitiones, sive præcepta nostra quomodolibet præterire præsumerent, quando, & prout facti circumstantiæ suaderent, & videremus expediens, gravius spiritualiter, & temporaliter procedere curaremus. Cumque sæpefatus Petrus, licet ab Insula Siciliæ abiens corpore, præsens tamen in ea per suos satellites, & ministros, solitæ nequitiæ prosequutor, monita, præcepta, inhibitiones, comminationes factas, pœnas

nas indictas, & sententias propter suas contumacias, & excessus commissos in eadem Insula, cæterisque præfati regni Siciliæ partibus, necnon & ratione dicti regni Aragoniæ, aliarumque terrarum, quibus eum privavimus, latas a nobis, non solum obaudiens, sed etiam non absque gravi, & notabili contemptu Clavium vilipendens, ad nostra, & Ecclesiæ mandata super hoc specialiter monitus, & peremptorie citatus, jam diutius contumacia obstinata redire contemneret, prout etiam nunc contemnit, dictique Siculi rei contumaciæ similis, non solum in cœpta pertinacia, & obstinatione persisterent, sed quasi continue perversitatibus suis adjicerent, cæteras ejusdem Siciliæ regni partes clandestinis insidiis, & manifestis molestiis impetere præsumentes: nos in festo Dedicationis Basilicæ Principis Apostolorum transacto novissime, fidelium multitudine numerosa præsente, ipsos, & singulos processus prædictos, tamquam singulariter repetitos ratificantes, & approbantes expresse, ac manere decernentes de fratrum eorundem consilio in pleno robore firmitatis, omnes singulares personas, specialiter dictum Petrum, & Siculos, qui parere contumaciter eisdem processibus contempserunt, excommunicationis, civitates vero, castra, & loca cætera, necnon & universitates ipsorum denunciavimus interdictis, latis super hoc similiter subjacere. Ac nihilominus propter hujusmodi contumaciam, & contemptum in ipsos, & ipsa, de

novo similes sententias duximus promulgandas; adversus Siculorum quoque perfidiam, quam lenioribus remediis mollire nequivimus, paullo acerbioribus, ad revocandum eos a suis perversitatibus, insistentes, licet cum excommunicatis participare non liceat, sed id generaliter omnibus juris auctoritas interdicat; quia tamen plus timeri solet, quod spiritualius inhibetur, ex tunc cum eisdem Siculis tot excommunicationum sententiis innodatis, universis, & singulis Christi fidelibus, & specialiter Duci Venetorum, & Venetis, Potestatibus, Capitaneis, Consiliariis Januensium', Pisanorum, Anconitanorum, omniumque maritimarum civitatum, castrorum, & locorum, necnon & universitatibus eorundem, & singulis de ipsis universitatibus interdiximus commercium omne spontaneum, ita quod ipsis, nec ab eisdem Siculis emere, aut eis aliquid vendere liceat, vel aliquem cum illis contractum, seu quamcumque obligationem inire, nec scienter ipsos in suis terris, seu locis recipere, vel ad dictam Insulam sponte accedere sub quocumque colore, seu vasa, vel arma, sive quæcumque alia illis necessaria, seu utilia mittere, vel deferre; prædictis insuper Duci, Potestatibus, Capitaneis, & Consiliariis districte præcepimus, ut præmissa omnia, & singula, generali edicto cunctis eorum ditioni subjectis arctius inhibere curarent, sub certis pœnis per eos ab his, qui commercium facerent, exigendis: &

nihi-

nihilominus universos, & singulos cujuscumque forent praeminentiae, conditionis, aut status, qui contra hujusmodi nostrum interdictum cum Siculis memoratis qualecumque habere commercium, quique praedictum mandatum nostrumcontumaciter praeterire praesumerent, excommunicationis sententiam, quam ex tunc tulimus, incurrere voluimus ipso facto, praemissis non obstantibus, vel aliquo praemissorum, contra civitates, castra, locave caetera, & universitates eorum, quae secus facerent ad interdicti sententiam; & contra quoslibet hujusmodi praesumptores, praedicentes nos gravius spiritualiter, & temporaliter, quando, & prout videremus expediens, processuros. Omnes autem, qui contra praemissa interdictum, & mandatum ita facerent, quod ex eorum facto in victualibus, & aliis opportunis subventio proveniret Christi fidelibus, qui partes incolunt transmarinas, quas ad recuperationem Terrae Sanctae contra persecutores nominis Christiani plurimum expedit conservare, a praefata interdictione commercii, sententia, & comminationibus adjectis in ea, quo ad illa, quae taliter agerent, & ipsos praedictarum partium incolas, similiter propter varias necessitates partium earundem prorsus excepimus, & esse decrevimus prorsus exceptos. Quamquam igitur praemissi nostri processus omnes, & singuli, ex sui qualitate, firmitate solida innitantur, nihilominus tamen, ut evidentius cunctis eorum robur appareat, ip-

ſos, de fratrum eorundem conſilio, de novo approbamus, ratificamus, ratos, & firmos manere decernimus, & obtinere perpetui roboris firmitatem, contra contemptores ipſorum, & ſpecialiter contra dictos Petrum, & Siculos, propter eorum contumaciam, & aliàs, & continuatione prolixioris temporis augmentatam, de novo ſimiles ſententias promulgantes. Manifeſte præterea monemus eoſdem, & ſpecialiter memoratos Petrum, & Siculos, alioſque in eadem Inſula exiſtentes, ut infra feſtum Aſſumptionis B. Virginis primo venturum, quod ipſis pro peremptorio termino aſſignamus, ab hujuſmodi contumacia, & cæteris prætactis ſuis exceſſibus ac perverſitatibus deſiſtentes omnino, ad noſtra, & Eccleſiæ mandata humiliter redeant, nobis, eidem Eccleſiæ, ac memorato Regi Siciliæ, de damnis, & injuriis, omnique intereſſe ſatisfactionem, prout nobis videbitur, impenſuri plenariam, & noſtris præciſe beneplacitis parituri. Alioquin ipſos ſimilibus ſententiis, quas ex nunc propterea in eos ferimus, ex tunc eſſe decernimus innodatos; contra eos gravius ſpiritualiter, & temporaliter proceſſuri, prout expedire videbimus, & facti qualitas ſuadebit; & nihilominus interim, ad compeſcendas perverſitates ipſorum, & eos ad ſinum Matris Eccleſiæ reducendos, viis, & modis, atque remediis, quæ Dominus miniſtraverit, per nos, & alios inſiſtemus, in prædicto Dedicationis feſto noviſſimo, quia, ſicut intellexeramus, ſæpefati Petrus quondam Rex Aragonum,

gonum, Archiepiscopi, & cæteræ personæ Ecclesiasticæ, Comites, Vicecomites, Barones, incolæ, & habitatores eorundem Regni Aragoniæ, ac terrarum, quibus idem Petrus, ut præmittitur, est privatus, necnon & civitates, castra, villæ, locave cætera, & universitates ipsorum, licet præmissas monitiones nostras specialiter, ut supra exprimitur, eis factas propria temeritate contempserint; propter quod non est dubium singulares personas excommunicationis, civitates vero, castra, & loca eadem, necnon & universitates ipsorum interdicti latas propter hoc sententias, si consonent facta relatibus, incurrisse; interdictum tamen hujusmodi non servabant, & adhuc, ut dicitur, non observant, non verentes nervum disrumpere, quantum in eis est, Ecclesiasticæ disciplinæ; aperte prædiximus, quod contra eos, & specialiter contra memoratos Prælatos, & alias personas Ecclesiasticas taliter proponebamus, divina favente gratia, providere, quod hujusmodi eorum temeritas, postquam manifestius de ipsa constaret, non remaneret aliquatenus impunita, sed ita ultioni debitæ subjaceret, quod propter ipsius vindictam cæteris interdiceretur audacia, similia præsumendi. Sed quia licet in indaganda circa id plenius veritate, non fuerimus otiosi, nondum tamen ad nos super hoc plena certitudo pervenit, processum habendum propterea sustinemus ad præsens, tanto gravius, & durius, prout veritas revelata suaserit, & expe-

dire viderimus, actore Domino processuri, quanto nunc benignius circa id a processu quolibet abstinemus, quantoque interdictum idem non servantium culpa diuturnior, & proinde gravior apparebit. Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas sive membranas processum continentes eundem in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætendere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non sit verisimile, remanere quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbemveterem in Majori Ecclesia Urbevetana in die CœnæDñi, Pontificatus nostri an. IV.

XIX.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei. Ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Infandis crudelitatis horrendæ principiis, in quæ Panormitanæ præsumptionis eruptio factiosa prorupit, & quæ innumeris onusta periculis, non absque factionis inique concinnatæ nequitia, cæterorum Siculorum confestim subsecuta rebellio,

& Pe-

& Petri quondam Regis Aragonum quominus revelata insidiosa temeritas, olim, ut fertur, concinnatrix occulta, nunc notorie manifesta prosecutrix, ostendunt, dudum obviare volentes, paterna præmisimus monita, inhibitiones, mandata, & præcepta subjecimus, diversisque aliis processibus additis, & contra temere contemnentes eosdem, singulares quidem personas excommunicationis, universitates vero interdicti sententiis promulgatis, & comminatoriis pœnarum edictis adjectis, Venerabilem fratrem nostrum Gerardum Episcopum Sabinensem cum plenæ legationis officio ad partes illas duximus destinandum, ut non solum præmissorum commonitorio suffragio, sed & ipsius Cardinalis ministerio sedulo dicti Panormitani, & rebelles cæteri a perversitate averterentur incœpta, & tam ipsi, quam alii, quos eorundem processuum series contingebat, prædictarum sententiarum laqueos, & pœnarum discrimina consultius evitarent. Deinde vero memorati Petri malitia, per notabilem ingressum ipsius in Insulam Siciliæ, aliosque suos, & suorum inibi detestabiles multiplicatos excessus, in publicum prodeunte; monitiones, inhibitiones, mandata, præcepta, comminationes generales, & speciales, & sententias similes, variosque processus alios, tam quo ad dictos rebelles, Petrum, & suos, quam ipsorum occasione quo ad alios universos, & singulos, cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status,

tus, Ecclesiastici, vel mundani multiplicare curavimus, prout facti qualitas exigebat. Et demum quia ipsum Petrum contumacem contemptorem horum omnium, & inchoatæ iniquitatis prosecutorem invenimus pertinacem; ad exponendum certo modo Regnum Aragoniæ, ac alias eo tempore terras ipsius, ipsumque sententialiter tam illis quam Regio etiam honore privandum, juxta præmissam super hoc specialiter comminationem, de fratrum nostrorum consilio, ejus contumacia, & justitia exigente, processimus, prout hæc omnia lata super his contra ipsum sententia seriose declarat. Et quia nec sic suus dictorumque rebellium furor aversus, aut iniquitas est repressa, quin semper ad graviora procederent, & idem Petrus pejora prioribus, tam in regno prædicto, quam extra, contra nos, & Romanam Ecclesiam, in totius Chistianitatis præjudicium, & non leve dispendium, insidiis, dolisque clandestinis, & apertis conatibus moliretur; contra eos itidem processus iteravimus varios, monita, præcepta, & sententias excommunicationis, & interdicti edicta comminatoria, interdictaque similia, & alia continentes, prout iidem processus, post dictam contra eum latam sententiam subsecuti, plenius continent, apertiusque testantur. Quia vero sic induratum est insipiens cor eorum, præcipue dicti Petri, ut nec monitionibus pareant, nec comminationibus cedant, nec sententiarum aculeos sentiant, nec jussibus ac-

acquiescant, sed tam ipse, quam dicti rebelles in sua obstinata contumacia persistentes in deteriora cotidie contumaciter dilabantur, nos dictos processus, ac omnia, & singula contenta in eis, tamquam nominatim expressa, & singulariter repetita, de fratrum ipsorum consilio, ratificantes, & approbantes expresse, ipsaque rata, & firma manere per omnia, & in omnibus decernentes; præfatos Petrum, & rebelles, ac universos, & singulos alios dictorum processuum contemptores denunciamus, sententias prædictas, & pœnas, prout uniuscujusque promeruit excessus, & qualitas, ipsorumque processuum series indicat, incurrisse. Ac nihilominus propter prætactam eorum contumaciam tanti continuatione temporis augmentatam, de novo in eos similes excommunicationis, & interdicti sententias promulgamus, ipsosque monentes aperte, ut in proximum festum Sancti Michaelis, quod eis pro peremptorio assignamus termino, ad nostra, & ipsius Ecclesiæ mandata humiliter redeant, satisfacturi nostro arbitrio de memoratis eorum excessibus, & nostris præcise beneplacitis parituri. Alioquin contra eos universos, & singulos, cujuscumque præeminentiæ, conditionis, aut status, Ecclesiastici, vel mundani fuerint, procedemus gravius spiritualiter, & temporaliter, prout eorum excessus exegerint, & nobis videbitur expedire. Et nihilominus interim ad compescendas perversitates ipsorum, & eos ad sinum

Ma-

Matris Ecclesiæ reducendos, viis, & modis, atque remediis, quæ Dominus ministraverit, per nos, & alios insistemus. Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas, sive membranas processum continentes eundem, in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætendere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non sit verisimile remanere, quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbemveterem in Platea Majoris Ecclesiæ Urbevetanæ in festo Ascensionis Domini, Pontificatus nostri anno IV.

XX.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei ad perpetuam rei memoriam.

Ad tollendam de Siciliæ Regno gravamina, quæ inibi quondam Fredericus olim Romanorum Imperator tunc Siciliæ Rex induxit, & contagiosa ejus iniquitatis in posteros suos derivata contagio usque ad hæc tempora prorogavit, de fratrum nostrorum consilio provisionem generalem edentes nul-

nullum incolam regni prædicti a sui participio excludentem, Nobis reservavimus ex presse liberam potestatem, universitates, & singulares personas regni ejusdem, & specialiter Insulæ Siciliæ, cujuscumque sint praeminentiæ, conditionis, aut status, quæ a fidelitate claræ memoriæ Caroli Regis Siciliæ, vel hæredum suorum, non sine gravi contemptu, & offensa Ecclesiæ recesserunt, nisi celeriter ad nostra, & Ecclesiæ mandata redierint, reddendi, quando, & prout nobis expedire videbitur, ab ejusdem provisionis beneficio penitus alienas. Et tam contra eas, quam contra quoscumque alios, qui deinceps ab eorundem hæredum recedere fidelitate præsumpserint, non solum ad hoc, sed & aliàs gravius spiritualiter & temporaliter, procedendi. Ut autem de reservatione hujusmodi per præsentes liquido constet in posterum, eas fieri jussimus in testimonium veritatis.

Datum Tybure XVIII. Kal. Octobris, Pontificatus nostri anno I.

XXI.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei Venerabili fratri nostro G. Episcopo Sabinensi Apostolicæ Sedis Legato, & una cum dilecto filio nobili viro R. comite Atrebatense Bajulo Regni Siciliæ per Romanam Ecclesiam constituto, &c.

Quam

Quam gravis, quam dispendiosa, & amara Siciliæ Regni conditio usque nunc, a diebus olim Frederici quondam Romanorum Imperatoris extiterit; quanta etiam, & quam dira, quinimmo pene inaudita gravamina; quot afflictionum, & persecutionum angustias, per ipsius Frederici, postremorumque suorum inducta tyrannidem usque ad tempora moderna pertulerit; quot propterea tempestatum fluctibus regnum ipsum, & regnantes in eo patuerint; tibi verborum oraculis exprimi, ac ministerio repeti scripturarum, supervacuum fore putavimus, cum sic ea didiceris, sic quasi palpaveris digito, & fide cognoveris oculata; quod de illis instructus, plenius ad reformationem status regni ejusdem, felicis recordationis Martinum Papam prædecessorem nostrum, & nos etiam, quamvis ab olim illa communis notitia publicasset, per tuas literas plenius, & seriosius informasti. Nos itaque per hæc, & alia informati, magno desiderio cupientes, excitatis in regno eodem obviandi periculis, sic inibi thronum regium perpetuis stabilire temporibus, & solida stabilitate firmare, quod & claræ memoriæ Caroli Siciliæ Regis hæredes in perpetuum, & regnum idem statu pacifico, & tranquillo, summi regis favente clementia, jocundetur; de fratrum nostrorum consilio & assensu, circa præmissa provisionem, seu ordinationem edidimus generalem, prout in nostris literis super hoc confectis, quas tibi per di-
le-

lectum filium Magistrum Berengarium Fredoli Cappellanum nostrum, succentorem Biterrensem, latorem præsentium mittimus, videbis plenius contineri. Licet autem nullum incolam dicti regni ab illius participio series præfatæ provisionis excludat; nos tam in ipsius editione liberam nobis reservavimus potestatem, universitates, & singulares personas jam dicti regni, & specialiter Insulæ Siciliæ, cujuscumque sint præeminentiæ, conditionis, aut status, quæ a fidelitate regis, & hæredum ipsorum, non sine gravi contemptu, & offensa Ecclesiæ recesserunt, nisi celeriter ad nostra, & ipsius Ecclesiæ mandata redierint, reddendi, quando, & prout expedire viderimus, a beneficio provisionis ejusdem penitus alienas, & tam contra illos, quam contra quoscumque alios, qui ex tunc ab eorundem hæredum recedere fidelitate præsumerent, non solum ad hoc, sed & aliàs gravius spiritualiter, & temporaliter procedendi, prout hæc in specialibus nostris confectis exinde literis, quas per latorem ipsum, una cum prædictis literis aliis tibi direximus destinandas, plenius exprimuntur. Quia vero parum esset provisionem sive ordinationem hujusmodi edidisse, nisi eam observatio tueatur; volumus, & fraternitati tuæ per Apostolica scripta præcipiendo mandamus, quatenus præfatam provisionem, seu ordinationem nostram, necnon & prædictas alias literas super reservatione præfata conceptas, in Neapolitana, & ali-

aliis ſolemnibus civitatibus, & locis dicti regni, & ſpecialiter in terris finitimis dictæ Inſulæ Siciliæ convicinis, prout commodius fieri poterit, per te, vel per alium, ſeu alios ſolemniter publicans, eam diligenter obſerves, & ab aliis, & præcipue officialibus in quibuſvis ejuſdem regni partibus deputatis obſervari facias, ut, actore illo, cujus in pace factus eſt locus, quique in pacis abundantia delectatur, juſtitia & pax in eodem regno ſolido convenientes amplexu excludant inde gravamina, injurias relegent, & quibuslibet eliminatis adducant quietem inibi, tranquillitatemque conſervent.

Datum Tybure x. Kal. Octobris Pontificatus noſtri anno I.

XXII.

HOnorius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei, ad certitudinem præſentium, & memoriam futurorum.

Graves, & deteſtandos exceſſus quondam Petri, olim regis Aragonum, contra Románam Eccleſiam, & claræ memoriæ Carolum Regem Siciliæ, regnum Siciliæ ab ipſa Eccleſia tunc tenentem, in eodem regno, tempore felicis recordationis Martini Papæ IIII. prædeceſſoris noſtri damnabili præſumptione commiſſos, ſic facti evidentia, diverſorumque proceſſuum, per dictum prædeceſſorem habitorum, eorumque de fratrum ſuorum conſilio contra eum frequens publicatio divulgavit; ut non

ſit

sit opus, illos singulariter diffusa, & onerosa commemoratione repetere, sed quadam illorum generali, & succincta epilogatione præmissa, sufficiat aliqua explicite recensere, per quæ justitia, & mansuetudo præsentis nostri processus evidentius clareat, & cunctis clarius innotescat. Sane dictus Prædecessor, propter ipsius Petri prætactos excessus, injustitias, injurias, contumelias, dolosque diversos, præter manifestam ejus contumaciam pertinacem, de dictorum Fratrum consilio, justitia exigente procedens, & Regnum Aragoniæ ac terras alias eo tempore dicti Petri, certo modo exponens, ipsum sententialiter eisdem Regno, & terris, regioque honore privavit, & privans, Regnum Aragoniæ, terrasque prædictas exposuit occupandas fidelibus, de quibus, & prout Sedes Apostolica duceret, providendum. Vassallis præterea ipsius Petri a juramento fidelitatis, & homagio, si quo tenebantur eidem, penitus absolutis, universis Christifidelibus, cujuscumque conditionis, præeminentiæ, sive status, etiamsi decorarentur regia dignitate, dictoque Petro specialiter inhibuit, ne ipse Petrus de Regno Aragoniæ, terrisve prædictis se aliquatenus intromittere attemptaret, neve ceteri dicto Petro, vel aliis quibuscumque, contra hujusmodi privationem, & expositionem, aut prosequentes easdem, per quos dicta Regnum Aragoniæ ac terras occupandas Sedes eadem provideret, temptamtibus se opponere, quoquomodo assisterent, vel

qualitercumque faverent, sive præstarent in hoc consilium, auxilium, seu favorem publicum, vel occultum, prout in sententia lata, & præfatis aliis processibus, contra eundem Petrum habitis præmissa, & alia seriosius, & plenius continentur. Verum Alphonsus memorati Petri filius hoc non attendens, ut debuit, sed inconsulte contemnens, carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Aragonum illustri, nato claræ memoriæ Philippi Regis Franciæ, juxta præmissam reservationem provisione Sedis ejusdem ad prosequendum expositionem, & occupationem hujusmodi deputato, & dicto genitori ejus, ceterisque prosequentibus expositionem, & occupationem easdem se opponentibus patenter, sicut publica fama clamat, modis, quibus potuit, astitit, seque dicto Carolo Regi Aragonum opposuit, & opponit, possessioni eorundem Regni Aragoniæ ac terrarum in ipsius præjudicium, de facto contumaciter, & temere incumbendo. Licet itaque super dictis processibus, & ejusdem Alphonsi excessibus, cum fratribus nostris propensa deliberatione præhabita, de ipsorum consilio contra ipsum Alphonsum deliberavissemus procedere, prout processuum, & excessuum eorumdem qualitas exigebat, & nos expediens putabamus, quia tamen idem A. per suas litteras tam nobis, quam eorundem Fratrum nostrorum Collegio, assignatas, de non missis ad nos post obitum dicti Patris sui Nunciis, causis prætensis variis se excusans,

ſans, & ſupplicans excuſatus haberi, aſſerit ſe in præſentiarum Nuncios ad noſtram præſentiam deſtinare; nos, etſi videretur aliquibus, nequaquam propter hoc ab habendis adverſus ipſum proceſſibus abſtinendum, nec deeſſet qui de ipſius intentione certiora expectanda ſuggereret argumenta; volentes tamen ſolitam maturitatem Sedis Apoſtolicæ obſervare, de ipſius Sedis manſuetudine conſueta, contra eundem A. omnem proceſſum uſque feſtum Aſcenſionis Dominicæ primo venturum duximus ſuſtinendum, tanto contra ipſum ex tunc, ſi apparuerit per eum nobis illuſum, gravius ſpiritualiter, & temporaliter, prout expedire viderimus, proceſſuri, quanto amplius ipſe ſuam contumaciam per illuſionem hujuſmodi aggravaret. Ut autem hujuſmodi noſter proceſſus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas ſive membranas proceſſum continentes eundem in præſentis Eccleſiæ S. Sabinæ appendi, vel affigi oſtiis, ſeu ſuperliminaribus faciemus, quæ proceſſum ipſum ſuo quaſi ſonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Alphonſus nullam poſtea poſſit excuſationem prætendere, quod ad eum talis proceſſus non pervenerit, vel quod ignorarit eundem: cum non ſit veriſimile, quoad ipſum remanere incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum in Urbe ante prædictam Eccleſiam S. Sabinæ in die Cœnæ Domini Pontificatus noſtri Anno primo.

G 2 XXIII.

XXIII.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Dudum felicis recordations Martinus PP.IV. Prædecessor noster, crudelitatis horrendæ clamoribus in Siciliæ insula, per sævam immo sævissimam habitantium in illa rabiem, nefandis ausibus perpetratæ, fusique inibi sanguinis innocentis, mœstis vocibus intellectis, obviationis opportunæ remedia tantis tamque scelestis initiis cupiens adhibere, paterna præmisit monita, inhibitiones, mandata, & præcepta subjecit, diversisque processibus aliis additis, & contra temere contemnentes eosdem, singulares quidem personas excommunicationis, universitates vero interdicti sententiis promulgatis, & comminationis pœnarum edictis adjectis, venerabilem Fratrem nostrum Gerardum Episcopum Sabinensem ad partes illas cum plenæ legationis officio destinavit, ut non solum processuum commonitorio suffragio, sed & ipsius legati ministerio sedulo rebelles Siculi a perversitate averterentur incepta, & tam ipsi quam alii, quos eorundem processuum series contingebat, prædictarum sententiarum laqueos, & pœnarum discrimina consultius evitarent; cumque postmodum, quasi e vestigio, quondam Petri olim Regis Aragonum detestanda malitia, per notabilem in prædictam insulam ingressum ipsius, aliosque

que suos, & suorum ibidem multiplicatos excessus in publicum produxissent; præfatus Prædecessor monitiones, inhibitiones, mandata, & præcepta, comminationes generales, & speciales, & sententias similes, variosque processus alios, tam quo ad eosdem rebelles Petrum, & suos, quam occasione ipsorum, quo ad alios universos, & singulos, cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status, Ecclesiastici, vel mundani, multiplicans, prout facti qualitas exigebat, inter cætera ipsum Petrum tunc Regem Aragonum, ac exteros universos, & singulos, qui cum eo, sive aliàs, in auxilium adhuc instantis perturbationis, seu rebellionis, dictam insulam intraverant, vel inibi existentes eidem turbationi, seu rebellioni quomodocumque faverunt, attente monuit, eisque districte præcepit, ut ab hujusmodi suis excessibus desistentes insulam ipsam prorsus exirent, nunquam illuc in Ecclesiæ Romanæ, vel claræ memoriæ Caroli Regis Siciliæ præjudicium redituri: adjiciens, ne quis ad eandem postea intrare, vel aliquam ejusdem Siciliæ Regni partem publice, vel occulte impetere, vel turbare aliquatenus præsumeret, seu contra molestare, universisque civibus, incolis, habitatoribus, & universitatibus civitatum, & aliorum locorum ipsius insulæ cum similibus monitorie ac districtè præcipiens, ut Petrum, & exteros memoratos de ipsa insula penitus expellentes, nunquam eos, vel alios ad præmissa, vel similia inibi recipere attem-

ptarent, in contrarium præsumentes excomunicationis, & interdicti promulgatis sententiis, comminationibus etiam gravioribus, & pœnis adjectis. Et quia jam dicti Siculi contra monitionem, & præceptum hujusmodi Prædecessoris ejusdem non solum memoratos non expulerunt exteros, immo etiam Constantiam Manfredi olim Principis Tarentini filiam, dudum dicti Petri uxorem, & Jacobum natum ipsorum, in præfatæ turbationis, seu rebellionis fomentum, & auxilium receperunt, ac eos sibi velut in idola erigentes, illis in hoc obediunt, & intendunt; quia etiam Constantia, & Jacobus supradicti ad hoc intrare prætactam insulam præsumentes, dictas turbationem, & rebellionem fovent, & nutriunt, easque pro viribus, memorato vivente, persecuti sunt hactenus, & adhuc etiam persecuntur, ac per se, gentemque suam, etiam partes alias dicti Regni Siciliæ multipliciter impetunt, & molestant; tam Siculos, quam Constantiam, & Jacobum sæpefatos, easdem dicti Prædecessoris sententias, propter præmissas causas & alias, non est dubium incurrisse. Porro quia decet, & consuevit Romana Ecclesia tamquam pia mater, etiam circa filios delinquentes se benivolam exhibere; nos de Siculorum ipsorum salute solliciti, cupientes eos ab erroris invio ad rectitudinis semitam saltem Apostolicis gratiis, & beneficiis revocare, ipsos a beneficio constitutionis, nuper a nobis super reformatione status ipsius Regni Siciliæ de Fratrum nostro-

nostrorum consilio editæ, duximus excludendos. Monuimus tamen eosdem, ut sibi celeriter, & salubriter consulentes, ne dicti beneficii commodo privarentur, ad nostra, & ejusdem Ecclesiæ mandata humiliter redire curarent, prout in quibusdam nostris literis super hoc confectis plenius continetur. Quia igitur Constantia, & Jacobus sæpedicti turbationem, & rebellionem præfatas fovere, nutrire, ac etiam pro viribus augmentare non cessant, propter quod prædictas excommunicationis ipsius prædecessoris sententias, sicut præmittitur, incurrisse noscuntur; quia etiam iidem Constantia, & Jacobus, quibus nihil omnino juris competit in dictis regno Siciliæ, vel insula, seu aliqua parte ipsorum, prout prætacti ejusdem Prædecessoris processus manifestè declarant, & nos nihilominus decernimus, & etiam declaramus; & insulæ præfatæ incumbunt, & alias ejus partes per gentem suam turbant, impetunt, & molestant; nos eosdem Constantiam, & Jacobum ac Siculos, præsente hic multitudine copiosa fidelium, denunciamus &c.

XXIV.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei Venerabilibus Fratribus B.[1] Ravennat. & P.[2] Montisregalis Archiepiscopis.

Licet vos ad præsentiam charissimi in Christo filii no-

1 Bonifacio. 2 Petro.

nostri E. Regis Angliæ illustris, commissa nobis super certo negocio sollicitudine speciali duxerimus destinandos; volumus tamen, & præsentium vobis auctoritate committimus, & mandamus, quatenus in tractatu concordiæ mundo utilis, & specialiter quieto ejus statui opportune inter quosdam Principes reformandæ, quem idem Rex, sicut dicitur, proponit assumere, vel jam forsan assumpsit, consilio, & auxilio assistatis eidem, cum ad hoc vos duxerit requirendos. Datum Romæ apud S.Sabinam IV. non. Martii, Pontif. nostri anno III.

XXV.

Onorius Episcopus servus servorum Dei Regi Angliæ illustri.

Licet Venerabiles Fratres nostros B. Ravennat., & P. Montisregalis Archiepiscopos, commissa eis super certo negocio sollicitudine speciali, ad tuam præsentiam duxerimus destinandos; scire tamen Regalem Excellentiam volumus, quod ad petitionem nuntiorum, quos nuper ad Sedem Apostolicam destinasti, dictis Archiepiscopis per alias sub certa forma literas nostras committimus & mandamus, ut in tractatu concordiæ mundo utilis, & specialiter quieto ejus statui opportune inter quosdam Principes reformandæ, quem Regalis Excellentia, sicut dicitur, proponit assumere, vel jam forsan assumpsit, consilio & auxilio assistant eidem

eidem, cum ad hoc ipsos duxerit requirendos. Datum Romæ apud S. Sabinam XV. non. Martii, Pontificatus nostri anno III.

XXVI.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei Regi Angliæ illustri.

Exigit Regalis ad Deum immensis laudibus attollenda devotio, ut ei pro te, fili charissime, frequenter labiorum vitulum exolvamus, qui sic animum Regium gratia divina prævenit, quod ad ejus prosequenda servitia disponit vota tua, & ut promoveantur utilius, ac promptius executionis votivæ consequantur effectum, ad Christianitatis statum pacificum, non vitatis laboribus, sed & contemptis oneribus, anxius, & operosus intendis; sicut ex his, quæ per dilectum filium Nobilem virum Odonem de Granchisono Celsitudinis tuæ familiarem, & nuncium circa negocium Aragoniæ sub literarum tuarum, fidem ipsi nobili adhiberi petentium, testimonio exponere curavisti, aliisque laudabilibus, & Deo acceptis Serenitatis tuæ partibus satis apertè convincitur, quin potius convincitur evidenter. Persta in his, Princeps inclyte, persta quæsumus, & quæ Creatori tuo grata cognoveris, attente prosequere, proinde non tantum laudis humanæ præconium, sed & inextimabile retributionis æternæ præmium uberius recepturus. Cæterum super dicto negocio nobili memorato plene respondimus,

dimus, & clarè nostram tibi, quæ facti congruit qualitati, expressimus voluntatem, Regali Excellentiæ ipsius ministerio, quo & tu ad nos usus fueras nuncio, cum literis exprimendam. Datum Romæ apud S. Sabinam IV. non. Martii, Pontific. nostri an. III.

XXVII.

NIcolaus Episcopus servus &c. Venerabili Fratri nostro Gerardo Episcopo Sabinensi Apostolicæ Sedis Legato, & una cum dilecto filio Nob. viro R. Comiti Atrebatensi Bajulo Regni Siciliæ per Romanam Ecclesiam constituto.

Felicis recordationis Martinus Papa IIII. Prædecessor noster, ad eum rumore perlato, quod Regnum Siciliæ turbatione non modica fluctuabat; volens obviare periculis, quæ turbatio eadem minabatur, & in primis Regni statui salubriter providere, te ad prædictum Regnum, commisso in eo tibi plenæ legationis officio, destinavit. Et tam ipse, quam piæ memoriæ Honorius Papa IV. Prædecessor noster postmodum quamplura tibi ad pleniorem, & efficaciorem ipsius executionem, & ampliationem officii, reformationem ejusdem Regni, reprehensionem, reductionem, & pœnam rebellium, provisionem fidelium & devotorum, tuique favoris augmentum, & eorum etiam commodum, qui tunc insistebant obsequiis, & insisterent in futurum, nec non & super aliis multis articulis, plenariam potestatem per suas diversas lit-

litteras concesserunt. Nobis autem Divinæ dispositionis arbitrio ad apicem Apostolicæ dignitatis assumptis, tu ad nostram præsentiam pro exponendis maxime quibusdam ejusdem Regni conditionibus, & necessitatibus, a nobis petita, licet non expressa licentia, te personaliter contulisti, moram apud Sedem Apostolicam aliquandiu contrahendo. Ne igitur propter hoc deposuisse commissum tibi hujusmodi legationis officium forsitan censereris, quod tamen absque concessione superioris non est alicui a jure provisum, cum etiam legatus se abdicando, imperium non amittat; nos attendentes, quod præsentia tua in eodem Regno, statu, & conditione ipsius, ac etiam Regiorum hæredum, nec non & aliis, quæ considerationi se offerunt, solicita meditatione discussis, adhuc fore dignoscitur quam plurimum opportuna; pensantes etiam, quod sic prudenter, & provide in ipsius re gessisti legationis officium, & curasti gratiosum, favorabile, & benignum illarum partium incolis, prout conditio requirebat eorum, & temporis suadebat qualitas, exhibere, ita quod devotionem, & dilectionem ipsorum tibi non sine laudis præconio vendicasti; sperantes quoque, quod si te laudabiliter in eodem officio habuisti hactenus, illud laudabiliori ac etiam utiliori studio prosequereris; de plenitudine potestatis, præsentium auctoritate decernimus, tam ipsum plenæ legationis officium, quam omnia, & singula per eosdem Prædecessores

deceſſores ac nos conceſſa tibi hactenus, ſeu commiſſa, omnino integra, & illibata, nec non in eo ſtatu, vigore, ac robore omnimodis permanere, in quibus erant tempore, quo ad præſentiam noſtram accedens, egredi ſæpefatæ legationis terminos incepiſti. Nulli ergo omnino &c. Dat. Reate Non. Junii, Pontificatus noſtri Anno Primo.

XXVIII.

EIdem. Cum te ad Regnum Siciliæ ad proſequendum feliciter Dño auſpice tibi commiſſum plenæ legationis officium remittamus, volentes ut illud ea efficacia exequaris, quo majori ad id fueris libertate munitus, Fraternitati tuæ præſentium tenore concedimus, ut poſtquam fueris ejuſdem Regni partes ingreſſus, liceat tibi, eas, quotiens tibi videbitur, egredi, & ad Sedem etiam Apoſtolicam, ipſius non petita licentia, te conferre ac redire, prout expedire videris, ad eaſdem; necnon & præfatum officium libere in omnibus exercere, ac ſi eas minime fuiſſes egreſſus. Nulli ergo &c. Datum *ut in proxima*.

XXIX.

NIcolaus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei dilecto filio S.[1] tituli S. Cæciliæ Presbytero Cardinali Apoſtolicæ Sedis Legato.

Quam attente libravimus, quam moleſte tulerimus

[1] Simoni.

rimus excessus illorum, qui se Torneamentis in Regno Franciæ immiscere, lata in tales excommunicationis contempta sententia præsumpserunt, satis per alias tibi super hoc directas litteras declaratur. Ex quibus potes aperte colligere, quod non absque admiratione recepimus persuasionem & petitionem tuas de dicta sententia revocanda, nec eis acquiescendum putavimus, variis ad hoc in prædictis literis rationibus allegatis. Licet autem quo ad omnes, qui dictam sententiam incurrerunt, per easdem literas duximus generaliter providendum; quia tamen in his consideratio Carissimi in Christo filii nostri Regis Francorum illustris, qui secundum ea, quæ in quodam Torneamento, cui personaliter interfuit, fecisse describitur, nisi speciali, quod nos ignoramus, privilegio excusetur, videri potest prædicta sententia involutus, eò nos singularius afficit, quò singulariorem ad ipsum affectum gerimus, & de ipsius statu spiritualiter, & temporaliter prospero attentius nec immerito cogitamus, ei desiderantes spiritualiter provideri, Discretioni tuæ per Apostolica scripta mandamus, quatenus, his quæ prædictæ nostræ litteræ continent, aliisque circumstantiis, quas tibi revelasse credimus pleniorem facti notitiam, prudenter inspectis, eundem Regem secreto conveniens, sibique plenius qualitatem hujusmodi suæ transgressionis aperiens, si eum inveneris dicta excommunicatione ligatum, ipsum paterne moneas, & inducas, ut humi-

humiliter ab illa publice postulet se absolvi, tuque sibi taliter postulanti, absolutionis beneficium liberaliter secundum formam Ecclesiæ largiaris, injuncturus eidem, quod de cætero contra eandem sententiam aliquid non attemptet; & quicquid super his actum fuerit rescripturus.

Datum Romæ apud S.Petrum x.Kal.Maii, Pontificatus nostri Anno secundo.

XXX.

NIcolaus Episcopus &c. Venerabili fratri nostro P. Archiepiscopo Montis-Regalis.

Nuper te a vinculo quo tenebaris Ecclesiæ Reatinæ, cui præeras, absolventes, ad Montis-Regalis Ecclesiam tunc vacantem de Fratrum nostrorum consilio duximus transferendum, præficientes te ipsi Montis-Regalis Ecclesiæ in Archiepiscopum, & Pastorem, tibi dantes licentiam ad eandem Montis-Regalis Ecclesiam libere transeundi. Verum quia Siciliæ Insula, Ecclesiæ Romanæ ac hæredibus claræ memoriæ Caroli Siciliæ Regis jamdudum rebellis extitit, & adhuc in rebellione persistit, propter quod universis Christi fidelibus est per Sedem Apostolicam cum Siculis, variis excommunicationum sententiis innodatis, sub certa forma commercium specialiter interdictum, excommunicationis sententia per Sedem ipsam in omnes cujuscumque sint præeminentiæ, conditionis, & status, præsumentes contrarium, promulgata; tu dubitans

bitans ad dictam Montis-Regalis Ecclesiam in eadem Insula constitutam nuncium destinare, præsertim cum ad Insulam ipsam nuncios dirigentes, aut litteras, a dictis hæredibus facile possent de infidelitate notari; tu quoque apud ipsos, quos sincero affectu prosequeris, quorumque promovendis utilitatibus multotiens vacavisti, & libenter, sicut asseris, concessa opportunitate vacares, omnem vitare desideres suspicionis etiam cujuslibet conjecturam; unde cum ad mittendum ad præfatam Ecclesiam commissæ tibi curæ ipsius necessitas urgeat, præmissa vero suadeant a nuntiorum, & literarum missione cessandum, petiisti super his de Sedis ejusdem consueta clementia provideri. Nos itaque in hujusmodi pro licitatis articulo tuæ conscientiæ puritati consulere cupientes, fraternitati tuæ, ut præmissis non obstantibus, tibi ad eandem Montis-Regalis Ecclesiam pro tuis, & ipsius negotiis prosequendis nuncios, & litteras destinare, ipsisque nuntiis, illuc, dummodo se ad alia, quæ sint eidem Ecclesiæ Romanæ, vel dictis hæredibus quoquomodo contraria, non convertant, accedere liceat, itaquod nec tu, nec ipsi propter hoc dictam sententiam, vel infidelitatis cujuscumque notam aliquam incurratis, liberam tenore præsentium concedimus facultatem.

Datum Tiburi III. Nonas Augusti, Pontificatus nostri anno secundo.

M. ANT.

AONII PALEARII
EPISTOLÆ XXV.

IN EPISTOLAS AONII PALEARII.

NIHIL causæ erat, cur ego tantum negotii suscipe-rem, quantum est res gestas scribere hominum magna quidem doctrina, sed in fortuna sæpe misera atque afflicta tenuissimorum; nisi in iis quæ sunt ab aliis de ipsis narrata miram temporum perturbationem viderem; qualem in Aonii Palearii vita me arbitror deprehendisse; in ea quoque quam recensitis viri docti operibus præmittendam duxit Frider. Andr. Hallbaverus [1]. Quamquam de illo ut aliquid dicerem (non enim justam vitam texere aut vacat, aut lubet) alia me causa, eaque, ut puto, gravissima justissimaque non impulit modo, sed prope coegit: quod ejus scilicet mors sanctissimi Pontificis inclementiæ, atque asperitati (ut mollius, quam ipsi faciunt, ego dicam) vulgo tribuitur. Quæ calumnia ab Heterodoxis hominibus, in quibus nihil habet admirationis tale aliquid de Romanis Pontificibus inveniri, nescio quomodo, in nostrorum, idest Catholicorum scripta pervasit. Actus veluti quinque distinguere possumus Palearii vitæ; nimirum præter primam postremamque partem, pro locis in quibus ætatem egit, Senensem, Lucensem, Mediolanensem commorationem.

§. I.

I. PAlearii prima tempora obscurissima sunt, atque ignorata penitus essent, nisi dictis ille aliquot suis paululum aperuisset. Sunt vero præcipue quæ in epistolis de se prodit.

 Ait

1 *Jenæ ex officina Christ. Franc. Buchii 1728.*

Ait ergo in his[1], se Philosophiæ aliisque severioribus disciplinis ante captam ab Hispanis Urbem, Romæ sex annos vacasse; ea postea intermisisse biennium; Roma discedentem Perusiam primò venisse, sed hinc continuo profectum Senas; hic sive vicinis in locis cum habitaret, fundum emisse Cæcinianum; ac tum denique vinci se passum ab amicis uxorem duxisse cum quartum annum ageret & tricesimum; idque fecisse eo anno, qui Jacobi Sadoleti iter habuit, & periculosum in itinere morbum[2]. His Palearii dictis, filo veluti quodam uti possumus ad natalem ejus annum investigandum, primaque ejusdem tempora constituenda. Nam Sadoleti iter hoc, morbusque incidit in A. MDXXXVIII. ut, cum de Sadoleto ageremus, ostendimus; captam vero fuisse Urbem pridie Nonas Martii A. MDXXVII. nemo ignorat. Sequitur igitur, ut A. MDIII. aut sequenti (placet tamen priorem eligere, ut alia constent quæ dicemus) natus sit Palearius; præterea ut Romæ fuerit, & liberalibus disciplinis vacaverit ab A. MDXXI. inde Senas se contulerit A. MDXXX. Cæcinianum autem emerit, atque uxorem duxerit A. MDXXXVIII. Sunt qui sexennio dumtaxat Romanam Palearii commorationem definiunt, Bailius[3], Niceronius[4], Grævius[5] sive alius quivis auctor Præfationis in

Am-

1 *Epist. lib. 2. 4. p. 406. edit. Wetstenii Amst. 1696.* „ Mirum me desiderium tenet Philosophiæ, & eorum studiorum, in quibus ante captam ab Hispanis Urbem sex annos consumpseram: ea intermissa biennium cupio revocare „.

2 *ep. 7. p. 442.* „ Quamobrem cum in Hetruriam rediissem, & emissem Cæcinianum ... facile me vinci passus sum ab amicis, qui ut ad uxorem animum appellerem cohortabantur. Etenim hæc ipse mecum recta reputabam via. Item habeo hic neminem neque cognatum, neque affinem, quartum annum ago & tricesimum „. *Ep. 8. p. 444.* Cum superiore anno emissem villam, quæ fuit A. Cæcinæ &c. Sollicitus est enim, quod dixi vereri me, ne hoc labore itineris multorum dierum, si cum collegis profectus es, defatigere, quo minus valens sis, quod Deus prohibeat, præsertim cum superiore anno ægrotaveris, & purgationibus, & vi morbi non esses satis firmus „.

3 *Dict. V. Palearius.* 4 *Memoir. t. 16. p. 53.*

5 *edit. Wetsteniana 1696*, Grævium esse illum *plerisque esse persuasum*, ait Hallbaverus *p. 15.*

Amftelodamenfi editione Operum Palearii: credo, quod biennium illud, quo fe ftudia intermififfe narravit, fexennio comprehenderent. Verum & epiftola illa Romæ data aliud fignificat; & luculentum hujufce rei extat teftimonium Oratione III.[1] *Ego*, inquit, *P. C. anno tertio ab Urbe Roma ab Hifpanis capta, cum omne Latium arfiffet bello tetro & calamitofo, & peftilentia inopiaque frugum Hernici mei laborarent, & tribus ingentibus malis vaftati agri, villæ fuccenfæ, urbes affiduis funeribus hauftæ effent, in Hetruriam veni: rebus enim integris acceperam, præftantiffimis artibus, & omnium difciplinarum genere pulcherrime hanc Italiæ partem effe exornatam*. Temporibus ita conftitutis, cetera quæ recte alii ponunt non perfequar longius. Parentes ipfe fuos prodit in epitaphio, quod reftituto fepulcro apponi voluit[2], Matthæum Palearium, & Claram Janarillam cum fororibus, Elyfa, Francifca, Janilla. Patriam, *Verulani* titulus fcriptis ejus præmiffus oftendit; Hernicum fe a provincia fæpius vocat[3]. Supellectilem præterea fibi fuiffe lautam, Bibliothecam non vulgarem, fignificat; & paterna bona, domum, hortos, fundos, quæ, cum Roma, & e Latio vellet difcedere, alienavit[4]. Empta domus eft a Joanne Martello vetere amico, ad quem fe dicit, *tantillum deductum a patre, qui incredibiliter lætari folebat, quod hominem comperiffet, cui fuos liberos tuto committere poffet*[5].

2 Antequam Roma difcederet, imo ante urbem captam epiftolas fcripfit nonnullas, ut primi libri alteram, in qua rumorem narrat increbrefcere, iras effe inter Clementem Pontificem, & Carolum Cæfarem. Quæ hanc confequuntur, poft Romanam cladem fcriptæ funt, in quibus de fua

H 3 offen-

1 *p. 75.* 2 *l. 1. ep. 9. p. 417.* 3 *l. 3. ep. 7. l. 1. ep. 8. &c.*
4 *lib. 1. epift. 12.* Cupio alienare bona paterna, domus honeftata eft, fucceffore novo, de horto & fundis Corfinius tranfiget .... fupellex nobis erat lauta, Bibliotheca non vulgaris ,,. 5 *ep. 10.*

offensa apud Cæsarem [1], quod Indicem quemdam bene longum in Livii libros ex observatione Cathanei transcripsisset; de consilio abeundi in alias terras, ubi litteræ excolantur; *Audio*, inquit [2], *in Hetruria florere bonas artes; nihil est quin recta proficiscar Senas; nisi prius Perusiam, quod Ennius meus ibi est pro Legato; valde cupio hominem visere; nam me multum amat, & Philosophi non ignobiles esse dicuntur*. De Ennio Philonardo loquitur hic Palearius. Cogitabat etiam Patavium, ubi ab Aristotele Græce scripta, Græce & Latine & ornate reddebat Joannes Lampridius. Profitetur etiam, si patrimonium amplum & copiosum habuisset, nihil sibi fuisse prius, quam non modo Italiam, Gallias, Germaniam, ornatissimas Christianorum provincias visere, sed & Græciam omnem, *in qua*, ait, *prope nullus pes est, qui in Turcæ non sit potestate*. *Quid enim*, ut superius dixit, *turpius, quam nos tam firma ætate Romæ ignavos, socordes, inexercitatos, inglorios sedere in ocio*? Nec tamen ita sedebat. Absolutos prope a se fuisse commentarios in orationem M. Tullii, quod ad id faciendum magnis præmiis urgeretur a viro amplissimo, cui tamen vigilias suas concesserit, ibidem [3] narrat.

§. II.

3 ANno 1530., qui erat a Romana clade tertius, Urbe discedens Perusiam venit, ubi ab Ennio Philonardo Verulanorum Antistite, atque ea in urbe Prolegato habuit omnia prompta & parata. Cupiebat, ut eum retineret Philonardus, in Collegium juvenum studiosorum cooptari; renuit Palearius, ac maturrime abire inde voluit, Senasque, quo destinaverat, venit [4]. Et Perusiæ quidem erat XVI. Cal. Martias, quo die ait se Mauri Arcani litteras accepisse [5];

vene-

1 l. 1. ep. 3. 2 l. 1. ep. 4. 3 l. 1. ep. 3. 4 l. 1. ep. 9. 5 l. 1. ep. 5.

venerat vero Senas VI. Cal. Novembris, ut idem narrat [1] cum eleganti urbis, atque hominum ingeniorum, & studiorum descriptione. Eam urbem discordiis ac factionibus afflictam reperit; abire ergo hinc quoque cogitabat: sed omnibus rebus ad profectionem paratis, retentus est annum a Bartholomæo Carolo, & Bernardino Boninsigni [2], quos duos laudat optimos, atque illustri & præstanti ingenio juvenes [3]. Interea cùm horum opibus se sustentabat, tùm Cincii Phrygepanis, cui hæc Senis scribit [4]; *Cum in Hetruriam venimus, tantum pecuniæ nobiscum attulimus, quantum tu liberalitate tua concessisti: si venisses, nulla re egeremus*; fuerat scilicet juveni huic nobilitate atque ingenio præstanti optimorum studiorum Palearius suasor & auctor; atque ipse vicissim Palearium juvabat. Itaque in eadem epistola Palearius; *Rationum nostrarum es particeps, auctor studiorum .... Est tuæ ingenuitatis, magnitudinisque animi cogitare, quò nos promoveris, quid promiseris, reminisci*. Sequitur vero ibidem; *Liberalitate tua nobis opus est, ut quæ tibi gratissima & jucundissima sunt studia sequamur; Bibliotheca Græca comparanda, Latini libri supplendi sunt. Latinorum magna est caritas, Græcorum mira difficultas*. Ac de itinere suo Patavino; *Obsecro, si sine te Patavium sit eundum, ne ab omni-*

1 *lib.1. ep. 9.* „ Senas veni VI. cal. Novembris. Urbs est in amœnissimis collibus posita, fertilis, & copiosa omnium rerum; infecta partibus tamen, & factionibus prope enecta. Maxima pars nobilitatis per vicos & pagos diffusa habitat, quæ altrix ubique solet esse liberalium artium .... Ingenia Senensium sunt acria atque acuta, sicut omnium Etruscorum; mulieres egregia forma; Juvenes Academiis excitatis oblectant se scriptis vulgaribus; felicitas illa linguæ Tuscæ hoc habet incommodi, ut avocet a Latina & Græca, quæ labore sunt comparandæ; qui unus est hostis acerrimus studiorum „.

2 Non *Bono*, ut eum appellat hic Hallbaverus, Tuscorum scilicet cognominum ignarus, deceptus verò, ut opinor, a loco illo *sub finem orat. 11. Quid me angis pietate ista tua, vir Bono & virtute insignis, Comes, & Dux studiorum meorum?*

3 *orat. 3. pag. 76.* 4 *lib. 1. ep. 6.*

omnibus destituti videamur: cupiebat scilicet ipse urbem videre, ut alio in loco ait [1], in qua Poetæ, Oratores, Philosophi non ignobiles habitabant, & quò sapientia in unam urbem commigraverat, veluti in aliquam domum, *in qua Pallas omnes artes docet*. Cupiebat etiam Roma Cincium abducere [2], atque in Hetruriam primum, deinde Patavium evocare, ac ejusdem liberalitate sumptus, qui necessarii erant facere. Cum tamen ille ad has litteras non respondisset, lentiusque ageret, versuram fecit Aonius, prædiaque, & domum per Pterigem familiarem suum, & Franciscum Corsinium vendidit. Id litteris postea acceptis, eidem significavit [3]. Nec tamen venerat, cum diem constituit Palearius discessus sui VI. Calendas Octobris [4]. Iter hoc peregisse, & Patavii fuisse, anno credo elapso, quo a Carolo, & Boninsigni retentus fuerat, cùm ex ipsius litteris constat [5], tùm ex aliis Bartholomæi Riccii [6], in quibus postremis hoc invenio esse scriptum Aonio; *Ego te semel allocutus, sum cum Patavii agebas; continuo enim postea ipse alio revocatus sum, tu vero in patriam rediisti, ut ne iterum quidem congrediendi copia esset*. Atque hinc colliges, & A. 1533. aut 1534. (quo Patavio excessisse Riccium narrant ejus vitæ Scriptores Cll. Emaldus, & Dandinus [7]) fuisse Aonium, & in patriam remigrasse. Senas tamen cito rediit: nam Senis scribit Bembo [8] suppudere se, quod annum jam absentem nihil ad eum dederit litterarum. Cum tamen nihil, quod volebat, profecisset, rediit Patavium, quo etiam Bembus [9] eumdem revocaverat. Habemus id ex alia epistola ad Sadoletum scripta Patavio [10], in qua se ei libros suos de animorum immortalitate misisse significat; respondet vero Sadoletus litteris datis VI Cal. Junii

1 *l. 1. ep. 8.* 2 *V. lib. 1. ep. 12.* 3 *l. 1. ep. 8.* 4 *l. 1. ep. 12.*
5 *V. l. 1. ep. 14. 15.* 6 *Ricc. ep. l. 5. ep. 8. edit. Comin. 1748.*
7 *in V. oper. præm.* 8 *l. 1. ep. 15.* 9 *ep. 16.* 10 *l. 2. 1.*

Junii 1536.[1] De quibus Sadoleti litteris animadverto obiter, bis positas esse in epistolarum Aonianarum collectione; nec vero id errati in Amstelodamensi editione commissum, correctum esse in Jenensi[2]. Patavii Aonius Benedictum Lampridium audivit; itaque de eo scribit Bernardino Mafeo; *De Lampridio nostro puto te audivisse ex aliis, quanta cum laude proximis mensibus Demosthenis orationes nobis explicarit; agebat enim omnes illos Senatores, quos ille nominat, ipsum vero Demosthenem eo gestu, eo vultu, ea vocis conformatione vehementem, plenum spiritus, plenum animi, vocibus sonantem, ut fieri nihil posset pulchrius. Quam vellem nobiscum, mi Mafæe, fuisses; scio ego, te omnem istam urbis magnificentiam, & popularem gloriam cum una Lampridii interpretatiuncula non fuisse collaturum*[3]. Ad ipsum vero Lampridium nonnullæ extant Palearii litteræ; ut liqueat fuisse conjunctissimos. Atque hic non omittam de Lampridio errorem coarguere Historicorum[4], qui mortuum ajunt A. 1540. Atqui illi scribit Palearius nunciatque[5], Polum legatum esse Tridentum, conventum vero a se cum ejus comitibus Florentiæ. Poli legatio incidit primo in A. 1542. iterumque in A. 1545.[6] Error ex eo ortus, quod a Friderico Gonzaga Mantuam accitus, ut septenni filio Magister esset, diem obiit paulo postquam Mantuam pervenisset, ut in ejus tumulo dicitur apud Jovium[7]. Mortuus vero Fridericus septenni filio relicto A. 1740. Sed necesse est dicere (si recte illa de Gonzaga posita sunt) paulo grandiorem puerum fuisse, & ab alio, quam a Friderico accersitum. Redeo ad Palearium, qui non solum Florentiæ fuit, sed Romæ quoque his annis, ut litteræ testantur Roma ab eodem datæ[8]. Atque ex iisdem colli-

1 *l. 5. ep. Sadoleti ep. 15.* 2 *V. Amstelodam. edit. p. 434. & 562. Jenensem 479. & 624.* 3 *l. 1. ep. 19.* 4 Baillet Jugemens *p. 4. n. 107.* 5 *l. 1. ep. 17.* 6 *Pallavicin. Hist. C. Tr. l. 5. c. 1. & 8.* Spondan. ad h. a. 7 *Elog. viror. litt. illustr. p. 118. edit. Basil. 1577.* 8 *l. 3. ep. 7. 9. &c.*

colligitur, in vicina Senarum loca Argianum, Areolæ Arcem, quæ Bellantis ipsius amici loca erant, sæpius divertisse; multum etiam vixisse in municipio Collino. Senis erat a. 1538. unde scribit Antonio Philonardo, Episcopatum ab eo adeptum gratulatus [1]: item a. 1542. litteras mittens Francisco Corsinio, eo nimirum tempore, quo [2] *classis illa barbarorum prædonum, quæ omnem prope Europam perlustravit, in Senensium fines conversa occupavit eorum portus, oramque maritimam*. Adnotanda hæc fuerunt, quod ad hujusmodi tempora recte ponenda necessaria omnino sint.

4. Orationes habemus duas Senis habitas a Paleario, primam pro Antonio Bellante, cum is causam dicere cogeretur, quod ejus cliens ex oppido, quod Colonia dicitur, devexisset in Argianum, Bellantis prædium, Salis cados duos, mulio pariter ex Argiano in Urbem cados tres: erat vero lex Salaria, ne quis invitis imprudentibusque Salinatoribus, seu præfectis, ex municipiis in prædia, neque e prædiis in castra, aut in Urbem sal asportaret, constituta in eos, qui contra fecissent, bonorum mulctatione, & capitis pœna [3]. Ex hac defensione in se civium animos concitatos, Palearius conqueritur in altera oratione, quam habuit pro se ipso; cum scilicet multi de eo rumores spargerentur, qui eum desciviсse a fidei Christianæ sinceritate, & cum Germanis heterodoxis hominibus consentire criminabantur. Habitæ hujus orationis tempus idem patefacit, decennio ab acta causa Bellantiana, septennio [4] postquam juvenes eloquentiæ studiis cœperat instituere; quæ tamen institutio

1 *lib. 2. ep. 17. V. Ughell. in Verulan. Episc. tom. 1.* 2 *lib. 3. ep. 16.*
3 *Orat 2. pag. 56.* 4 *Pag. 97.* „ Quid tanto numero juvenes erudici, & eloquentes in Senatum venistis? veluti accusaturi eos, quorum opera jam sunt annum intermissa a vobis sunt spatia litterarum? . . . Deprecantur hi vos, P.C., & obtestantur per fortunas, per liberos vestros, ut cujus monitis, & præceptis septem annos secuti sunt studia liberalium artium, ejus vos existimationem, & dignitatem a disciplinarum hostibus defendatis.

tio annum jam intermissa erat. Sed est unde etiam idem tempus aucupemur; ex eo scilicet, quod initio orationis atque alibi Franciscum Sfondratum compellat urbis Praefectum [1]. Praefectus Senarum factus est Sfondratus anno 1541, aut eo, qui hunc proxime consequitur [2]; Episcopus vero Sarnensis die 2. Octobris 1543. [3]. Medio hoc tempore habitam orationem arbitror. Si annum eligimus 1541. aut 1542. septem annos continuos, qui us litteras Senis docuerit, non inveniemus: anno enim uno cessavit Palearius ante hanc orationem. Ergo detrudimur ad an. 1543. ita ut scholam habere coeperit continuo ac Patavio Senas rediit a. 1536.: eodemque anno egerit causam Bellantianam. Hujus quod dixi temporis habitae orationis ad se defendendum, hanc habeo conjecturam, ut opinor, non contemnendam, petitam a Bernardini Ochini fuga: eum enim hominem intelligere, cum Bernardinum Ocellum nominat, plane mihi est persuasum; jam vero de eo ait [4]; *Bernardinus Ocellus vir dura illa ac horrida vita, admirabili illa abstinentia istis ipsis diebus accusatus, quod vos non valde erectos videret ad se defendendum, & sustentandum, de fuga consilium coepit: nunc civis vester Italia omni . . . . . expulsus, & ejectus, in remotissimis ab Hetruria nostra locis vagatur solus, & peregrinus*. Fugam vero hominis illam consignant Annales [5] a. 1542. Atque hinc nimirum videas, verum fuisse crimen Paleario impactum, haereticis hominibus, atque iis, qui novas in religione res molirentur, addictum fuisse; Ochinus enim, etsi multos antea fefellisset, post fugam tamen, a bonis omnibus reprehensus desertusque est: neque hoc non vidit Palearius. Itaque de eo Sadoleto scripsit; Sadoletus vero hic quoque temperantia usus est illa, quae in hominum etiam gravissimorum offensionem incurrit. Alia etiam ex eadem oratione,

de

[1] *p. 73. 93.* [2] *V. Malavolt. Hist. part. 3. pag. 142. &c.*
[3] *V. Ughell. tom. 1.* [4] *pag. 91.* [5] Boverius ad a. 1542.

de quibus se purgare conatur, contra eum elicias. Unum hic ponam dumtaxat; librum a Paleario scriptum esse *de beneficio Christi* [1], quem male, ut ego quidem arbitror, inter opera Palearii deperdita recenset *num.* xv. Hallbaver., & tantopere desiderat Grævius. Impia habuisse hunc librum multa, ex eo liquet, quod jamdiu relatus est in eorum indicem, quorum lectio est Christianis hominibus interdicta [2], & *Lutheranus liber* vocatur in ejusdem refutatione ab Ambrosio Catharino Polito instituta [3]. Ceteram non solum apud Sfondratum, sed etiam apud Archiepiscopum Senarum Franciscum Bandinum causam dicere coactus est. Eum judicem sibi futurum Pterigi scripsit [4]; idque cum in Galliam legatus Sadoletus proficisceretur, idest a. 1542. Antea ergo id factum est. Et illud quidem judicium, atque hunc judicem subindicat, cum *Antistitem*, cum *Præfectum sacrorum* nominat; cum narrat, testium mendaciis se vidisse consperfsa omnia; itaque petiisse, ut quæ testes dedissent, ea coram potius se præsente dicerent, coactos non fuisse; adeoque capitis prope fuisse condemnatum; tandem vero absolutum [5]. Extat etiam ejusdem Aonii epistola [6] Thomæ sacri Palatii Magistro (is est Thomas Manrique, qui in eo munere successerat Danieli de Crema [7]) cum suspicaretur, ut ad eum quoque ab inimicis deferretur suum nomen; & accusationis caput

1 *Orat.* 3. *pag.* 90. „ Sunt enim homines acerbi, duri, criminosi, apud quos ne parens quidem, & Deus salutis nostræ Christus, omnium gentium, omnium populorum rex, omni ex parte laudari potest; cujus ex morte quanta commoda allata sint humano generi, cam hoc ipso anno Thusce scripsissem, objectum fuit in accusatione „.

2 Index libr. prohibit. Pauli IV. Pii IV. &c. V. etiam Indicem librorum Italice Scriptorum in fin. Ind. Clementis VIII. a. 1593. *pag.* 50.

3 „ Compendio d'errori, & inganni Luterani di un libretto intitolato Trattato utilissimo del beneficio di Cristo Crocifisso, e contra due altri libretti e una lettera dell' Ochino al Magistrato di Balìa di Siena, scritto da Ambrogio Caterino Politi. In Roma per Girolamo de' Cartolari 1544.

4 *lib* 3. *ep.* 8.

5 *pag.* 93.

6 *lib.* 3. *ep.* 10.

7 *V. Echard. tom.* 2. *pag.* 229.

put demonstrat. Scripsit hanc cum Roma rediret [1], eo anno, quem diximus 1542; qui quidem annus is est, quo intermissam esse juvenum in litteris institutionem dixit. Cum vero in litteris ad Thomam commemoret Apologiam quamdam suam, cujus exempla, exceptis tribus, ut inimico suo reconciliaretur, combussit, patet ab oratione, quæ nunc extat, & scripta postea est, esse diversam; ut male utramque confuderit Hallbaverus [2], aliique nonnulli.

5. *Propositis a Senensi Rep. honestis præmiis factum esse Latinarum ac Græcarum litterarum Doctorem publicum*, affirmant verbis ferme iisdem Grævius, & Hallbaverus [3]. Verum id ego doceri productis argumentis velim. Cur dubitem, hæc sunt; quamquam se juvenibus erudiendis operam contulisse significat, eosque monitis suis atque præceptis septem annos secutos esse studia liberalium artium; tamen de publica hac professione nulla in ejus epistolis vox est, nullam orationem sive prælectionem, qualia istius muneris esse solent (& Palearii Lucenses, & Mediolanenses extant) habemus. Contra vero, septem illis annis elapsis, cum pro se diceret, adversarium interrogat; an post causam Bellantiam [4] dictum a se aliquid, aut scriptum proferre possit? Quod quidem fieri ab eo non potuit, si publicas prælectiones habuisset. Præterea cum docendi munus peteret, repulsam tulisse cùm ipse, tum amici ejus testantur [5]; liquet vero tum petivisse, cùm septem ipsos annos privatæ, ut ego arbitror institutionis exegerat; publicus vero Magister fuerat ejus inimicus, quem Machum Blateronem appellat. Nam Antonio Placido scribenti de repulsa ita respondet [6]; *Noli enim putare, me jam inde a principio non prævidisse rei totius exitum, qui inscitiam hominum, qui factiones, qui inconstantiam probe nossem... An Machi Blateronis infantia, cujus perbelle ab Aretino fabula scri-*

1 lib.3.ep.9. 2 num.17. 3 num.6. 4 pag.82.
5 lib.3.ep.14. 6 lib.3.ep.15.

scripta est, ferri decennium potuisset, si inter primarios senes aliqui extitissent amatores Latinitatis? Hercle cum istud mihi in mentem venit, incipio vereri, te, & Sallustium, & Faustum nostros minus fore gratiosos apud barbatulos istos, quod vos vel quasi perduelliones, vel perfugas habeant, qui ab eorum castris profugeritis, & elegans purumque dicendi genus secuti, rejecistis sordidum, & vitiosum. Atque his postremis verbis indicari mihi videtur aperte, a Blateronis schola hos venisse ad Palearium. Blateronem vero decreto publico docuisse, superiora omnino declarant. Addas, quæ repulsam passus cum Antonio Placido conqueritur [1]; *nos semper vel præteriti sumus, vel oppugnati*. Quid plura? Testatus nobis est vir nobilissimus eruditissimusque eques Jo. Antonius Peccius, se diligentissime evolutis Patriæ fastis, in quos nomina Professorum relata sunt, Pafearii nomen invenire nunquam potuisse. Non omittam hic dicere de illa Aretini fabula. Hanc de Blaterone actam, alibi etiam Palearius narrat [2]. Sed quænam sit ex illis, quæ extant Aretini quinque, difficile est dijudicare, etiam utrum extet [3], aut quando acta. Eo tempore suspicor, quod hoc nostrum multo præcessit; quando nimirum Venetiis fuit, unde ad Fossas Claudias oppidum, quod vulgo nunc *Chiozza* appellatur; inde videtur Senas; Senis dejectus a petitione sua, sive, ut Aonius ait [4], lucri cupiditate Lucam *quasi aliquis magnus Rhetor* venit. Palearius postquam repulsam passus est, quantum ex ejus epistolis conjicere possum, nunquam ferme Senis, sed aut in municipio Collino, aut in Argiano Bellantis, aut in arce Areolæ consedit; donec invitatus a Lucensibus in eorum se urbem contulit.

§. III.

1 *lib.3. ep.15.* 2 *lib.3. ep.17. pag.499.* 3 V. vitam Petri Aretini a Cl. Mazzucchello scriptam *pag.* 225. &c. 4 *lib.3. ep.17.*

§ III.

6. Lucam venisse A. MDXLVI. aut sequenti, necesse est ponere: nam Bembo, & Sadoleto petentibus, sive eum commendantibus venit. In altera vero oratione, quam Palearius Lucæ habuit, sunt hæc ab eodem dicta: *An nescitis, ab eloquentissimo, & ornatissimo viro Petro Bembo, qui superioribus diebus triste sui bonis omnibus desiderium reliquit, quem mortuum etiam honoris causa nomino, historiam esse scriptam de rebus Venetis?* Obiit autem Bembus XV. Kal. Febr. A. MDXLVII. & eodem anno XV. Kal. Novembr. Sadoletus. Atque oratio illa altero, quam Lucam accesserat, anno habita videtur. Cum enim dicit, *superioribus diebus* esse Bembum mortuum, satis significat, parvum admodum ab ejus morte spatium intercessisse: non ergo fieri potuit, ut eodem anno primam orationem haberet. Quid? quod idem numerus orationum declarat. Cum enim bis singulis annis [1] ei dicendum esset, quinquennium hoc institutum tenuit; orationes vero habuit novem. Quinquennium Lucæ dixisse, idem diserte testatur, ita orsus orationem de Felicitate [2]; *Accessit, P. C., quintus annus muneri meo, in quo dies hic mihi apud vos finem dicendi affert, idemque iis absolutis, quæ restabant, initium quiescendi*. Tunc munus docendi deposuisse animadvertit Hallbaverus. Quamquam si verba scrutemur, non docendi, sed dicendi, ut ajebam, munere se abdicavit. Invitatus enim fuerat ante quinquennium, ut in novorum Tribunorum delectu verba faceret, vel laudando, vel docendo aliquid, quod civibus, & Reip. felix esset, & salutare [3]. Ita ergo postrema hac oratione Senatum alloquitur, ubi dixit nullum suaviorem cibum esse animis, quam contemplationem rerum divina-

1 *Orat. 5. pag. 117.* 2 *Orat. 12. pag. 167.* 3 *Orat. 5. pag. 108.*

vinarum; *Cujus ita me, P. C., desiderium tenet, ut jam plane ardeam, & contineri non possim, quin rogem vos in conspectu populi Lucensis, loco, & ad petendum, & ad impetrandum aptissimo, ut maturiore jam ætate mihi, bona cum venia vestra, liceat deponere hoc onus dicendi, quod melius suscipere ac ferre possunt, qui hoc tempore apud vos ingenio, & ætate maxime florent*. Cum tamen addat; *quo ego illud prosequar, ad quod jam non populus Lucensis, sed tu me vocas* (Deum scilicet compellans): *cui ego hos, qui me tam amanter quinquennium aluerunt, & sustentarunt, commendabo*? Utrumque fecisse puto, ut & Latinæ ac Græcæ interpretationis, itemque dicendi munus deponeret. Itaque egit de Pagano Paganio ad id evocando [1]. Ipse vero hoc onere solutus Pisæ fuit [2] in Pancratiano Arnulphini [3], Cæcinianum etiam suum, & municipium Collinum, arbitror videre voluisse; nam de eo extant litteræ Pterigi Gallo familiari suo [4]; in quibus conqueritur cœli illius gravitatem ferre non posse, amisisse bonam valetudinem, quotidie ægrotare magis, neque inedia, neque purgationibus levari: quibus quidem malis mœrorem quemdam accessisse ait prope continuum, vel ægritudine ipsa, in quam vis morbi conversa est, *vel*, inquit, *quod optimos, & amicissimos viros, qui proximis superioribus annis interierunt, Sadoletum, Bembum, Flaminium, Sfondratum desidero*. Obiisse M. Flaminium A. 1550. aut proximo 1551. posuerat Bailletus [5], sed primum annum eidem fuisse fatalem XII. Kal. Martii Franciscus Mancurtus [6] decernit; atque eodem decessisse Franciscum Sfondratum ex ejus epitaphio constat [7]. Hæc causa relinquendi muneris illius fuit. Accessit altera, sive eadem potius, ex nimio, quo frangebatur, ingratoque labore. Hoc ille testatur scribens Bartholomæo Riccio;

1 *V. lib. IV. ep. 14. 15. 16.* 2 *V. ep. 14. lib. 4.* 3 *ep. 13.*
4 *lib. 4. ep. 28.* 5 *Jugem. num. 1307.* 6 *In V. præmissa edit. Carmin. Flamin. Cominian. 1727.* 7 *ap. Argelat. Bibl. Mediol. to. 2. col. 1263. & Ciaconium tom. 3. col. 701.*

cio [1]; *Moriar*, inquit, *si non me angunt putidissimæ Interpretationes meæ sive Græcæ, sive Latinæ, in quas veluti in pistrinum detrusi me, non tam imprudentia, quam necessitate. Ego enim, ut ex meis studiis nosse potuisti, semper judicavi obscurum, & sordidum iis, quorum ingenio aliquid fieri potest illustrius, si interpretandis scriptis aliorum humiles ac demissi, quasi servitia ancillentur. Sed cum mihi res domi esset angusta, uxor lauta, liberi splendidi, & propterea magnos sumptus facerem, mancipavi prope me iis studiis, a quibus semper abhorrui: nam cum Lucenses homines honestissimi propositis præmiis invitarent me singulorum dierum unius horæ usura ad interpretandum, accepi conditionem duram mihi, & asperam, & vero etiam odiosam. Dicendum est enim quotidie, & ex tempore, quod in primis est sophistæ: id ne faciam, sumo mihi semper aliquid temporis ad meditandum, in qua re plurimum noctes me adjuvant. Cum tamen inopiam, & jejunitatem interpretum non probem, & multa e penu locupletissimo Græcorum petenda esse ducam; quicquid diei reliquum est, in Scriptoribus Græcis legendis tero*. Non male tamen, aut sine fructu operam suam collocavit. Itaque gloriatur [2]; cum eloquentia suo veluti regno pulsa jaceret in situ, & squalore; atque ea caligo perstrinxisset mentes hominum, ut qui pejus dicerent, melius loqui putarentur; qui obscurius, litteratius quam ceteri; hæc verò pestis late grassata cùm reliquas Italiæ urbes, tùm Lucensem quoque invasisset; postquam studiorum tota ratione mutata S. C. factum est, ut ipse accerseretur; *Ego, inquit, vocatus consilio, hortatu, monitu civium vestrorum, primus in hac urbe barbarorum claustra fregi, obsessos circumvallatosque adolescentes eduxi, & veluti e teterrimo carcere liberavi; declamavi totos dies domi, in ludo, ante curiam, utinam licuisset in Senatu*. Dolet tamen postea sibi non relatam gratiam;

1 lib.4. ep.4. pag.108. 2 Orat.8. pag.141.

tiam ; & cum iterum de eo ageretur, an in eo munere esſet retinendus biennio elapſo, repulſam tuliſſe : licet poſtea, ut idem narrat [1], frequentes Senatores graviſſimi, & ampliſſimi viri ſumma contentione, incredibili ſtudio, ardentiſſimis animis egerunt ejus cauſam, cum commendatione etiam inſtituti, vitæ, morumque illius : itaque eorum opera prorogatum eſt in annos tres, ut ſcribit Franciſco Corſino [2]. Hac eadem epiſtola cum invitaretur ab amico, ut Hernicos ſuos reviſeret ; æſtivis feriis id poſſe a ſe fieri dicit. Agit etiam de orationum ſuarum editione ; quam credo ad id uſque tempus diſtuliſſe, cum occupatione muneris illius publici elapſo quinquennio ſolutus eſt. Extant enim *Epiſtolarum libri* IV. *Orationes, & de animorum immortalitate libri tres* Lugduni a Gryphio edita A. 1552. Antea orationem in Murenam miſerat Andreæ Alciato [3] : mortuus eſt enim Alciatus Prid. Id. Jan. A. 1550. Itaque cum Paleario conqueritur Riccius, quod ſe de ea celaverit [4] eidem ſcribens A. 1552.

7. Ad hunc annum non Lucæ quidem continenter manſiſſe, ex Hetruria tamen non ferme exceſſiſſe, autumo. Ex Hetruria enim evocatus eſt Mediolanum [5] anno, ut dicemus, 1555. Hoc vero tempore, quo Lucæ erat, periculoſo morbo ejus uxor ægrotavit, qui morbus occaſionem præbuit elegantiſſimo epigrammati, quod in epiſtola quadam legitur [6]. Non omittam dicere, quanta Palearius hoc tempore litterarum laude floreret. Nam, ut eos præteream, qui illius amicitiam impenſe coluerunt, datiſque litteris ambitioſius appetere viſi ſunt (quod ex epiſtolis ipſorum, & Palearii cognoſcere licet) unus legatur Riccius in litteris Alberto Lollio ſcriptis [7], ubi *mirificum Scriptorem*

1 *Ibid.* 2 *lib.4. epiſt.* 20. 3 *V. epiſt. lib.* 4. 21. 22. 4 *lib.5. ep.8.*
5 In diplomate quo immunitates ei conceduntur edito poſt Præfat.
6 *lib.4. ep* 25. 7 *lib.4. ep.* 25. Riccii.

rem appellat; nec Bembo & Navagerio (quibus hominibus!) æquat modo, sed anteponit. Lollius vero ipse, scriptor in paucis (præcipue Tusco sermone exaratis operibus) elegantissimus, Hetruscæ linguæ laudationem, Aonio nostro dedicavit, admiratione nimirum ejus ingenii, cum haberet ceteroquin complures, quibus eam inscribere posset. Edita est ea oratio separatim A. 1555.[1]; id vero Aonio Riccius jampridem significaverat[2], cum Romulus Amaseus, & Lazarus Bonamicus duo bonarum artium splendidissima lumina nuper extincta essent, idest A. 1552.[3]

§. IV.

8. MEdiolanum accitus est Palearius *per litteras publicas, optimi etiam maximi regis nomine*, ut idem oratione, quam continuo habuit, narravit[4]: intelligit autem Philippum II. Caroli V. filium; subjicit enim postea[5]; *Video P. C. civitatem vestram a prudentissimo, & sapientissimo Imperatore Carolo V. Cæsare Aug. delectam atque assignatam Philippo filio suo Regi, pio, forti, ac felici, quasi firmamentum, & columen regnorum, quæ multa ac ingentia pater illi, & fors fortuna, vel ut melius dicam Deus concessit.* Habuit hanc orationem, ut ipse filiis suis scribit[6], IV. Kal. Novembr., cum Mediolanum venisset XVI. Kal. Novembr. Hæc cum legerem, arbitrabar post annum 1555. Palearium ad hanc urbem accessisse; non enim animadverteram, quod ex paullo antiquioribus Scriptoribus docent Thuanus[7], & Muratorius[8], antequam cetera regna Carolus filio concede-

I 2 ret,

1 Venetiis apud Simonem Bordogna in 4. 2 *lib. 5. epist. 9.*
3 Unde & Thuanus refutatur, qui mortem Amasei consignat A. 1558. Nam de tempore obitus Bonamici constat ex Epitaphio Patavii posito.
4 *Orat. 13. pag. 176.* 5 *pag. 180.* 6 *lib. 4. ep. 30.* 7 *ad A. 1554. tom. 1. pag. 469. edit. Londin. A. 1733.* 8 *in Ann. Ital. ad A. 1554.*

ret, Mediolanum ei tradidisse; quod hic quoque, Mediolanensis urbis laudi deputans innuit Palearius. Itaque illud extremo anno 1555. factum est, hoc anno 1554. Rem tamen decidit, tempusque aperte significat, quo Mediolanensem scholam accepit, Riccius eidem Paleario scribens [1], eodem momento esse, quod Aonio gratuletur, & secum doleat: quod Mediolanensi publicæ scholæ ille delectus sit, gratulationem postulare; quod verò id ei Majoragii obitu successerit, magnum dolorem afferre. Scripta est epistola Kalendis Januariis A. 1556. decesseratque Majoragius Prid. Non. April. A. 1555. Dubitari ergo non potest, quin hic idem annus Mediolanum ad publicam Scriptorum Græcorum Latinorumque interpretationem adduxerit Palearium. Quam ibi sit honorifice susceptus narrat filiis suis [2]: *Mediolanum veni* XVI *Kal. Novembr. Aspectus urbis ita mihi placuit, ut nisi me vos, charissima pignora, arctissime teneretis, facile possem capi, & Hetruriæ oblivisci ..... Crassus nos amantissime accepit, apud quem adhuc sumus: ejus consilio freti Senatores omnes domum singillatim visimus, & salutavimus; qui me contra perhumaniter sunt complexi, & honorifice resalutarunt: magni heroes. Ante diem* IV. *Kal. orationem habui in templo Virginis a Scala frequentissimo Senatu, Præsidibus, Pretoribus, Tribunis ærariis, omnibus denique ordinibus adhibitis, advocatis Collegiis Jurisperitorum, & Philosophorum. Tantus fuit concursus civium, ut non modo in templo, sed in compitis ac viis, quibus sex in ædem itur, angustissime staretur: postridie ejus diei deductus sum in gymnasium publicum &c.* In oratione verò, quam habitam ab eo diximus, narrat; cum stipendia ampla atque magnifica constituta essent interpreti publico Græcæ, & Latinæ linguæ, Mediolanenses ne rogatos quidem sibi ea auxisse, & rationem habuisse itineris, rerumque suarum, ut

1 *lib. 5. ep. 11.* 2 *lib. 4. ep. 30.*

ut commodiſſime ad illos veniret,nihilque ſibi deeſſet, quominus diligenter delatum aſſignatumque munus exſequi, & explere poſſet. Hoc illi opportuniſſimum accidit: premebatur enim anguſtiis rei familiaris. Itaque filiis ſcribit; illis unum a ſe patrimonium eſſe virtutem, & ſtudium litterarum, additque [1]: *Fortunæ exiguæ noſtræ ſunt, prædiola amæna potius quam fructuoſa, quæ afflicta bello Senenſi proximo ſine pecore vix familiam alunt: vectigal oppidanum duplicatum eſt, tributum ſæpe imperatur majus, quam vires noſtræ ferant; quo loco res ſit, videtis*: ac de dote etiam paranda eorum ſororibus, cùm jam grandiuſculæ ſint, ſe ſolicitum oſtendit; ſpondetque, ſe aliquid de ſtipendio ſuo corraſurum, quamquam hoc male habeat, & diuturnitas belli Gallici efficiat omnia duriora. His litteris *proximum bellum Senenſe* indigitat, quod præcipue A.1554. exarſit: poſtremum vero illud de ſtipendio ſuo magis explicat in litteris ad Luiſinum [2] A.1560. datis; in quibus cum leges, exiguam mercedem in annum ſibi propoſitam, in ea exigenda tantum eſſe exſudandum laborem, ut eum jam vitæ tædeat; mirum erit, ſi ſibi conſtare Palearium arbitreris. Sed rem omnem explicat epiſtola noſtra, quam vulgamus, Bruto ſcripta anno, ut ibidem obſervamus, 1559., cùm ſuperiore ad Luiſinum illa ſcripta ſit, quando ſcilicet nondum immunitates acceperat, quæ demum illo 1559. collatæ fuerunt [3]. Atque ex litteris pariter noſtris conſtat, annuum primò fuiſſe hoc munus, deinde in triennium prorogatum. Sex annos fuiſſe Mediolani, ſcribit Hallbaverus: Sed manifeſto tenetur ex litteris noſtris, ubi decennium jam fluxiſſe ab adventu ſuo in eam urbem ipſe affirmat. Sunt etiam in iis multa, quæ hanc vitæ Aonii partem illuſtrare poſſunt.

1 *Ibid.*

§. V.

9. Restat postremus ejusdem vitæ actus, isque, ut in Tragœdiis esse solet, acerbus ac luctuosus. Mediolani cum esset, & commisso sibi munere strenue fungeretur, etsi, ut idem ait [1], ætate confectus, & infirmissima valetudine, Romam venire jussus est, ut causam diceret violatæ religionis. Edictum propositum dicitur *litteris Reverendissimi Domini Cardinalis a Pisa*: quod ego interpretor de Francisco Pisano Cardinali Veneto, Episcopo Ostiensi, & sacri Collegii Decano [2]: non enim video, cui præterea his temporibus illud nomen convenire possit. Romam cum venisset, fuissetque ejus causa acta, capitis damnatum Palearium, nemo ignorat. Quando vero id acciderit, nondum fuit exploratum. Qui *Actionem ejus in Pontifices Romanos*, impium sane & detestabile opus, vulgavit, non quidem supplicio affectum (ut Niceronus huic ipsi Scriptori imputat) sed *captum* affirmat anno circiter MDLVIII., idque se ait ex ejus ipsius amico quodam homine didicisse. Sed quod factum Pio V. Pontifice fuit, fieri eo anno non potuit. Nec tamen arbitror, non aliquid in narratione elucere veri, modo numeri restituantur, & pro MDLVIII. (quod fieri facile potuit detrita x.) legatur MDLXVIII. Etenim Palearium A. MDLXX. pœnas temeratæ Christianæ fidei morte luisse, exploratum nunc esse debet, ex monumento illo egregio, quod Romæ extat in codice, in quem morte damnatorum nomina referuntur, servaturque ad *S. Joannis Decollati*, ut vocant; quod monumentum vulgavit nuper litteratissimus, & eloquentissimus vir Hieronymus Lagomarsini [3], nosque iterum exhibe-

1 *Epist.* 25. 2 *V. Ciaconium tom.* 3. *col.* 412.
3 *Tom.* 2. *epistolar. Pogian. pag.* 188.

hibemus, adjectis litteris, quas proxime antequam plecteretur scripsit suis. Cum ergo causa finita fuerit anno MDLXX., temporis vero aliquid, imo non exiguum spatium interponi oportuerit inter hunc diem, atque illum, quo fuit comprehensus; Romæ præsertim cum causa ageretur, ubi lentius ista, quæ revocari postea non possunt, tractari solent; nihil propius videtur vero, quam ante biennium, idest A. MDLXVIII. Mediolano accitum Palearium. Sed rem omnem aperire ipse videtur iisdem litteris, totum id tribuens conspirationi in eum factæ, *ob orationem*, inquit, *latinam scriptam pro me ipso, & impressam annis ab hinc plus* XXV. Orationem illam habitam posuimus A. MDXLIII. a quo anno, annus MDLXVIII. est XXVI. Atque hæc scripseram, cum vidi Laderchium in Annalibus [1] comprehensum dicere Palearium A. 1567, quod fortasse ex actis in ea causa, cognovit. Propius ergo his conjecturis ad eum diem accesseram. Sed eundem cum postea supplicio affectum ait A. 1569. errasse omnino arbitror. Insignius vero errarunt Scriptores ceteri, Bailletus [2], Niceronus, Bailius, Grævius, Hallbaver [3] anno consignantes 1566, ducem, ut ego arbitror, Thuanum secuti, atque hic ubi minime oportuit Simlerum, sive Frisium [4] reprehendentes. Errorem inde ortum credo, quod sunt ex historicis nonnulli, qui initio Pii V. Pontificatus id narrant. Sed hoc illi faciunt, ut cum aliis conjungant eodem aut simili supplicio, ob eamdem causam affectis, ne sæpius eamdem rem diversis in locis obtrudant; quod ipsum diserte vidi significare Auctorem vitæ ms. s. Pii V. quæ in Bibliotheca nostra asservatur. Annum ætatis LXVIII. tunc egisse Palearium ex rationibus

 nostris

1 *ad A.* 1568. *num.* 40. 2 *Jugem. num.* 1307. 3 *num.* 12.

4 Niceronus adnotavit, Simlerum, quem Bailius allegat, A. 1555. desinere; itaque hunc esse Jo. Jacobum Frisium. Est etiam qui mortuum Palearium scribat A. 1566. Spondanus *ad h. a. n.* 4.

nostris liquet, quas superius abunde explicavimus. Itaque quod in litteris paulo ante obitum scriptis septuagenarium se vocat, facit consueto more, quo, cum e re nostra est, proximum denarium numerum pro inferiori, qui paululum ab eo deficiat, sumimus. Hæc causa tamen fuit, cur natalem ejus annum MDIII. potius, quam sequentem eligeremus. Nec vero est de genere mortis aut supplicii dubitandum, de quo tantopere nonnulli digladiantur inter se. Reste suspensum, suspensi vero & mortui corpus crematum, ex eodem monumento nostro liquet.

10. At quid de mortis causa dicimus, crimineque illo, quod virum certe eloquentissimum turpissimæ morti addixit? Bailletus assignat hanc unam, quod dixerit, S. Inquisitionis Tribunal, sicam esse in litteratos homines districtam. Idem habet, qui Ecclesiasticam historiam Cl. Fleury deduxit, ad A. MDLXVI.[1] Niceronius addit alteram, quod honorificentius compellasset Germanos homines heterodoxos, atque affirmasset, laudabilia in his nonnulla inveniri. Atque hos nimirum Thuanus prævivit, scribens[2]; *Postea & Aonius Palearius, cujus eruditionem singularem scripta ipsius testantur, eadem pœna affectus est Romæ, cum convictus esset dixisse, Inquisitionem esse sicam districtam in litteratos*. Atque idem alibi etiam impudentius, sive suis hoc efferens verbis, sive per summam improbitatem affingens Mureto, damnatum dicit[3] *ob nimiam in pietate simplicitatem*. Alia sunt, idest purus putus Lutheranismus, cujus convictus idoneis fuit testibus Palearius; quod quidem ex *processu originali*, ut ipse ait, probat Laderchius, ac nominatim ejus errorum capita recenset.

1. *Negabat esse, ac reperiri Purgatorium*.

2. *Morem improbabat mortuos in Ecclesiis sepeliendi, aliðque hujus-*

1 *to.34.p.335. edit. Paris.1734.* 2 *to.2.p.483. edit. Londin. a.1733.*
3 *lib.1.* de vita sua *oper. tom.7. pag.22.*

hujusmodi mortuorum fœtorem rejiciendum, antiquorum Romanorum more, qui mortuos extra urbem sepelire censuerunt, affirmabat.

3. *Contemnebat, maleque sentiebat de statu & habitu Monachorum, eos comparando Sacerdotibus Martis, qui ferebant ancilia per urbem, canentes, & tripudiantes, & Sacerdotibus Cybelis abscissis, & velut lunatis colla contorquentibus, & Magis Gallorum, eosque ex vario habitu religioso irridebat.*

4. *Videbatur attribuere justificationem soli fiduciæ in divina misericordia, remittente peccata per Christum.*

Testes vero prolati sunt hujusmodi, ut exclamaverit Palearius: *Si DD.VV. habent tot testes idoneos contra me, nihil est, quod vobis, & mihi molestiam diuturniorem afferatis.* Quod si vel ex iis quæ edita sunt, causam Palearii qualis fuerit æstimare velimus; bene habet, quod est nunc in manibus hominum ejus *Actio in Pontifices Romanos*. Qui ita aliquando sensit aut scripsit, huic putemus obfuisse dumtaxat *nimiam in pietate simplicitatem*? Nihilne in omni vita damnandum fecisse? Nihil extulisse aliud, quam illa in Tribunal Inquisitionis probrosa verba? Nihil, præter hoc unum, prolatis testibus, causa cognita inventum? Non potius adversus puram sinceramque Christianam Religionem perversos sensus, non impios sermones, non blasphemam doctrinam, & seditiosam? Et sane si quis orationem illam pro se habitam Senis nunc quoque legat; videbit hominem, qui virus sive grande aliquod malum in venis atque visceribus inclusum contineat, licet effundere foras non magnopere audeat, auresque piorum, & fortasse Quæsitorum fidei reformidet: ita ibi nostrorum hominum, idest Catholicorum litteras, moresque damnat, contra vero hæreticorum impense laudat atque extollit. Magis ergo sincere vereque Hallbaverus [1] primam hanc causam damnationis

[1] num. 13.

tionis Palearii affert: *quod cum Germanis, scilicet cum Luthero & sociis, sentiret*. Nec sensisse tantum puto, sed errores suos in vulgus spargere ac propagare conatum; quod ex nonnullis ejus libris, de quibus superius diximus, liquet. Hoc magis etiam persuadet is, qui Palearium damnavit, Pontifex Romanus, quem, utut hoc loco hæretici præsertim Scriptores dilacerent, constat tamen sanctissimis moribus fuisse, integerrimaque vita, cui non levitatem, non præceps odium, non incuriam in re tanta objicere, nisi impie omnino possis. Quod si severior aliquanto est habitus, fuit illa virtus summopere illis periculosissimis temporibus necessaria. Cujus rei (etsi est per se apertissima) testem tamen dabo virum ab assentatione atque indulgentia in Pontifices Romanos, si ullus alius, alienissimum Johannem Baptistam Adrianum, hæc in ipsa descriptione supplicii Petro Carnesecchio, & Julio Zannetto irrogati, idest in pari causa scribentem [1]; rem fuisse opportunissimam eo tempore, ut in hujusmodi homines animadverteretur; hoc ipsos Principes exoptasse, cum ex iis, quæ vel in Gallia, vel in Belgio acciderant, edocerentur, magnas ex hac sentiendi libertate inclinationes Rerumpublicarum & Regnorum fieri. Quid? in Christianis institutis, in Fidei sinceritate, in integritate morum, nonne idem factum esse deploramus? aut hæc pati Pontifices æquo animo poterant?

12. Græ-

1 *Hist. lib. 19. pag. 755.* „ E fu cosa in quel tempo molto opportuna, quando il malore s' andava impigliando, e l' esempio della Francia, e della Fiandra, e delli altri Paesi bassi sottoposti al Re Cattolico, faceva, che i Principi Secolari finalmente si accorgevano, che i movimenti della Religione ne' popoli riescono il più delle volte in mutamenti di Stati. Perochè in quelle parti essendovisi già molti anni innanzi, e di Germania, e di Ginevra cominciato a gustarsi di cotali torte opinioni della Fede, i popoli volevano vivere a lor senno, e schernivano non solamente i buoni ordini della Religione, ma i reggimenti ancora e la giustizia stessa temporale „.

II. Grævius, sive quicumque sit Auctor præfationis in Amstelodamensi editione, subdit, post hanc damnationem facile colligi *fœdissimæ ruinæ involutam fuisse totam Aonii domum, atque innocentes liberos, tamquam καθάρματα, & purgamenta lustralia, omnibus exsecrationibus devotos in extrema rerum omnium inopia damnatum spiritum exhalavisse; nam mater*, inquit, *jam exemta erat rebus humanis*. Atque idem iisdem ferme verbis Hallbaverus. Revera quis exitus fuerit liberorum Palearii, fateor me ignorare; quod vero domus & familiæ ruinam, direptionem, spoliationem deplorant, mentiri eos, & ex odio in Pontifices Romanos id dicere ex Italicis litteris, quas ipsa in morte Aonius exaravit, manifesto apparet. Atqui etiam, si id factum fuisset, quid in hujusmodi criminibus, quæ publicum maximumque bonum, idest Catholicam Religionem aggrediuntur, & Christianam Remp. convellunt, esset reprehendendum? Nonne est hujusmodi pœna, non dico solum Imperatoriis, sed antiquissimis legibus, in Remp. aliquid molientibus, constituta? *Acerbum est*, ajebat Tullius [1], *parentum scelera, filiorum pœnis lui: sed hoc præclare legibus comparatum est, ut charitas liberorum amiciores parentes Reip. redderet*. Sed, ut dixi, certum est, Scriptores illos nostrorum odio in errorem fuisse impulsos. Neque, cum jam rebus humanis exemptam faciunt Palearii uxorem, non turpiter errant: illi enim moriens scribit Palearius. Susceperat vero ex ea duos filios, filias item duas. Illos sæpe in epistolis suis appellat; atque in xxx. libri IV. Lampridium Dorotheum, & Phædrum Theophilum; frequentius [2] Lampridium, & Phædrum; filias vero Aspasiam, & Sophonisbam [3]. Horum natu major Lampridius erat, quem daturum operam Philosophiæ cupiebat erudiri plus litteris Græcis, Phædrum studiosum juris civi-

1 *in Brut. n.12.* 2 *lib.4. ep.9.* 3 *Ibid.*

civilis magis exornari Latinis, ut illis scribit [1], & Vincentio Portico J. C.: *Sunt praeterea*, inquit [2]; *mihi duo liberi, quorum alterum Latinis & Graecis litteris, & Philosophiae naturali dare operam volo, alterum Latinis, & Jurisperitorum facultati: huic Graecorum librorum copiam feci, illi juris civilis supellectilem paro, cui te ducem do, amicum, tutorem, patrem, ut his nominibus filio meo plurimum debeas.* His aetate filias anteivisse, conjicio ex alterius [3] epistolae loco Pterigi: *Diligo frugalitatem, odi luxuriam; Aspasia viaticum poscit, mox petet Sophonisba. Quid Lampridio, & Phaedro fiet? Obsecro ne suavissimos pueros perdamus.* Hanc epistolam dedit Lucae; itaque illis auctus jam fuerat, atque eo ipso tempore, quo ibidem erat, filiolum ei natum necesse est dicere; nam graviter uxor laboravit ex partu [4]. Cum venit Mediolanum, id aetatis erant filii, ut quae acta ab eo fuerant narrare ipsis per litteras, & de studiis admonere potuerit [5]; filias vero jam fuisse *grandiusculas* affirmat, &, cum propediem in alias essent familias mittendae, dotem poscere. Minuta haec persequimur, ut videant omnes, quam verum sit, quod Graevius sive Auctor quem toties nominavi praefationis scripsit; ideo annum, quo Palearius obiit & cetera ejus viri ignorari, quod id maxime nos curemus, ut eorum, qui hoc modo damnati sunt, non solum corpora, sed quae ad eosdem pertinent omnia, & memoria ipsa intereat. Sed oportebat, Scriptorem illum in Palearii libris paulo attentius diligentiusque versari, si scire illa voluisset. Atque illud ego pene praeterieram, Aonii uxori nomen fuisse *Mariettae*, quod nomen in litteris ad eam datis proxime antequam moreretur apparet. An vero hoc ipsum sit feminae nomen, an blandimenti cujusdam loco, ut solent, inflexum, & ad

1 lib 4. ep. 30. 2 lib. 4. ep. 18. 3 lib. 4. ep. 9.
4 lib. 4. ep. 25. 5 lib. 4. ep. 30.

ad *diminutivorum* quæ vocant modum contortum, equidem ignoro. Illud etiam admonere debeo, in hujusmodi litteris alteri filiæ, nomen aliud dari *Aonillæ*; ab Aonio vero, ita ei factum nomen alterum puto præter primum *Sophonisbæ*, ut duo nomina filiis etiam fuisse vidimus.

12. Nihil addo de Palearii scriptis, nisi hoc dumtaxat; quas epistolas edo, ex codice nostro quodam me edere, in quo adscriptum erat, priores XIX. desumptas ex cod. ms. Jo. Andreæ Irici Ambrosiani Collegii Doctoris, reliquas latinas ex cod. Ambrosianæ Bibliothecæ: quos ego codices si consulere potuissem, emendatiores fortasse darem: Sunt enim alicubi librarii culpa vitiosæ. His epistolis Carmen adjunctum erat, atque illud quoque volui, quod litteratis viris ingratum non fore existimarem, ex eodem codice meo repræsentare. Denique adjunxi, quod sum pollicitus, monumentum de morte ejusdem Palearii, quod in codice invenitur sanctæ illius Sodalitatis, quæ a *S. Jo. Decollato* nomen habet, cum binis litteris, quas paullo antequam plecteretur scripsit Palearius suis. Sunt vero inter has quas exhibeo epistolas nonnullæ, quas Palearius non suo, sed alterius cujusdam nomine exarasse videtur: non enim in eum conveniunt, quæ ibidem dicuntur. His apposita erat nota, manu credo ipsius Cl. Irici: hanc retinui. Nescio an his addenda alia, quæ nota carebat, estque ordine XIX., Petro Paolo Origonio scripta, in qua Auctor *Tractatum criminalium* ei inscribit. Nullum enim tale opus ab Aonio scriptum vidi, aut ab aliis commemoratum inveni: licet negari non possit, in ea quoque facultate fuisse eruditum, quod intelligimus ex epistola Vincentio Portico scripta [1], in qua ita amicum se esse profitetur veteribus Jurisconsultis, ut qui eos non colant, & qui non caste colant, sibi plane sint inimici. Sed de tota re, lector eru-

[1] *lib. 4. ep. 18.*

eruditus judicabit. Et quoniam hic eam epiſtolam nominavi, liceat ejus particulam, ut non inopportunam, huic loco inferere: *Et omnino, ſi a Deo ſunt omnia, a quo non modo mentem, & bonum ingenium dari, ſed vitam quam vivimus, & ſpiritum quem ducimus nobis impertire videmus, cur nos autem tam injuſte avari ſumus, aut tam odioſe invidi, ut ſtudioſis bonarum artium, qui Deo ſunt acceptiſſimi, non concedamus ea, quæ ſi edantur, nobis gloriæ eſſet, & aliis prodeſſe poſſunt, obeſſe certe nemini?*

AONIUS

I.

AONIUS PALEARIUS

OCTAVIO VICECOMITI

S. P. D.

Uperaſſet omnium fortunam is, cui fortuna potius quam virtus fuit amica, inimicus omnium tuorum, ſi ubi e vita diſceſſit habuiſſet laudatorem accuratum, & diligentem. Equidem de hac re pluribus ad te ſcriberem: & omnino ſtudium non defuit, ſed patri tuo clariſſimo viro non placebat, & ego quoque aliquid videbam, ut quæ poſſim, omnia nolim ſcribere; præſertim cum te propediem putemus ad nos rediturum, quibuſcum coram videre poſſis, & interea ſi id dubium apud animum tuum relinquam, multa meditabere, ex quibus fortaſſe voluptatem capies. Brevi ſic habeto; nihil a laudatore dictum, quod vir bonus ſit admiratus, multa, quæ quivis ridere poſſit. Funera fuerunt magnifica & ſumptuoſa, in quibus ſpectandis non quiſquam eſt qui ſatietate fuerit defeſſus; ſunt enim copiarum, non virtutis, de quibus a me litteras non expectes, quod harum rerum habes & ſcriptores, & nuncios. Quæ in adventum tuum referuntur, erunt valde jocoſa, & quæ tuo ingenio digna ſunt, a quo dicta, & facta hominum expenduntur. Sed aliter atque oſtenderam facio, qui ingredior ad expli-

ca-

candum rationem jocorum meorum, de quibus ne verbum quidem posthac; puto enim omnia tibi fore jucundiora, si imparatum te offendam. Vale.

II.

Aonius Octavio Vicecomiti S. P. D.

LEgi litteras tuas plenas stomachi, & querelarum; aspectus ipse videlicet litterarum me conturbavit, quasi divinarem, in his inesse inhumanitatem, non tuam, sed eorum, qui te a me abalienarunt: legi tamen perinvitus. Ad multa, quæ iratus scribis, non respondebo, quod sapientium judicio neque ignis ferro est scalpendus, neque irati verbis sunt provocandi, & quod mihi sum conscius constantis meæ erga te voluntatis. Cognosco, intelligoque causam iracundiæ tuæ aliqua re, cui quantum sim satisfacturus nescio. Nam quod est in tuis litteris scriptum, ita est ut scribis. Magna semper tua in me beneficia extiterunt; semper ea cogitasti, quæ ad meam dignitatem pertinent: addo etiam, si quam gratiam potui referre, non retuli, neque nego me fuisse ingratum: potuisse me enim tibi obsequi, si fuissem prudentior in re, quam mihi significasti, neque alio debebam moveri quam gratia tua, cujus rationem non habui. Quid ergo? peccavi. Tuæ humanitatis est, ut ea cogites, quibus pudore quodam subrustico sum adductus, ne præstiterim

quæ

quæ debebam. Sed quoniam nihil eſt, quod ſtudio, & benevolentia, & amore effici non poſſit, te rogo, ut refrigerato animo cogites, aliquid fuiſſe cauſæ, cur ego in eo, quod ſummis precibus petebas, non ſim obſecutus. Nollem ego tuas aures patere obtrectationibus malevolorum: nam quæ tibi nata eſt ſuſcipio, falſa certe eſt. Cupio, ut de ſententia iſta decedas, puteſque, te unum a me plurimi fieri præferrique omnibus, qui ſunt, aut fuerunt unquam, quem ego mihi ipſi antepono. Poſtremum illud, ſi quid poſthac acciderit, curabo, ut me non modo amicum, ſed amiciſſimum eſſe cognoſcas. Vale.

III.

Aonius Palearius V. F. V. S. P. D.

SI qui ſunt ex meis domeſticis, qui tibi negotium faceſſunt, id mihi tam moleſtum eſt, quam quod maxime. Noli quærere, cum ad me allatum eſt de improbitate meorum, qui dignitatem tuam oppugnant, quam graviter ſim commotus. Perculſus ſum hoc nuncio; tandem cum me collegiſſem, conſtitui ad te ſcribere. Hem mi Livi tales tibi injurias a meis fieri? Curavi, ut hæ litteræ quam primum ad te perferrentur: nam videbam fore ſermones quorumdam, qui ſuſpicarentur, a me non omnia eſſe expectanda; quos ego faciam propediem, ut mendacii, & ſuarum inep-

tiarum pœniteat. Mea in te officia neque obſcura, neque incerta erunt. Hominem cognoſco tui amantiſſimum, præſtanti ac ſingulari fide: tempus accidit, in quo perſpicere potes, me pro tua dignitate omnia ſuſcepturum contra etiam meos. Nunquam ego hoc facinus committam, nunquam hoc dedecus admittam, ut deſeram te. Quamobrem oro, ne mihi hanc injuriam facias, qui omnium conjunctiones dirimere; vincula propinquitatis, & affinitatis velim & optem reſcindere, ut magni animi & non minimi conſilii viro ſim carus atque jucundus, cujus amicitia non ſolum ampla, ſed etiam jucunda mihi ſemper viſa eſt. Vale.

IV.

Aonius Palearius Andreæ Marino S. P. D.

EX iis litteris, quas Gregorius mihi legit, neque quomodo frater habebat potui cognoſcere, neque ubi eſſet ſuſpicari; venio tamen in ſpem eum convaluiſſe, & ubi ubi eſt ejus adventum appropinquare: quod ſi fiet, aut nos illum, aut nos ille aliqua in re juvare poterit; eſt enim adoleſcens humaniſſimus, & ſuaviſſimus, honeſta facie, & liberali; neque deſpero illum aliquando cum veteribus amicis noſtris rediturum in gratiam, quod patri, & tibi, & nobis omnibus ſummo ſolatio erit, qui non tam ſemper timuimus, ne infideliſſimis ſociis, ut eſt voluptatibus ſe dimitteret,

ret, quam cupiebamus, ut optimis præceptis pareret amicorum noſtrorum; quorum benevolentiam quod tu conſervaris, amant te quidem omnes, ſed ego imprimis. Quamobrem tu ſive in Merabelliano es, ſive in Ciſcllio, ſive, quod minime velim, Ticini, ut ſimus ſimul, brevi te conveniam, ſed ante faciam per litteras te certiorem, ut non tam prandium, quam aucupium paratum ſit. Eraſmus cum veſperi ad me veniſſet, & mane diceret ad te iturum, volui ei aliquid dare. Multa jam nocte ſcripſi epiſtolam litteris ut vides vacillantibus, quod oculos tenere vix poſſem, & me jam manus & lucerna deficeret. Vale.

V.

[1] *Aonius Herculi Vicecomiti* S. P. D.

QUotidie, vel potius in dies ſingulos, aliquid accedit deſiderio tui. Nam & litteris & ſermone multorum perfertur ad nos, te tres totos ipſos annos iſtic abſuturum a nobis, vel receſſurum fortaſſe longius. Quod niſi me incommoda Matris valetudo retinuiſſet, non expectaſſem hoc tempus, ut te viſerem, idque ego feciſſem de Matris meæ ſententia: quod non temere ſcribo, qui ſciam ad te ſæpe falſa ſcribi, & majora. Lectiſſima femina eſt, & tuæ Matris amiciſſima, ac ſimillima, quæ ſi nos epulari non ſinunt ſaliarem in modum,

1 Hæc certe Epiſtola Aonii non eſt, ſed potius alicujus ejus diſcipuli nomine ab eo conſcripta; ſuſpicamur itaque pro *Aonio* ſcribendum *Annibal*, vel *Antonius*, vel quid ſimile e in titulo. Idem de vII.

tamen, cum opus eſt, egregia ſunt liberalitate. Jubent iſtæ, mancipia ſumma modeſtia eſſe, & abſtinentia. Id eſt proprium Matrum familias. Exactio velim quieſcat, & frumenta auguſtius proveniant: cætera ipſæ præſtabunt. Sed ut ad te redeam, totus, mihi crede, ſum tecum; non mehercule alius ſermo niſi de te; verſaris mihi ob os atque oculos noctes & dies. Sed tu aliquid de meis ſtudiis ſcire fortaſſe mavis? Ego me ad Aonium quotidie; do operam litteris Græcis, Latinæ valde delectant. Elaboratur a me diligenter, ſicut tibi ipſi ſenſi placere. Si mihi per ſuas occupationes liceret, ab illius latere nunquam diſcederem: ſubciſivis horis dat; accipimus. Quid quæris? Intelligo me vel triduo plurimum profeciſſe, quantum exiſtimo, nunquam me hujus conſilii pœnitebit. Tum hæc, inquies, dicemus, cum erunt perorata. Verum iſtud: ſed vetus illud ἀρχὴ ἥμισυ πάντος [1]. Ego in negotio verſor, obnixe video ἄγαθα, ſed puto πολλῷ βελτίω reſtare. Cum redieris mirabere diligentiam meam. Interea velim ſepe ad me ſcribas. Gratiſſimum mihi feceris, ſi quid agas ſciam, imprimiſque ſi ante triennium te viſuri ſumus. Ludovicus Frater meus adhuc Bononiæ eſt, ubi, ut audio, jus civile ἄνω καὶ κάτω [2]. Feriæ æſtivæ eum fortaſſe ad nos reducent. Fratres alii ſuaviſſimi pueri bene valent; tui mentionem non intermitti ſinunt; tibi plurimam ſalutem. Vale.

VI.

1 *Principium dimidium totius. Heſiod. ap. Lucianum. Ariſt. &c.*

2 *ἄνω καὶ κάτω πλανᾶσθαι toto cælo errare. Plat. V. Budæum.*

V I.

Aonius Palearius P. N. S. P. D.

ITA negotiis diſtineor, ut mihi neque pedem porta efferre, neque plane calamum ſumere liceat. Moleſtiſſimum tamen eſt, quotidie me abs te accuſari de epiſtolarum negligentia. Quod ſi quid ocii fuero nactus, verear ne te ſcribendo obtundam, modo nihil ſit incommode. Quid eſt? Dum hæc ſcribebam cohorrui, & ſuperiore nocte ſudavi, & febriculæ aliquid habui. Quamobrem ne mireris, ſi hæc ad te ſunt vacillantibus literulis & confuſis, quæ ſolebant eſſe compoſitiſſimæ, & clariſſimæ; quibus cum te delectari ſciam, ſemper tibi mea manu ſcribo, tum etiam, cum minus valeo. De libris, quos mihi miſiſti, valde te amo; eos præter me attinget nemo. Mos tibi gerundus, te iſta dubitatione libero. Per fortunas tuas, mi Petre, omnem amorem, quo me es complexus, converte ad illud negotii, quod tibi mandavi. Niſi nos Deus aliquis reſpexerit, ut iſta pecunia exigatur, ſane periimus. Quam vellem Hetruſcos meos a principio audiſſe amiciſſime monentes. Sed non eſt facile, imo vero ἀδύνατον præterita revocare. Ubi te in hoc negotio admiſcuiſti, perfice quæſo, ut merito te amem, & ut omnes homines intelligant, quam tu ſemper a me diligi, & amari voluiſti. Vale.

VII.

Aonius Palearius H. S. C. S. P. D.

CUM jucundissimus ad nos de dignitate tua Nuncius allatus esset, sane quam pro eo ac debuit familia nostra lætata est, in qua ego, qui vix e pueritia sum egressus, incredibilem cœpi voluptatem; idque hoc tempore satis esse putabam ad amorem, & observantiam erga te meam. Existimabam enim, id ætatis non decere ad te scribere summa gravitate, & sapientia virum, ne cum minime vellem inciderem in suspicionem vel puerilis levitatis, vel juvenilis temeritatis; in qua sententia permansissem, nisi humanitate tua fretus, putassem, mihi te veniam daturum. Obsecro, mi patrue, ne mihi vitio des, si non accipies litteras te dignas. Monet me (ut aperte fatear) ac pungit pudor, qui mihi a natura tributus est, optimus ille quidem æstimator virium mearum; sed nefas esse duco, & alienum a familia nostra, non obtemperare patri, qui ut animum faciat, commemorat humanitatem, & benevolentiam tuam. Quæ quoniam mihi quoque cognita est, & perspecta, spero te non offensum iri his brevibus, & ineptis, sed tamen amantissimis litteris meis, per quas ego ex animo, & nostrorum omnium nomine gratulor, quod in amplissimum Collegium cooptatus, & domui nostræ dignitatem restitueris, & consecutus

cutus sis testimonium virtutis, & sapientiæ tuæ. Deum quæso, ut te ornamentum familiæ nostræ, & ipsum auctorem tam præclari muneris sanctissimum, & beatissimum diutissime conservet patriæ, qui cives, & peregrinos sapientes, veluti sol princeps, & moderator luminum, luce illustrat, & radiis accendit suis. Vale.

VIII.

Aonius Palearius V. S. P. D.

TU vide quo loco res sit: spes omnis est in Venetis, pene alienis a nobis. Populi, quibus pecunia superioribus annis acerbissime est imperata, a pugnando abhorrent, servire hostibus malunt; placationis tempus amissum est. A me consilium quæris? Ego quid futurum sit non video: timeo omnia; mulieres aliquo amandandæ videntur, ubi natura loci tutæ esse possint; nam Barbarorum exercitus maxime equitatu valet, neque tam virtute quam numero. Ora maritima periculosa est piratarum excursionibus, montana tutior, quæ a mari longissime absit. Aliquantulum animi attulit frater tuus, qui ex Urbe veniens classem ingentem exædificari dicit jussu Pontificis, pecunia sacerdotum. Vicimus, si mense Quintili navigare possumus; sin minus, plagam accepturi sumus. Duo Legati in Hispaniam profecti sunt, ut videant, quid publicæ, quid privatæ pecuniæ possint cogere, ut

paucis menſibus exercitum firmum habeamus. Quem ego Regem certo ſcio neque officio, neque dignitati ſuæ defuturum. Ejus reſponſa grata Pontifici, & probata Collegis fuiſſe dicuntur. Duces qui in Italia ſunt oppida contra Epirum, unde in Italiam tranſmittitur, muniunt, & præſidiis firmant; alii delectum habent accerrime in agro Campano. Utinam quam cauſa noſtra pia eſt, tam etiam ſit felix; ut hunc perditum latronem, qui claſſe, inflata ſpe atque animis, contento curſu adventare dicitur, quod totum orbem terrarum ſibi prædam putet, pœniteat temeritatis, & intemperantiæ ſuæ. Vale.

IX.

Aonius Palearius M. P. S. P. D.

QUinto Cal. Feb. Marcus pater tuus Mediolanum veniens ex Hiſpania, optatiſſimum nuncium attulit, apud Regem bene eſſe, claſſem ingentem exædificari, & turmas Hiſpanas cum equitatu Gallo eſſe conjunctas; fore ut paucis menſibus exercitum firmum habeamus. Quamobrem magna ſpes nos habet, ſi Turcæ venerint, poſſe intercludi. Omnes cupimus, hunc belli motum Regi bene & feliciter evenire. Nam quid hoc eſt per Deum? pedem nullum eſſe in Græcia & Aſia, qui non in Turcæ poteſtate ſit. O potentiam, & diligentiam incredibilem! Noſtrorum autem ....

ne-

nequeo plura præ dolore. Angor, & crucior, sed proficio nihil. Modo recte sit. Nam, quod nos inter nos dicere liceat, vel terra, vel mari si pugnatum est, male nobis cecidit. Vicit, non potest negari. Sed si nostri Principes se se colligerent, non potest hujus diuturna esse victoria. Quid ita? Quia dominatio hujus crudelis est, & barbara. Nemo erit, qui se illi tradere velit: fac posse tuto, num etiam honeste? nullo modo. Bonorum animi hoc nuncio recreati sunt, qui erant animo perculsi, oppressi, capti. Multi Italia cedebant; Principes quidam fugæ se dabant. O rem miseram! O consilium plenum stultitiæ! Quid tu, inquies, fecisses, si imparati eramus tum a militibus, tum a pecunia? Omnia fecissem, ut hoc ne facerem: & ut bos armenta, sic ego bonos viros fuissem secutus, qui pie pro Christo emori possunt. Vale.

X.

Aon. Ma. S. P. D.

QUam tu morosus sis, vel ex rabiosissimis litteris tuis intelligi potest, in quibus me sæpe ignaviæ, sæpe levitatis insimulas, quod Urbis, & Urbanitatis desiderio tenear, & domum redire properem. Sæpe conquereris, quod in Gallia sim libenter, & apud Cæsarem non invitus. Nunc rides me quasi juris imperitissimum, nunc col-

collaudas consilium, & operam meam. Utinam in aliqua certa sententia persisteres. Non sunt hæc (pace tua dixerim) gravitatis consularis, & benevolentiæ in me tuæ : quod nisi tu re melior esses quam verbis, minus te amare inciperem. Non dici potest, quam tuo chirographo sim commotus, in quo levem, pigrum, timidum me appellas, & testam etiam ac vetulum. Commendatione tue more Romano ad Cæsarem magis egeo quam jocis. Nam quod in has provincias barbaras me detrusisti, nescio quid profeceris. Mirum in modum hic omnia frigent. Amicus tuus neque vestem, neque pecuniam mihi suppeditat; quamobrem noli mirari, si in palimpsesto hic tu meam verecundiam accusas, si subimpudens tibi videbar velle agere cum imperatore ex syngrapha. Melius ero si rediero ad ranunculos meos, quos meo isto discessu se comesse constat. Vale.

X I.

Aonius Palearius An. M. S. P. D.

TAntum e Ligustico veneram, cum præsto mihi fuit puer tuus cum litteris, in quibus hoc inerat jucundissimum, quod filiolo auctus esses. Fac quæso qui ego sum esse te: quid fecisses? Non voluptatem cœpisses maximam optatissimo nuncio, cui tantum deberes quantum ego tibi? Ita me dii ament, ut ego pluris facio tua commoda, quam mea.

mea. Existimavi ad amicitiam nostram attinere, quoniam solent magni esse conventus Matronarum in primo partu uxoris, ut mitterem aliqua signa, quibus ædes exornares tuas. Pulchellæ sunt Musæ apud me, quæ non abhorrent a studiis nostris. Si te pictura delectat, habebis tabellas quas voles, ut disponas in aula. Certiorem me velim facias de tua voluntate; sum enim in his comparandis novus Dæmasippus. Si cœna quoque danda est, mittam ad te ostreas, & pisces nobilissimos e nostris villis, quæ omnes mare attingunt, modo lex sumptuaria lata non sit, quæ si lata est, non est negligenda. Mittam ad te quæ lege sunt excepta, multa e terra nata, poma, fungos, helvellas, herbas bene olentes, violas, rosas, ligustra, quæ παράκτια nostra fundunt hoc tempore copiose, ut prædia vestra in vere, in quibus hoc tempore florem est quasi avem albam videre. Omnia, quæ apud me sunt, si iis uti volueris, tam sunt χρήσει, quam mea κτήσει. Vale.

XII.

Andreæ Rapicio ab epistolis Pii Imperatoris Ferdinandi Cæsaris Augusti Aonius Palearius S. P. D.

SI quid est quod nos vere delectare possit, summa certe voluptas est amari a bonis & doctis viris. Josephus Salandus Philosophus Physicus idem tuus,

tuus, & idem noster cum Mediolanum superioribus diebus venisset, tuo, & aliquorum nomine, qui tibi communione studiorum sunt conjunctissimi, salutavit. Fuit id mihi gratissimum, & jucundissimum: quid enim rerum omnium mihi est, aut fuit unquam optabilius, quam liberaliter ad amicitiam invitari ab iis, quibuscum ego, si possem, tam libenter viverem, quam cum diis immortalibus? Atque utinam, mi Rapici, aut isthuc non ita sero fieret, aut qui commendatione sua receperant mihi conciliatum iri in gratiam sapientissimi Regis, non fefellissent opinionem meam; profecto aliquando una fuissemus, neque in hoc tempus distulissem missionem librorum, qui testes sunt animi & veteris observantiæ meæ, neque tanto rei familiaris incommodo fieret, si velim ad vos venire. Nunc planè ignoro, quam tempestive libri perferantur, & me ante senectus oppressit, liberi manciparunt, quam vos videam. Omnino causam ejus rei magnam sustinent hi, qui mihi litteris affirmarunt, libros meos isthic congelasse, propterea quod neminem unquam neque fautorem, neque lectorem invenerint. Quod cum mihi Salandus homo suavissimus falsum esse dixisset, & de studiis tuis mirificis, deque humanitate, & benevolentia in me multorum, qui in Ferdinandi Cæsaris aula, & in ista Pannoniæ luce versantur, narrasset, magna lætitia sum elatus. In spem venio posse fieri, ut quem augustissime annos triginta sum

ſum animo complexus, de facie ſim cogniturus: quem diem ſi videro, ut ego me ad ejus pedes abjiciam, tantum oculis hauriam, quantum nunquam ex animo effluat, qui jam diuturno deſiderio tabeſcit. Tu interea, mi Rapici, fruere iſto bono, ut quem colis, eum intueare quotidie, audias loquentem, ejus mandata accipias, & ſapientiam contemplere, ad cujus nutum, & voluntatem cùm te formaveris, & finxeris, in id aſpires, ut poſſis placere domino orbis terrarum. Quæ quanta ſint vel ex eo intelligo, quod dum de ſorte iſta tua amanter recogito, & tibi gratulor, tantam capio voluptatem, ut mihi beatus eſſe videar, qui ſim in numero tuorum. Quare tuæ jam humanitatis eſt, & probitatis ita nos complecti, ut ſi libri iſti aliquando ad Cæſarem perſerentur, & forte mentio fiet de vetere animi mei propenſione in Auſtrios, eam tu ex iis, quæ ex libellis noſtris potuiſti colligere, pluribus proſequare, & quaſi teſtimonium des, ut quam ingenio, induſtria, labore tibi comparaſti, & quotidie es aucturus gratiæ, & felicitatis tuæ aliquid nobis impertias; quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo, Vale.

XIII.

XIII.

Amplissimo P. Antonio Veranto Episcopo Agriensi Imp. Rom. Ferdinandi Austrii, Caesaris, Pii, Felicis, Augusti Consiliario Aonius Palearius S. P. D.

CUM superioribus annis de animorum immortalitate libri versibus a me scripti essent, & Regi Ferdinando dicati, magna me cupido incesserat, ut ad Regem perferrentur. Erat eo tempore in Germania Petrus Paulus Vergerius Orator Pontificius, homo diligens, & officiosus. Hujus operam visum est amplissimo, & prudentissimo viro Petro Bembo, ut uteremur, quod unis suis litteris omnia me consequi posse speraret. Itaque missi sunt libri cum litteris commendatitiis ad Vergerium: at is eodem tempore revocatus a Pontifice Romano in Italiam magnis itineribus contendebat, in quam ingressus offendit tabularium cum libris, & litteris nostris, ad quas humaniter respondens pollicitus est, quamvis a Germania jam abesset, nihilosecius se curaturum, ut libri cum sua, & aliorum commendatione non vulgari in manus pervenirent. Intellecturum quoque Regem, me, neque ineptas rationes, neque cogitationes inanes suscepisse, cum de tali dedicatione constituissem. Quae cùm illum perfecturum crederem, satis studio, & labori meo factum esse arbitrabar, & me plusquam esset optandum assecutum, cujus sci-

ſcilicet verſus a ſapientiſſimo, & optimo Rege jucunde etiam legerentur, comparato, ut nonnulli mihi augurabantur, ſubſidio Regio ad omnem vitam: in qua opinione cùm multos annos fuiſſem, neque tamen interea a Vergerio, neque ab alio ea de re verbum ullum; ecce mihi proximis ſuperioribus annis litteræ ab Orgeto Rigæ ſcriptæ, quibus ſignificabat non incertis conjecturis libros ad Regem nunquam fuiſſe allatos. Quamobrem cum ii a Gryphio Lugduni ſinceriores, novis, & venuſtis typis eſſent excuſi, & de Imperatore deſignato, & renunciato Ferdinando ſatis conſtans, & certus rumor in Italia eſſet; renovatum eſt mihi deſiderium illud, atque auctum, ut libelli ad Cæſarem cum meis litteris perferantur. In quo deſiderio cum eſſem, venit ad me Joſephus Salandus Bergomas Medicus, & philoſophus nobilis, qui illis ipſis diebus Mediolanum venerat e Pannonia. Is cùm me tuo nomine ſalutaſſet, ſuſtuli ego manus; audieram enim ab aliis, quam Ferdinando Imperatori conſilio, prudentia, fideque tua eſſes acceptiſſimus. Ipſe vero Joſephus, ut eſt vir bonus, multa mihi jucunde narravit de benignitate, & benevolentia tua erga me. Quare ſtatui orare; quod tua fretus humanitate, & benevolentia nunc facio, teque oro, atque obſecro per bonum ingenium tuum, quod me ad ſcribendum adduxit, & bene ſperandum, ut commendatione me adjuves, & occaſione iſta librorum mihi concilies gratiam maximi

ximi Imperatoris, a quo si mei libri non contemnentur, spero minus me risum iri a quibusdam, quod in his dedicandis quasi operam luserim. Cupio enim non modo coævis, & æqualibus, sed posteris etiam videri non modo probabiles rationes, sed præstans judicium secutus, quod non de fæce Principum hauserim. Delectus est a me, & in carminibus pangendis imploratus, omnium qui sunt, & generis, & armorum gloria facile princeps, quem unum vere potui Regem appellare, qui ex omnibus iis, qui gentibus, & nationibus imperant, putet esse aliquid, virtutis gloriam, multumque posse inter mortales prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam, quibus ille præditus, atque ornatus suis est bonus, & salutaris. Me vero quod maxime eo tempore allicere potuit juvenem captum amore eloquentiæ, & incensum studio laudis, fuit, quod sciebam, talem, ac tantum Regem delectari mansuetioribus Musis, loqui non minus scite Romana veteri, quam Germana lingua, alere juvenes ad studia litterarum, & tollere honoribus in cœlum. Hoc meum judicium, quoniam fuit in juvenili ætate mirabile, ejus me in matura non pœnitebit: tantumque abest, ut sententiam mutem, ut si intellexero hanc a puero animi mei in Austrios propensionem amanter, & benevole accipi, parem aliquid propediem dicandum vel Pio, forti, felici, Augusto Imperatori, vel ejus liberis optimis maximis Regibus, quorum nomen

men apud me ſanctum eſt, & erit, eorumque ubi ubi ſim ſemper auguſtiſſime colam ſplendorem, & majeſtatem. Vale.

XIV.

Senatui Mediolanenſi Aonius Palearius S.

ETſi mihi ſuperiore anno in urbem proficiſcenti totius Galliæ Ciſalpinæ principem, omnia optata, & jucunda nunciabantur litteris & ſermone eorum, qui provinciæ humanitatem, & ſplendorem hominum prædicabant, ingenuitas tamen veſtra, & regia quædam liberalitas vicit omnem expectationem. Obruit me P. C. cumulus beneficiorum veſtrorum; prius me altero munere præveniſtis, quam abſolverim particulam officii mei. Licet enim in erudienda juventute ſtudii tantum & diligentiæ adhibeamus, quantum a nobis maxime fieri poteſt, nihil tamen a me fit, quod cum humanitate, & liberalitate veſtra ſit comparandum. Nam quantum vos virtute, & dignitate omnibus præſtatis, tantum neceſſe eſt mea omnia eſſe inferiora. Tenuitate igitur mea mihi deſperandum eſt de referenda gratia; & multitudine, & frequentia beneficiorum veſtrorum ſpatium mihi non datum ad gratias agendas. Sit hoc fortunæ veſtræ P. C. ut, quando omnes prudentia, juſtitia, & animi magnitudine ſuperatis, humanitate etiam, quæ mihi propria eſſe debebat, ſitis ſuperiores;

 qua

qua fretus accipio istam provinciam Græce & Latine interpretandi, quam mihi in triennium prorogastis, animo non modo libenti, sed grato etiam & memori, quam ego ita administrare conabor, ut quoniam splendori, & liberalitati vestræ respondere non possum, respondeam tamen aliqua ex parte opinioni adolescentium vestrorum. Valete.

XV.

Imperatori Invicto & Sacrosancto
Ferdinando Austrio Cæsari, Pio, Felici, Augusto
Aonius Palearius S. P. D.

QUi dies mihi expectatissimus a pueritia fuit, magne olim Rex, & nunc maxime Imperator Ferdinande, ut te hoc nomine, quod in augustissimo Fratre tuo consenuerat, salutarem; eum advenisse gaudeo, & Majestatem tuam Imperio Romano auctam optatissime saluto. Annus hic est, Auguste Cæsar, trigesimus a dedicatione librorum meorum de animorum immortalitate, in quibus te amantissime appellans multa sum auguratus, quæ cum hoc tempore bene tibi, & feliciter evenisse intelligam; vehementer lætor, cupioque, ut quos ab Oriente ad Occidentem, a Septemtrione ad Meridiem animo tibi regiones finivi, & ad Oceani ambitum terminavi; rati, firmique sint tibi fines Imperii, ut nullæ sint gentes, & nationes, quo non Austriæ leges, & Servatoris nostri Jesu Christi

sti te duce non perveniant; quæ ego puer olim mentis viribus excitatus, dum versus illos pangerem; a superiori convelli Pannonia, & longe lateque ferri per orbem, omni comitante Germania, tam vidi animo, quam ea, quæ oculis cerno. Ibi tum, quibus vocere auspiciis, quæ sedes antiqua maneat, quod domicilium vetus memoriæ Imperii, prodidi; quæ ita carminibus testata sunt omnia, ut ea, quod credam, leges nunquam, quin te desiderium tangat Urbis & Italiæ tuæ, in quam jucundissimus nuncius est allatus de pietate fratris, & cessione Imperii, de electione, & judicio Germanorum Principum, a quibus es declaratus dominus orbis terrarum: non est credibile quantum lætitiæ, quantum spei, quantum animi bonis accesserit. De me vero quid dicam? Qui hac una semper oblectabar specula, ut te prius Imperatorem renunciatum audirem, quam e vita discederem. Nunquam profecto moriar, quin beatius moriar; unum mihi restat, mi Cæsar, ad plenum, & solidum gaudium, ut aliquando me ad pedes tuos abjiciens, os istud Majestate verendum intuear, cujus mihi imago semper apparet in somnis; quod in animo meo hæreant cogitationes a pueritia susceptæ, expectatione magnarum rerum a te gerendarum, in quem unum tot regna, tot ditiones, tot civitates fœderatas variarum gentium, tot auxilia pugnacissimarum nationum, tot clientelas fortissimorum Principum necessitudinibus

adstrictas, & agnationibus summ
Deus & Pater Domini nostri Jesu
sit, qui ita denique tibi uni omnia c
assignavit cum habenis Imperii, c
orbem terrarum, ut jam non ego l
stus. Curandum, & enitendum tib
norum Imperator Ferdinande, u
pares, ea efficias, quibus Christi
vina Respub. Regum odiis dissipat
nam discissa, licentia eorum, a q
erat expectandum, male affecta; c
ctorum hominum censura, quoru
ubi tu e Pannonia signum sustuleris
advolet, purgata & sanata cohær
totisque viribus impressione facta
profligatis Christiani nominis hosti
vindicetur in pristinum ejus statum
Vale.

XVI.

Reveren. Domino, & Amplissimo
Perrenoto Episcopo Atrebatens
Palearius S. P. D.

Etsi virtutis, & nominis tui gl
cohortata est, ac monuit, u
literarum darem, quo mihi conc

Hæc quoque Epistola ab Aonio alieno nomine [
reperi cum Mediolani Senatorem sedisse. Idem de xi
hic enim fuit hoc tempore Atrebatensis Episcopus. V.C

amplitudinis tuæ: tamen vel quod occasionem aliquam scribendi meliorem expectarem, vel quod pudore quodam deterrerer a scribendo, nunquam feci quod imprimis optabam, quodque maxime intelligebam esse accommodatum ad rationem omnium rerum mearum. Quis enim ignorat quantum apud Imperatorem Augustum Carolum Quintum Cæsarem, cujus felix & æterna sit recordatio, authoritatis habueris? quamtumque apud potentissimum Regem Philippum ejus filium, quem majestatis causa nomino, valeas? quorum ego quasi servitio addictus potuissem per te sapientia & fide illis perspectum, & propterea charum, atque jucundum, aliquid mihi subsidii comparare. Distuli rem, quæ fortasse indigebat maturitate, in hoc tempus, quo concordia ista summorum Principum læta sunt omnia, & plena publicæ hilaritatis, in quo solet fieri, ut qui aliquid petunt, impetrent cum gratia. Ego cum multos annos posuerim Mediolani functus laboribus Senatoriis, nihil aliud conatus sum consequi in publicis, privatisque causis, quam nomen boni viri, & diligentis Senatoris, & integri Jurisconsulti, sperans integritate & diligentia mea facile mihi conciliatum iri non modo benevolentiam eorum, qui apud sapientissimum Regem plurimum possunt, sed etiam gratiam optimi Regis. Hac spe ita me oblectavi, atque alui, ut ætate jam provecta cogitandum mihi sit de sustentanda senectute. Quæ

mea vita semper, quæ omnes meæ actiones sint, ac fuerint, malo te audire ex aliis, quam ex meis litteris. Bonitas tua, cum qua mirifica humanitas conjuncta est, me invitat, ut cum constituerim aliquid petere a felicissimo Rege nostro, te rogem, & precer, ut in hac re non modo me adjuves, sed quasi gubernator sis omnium commendationum, & rationum mearum. Nemo est quem ego minus officiis sim prosecutus; nemo in quem minus ostenderim signa quædam propensæ voluntatis: & tamen nemo est, in quem magis spem collocaverim & fixerim, quam in te, probitate ista animi & ingenii tui, per quam te oro & obsecro, ut me in tuorum numero esse non modo patiare, sed etiam jubeas, & cogas; ut quod antehac mea sponte feci admiratione virtutis & sapientiæ tuæ, nunc devinctus summo beneficio, nisi immemor, ingratus, inhumanus esse velim, faciam etiam necessitate plena amoris, & observantiæ meæ. Vale.

XVII.

Basilio Amerbachio Aonius Palearius S. P. D.

BArtholomæus Orellus tuas mihi litteras reddidit, vir cùm purus, & simplex, tùm diligens, & officiosus, quem ego amo veluti fratrem. Huic velim si quando usus veniet ita fidem habeas ac mihi ipsi. Homo occupatissimus sæpe venit ad me,

me, cum est ad vos iturus; rogat si quid velim, & abit. Noli mirari si litteræ sunt breviores; ipse cum multa meo nomine prosequetur, sit pro longa epistola. Tum cum impeditus fueris, utere hoc commodo hominis fidelis, ut tribus summùm quatuor versiculis scriptis, illi hoc negotii des, ut cetera prosequatur. Vale.

XVIII.

Eidem.

MAndavi sæpe Bartholomæo Orello ad vos eunti, ut te salutaret meo nomine, ac diceret: si quæ hic res est, in qua tibi vel tuis deservire possim, gratissimum mihi fore, si de ea re facias me certiorem: esset enim hoc mihi signi, & argumenti loco, te non esse oblitum mei. Tu cum adhuc nihil mihi jusseris, neque ulla in re mea opera utaris, plane vereor, ne ex animo tuo effluxerim. Fraterne agamus inter nos; nolo defatigemur ambitiose scribendo. Schedula vel latine, vel italice scripta satis erit, cum usus venerit, ad significandam voluntatem nostram. Ego ita faciam; tu idem ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

XIX.

Petro Paulo Origonio Jureconsulto Præsidi Dignissimo, & Sapientissimo Viro, Aonius Palearius S. P. D.

FAcultate legum nostrarum, si ea recte administretur, nihil est præstantius; eadem si cum improbitate conjuncta sit, nihil est deterius. Id cum superiore anno scriberem tractatum Criminalium, sæpe mihi in mentem venit, quem cùm primum absolvissem, &, ut fit, cogitarem de dedicatione, nemo omnium mihi occurrit, cui justius eum dicare, quam tibi, magne Præses Senatus; cùm quod probitate ista tua dignus es, ut omnes honores, qui excogitari possunt, tibi deferantur, tum quod Jurisprudentia excellis, tum quòd integritate admirabili, quod de principe ac moderatore Senatus Atheniensis dictum fuit, de te vere dici potest, tuum nomen in nullius tabulis accepti, & expensi comparere. Hæ causæ singulares, & potiores. Accessit illa etiam, quòd cum verborum novorum usus accideret in criminibus tractandis, vir deligendus erat, qui magis res ipsas, & sensa legum perciperet, quam lenocinia quæreret verborum. Habent Jurisperiti suum dicendi genus, & illud duplex, alterum novum, & vitiosum, quibusdam tamen sæculis usitatum, planum, atque apertum, quod ad sermonem vulgarem propiùs accedat; alterum antiquum,

gra-

gratiosum, elegans, & perpolitum, frequens melioribus sæculis, sed hoc tempore ignotum, obscurum, anceps; quo si utamur, implicabimus potius quam explicabimus res, & faciemus potius quam decidemus lites. Laudamus vetera, utimur novis: sic mea fert opinio, imo ita res se habet. Sed video mihi obtrectatores paratos, quorum ut retundam audaciam, coerceam loquacitatem, nihil mihi tanti est, quanti auctoritas tua, cui placuisse summa laus est, ad quam ego non aspiro; satis est non improbari, satis est admitti istam dedicationem. Tuum mihi nomen adimet omnem invidiam, sedabit omnes turbas. Si Deus me hujus voti compotem fecerit, ut hic meus liber non contemnatur a te; nemo erit tam nullius pudoris, qui verbum ausurus sit proloqui, & os tollere in me. Suscipe igitur, sancti Senatus Præses, & juris civilis præsidium, me, & meum libellum, neque aspernare hoc quodcumque est muneris, quod homo, qui te colit, & observat, dat, dicat, addicit amplitudini nominis tui. Vale.

XX.

Joanni Michaeli Bruto, Aonius Palearius S. P. D.

TAmetsi video nihil fieri potuisse amantius, quam quod abs te factum est, ut in libellis epistolarum clarorum virorum mea quoque legerentur; voluissem tamen, antequam eas ederes, dedisses aliquid

quid ad me litterarum, quibus ego scire potuissem cogitationem istam dignam ingenio tuo; neque enim sivissemus desiderari a nobis genus hoc epistolarum, quibus veterum Auctorum loci explicantur. Sed tu ex Hispania veniens, cum per Galliam iter faceres, & libellos ederes, noluisti amittere occasionem ornandi mei. Peto a te pro amicitia nostra & benevolentia in te mea, ut cum rursus istos libros edendos curaveris, facias me certiorem; cupio enim, epistolam meam quamdam, cujus exemplum cum his litteris ad te mitto, includi libellis tuis. Vide quantum tibi tribuam; puto de auctoribus epistolarum, qui a te nominantur, dubitaturum esse neminem. Quæ res ea est? Simiolus quidam epistolam meam pro sua vulgavit, paucis quibusdam mutatis, & deleto meo nomine, & Vincentii Portici, civis Lucensis nobilissimi, & Jurisperiti diserti atque eloquentis, ad quem ego istam ipsam annis proximis superioribus dederam; quam ubi videbit ab alio teneri, vereor, ne suspicetur, aut aliunde me accepisse, aut concessisse alteri illiberaliter. In ea quoque, quæ est ad Luisinum, aliquid addi volo: scripta fuit epistola, cum hæc provincia arderet bello, & vectigalibus factis deterioribus, angustia pecuniæ publicæ laboraretur; quo tempore, nisi Præsidis Origonii divina virtus, & Senatus liberalitas me sublevasset, & Præfecti Ærarii splendor, & Ædilis ac Decurionum propensio animi in bonas litteras

teras me sustinuisset; didicissem profecto, quid esset familiam ducere, & belli tempore....... Cognosce ingenia hominum & humanitatem provinciæ: sunt hic omnia magnifica & sumptuosa, laute vivitur & delicate; in omnium tamen rerum inopia abundavimus omnibus rebus; difficillimo Reipublicæ tempore stipendium mihi fuit persolutum, datæ immunitates cum commendatione etiam studiorum meorum, & testificatione benevolentiæ in me universæ civitatis. Secuta est pax optatissima & carissima, & affinitas summorum Regum, quæ mihi fecerunt omnia meliora. Accessisset fortasse aliquid, si oratio mea de pace plena lætitiæ & publicæ hilaritatis pervenire potuisset ad Regem Regum *Philippum*, ante tristissimum nuncium de acerbissima morte soceri Henrici Galliarum Regis [1]. Nunc isto luctu elanguit; nam periisse nolo dicere præstantissimam lucubrationum mearum: quæ ne ab aliquo intercipiatur, constitui cum typographo, a quo tibi præmittentur litteræ excusæ typis nostratibus; ne si editio secunda tuorum librorum differetur, simiolus interea gestiat. Vulgatæ epistolæ meo nomine, veluti cornix Horatiana dabit mihi pœnas temeritatis & impudentiæ suæ. Vale Mediolano.

XXI.

[1] Hinc fit a. 1559. scriptam hanc epistolam fuisse.

XXI.

Ad Ducem Florentiæ.

NÆ ego homo infelix sum, optime Princeps, nisi idem Senatus, ut est benignus & clemens, qui pro me supplicavit, gratiam etiam agat Excellentiæ tuæ. Nihil enim ab homine tenui, ne in gratiis quidem agendis proficisci potest, quod aliqua ex parte respondeat amplitudini eorum, quos Providentia Dei sustulit in altissimum locum, ut eos suscipiamus, revereamurque tamquam effigiem & imaginem suam. Gratiarum igitur actionem Patribus illis cœlestibus, & divinis relinquo; cultum & religionem mihi sumo, ut Excellentiam tuam veluti Numen agnoscam, quod præsens apparuit tenuitati meæ: quæ quoniam commendatione studiorum sublevata est, nullum fuit tempus, in quo ego magis optarim, ut ex me eluceret aliquod lumen ingenii, quod cùm semper mihi fuerit exiguum, tùm hoc tempore, sicuti oculorum acies radiis Solis, splendore isto regiæ liberalitatis tuæ ita præstringitur, ut homini, qui fere omnem ætatem egit in litteris & exercitationibus Oratoriis, verba etiam desint, quibus exprimere possit addictionem animi sui, & magnitudinem beneficii accepti. Sit hoc, ut est proprium, sic etiam perpetuum felicissimæ domus tuæ; ut plura & majora det studiosis ingenuarum artium, quam homi-

homines dicere, & cogitare possint, in qua una plus subsidii semper invenerunt bonæ litteræ, quam in omnibus regnis, & ditionibus orbis terrarum. Vale, mi Rex, spes senectutis meæ, & præsidium studiorum meorum. Mediolani.

XXII.

Ejusdem ad Senatum Mediolanensem.

TEnuitati meæ P.C. nullum remedium est præsentius liberalitate vestri Regis, & benefica natura vestra, & sapientia ista Senatus, qui cum omnia Regis nomine decernat ac statuat decenter, præfert splendorem & majestatem, & benigne indigentibus succurrit, & sapienter consulit communi bono. Ea re nunquam apud vos liberalia studia honestissimis præmiis caruerunt, nunquam boni viri auxilio sunt destituti. Nihil deest civitati nostræ, quin posita in Italiæ luce, & pulcherrime eniteat, sitque humanitate & magnificentia omnium facile princeps. Decennium sum apud vos P.C. Qui annus fuit, quo non fuerim vestris beneficiis cumulatus? Primùm Regiis litteris per vos ex Hetruria fui accitus amplo stipendio constituto: deinde privilegio honestatus, datis immunitatibus; postea stipendio auctus; postremo cum consenuissem, rationem habuistis senectutis, & infirmæ valetudinis meæ. Senatusconsulto denique fecistis, ut commode apud vos agere possim cum

cum familia. Immortales ago vobis gratias agamque dum vivam; nunquam ex animo me fluet memoria meritorum vestrorum; neque l interea, neque segnities, neque res alia me a signato munere officioque retardabit. Pergam didioribus litteris, quibus vos tantopere delc ri video, instituere juventutem, cujus causa, gis etiam nomine, in me perliberales fuistis. mum quæso, Regi ac duci vestro omnia feli contingere; itaque ejus urbes ac ditiones aug tur, ut quò vos plura dederitis ejus nomine semper supersint plura; & civitas Mediolane quæ nunc pio, justo, ac sapienti Præside a Dec nata est, ita omnibus bonis abundet, ut ejus sidio, vestraque virtute, & communi cons opera, cura, providentia, sit felix & beata

XXIII.

Ejusdem Supplicatio,

DOmus liberorum Adami Lomatii ad D. l dicti, in annum triginta sex nummis scu summùm locari solet. Eam ab hinc triennium duxit Franciscus Spinola ad plures annos, l conditione, si tutor sumptu pupillorum ho qui domui est adjunctus dilapidaret, & tut ferret, se pro pensione annua scutatos quadr ta soluturum: sin minus triginta sex tantum. lapidatio cœpta est, nunquam tamen absol

ruta abducta non sunt ; nunquam ergo pecunia depensa & enumerata est excedens triginta sex scutatos in singulos annos. Spinola cum peregre profecturus esset, domum Lomatii sibi locatam, & jus suum cessit Aonio Paleario. Interea mater pupillorum vidua, quæ filiorum erat curatrix, nupsit. Agnatis petentibus decrevit Senatus novum tutorem dari, Declaratus est, & institutus a Prætore Urbano legitimus tutor Octavianus Carpanus. Eum Aonius convenit, & jus sibi a Spinola translatum ostendit, & cessionem locationis domus Lomatii; in quam cum esset migrandum, rogat ut domum quam potest sibi faciat commodiorem: ut scilicet in ædium parte vel media, vel superiore latrina fit, in quibus nulla est; ut aquariolum pro aquis sordidis excipiendis ad culinæ usum accommodetur; ut in camera inferiore, quæ sane commoda esset, nisi esset obscurior, fenestra fiat, quæ ad meridiem vergit, & ad hortum spectat. Pensionem ex Spinulæ conditione firmam pollicetur scutatorum quadraginta ad novem annos. Tutor, ut est vir accuratus & prudens, intelligit his conventis pensionem auctiorem firmioremque fieri, neque negat domum, latrina, & aquariolo, & fenestra facta, fieri meliorem tenui impensa, quæ quindecim scutatorum summam non sit excessura; sed ut pupillorum sumptu fiat, facultatem se non concedente Senatu habere, id vero pernegat. Quamobrem P.C. supplicat Aonius Regum maximo Regi Phi-

Philippo, a quo vos in hoc consilium delecti pulcherrime sedetis, ut ejus nomine potestatem faciat Senatus Octaviano Carpano tutori legitimo, ut ad summam scutatorum quindecim, vel plusculum, pro tam necessariis rebus, quibus sine dubio melior fiat domus, possit impendere; ita ut pecunia, quæ pro rebus firmis & stabilibus, quæ ad usum perpetuum domicilii sint mansuræ, fuerit impensa, ea possit ac debeat expensa ferri pupillis ad rationem annuæ pensionis Aonii.

XXIV.

Ejusdem alia Philippo Regi.

AOnius Palearius Verulanus a Senatu erudiendæ juventuti litteris Græcis, & Latinis ... cum videret sibi fere quotidie eundum esse in gymnasium publicum ad Broleti forum, domum hæredum Adami Lomatii, non longe ab eo gymnasio conduxit in novem annos ab Octaviano Carpano eorum tutore; in qua cum non satis commode habitaretur, supplicante Aonio, data fuit facultas tutori a Senatu, & litteræ patentes concessæ, ut quò domus fieret commodior, summa viginti annuorum scutatorum impendi posset; scilicet pro aquariolo faciendo ad culinæ usum, ut in media parte vel superiore domus latrina esset, & in cella inferiore, quæ ad hortum spectat, fenestra clarata fieret. Quæ pecunia ab Aonio submini-

ministraretur, pupillis tamen ferretur expensa, ejusque pars retineretur a conductore singulis annis, ad rationem duraturæ locationis. In qua domo cum Aonius quatuor annos habitasset, & pecunia illa sane fuisset exigua, & alia facienda restarent, quibus domus multo potest fieri melior, cum tutore de integro convenit, pollicens, se sua pecunia omni impensæ satisfacturum, omniaque condonaturum pupillis, si sibi in alios novem annos locatio prorogaretur, additis etiam conditionibus, ut si quid interea Aonio humanitus accideret, aut si, eo etiam salvo, continget Mediolano recedere, domus illico, condonatis omnibus impensis, ad hæredes rediret. Tutor, perspecta utilitate pupillorum, conditionem accipit, prorogat locationem in novem alios annos. Joannes Dominicus Scantianus notarius rogatus instrumentum solemniter confecit. Aonius, ut staret conventis, in cella illa inferiore, quæ ad hortum spectat, in qua fenestra facta fuerat, & tamen adhuc erat obscura, alteram fenestram eodem modo clatratam fecit; in cella illa inferiore, quæ ad viam publicam vergit, duas fenestras clatris ferreis & retibus æneis munitas: & quoniam ambæ istæ cellæ, officinæ erant humilium fabrorum, foribus prope collabentibus, in utrisque murum duxit, & in formam camerarum urbanarum redegit, pavimento magna ex parte refecto; cortis aream lutuosam lateribus stravit, in quam

cum stillicidia defluerent, ad aquas pluvias arcendas, quæ in cellam vinariam erumpebant, cisternam ubi nunc hortus est, excavavit; ducta testudine in aula superiore, aditum in cameram vicinam & in culinam aperuit, & valvas apposuit; & ut e puteo in partem superiorem domus aqua hauriri posset, parietem obduxit muro; culinam ipsam, quæ tecto rariore quasi sub dio erat ad ventos exposita, tabulis texit; locum ruinosum oppletum saxis, & reliquiis, quæ porriciebantur, dum domus est exædificata, purgavit, coluit, & in horti formam redegit; terram agrestem ac sterilem feracem reddidit, areolis disposuit, & viarum spatia distinxit, lateribus arbores nobilissimas sevit, vites ordine posuit, pergulam erexit, horti murum qui est ad viam publicam prope collabentem reparavit. Quæ omnia magna impensa, summis laboribus facta sunt ab Aonio, ea spe, ut muneri Interpretationis publicæ sibi a Senatu assignato commode posset inservire, & aliquando cum juvenibus ad se venientibus differendo in hortis spatiari. Nunc, cum domus sit facta commodior & omnibus rebus melior, in oculis est multorum, qui pensionis majoris oblatione hæredes Adami solicitant. Eorum curator & vitricus Joan. Baptista Castalio domum sibi addixit pro dote matris hæredum sibi nuptæ; & vel quod tutori sit infensus, quicum litigavit, vel quod ad majorem pensionem animum appulit, locationem oppugnat.

gnat. Quamobrem Aonius æquitatem tuam implorat, justiſſime Rex Philippe, & ad pedes tuos ſe abjiciens ſupplicat Majeſtati tuæ, primùm, ut ea locatio firma ſit, ne homo annum agens ſexageſimum quartum cogatur magno incommodo ſuo & adoleſcentium, qui ad eum ventitant, aliam quærere; deinde (quod non ſperat) ſi domus ſit dimittenda, rogat, ut quoniam bona fide agire oportet, impenſæ bona fide factæ ſupra viginti numos ſcutatos conceſſos a Senatu, omnes ad noviſſimam uſque reficiantur; poſtremo, quoniam hoc prætextu quo agit Vitricus, quod Domini domus in eam migrare velint, veretur de impoſtura, cum præſertim ipſe Caſtalio Vitricus, & ejus pater, ſint Procuratores nobiles & exercitati; idem Aonius rogat & ſupplicat, ut ſibi diligentiſſime caveatur per edictum Senatorium, gravi mulcta conſtituta, in quam ſtatim incidant vel hæredes, vel curator Vitricus, ſi intra iſtos novem annos, qui Aonio debentur, eam domum vel totam, vel ejus partem alteri cuipiam locaverint; quæ mulcta ad ipſum perveniat, & ſolvatur ſine exceptione; ne in fallendo Aonio dolo malo & fraude mala, audeant illudere Majeſtati Regiæ, quæ ſacroſancta eſt, & fuit ſemper apud omnes gentes & Nationes.

XXV.

Alia Senatui.

ACcessit annus, P. C., accusationi meæ a Reverendo Padre Inquisitore Mediolanensi [1], qua nihil mihi molestius accidit in vita: incredibilis enim fuit conspiratio quorundam in me, ob orationem latinam, scriptam pro me ipso, & impressam annis ab hinc plus xxv; pro qua accusatione nunc avelli cogor a juventute vestra, ad quam erudiendam publicis litteris Regis, etiam vestro nomine accersitus a vobis fui ex Hetruria. Nunc litteris Reverendissimi Domini Cardinalis a Pisa, Inquisitor mihi edictum proposuit, & imperavit, ut me in urbem Romam quamprimum conferam, & ad diem mihi dicendam sistam ad Collegium Sanctæ Inquisitionis Romanæ. Cui ego in primis respondi, me Senatui ita esse addictum, ut de me non possim statuere, nisi bona venia a Senatu impetrata; cui aliquid spatii dandum putarem, ut si velit, possit suo commodo alium eligere & sufficere in meum locum, & interea ego duos, vel tres menses pergere in interpretatione Græca, & Latina, ne juventuti nostræ, cui semper conatus sum esse adjumento, hoc tam propero discessu sim detrimento. Ego, P. C., etsi ætate confectus sum, & infirmissima valetudine, tam longum iter aggredi non horreo; vel-

1 Angelus de Cremona.

vellem tamen extremum hoc tempus annui muneris absolvere, & stipendium exigere in tempore. Id si per Inquisitionem non licet, æs tamen alienum aliquod, quod contraxi in civitate vestra, dissolvendum est, & pecunia habenda pro viatico, & qua, dum Romæ ero, me sustentem, & si Deus me voti compotem fecerit, ut absolvar accusatione indigna, ut ad munus interpretationis a vobis mihi assignatum redeam; vos rogo atque oro per liberalitatem Regis vestri & magnificentiam, ut unam ex quatuor partibus pensionis Interpretationis hujus anni, quæ non mea culpa impeditur, mihi condonetis, & cum pensione feriarum æstivarum, mihi Senatusconsulto ante tempus persolvi *jubeatis*, ut edicto Patris Inquisitoris, in cujus manu ac potestate sum, parere possim. Quod *beneficium* erit mihi monimentum perpetuum sanctissimi *Senatus*, & memoria sempiterna maximi Regis & *Ducis* vestri, quem Deus, & Pater D. N. J. C. augustissimum & felicissimum conservet.

Excellmi & Smi Senatus Mediolanensis observantissimus Aonius Palearius.

Optimo Principi Carolo Austrio Philippi F. Ducis Mediolani, Hispaniarum, Neapolis, & Siciliæ Regis.

PRogenies Regum, Regis Divina propago
Carole, magni hæres nominis atque animi;
Utraque cui Hesperia assurgit, tibi debita regna,
Ad cujus nomen Africa tota tremit;
Quem scit ab unguiculis inter cunabula, ferro
Tantillum teneras applicuisse manus,
Atque in deliciis imitantes fulmina bombos
Sulphureo accensos igne fuisse tuis;
Vix puer, & magnis torquebas viribus hastam,
Disceret ut certum dextra ferire locum,
Vix puer, & valide assurgebas altus in ensem
Disceret ut punctim dextra ferire latus.
Si quando Heroes belli simulacra ciebant,
Juppiter! ut magnus tum tuus ardor erat?
Lucebat nondum, & tectus lucentibus armis
Terribili stabas conspiciendus equo:
Inter & Heroas, pugnas pulcherrime obibas,
Princeps, Dux, & Rex, & decus omne tuis.
Non tibi jentacli, non cœnæ cura, sed acrem
Ferre sitim, & duram discere ferre famem;
Ipsa reducebant jam sera crepuscula noctem,
Et te non poterant nocte referre domum.
Ah quoties hyemis puer es mala frigora passus!
Ah quoties pueri torruit ossa calor!

Ar-

Ardua magnanimo properanti ad munera Martis
Tœdia vel magni nulla laboris erant ;
Unde valetudo te invaserat , optime Princeps ,
Pro quo fecerunt publica vota boni :
Et Superis agimus grates , & semper agemus ,
Quod te conspicimus sospitem & incolumem .
Restituêre quidem illi te : si dicere fas est ,
Numina sunt precibus sollicitata meis ,
Italiam ut nostram peteres , urbesque videres
Quæque ab avo , atq. atavo sunt tibi regna tuo
Parta tibi , servata tibi , prudentia , & armis ,
Ut nobiscum aliquo tempore noster agas .
Sit tua perpetuis felix Hispania regnis ;
Non tamen exemplis sic agat ipsa suis ,
Ut veteri innixus sceptro , telam omnia Arachnis ,
Atque umbram somni perbrevis esse putes .
Quod vetus est , fuit ante novum ; cariosa senectus
Cum mala sit , potis est ecquid habere boni ?
Firma fides , moresque probi , benefactaque Regum ,
Æternis vinclis oppida capta tenent ;
Cetera laxantur , nec sunt custodibus ullis
Tuta , nec antiqua Relligione patrum .
Aurea mala draco servaret in arbore quamvis
Quam sacrarat Atlas , Hesperidesque Deæ ;
Rapta tamen veluti virtutis præmia , falso
Detulit ad Græcos Amphritrione satus :
At tibi ab Insubrum quæ sunt servata Dracone ,
Secura , Princeps optime , carpe manu .

Non hæc Alcides, non Mars, non Juppiter ipſe
  Auferet; uſque adeo ſunt bene tuta fide;
Qua ſapientis Avi virtus, bonitaſque Parentis
  Et tuus hunc populum nunc tibi vinxit amor.

LUnedì a dì 3. Luglio 1570. Eſſendo ſtata chiamata la noſtra Compagnia Domenica notte, venuto il lunedì giorno tre di Luglio 1570. in Tordinona, d'onde ne fù dato nelle mani condennato a morte per via di giuſtizia dalli Miniſtri della S. Inquiſizione meſſer Aonio Paleari da Veruli abitante in Colle di Valdenſa, quale confeſſo, e contrito domandò perdono a Dio, e alla ſua glorioſa Madre V. M., e a tutta la Corte del Cielo, e diſſe voler morire da buon Criſtiano, e credere tutto quello che crede la s. Romana Chieſa. Non fece teſtamento alcuno, ſe non che ci dette le due ſottoſcritte lettere, ſcritte di ſua mano, pregandoci le mandaſſimo alla moglie, e figlioli ſuoi a Colle di Valdenſa.

Alla ſua Cariſſima Conſorte Marietta Paleari, ed a' ſuoi dilettiſſimi figlioli Lampridio, e Fedro Paleari. A Colle di Valdenſa in Borgo vicino a s. Caterina.

CONSORTE MIA CARISS.

NON vorrei, che tu pigliaſſe diſpiacere del mio piacere, ed a male il mio bene. E' venuta l'ora, ch'io paſſi da queſta vita al mio Signore, e Pa-

e Padrone, e Dio. Io vi vo tanto allegramente alle nozze del Figliolo del gran Re, del che ho sempre pregato il mio Signore, che per sua bontà, e liberalità infinita mi conceda; sicchè, la mia consorte dilettissima confortatevi della volontà di Dio, e del mio contento, ed attendete alla famigliola sbigottita, che resterà, di allevarla, e custodirla col timore di Dio, ed essergli Madre, e Padre. Io era già di settanta anni vecchio, e disutile. Bisogna, che i figli con la virtù, e col sudore si fornischino a vivere onoratamente. Dio Padre, e il Signore nostro Giesù Christo, e la communione dello Spirito santo sia con lo spirito vostro. Roma il dì 3. di Luglio 1570.

Tuo Marito Aonio Paleari.

LAMPRIDIO, E FEDRO FIGLIOLI DILETTISS.

Questi miei Sign. cortesissimi, insino all' ultimo non mancano con esso me della loro cortesia, e mi permettono, ch' io vi scriva. Piace a Dio di chiamarmi a se per questo mezzo, che voi intenderete, che vi parerà aspro, ed amaro; che se il considerate bene, essendo con mia somma contentezza, e piacere, per conformarmi alla volontà di Dio, vi avete anco voi a contentare. La virtù, e diligenza vi lascio per patrimonio con quelle poche facoltà, che avete. Non vi lascio debito. Molti chiedono alle volte, e devono dare:

re: voi siete emancipati più di diecidotto anni fa, non siete tenuti a' miei debiti. Quando vi fossero chiesti, ricorrete a sua Eccellenzia il Sig. Duca, che non vi lascierà far torto. Chiedi a Luca Pridio il conto del dare, e avere. Ci sono, la dote di vostra Madre, e di allevare la vostra sorellina, come Dio vi darà la grazia sua. Salutate Aspasia, e sor *Aonilla* mie figliole dilettissime nel Signore. L'ora mia si avvicina. Lo Spirito di Dio vi consoli, e conservi nella sua grazia. Di Roma il dì 3. Luglio 1570.

Vostro Padre Aonio Paleari.

Poi si celebrò la santa Messa. All'ora solita fu menato in Ponte, dove fu appiccato, e poi brugiato.

EPI-

EPISTOLÆ
M. A. MURETI
ET AD MURETUM
CLARORUM VIRORUM.

IN EPISTOLAS
MURETI ET AD MURETUM
CLARORUM VIRORUM.

CUM reconditas Bibliothecæ nostræ opes superiori Volumine indicaremus, nominavimus in primis M. Antonium Muretum, virum omni litteraturæ & eruditionis genere perpolitum, cujus libri, magno loci illius ornamento, & nostrorum studiorum subsidio ad nos pervenissent: non illi solum, quos ab aliis compositos editosque in vulgus, pretio sibi suoque usui comparaverat; sed multi ejus manu exarati codices, sive qui animadversionibus, castigationibus, notationibus omnis generis asperfi, atque etiam pleno utroque margine onerati, ceteris pretiosiores, æstimabilioresque haberentur. Atque hæ animadversiones adnotationesque dignæ profecto sunt, quæ in lucem aliquando proferantur; nec vero gratiam non inituros putamus a viris doctis, qui sciant, ab illo ingenio nihil nisi perfectum solere proficisci; præsertim quæ ad veteres auctores emendandos perpurgandosque contulisset. Erat enim in eo homine recondita multarum rerum scientia, lectio omnium pene Græcorum & Latinorum Scriptorum assidua & diligens, acerrimum in iis æstimandis ponderandisque judicium; ut nihil illo fieri potuisse acutius, nihil etiam limatius, nihil elegantius videatur.

Sed non committam, ut laudationem me quisquam instituere velle putet Mureti ipsius, quem nemo Græcarum, nemo Latinarum paullò studiosior literarum non magnum atque eximium in utroque illo genere extitisse arbitratur.

Ita-

Itaque abstinebo, atque eò me potius convertam, ut quid viri illius hac operis mei parte concluserim, exponam. Sunt sane pauca. Nam epistolas ejus omnes (epistolas autem solas complectitur hic liber) jamdiu alii vulgarunt; sed quæ ad eum scriptæ sunt litteræ, hominum ea ætate clarissimorum atque eruditissimorum, multæ. Neque vero eas dum proferimus, non Mureti ipsius scripta proferre putamus. Ut enim in picturis, non solum quæ manu artificis alicujus & magistri factæ sunt tabulæ, sed omnes quæ ex ejus officina ac schola prodierunt, gustu illo & artificio quod docuit elaboratæ, magni æstimantur, & ad eum referuntur; ita pleræque harum epistolarum vel e schola sunt Mureti ipsius; idest eorum qui eum magistrum audierunt, vel amicorum hominum, quos studiorum & facultatis similitudo arctissime conjunxit: in quibus si dicendi genus aliud est, atque ab eo Mureti haud paullò diversum, at hominum eloquentia, & quæ in Mureto mirabilis fuit ex antiquorum lectione doctrina atque eruditio apparet. Præter hanc vero cum Mureto in dicendi genere, vel eruditione & disciplina similitudinem; duas res una opera consequemur; ut doctissimorum ea ætate hominum memoriam excitemus, ac veterum Scriptorum obscuris locis (sunt enim multæ earum quæ hoc in argumento versantur) aliquid lucis afferamus. Primum autem, cum eò majori cura præstandum nobis videatur, quò animadvertimus jucundissimæ rei, idest historiæ litterariæ campum quotidie magis opera doctorum virorum & navorum hominum excoli & purgari; dicemus hic veluti in antecessum de iis, ad quos litteræ nostræ datæ sunt; ut rerum quæ in iis leguntur argumenta hominum cognitio aperiat atque illustret: potissimum vero Paulli Manutii, Dionysii Lambini, Petri Possini, virorum utique doctissimorum, & Mureto conjunctissimorum rebus concludemus industriam nostram;

ſtram ; de ceteris , ubi ad eorum epiſtolas veniemus , quæ neceſſaria erunt , commemorabimus.

§. I. *De Paullo Manutio*.

1. DE Manutio adeo fuſe, adeo diligenter Apoſtolus Zeno in prœmio quodam verſionis epiſtolarum familiarium Ciceronis [1], ut paucis contenti eſſe poſſimus, quæ vel ille omiſit, his præſertim annis, ad quos litteræ noſtræ ſpectant, vel nullo teſte nominato eſt perſecutus. Et Paullum quidem hunc noſtrum ex Aldo genitum, & filia Andreæ Turriſani, nemo ignorat: Aldum vero patriam Baſſianum habuiſſe, qui pagus eſt agri Romani Sermonetæ proximus, bene Zeno ſuſpicatur, ex eo quod *Baſſianatem* ſe ipſe vocet; uti aliàs ſæpe Romanum: addo ego, nunquam illum in præfationibus librorum ſuis, cum Baſſianatem ſe nominat, *Romani* additamentum illud præterire [2], explicationis credo cujuſdam gratia, ut ubi Baſſianum, quod multi ignorabant, eſſet, edoceret. De Aldo, præter eum, quem modo appellavimus Apoſtolum Zeno, diligentiſſime in *Annalibus Typographicis* Michael Maittaire [3], cùm ea executus, quæ ad hominem ipſum ſpectant, tùm quæ ad librorum hiſtoriam, quos ille elegantiſſimis typis, & novo poſtea a ſe excogitato formarum, ſive litterarum genere [4] multos edidit cùm Latinos, tùm vero Græcos ab anno 1494. ad annum 1515. [5], qui fuit ejus vitæ po-

1 *edit. Venet.* 1736.

2 *In Theſauro ſive Cornucopia Græco edit. a.* 1496. Aldus Manucius Baſianas Romanus ſtudioſis omnibus. *In parte operum Ariſtotelis, qua Phyſica ejus continentur, edit. a.* 1497. Aldus Manutius Baſſianus Romanus Alberto Pio Principi Carpenſi S. P. D.

3 *tom.* 1. *pag.* 229. & *tom.* 2. *part.* 1. *pag.* 37.

4 *Vid. aliud ab eo inventum in characteribus Græcis ap. Maittaire Annal. Typogr. to.* 1. *p.* 237.

5 *Vid. eumdem Maittaire tom.* 2. *pag.* 233. *Franciſcus Aſulanus in Præfat. dictionar. Græc. edit. a.* 1524. Cum ſocerius noſter Aldus annis abhinc trigin-

tæ postremus, fato functus ante finitum Aprilem mensem; cum mense illo viri amicissimi atque eruditissimi obitum deploret Jo. Baptista Egnatius [1]; atque eodem an. Andreas Asulanus ad Ovidii Heroid. *mense Majo*, addens quatuor sibi orbos nepotes reliquisse. Paullus tunc annum ætatis tertium nondum expleverat, natus scilicet Pridie Idus Junii a.1512., ut colligere licet ex ejusdem epistola ad Guillelmum Pacium [2].

2. Mortuo Aldo, non tamen institutum ab eo veterum Scriptorum corrigendorum atque edendorum opus defecit, aut

triginta studia bonarum litterarum injuria temporum collapsa turpiter..... nobiscum restaurare conaretur, optimos quosque libros tum Græcos, tum Latinos imprimi perpetuo curabat. *Ita ergo explicandum, quod ad Simplicii commentarios in Physicos libros Aristotelis præfatur ann. 1526. idem Franciscus*; Cum trigesimum & amplius ab hinc annum Aldus Manutius ad rem litterariam restituendam adjecisset animum &c. *Atque ad ejusdem Simplicii libros de Cælo eodem anno editos Andreas Asulanus*; Annus fere agitur trigesimus, ex quo Aldus noster ......ad Græcas litteras pene conclamatas animum appulit. *Quatuor tamen annos se intermisisse* provinciam suam, *quod tota Italia bello arderet, testatur ipse Aldus epist. in Pindarum edit. a. 1513. post quos ait se rediisse ad labores, quos erat* jam viginti annos expertus. *Non est hic prætereundum, videri M. Musurum libris Græce edendis fuisse a Senatu præpositum a. 1503. Ita enim ipse de se Præfat. oper. Gregorii Nazianzeni edit. in ædibus Aldi a. 1516.* Jampridem enim a me cautum est, ut e publica Græcarum litterarum officina, cui liberalitate beneficioque Veneti Senatus tredecim jam annis præsidemus &c.

1 *In præf. ad Lactantium editum mense Aprili a. 1515. Maittaire to. 1. p. 229. & to. 2. p. 53. mortuum hoc anno collegit ex Musuri epistola Grammatica Græca præfixa, data Idibus Novembr. a. 1515. Sed nos commodius, ut videmur, ex Lactantio illo; & si certi essemus (quod probabile videtur) mortuo Aldo, noluisse Andream generum ejus dedicationem ponere, nulla mortis mentione facta, accuratius etiam tempus haberemus. Editus est enim* Catullus, Tibullus, Propertius *cum epistola Aldi nuncupatoria libri Marino Sannuto* Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri mense Martio MDXV. *Addas, mense Aprili Tertulliani Apologeticum editum dedicatumque ab Egnatio Gasparo Contareno, non appellato Aldo, quasi tunc viveret. Hinc adulto mense Aprili eum obiisse suspicor.*

2 *lib. IV. ep. 50.* Venetiis MDXXXIII. Prid. Id. Jun. qui mihi primus dies est anni XXI.

aut elanguit, sed strenue idem prosecutus est Andreas Aldi socer, publicique juris fecit multos libros eo ipso, & proximis annis; ut nec Aldum, magnum illum artificem atque magistrum, si bonorum luctus taceret, mortuum persentisceres: præsertim cum librorum subscriptiones eædem, quæ illo vivo postremis annis fuerant, perseverent, *In ædibus Aldi, & Andreæ Soceri* [1]: quæ quidem inscriptiones viros etiam doctos aliquando fefellerunt, ut vivum existimarent [2]. Accedebant Andreæ operæ socii comitesque, duo ejusdem filii Franciscus & Fridericus: qui quidem omnes curabant, ut illa veluti hæreditas de optimis Auctoribus benemerendi integra perpetuaque ad Paullum perveniret: quod in præfatione quadam Franciscus his ferme verbis prædicat [3]. Nec Scriptores modo formis excudebant, sed elegantissimis præfationibus ornabant. Itaque multas eorum legas [4], præsertim vero Francisci, qui quidem a Joh. Baptista Egnatio hæreditariam Aldi laudem

1 *Ita in Lactantio, & aliis multis: antea vero in epistol. ad Atticum* MDXIII. mense Junio, *Cæsaris commentariis* eodem anno *mense Aprili &c.*

2 *Fabricius in Bibl. Græc. tom.2. pag.615.* Primus omnium Aldus Manutius Tragœdias Æschyli Græce publici juris fecit Venetiis 1518. sed parum emendate. 3 *Ad Dioscoridem Græce editum* in ædibus Aldi & Andreæ Soceri a.1518. *scribens*: Nos autem eo consilio hæreditatem Aldi, quem loco patris habebamus, adire voluimus, ut illam integram filiis ejus, qui ex sorore nostra suscepti essent, conservaremus. 4 *Vid. Oppianum Græce editum a.1517. Artemidorum a.1518. Livium, Pomponium Melam, & Joviani Pontani opera eodem anno. Plutarchi vitas, & Horatium a. 1519. Scholia antiqua in Homerum, Polybium latinum, Apulejum* 1521. *Plautum, Trogum, Asconium a.*1522. *Ciceronis Philosophicos libros, Silium Italicum a.*1523. *Herodianum a.*1524. *&c. omnes hæ aliaque multa, Francisci sunt. Fridericus præfatur ad tom.* 2. *Galeni editi a.*1525. *Ad tom.* 1. 4. *&* 5. *Andreas. Ad to.*3. *Franciscus. Andreas præfatus est etiam ad Simplicium in Aristotelem de cælo a.*1526. *& de anima* 1537. *&c. Friderici nomen sæpius invenitur in libris multo post hoc tempus editis; ut in Aristotele edito a.*1551. *&* 1552. *in Olympiodoro a.*1551. *in Dione Chrysostomo &c.*

dicitur esse secutus [1]. Hi vero non a gentili nomine, sed a nomine patriæ sæpius se appellant, videlicet Asulanos [2]. Tandem mortuo Andrea anno 1529. (quo anno edita est *Recognitio Veteris Testamenti ad Hebraicam veritatem per Augustinum Eugubinum*, cum nota illa, *Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri*) intermissum est Aldinorum typorum opus; nec ad annum 1533. repetitum; quod etiam Apostolus Zeno observavit.

3 Nunc ad Paullum, a quo parentis Aldi mors nos aliquamdiu abstraxit, redeundum est. Eum Asulæ, oppido satis eleganti, magnam pueritiæ suæ partem traduxisse, prodit ipse de se, scribens Hieronymo Lippomano [3] in Turrisanorum, credo, domo, atque in magna rerum omnium abundantia, præterquam idoneorum magistrorum. Idem Manutius narrat Stephano Saulio [4], a prima pueritia ita quidem in litteris esse versatum, ut unam maxime spectaret eloquentiam, unam coleret atque admiraretur. Hominem scilicet ad ejus studium sua sponte flagrantem magis inflammabant, qui tum vivebant clarissimi viri Bembus, Sadoletus, Bonamicus, Polus. Fatetur tamen ipse Paullus, non multum se in ea facultate intelligere potuisse; & præter verborum ac nonnullarum sententiarum ornamenta, nihil agnovisse: donec venalibus magistris ereptum, Benedictus Rhambertus, qui paullum eum ætate ante-

1 *In epistola nuncupatoria Cornelii Celsi Cardinali Herculi Gonzagæ a.* 1528. Sed quid ego dicam, quanto studio Franciscum Asulanum tibi addictissimum feceris; qui hæreditariam Aldi laudem secutus, nihil non egit, ut bonæ litteræ cum Græcæ, tum Latinæ in dies majorem recipiant cultum?

2 *In Inscriptionibus sæpe* Andreas, Federicus, Franciscus Asulanus &c. *quas omnes vel uno in Galeno videre possumus. Atque illius Auctoris tomum* IV. *Hieronymo Aleandro, & tomum* V. *Joh. Baptistæ Opizoni nuncupans Andreas*, Vale, *inquit*, Asulanorum tuorum memor. *Diploma vero ipsius Clementis*; dilectis filiis Andreæ de Turrisanis de Asula &c.

3 *Epistolar. latin. lib.* 1. *epist.* 16. 4 *lib.* 1. *ep.* 3.

antecedebat, sed ex Gaſparis Contareni præſtantiſſimi viri conſuetudine & diſciplina verum hauſerat litterarum guſtum, erudire Manutium præceptis, atque exemplo ſuo cœpit. Præter Rhambertum, multum ſe debere Baptiſtæ Egnatio, affirmat in nuncupatoria epiſtola litterarum familiarium Ciceronis Maphæo Leoni [1]. Sed hæc ſpectant etiam ad id tempus, quo Aſula Venetias commigravit; quod quando acciderit, docere non poſſum. Cum ergo huic diſciplinæ magnum juvenis ingenium accederet, voluntas vero maxima; brevi tantum profecit, quantum ejus adoleſcentis opera demonſtrant. Sed currentem primò virium imbecillitas; deinde domeſticorum incommodorum impedimenta retardarunt. Cum enim totus eſſet in eloquentia excolenda, nec ſatis parceret valetudini, incidit in morbum; qui, cum eſſet per ſe gravis, eò etiam factum ait periculoſiorem, quod uſu librorum ſibi a medicis interdicto, magna eſt animi affectio, atque ægritudo conſecuta. Tandem biennio elapſo, priſtinæ eſt valetudini reſtitutus.

4. Sed ex eo incommodo emergentem aliud excepit, quod ipſe appellat *domeſticas controverſias* [2]. Quæ eæ controverſiæ fuerint, non ita pronum eſt dijudicare: neque illas ſubindicavit nobis vir ceteroqui diligentiſſimus Zeno. Manutius vero hoc ſolum contentus eſt affirmare, ſe eas neque ſedare minimo negocio, neque negligere ſine gravi ſuarum fortunarum exitio potuiſſe. Auguror ego, controverſias fuiſſe fortunarum quaſdam cum Turreſanis. Video enim, qui, vivo Aldo, ejus operæ ſocios ſe & adjutores profitebantur [3], mortuo repente ejus factos eſſe

 ma-

1 Ille mihi primum ad eas artes iter oſtendit, a quibus bene beateque vivendi ratio proficiſcitur. 2 *ep. Saulio lib.* 1. 3.

3 *Solus aliquando occurrit Andreas* in conſiliis Cepollæ *editis a.* 1504. In ædibus Andreæ Torreſani de Aſula. *In Campani etiam operibus a.* 1502. Per

magistros. Nam Clementi VII. primam Galeni partem cum dedicaret Andreas, ita præfatur; *Quo in Remp. litterariam animo, semper ego, & Aldus ille olim gener meus ..... fuisse videamur &c. cum præsertim vel hoc uno volumine edito nuper a me, patere cuilibet facile possit, me nullam sumptus magnitudinem formidando, nullumque laborem fugiendo, omnem operam meam, atque industriam eò conferre conari, ut in diem magis emendatam & locupletem librorum supellectilem litterarum studiosis nostra queat officina præbere ..... quotquot usquam fere tota Græcia simul atque tota Italia reperiri codices potuerunt, incredibili cura sumptuque, supra quam dici, absque ulla mendacii aut vanitatis suspicione, possit, conquisivi &c.* Et Clemens tamen in diplomate ibidem adjuncto, datoque *Andreæ de Torresanis de Asula, & hæredibus quondam Aldi Manutii Ro. in civitate Venetiarum commorantibus,* hæc habet: *Exponi nuper nobis fecistis, vos ad imitationem quondam Aldi Manutii Pii Romani, cujus impressoriæ artis successores estis, novos quotidie libros tam Græcos, quam Latinos eisdemmet characteribus, quorum ipse Aldus primus inventor*

Per Bernardinum Vercellensem jussu domini Andreæ Torresano de Asula. *Dubitat Maittaire, an idem sit hic noster, atque Andreas de Asula, qui legitur in libro edito a.*1486. Div. Thom. Continuum in IV. Evangelistas. Per Andream de Asula, & Thomam de Alexandria. *Eumdem esse arbitror ex hujusmodi subscriptionum similitudine, & sociis, qui ei adjunguntur. Nam qui in Ciceronis epistolis familiar. & VI. Decretal. a.* 1483. *& a.* 1485. *in Cicerone de Oratore jungitur cum Bartholomæo Alexandrino:* Per Bartholomæum Alexandrinum, & Audream Asulanum, *suppresso utriusque cognomine a.*1480. *in Virgilio cum commentar. Servii,* Arte... Bartholomæi Blavii Alexandrini, & Andreæ Torresani de Asula; *Jungitur cum Aldo, & Socer vocatur consueta deinde formula,* In ædibus Aldi, & Andreæ Soceri *ab a.*1501. *in Juvenali & Persio.* *Suspicor ergo initam tunc inter utrumque affinitatem, & circa illud tempus Aldum duxisse Andreæ filiam. Sequitur tamen diu postea in libris Aldi antiqua formula:* In ædibus Aldi, *ut in Euripidis Hecuba a.* 1507. *&c. aut alia:* Apud Aldum *in Rhetoribus Veteribus Græcis a.* 1508. *etsi ab hoc anno frequentius cum Andrea Socero conjungatur.*

falso hanc ejus inscriptionem et a Torresanis postea emendatam monuit Cl. Ab. Morelli qui invenit h. a. 1501. eundem cum inscriptione Aldi solius, paginis non numeratis, ut tunc solebat Aldus in alia pagina numerus habens

ventor fuit, cura & impensa vestra impressos in lucem edere. Deinde idem significare videtur, quod mortuo Andrea diu siluerit Manutiana officina; cum tamen non deessent Andreæ filii, qui opus prosequi atque urgere possent. Denique aliam video in libris posteriori tempore impressis; & commutatam priorem inscriptionem, atque hanc suffectam; *Venetiis apud Aldi filios, expensis vero nobilis viri Federici de Turrisanis eorum avunculi* [1]; postea aliam quoque [2]: *Venetiis apud Federicum Turrisanum*, ubi tamen insigne est illud Aldi, anchoræ cum pisce. Novatum quoque diploma est Pontificis Romani, atque inscriptum [3] *Federico de Turrisanis quondam Andreæ de Asula, impressori Veneto.*

5. Utcumque sit (nam in hujusmodi rebus diutius immorari hominis esset nimium abutentis ocio, & litteris) compositis, sive sedatis tantisper controversiis clausam, ut diximus, Andreæ Asulani obitu Manutianam officinam Paullus aperuit a. 1533. Apostolus Zeno hoc etiam addit; primum ab eo editum librum fuisse Ciceronis familiares epistolas, quas dedicavit Maphæo Leoni Patritio & Senatori Veneto tunc florenti litterarum, & sapientiæ fama; qui tamen cum novem post annos a patriæ charitate descivisset, perfidiæ damnatus est: itaque Manutio eas epistolas iterum edenti a. 1554. aliisque annis consequentibus [4], alius quæsitus est, cui eæ inscriberentur, Matthæus Senarega; eaque solum dedicatio nunc inter dedicationes præfationesque (Manutii) epistolis ejusdem postpositas legitur. Hoc quod Zeno asseruit, vereor ut verum esse possit, si subscriptiones librorum, quibus temporis nota continetur,

 con-

1 *In Aristotele Græce edito a. 1551. & 1552. In Olympiodori commentariis Græcis in Meteora Aristotelis a. 1551.* 2 *In Pselli commentariis Latinis in Physica Aristotelis a. 1554. In Etymologico magno Græco 1541. &c.*
3 *In commentar. Olympiodor. ad Meteor. Arist.* 4 *a. 1556. a. 1564. quas viderim.*

consulamus. Est enim inscriptio epistolarum hujusmodi; *Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andreæ Soceri mense Octobri* MDXXXIII. Sed alios libros leges cum nota anni ejusdem, sed priorum mensium. Atque ut omittam Ciceronis Rhetoricos libros cum inscriptione a. MDXXXIII. *mense Martio*, sive quia anni initium apud Venetos mense Martio dubiam facere notam anni potest, sive quia, non tam nova editio, quam vetustioris, idest anno 1521. renovatio quædam censeatur (est enim eadem non modo forma facta, sed paginis sibi perpetuo respondentibus) quid dicemus Decadi quinctæ Livii, ubi legitur *Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii Romani, & Andreæ Asulani Soceri mense Majo a.* MDXXXIII.? quid Pontani carminibus, ubi post versus inscriptos de laudibus divinis pariter extat, *Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andreæ Soceri mense Augusto A.* MDXXXIII. Sed Zeno nimirum in errorem (si ideo errasse existimetur) inductus est a nuncupatoria illa epistolarum Ciceronis epistola, ubi, post artis typographicæ commendationem satis uberem, addit Paullus; ut ea summam animo suo jucunditatem attulit, quod maximum decus pepererat, sic contra nunc dolorem haud sane mediocrem exhibere; *quod a nobis*, inquit, *aliquamdiu neglecta, præsertim eo tempore, quo retinenda diligentius fuerat, fortasse aliquam vulgo non optime de nobis existimandi materiem dedit: quod ego tamen ipsum æquiore animo ferrem, & tamquam in transcursu dissimulare possem, nisi aliena hæc culpa nonnullas avitæ nostræ laudi, & gloriæ tenebras offudisse videretur, quam antea pater Aldus dum laboranti rei litterariæ opem fert, primum sibi maximam, deinde nobis etiam, quos ille genuit, haud minimam quæsierat; qui certe cum optimis artibus & studiis tantum attulerit præsidii, quantum hodie studiosi fere omnes intelligunt, dignus omnino videri poterat, cujus non modo rei, sed etiam nominis hæredes essemus. Atque*

hæc

hæc quidem causa potissimum effecit, ut ad delendam injustæ notæ maculam in hanc me rationem darem; cum alioqui magis animus ad otium, aut institutum aliquod nostris studiis accomodatius inclinaret..... Itaque cum de suscipienda provincia tandem mecum ipse constituissem, primos labores, & vigilias nostras, ad emendandas Ciceronis epistolas, quas familiares vocant, conferre volui; a quibus potissimum, ut auspicarer, multæ scilicet rationes hortari me videbant: additque, se Baptistæ Egnatii hortatu atque præceptis confirmatum, hoc ipsum quicquid erat operis suscepisse. Qui hæc dumtaxat, neglectis a Manutio editis libris, leget, idem fortasse, quod Zeno, existimabit. Verum si illa ipsa attenctius, & libri hujusmodi inspiciantur, constabit, familiares Ciceronis epistolas, animi destinatione, cura, labore, atque emendationis studio majore primum Paulli opus fuisse, primum verò præcise atque absolute non fuisse: hoc enim libri quos diximus edocebunt; illud autem suadebit, quod ibidem Paulus subjungit, in Epistolarum familiarium castigatione, plus minus, octo menses consumpsisse, dum ad duodecim exemplaria magno cum labore conferret, quæ diligenter undecunque corrogata, hunc in usum jam per biennium sibi compararat. Neque hic est omittendum, quod pariter in ea dedicatione testatur, præter Egnatium, quem miris laudibus hominem extollit, magno sibi adjumento fuisse Johannem Pierium Valerianum, Lazarum Bonamicum, Benedictum Lampridium. In epistola vero nuncupatoria operum Lactantii scripta a.1535. Honoratum Faitelium.

6. Primos hos Paulli, & Manutianæ officinæ fructus, alii sunt, vel eodem anno [1], vel continentibus annis consecuti. Atque eo ipso anno Italicos etiam Scriptores vul-

1 *Ut Ovidii Fasti &c.* Venetiis in ædibus hæredum Aldi, & Andreæ Soceri mense Decembri MDXXXIII. &c.

gare aggressus est, Petrarcam [1], & Balthasarem Castilionem [2], cujus aureum librum sæpius postea typis suis emisit. Anno vero proximo, quo Valerium Maximum [3], auctores de Venatione [4], aliosque latinos Scriptores vulgavit, adjecit quoque animum ad Græcos; initio facto a Themistio; quod Victor Trincavellus Gaspari Contareno nuncupans eum librum affirmat; ejusque verba, quoniam illud quoque, quod nos superius de controversiis cum Turrisanis augurabamur, confirmant, nos hic ponemus: itaque ait; *Cum præclara illa & celebris Aldi Manutii officina, quæ semper bonorum librorum elegantem suppellectilem viris studiosis, ut copiose, ita feliciter subministravit ..... ob varias ejus morte, & mox Andreæ Asulani Soceri, ut fit, subortas perturbationes, non sine maxima litteratorum omnium jactura aliquot annis fere destituta, atque, ut ita dixerim, jam clausa*

1 Impresso in Vinegia nelle case degli eredi di Aldo Romano, e d'Andrea Asolano nell' anno MDXXXIII. del mese di Giugno: *quam editionem optimam vocat Vulpius*. 2 Il libro del Cortegiano del Conte Baldesar Castiglione. In Venetia nelle case delli Heredi d'Aldo Romano, e d'Andrea d' Asola suo Suocero nell' anno MDXXXIII. del mese di Maggio. *Alias editiones vidi*, In Vinegia nell' an. MDXLI. in casa de' figliuoli di Aldo. *Item a.* MDXLVII.

3 Venetiis in ædibus hæredum Aldi, & Andreæ Soceri mense Martio an. MDXXXIV. 4 *Gratius, M. Aurelius Olympius Nemesianus &c.* a. MDXXXIV. mense Februario. *Nefas puto, omitti hic quæ in commendationem Paulli habet Georgius Logus in epistola horum auctorum dedicatoria Antonio Fuccaro*; Hos itaque tres, quos diximus, auctores, mi spectatissime Antoni, cum in apertum, ut referrem, in animu mihi esset, idque Venetiis in officina, quam Aldus Manutius Romanus vir diligentissimus, & insigniter eruditus, deque renascentibus bonarum litterarum studiis præclare meritus elegantissimam, & nobilissimam instituit; quæ cum annis jam aliquot certis de caussis otiosa quievisset, hoc tempore eam cùm aliis rebus, tùm vero pulcherrimis characteribus renovatam Paulus Manutius Aldi filius moderatissimus juvenis, & litterarum studiis, ac honestis moribus egregie ornatus, paternæque virtutis, & instituti hæres & imitator instauravit: in qua re conficienda summi, & præclarissimarum artium doctrina celeberrimi, & instructissimi Johannis Baptistæ Egnatii consilio, opera, & industria plurimum se fatetur adjutum. Cum igitur ad editionem illam Paullus ipse, qua est humanitate, operam mihi suam deferret &c.

sa esset; suis tandem rebus compositis eorum filii .... eam aperire, ac etiam, quoquomodo possint, clariorem reddere decreverunt; atque ita, cum Latinis libris quam castigatissime excudendis manus jam admovissent, Graecos etiam ..... emittere statuerunt ..... inter quos ..... Themistii ..... non solum Philosophicas paraphrases, sed orationes quoque primùm excudere animo conceperunt. Themistium postea hoc ipso anno Isocrates, Ætius medicus consecuti sunt. In his vero libris edendis partim præfationes Paullus adjecit suas; quarum nonnullas in his postea recognoscendis vulgandisque omisit [1], partim Aldi patris illas retinuit [2], partim etiam Asulanorum [3] admisit.

7. A. MDXXXV. Paulus Romam adductus est; *Ecce me nescio quis* (ait Saulio [4]) *homo certe satis fortuna felix præmiis commotum, & blanditiis captum atque irretitum Romam abduxit, ubi cum aliquot menses, non in iis quæ semper amaveram litterarum studiis, sed inani officiorum genere consumpsissem; & ille, quem secutus eram, montes aureos pollicitus, vix minima præstaret; collegi ipse me; neque solum studiorum meorum, quæ intermiseram potius, quam dimiseram, verùm etiam rei familiaris, cui nisi consulerem, ipsa quoque jacere studia necesse erat, habendam mihi rationem duxi; quo consilio in patriam reversus, retuli me omnino ad veteres meas tùm legen-*

1 *Omisit nuncupatoriam Valerii Maximi Bernardo Georgio; Lactantii edit. a. 1535. Germano Minadoo; item Eustratii in Ethica Aristotelis Georgio Selva Episcopo Vaurensi, & Gallorum Regis apud Senatum Venetum Legato. Nonnullas etiam paulum immutavit: atque ita præfationis ad Sannazarii opera latina edita a. 1535. clausulam omisit, verbaque nonnulla aliter, atque ibi erant, posuit.* 2 *In Juvenale, & Persio edito a.* 1535. mense Martio. *In Isocrate Græce edito a.* 1534. mense Julio. *In Johannis Grammatici commentariis ad posteriora resolutoria Aristotelis Græcis a.* 1534. mense Decembri &c. 3 *In libro Balthasaris Castilionei:* Francesco Asolano alle gentili donne. Veggendo io, valorose Madonne, il Cortigiano del Conte B. Castiglione altre volte da me mandato fuori &c. 4 *lib. 1. ep. 3.*

legendi, *tùm ſcribendi exercitationes*. Quis ille homo fuerit, qui Paullum adeo fefellit, in multis ſuſpicionibus meis, nihil proferre certo poſſum. Nec tamen verum eſt inaniter omnino Romanum iter a Manutio ſuſceptum fuiſſe. Hoc enim lucri fecit, ut ſibi demereretur viros duos egregios, & ſingulares, quos beneficentiſſimos ſemper atque amantiſſimos expertus eſt, Marcellum, dico, Cervinum, qui Pontificatum adeptus Marcellus II. dictus eſt, & Bernardinum Maffæjum, quem vivum impenſe laudat, cum ei de Epiſcopatu gratulatur [1]; mortuum vero acerbiſſime lamentatur [2]. Marcello verò quam eſſet ipſe devinctus, declarat in epiſtola, quam Venetias jampridem reverſus dedit a.1539. De inita cum his conjunctione atque amicitia, aliiſque fructibus, quos ſibi Romana peregrinatio attulerat, multa ſcribit Mario Nizolio [3]. Nam ubi dixit, Alexandrum Farneſium a ſe adoleſcente (erat autem Paulus XXIII. annos natus) Romæ cognitum atque obſervantia ſingulari cultum, ſubdit; *Quo quidem tempore vehementer Urbs ipſa excitavit me atque acuit in ſtudio liberalium diſciplinarum, aſpectu ipſo antiquitatis, & multiplici ac varia hominum eruditorum ſcientia; ſed ut ingenue vereque fatear, proprie me expolivit aula Farneſii moribus ac litteris; cum viverem conjunctiſſime ac familiariſſime cum duobus præſtantiſſimis viris Marcello Cervino, & Bernardino Maffæjo, quorum alterum Pont. Maximum, alterum Cardinalem, utrumque immortalitate digniſſimum adverſa bonis artibus iniqua mors eripuit*. Amicitiam etiam inter Paullum, & Annibalem Carum, hoc opinor tempore, ſtudiorum atque ingenii ſimili-

1 *Epiſt. latin. lib.1. ep. 8. qua tamen diem adſcriptum habet in edit. Venet. apud Aldum a. 1580. & in alia ap. Hieronymum Polum a. 1588.* Kal. Maji MDXLII. *At Ughellus in Populon. Epiſc. creatum Epiſcopum ait primo Maſſenſem a.1547.* die 2. Martii (*ut habet editio Ughelliana vetuſtior to.3. pag.804. recent. die 12.* 2 *lib.1. lat. ep.3. Ital. lib.2. ep.9.*

3 *lib.2. ep. lat.3.*

militudo conciliavit. Nam scribens xv. Cal. Mar. a. 1555. Manutius [1], ante xx. annos amicum huic factum affirmat. Anno MDXXXXI. jam in patriam reductum, constat ex præfatione sive epistola Georgio Selvæ, qua Eustratii commentarios in Ethica Aristotelis illi dedicavit, deditque *Venetiis* a. MDXXXVI., ut ibidem adscriptum est. Patriæ verò restitutus ita se retulit ad veteres legendi ac scribendi exercitationes, ut hinc earum initium repetendum significet scribens Paulo Contareno: vigesimum enim earum annum, eo anno 1556. computat [2]. MDXXXVI.

8. Addit vero in superiore illa epistola Stephano Saulio, satis se in domestica re constituenda, & in emendandis antiquorum libris fuisse occupatum: & nihilominus accessisse curam laboremque *erudiendæ duodecim nobilium adolescentium Academiæ*; in eaque triennium consumpsisse. Si ut numerum, ita & nobilium adolescentium illorum nomina Paullus prodidisset; non ea nunc desideraremus, quæ sunt incognita. Auguror, in his fuisse, & Matthæum Senaregam, cujus *convictum, & contubernium* commemorat in dedicatione epistolarum familiarum Ciceronis, domique suæ eum receptum, atque eloquentiæ studiis eruditum narrat; & Paullum Contarenum. Nam huic postea a. 1556. scribens; *Te vero*, ait [3], *qui mecum in iisdem ædibus per triennium fere vixisti; qui quicquid es, de meorum consiliorum præceptorumque fonte fluxisti; cujus a laude, mea laus quodammodo pendet, te, inquam, mi Paulle, quantum in me erit, errare non patiar; teque, coactus amore, & officiis tuis hortari nunquam desinam, ut in veram ac sinceram eloquentiæ formam, cujus ego tibi excellentem pulchritudinem duorum veterum*

1 *ep. Ital. lib. 3. ep. 53.* 2 *lib. 1. ep. 11.* Vides me ipsum . . . . nullum pene diem intermittere, quin aliquid latine scribam; cum tamen ex quo lapidem hunc volvo annus jam vigesimus abierit. *Scripta est epistola a.* 1556. *alibi, ut dicemus, notam habet anni* 1554. 3 *lib. 1. ep. lat. 11.*

terum Oratorum exemplo sæpe demonstravi, tuæ mentis oculos acriter intendas; eamque tibi a me veris, ut arbitror, lineis designatam, ut aliquando tuis scriptis quasi coloribus coneris exprimere. Ceterum cur hoc illi nomen fecerit, atque Academiam vocaverit, non tam credo fuisse causam, quod simul omnes ad eloquentiam exercerentur [1], quam quod patris Academiæ memoriam renovare vellet, atque institutum etiam aliquando revocare; quod in emendandis veteribus libris atque illustrandis præcipue occupabatur: quare etiam in illis vulgandis ejus Academiæ mentio fiebat [2], aut ex Academia prodire dicebantur [3]: constabatque viris ea ætate doctissimis atque eruditissimis, quos hanc corrigendorum Scriptorum suscepisse provinciam vel ex unius Aldi præfationibus constat [4], atque etiam ex subscriptionibus librorum: nam Lucretio a se emendato subscribit Avancius; *Hieronymi Avancii Veronensis ingenio, & labore:*

1 *De nomine Academiæ ejusque nominis usu V. Quadrium hist. Poes. to.1. lib.1. dist.1. cap.2. part. 6.* 2 *Aldus præfat. ad Herodot. a.1502.* Has novem musas Herodoti tibi dono damus....., quæ multis exemplaribus castigatæ emittuntur ex Academia nostra in manus studiosorum &c. *In Præfat. ad Sophoclem a. 1502.* Sedentibus nobis his brumæ frigoribus in hemicyclo ad ignem cum Neacademicis nostris &c. Quamobrem septem Tragœdias Sophoclis parva forma..... sub tuo nomine volui ex Neacademia nostra prodire in publicum; *& in fine*, Venetiis in Aldi Romani Academia mense Augusto MDII. *In Præfat. ad Euripid. a. 1503.* Mille & amplius boni alicujus auctoris volumina singulo quoque mense emittimus ex Academia nostra. *In Præfat. ad Homer. Græc. inscripta Hieronymo Aleandro*; Homeri Iliadem Ulysseamque cum ceteris ejusdem Poetæ sub tuo nomine exire ex Academia nostra voluimus. 3 *In Xenoph. Hellenic. &c.* In Aldi Neacademia a. 1503. *In Ovidii Fast. &c.* In Academia Aldi a. 1503. *In Gregorii Nazianz. Carminibus a. 1504.* Ex Aldi Academia. 4 *Vide Præfat. in Quintil. ubi scribens Jo. Baptistæ Rhamusio*; Quemadmodum superioribus diebus in Quintiliano a te est factum; quem dum cursim recognosceret Naugerius noster..... assiduus illi adjutor hæsisti &c. *Præfation. Egnatii in Lactantium, ubi de Aldo*; Ille igitur aliis alia, mihi Cælii Lactantii Firmiani VII. Institutionum Divinarum libros, & reliqua disertissimi Christianorum viri monimenta corrigenda tradiderat &c.

lore: quem ego Avancium [1] aliis ejus Academiæ addendum puto [2], quos Zeno [3], Quadrius M. [4], aliique nominarunt. Hac novæ Academiæ cura ſolutus erat Paullus extremo anno MDXXXVIII. quo Venetiis egreſſus peregrinatus eſt in alias urbes, ut Bibliothecas luſtraret, & quæ nanciſci poterat operis ſui adjumenta perquireret. Extat Annibalis Cari epiſtola ſcripta hoc anno MDXXXVIII. [5] menſe Decembri, qua epiſtola vir doctus cum amiciſſimo homine Paullo conqueritur, eum ſe furtim ab amicis ſurripuiſſe, & quin ullus omnino quid rei eſſet cognoſceret, in Cæſenatem ſe bibliothecam abdidiſſe, & quaſi mortuum intuliſſe. Si jam aliquot menſes effluxerant, ut ibidem Carus ſignificat, cum hoc Manutius fecerat; neceſſe eſt triennium illud auſpicemur anno MDXXXV. Anno ergo illo Roma Paullus redierat, jamque erat fortaſſe Venetiis menſe Septembri, quo Sannazarii carmina vulgata ſunt [6]; Romanum vero iter ſuſcepit poſt Martium menſem, quo Lactantium cum præfatione illa ſua, Juvenalem, & Perſium emiſerat.

9. An-

1 *Colligo id ex epiſtola Avancii ipſius Valerio Superchio, præmiſſa editioni Lucretii Aldi (cui ſubſcriptus, ut dixi, Avancius reperitur)* menſe Decemb. MD. *in qua epiſtola Superchium rogat, ut Vincentio Quirino legendas, & caſtigandas commendet; additque;* Pili enim faciam quicquid alii maligne irridebunt, aut invidenter vellicabunt, ſi tecum hunc Academiæ noſtræ aſſertorem, approbatorem, ſubſcriptoremque nactus fuero: *poſtea vero Aldum impenſe laudat; concludens,* veſtria igitur ſtudiis Aldo aſſidente, laborea noſtros bonis non ingratos fore ſperamus. *Vide & ibidem epiſtolam Aldi ipſius Cardinali Carpenſi, & in Catull. &c. Antiquos vero Scriptores Aldo, ſive Aſulanis petentibus emendandos ſuſcepiſſe, ipſemet teſtatur ad Auſonium edit. a.*1517. Ecce Andreas Aſulanus .... meamque opem implorat.

2 Alberto Pio, Andreæ Navagero, Petro Bembo, Danieli Rainerio, Marino Sanuto, Angelo Gabrieli, Scipioni Carteromacho, Eraſmo Roterodamo, Jo. Baptiſtæ Egnatio, Benedicto Rhamberto, M. Muſuro, Benedicto Tirreno, Andreæ, Federico, Franciſco Torreſania. 3 *in V. Aldi.*

4 *hiſtor. Poeſ. tom.*1. *pag.*108. 5 *Vol.* 1. *ep.*37. *edit. Commininiana.*

6 Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andreæ Aſulani Soceri menſe Septembri MDXXXV.

9. Annus MDXL. notabilis est in Paulli vita, quod eo anno diffluta est societas Manutiorum, & Torresanorum. Apostolus Zeno [1] eam perdurasse affirmat ad annum 1554., quo ait nova quadam nota editos libros signatos, videlicet *In ædibus Paulli Manutii Aldi filii*. Sed mihi quidem alio spectare clausula illa videtur; atque id quod nunc volumus alia subscriptione significari *Apud Aldi filios*; quam primùm vidi in orationibus Ciceronis anno 1540. [2] editis; quæ rursus in iisdem cusis a. 1550. repetita est: in consequentibus vero annis 1542. &c. sæpius eamdem inveni [3]; atque etiam insigne illud Aldinum paullo immutatum; nam ornatius aliquanto anchora cum Delphino sculpta est, adscriptumque ad latera *Aldi filii* [4]. Sunt vero hi præter Paullum nostrum Manutius natu maximus, atque Antonius; Antonium latinis litteris, nostrisque his vulgaribus eruditum fuisse, ostendunt nonnulla, quæ ejus habemus. Cum enim Paullus clarorum virorum epistolas Italice scriptas collegisset, Antonius alterum librum adjecit, dedicavitque Paulo Trono [5]: Pere-

1 In vita Paulli *ad a. 1529. pag.* XIII. 2 *tom. 1.* apud Aldi filios Venetiis MDXL. mense Octobri. *An superiorum annorum ulla hujusmodi in Manutianis libris extet subscriptio, fateor me ignorare.* 3 *A. 1541. to. 3. orationum Ciceronis. In libro Balthasaris Castilionei.* Il libro del Cortegiano. In Vinegia nell'Anno MDXLI. In casa de' figliuoli di Aldo. *A. 1542. in Danielis Barbari commentationibus in Porphyrium, & in commentariis in epistolas Pauli ad Rom. & ad Galatas. A. 1544. in collectione epistolarum Italicarum*; In Vinegia nell'anno MDXLIV. in casa de' figliuoli di Aldo. *A. 1545. in libro Bartholomai Riccii de Imitatione; in versione epistolarum familiarium Ciceronis. A. 1546. in libro Liburnii inscripto*; Le occorrenze humane. *In Scipionis Capycii libris de principiis rerum; ubi & insigni anchora adjecta inveniuntur verba*, Aldi filii. *In Philippi Ecphrasi in Horatium. In* Pretiosa Margarita Novella de Thesauro ac pretiosissimo Philosophorum lapide. *A. 1547. in Medicis antiquis. A. 1548. in versione rursus edita epistolarum Ciceronis.* 4 *Vidi in libris minoris forma, id. ut ajunt, in 8. ab a. 1546. In libris maxima forma, sive in fol. ab a. 1551. in historia Veneta Bembi. Hos ego vidi: erunt fortasse antiquiores.*

5 *In editione Veneta a. 1554. qua tamen omissa est in editione a. 1564.*

Peregrinationes etiam a Venetis hominibus factas VII. edidit [1]: denique Vico atque Goltio antiquos nummos indagantibus subsidio atque adjumento fuisse, doctissimus eruditissimusque Senator Marcus Foscarenus testatur [2]. Uxorem duxit Antonius, ut ex Paulli litteris constat [3]: ex quibus etiam habetur, vix adolescentia egressum fortuito quodam casu (qualis ille fuerit non explicat, sed alibi [4] juventutis erratum vocat) solum vertere coactum fuisse. Compositis postea rebus, permissum est patriam reverti. Cum verò lex lata esset, qua recens data beneficia abrogabantur, Venetiis rursus detrusus, trienniumque procul a patria exulabat, cum Paulo Ramnusio scribebat Paulus VI. Id. Aug. an. 1555. jamque anno superiori 1554. Bononiæ constiterat [5], eoque Paullum, optimis a Bononiensi Senatu propositis conditionibus, evocabat [6]. Manutius frater natu maximus (ut de eo quoque aliquid dicamus) Ecclesiæ se addixit, & sacerdotium obtinuit; pro quo cum litteræ datæ essent Francisco Venerio Paulus gratias agit [7]: nec vero non mire eum diligebat Paulus, ut litteræ quas ægrotanti dedit, ostendunt [8]. Quod spectat ad Turrisanos, non incelebris fuit eo tempore Hieronymus, qui in libros Ciceronis Oratorios præfatur [9], & in Cæsarem [10], ubi una cum suis fratribus avitum aggressum se esse dicit munus tueri, ut optimos quosque libros, qua possit maxima diligentia, evulget. Fusius vero idem, cum luculenta testificatione benevolentiæ in Paullum, declarat in præfatione, sive in epistola nuncupatoria Rhetoricorum Ciceronis Hieronymo Contareno; *Suscepimus autem*, inquit, *nos quoque avitum munus, & id renovare, quantum vires nostræ ferent, contendemus,* *quod*

1 *De quo opere Cl. Marcus Foscarenus de Venet. litter. pag.434.*
2 *ibid. pag.386.* 3 *Ital. lib.3. ep.1. edit. Pisaur. a.1556.*
4 *ibid. lib.3. ep.17.* 5 *ibid. lib.3. ep.18.* 6 *V. epist. ibid. lib.11I, 29. & I. 9.* 7 *ibid. lib.2. ep.36.* 8 *ibid. lib.3. ep.37.*
9 *V. edit. Venet. a.1569.* 10 *edit. eodem anno.*

quod primus Aldus senior, nunquam satis laudatus, atque in posteritatem officiosissimus sustinuit, ut optimos quosque libros, nulla vel laboris, vel sumptus ratione habita, ederemus. Curabimus nos quidem, quantum in nobis erit, ut quod tanquam patrimonium gloriæ sibi relictum accepit, & auxit Paullus Manutius, quem non solum mirifice diligo, sed etiam maxime observo, nos quoque pro virili parte Andreæ avi, & Francisci parentis nomini, & memoriæ consulamus, ne quod Manutius patruelis noster, pie simul ac summa cum laude fecit, nos turpiter atque ingrate neglexisse videamur. Stimulavit sane nos ad hoc ipsum capessendum munus, familiæ quoque nostræ existimatio: quod non modo nos summo cum dolore, sed omnes boni, & bonarum litterarum cupidi jam cognoscerent, Aldinos libros, summis pridem vigiliis a Paullo Manutio emendatos, qui nunc Romæ septennium jam vivat, & doctrinæ atque virtutis suæ præmia uberrima percipiat, paulatim illo pristino nitore spoliatos, atque ita in pejus delapsos esse, ut citra nominis Aldini jacturam ferri amplius nequaquam posse putarimus. Hunc locum etsi aliquanto diffusiorem, proferre placuit, ut disjuncta fortunarum, disruptam animorum non fuisse societatem inter Manutios, & Turrisanos, pateret; quod & litteræ etiam Paulli ipsæ testantur [1]. Itaque hi Manutianum anchoræ insigne [2], & Aldinæ Bibliothecæ memoriam retinuerunt. Bernardus vero Turrisanus idem faciebat Parisiis, ut ex subscriptionibus pariter librorum [3] constat.

10. Sed

1 *Vide epist. Ital. lib.* III. 15. *dat. a.* 1555. & I. 8. *eod. anno scriptam.*

2 *De Aldi his insignibus lege qua tom.*2. *pag.*43. *Annal. Typogr.*

3 *In Francisci Vergara de Græca lingua Grammatica. Parisiis* MDLVII. Apud Guill. Morelium in Græcis Typographum Regium, & Bernardum Turrisanum via Jacobæa in Aldina Bibliotheca &c. *Diu duravit hæc Aldina Bibliotheca. A.* 1581. *in Cornelio Tacito typis elegantissimis excuso insigne Aldinum invenitur cum inscriptione in fronte libri*: Parisiis apud Robertum Colombellum via ad D. Johannem Lateranensem In Aldina Bibliotheca A. MDLXXXI. *Sic etiam in Mureti commentar. in Catilinarias &c.*

10. Sed redeundum est ad Manutium: quamquam quæ hactenus persecuti sumus, minime his eum annis otiosum fuisse demonstrant, sed retinuisse hæreditariam provinciam a patre acceptam, ut egregie de litteris benemereretur. Atque illud præclare inter cetera ab eo excogitatum est, ut diversorum clarorum Virorum epistolas populari sermone scriptas, collectas, atque uno veluti corpore conclusas vulgaret; quod opus, omnium ipsum instituisse primum, laudatus Senator Marcus Foscarenus asseveravit [1]. Institutum vero ab ipso opus Antonius frater, ut diximus, auxit, & amplificatum postea est etiam addito tertio libro. Anno 1546. uxorem duxit Margaritam Hieronymi Odoni filiam, sororem Caroli & Rinaldi. Hunc, ideft Rinaldum *Presbyterum* [2] Paulus vocat, & tria minora sacerdotia, sive beneficia, ut appellant, fuisse eidem collata significat Cardinali Carpensi [3], atque ibidem, miros in studiis progressus habere affirmat. Extat Rinaldi hujus Philosophica oratio de animæ immortalitate edita a. 1557.; eumdemque antiquitatis cognitione ornatum, qui Vico & Goltzio veteres nummos subministraverit, arbitratur vir doctissimus Marcus Foscarenus [4]. Carolo scribens Manutius [5], carissimum sibi eum esse testatur; de utroque vero hæc habet in epistola Bartholomæo Riccio [6]; *Fratres habet uxor mea duos, quos ego ambos unice diligo; contraque ipsi mihi singularem non modo benevolentiam, verum etiam observantiam præstant: probi sunt adolescentes, ingenio, modestia, virtute etiam ornati, una re minus laudandi, quod inter ipsos parum convenit; orta est inter ipsos post obitum patris de hæreditate dissensio; inde lis, inde odium. Quod nisi ego me interponerem; nisi utrumque prensarem, rogaremque per parentis manes, per solitudinem matris, per existimationem familiæ;*

1 *Hist. litt. Ven. pag.455.* 2 *lib.2. ep. Ital. 48.* 3 *ibid. ep.31.*
4 *Hist. litt. pag.386.* 5 *lib.3. ep. Ital. 47.* 6 *lib.2. ep. Lat. 5.*

conflictarentur assidue turpibus judiciis, gravi jactura famae, magno rei familiaris detrimento. Ergo ex horum sorore Margarita Paullus suscepit primò Aldum, cui Genethliacon scripsit nobilis poeta Petrus Angelius Bargaeus, misitque Regio cum epistola, quae inter Manutianas Italicas nunc quoque legitur [1], cui epistola quae hanc ibidem consequitur Paullus respondet. Sed mirum est mitti XVI. Cal. Decembris anni MDXLVIII. nam idibus Febr. A. MDXLVII. natum esse Aldum, idem postea testatus est in epistola praefixa Ciceronis libro, *De optimo genere Oratorum*, ubi legitur: *Venetiis Idibus Februar.* 1583. *more Veneto* (erat enim annus communi more 1584.) *quo ego die* 38. *ingredior annum*: Et in epistola praefixa Censorino *Venetiis Idib. Februar. a.*1580. (more scilicet Veneto, communi a.1581.) *qui mihi primus dies est anni* 35. Addo epistolam Paulli Simoni Thomae [2] scriptam mense Aprili a.1550. ubi ante triennium Aldum natum affirmat; item aliam Senaregae [3], in qua narrat, revocasse se Aldum domum, quod novem ferme annos expleverit. Data est autem epistola III. id. Januarii a. 1555. more Veneto, quem ferme sequitur in epistolis suis Paullus. Haec vero omnia in alium annum, quam eum quem diximus, convenire minime possunt. Quam in ejusdem rei testimonium adduxit Zeno clausulam epistolae Aldi in *Veterum notarum explanatione*, rem conturbare potius, quam confirmare posse videtur. Ait enim: *Venetiis* MDLXVI. (non 1556. ut errore, puto, typographi Zeno) *Ibibus Februarii*, *qui mihi primus dies est anni* XIX. Sed apparet, hic quoque typos errasse, & legi debere XXI. resque optime conveniet. Filiolo Aldi nomen, avi scilicet sui, cur esse voluerit, explicat pater amico [4], nimirum hujusmodi nomine quod seniorem illum Aldum revocaret in mentem, quoque ad bonarum

1 *lib.2. ep.23.* 2 *ibid. ep.24.* 3 *ibid. lib.3. ep.22.*
4 *lib.2. ep. Ital. 34.*

rum artium studium excitaretur, aures circum sonarent: ex qua etiam epistola discimus, ad illum diem VII. Id. Aprilis a. 1550. unicum hunc filium habuisse Paullum; atque in ea urbis parte habitasse, quæ vulgari nomine *Giudeca* dicebatur. Sed paulo post, alterum mater concepit, litterisque ad Bargæum scriptis [1] V. id. Decemb. quarto jam mense esse gravidam Paullus narrat; ubi & de Aldi ingenio, & corporis firmitate, paterna quadam animi mollitia delinitus lætatur. Filiolo postea auctum Paullum nusquam lego, nec dubito tamen; atque in tanto silentio hanc habeo suspicionem, filiam tunc ei natam esse, de qua collocanda sæpius postea in litteris suis agit. Quam vero Paullus fuerit in Aldo educando diligens, solicitusque, ne aut pravis moribus animum inficeret, aut perversa in litteris institutione errorem aliquem imbiberet; declarant litteræ cum Senaregæ, quas nominavimus, tum eæ, quas Hieronymo Odoni Socero dedit, quibus eum illi enixe commendat [2]. Neque hic omitti debet, a. 1547. adjecisse Paullum animum ad Romanas antiquitates explicandas; ut ipse post, cum librum de legibus ederet, significavit; ad quod etiam opus perficiendum eum hortatur Silvester Aldobrandinus in egregia illa [3] epistola, quam Paullo VII. idus Januarii a. 1548. scripsit.

 II. Sæ-

1 *Ibid. ep.* 39. Io sto bene, la Dio mercè, & il mio e dalla vostra musa celebrato Aldino non solamente parla, ma legge assai acconciamente, e mostra di dover havere, quel che vorremmo, ingegno e gagliardia di corpo.

2 *lib.* 3. *ep. Ital.* 10.

3 *En ejus particulam dignam, quæ hic inseratur, quod cum Aldi laudibus præclara vitæ præcepta contineat.* Non vorrei, che v' ingannasse una certa falsa apparentia delle cose del Mondo, & di una populare opinione, ma da savio consideraste, quanti Vescovi, quanti Cardinali, quanti Signori temporali son vivuti in somma felicità, vivente l' onorato padre vostro; i quali per la maggior parte, se non tutti, sono sotterrati in un eterno oblio e dimenticanza de gli uomini: dove quella virtuosa ed onorata memoria di M. Aldo vive, e viverà sempiternamente negli animi de' più virtuosi ingegni, e più sublimi, finchè saranno in pregio le buone lettere; le quali in gran parte si riconosceranno dall' industria e dili-

genza

11. Sæpius Paullum Romam cogitasse, sæpius etiam Romanum iter postremis præsertim annis ingressum esse constat. A.1543. iterum eò venisse, tertiò verò decennio post a.1553. scribit Apostolus Zeno. In litteris scriptis VI Cal. Jun. a. 1550. certiorem facit Paullus Hieronymum Dolfinum [1] mense medio Februario se discessurum Venetiis, & Romæ futurum ad medium Majum; additque breviorem hac ratione Romanum commorationem instituere, quam postulet amor in Bernardinum Maphæjum suus, & in Octavium Pantagathum. In editione Veneta epistolarum Italicarum Paulli facta a. 1560. epistola Andreæ Lauredano de veteribus numis eidem parandis [2], legitur data Romæ VII. idus April a.1552 ut necesse sit, Manutium etiam hoc anno Romæ ponere. Verùm, si postremum annum excipias, ideſt a.1553., de Romanis omnibus peregrinationibus aliis annis institutis, nullum ego proferre possum certum monumentum. Quivis enim novit, quam multa sint hominum cogitata, quæ inopinatis sæpe causis intercurrentibus, aut mutata voluntate, infecta relinquunt. Itaque quod volue-

genza sua. Et io che ho esperimentato in questa fortuna il comandare quasi del continuo alle più nobili città e provincie d'Italia, come fo ora a tutto questo Stato, essendo a piacer mio ed onorato, e temuto; non conosco vanità maggiore, che pascersi di vento, e fumo tale: & sommi avveduto, ogni altra cosa essere una continova peste de gli animi, e de' corpi di coloro, che reggono, che quella del potere col governo suo giovare ad altri, e difendere l'innocenza dalle afrenate voglie della corrotta natura de gli uomini in questo secolo. E siate certo, che in queste apparenti grandezze, fin che elle durano, sono travagli infiniti, dispiaceri senza numero, fatiche insopportabili con pochissima satisfattione; e finite, che elle sono, non se ne miete altro frutto che biasimi e calunnie, sotterrandosi il più delle volte le giuste e sante amministrazioni in un mare di false querele; torcendo l'attioni degli uomini, e dimostrandole fatte per altri fini &c. *lib.* 3. lettere volgari di diversi nobilissimi uomini *pag.* 74. *edit. Manut. a.* 1564.

1 *lib.* 2. *ep. Ital.* 42. 2 *pag.* 7. *lib.* 2. *ep.* 39. *Hujus epistolæ partem cum hac ipsa nota loci & temporis profert nobilissimus & eruditissimus Senator Venetus Marcus Foscarenus hist. litt. Ven. pag.* 386.

voluerit, quod etiam se paraverit, non continuo iter perfectum fuisse probat. Paulli verò testimonium in ea epistola a.1552. nullum est, si antiquior editio, qua etiam nos utimur [1], consulatur Pisaurensis a. MDLVI. Etenim non Romæ, sed Venetiis epistola data dicitur: nec verò est, quod Venetiis scribenti, cogitantique Romam convenire non possit; nisi mavis, a typographo, quod in numeris fieri facile est, peccatum esse, ita ut pro anno 1552. legendus sit annus 1553. De itinere Romano a. 1553. liquere debet. In epistola Francisco Coccio data Venetiis Prid. Cal. Mart. a.1553. more Veneto (idest communi supputandi more, a. 1554.) præterita æstate se Romæ menses circiter duos diversatum fuisse narrat [2]. Solere verò Paullum in hujusmodi epistolis annum non a Calendis Januariis, sed a mense Martio numerare, & ipse affirmat Mureto scribens (ut videre licet in iis quas vulgamus a.1559. scriptis V. id. Martii) atque etiam colligitur ex editis, præsertim ex iis, quibus Cardinalis Maphæii vicem dolet [3]: habent enim adscriptum diem IX. Cal. Febr. a.1553.; mortuum verò Maphæjum XVII. Calend. Augusti anni ejusdem 1553. ex epitaphio ejus constat, quod Ciaconius [4], Ughellus [5], aliique retulere [6]. Quamobrem ad hoc iter spectare puto epistolam [7], quam Roma scribit Roberto Gerundæ Nonis Maji, narrans in eo retinendo humanitatem trium Cardinalium Cervini, Poli, Maphæii. Postquam Roma reversus est Paullus, anno sequenti, idest 1554. filiolo auctus est, ut

1 *Per Bartholomæum Cæsanum pag.77. lib.3. epist.4.* 2 *lib.1. epist. Ital. 29.* 3 *ibid. ep.24.* 4 *tom 3. col.737.* 5 *In Episc. Populon.*

6 *Constituto obitus Maphæi huic diei officere videtur epistola Manutii ejusdem Hugolino Gualteruzio ibid. lib. 1. 31. data XVII. Cal. Maj. anni 1553. nam in ea quoque Maphæi mors commemoratur. Sed vitiosum esse adscriptum diem vel ex eo patet, quod recens ex ea morte importatam sibi calamitatem deplorat lib.2. ep.29. & 30. datis XI. Cal. Aug. 1553.*

7 *lib.2. ep. Ital. 12.*

idem nunciat Octavio Pantagatho epistola data XVIII. Cal. Febr. [1], & x. Calend. Christiano ritu sacro baptismate perfusum, imposito Hieronymi nomine, Carnesecho [2]. Hic ille est Hieronymus, quem Ragusium missum in Dalmatiam, ut a Paullo Bosio institueretur, cum ejus urbis Archiepiscopus esset Beccatellus Manutio amicissimus, novennem mortuum luget in epistola Johanni Sambuco [3].

12. Hoc quod hauserat ex filiolo nato gaudium, suborta valetudinis incommoda extinxerunt. Erat Paullus gracili corpore, infirmisque viribus: quare Gabrieli Catiano scribens a. 1543. [4] ait valere se, sicut solet, hoc est etsi non optime, sic tamen, studiis ut frui liceat; idque si perpetuo detur, hac sua tenuitate contentum fore. Atque ibidem, illud etiam habet, quod est animi probi & temperati; illam firmitatem, illa athletarum latera se nequaquam appetere, neque sibi venisse unquam in mentem, de natura conqueri, quod corpusculo se finxerit imbecillo: *gratias agam potius*, inquit, *quod effecerit, ut omnibus pene horis adversae valetudinis metu spectandu mihi ratio sit; & continentiam, quae virtus est, aut certe ad virtutem ducit, cogar amplecti*. Tenuitate tamen illa, qua contentus erat, frui diu non licuit. Nam hoc ipso a. 1554., ut antea diximus, tertiana eum febris invasit. Sed alter fuit multo molestior morbus, quo se afflictum dolet, describitque Faustino Delphino litteris datis x. Cal. Jan. a. 1554. [5]; pituitam scilicet, qua vexatus diu fuerat, defluxisse in dexterum oculum, ejusque usum eripuisse. Sperat quidem se eo incommodo relevatum iri brevi; sed anno etiam insequenti il'o eodem laborasse, liquet ex litteris, quas Prid. Id. Maj. a. 1555. Praesuli Carnesecho dedit [6], significans, morbum quam consueverat graviorem esse factum, & solum ante quatriduum relevari

1 *ibid. lib. 1. ep. 23.* 2 *lib. 1. ep. Ital. 24.* 3 *lib. 4. ep. Lat. 36.*
4 *lib. 1. ep. Lat. 9.* 5 *lib. 1. ep. Ital. 7.* 6 *ibid. ep. 5.*

vari illo cœpisse: ita nimirum, qui hujusmodi mos est morborum, minuebatur, & per vices veluti ingravescebat. Et Beccatello quidem scribit [1] v. Id. Febr. a. 1555. humorem, qui superiore anno largiter defluebat ex oculis, parcius nunc manare, & paulatim exsiccari. Sed necesse est dicere, iterum molestiorem ei factum; cum eodem anno VIII. Cal. Jun. rem veluti novam atque amico gratissimam futuram renunciet Octaviano Ferrario [2]; se nunc denique morbum, postquam cum eo multos menses pugnaverat, & sanguinem miserat, attritis quoque diuturnitate illius viribus, ut sæpius illi succum'ere putaretur, devicisse: itaque destinasse animo, mense Julio ad balnea se conferre, & medio Septembri Romam. Quod destinaverat perfecisse, & Julio extremo discessisse Venetiis, ex epistola Davanzati quadam, quam Hieronymus Lagomarsinus vir diligentissimus elegantissimusque [3] vulgavit, liquet. Sed vere nihil nisi inducias a morbo illo suo impetravit. Etenim Prid. Cal. Dec. quod amicum non visat, excusationem affert [4] oculorum; quos habere infirmos jam annum affirmat. Anno etiam sequenti 1556. v. Calend. Febr. [5] eadem de causa prohiberi se dicit, quominus lucem videat; atque eadem est querela amicissimo viro Jasoni de Nores paullo ante, ideſt XIII. Cal. scripta [6]; pituita se ab aliquot mensibus affligi, quæ oculis insederit ita, ut pedem raro e cubiculo, nunquam autem domo efferat: sexcenta adhibuisse remedia, in primis vero severissimam victus parsimoniam, quæ efficere aliquid potuerit, non tamen omnia: quamobrem & lucem fugere, & quicquid morbum augere posse diceretur, litterarum studio excepto. Hoc etiam anno XV. Calendas Roberto Gerunda affirmaverat [7], biennium oculis laborare, conarique medi-

1 *lib. 3. ep. Ital. 42.* 2 *lib. 1. ep. 10.* 3 *Ad epistolas Julii Pogiani tom. 2. pag. 166.* 4 *lib. 3. ep. Ital. 48.* 5 *ibid. ep. 32.* 6 *ibid. ep. 28.* 7 *ibid. ep. 26.*

medicos a litteris eum avertere ; a se verò, ut eas dimittat, nunquam impetraturos, sed ut intermittat aliquo temporis intervallo. Ad hoc ergo tempus spectare credo, quod Hieronymi Faleti versus cum ederet a. 1557. eidem præfatur; *De tuis autem erga me officiis quid agam pluribus? Quæ cum & multa sint & maxima; tum vero illud excellit, quod in hac mea satis diuturna oculorum valetudine, venire domum meam quam sæpissime, animumque meum, tristibus curis affectum, tuo aspectu ac sermone recreare solitus es*. Erat enim, quod alibi [1] idem testatur, *cum natura, tum valetudine & morbo subtristis*, nec facile se ad hilaritatem traduci sinebat. Cum melius se haberet, Venetias iterum reliquit, unde se abiturum Carolo leviro suo prædicit, jubetque cubiculum sibi parari hujusmodi, ut ventorum vim, & frigus arcere possit [2]. Si vera est nota temporis, quæ nunc in epistolis Manutii legitur (in ea enim quam ex diversis Scriptoribus collectionem instituit alia erat posita) ex plebe Sacii litteras mittit [3] Paullo Contareno, quibus se lætitia perfusum significat, quod in illam solitudinem ex hominum frequentia divertisset, atque ad ea quæ homini carissima sunt in vita uxorem ac liberos suos rediret. Asulæ etiam fuit: sed vix eò pervenerat, cum tota pœne ejus familia cœpit ægrotare, ut habet in litteris Fabio Stellæ [4], atque in aliis Hieronymo Lippomano [5]: *Nunc*, inquit, *me cupidum urbis, tuique maxime ac paucorum tui similium, tenet tamen in his locis uxoris meæ morbus, de qua jactor varie tamquam fluctibus, modo spe, modo metu...... sed certe nimis acerbe fortuna mecum egit, quæ me, de me ipso, ut scis, ac de mea valetudine sollicitum, alienis etiam malis implicuerit. Asulæ quidem, oppido satis eleganti, ubi magnam pueritiæ meæ partem traduxeram, omnes mihi jucunditates, omnia gau-*

1 *lib. 2. ep. Lat. 13.* 2 *lib. 3. ep. Ital. 47.* 3 *lib. 1. ep. Lat. 11.* 4 *lib. 2. ep. Lat. 13.* 5 *lib. 1. ep. 16.*

gaudia, tum in fratris convictu, tum in veterum amicorum consuetudine fixeram: cecidit contra. Frater enim ægrotavit diu, neque dum firmus est: amicis autem qui possum frui, cum uxorem multorum dierum morbo conflictatam, nunc incerta vitæ spe animam trahentem, in oculis habeam? Uxore & fratre ægrotantibus, ipsum quoque affectum morbo jacuisse, in iisdem litteris Stellæ narrat, & Francisco Vargæ [1]; ubi etiam addit, jam se minus quam antea delectare, ac pœne displicere cœpisse totum consilium illud de lacu Benaco incolendo; & Venetias cogitare. Et Venetias quidem rediit ea via, quam M. Antonio Nattæ describit [2]. Venetiis verò commoratum anno sequenti 1557. quamquam ejus amicissimus Annibal Caro id expeteret, ut Parmam se conferret [3], litteræ Christophoro Madrutio [4], & ea, quæ deinde narrabimus, declarabunt: volumus enim hic quæ ad morbum illum Paulli spectant, persequi omnia. Anno 1558. ingravescere rursus cœpit. De pituita Paulli scribit eidem Annibali Caro Joseph Pallavicinius [5]; & se affectum male ipse significat Silvio Antoniano lamentabilibus sane litteris [6]; *Jaceo nunc & langueo miserrime, nec mihi cæli mutatio profuit, nec novis remediis locus est, quæ jam omnia frustra consumpsi*; eodemque a. 1558. Stephano Saulio [7], ubi de uxoris morbo scripsit, hæc de suo; *Ego vexor acerrime anniversariis oculorum doloribus; quos sanare, cum jam pæne tentata sint omnia, humanæ artis esse non puto: remedia sunt ab illo uno, qui malis cunctis medetur, cœlesti medico expetenda: is mihi optimam, ut spero, valetudinem aliquando restituet; si hoc minus, muniet me saltem ea virtute, qua res adversæ facile perferuntur.* Spectant hæc postrema ad hominis pietatem & patientiam demonstrandam: quam quidem Deus, resti-

1 *ibid. ep.1.* 2 *Vide lib. III. ep. Lat. 34. & 35.* 3 *vol 1. ep. 86. edit. Comin.* 4 *lib. 1. ep. 12.* 5 *ibid. vol. 3. pag. 186.* 6 *lib. 2. ep. Lat. 4.* 7 *lib. 1. ep. 5.*

restituta aliquando valetudine non sine medicorum & eorum celeberrimi Falloppii ope, remuneratus est. Itaque sic Jo. Baptistæ Pignæ scribit [1]; *Ego me ad litteras, a quibus invitus discesseram, revocare cœpi, adeptus usum oculorum, quem antea desperabam, divina primum ope, in qua statuere omnia consuevi, deinde Gabrielis Falloppii scientia singulari: cui viro, quanti hanc lucis usuram, idest quanti vitam facio, quanti etiam præclara litterarum studia mihi sunt, quibus vix ipsa vita pluris est, uni plane totum acceptum refero.* Cum in eadem epistola scribat, Alphonso Duce creato se gratulatum Ferrariæ esse; sequitur, elapso Novembri a. 1559. [2] hæc scripsisse, & quæ nuper acciderant narrasse. Ad idem tempus pertinere videtur (nam de Duareni quasi recenti obitu mentionem injecit) quod Mureto [3] narrat; *Ego nunc, quod acceptum divinæ benignitati refero, quodque tibi puto fore jucundissimum, valetudine utor satis commoda, oculis quidem optimis, quod aliquot annis non contigit: itaque cum otium non ferrem (scis enim me quiescere non posse) commentaria in reliquas Ciceronis epistolas cœpi texere.*

13. Atque hinc nimirum intelligimus his annis, quibus afflicta adeo valetudine, ac potius perdita usus est, parcere sibi aut studiis suis non potuisse. Itaque in epistola quoque Paullo Contareno scripta a. 1557. vigesimum jam esse annum affirmat, ex quo nullum pœne diem intermittit, quin aliquid Latine scribat: & Gerondæ, quod superius adnotavimus, se medicis, qui perpetuo illi studia interdicta esse volebant, vix intermissionem aliquam esse largitum; denique in litteris Jasoni de Nores, quibus morbum suum describit, ubi dixit quæ valetudini nocent fugere se omnia, excipit studium; ibidemque opera sua affecta atque inchoata, propediem perfecta exitura significat. 1. Commen-

1 *lib. 4. ep. Lat. 45.* 2 *V. Murator. in Annal. Ital. ad h. a.*
3 *lib. 5. ep. Lat. 19.*

mentarium in orationem pro Sextio, quem se ait scribere in exemplum, quo modo in ceteras commentari oporteat. 2. Commentarium alium in epistolas ad Brutum, & Q. Fratrem. 3. & 4. Antiquitatum Romanarum libros duos, idest de legibus & Senatu. 5. Epistolas a se Latine scriptas. 6. Quæstiones antiquas. Cogitabat etiam de arte Rhetorica & de imitatione scribere, ut Octavio Ferrario litteris datis VIII. Cal. Jun. a. 1555.[1] affirmat; atque eidem epistolæ libellum subjicit Italice scriptum de Officio Oratoris. Eodem etiam anno Philippo Gualdo alium libellum mittit[2] de quinque partibus Oratoris. Commentarium in orationem pro Sextio scripsit hortante atque impellente Bernardino Maphæjo Cardinali; edidit vero post ejus mortem Antonio Ælio Polæ Episcopo inscriptum, ut Præfatione ejusdem docemur. Commentarium in epistolas ad Brutum & Q. Fratrem editum vidi a. 1557. cum epistola nuncupatoria Alphonso Carafæ, in qua latine scribendi studium enixe commendat, atque ab obtrectatorum vocibus defendit. Verebatur scilicet[3], ne Italici nostri tanta cura, Latinus paulatim obsolesceret: qui quidem metus aliorum summorum virorum fuit, præsertim Jacobi Sadoleti[4]. Sed nihil hujusmodi verendum illis temporibus erat, quibus qui unum osculabantur, alterum quoque adamabant, excellebantque in utroque; ut Bembus, ut Castilionius, ut Molza, ut Casa; nec verendum nunc esset, nisi juvenum nostrorum, studiorum fervor tepuisset, atque elanguisset industria. Eodem a. 1557. Paullus librum *de legibus* edidit (impressum iterum biennio minori forma, ut ajunt in 8.) & Cardinali Hippolyto Estensi dedicavit. Erat hic Antiquitatum Romanarum, quas Petri Bembi & Bernardini Maphæii Cardinalium suasu, sed Maphæii præcipue, ut in præfatione ad commentarium ora-

1 *lib. 1. ep. Ital. 10.* 2 *ibid. ep. 34.* 3 *Vide lib. 1. ep. Lat. 11.*
4 *Vide epist. famil. Bemb. lib. 3. ep. 25. Sadolet. lib. 2. ep. 1. 2. &c.*

orationis pro Sextio declarat, perſequi omnes in animo habebat (habebatque jam, ut in præfatione teſtatur, librorum materiem omnium non modo coactam in unum, ſed etiam ſatis diligenter in partes diſtributam) ordine ſibi propoſito, ſexta pars, quam ceterarum veluti ſpecimen emittere primam voluit. Alias partim inchoatas, partim affectas reliquiſſe, tradit Aldus filius in præfatione ad librum *de Senatu*, quem poſt Paulli obitum a. 1580. typis ſuis edidit; quinquennio autem poſt typis Franciſci Zannetti librum *de Civitate Romana*, quibus liber additus eſt *de Comitiis*. Quam diligenter in his ſtudiis Paullus verſaretur, & libri ipſi oſtendunt, quodque ait in *Præfatione ad Kalendarium Romanum*, in Romanis rebus cognoſcendis jam decennium deſudare, & eximia ejuſdem cura colligendi veteres nummos, aliaque vetuſta monumenta, unde conficere, ſive exornare opus ſuum poſſet. Itaque de hoc Antonio Auguſtino viro in hac præſertim facultate præſtanti ſcribit accuratiſſime [1]: De eo etiam libro, ut videret, an hac plane ratione in reliquis pergendum eſſet, eruditorum hominum judicia requiſivit [2]. In illum *Legulejos quoſdam* detrahendi ſtudio incurriſſe, ſcripſerat Manutio Saulius, quos ipſe contemnit. His non annumerandus Cujacius, quem non ſatis honorifice de his libris ſentire, & ſcribere videmus [3]. Conatus tamen Paulli, opuſque ipſum illis temporibus egregium, & ſingulare alii laudarunt, Vincentius Portulaca, Antonius Auguſtinus, Marcus Antonius Natta, Lælius Taurellus, Vidus Pancirolus, quos Saulio reſpondens Paullus recenſet. De latinis epiſtolis, quod erat opus quincto loco a Paullo memoratum, nihil dicendum eſt; ſunt enim in manibus omnium, & præter Latinas Italice

1 *lib.2.ep.Lat.8.* 2 *V.ep.Lat.lib.*1.14. 3 *lib.6.obſerv.c.25.* Idem qui ambitum deportatione in decem annos coerceri lege Julia ſcripſit, dum, ut eſt in proverbio, faber cum ſit, alia tractat, quam fabrilia, edito de legibus libello, Deus bone, quam errat ſæpe!

lice ſcriptæ, quas nos habere diximus editas Piſauri a. 1556., atque ad hunc ipſum annum pertingunt. De his, quas aliorum ipſe Italico pariter ſermone ſcriptas collegit, jam diximus. Sed præter has, Latinas quoque habemus ab eodem editas a. 1556. hoc titulo; *Epiſtolæ clarorum virorum ſelectæ de quamplurimis optimæ ad indicandam noſtrorum temporum eloquentiam*, de quibus quidem hæc placet adnotare, poſtremas, quæ incogniti veluti auctoris proferuntur, eſſe Manutii ejuſdem, inter Manutianas nunc collocatas *libro primo* 11. 9. 10. 8. Sunt illæ poſtea additis aliis nonnullis iterum ab aliis impreſſæ, retento eodem titulo [1], ſive etiam alia quapiam ratione ex diverſis collectæ [2]. Verum ſicuti Paullo hanc laudem tribuunt, ut colligendarum epiſtolarum, quæ populari hoc ſermone noſtro ſcriptæ ſunt, auctor fuerit, ita hanc illi aliam latinarum e diverſis Scriptoribus collectarum ſimiliter aſſerendam puto.

14. Ut vero Pauli ſtudium atque induſtria, ita ejuſdem typographicæ officinæ aſſidua opera, multa his annis edidit; vereque ſcripſit ipſe Ludovico Beccatello [3] a. 1555. nomen non mediocre obtinere; idque totum ſe ei debere confitetur. Manutium ſcilicet, *homo antiquæ probitatis, humanitate ac doctrina præſtans*, ut ipſe eum vocat [4], poſt obitum Maphæii ita complexus fuerat, ut omnem in ſuis commodis atque ornamentis curam, & cogitationem fixiſſe videretur. Unus ſi annus ſumatur, puta 1554., mirum eſt, tam multos una ab officina libros, præſertim cum adeo diligenter a Paullo recognoſcerentur, prodire potuiſſe. Nam

cum

1. *Coloniæ Agrippinæ ap. Joannem Gymnicum a. 1586.* 2 *V. epiſtolas clarorum virorum a Johanne Michaele Bruto collectas &c.* 3 *lib. 3. ep. Ital.* 42. La ſtampa lavora con riputazione, ajutata da que' commodi, che le ha dati la benignità di V. S. i quali ſono ſtati così fatti, che gli ſtudioſi delle buone lettere devono ſapere grado non meno a lei, che a me, di tutto quel beneficio, che da queſta mia induſtria ricevono ed aſpettano.
4 *lib. 1. ep. Lat. 5.*

cum nota ejus anni nos quidem vidimus epiſtolas familiares Ciceronis; epiſtolas ad Atticum, ad M. Brutum, ad Q. Fratrem; orationum ejuſdem tomos tres, Rhetoricorum tomos duos; Catullum cum commentariis Mureti; Commentarium Franciſci Luiſini in librum Horatii de arte Poetica; Rapicii de numero oratorio libros v. ejuſdemque carmina; Italica carmina Laurentii Medices [1]; denique *Sancti Joannis Damaſceni adverſus ſanctarum imaginum oppugnatores orationes tres*: nec dubito eſſe alia, quæ videre ipſe non potui. Diximus vero, ab hoc anno 1554. aliam ſubſcriptionem apparere in his Paulli libris, qua non Aldi filios, ſed unice ſe ipſe appellabat, idque adnotaſſe Apoſtolum Zeno. Atque illam quidem ineſſe in epiſtolis, ceteriſque eo anno editis Ciceronis operibus, in quorum calce legitur, *apud Paulum Manutium Aldi filium*; item in Catullo Mureti; anno vero conſequenti in Virgilio, Horatio cum adnotationibus Mureti, Terentio ejuſdem, Tito Livio; denique in omnibus, quos proxime conſequentium annorum viderim, teſtari poſſum. Alii tamen anni prioris 1554. conſuetam notam habent *apud Aldi filios*, vel Italice: *In Vinegia in caſa de' figliuoli di Aldo*, quæ eſt in Laurentii Medicei carminibus; vel tandem nullam, ſed Venetæ urbis nomen dumtaxat & annum, ut ille s. Joh. Damaſceni liber. Neque in hoc tamen arcani aliquid ſubeſſe puto; ſed quamdiu Venetiis fuerunt Aldi filii, ideſt cum Paullo Manutius, atque Antonius, ſimulque eidem operi omnes inſtiterunt, aut ſaltem eſſe Venetiis potuerunt; tamdiu illam inſcriptionem retentam; his a patria diſcedentibus [2], aliam ſubſtitutam, in qua Paullus unice qui ſolus ſubſtiterat nominabatur. Nullam ergo hujuſce commutationis cauſam, quod Zeno volebat, ſuſtinent Tur-

1 Poeſie volgari nuovamente ſtampate di Lorenzo de' Medici.
2 *Vid. ep. Ital. lib. 3. 37. &c.*

Turrisani. Bene autem factum, ut Paullo in tanto opere quasi socius & comes Muretus accederet. Venit enim Muretus, ut dicemus, Venetias eo ipso a. 1554. atque ingeniorum & virtutis similitudo statim utrumque conciliavit. Testes sunt mutuæ litteræ, quibus & consilia communicant, atque alterius operam alter implorat. Accedunt munera a Manutio, quibus, credo, testatam suam voluntatem amico esse volebat: itaque Muretus hæc adscripsit manu sua in Stobæi Eclogis Græcis: *Paulus Manutius M. Antonio Mureto dono dedit* MDLIV.

15. Anno 1555. Paullus postquam oculorum, quo diximus, morbo levatus aliquantò est, Bononiam se contulit, credo [1], ut fratrem exulem videret, & præsens consolaretur, simulque cœli mutatione, atque amicorum conspectu animum ac corpus fessum diuturnitate morbi recrearet. Bononia Prid. Cal. Octob. scribit Josepho Tramezino [2], non satis valenti corpore se discessisse a suis, cum vero viæ incommoda accessissent, Bononiæ graviorem factum esse morbum, nec dum ex eo fuisse recreatum, cum in Beccatelli villam (Pratalbinum hanc esse nomine alibi [3] indigitare videtur) secessit, ibique brevi modica corporis exercitatione adjutum, hilaritate animi, ruris amœnitate, & cœli temperie convaluisse; necesse tamen esse sibi, ob insperatum quemdam eventum, mensem ibi commorari: quare Aldi institutionem, & familiam genero commendasse. Extat epistola Hieronymo Odonio [4], in qua de Aldo, quem matri

1. *Vide lib. 3. ep. 17. Ital.* 2 *lib. 3. ep. 46.* 3 *lib. 3. ep. 42. 52. & 3. Patet ab eo distare eodem aut simili nomine loco, quem etiam Marius Nizolius edito Thesauro suo nobilem fecit. Vide eum editum ex Prato Albuini anno ab ortu Christi* MDXXXV. 4 *lib. 3. ep. 10.* Le ricorderete, che di rado lasci andare Aldo a casa, per isviarlo quanto meno si può dalla disciplina del suo diligente maestro: e andandovi alcuna volta per le bisogne necessarie, guardi ch' egli non trascorra nell' insolenza, alla quale pare, che accen-

matri commendatum esse vult, multa; addit vero (quod insperatus ille eventus qualis sit declarat) Bononienses, cum eum honorificentissime atque amantissime suscepissent, postulasse, ut patria relicta, in eam urbem commigraret cum familia. Amicis vero Octaviano Ferrario [1], & Francisco Martellio [2] narrat, cum de eo actum esset, omnium suffragia conspirasse, ut aureis nummis (scutatos dicimus) 350. in singulos annos conduceretur, aliisque commodis, quæ quadringentis universim æstimentur, nulla alia conditione, nisi ut libris qui utiles essent, & urbis nomen augerent, edendis operam daret. Hæc Septembri mense (de die vix convenire [3] inter se litteræ illæ videntur) acta sunt, & ad conditiones has excipiendas, fratris præcipuè causa, qui id volebat [4], Paulli animus inclinabat. Cum tamen, licet stipen-

accenni la sua naturale fierezza di volerlo trasportare: ed è quasi un' ordinario, che questo vitio i migliori ingegni accompagna: nondimeno io amerei più tosto, ch' egli avesse grosso e tardo ingegno con la modestia, che l' insolenza con acuto e presto ingegno. *Idem fere Tramezino*. E sopra tutto desidero vi sia a cuore ricordare al maestro di Aldo, che non attenda meno all' insegnarli modestia e bella creanza di costumi, che grammatica o rettorica. Percocchè io amo meglio di vederlo buono che letterato. Il fanciullo ha di molte buone parti e mi porge speranza di ottima riuscita; ma mi dà noja quella sua più tosto arroganza che fierezza: perchè lo fa alcuna volta uscire de' termini dell' ubbidienza: e tanto maggiormente si vuole tenerlo in briglia, e reggerlo con alquanto severa disciplina, or ch' egli è nell' età, che più facilmente alla diritta via de' lodati costumi si lascia rivolgere. Veramente questo vitio, al quale inchinevole il veggio esser per natura, pare, che accompagni, quasi per un ordinario i più eccellenti ingegni: a me non piace questa giunta; e per levarla ogni studio porrò. 1 *lib*. 3. *ep*. 17.

2 *ibid. ep*. 3. Questa mattina di consentimento universale nel reggimento è passato il partito, che io sia condotto con provisione di 350. scudi l' anno & altri commodi, tanto che la cosa ne va alli 400. l' utile è assai grande... ma l' onore è maggiore, non essendomi da questi Signori verun obbligo imposto, salvo che di aver cura, che si stampino que' libri, onde possa lo studio trarre profitto, e la città riputazione; *data est epistola Prid. Cal. Octobr. a*. 1555. 3 *Epistola lib*. 3. 17. *data est* III. *non. Sept*. Questi Signori Bolognesi jeri mattina con tutti i voti presero il partito, che io sia condotto per sei anni con provisione di 350. scudi &c. 4 *lib*. 3. *ep. Ital*. 22. & 34.

pendio contentus esset, alia quædam Paullus postularet [1], res diu extracta est; de quo ille queri aliquantum videtur scribens Palæotto [2]. Anno 1556. Februario mense [3], res adhuc fervebat; tepuisse postea, apparet, & tandem eo ipso anno rejecta: nam scribit Bartholomæo Riccio [4]; *vera narras .... mihi, ut scribis, condiciones hoc biennio delatæ sunt multæ, omnes cum emolumento, nulla sine dignitate: fecit tamen sive valetudo mea, sive voluntas, seu fati potius, quæ in rebus humanis dominatur, occulta quædam vis, ut omnes rejecerim*. Rejecta conditione, semper gratum animum exhibuit Bononiensibus Manutius, ut Mureto de illis scriberet; *civitas est ad humanitatem nulla propensior*. Antea Manutius Venetias Bononia redierat, & Venetiis Pridie nonas Novemb. a. 1555. scribit Hieronymo Turrisano [5] diutius quam putaverat Bononiæ constitisse. Nescio an inter conditiones, quas illo biennio sibi oblatas scripsit Manutius, numerari debeat Perusina, quam Antonio Merlo [6] scribens, satis optimam, & satis honorificam vocat. Tandem ex his unam amplexus est; *Postremam* (ait Riccio) *delatam a summo Cardinali Hippolyto Estensi, unam avide sum complexus, unam omnibus antepofui: nec est in meis consiliis quidquam antiquius, quam ut in illius aula, eximii Principis ac viri præstantissimi, consenescam.* Meminit hujus præterea condicionis in præfatione libri *de legibus*, eamdem rursus honorificam vocans, magnumque beneficium, quod sit in ejus familiarium ordinem invitatus. Itaque ibidem, se illi, quicquid sit, & quantus quantus esse possit, totum addixisse ait; quod ut quoquo tandem modo publice profiteatur, librum illum eidem inscribere; ad ceteros vero antiquitatum libros perficiendos pergere studio pari, voluntate etiam majore. Etsi vero Hippolyti Paullus conditio-

1 ep.42. 2 ep.34. 3 ibid. ep.37. 4 lib.2. ep. Lat. 5.
5 lib.3. ep. Ital. 5. 6 lib.4. ep. Lat. 43.

nem, beneficiumque accepit, nunquam tamen apud eum fuisse, aut convictu liberalissimi Principis usum esse, testatur epistola ad eumdem scripta [1], *quod*, inquit, *meam ad te veniendi cupiditatem incredibilem, pestilentia primum, deinde morbus impedierit*. Pestilentiam sæviisse in illis regionibus a. 1555, colligitur ex epistola Manutii ejusdem scripta Bernardino Lauredano v. Cal. Novembr. a. 1555. De morbo vero Manutii fusius diximus. Atque in eadem epistola deinde Manutius; *Quando a tuo convictu non mea me voluntas, non judicium, aut ulla mentis inconstantia, sed corporis imbecillitas, atque hæc anniversarii, ac pœne jam perpetui morbi vis importuna sejungit; peto a te, Princeps humanissime, id saltem, quod in tua, non in fortunæ manu situm est, tribuas & largiare, ut benevolentia mihi tua, & quæ fuit antea, & quæ, si ad te ivissem, futura erat, eadem conservetur.*

16. Ut Venetias rediit Manutius, habuit in quo operam suam, quam in optimis libris vulgandis ponebat, acrius exerceret. Nam a. 1556. cum initium factum esset *Academiæ Venetæ*, quæ hoc ipso nomine, atque altero *Famæ*, cujus effigiem stemmatis loco habebat [2], nuncupabatur; Manutio præter eloquentiæ scholam, typorum etiam, qui Academiæ erant, præfectura collata est. Erat enim hoc Academiæ institutum, non solum, ut præstantissimas scientias atque artes docendo juvaret, sed ut libros qui utilissimi videbantur iisdem promovendis in lucem emitteret: quamobrem Italice primum a.1558, deinde anno sequenti 1559. latine index horum librorum vulgatus est, præfixo titulo; *Summa librorum, quos in omnibus scientiis ac nobilioribus artibus variis linguis conscriptos, vel antea nunquam divulgatos, vel utilissimis, & pulcherrimis scholiis correctionibusque illustra-*

tos

1 *lib. 3. ep. Lat. 1.* 2 *Videre id licet in fronte librorum Academiæ Venetæ nomine editorum: habent enim famæ idest feminæ volantis, tubaque personantis effigiem: alia erat famæ effigies insigne Octav. Scoti.*

*tos in lucem emittet Academia Veneta. In Academia Veneta a.*1559.[1] Maxime laudandus præclarissimi utilissimique instituti auctor Federicus Badoarus; simulque dolendum, adeo brevi vel ipsius nomen extinctum, ut post A. MDLXI. vix audiatur. Nescio an Academiæ hujus illustrandæ gratia, an viri illius elegantiæ atque amicitiæ id largiens, Annibalis Cari litteris colligendis evulgandisque animum adjecerit hoc tempore[2]; cum videam antea Badoarum, ad ipsum[3], quasi exstimulatorem impulsoremque, allegasse.

17. Atque his quidem annis multa habemus, quæ de Manutio dicamus; nonnulla vero aut omnino ignorata, aut non uti erant ab aliis prodita; quæ nos a litteris ipsius ad Muretum nunc primò prolatis docemur. Præter has verò, aliæ extant apud nos manu Manutii, jam typis editæ in vulgus, sed plerumque sine anni nota, aut nonnullis deletis, quæ efferri foras illis temporibus, vir prudentissimus integerrimusque noluit. Antiquissimæ harum sunt, quæ leguntur *libro* 3. ordine 5. *Monstri simile*: diem vero adscriptam habent, *Venetiis Prid. Cal. Sept. a.*1556. Sequitur ordine temporis, quam nunc primùm vulgamus *Mitte ad me tuum Euripidem*: tum alia edita eodem libro III. 4. *Unam Tragœdiam* scripta VIII. *Cal. Octob. a.* 1556. quarto loco in autographo est epistola in editis XI. *Quinctilis Calendæ*; sed Manutius scripsit *Aprilis Calendæ*; & præterea nomen inest Faerni; *Ipse te debes incitare, & eo magis, quod in eo nihilo melius de te, quam in Livio Phaernus de Sigonio sentit, & habet peracre judicium; severe nimis ac fastidiose judicat aliena, sua vero premit, exire non patitur, diu licet evigilata, acer-*

P 2 *bus*

1 *Indicis Italici, qui rarior est, hic titulus, quem exhibet Cl. Marcus Foscarenus pag.*79. Somma delle opere che in tutte le scienze ed arti più nobili, ed in varie lingue ha da mandar in luce l'Accademia Veneziana, parte nuove, e non più stampate, parte con fedelissime traduzioni riformate. 2 *Vol.* II. *ep.*55. *Vide inter Italicas Manut.* III. 53. *cui illa Carus respondet, etsi alium annum ob Venetum morem praferre videtur.* 3 *Vol.*I. *ep.*160.

bus etiam in se ipsum, minimeque indulgens; inferius vero, ubi de interpellatoribus dixit; *quibus velim, nolim, diei horæ dandæ sunt omnes*. Hæc quoque tempus adnotatum habet IV. *Non. April.* MDLVIII. Quincta est in eodem libro, edita 8. *Plane non assequeris*, cumque diem adscripsisset Manutius VII. *Cal. April.* MDLVIII. Muretus vocem *Cal.* linea subsignavit, subjecitque manu sua, *Id. nam ego postridie Nonas scripseram*. Ceteræ, quæ editæ sunt, scriptæ eodem anno 1558. sunt hoc ordine collocandæ: VII. IX. XIV. XVII. sed hujus extrema verba edita non sunt, id. *Vale, & Molino nostro, cujus illico manum agnovi, salutem a me multam. Næ nos aliquid, mi Murete, sumus, quibus neque Tirones, neque Alexides desunt. De Aldo meo verbum*. De nobilibus scilicet amanuensibus suis gloriatur. Et de Francisco quidem Molino legenda in editis eodem libro Manutii epistolarum altera; de aliis XI. cujus postrema verba sunt: *Hæc ante lucem cubans in lectulo amanuensi meo, & jam meorum studiorum socio dictavi, nobili adolescenti Cyprio Herculi Podocatharo .... illa superiora Sebastiano Leoni Hispano, qui se forte obtulerat, dictaveram inambulans, quod eram paullo crudior, nec fere mea manu libenter uti soleo*. Atque in alia pariter Mureto inscripta [1]: *Vix credas, quam non facile mea manu scribam, & quam facile cum utor amanuensi fluat oratio.... Discessus ille meus, magnorum index malorum, ut ab amicis tunc falsa conjectura ductis putabatur, familiares meos, quorum opera uti solebam, Fasinardum, Podocatharum, postremo etiam Nicolaum Cratensem mihi ademit. Filium habeo, sed puerum adhuc, & imbecillum corpore, & occupatum satis domestica cura, præterea cui dictandum sit incisim, & pene syllabatim, quod expertus molestissimum esse non ignoras*. Desunt in editis postrema hæc verba, quibus de Aldo puero, qui tamen XIII. annum explesset, agitur; credo, quod virum jam eorum subpude-

1 *lib. 3. ep. 27.*

puderet. Ceterum epiſtola illa XVII. caret nota temporis, ſed ex ea, quæ in editis quoque ſequitur, & ſcripta dicitur XI. *Cal. Maj.* MDLVIII. colligitur, hic recte eſſe collocatam. Hanc conſequitur, quam nunc primo damus, *Mitto tria Catulli folia*, deinde in editis XXI. *Nonis Maj.* MDLVIII; ubi vero de nuncupatione librorum agitur, hæc ſunt in ms. quæ in editis deſiderantur: *Propertium cui videbitur Aloyſio Mocenico, Molino noſtro, Petro Podocatharo, vel filiolo meo.* Proxime eſt collocanda XXIII. ſcripta *Prid. Id. Maj.* MDLVIII. quæ pariter integre edita non eſt, ſed omiſſa ſunt hæc, *Tua virtus multum levat; ſi duo præterea, mecum optime ageretur: Sed ubi ſunt?* ἀτὰρ σύ μοί ἐσσὶ πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ Ἠδὲ κασίγνητος, *quod ſpero perpetuum &c.* Hinc XXII. XI. *Cal. Jun.* XVI. VIII. *Calend. Jun.* MDLVIII. XXIV. *Cal. Jun.* MDLVIII. X. III. *Non. Jun.* eodem anno. XV. VI. *Id. Jun.* 1558. Sed ubi in editis; *Binis jam litteris de Martello*, hic, *binis jam litteris de Columbino*, quod blandientis forte cognomen aliquod pro vero nomine poſuiſſet: eſt etiam aliud, in quo differunt edita a noſtris, cum ſit hic; *ſedabuntur illæ turbæ, quas audio paſſim ab hominibus aliena laude dolentibus excitatas*. XIII. *Aiſne Giannottus ita ſuaſit?* ſic enim ſcriptum eſt; dieſque adſcripta VIII. *Cal. Sext.* 1558. XXV. *Non. Sept.* 1558. Huic ſubjicienda epiſtola edita inter Mureti epiſtolas *lib.* IV. XI.[1] editionis Cominianæ prorſus fideliter, ut nos habemus. Caret nota temporis, ſed ordinem hunc tenere debere, conjectamus ex eo, quod cum hactenus hujus anni omnes locum ubi Muretus degebat deſignent *Padoa a s. Piero in caſa della Fortuna*, qui in inſcriptione exteriori epiſtolæ ſignificatur; hæc, ut ſuperior, *Padoa nel borgo di s. Croce in ca Foſcarini*. Atque hactenus latine ſcriptæ, & omnes ferme vulgatæ. Reliquas nunc vulgamus populari ſermone exaratas, dataſque ad Mu-

1 *Vol.* II. *pag.* 281.

retum, quo tempore Ferrariæ apud Hippolytum Cardinalem Eſtenſem vivebat. Duas tamen adhuc habemus latinas editas, unam *lib.* III. 27. *Vix credas*, ſcripta XI. *Cal. Sext.* MDLIX. Alteram *lib.* V. 19. *Gaudeo, mi Murete*; quæ ſerius exarata videtur (nil enim habet unde id certo ſciamus) cum jamdiu Muretus Romæ erat, & magnam ſibi famam gratiamque collegerat. Minutiora iſta perſecuti ſumus, quod viri litterariæ hiſtoriæ intelligentes ſciunt quanto uſui futura ſint; ceteri legentes Manutianas epiſtolas ordine hoc & ſuo diſpoſitas, facilius illa quæ narrantur cognoſcent.

18. Nunc ex litteris his noſtris præcipua, quæ de Manutii factis vel ejus vitæ eventibus colligi poſſunt, indicabimus. Primum eſt anno 1559. Antonium ejus fatrem jam diem ſuum obiiſſe. Apoſtolus Zeno fatetur ſe ignorare ſuperſtesne Paullo Antonius & Manutius fuerint. Antonium mortuum deploraverat Paullus in epiſtola Saulio anno 1558. ſcripta [1]; ſed verusne nuntius eſſet dubitaverat; nec aliud poſtea erat ab eo dictum, quod rem decideret. Decidit epiſtola, quam vulgamus VI. *Id. Mart. anno* 1559. ſcripta, in qua habetur: *Non credea certo di amarvi tanto; che per quella mia ſciagura, la quale mi priverà della patria, e di gran parte delle mie facoltà, e per la morte di Mr. Antonio mio fratello, e di* 800. △. *che per la dote di ſua moglie mi biſogna hora ritrovare, non ho gittato lacrima.* Itaque verum fuiſſe nuncium illum exiſtimo, atque anno illo deceſſiſſe Antonium. Alterum vero eſt triſte quiddam & funeſtum, quod

1 *Lib.* 1. *ep. lat.* 5. Obiiſſe audio fratrem meum Bononiæ, cum valeret optime, repentino morbo oppreſſum: fratrem cum dico, me alterum jure naturæ dico. Verum addo illud; obierit, ſi vera narrantur, frater is qui bonitate præſtabat, valebat ingenio, excellebat induſtria, factus ad omnia maxime omnium videbatur. Itaque obruor dolore: nec, puto, emergam, niſi aut illi melius eſſe cognovero, aut ſi naturæ ſatisfecit, opem tulerit ipſa dies.

quod allatis verbis Paulus deplorat. Illud vero cujusmodi sit, intelligere omnino non possumus. Video tamen fuisse aliquid quod judicio decernendum erat, & Paullum patria posset extrudere. Nam in alia epistola III. Id. Febr. scripta: *Del mio caso si saprà l' avvenimento o lunedì prossimo, o sabato: gli amici mi danno speranza di salute; ma io temo fortemente del contrario. Benchè non voglio però, che questo caso mi affligga, come per avventura si stima; in ogni luogo si vive, e poca robba mi basta, havendo avvezza la mia famiglia alla frugalità.* Atque in extrema epistola eadem: *Son hora per mia sicurezza in s. Gio. Polo nelle stanze del nostro humanissimo fra Sisto; ma presto per mutar luogo, anderò da un amico in fino alla fine del giudicio.* Finita fuisse caussa videtur, cum illa priora mense Martio scribebat, & patria extorris futurus; imo cum v. Cal. Mart. illa, quæ in alia ex nostris leguntur; *E perchè debbo io dolermi, vedendomi già chiamato a Bologna & a Roma, e potendo haver in una solitudine non molto di qua lontana un ocio tranquillissimo? &c.* Mansisse tamen Venetiis anno 1559. epistola in editis 27. *libro tertio* liquidò ostendit, quæ, ut diximus, scripta est hoc anno XI. *Cal. Sext.* De anno etiam 1560. & 1561. testes sunt aliæ, quas nunc vulgamus, datæ Prid. Cal. Jun. an. 1560. VI. Id. Sept. & XII. Cal. Oct. an. 1561. nec tamen verum puto, continuum Venetiis fuisse Paullum his annis. Discessum enim quemdam suum memorat in particula earum litterarum, quam supra retulimus; atque inferius in eadem epistola adscriptum erat: *Cum e Foro Julii rediissem, quò exieram non tam negocii quam valetudinis causa.*

19. Qui proxime consecuti sunt anni, hi Manutium Venetiis abstulerunt. Cum enim anno 1559. nocte post Christi natalem diem Pontifex Romanus creatus esset Joannes Angelus Medices, qui Pius IV. dictus est; con-

 tinuo

tinuò actum est de instituenda Romæ typographica officina, qua & Christianorum Patrum libri, ii præsertim qui multis in locis corrupti ab hæreticis hominibus vulgati fuerant, &, cum Tridentinum Concilium absolveretur, ejus decreta, pro tanta rei dignitate ederentur. Jamdiu ab anno 1539. cum Romæ cœptum esset consilium, omnes libros Græce scriptos, *qui nunc in bibliotheca Palatina asservantur*, ait Paullus, prælo subjiciendi, eique muneri Antonius Bladus præpositus fuisset, ad Manutium confugerant, ut idem Marcello Cervino tunc Cardinali scribit [1], *ut & eos typos, quibus atramento illitis charta imprimitur, conflandos curaret, & si qua præterea sunt ad opus necessaria, maturaret*: quæ omnia suo fratrumque suorum nomine pollicitus ille fuerat: quin etiam Manutium ipsum *a superioribus Pontificibus semel & iterum optima invitatus conditione* fuisse, ipse scribit *in Præfatione* ad librum Cardinalis Poli *de Concilio*. Nunc vero rursum res agi cœpta & perfecta est. Hieronymus Seripandus tunc Salernitanus Archiepiscopus, litteris Roma datis IV. Id. Februarii an. 1560. scribit Paullo [2], in Cardinalium Præsulumque conventu, actum fuisse de traducenda Romam typographica officina, Concilii Tridentini gratia: itaque ipsum Manutianam proposuisse; & quamquam a nonnullis objectum fuit, aliàs de illo actum, nihilque perfici ob salarii magnitudinem, quod postulaverat, potuisse; ipsum tamen a Pontifice mandatum habuisse, ut ad eum scriberet; quid responderet, ac postularet, ad Cardinalem Carolum Borromæum referret. Aliæ sunt Seripandi litteræ scriptæ V. Id. Martii anni sequentis 1561. [3], ex quibus intelligimus, delectos esse a Pontifice Cardinales aliquot, qui rem hanc curarent; inter quos erat Seripandus

1 *Lib.* 1. *ep. Lat.* 7. 2 Lettere volgari di diversi nobilissimi huomini & eccellentissimi ingegni *lib.* 3. *pag.* 62. *edit. Manut. a.* 1564. 3 *Ibid.*

dus recèns Cardinalis creatus; hunc Manutii negocium diligenter tractasse, eique consensisse Moronium & Farnesium; nondum tamen Manutii responsa proposita, sed in alium consessum dilata. Harum litterarum Seripandi meminit Manutius in præfatione ad librum Poli: *Me quidem*, inquit, *Venetiis domestico patris mei restituendæ antiquitatis instituto & honeste satis & commode viventem, nihilque minus quam de migratione cogitantem; quippe cum ab egregiis sæpe civitatibus atque adeo a superioribus Pontificibus semel & iterum optima invitatus conditione, nihil tamen unquam novi consilii cœpissem; tui Pontificatus fama Romam facile perduxit. Nam cum ab summo viro Hieronymo Seripando, cui tua sapientia debitum jampridem ejus integritati atque doctrinæ in Cardinalium Collegio locum tribuit, litteras accepissem, in quibus erat scriptum, cupere te sacros omnes libros, vel hominum incuria, vel improbitate corruptos, quam emendatissimos pervulgari, velleque in eo opera uti & industria mea; spatii ad deliberandum nihil sumpsi: statim rescripsi ... ita me animatum, ita paratum esse, tibi ut in omnibus rebus libenter obsequerer, susciperem quæcumque velles, agerem & præstarem quicquid possem*. Sunt tamen nonnulla hic a Paullo scripta, quæ ex superioribus Seripandi litteris explicari debent. Quod vero ait, commode vixisse Venetiis, non profecto eum significat opibus abundasse. Etenim non multo ante, ideſt anno 1558. hæc Saulio scripserat [1]: *At ego sumptus unius pueri minima mercede conducti, quo in scribendo utor, ægre sustineo. Et in his angustiis, in hac mea tam tenui valetudine, tam adversa fortuna &c.* Stipendium ei decretum in annos singulos fuisse aureorum numorum, sive scutorum ut dicimus, sexcentorum, scribit Zeno. At ego quingentorum tantum fuisse puto. Nam Manutius ipse Henrico & Camillo Cajetanis fratribus [2], quam-

1 *Lib. 1. ep. 5.* 2 *Lib. x. ep. Lat. 12. Vide & lib. x. ep. 6.*

quamdiu, inquit, *Romæ vixi, vel in illo quingentorum scutatorum stipendio &c.* Suppeditatam præterea ad sumptus itineris pecuniam, narrat Masio Latinus Latinius [1]: *Mi Masi, cura ut valeas, & Manutium scito nondum venisse, qui tamen brevi profecturus nunciatur; & sunt jam condicionum hinc inde confectæ præscriptæque solemni more tabulæ, numerataque, ut P. Octavius mihi narravit, H. S.* CCIↃↃ. *ad sumptus itineris instrumentique convehendi*. Datæ sunt hæ litteræ Roma VI. Cal. Junii 1561; nondum ergo tum Manutius ad urbem accesserat. Zeno scribit, hoc anno sub finem æstatis discessisse Venetiis, & Septembri mense Romam pervenisse. Romæ fuisse XIV. Cal. Octobr. ejus litteræ declarant, hoc die Roma Petro Miscovio datæ [2], quas fortasse unas vir ille doctus vidit. Sed aliæ, quas nunc Italice scriptas Mureto vulgamus, Roma missæ V. Id. Augusti, maturius aliquanto eum venisse omnino testantur; imo per æstatem hospitatum esse apud Vitelleschium, qui magno ingenio, nec mediocribus facultatibus præditus juvenis annos natus XIX. decessit, scribit eidem Pridie Idus Januarii 1562. Utrum vero una cum Paullo Aldus venerit, an paulo post hoc eodem anno, satis adhuc constituere non possum. Nam Paullus VI. Id. Nov. hæc scribit Joanni Turritiano [3]: *Valeo satis commode; filius discit apud me diligenter, nec pœnitet quantum proficiat*; atque aliis litteris [4] Joanni Baptistæ Tetio Nonis Decembr. *Vale & salve a filio meo, cui raptim hæc mane dictavi, cum in Vaticanum negotii causa properarem*; & rursus in aliis Turritiano [5] XVI. Cal. Januar. *Filius meus, cui te bene ominari gaudeo, mea voce jam, qua quotidie fere aures ejus antea personabant, in discendo, non utitur: sic enim in utraque versatur lingua, ut suo jam studio potius, quam nostra proficiat industria*. Ex his refutari vide-

1 Epistol. Conjectur. & observat. tom. 2. pag. 90. 2 lib. 6. ep. Lat. 4.
3 Ibid. lib. 6. ep. 6. 4 Ib. ep. 8. 5. Ib. ep. 9.

Editum est Venetiis a. 1561. opus Hieronymi Satu-cinii de Comitiali morbo ap. Aldum

videtur Cl. Zeno, qui anno 1562. Aldum cum matre & sorore Romam venisse affirmat. Verum habet qua se tueatur, & rem ipsam in dubium vocet, Aldi ipsius epistolam, qua Sallustium Collegio Romano Soc. Jesu nuncupans Cal. Octobr. anno 1563. hæc narrat [1]: *Contuli me ad Urbem superiore anno, vocatus a patre, libentissime: cupiebam scilicet ea præsens intueri, quæ sæpe legeram &c.* Ceterum in maxima erat expectatione, sive potius fama Manutius [2], & consilium Pii IV. probarunt viri id ætatis sapientissimi, qui hoc etiam expetebant, ut ejus typis sua opera vulgarentur, non solum quod correctiora exitura sperarent, sed Manutii etiam nomine splendoris aliquid & laudis accessurum [3]. Consilium tamen Pii, institutumque typographiæ illius aliud omnino erat; quod in *Præfatione* ad Poli librum loco supra allato Manutius declaravit; & paullo post scribens: *Erat præterea mihi non modo laudabile & honestum, sed illustre etiam & gloriosum, vocari a Pio IV. Pontifice ad eam curam, ut sanctissimorum virorum scriptis, quibus humano generi salutaris doctrina continetur, emendandis, edendisque*

1 *In editione Romana a. 1563. & Veneta 1567.* 2 *Laudatus Seripandus in epistola Jo. Vincentio Pinello, lib. 3. epist. Ital. pag. 63.* Io mi sono assai rallegrato, . . . di congiungervi in amicizia con M. Paolo Manutio, il quale huomo io sempre ho stimato tanto, che quando voglio racconsolarmi delle molte miserie di questo secolo, non posso rivolgermi a pensar ad altro, che all' eccellente dottrina, & agli scritti suoi; ne' quali vedo quello che molti antichi con molto studio ricercarono, e non trovarono, vera eloquenza, cioè sapienza congiunta con tutti gli ornamenti del dire. *Julius Pogianus in epistola anno superiori scripta Octaviano Magio Vol. 2. pag. 66.* Felicem igitur esse te statuo, Magi, qui Manutium & Venetiis & tui tam studiosum habeas; de quo quidem sic existimo, istius viri tum doctrinæ, tum Latinæ linguæ elegantia pæne admirabiliores esse Venetias, quam situ, quam navalibus, quam singulari illa pulchritudine & magnificentia urbis..... Tibi vero judicabis Romam esse, sed illam veterem, Manutii domum, non magis librorum officinam, quam virtutis & eloquentiæ. *Vide & ejusdem Pogiani epistolam ad Manutium Ib. pag. 75.* 3 *Vide epistolam Card. August. Card. Hosio tom. 3. ep. Pogian. pag. 38.*

disque praeessem: atque addit quod alibi [1] etiam repetit; *Quo in munere, si vitam ipsam profundere opus esset, egregie mecum actum putarem*. Scripta ergo edenda erant, & de rebus sacris, & veterum Auctorum; quorum alterum Carus quoque significat [2]; alterum constat ex Cardinali Augustano [3] scribente Varmiensi: *Cum saepius egissem cum novis impressoribus, ut libros tuos edendos susciperent, mihique iidem illi semper respondissent, sibi non licere, quod tantummodo veterum Scriptorum voluminibus addicta esset impressio, coepi consilium de re ad Pontificem referenda &c.*

20. Nonis Decembr. anno MDLXI. haec Joanni Baptistae Titio scribebat Manutius [4]: *Praela nostra, comparatis jam fere omnibus rebus, quae ad imprimendum pertinent, propediem in officio erunt, & a Cypriani epistolis, quod felix faustumque sit, initium fiet*. Idem scribit Andreae Masio Latinus Latinius [5] VIII. Cal. Decembr. eodem anno: *Manutius noster propediem aliquid excusum dabit, putoque Cyprianum pluribus in locis in integram lectionem restitutum, aditum ad majora molienda patefacturum*. Alibi tamen Latinius, antequam Sanctorum Patrum opera excudantur, sacros libros, idest Biblia, impressum iri affirmat; atque ita eidem Masio litteris datis VI. Cal. April. 1561. [6] *Addo, quod minime expectaras, conductum huc Paullum Manutium, ut sacros primum libros, deinde etiam ad eos pertinentes, idest Virorum Sanctorum volumina excudat. Prima autem erunt, ut audio, sacra Biblia Latina, deinde Graeca; atque ad eam rem Faernus jam cum Sirleto bonam diei partem incumbit; &* Pogia-

1 *lib. 9. ep. 15.* 2 *Annibal Car. Epist. Vol. 2. pag. 187.* Ma non son già risoluto per ancora di dar fuori, se non quelle poche rime, che mi truovo aver fatte .... E tosto che la piscina si muove, il Manutio darà lor la pinta: voglio dire, che non aspetta altro che la licenza di poterlo fare: perchè fino a ora ha divieto di stampare altro che cose sacre ... alli XVI. di Ottobre M.D.LXII. 3 *tom. 3. epist. Pogiani 14.* 4 *lib. 6. ep. Lat. 8.* 5 *Epistol. tom. 2. pag. 100.* 6 *Ibid. pag. 87.*

Pogianus, sive Otho Cardinalis Truchsesius Stanislao Hosio[1]; *Imprimendi ratio maxima in spe est, & jam jam aderit Paulus Manutius ad eam rem Romam accersitus, primumque tum Veteris, tum Novi Testamenti libri edentur quam emendatissime*. Id tamen verum non fuit. Nam primum opus[2] a Manutio Romæ excusum anno 1562. fuit liber Reginaldi Poli *de Concilio*, addita Appendice veluti quadam ejusdem Poli, *de Baptismo Constantini M. Imp.* Quæstione: item separatim *Reformatio Angliæ ex decretis Reginaldi Poli Cardinalis Sedis Apostolicæ Legati Anno* MDLVI. Editus est præterea eodem anno *S. Joannis Chrysostomi de Virginitate liber a Julio Pogiano conversus* cum Præfatione ad Cardinalem Augustanum ejusdem Pogiani. Editus & *Gregorii Nysseni liber de Virginitate a Petro Galesinio conversus*, cum Præfatione, sive epistola nuncupatoria Galesinii Pio IV. Insuper *De Virginitate opuscula Sanctorum Doctorum Ambrosii, Hieronymi, & Augustini*. Præter hæc antiquorum Patrum opuscula, typis Manutianis impressa est eodem anno *Divi Thomæ Aquinatis Doctoris Angelici in librum B. Job expositio*. Atque hic primum additum vidi Diploma Pii IV, cujus hæc sunt initio verba; *Cum nuper ad hujus almæ Urbis ornamentum, & publicam studiosorum omnium utilitatem, nostro jussu instituta in hac Urbe fuerit officina librorum, pulcherrimis characteribus, & summa cum diligentia imprimendorum, præsertim sacrorum Ecclesiasticorumque Scriptorum, accersito Venetiis & huic negotio præposito dilecto filio Paulo Manutio, cùm eruditissimo viro, tùm paternæ in hac arte laudis & industriæ imitatore, providere, sicut æquum est volentes, ne ejus labor & industria, quæ fructum aliis allatura est, ipsi uni detrimentum afferat &c.* Ex quibus postremis verbis, & reli-

1 *Tom. 2. ex recens. Hier. Lagomarsinii pag. 273.* 2 *In Præf.* Atque hujus quidem tanti ac tam præclari muneris initium unde sumi aptius potuit, quam ab eo libro, cujus argumentum &c.

reliquis, quæ diplomate ipso continentur, eruitur, Manutii ipsius periculo libros editos. Quod vero ajebat, *præsertim* sacros Ecclesiasticosque Scriptores edi debere, non omnino alios excludit; etsi, ut vidimus, id per se facere *novi impressores* non poterant. Ceterum hoc ipso anno 1562. vidimus typis his vulgatum *Claudii Ptolemæi librum de analemmate a Federico Commandino Urbinate instauratum, & commentariis illustratum*; adjuncto ejusdem Commandini libro de Horologiorum descriptione: fuerat autem prior ille Ptolemæi liber latine inventus a Marcello Cervino adhuc Cardinali, paucis ante annis, ut in præfatione dicitur, quam altissimum Reipublicæ Christianæ gradum obtineret. Atque hactenus recensita minora hujusmodi opuscula quasi experimento quodam suo Romana Manutii typographia vulgavit. Majus etiam opus prolatum est, *Theodoreti urbis Cyri Episcopi in visiones Danielis Prophetæ Commentarius Joanne Baptista Gabio Veronensi Interprete*. Ex omnibus vero his, quæ anno eodem 1562 prodierunt, intelligimus, in eo etiam curam laboremque versatum virorum ea ætate eruditissimorum, Pii IV. auspiciis, ut quæ Græce scripta erant latine redderentur, & cum quamplurimis communicarentur. Petrus Galesinius in *Præfatione* ad Nysseni librum de Virginitate, quem Pio IV. inscripsit, sibi distributum hunc librum latine vertendum narrat: *Nam*, ait, *amplissimi quatuor Cardinales, quibus hoc a te mandatum est, ut Veteres illos inprimis de pura Dei Religione ss. Patrum libros edendos curent.... Gregorii Nysseni libellum vere aureum, qui de Virginitate est, mibi dari jusserunt, quem latine redderem.* Erant enim toti huic negotio recognoscendorum, atque interpretandorum operum præpositi Cardinales IV, ut Manutius ipse etiam testis est [1]. Qui fuerint eorum tres, cognoscimus

[1] *Lib. 4. ep. Lat.* 1. Cum quatuor spectatæ virtutis & innocentiæ Cardinalium, quos huic negotio præfecisti, nihil deesse patiantur.

gnoſcimus ex Cardinali Auguſtano ſcribente Hoſio [1]; egiſſe ſe cum Pio IV. ut ejus *Confeſſio* Manutianis formis excuderetur; *quod*, inquit, *cum facerem*, *opportune Moronus*, *Tranenſis*, *& Amulius Cardinales*, *qui illi muneri præſident*, *affuerunt*. Tranenſis nomine venire Joannem Baptiſtam Scottum Cl. Regularem Cardinalem, Archiepiſcopum Tranenſem, omnino conſtat, & adnotavit eruditus earum epiſtolarum editor Hieronymus Lagomarſinius. Amulium impenſe laudat Marianus Victorius *in Præf. ad epiſtolas Hieronymi*: Morono extat epiſtola *libro* x. *prima Paulli*. De quarto valde dubito: Seripandum initio annumeratum inter eos Cardinales, qui de tota hac re inſtituendæ Typographiæ viderent, ex ejus litteris Manutio, quas adduximus, liquet; atque ei etiam adjunctum Farneſium. Verum Seripandus eodem anno 1561. Tridentum Legatus, & Concilii Præſes deſtinatus eſt. Alexandrum Farneſium, & litteratum ipſum virum, & litteratorum hominum patronum beneficentiſſimum, ad quem concurſus eorum omnium fieret, laudat Petrus Victorius [2], atque ejus ætatis alii. Magis tamen arbitror Vitellotium Vitellium fuiſſe; quem in præfatione ſua ad Theodoreti Commentarium in Danielem appellat [3] Jo. Baptiſta Gabius; & cum quo actum eſſe ſcribit Jo. Franciſcus Lombardius [4], ut Hoſii Confeſſio *Romæ cuderetur typis Manutii*.

21. An-

1 *Tom.* 3. *pag.* 38. 2 *Epiſtol. lib.* 4. *pag.* 95. *edit. Florent.* 1586. *Vid. & lib.* 3. *pag.* 45. 3 Quamobrem ſapientiſſimis Cardinalibus mandaſti, ut nulli neque labori, neque ſumptui parcentes hanc eamdem margaritam latino ſermone expoliendam curarent: a quibus mihi hoc tuo nomine munus eſt impoſitum . . . . teſtis locuples eſt Card. Vitellius, cui mea ſtudia aliquot ab hinc annis ſua liberalitate ſuſtentanti, nihil tam antiquius fuit, quam ut, relictis aliis rebus omnibus, in hanc unam potiſſimum incumberem, ut quamprimum, quod te velle ſenſerat, hujuſcemodi doctrina cum latinis hominibus communicaretur. 4 *Tabular. Eccl. Rom.* Nervis omnibus tentavit cum Cardinali Camerario, h. e. Vitellio, ut Romæ cuderetur typis Manutii.

21. Annus 1563. hic tandem Cyprianum expedivit: sed idem pariter alios libros, ut qui inscribitur; *Gregorii Nysseni Conciones quinque de oratione Domini; ejusdem conciones octo de beata vita comparanda, omnes a Petro Galesinio conversæ*. His vero idem Galesinius præter præfationem vitam Nysseni ipsius præfixit. Item *Francisci Vargas Catholicæ majestatis rerum statu a Consiliis, & ejusdem apud Sanctiss. D. N. Pium IV. Oratoris de Episcoporum jurisdictione & Pontificis Maximi auctoritate Responsum*. Præfatur vero Lectori Manutius, eamque præfationem aliis, quas una cum epistolis suis edidit, adjunxit. Denique *C. Sallustii Crispi Conjuratio Catilinæ, & bellum Jugurthinum. Fragmenta ejusdem historiarum e Scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio Pauli F. collecta. Scholia Aldi Manutii*. Nuncupat vero, ut aliàs diximus, hunc librum Aldus Collegio Romano Societatis Jesu epistola data MDLXIII. Cal. Oct. Quæ causa tamdiu remorata sit hanc Cypriani operum editionem, ut cum prima illustrare Manutii Romanos typos deberet, multa aliorum opera secuta sit, augurari facilius possumus, quam certo pronunciare: idemque de Bibliis, quorum editio dilata amplius est, atque ad Xisti V. & Clementis VIII. tempora rejecta. Nonnulla tamen intervenerunt, a quibus si hanc moram inlatam fuisse dicamus, non omnino vana futura sit conjectura. Et primò Faerni, qui cum Sirleto in Bibliis recognoscendis laborabat, mors, quam ab eodem Latinio discimus accidisse [1] xv. Cal. Dec. anni 1561. Deinde cum opera illa mendis deformata invenirentur, mira in restituendis difficultas inventa est: itaque & codices longius advehendi fuerunt, & doctorum virorum absolutio laborum studiorumque expectanda diutius fuit. Raynaldus in Annalibus narrat [2], Francisco Avanzato, atque Honuphrio Panvinio Augustiniano provinciam commissam,

1 *Tom. 2. pag. 99.* 2 *ad a. 1564. num. 53.*

ſam, *ut vetuſtiſſimorum monaſteriorum, & Cathedralium Eccleſiarum bibliothecas luſtrarent in Siciliæ regno, & nonnullis provinciis, ut mſs. Græca, vel Arabica, vel Latina colligerent, quæ typis excudenda mitterent ad M. Antonium tit. S. Marcelli*. Laudem hanc Manutius in præfatione S. Carolo Borromæo tribuit; ut dicat, virum eum ſanctiſſimum totum in eam curam incubuiſſe, ut omnia Cypriani ſcripta mendis antea deformata, tunc *in veterem illam integritatem ac ſpeciem, accerſito etiam Verona miræ vetuſtatis exemplari, accurata doctorum virorum induſtria reſtituerentur*; quæ verba recitavit etiam qui novam s. Cypriani editionem cudit, ſive Baluzii potius exegit [1]; addens, vetuſtiſſimos codices ad eam editionem adhibitos; adeo vero fuiſſe diligentes, qui eam adornarunt, & quicquid ex Cypriani operibus adhuc in bibliothecis latebat tam accurate collegiſſe, ut poſt Manutium & Guillelmum Morellium (qui Manutianæ pauca quædam addidit) nihil repertum fuerit, quod Cypriano poſſet adſcribi. De emendationibus nihil eſt cur hic dicamus. Ex litteris Latinii (quas Cl. Lagomarſinius vidit, earumque loca adnotavit [2]) habemus, tantam ipſum operam in his poſuiſſe, ut quandoque deficeret animoque deſponderet: quod tamen arbitrio ſuo rem moderari non poſſet, noluit a Manutio operi nomen ſuum apponi [3]. Non pigeat hic adnotare, in Cypriani operibus re-

1 *In Præf. pag.* 3. 2 *tom.* 2. *pag.* 273. 3. *tom.* 2. *epiſt. pag.* 100. Sed præter alia impedimenta id non multo ante acceſſit, ut in reſtituendo Cypriano, ſi quid mihi liberi temporis relinqueretur, collocarem &c. *pag.* 105. Cyprianus tamen dormit, dormietque etiam dies aliquot, dum mihi plus otii ſit, atque aliquarum operarum præſidio ſublever in obſervandis quatuor Vaticanis codicibus, quos mihi certum eſt prius diligenter excutere, quam abſolutam mihi diligentiam in eo Scriptore, quoad ejus fieri poterit, reſtituendo poſuiſſe videar. Ubicumque autem locus aliquis impeditior incidit, vel librariorum incuria, vel rei ipſius jampridem male intellectæ obſcuritate corruptus, præter hos, qui ad manus ſunt codices, etiam eos conſulendos puta-

censendis illustrandisque ante hoc tempus egregie versatum esse Marcellum II. antequam summum Ecclesiæ Magistratum administraret. Erat enim vir cum sapiens, tum restituendorum purgandorumque sanctissimorum monumentorum cupidissimus; & totum hoc opus, quod demum sub Pio IV. apparuit, jamdiu ab illo excogitatum, & cœptum est, ut Julius Pogianus in epistola nuncupatoria libri Chrysostomi *de Virginitate* præfatur. Habemus nos in Collegii Bibliotheca Cypriani opera a Gryphio edita Lugduni anno 1537. in cujus libri margine variantes lectiones adnotatæ sunt; & manu nescio cujus, antiqua scriptura, initio hæc leguntur: *Emendavit Marcellus Papa II. ex collatione trium Codicum Cypriani opera: ubi igitur codex unus aut plures variabunt, numeris distinguetur.* 1560. XI. *Cal. Mart.* Ex die adscripta patet, in hunc librum ab alio, quam a Marcello variantes lectiones, & fortasse a Latinio, aut ab aliquo, qui Pii IV. jussu opus emendandi Cypriani susceperat, translatas. Sequitur in nostro libro. *Ex Bibliotheca Beneventana codex miræ vetustatis ab A. Aug.* (idest Antonio Augustino celeberrimo illo antiquitatum cùm civilium, tùm Ecclesiasticarum indagatore) *Ep. Alifano* 1559. *observatus est: atque ex eo cùm epistolarum ordo, tum tractatuum sumptus est.* Ibidem autem præter has variantes, & Annales quidam Cyprianici habentur, & lexicon sive, ut ibi dicitur, *Verba peculiaria Cypriano*. Ex quibus quidem licet cognoscere, quanta cura, atque industria viri eruditissimi tunc Romæ in recognoscendis PP. operibus versarentur.

putavi, qui Bononiæ, Florentiæ, Neapoli, Beneventi reperiuntur; ita ut nulla restituendi Cypriani ratio a me omissa videri cuiquam possit. *Pag.* 109. De Cypriano puto, te nescio quid præclarum expectare, sed frustra: laboratum est a me diligenter ac summa fide, multa restituta sunt, additus etiam pæne justus epistolarum liber. Verumtamen mihi fieri satis non potest..... Quæ res fecit, ut ne nomen quidem meum a Manutio paterer ullo modo adscribi.

rentur. Quam curam pariter in Græcis scriptis latine reddendis adhibuerunt; ut ex Galesinio [1], Pogiano [2], aliisque hoc tempore Patrum Interpretibus cognoscere possumus.

22. Anno 1564. alii Patres editi, opera præsertim Galesinii. Ipsius enim cura & labore habemus, *Divi Eucherii Episcopi Lugdunensis Commentarii in Genesim, & in libros Regum*. Hoc nimirum præcipuum est Eucherii opus; nam reliquos ejusdem libros versa pagina indicat; *Romæ apud Paulum Manutium Aldi F.* MDLXIIII. *Salviani Episcopi Massiliensis de vero judicio & providentia Dei libri* VIII. *Maximi Taurinensis homiliæ. Paciani Barcilonensis de Pœnitentia & Confessione. Sulpicii Severi sacræ historiæ libri duo. Dorothei Tyrii de Prophetis & Discipulis Domini. Haymonis Halberstattensis sacræ historiæ epitome. Adjunctis in tres posteriores Petri Galesinii notationibus. Index nominum & rerum insignium. Romæ* MDLXIV. *Apud Paulum Manutium Aldi F. In Ædibus Populi Romani*. In præfatione ad Eucherium affirmat, summo hoc Reip. tempore impense curari, ut non solum eorum Patrum monumenta, quæ hactenus latuerant, proferantur, verum etiam quæ semel edita sunt & prolata iterum in lucem revocentur, quod eis vel hominum perversitas, vel temporis vetustas, quæ omnia conficit, interitum afferre possit: & divino quidem consilio evenisse, ut cum superioribus proximis annis, quo tempore Vienna a Turcis obsidebatur, cum omni ejus oppidi agro vastato, & vicis direptis templum D. Leopoldo consecratum inflammassent; Bibliotheca, in qua Eucherii volumina asservabantur, neque fuerit incendio combusta, neque sceleratis hominum manibus violata. Ad Salvianum vero idem Galesinius s. Carolo Borromæo scribens præfatur, gratias illi agens, quod in ejus familiam adscriptus sit, & simul significans,

1 *Præfat. ad Nyssen. lib. de Virg.* 2 *Præfat. ad Chrysostom. lib. de Virg.*

cans, aliorum Patrum opera habere se in manibus, quæ latine vertat & illustret, præsertim Gregorii Nazianzeni, cum Eliæ Cretensis & Nicetæ Sarronii Scholiis; quibus absolutis ad Basilium se convertat. Præcipuum tamen opus Manutianorum prælorum fuit hoc anno *Canones & Decreta Sacrosancti Oecumenici & Generalis Concilii Tridentini sub Paulo III. Julio III. Pio IV. Pontificibus Max. Romæ apud Paulum Manutium Aldi F.* MDLXIV. Præter exemplum privilegii Pii, brevis præponitur epistola Manutii ipsius lectori, in qua postquam de Concilio ipso, ejusque utilitate, & Pii laudibus nonnulla dixit, jubet a se Concilii ipsius historiam universam expectari; quæ tamen ab eo nusquam est edita. Utrumque autem legitur tum in eo Concilii exemplo, quod majori forma, sive ut ajunt *in folio*, tùm quod minori sive *in quarto* editum est eodem anno 1564. Editus est etiam *Index librorum prohibitorum, cum Regulis confectis per Patres a Tridentina Synodo delectos, auctoritate Sanctiss. D. N. Pii IV. Pont. Max. comprobatus. Romæ apud Paulum Manutium Aldi F.* MDLXIV. *In ædibus Populi Romani*. Atque ex his inscriptionibus admonemur, ædes Populi Romani sive Capitolinas Manutianæ typographiæ fuisse assignatas. Itaque quandoque, omisso Manutii nomine, ædes hæ solæ nominantur; ut in operibus s. Hieronymi a Mariano Victorio Reatino recensitis [1]: & tamen Victorius, ubi de necessitate recognoscendorum, rursusque imprimendorum operum PP. quæ fuerant ab Hæreticis hominibus edita, egit, Paullum ipsum magna cum laude nominat: *Huic autem necessitati optime Sanctitas tua, Pie quarte, prospexit,* Ro-

1 *Tomo 1. qui est primus epistolarum. Sed sunt separatim epistolæ impressæ tùm eadem majori forma, sive in folio, ita tamen perpetuò respondentibus sibi paginis, ut libri frons sola, idest prima pagina commutata videatur, in qua Paullus nominatur.* Apud Paulum Manutium Aldi F. In ædibus Populi Romani MDLXV. *tum minori forma, sive in 8. eadem hac inscriptione.*

Romam Paullum Manutium Aldi filium advocando, ut suis præclarissimis typis, toti orbi jamdiu ex patris memoria celeberrimis, & sua doctrina & sedulitate etiam illustratis, sanctorum veterum libros correctos ederet ac pervulgaret. Diu duravit in Romanis libris hæc inscriptio, atque in ædibus populi Romani impressoria officina, mortuo etiam Paullo [1], donec eam sive obscuravit, sive intermortuæ gloriam aliò transtulit typographia Vaticana a Xisto V. instituta [2], cui in vulgandis sacris libris successisse videtur Cameræ Apo-

1 La politica di Aristotele ridotta in modo di Parafrasi dal R. M. Antonio Scaino. In Roma nelle case del Popolo Romano MDLXXVIII. sei discorsi &c. Gennadii Scholarii Patriarchæ Cpni Defensio v. capitum &c. Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXIX. Statuta almæ Urbis Romæ auctoritate SS. D. N. D. Gregorii Papæ XIII. P. M. a S. P. Q. R. reformata & edita. Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXX. Theodoriti Ep. Cyri oratio vere aurea de Caritate. Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXX. *Item Decretum & Decretalis a. 1582. Statuta Romæ a. 1590. Epistolæ Decretales Romanorum Pontific. a. 1591. Collectio Scriptorum Liturgicorum Hittorpii 1591. Statuta nobilis artis agriculturæ Urbis 1595. In his tamen postremis alius plerumque nominatur typographus Georgius Ferrarius.* 2 *In Vita s. Bonaventuræ præfixa ejus operibus editis* Romæ ex typographia Vaticana MDLXXXVIII. *a Petro Galesino*; Divino consilio typographiam Vaticanam instituisti, Pater beatissime ...... cum ad sacros codices restituendos, sanctorumque PP. monumenta instauranda &c. *Petrus Tossinianensis Episcopus Venusinus in epistola nuncupatoria eidem Sixto V. Operum s. Gregorii M. editorum* Romæ ex typographia Vaticana *anno eodem* 1588. Quotus igitur quisque est de re Catholica bene sentiens, qui excellenti isto tuo beneficio non lætetur? cum typographia in ipso Vaticano palatio divinitus erecta, tamquam arx munitissima sit veritatis Orthodoxæ non solum tuendæ, verum etiam propagandæ; ex eaque proditura sint emendatissima PP. scripta &c. *Anno superiori 1587. prodierat ex typographia Vaticana* Tomus sextus s. Ambrosii Ep. Mediol. operibus adjunctus, *cum prodiissent tomi superiores ex typographia Dominici Basæ, excudente Zannetto. Basæ creditam Vaticanam typographiam, qui in ea re insumpserit 40. circ. aureorum millia, scribit Rocca Bibl. Vatic. pag. 414. Diu floruit hæc Vaticana typographia, & post eum annum, quo ex eadem exiit ille Roccha liber, 1591., præter s. Bonaventuræ opera, quibus finis impositus a. 1596, editus est a. 1593. & 1598. tomus 2. & 3. Operum s. Ephrem Syri: in primis vero Biblia sacra vulgatæ editionis a. 1592. 1593. 1598. Concilia Generalia 1607. 1609. Denique habeo s. Damasi Opera edita* Romæ typis Vaticanis 1638.

Mabillonius in Museo Italico t. 1. p. 63. = non prætermittendum hoc loco est egregium aliud ejusdem Xisti facinus nempe typographiæ Apostolicæ institutio ad cl. generalia Sanctorumque Patrum opera imprimenda. Hujusce Vaticanæ typographiæ prima cura demandata est Dominico Basæ Veneto qui ad instruendam officinam atque in ea rem præstandam 40. aureorum millia expendit =

ſtolicæ typographia [1], quæ tamen multo ante patefacta erat, eamque Paulli tempore, & jamdiu ante Paullum Antonius Bladus Aſulanus [2] regebat. Inſigne vero Paulli aliud opus Romæ editum, Romanum Breviarium [3].

23. Non ſolum Romæ, ſed Venetiis eodem anno 1564. & conſequentibus impreſſos Manutianis typis libros habemus, in iiſque anno 1564. *Calepini Dictionarium* [4], *Caii Julii Cæſaris Commentarii*, cum Joannis Michaelis Bruti epiſtola nuncupatoria *Illuſtriſs. Æthereorum Academiæ*, & ſcholiis [5]: anno 1565. Jacobi Taurelli grammaticum quemdam librum [6], ac libros Ciceronis de Philoſophia: anno 1566. *Catullus cum commentario Achillis Statii Luſitani* [7]. Acceſſerunt ibidem editi libri Aldi ipſius: & primò Elegantiarum liber jam ab anno 1556. vulgatus, nunc etiam publico bono impreſſus; deinde *Orthographiæ Ratio ab Aldo Manutio Paulli F. collecta. Venetiis* MDLXVI. Hanc quoque vulgaverat anno 1561. eodem titulo. Sed multo erat brevior, carebatque iis acceſſionibus, quas poſtea habuit, *De veterum notarum explanatione &c.* Potuit aliquando rem ibi typo-

1 *Editi ſunt reliqui tomi, ideſt 3. & 4. Conciliorum* Ex typographia Rev. Cam. Apoſt. 1611. & 1612. *Hieremias Guelfus in epiſtola Scipioni Burgheſio præfixa operibus S. Gregorii M.* Ex typographia Cameræ Apoſtolicæ *editis a.* 1613. Quare, *inquit*, cum hactenus quidem pleraque Chriſtianæ Religionis, & Ss. PP. monumenta ex liberali hac officina in lucem edita &c. 2 *Aſulanum ſe vocat in Statutis* Civitatis Rearæ *a.* 1549. & *in regulis Cancellariæ an.* 1547. *in oratione* de Vita Cajetani *a Flavio ſcripta &c. Vide epiſtolam præfixam Statutis Romæ an.* 1567. *quo anno mortuus. Videtur tamen alius fuiſſe antiquior Antonius Bladus*; cum in Bulla facultatis R. P. D. Philippi Archinti Epiſcopi Burgi S. Sepulchri SS. D. N. Papæ Vicarii Generalis *edita an.* 1542. *legatur* Romæ apud Hæredes Antonii Bladi Impreſſores Camerales. 3 *Habeo in fol.* Breviarium Romanum ex Decreto Sacroſancti Concilii Tridentini reſtitutum Pii V. Pont. Max. juſſu editum: cum Privilegio Pii V. Pont. Maximi. Romæ MDLXX. In ædibus Populi Romani. Apud Paulum Manutium. 4 Venetiis MDLXIV. Apud Paulum Manutium Aldi F. 5 Venetiis MDLXIV. 6 Jacobi Taurelli Fanestris exquiſitior patronymia. Venetiis MDLXV. 7 Venetiis MDLXVI. In ædibus Manutianis.

typographicam curare Aldus, quem eò profectum fuisse, narrat Mario Corrado Paulus[1] VI. Id. Novembr. a. 1565. *Quam vellem filius adesset, qui Venetias profectus est; præstaret aliquid opinor: hæc enim studia tractat naviter, & Grammaticos, de Orthographia cum scriberet, evolvit omnes*; & Jo. Baptistæ Titio v. Cal. Novembr. ejusdem anni[2]. *Filius abest, Venetias profectus ante aliquot dies, inde Asulam: quo in oppido frater meus ab omni remotus graviore cura, tranquillo animo ita sibi vivit, ut rem domesticam non contemnat*. Inde tamen non multo post, necesse est dicere, rediisse Romam: nam rursus idem Paulus Non. April. anno 1568.[3] *Filius abest, Venetias anno superiore cum matre negotii caussa profectus*: atque anno ante, VII. Id. Mart.[4]; *Nec filius adest profectus Venetias cum matre ante aliquot dies*. Quod quidem ideo adnotare placuit, quod de altero hoc Aldi itinere tacuit Zeno. Romæ ergo erat Aldus Idibus Decemb. MDLXVI. quando hæc Mucio Calino Paullus[5]; *Julius Jacobonius vivit conjunctissime cum filio meo, ut fere ætate & studiorum similitudine junguntur*. Venetiis vero, sive Asulæ erat Pridie Cal Octobr. anni 1569 quo die scribit Roma Paullus Jo Baptistæ Olivo[6] Asulam; *Vale, & uxori, filioque, quorum in salutem sita mea salus est, humanitatem & diligentiam, si nondum convaluerunt, eamdem præsta*. Postea etiam Venetiis Id. Octob. 1570. nuncupat Julio Glorierio Nicolai Clenardi Institutiones linguæ Græcæ, indidemque Scholia in Cæsarem[7] Hieronymo Matthæjo Cal. Novembr., in quibus quidem libris Aldus notam apposuit,

1 *Lib. 7. ep. Lat. 7.* 2 *Ibid. ep. 6.* 3 *lib. 8. ep. 20.* 4 *lib. 9. ep. 7.* 5 *lib. 7. ep. 21. Vide & ep. 17. IV. Cal. Sept.* 6 *lib. 9. ep. 16.*

7 *Apostolus Zeno affirmat, Cæsarem & Vellejum Paterculum cum scholiis edidisse anno 1571. Vellejus hoc anno editus, extat Romæ in Barberina. Cæsarem habeo non solum eo anno insignitum, sed etiam superiori, idest anno 1570. qui & in fronte Cæsaris adnotatur, & in distincta fronte scholiorum, atque eum annum epistola etiam habet.*

fuit [1], constituitque, qua dignosci legitimi *Manutianæ* editionis a spuriis possent. Paulli vero præcipuum opus, quod Romæ vulgaret his annis, fuit Romanus Catechismus; in quo etiam latine scribendo adjumento fuisse auctoribus, quibus id muneris datum est, Zeno, aliique nonnulli scripserunt [2], quos Cl. Lagomarsinus refutavit [3]. Prodiit Catechismus ille majori minorique forma [4], latine atque Italice editus [5] eodem anno MDLXVI. cum Pii V. qui Pio IV. successerat, novo Privilegio, in quo Pauli diligentia commendatur. Atque idem liber consequentibus etiam annis [6] ab eodem Manutio impressus est.

24. Anno MDLXX. Roma Manutium amisit reversum Venetias. Extrusit eum urbe morbus, quo diu afflictatus est. At fuerunt ne aliæ, præter morbum caussæ? Malene adeo & duriter habitus, quemadmodum nonnulli scribunt, ut coactus omnino fuerit in patriam remigrare? Erit fortasse, qui hic Manutium vix sibi ipsi constare putet. Et primis quidem annis læta omnia de se nunciat amicis. Primò, præpositum esse muneri edendorum sacrorum librorum *non contemnenda conditione*, narrat Joanni Turritiano [7]. Deinde Idibus Novembris anni 1561. hæc Andreæ Silvio [8]; *Velim, si quid ego apud te sum, vel potius si tibi ipse carus es, ad Urbem te conferas ineunte vere; nusquam certiora aut majora bonis artibus proposita sunt præmia: aliis in locis tamquam peregrina procul adspicitur virtus; hic statim colitur, ut do-*

1 *Nimirum Aldi senioris effigiem cum epigraphe*. Editio Aldi Manutii Paulli F. A. N. *atque hac admonitione Lectori*: Qui libri cum Aldi Junioris nomine, seniorisque effigie in posterum edentur, eos tantum scito Manutianæ editionis esse. 2 *Zeno ad Fontan. & Cl. Marcus Foscarenus p. 349. alios allegans*. 3 *ad vitam Gratiani p. XIX.* 4 *in fol. & in 8.* Romæ in ædibus Populi Romani apud Paulum Manutium MDLXVI. 5 *ab Alexio Filiuccio Ord. Præd.* In Roma MDLXVI. *In his insignia sunt Pop Rom. atque Aldi, additis notis, quibus Pauli Manutii nomen indicatur* P. M. 6 *Vidi editum* Romæ in ædibus Pop. Rom. apud Paulum Manutium MDLXIX. 7 *lib. 6. ep. 6.* 8 *lib. 6. ep. Lat. 7.*

ut domestica complexu excipitur, fovetur sinu. Sed postremis etiam Romanæ hujus commorationis, ideſt VI. Cal. Oct. 1569. Jacobo Gorſcio [1]: *Nam de ſtatu rerum mearum mihi ipſi, auctori ſatis bono, velim credas, non modo Romæ eſſe me, verum etiam libenter eſſe, exiſtimatione integra, re familiari aucta potius quam imminuta.* Item Antonio Furnario eodem anno XVIII. Cal. Febr. *Et valemus, & ſatis jucunde vivimus, re domeſtica ita jam conſtituta, ut adoleſcenti filio, quem unicum habemus, cogitandum de virtute potius, quam de fortuna videatur* [2]. Quid ergo, cum Joanni Cratoni ſcribens [3]: *vitæ illud duriſſimum genus* vocat, multaque ait tuliſſe *indecora prorſus, indignaque ſtudiis ſuis, ætate, exiſtimatione ante parta?* Quid cum aliàs Romana illa tempora exagitare homo ceteroquin moderatus videtur? Primò, quod idem alicubi fatetur, & valetudinariis hominibus evenire quotidie videmus, ut cibos omnes amaros experiantur; ita quæcumque accidebant acerbiora morbus faciebat. Deinde, quod ſpes magnarum rerum antea conceperat, & majorum illorum, quæ Silvio dicebat, Romæ bonis artibus propoſita eſſe præmia: ea quia conſecutus non eſt; quia ſuo arbitrio typographicam rem omnino adminiſtrare non poterat, ſed a IV. Cardinalium voluntate pendebat; ideo credo illa paullo duriora Manutio excidiſſe. Acceſſit, quod in ipſa profectione non minimum exulceraſſe eum animum videtur, ut viaticum ſcilicet non impetraret, ſive (ita enim vocat [4]) *annuam ordinarii ſtipendii ſolutionem*: ut quemadmodum Pius IV. Pontifex venientem ad Urbem inſigni viatico donaverat; ſic Pius V. omni virtute ac laude præſtans ab Urbe diſcedentem non modo ſimili, ſed majore etiam munere proſequeretur: *in quo*, inquit, *ratio videbatur habenda ætatis meæ*,

1 *lib. 9. ep. 15.* 2 *ibid. ep. 22.* 3 *ibid. ep. 5.* 4 *lib. x. ep. Lat. 1.*

meæ, habenda valetudinis, habenda etiam meritorum meorum. Cum ergo hoc non obtinuisset, nec quicquam profecisset Sirleti, Moroni, & Cornelii, quibus alendorum in Urbe studiorum, moderandique gymnasii publice demandata cura hoc tempore fuisse videtur [1], summa contentio, Paulli animus exacerbatus est; cujus sunt illæ querelæ [2]: *Veruntamen ingravescenti hominem ætate, non solum infirma, sed etiam ægra valetudine, imparatum a re domestica, cum filia nubili, ab urbe Roma, cujus nomen omnia pollicetur, post decem annorum labores, suis sumptibus in patriam redire, iis fortasse, qui hæc solent animadvertere, admirationem aliquam pariet*. Idem tamen intelligebat, *Optimi Pontificis angustias, temporum difficultatem excusare* [3]; atque alibi [4] prorsus ingenue: *In discessu*, inquit, *commoda quædam sperabantur; nec defuit intercedentium dignitas, auctoritas, gratia: ratio temporum est adversata, Pontifice natura liberalissimo, Turcicum bellum, & præsentis, futurique sumptus necessitatem excusante*. Sic etiam, etsi sibi venti reflatent [5], qua Pontifex esset voluntate ac sanctitate explicat Corrado: *Optimum*, ait [6], *qualem ætas nostra non vidit, Pontificem habemus, qui si diu vixerit, quod a Deo precari non desinimus, spes est magna, hæc quæ fluunt posse contineri*. Ceterum non video, qua auctoritate Zeno, aut alii, pactum Manutio stipendium egre persolutum dicant; aut his, quas noverat, temporum angustiis, quingentorum scutatorum salario [7] contentus esse Paullus non deberet; cum præsertim, quod ex diplomatibus Pontificum constat, ex impressis libris redire illi non exiguum aliquid posset. Ipsæ ejus querelæ accusare potius hominem videntur: *Decem*, inquit [8], *annorum laboribus vix tria scutatorum millia, idest,*

1 *V. eand ep. & 2.* 2 *Ib. ep 2.* 3 *Ib.* 4 *lib. IX. ep. 7.* 5 *Vide lib. XI. ep. 15.* 6 *lib. 7. ep. 15.* 7 *Vide lib. X. ep. 6. Ibid. ep. 12.* 8 *lib. X. ep. 14.*

ideſt, quantum ad filiam collocandam requiratur, *colligere potuimus*. Quamobrem verum liquet eſſe, quod Gorſcio ſcripſit, difficillimis etiam temporibus rem familiarem auctam potius, quam imminutam. Sed virum bonum nomen ipſum Urbis cœperat, quod, ut ajebat, *omnia pollicetur*; & erat, quod ingenue fatetur nonnunquam [1], Romam eo quidem conſilio profectus, domeſticis ut rationibus conſuleret: atque idem alibi [2]: *Laborabam domeſticis incommodis, fratrum meorum culpa, nec ſpes erat emergendi, niſi nova conſilia caperentur. Vocabar a Pontifice Max. quo nihil videri poterat honorificentius; fructum autem quis non expectaret? Cohortabantur ampliſſimi viri, quorum erga me ſingularem benevolentiam multis rebus antea perſpexeram, læta denique, copioſa, ampla ab omnibus omnia promittebantur: Quid agerem? credidi & ſperavi.* Altero ergo anno, quam Pio IV. Pontifice Romam venerat, præter conſtitutum ſtipendium aliquid petebat amplius [3]; fulciri ſubſidio aliquo fortunas ſuas, quod ætas ingraveſcens, quaſi extra ordinem multa deſideraret, multa in laboribus & ſtudiis valetudo requireret imbecillior; caritas præterea liberorum ſuorum. Idem ferme Carolo Borromæo: atque eodem anno (quod quidem ex filii morte colligere licet) hoc querebatur [4]: *Mihi unicum eſt vectigal induſtria mea, qua liberos alere, tueri familiam cogor.... vetus illa principum virorum benignitas exaruit*. Anno vero ſequenti ideſt 1563. [5] hæc habet Franciſco Morando: *De rebus meis, hoc unum quo lætari poſſis accipe; frui me multorum benevolentia; cetera ſatis frigent. Cauſſam conferamus in tempora; nam ab hominibus libenter culpam averto. Pontificis quidem præſtantem animum ita variæ, itaque graves diſtrahunt curæ, ut ignorare multa cogatur, multa etiam delegare aliis, qui præ-*

ter

1 *Ib. ep. 7.* 2 *lib. 9. ep. 5.* 3 *lib. 8. ep. 1.* 4 *lib. 4. ep. 36.* 5 *lib. 6. ep. 18.*

ter suum negotium nihil curant. Non ergo mortuo solum Pio IV. Manutii res frigere cœperunt.

25. Sed præter hanc, caussæ fuere aliæ duæ; multitudo occupationum, quibus a studiis suis abstrahebatur, & morbo afflicta valetudo. Frequentes sunt illæ in ejus epistolis voces; *obrui se negotiorum fluctibus* [1]; magnis *assidue distineri curis* [2]; magna *negotiorum onera sustinere* [3]; *sic urgeri, ut respirandi facultas non detur*. *Tu solus ignoras* (ajebat Decio Brancaleoni [4]) *quibus distinear curis? quantis rerum oneribus premar? quam nunquam vacem?* Quare cum Bonifacii Cajetani Principis nomine postularetur ejus filio magister, se Joanni Turritiano id agenti, excusavit [5]. Id tamen concessisse postea, operamque suam ad Henricum, & Camillum (hoc enim erant nomine) contulisse, idem declaravit cum scripsit [6], ex disciplina præceptisque suis maximum illos *in ea via, quæ ad eloquentiam ducit, fecisse progressus*. Habemus & nos hujusce rei testimonium, monumentumque quantivis pretii, fratrum scilicet Cajetanorum epist. mss. cùm eidem Manutio, tùm aliis missas, quæ Manutianæ eloquentiæ nescio quid olere videntur. Dolebat vero sic avocari a litterarum studiis: *Ego*, ait Jo. Baptistæ Titio [7], *quamquam tum aliis rebus, tum officio salutandi molestissimo quotidie fere distineor, jucunde tamen satis vivo; si modo homini scientiæ cupido sine librorum usu, quo careo perinvitus, jucundi quidquam esse potest*: & Joanni Turritiano [8] de studiis suis; *Ab his me sæpe vel salutandi necessitas, vel amicorum avellit interpellatio; ita traducuntur dies: honeste, inquies, fateor, addo etiam satis jucunde..... verumtamen cum illa tibi non ignota studiorum nostrorum suavitate voluptatem nullam comparo*. Id primò æquo animo ferre visus est Manutius: itaque Andreæ Gosti-

1 *lib.6. ep.17.* 2 *ibid. ep.12.* 3 *lib.8. ep.8.* 4 *lib.6. ep.24.* 5 *ibid ep.9.* 6 *lib.10. ep.12. Vide & lib.9. ep.1.* 7 *lib.6. ep.8.* 8 *ibid. ep. 9.*

Gostinio, ubi hoc nunciavit [1]: *Cum hic honestissimorum hominum & benevolentia, & consuetudine fruar; nec mihi quidquam in mentem venerit optare ac petere, quod a summo Pontifice Pio IV. non facile sim c nsecutus, angit me tamen, quod studiis nostris ..... ita divellar, ut ex iis quæ pro communi utilitate non pauca eram exorsus, pertexere nihil liceat*; subdit: *Quocirca tibi jam, tuique similibus, qui mihi voluntate pares, doctrina & otio præstant, cogor tradere vigiliam meam; idque facio libentissime, qui publici commodi rationem ipsam per se, non cum mea laude conjunctam plurimi semper fecerim*. Postea vero tulit ita moleste, ut, quemadmodum Horatio Cardaneto scribit [2], interdum sibi Roma displiceret, & agrestem solitudinem urbanæ celebritati libenter anteponeret; & Camillo Palæotto, postquam ad ea redierat [3]: *Quotidie magis gratulor, quod illa reliquerim, hæc sim adeptus .... quod ea nunc denique studia recolere mihi liceat, a quibus disjunctus tot annos vixi, vel potius plane non vixi: quæ enim mihi potest esse vita sine litteris?* Multa scilicet moliebatur communi studiosorum utilitati, quæ quia perficere non poterat, ideo vehementer angebatur: sed præcipue commentarios in epistolas Ciceronis, quos nunc absolutissimos habemus. Eos Romæ Januario mense a. 1566. ferme ad exitum perductos habebat: itaque, si esset otium, pollicebatur, daturum se propediem absolutos [4]: eosdem vero biennio post finitos idem subindicare videtur [5]: nam Francisco Plantedio affirmat, se dedisse amico describendos, atque ejus operam casum quemdam interpellasse; editurum se vero eos, vel Romæ, vel certe Venetiis. Venetiis editos vidi apud Aldum a. 1579. [6], nec credo seriùs multo, quam perfectos absolutosque dimiserat: nam Cratoni scribens XI. Cal. Maji a. 1572. eos se adhuc habere in manibus aperte significat; *Com-*

[1] *lib.6. ep.17.* [2] *lib.7. ep.10.* [3] *lib.10. ep.7.* [4] *lib.7. ep.10.* [5] *lib.9. ep.14.* [6] In Barberina Indic. extat editus a. 1577.

Commentarios in epistolas, quæ familiares vocantur, convitio jam prope efflagitatos, debere studiosis diutius vix possum: id nunc cogito ad quem mittantur, an ad eum qui me ornavit ea dignitate, cum qua nullas opes confero? Tu statue [1]. Cogitabat etiam de imitatione scribere; sed eam cogitationem abjecisse postea videtur: quamobrem Cardaneto [2]; *Illa de Imitatione sinamus jacere: spissum opus est, & longi temporis, nec fortasse nostrarum virium; &, ut vere dicam, sperare vix audeo, quam animo, & mente formam videre videor, eam quæcumque est, oratione, & stylo satis explicare posse*. Quod Paulli valetudinem spectat; eam satis commodum primò Romæ expertus est. Itaque IV. Id. Martii a.1562. [3] amico mandat, ut alteri scribat, nihil esse novum in rebus suis: *nisi*, inquit, *hoc novum v detur, mihi, cum hoc cælo, cujus multi gravitatem non ferunt, adhuc quidem optime convenire*. Versa tamen postea res est: *Ego ab interitu Pii IV.* scribit VIII.Id. Febr. a.1566. Antonio Furnario [4], *valetudine utor incommoda; stomachus calore destitutus, officio concoquendi male fungitur*. Eodem anno IV. Non. Januarii jacere se in lecto, cum tamen leviter ægrotaret, narrat Cardaneto [5]: atque VIII. Id. Casellio [6], *valere se parum commode*. Sed multo gravior factus est morbus a.1568. Itaque doluit postea, biennio maturius non discessisse Roma: *non incidissem*, ait [7], *in eum morbum, quo valetudinem in perpetuum fere perdidi*. Necesse est autem, vel initio a.1570, vel extremo anno superiori vires illius auctas; cum Calendis Maji anni ejusdem affirmet [8], *quinctum jam mensem morbo laborare*, & Calendis Septembris [9] Augustino Angelello scribat: *Puto, te ab Onophrio Gilio tui amantissimo certiorem non semel esse factum invaletudinis meæ, qua nonum jam mensem ita laboro, ut neque ratione victus*,

1 *lib.11.ep.9.* 2 *lib.7.ep.10.* 3 *lib.6.ep.12.* 4 *lib.7.ep.13.* 5 *ibid.ep.10.* 6 *ibid.ep.11.* 7 *lib.10.ep.12.* 8 *lib.9.ep.4.* 9 *ibid.ep.9.*

ctus, neque ullo remedii genere adhuc quidem allevari potuerim: itaque misere jaceo &c.: quibus similia illa, quæ Venetias cum rediisset, Cratoni nunciat Octobri mense [1], febrim *post novem tandem menses discessisse*. Cur vero Idibus Augusti gravem *jam quatuor fere mensium* morbum appellet [2], nisi vices quasdam, ut solet, passa est ejus infirmitas, aut error est in numeris, equidem ignoro. Paullum ergo, quod ipse his verbis refert [3], *ab urbe Roma gravis morbus ac diuturnus extrusit*.

26. Nam cum anno 1570. expertus esset, cum Romano cœlo sibi jam convenire non posse, atque autumnus adventaret, cujus varietatem, & inconstantiam, ne ferre sua imbecillitas posset, metuebat [4], Venetias ipse quidem cogitabat, atque id sibi primum & præter cetera exoptabat; si vero per Pontificem, vel per quotidianam febrem patriam petere longo terrarum ac maris intervallo disjunctam non liceret, accedere ad Sabinos colles, quos florere audiebat regionis amœnitate, cœli temperie, omnium rerum, quas hominum victus cultusque desiderat, ubertate. Cum ergo missionem a Pontifice postulasset, etsi, illius muneris, susceptæque provinciæ, ut idem ait [5], menses non pauci superessent, abeundi tamen potestatem petenti clementissime concessit: quam quidem Pontificis benignitatem, & ibi, cum scriberet Francisco Cicerejo, Manutius agnoscit, & Camillo Palæotto [6] narrans adventum suum Venetias, ubi propinquos, familiares, notos pariter atque ignotos redeuntem excepisse voluntate summa affirmat. De discessu fixum consilium erat Cal. Septembr. de die nondum statuerat; solùm, ut hiemales imbres tempestatesque vitaret ante Calend. Octobr. [7] cogitabat. Verùm Septembri men-

1 *ibid. ep.5. Vide & ep.18.* 2 *ibid. ep.21.* 3 *lib.9. ep.5.*
4 *lib.10. ep.1.* 5 *lib.10. ep.10.* 6 *ibid. ep.7. Adde lib.9. ep.9.*
7 *ibid.*

mense dedisse se in viam, ægrum, dissuadentibus medicis & amicis, hoc quoque habet in litteris Andreæ Antonino[1], quod confirmat in epistola Joanni Caselio[2] data Venetiis a.1570. XVIII. Cal. Jan. *Urbem Romam ante duos menses difficili diuturnoque coactus morbo reliqui*. Itaque quod alibi[3] decennium Romæ fuisse scribit, cum ab Augusto mense a.1561. ordiendum sit, nondum completum fuisse, liquet. In itinere Pisaurum usque morbus ingravescere visus est: maris vero aspectu, *quasi jam in oculis*, ait Paullus ipse[4], *diu expetita patria esset, propinqui boni spe animus corpori medicinam fecit; febris abiit antequam Pisauro solveremus: ita Venetias, refecti cibo, paullò firmiores appulimus*. Non caruisse tamen iter incommodis, alibi[5] idem fatetur; *quibus*, inquit, *ita consumptus humor omnis est, ut nimia siccitate vitæ periculum impendeat*; additque, in revocanda potissimum τῆς κοιλίας εὐλυσίᾳ medicos laborare. Eumdem morbum in ea, quam mox nominavimus, epistola descripsit[6]; & in alia Francisco Morando[7]; *Morbi reliquiæ supersunt magis prope timendæ, quam morbus ipse; qui enim valere possum, aut etiam quid non timeam, cum attenuatum exsiccatumque corpus naturali munere fungi sua sponte nunquam possit? quæ res, neque molestiæ parum habet, &, si inveteraverit, periculo non vacat*. Atque ex hac postrema epistola intelligimus; id enim diserte habet, etsi febris abiisset, non tamen ob reliquias has morbi convaluisse: itaque Gauderina balnea cogitabat, quæ quater antea sumpsisse se dicit, nec unquam sine fructu; & sperabat[8] sublatis causis, quæ morbum pepererant & alebant, sedulitate ac fideli suorum cura, adjuvante etiam ipsius cœli, quod in lucem editus primùm hauserat, benignitate, brevi omnino convaliturum. Causas tamen non omnino præcidere omnes pote-

1 *ibid. ep.5.* 2 *ibid. ep.13.* 3 *lib.9. ep.5. & lib.10. ep.6. & 11:*
4 *lib.10. ep.5.* 5 *lib.9. ep.3. Vide & lib.10. ep.3.* 6 *lib.10. ep.5.*
7 *lib.9. ep.6.* 8 *lib.9. ep.7.*

poterat: nam ocium quale volebat, vel positus procul ab urbe, non nanscifcebatur, *identidem interpellantibus, aut hominibus aut negotiis*; & erat rerum domesticarum impedita ratio, quam nondum expediverat [1]. Accedebat Veneti cœli gravitas, quam sibi [2] timendam ducebat, atque illa anni tempestate frigoris injuria, & præterea vinorum asperitas, quam tenui corpore, imbecillo stomacho ferre non poterat. Calendis ergo Januarii anni 1570. (Veneto more, sed nostro 1571.) de migratione cogitabat, rusque spectabat, ad quod etiam natura eum sua, & consiliorum ratio invitabat. Extat ejus Camillo Palæotto præclara villulæ, sive rusticæ cujuscumque vitæ commendatio, quam cum desiderare se dicat, hæc habet inter cetera præclare dicta [3]; *Si accideret, ut istic exulare perpetuo cogerer, modo te interdum socio, modo cum libellis; præclare mecum actum putarem; multam salutem urbibus, multam honoribus, in quibus ceteri insaniunt, libenter dicerem: quid enim expectem amplius? didici jam, & magna mercede sum expertus, quam inania sint illa, quæ communi deceptus errore præclara duxeram; magnæ urbes magnas occupationes, ne dicam miserias habent: si quem delectat ambitio, si quis augendæ rei familiaris cura tangitur; si sententiam in curia dicere, aut a multis in foro salutari, inter summa ponit; urbem amet: me quidem posthac æmulum rivalemque non habebit unquam: ætas nostra ad otium vergit; vides qam fluxa sint omnia; quam facile hunc & illum florentes opibus, florentes ætate repentina mors auferat, ut hoc ipsum, quod spatii nobis relinquitur, totum in lucro deputandum esse videatur. Ac fieri quidem potest, ut diu vivamus: sed, obsecro, quid erit, cur nos diu vixisse lætemur inter domesticas curas, inter hominum fraudes, infidelitates, insidias, addo etiam publicas calamitates, quibus anguntur boni viri, quales nos & esse, & haberi volumus? Amplectamur igitur studia nostra;* remo-

1 lib.10. ep.8. 2 lib.10. ep.9. 3 lib.10. ep.8.

remota ab arbitris loca, amœna, salubria quæramus; vulgi stultitias ineptiasque vitemus; animos excolamus, ut eas fruges ferant, quas nec cœli calamitas corrumpat, nec malus vicinus furto subtrahat, nec belli sævientis impetus devastet.

27. Ocium ergo & solitudinem secutus contulit se in oppidum Plebis Sacci; ubi Novembri mense multis diebus fuit [1], & quò migraturum se esse sæpius valetudinis animique gratia, & ne studia colenti interpellatores molesti sint, prædicit Antonio Furnario [2]. Venetias tamen redierat IX. Cal. Decembr., ubi etiam fuisse Decembri mense, & Januario sequentis anni ejus nos litteræ docent [3]. Atque eædem etiam, Plebem Sacci repetivisse, unde Calendis Maji Palæotto scribit a. 1571. Vitam, quam ibi degeret, amicissimo Ferrario ante oculos ponit [4], sinere scilicet se, ut animus quasi quibusdam exsolutus vinculis, libere vagetur, & voluptate pascatur honestissima; nullas hic esse, quibus angatur, curas, nullis implicari negotiis; licere id quod antea nunquam licuit, prorsus nihil agere, nam vehi curru, oppida invisere propinqua, amicorum villulas obire, convivari etiam interdum, suavissimisque epulas condire sermonibus, hoc ipsum vocare nihil agere; nec tamen omnino verum esse: nam qui valetudine parum firma operam dat, ut suaviter, jucunde, & honeste simul vivat, eum profecto nihil agere, sibi non videri. Addit tamen, quod hoc ipsum, quod de se narraverat, evertit; *Sed in hoc tamen vitæ genere, libros, communes delicias nostras abjecisse me penitus nolim existimes: nobiscum ubique sunt, comites nunquam molesti, loquentes, silentes, cum volumus, & quoad volumus.* Hieme media Venetiis consistens, cum & cubiculo se inclusisset angusto, & luculento camino assidue uteretur, nihi-

1 *Vide lib. 9. ep. 24. datam* III. *Non. Novembr. a.* 1570. *lib.* 10. *ep.* 10. VII. *Id. Nov. ep.* 11. VI. *Id. Nov. &c.* 2 *lib.* 9. *ep.* 24. 3 *lib.* 10. *ep.* 12. *&* 13. *lib.* 9. *ep.* 8. 9. 13. 14. *&* 15. *&c.* 4 *lib.* 10. *ep.* 11.

nihilominus frigoris vim prohibere non potuerat [1]. Itaque sequenti autumno Genuam, ea potissimum causa se contulit, ut villulis pulcherrimis, jucundo placidi maris aspectu, & quod in primis ejus valetudo requirebat, verno cœlo hieme summa frueretur. Has enim causas consilii sui aperit eidem Palæotto [2]; aliasque addit, cur Venetiis non vivat; *Exercitationibus*, ait, *dum utor, confirmari me sentio: at iis uti Venetiis, præsertim sub dio, vel ob angustias viarum, vel ob infinitam prope civium peregrinorumque frequentiam, non licet; huc illuc impellimur; sæpius alieno motu, quam nostro movemur, vix ut interdum, ac ne vix quidem, si lubrica via est, consistendi facultas detur. De vinis quid loquar? Diuturna me consuetudo Romanis, omnium facile primis assuefecerat; similia non quærebam, sed quæ prorsus dissimilia non essent; periit omnis industria. Carnis mira penuria: vitulinam quidem, quæ differat a bubula, reperire, felicitatis est.* Cum ergo amœnitatem & salubritatem sequeretur; atque utramque Genuæ, utramque Regii, quò peramanter in suburbanum suum ab Horatio Malagutio invitabatur, esse videret, animo tamen spectaret Benaci oram (quam ocellum Italiæ vocat) Asulano suo satis propinquam, interea Mediolani constitit; & quia propter anni tempus discedere non licebat, cum imbres assidui vias corrupissent; Paullus vero is esset, qui vel levissimis incommodis frangeretur; & quia jucundissima duorum spectatissimorum virorum Bartholomæi Capræ hospitis sui, & Octaviani Ferrarii veterrima sibi necessitudine conjunctissimi, consuetudine perfruebatur. Fuit Mediolani sex amplius mensibus [3], idest ab extremo Octobri, ad Majum mensem a. 1572. Hic etsi valetudine frueretur non optima, imo, ut idem ait [4], quæ ab optima aberat aliquanto etiam longius, quam a deterrima, divelli a studiis non poterat. Abditus ergo in litte-

R 2

1 *lib. 11. ep. 3.* 2 *ibid.* 3 *lib. 11. ep. 8.* 4 *ibid. ep. 5.*

litteras, in explanandis Ciceronis orationibus operam omnem posuit; quod scribit [1] sibi propositum fuisse ante multos annos. De hoc ego opere interpretor, quod ante biennium ex oppido Plebe Sacci Furnario narrabat [2]; *Locus ipse me vacuus interpellatoribus, & hæc vivendi arbitratu meo, omnium dulcissima, optata antea potius, quam sperata libertas invitavit, ut ordirer id, quod, nisi sedem hic statuo, aut certe nisi in hoc secessu, & in hac pæne solitudine ..... majorem anni partem consumpsero; vereor, ne sero admodum, fortasse etiam pertexere nunquam liceat: opus est nec temporis, nec laboris exigui*. Venetiis erat eodem anno 1572. XI. Calend. Maji [3], & recens rediisse tunc videtur; cum narret Cratoni, qua primum hora in patriam redierat, unde abfuerat menses aliquot, quæsivisse statim ex filio de Cratone. Erat ergo tum filius Venetiis; ubi etiam remanserat cum matre, quando in Plebem Sacci se contulerat Paullus. De Venetiarum enim, non Romæ urbe illa ejusdem Paulli intelligenda sunt [4]; *Uxor & filius in urbe, commoda uterque valetudine; illa rem domesticam; hic officinam, emendandorumque librorum curam administrat egregie*; quod ex aliis locis liquet [5]. Solam filiam Roma discedens in cœnobio sacrarum Virginum reliquerat; quam biennio post, ut eam acciperet, & in patriam reduceret, ad urbem reversus est.

28. Si epistolarum illarum inscriptionibus fidendum est, Romæ jam erat Manutius V. Calendas Julias MDLXXII. [6], quo die respondet Ciofano gratulanti, quod Romam venisset, valeatque post itineris laborem satis commode: fidendum vero hic esse, suadet Manutii ipsius testimonium in epistola dedicatoria Commentarii in orationem pro Archia, in qua Pridie Cal. Octobr. se excusat, quod tribus fere mensi-

1 ibid. ep. 9. 2 lib. 10. ep. 11. 3 lib. 11. ep. 9. 4 lib. 10. ep. 11. 5 ibid. ep. 15. 6 lib. 12. ep. 15.

mensibus Jacobi Boncompagni domum non venerit [1]. Æstatis etiam magnam partem exegisse se in Urbe alibi significat: nam Cajetanis fratribus scribit [2] VI. Cal. Sext. sibi esse in animo circiter Id. Sept. fractis jam caloribus, qui eo anno maximi acciderunt, cum filia in patriam reverti: atque Horatio Cardaneto [3] Id. Sext. qui Perusiam eum in itinere ut diverteret invitabat, se excusat; *Sed exiguo comitatu, cum filiam virginem ducam, tot dierum viam conficere, quam honestum sit, tute cogita. Accedit illa molestia, quod duas lecticas diurna mercede conductas, quaternis scilicet scutatis in die, ultra præscriptum a lecticariis tempus remorari non licebit*. Ex quibus etiam intelligimus, quæ esset ratio itineris; item, quod superius vidimus, atque alibi etiam Paullus declarat [4], filiam ad nuptias reducere domum voluisse. Paulli tamen consilia intervertit Gregorius XIII. Pont. Max. *præclare*, ut Paullus ait [5], *in optimas artes animatus*; qui cognito ejus adventu, læti animi signa ostendit, negotiumque Cardinalibus dedit, ut ita cum eo de mansione agerent, ne discedere paterentur. Idem Palæotto narrat [6] VII. Id. Septembr. *Ego*, inquit, *non expectatis imbribus jam sarcinulas collegeram, ut in viam me darem.... sed vicit consilium meum Cardinalium voluntas, quorum opera est effectum, ut Gregorius XIII. Pont. Max., qui tamen suæ sponte liberales disciplinas miro quodam studio amplectitur, fovet, alit, honorifico me stipendio retinendum putaverit. Hic igitur cogimur consistere, libenter ut Romæ, in summa celebritate & amico-*

 rum

1 *Scrupulum aliquem movebat epistola 1. lib. XI. data X. Cal. scriptaque, ut videbatur, Venetiis Jacopo Boncompagno. Ceterum in die adscribendo negligentem Manutium fuisse, illa ad eum declarant amicissimi hominis Mureti lib. 4. ep. 2.* Nolo enim facere, quod tu qui interdum pro Majo Aprilem pro X. XVII. ponis. Itaque interdum videor mihi accipere litteras tuas XX. diebus ipsis postquam scriptæ sunt. Interdum contra sex aut septem diebus antequam scriptæ sunt, perferuntur. 2 *lib. 11. ep. 10.* 3 *ibid. ep. 12.* 4 *ibid. ep. 15.* 5 *lib. 12. ep. 10.* 6 *lib. 11. ep. 6.*

rum copia , inviti , ut a te disjuncti , cujus consuetudine non semel aut iterum , sed perpetuo æstivis mensibus , amœna regione , jucundo otio cum communibus musis frui cogitabamus . Stipendium , quod ei constitutum est , *satis per se tenue* Jo. Cratoni scribens [1] vocat ; atque in eo facilitatem suam reprehendisse nonnullos ; sed idem subjicit , *cum libertate , & otio* maximum sibi videri ; nihil enim esse sibi impositum oneris; litteris ut in solitudine frui licere; tantùm consuevisse unum aut alterum Cardinalem bis in mense , terve summum , vel quia eum diligebant , vel quia virtute excellebant , salutare . Ita etiam Palæotto suo [2] narrat , se hominem a rebus gerendis alienum, valetudinis incommodæ, non magni animi , id libenter unum agere , ut in litteris totus sit , & quidem in urbe Roma , ut in deserta solitudine , interpellante nemine : *Quod beneficium* , ait , *optatum antea potius quam speratum , nunc a Pontifice optimo ac liberalissimo , ad excitanda doctrinarum ingenuarum studia mire propenso , Gregorio XIII. acceptum meminero , & prædicabo , dum vivam ; fortasse etiam scripta mea me mortuo loquentur , & obscurum posteris esse non sinent* . Opera quæ tunc moliretur eidem aliàs [3] exponit , postquam ocium suum narravit ; *In publicum nisi necessaria re coactus nunquam prodeo , domesticis me finibus teneo , & cum libellis , idest cum amoribus & deliciis meis jucundissime vivo*: non solum scilicet commentarium elucubrasse in orationem *Pro Archia* ; sed absolvisse jam in reliquas omnes , duabus exceptis *Pro Ligario & Dejotaro* , opera nunquam nisi per morbum intermissa . Commentarium illum in orationem *Pro Archia* separatim editum vidimus *Romæ apud Josephum de Angelis* MDLXXII. nuncupatum *Illustrissimo & Excellentissimo juveni Jacobo Boncompagno* litteris datis Pridie Cal. Octobr. ejusdem anni 1572. in quibus quidem litteris tribus mensibus ait se orationes explicasse decem . Aliud

1 *ibid. ep.10.* 2 *lib.12. ep.5.* 3 *ibid. ep.4.*

liud etiam se explanare esse aggressum, & ut se principia dederunt, videri sibi aliquid præstare posse, addit in eadem epistola Camillo Palæotto; quod nisi Antiquitatum Romanarum opus illud sit, aut Concilii historia, quale fuerit, ne divinare quidem possum.

29. Dum Romæ viveret, ad Kalendas usque Decembres satis ut poterat, valebat: itaque scribit Cratoni [1]; *Cœlum idem experior quod antea, humidum, grave, inæquale: nec tamen video deterius, quam in patria, vel quia . . . . . hilaritas animi corpori medicinam facit, vel quia domesticæ tricæ sollicitum non habent, vel fortasse etiam propter vina, quæ sunt hic ex omni genere optima: pituita carere jam non possum sexagenarius, laborem scribendi aut legendi fere nunquam intermittens*. Verum anno sequenti 1573. gravi afflictatus est trium fere mensium morbo, ut Idibus Decembr. idem significat [2]: itaque in autumnum, quem *anniversarium hostem valetudinis suæ* [3] vocat, incidit ejus initium. Depulsa vi morbi, nequaquam pristinæ vires redierunt; & capitis infirmitas, ut habet in litteris Zamoscio [4], non modo litterarum, sed prope usum quotidiani sermonis adimebat. Cœptum est consilium illud a Medicis, ut lævum crus educendis humoribus aperirent [5]. Melius ipse de se tunc sperabat, sed magno litteratorum hominum dolore, magno bonarum litterarum damno spes frustra cecidit; cum nihil remissa vis morbi paullatim eum consumpserit, confeceritque, Prid. Non. April. anni sequentis MDLXXIV. Reliquit decedens Paullus filiam, quam non multo ante collocaverat in matrimonium: id enim XII. Cal. Mart. a. 1573. Camillo Palæotto nunciat [6]; *Unicam filiam inter sacras virgines educatam, non hebetem ingenio, nec paucis, nisi me fallit amor, virtutibus instructam, juveni optimo satis honesti loci, haud po-*

1 *lib.12. ep.10.* 2 *ibid. ep.6.* 3 *ibid.* 4 *lib.12. ep.11.* 5 *ibid. ep.6.* 6 *lib.12. ep.4.*

postremi ordinis in jure civili, *addo etiam*, *quod hodie potissimum requiritur*, *a fortunæ bonis non imparato*, *meis reclamantibus*, *de sententia tamen fidelium amicorum despondi*. Matrimonium jam secutum Idibus Decembris ejusdem anni illud indicat, quod postea eidem scripsit [1]; *oleis tuis*, *quibus me*, *quocumque loco sim*, *carere non pateris*, *in quo tuam benevolentiam agnosco*, *fruar cum filia*, *& genero*: *simul enim vivimus*, *& plane vivimus*. Bene ex hujusmodi locis diligentissimus eruditissimusque vir Apostolus Zeno existimat, calumniam depelli, quam minus caute nonnulli [2] filiæ Paulli moribus struxerunt. Patris mortem funusque Aldus filius præsens luctu, & lacrimis prosecutus est. Nuper enim Venetiis, auditis Paulli valetudinis incommodis, advenerat. Eò remeasse libri ab eo editi ostenduut, Locutiones epistolarum Ciceronis, & Epitome Orthographiæ *Venetiis a.* 1575. *apud Aldum*; etsi magno desiderio teneretur vivendi Romæ: quod ejus epistola, quam nunc primò vulgamus, quinquennio post patris mortem scripta declarat; idque ipse post amicissimi Mureti mortem, cum ei suffectus fuisset, impetravit. Sed nimium multa de Paullo, ut de Aldo tacere hic omnino debeamus. Nec Paulli ipsius opera sigillatim recensemus, aut laudes fusius persequimur. De illis, ut occasio tulit, diximus; nonnulla ab obitu Manutii vulgata sunt, præsertim Antiquitatum libri, quos pariter nominavimus, ii qui superfuerunt; nam ceteros periisse adnotavit Cl. Foscarenus [3]. In his etiam sunt Adagia, quæ olim Erasmus ediderat, atque Apophtegmata. Quid in his Manutius effecerit, nolim hic quærere. In fronte operis ipsius [4], *Paulli Manutii studio atque industria*, *doctissimorum Theologorum consilio atque ope*, ab omnibus mendis, quæ pium & veritatis catho-

1 *ibid. ep.6.* 2 *Imperial. in Mus. histor. pag.108.&c.* 3 *Hist. litt. Ven. pag. 370.* 4 *Edit. Florent. apud Junctas a.1575. paullo enim diversa est inscriptio edit. ven. 1585.* ex Unitorum societate.

catholicæ studiosum lectorem poterant offendere, vindicata dicuntur; additurque, hunc *laborem a sacrosancti Tridentini Patribus Manutio mandatum* comprobasse Gregorium XIII. Gregorius in diplomate simile quid innuit [1]: quin etiam hoc opus cum Aldus Gregorio XIII. dedicaret epistola scripta Venetiis Cal. Maj. MDLXXV. & patris mortem deplorat, & de opere ipso hæc habet; *Cumque ab eodem Concilio eidem Patri meo demandatum fuisset munus perpurgandi librum de veteribus utriusque linguæ Proverbiis ..... fecisti, ut pater meus emendationem susciperet, quam cum doctissimorum Theologorum ope, tuo jussu absolvisset, paullo post ipse moritur*. Nihilominus & aliud omnino, quæ ibi sequuntur, Locatelli, & Manutii ipsius testimonia [2] significare videntur; & Manutii illud expendens Muretus [3], ubi opus ipsum, sive operis emendationem acriter sane ac vehementer insectatus est; *Nunc*, ait, *quicumque rudem illam & indigestam molem congessit (Paullum enim Manutium fuisse nemo mihi unquam persuaserit, qui etiam brevi scripto testatus est, se ea tantum, quæ imprimenda acceperat, aliis imprimenda dedisse; credo quod ipse non satis digna pleraque judicaret, quæ typis suis excusa legerentur) ille igitur &c.* Apophtegmata correcta atque emendata Matthæo Senaregæ inscripta sunt ab eodem Aldo litteris datis Venetiis Idib. Nov. MDLXXVI. Quod pertinet ad Manutii præconia, ea conjunctim cum sinixterioribus de ipso judiciis apud

1 Cum dil. f. Paulus Manutius dil. f. Thomæ Manriquem nostri S.P.A. Magistri consilio atque ope Adagia, necnon Apophtegmata ab omnibus mendis, quæ pium & veritatis Catholicæ studiosum lectorem offendere, poterant, expurgari curarit &c. 2 Ego F. Eustachius Locatellius O. P. Ep. Reggii attestor, quatenus precibus R. F. Thommæ Manrique olim M. S. P. Adagia Erasmi perlegi & castigavi ..... & sic castigata & expurgata eidem R. M. S. P. ostendi, quæ demum ipso approbante Paullo Manutio excudenda tradita fuerunt juxta ordinem C. Tridentini &c. Cum a R. F. M. Manrique olim M. S. P. Adagia Erasmi castigata ..... Ego Paullus Manutius receperim, illa Philippo & Jacopo Junctia Florentiam imprimenda transmisi &c. 3 *Var. lect. lib. 12. cap. 16.*

apud multos legere potes, præsertim Thomam Pope-Blount[1], Teisserium[2], Morhofium[3]: quibus addi multa in ejusdem commendationem possunt, præsertim quæ Hieronymus Ferrarius de eo adhuc juvene (anno scilicet 1541.) scripsit in epistola, qua emendationes suas in Philippicas Ciceronis Paullo dedicavit: item quæ Speronus Speronius in Dialogo *de Historia*, ubi eum loquentem inducit; etsi alibi, idest *in fine part. I. Apologiæ* non satis eleganter editos ab eo dialogos suos quæri videatur. Nos eo contenti erimus, quod de Manutio habet Muretus, scripsitque cum adhuc viveret anno 1559.[4] *Præclare ut solet Manutius: de quo viro merito dubitari potest, plusne ipse Ciceroni, an ipsi Cicero debeat: nam & ipse tractandis assidue Ciceronis scriptis eam assecutus est eloquentiæ laudem, qua vincit omnes: & cum ad ingenium, quo excellit, addidisset eam diligentiam, eamque laborum perpessionem ac tolerantiam, qua vires, ipsamque adeo valetudinem suam, magno nostro omnium, quotquot eum, quia plane novimus, plurimi etiam facimus, dolore prostravit; incredibile est, quot ab errorum millibus eos libros felicissime vindicarit.* Hoc, licet ab aliis allatum, & ab amicissimo viro perhibitum testimonium, ideo attuli hoc loco, quod de perdita etiam illius valetudine loquitur, atque ita loquitur, ut caussam in litteras, earumque nimium amorem conferat. Atqui hoc publice eo tempore non dixisset vir sapiens Muretus, si ea fuisset morborum caussa, quam iniquior in Manutium Imperialis[5], eique creduli nonnulli protulerunt. Manutii vero pietatem ac religionem cum multa demonstrant, in ejus scriptis epistolis præcipue, perspicua impressa vestigia, tum in Auctoribus corrigendis, &, si qua liberiora exciderant, omittendis cura; quemadmodum, ut unum aliquem proferam,

1 *Censur. celebr. Auct. pag. 718.* 2 *tom. 3. pag. 1. edit. Lugd. 1715.* 3 *lib. 1. cap. 23. Polyh.* 4 *lib. 1. cap. 6. var. lect.* 5 *in Mus. hist. 1. all.*

feram, nec ita vulgo cognitum, Laurentii Medicei Italicis carminibus, a quibus jam impressis, quod in illis recognoscendis dempta esse nonnulla voluerit, ideo paginarum numerus interruptus apparet [1].

§. 2. *De Dionysio Lambino, & Petro Morino.*

1. LOngiores in Manutii rebus exequendis fuimus; quod accidit partim rerum multitudine, & hominis præstantia, ac fortunæ varietate, partim historiæ illustrandæ studio, quam multis in locis perturbatam, aut non satis confirmatam videbamus. Sed hanc longitudinem, in Lambino & Morino brevitas orationis compensabit. Lambini vero ingenium, & ad litteras præclara quædam indoles ostendit, acutos homines solertesque nasci ubique, *crassoque sub aere* posse. Natus est enim ille Monstrolii [2] oppido ad Oceanum, *aere crasso & turbido*, ut Scævola Sammarthanus [3], aliique de eo prodiderunt. Est autem Monstrolium hoc *in Ambianorum, & Morinorum finibus*, ut idem Lambinus ait [4], idest in Picardia provincia: sed cum in limite etiam Artesiæ sit positum, hinc *Belgam* eum Muretus [5] vocavit. De tempore, quo natus est, diffideo a reliquis omnibus, nec sine bono auctore, ut arbitror, idest Lambino ipso; qui in epistola quam primam ejus vulgamus annos circiter XXXVI. tunc natum se affirmat. Atque hic numerus ita expresse, ita distincte & nitide erat Lambini manu scriptus, ut cum multa ejus alia oculos aliquando vexarent, hic primò statim apparuit. Jam vero epistolam illam anno 1556. seriùs a. 1557. scriptam, multis argumentis probare possum: his vero præcipuis; quod Muretus

1 *V. Apostolum Zeno ad Fontanin. de Italic. eloqu. tom. 2. pag. 59.*
2 Montreuil sur mer. 3 *in elog. lib. 2. V. Mejer. Præfat. ad Politic. Aristot. Ghilini Teatro &c.* 4 *Orat. qua præfatur ad Philippic. p. 14.*
5 *in litter. Lambino collect. Bruti pag. 387.*

tus biennio scriptam significat postquam ipse primo commentarium suum in Catullum ediderat; edidit autem anno 1554. Deinde quod scripta sit Romæ altero anno quam Parisiis fuerat Lambinus. Si ergo anno 1556. aut 1557. annos 36. natus erat Lambinus; neque ortum ille habuit nisi anno 1520. aut qui hunc proxime attingit, nec quando mortuus anno 1572. (ut inter omnes convenit) annos numerabat nisi 52. non 56. ut Bailletus, aliique prodiderunt. Ipse de se, suoque in litteras amore in epistola ad lectorem operibus Ciceronis præfixa: *Neque enim unquam infitiari verebor, me unum ex iis esse, qui se ab iis voluptatibus, quæ nobis sunt cum pecudibus communes, longissime removerunt, easque artes ab ineunte ætate coluisse, quæ homine ingenuo dignissimæ sunt: cum primum aliquid in litteris videre coepi, incredibili earum amore ita flagravi, ut rei familiaris cura neglecta artibusque vendibilibus & quæstuosis spretis ac rejectis, eas potissimum secutus sim, quæ propter se, non propter fructum aliquem expetuntur. Itaque cum in optimo quoque Scriptore & Græco & Latino evolvendo ac legendo aliquot annos in Gallia consumpsissem, in Italiam profectus sum acerrimis ingeniis semper florentem, ex qua orti eruditissimi homines terras omnes humanitatis participes, immortali sui nominis gloria paullò ante nostram ætatem compleverunt, Bembi, Sadoleti, Bonamici, Amasæi, Victorii, Casæ, Pantagathi, Manutii, Faerni, Sirleti, Sigonii, Zanchi, Commenduni, Robortelli, Luisini, Taurelli, Panvinii, Ursini, Fargæi, sexcenti alii.*

2. Quod ait, se in Italiam ex Gallia venisse, factum est anno 1549. cum Cardinalem Franciscum Turnonium comitaretur. Et discessisse quidem Tolosa VI. Cal. Quinctil. eo anno ex epistola Joannis Maludani [1] constat; ex qua etiam apparet, aliquamdiu ibi apud Memmios, quorum studia

1 *Int. Epist. Clar. Vir. Bruti pag. 345.*

ſtudia Maludanus octo jam annos regebat, verſatum [1]: quò nimirum ſpectant verba illa: *Memmii fratres, mei amores & duplex cura, te ſalvere jubent: quoties cibi gratia accumbimus, ſuccurrit illud εἷς, δύο, τρεῖς, πέταρτος δὲ ποῦ.* Antea, anno 1547. a Laurentio Strozzi Epiſcopo Biterrenſi expetitum, ut eo duce in ſtudiis humanitatis uteretur, Petrus Caſtellanus Matiſconenſis Antiſtes, eidem Lambino ſignificavit, eique fuit auctor, ut hanc occaſionem benemerendi de juvene (erat enim annos natus XXI.) præterlabi ne ſineret [2]. Ubi quidem notandus eſt error Sammarthanorum [3], qui ſolum a. 1548. Laurentium eam Eccleſiam regendam accepiſſe tradiderunt. Utrum delatam conditionem acceperit? equidem ignoro. Neceſſe eſt tamen, ſi accepit, brevi cum Biterrenſi Antiſtite fuiſſe; cum a. 1549. ut diximus in familiam Cardinalis Turnonii cooptatus eſſet. Hoc tum factum, ex epiſtola ejuſdem Maludani [4] colligimus. Apud Turnonium deinceps diu fuit, & fere quoad ille vixit [5]. Cum Turnonio ergo Romam venit, Romæque erat, cum Purpuratorum Patrum comitia celebrata ſunt, in quibus a. 1550. VI. Id. Febr. Julius III. Pontifex eſt creatus: itaque amicus Maludanus ab eo accepit morbi Pauli III. nuncium, & Cardinalium, qui in conclavi erant, numerum; quæ pariter cum ab alio, ideſt a Sibilleto accepiſſet, nec tamen concordarent, lepide Lambinum illudit [6]: *Ille ſcribit, Paulum III. Pont. Max. ſex dies ægrotaſſe, tu tres; ille Cardinales in conclavi* XLII. *fuiſſe, tu* XL. *Quæ res fecit, ut de cetero minus mirer, ſi quando in veterum incidam hiſtorias diſcrepantes.* Anno etiam ſequenti Lambinum Romæ manſiſſe cum Cardinali ſuo ex Joachimi Perionii epiſtola habemus data VI. Id. Sextil. [7], & ex alia Lambini ipſius Non.

1 *Ibid. pag. 365.* 2 *Ibid. pag. 333.* 3 *Tom. 2. veter. edit. p. 425. Sed emendatum hoc vidi in nova tom. 6. col. 367.* 4 *Epiſt. Brut. p. 354.* 5 *Mortuus eſt a. 1562.* 6 *In epiſt. Bruti pag. 359.* 7 *Ib. pag. 340.*

Non. Jun. in qua tamen [1]: *De reditu nostro*, inquit, *in Galliam nihildum certi tibi meis litteris significare possum. Existimo tamen, nos Septembri mense de Italia relinquenda cogitaturos*. Sed rediisse illum non puto, cum & Turnonium Julius III. non libens Italia, imo Roma tunc excedere pateretur, & ad fœdus sanciendum cum Henrico II. a. 1552. eodem auctore inductus sit. Scribit Ludovicus Donius d'Attichy [2], circa a. 1553. Turnonium ad Lugdunenses suos venisse (nam ejus urbis Episcopatum anno 1551. XIII. Cal. Augusti susceperat [3]) eaque in urbe mansisse biennium, ad annum 1555. quo jussus est cum Carolo Lotharingo Cardinali extra ordinem Romanam suscipere legationem. Lambinum certe anno 1555. aut 1556. Parisiis fuisse, ex epistola prima, quam vulgamus, facile colliges; ait enim, quiddam sibi dixisse Adrianum Turnebum, *cum anno*, inquit, *superiore Lutetiæ essem*, imo idem initio ejusdem epistolæ diserte narrat: scriptam vero eam epistolam biennio, postquam Muretus anno 1554. commentarios suos in Catullum vulgaverat, testis est idem Muretus [4].

3. Atque idem hic annus 1557. sive, ut magis arbitror, superior 1556. viros hos doctos & eruditos arctissime junxit, quam necessitudinem mutuis officiis & litteris diligenter cultam, plagii suspicio quædam diremit. Cum enim anno 1559. suos Variarum Lectionum libros Muretus vulgasset, hos legens Lambinus, putavit, se ibi reperisse multa quæ erant sua, in commentariis scilicet ad Horatium scripta; quos commentarios Muretus partim Lambini rogatu, partim sua sponte legerat. De eo ergo per litteras, quæ vulgatæ sunt a Bruto [5], questus est cum Mureto Lambinus. Quid rei sit, non ausim hic definire. Sunt enim,

1 *Ibid pag. 373.* 2 *Flor. Hist. Card. tom. 3. pag. 96.* 3 *Vide Gall. Christ. rec. edit. tom. 4. col. 183.* 4 *Comment. in Catullum ed a. 1558. pag. 75. 2.* 5 *pag. 413.*

enim, qui Muretum reum faciunt, Niceronius [1] præsertim; sunt, qui Lambinum non modo hoc loco & Mureti causa, sed aliàs etiam plagii damnent [2]. Atque ut taceam Giphanium [3], quem Niceronius, quod Lambini inimicissimum esse vult, hujus rei produci testem non pateretur; Simeon Bosius [4]: *Hæc*, inquit, *ego quondam Lambino; qui ea suo more edidit, longe aliter quam dicta fuerant, suppresso auctoris nomine*. Et vero naviter fuisse impudentem Muretum oporteret; ut anno 1569. ideſt vivo Lambino, Giphanio ipsi scriberet [5]: *Equidem possum, mi Giphani, ostendere tibi, si hic sis, litteras ipsius manu scriptas, quibus mihi gratias agit, de locis quibusdam sibi explicatis, quos ipse postea questus est, a me subreptos esse: & eas litteras diligenter adservo, non ut edam (neque enim tanti esse duco) sed ut ostendam interdum amicis, si quando de me, & Lambino sermo incidit*. Ex quibus quidem postremis verbis illud etiam colligitur; cur editis a Lambino litteris, quibus hoc ille plagium Mureto exprobabat, hic eo vivo (quod Niceronius opponit) tacuerit, & solum mortuum mendacii & imposturæ accusarit. Noluit scilicet vir probus & mitis litem de eo intendere; quod non tanti esse ducebat; præsertim cum anno 1561., quo sunt illæ litteræ typis editæ, Cardinalis Turnonius viveret, qui in clientelam suam Lambinum jampridem acceperat; Muretus vero Cardinalem illum multis ab eo beneficiis acceptis maxime observaret. Mortuis autem Turnonio & Lambino, cum se occasio offerret edendi litteras suas, amplexus est eam Muretus, ut de hac re breviter aliquid Nicotium, qui epistolas suas postulabat, doceret. Itaque scripsit, ut Niceronius existimat, de Lambino [6]:

Hoc

1 *Tom.* 27. Memoires *pag.* 163. 2 *V. Thomasium de plag. litter.* §. 448. 480. 3 *lib.* 2. *ep.* 74. 76. *&c. Mureti edit. Comin. &c.* 4 *in lib.* 1. *Cicer. ad Att.* 5 *lib.* 3. *ep.* 7. *Muret.* 6 *Est hæc prima epistola in editione Mureti epistolarum Parisiensi anni* 1580. *in Cominian. lib.* 2. 1.

Hoc autem æquiore animo passus sum exstare aliquas epistolas meas, quod quædam multis jam ab hinc annis edita sunt pro meis, de quibus scribendis ego ne per somnium quidem unquam cogitavi. Confinxerat eas is ipse, qui tamquam a me ad se missas divulgaverat, homo eruditus ille quidem, sed improbus, & natura nocendi ac malefaciendi cupidus: cum plurima, & maxima officia, quibus a me affectus erat, summis injuriis compensare vellet. Qua de re olim a me graviter objurgatus, multis cum lacrimis a me veniam petiit, laqueo digna commisisse se fassus, cum ei sermoni Hadrianus Turnebus & Johannes Auratus præsentes interessent. Acrius sane ac vehementius, quam Muretum decebat, in Lambinum invectus est, si de Lambino loquitur. Sed facti veritatem quod pertinet, testem ipse producit non modo Turnebum, qui jam obierat, sed Jo. Auratum, qui tunc vivebat: quos quidem Lambinus ipse [1] *viros doctos, sibi notos ac familiares, Galliæ atque adeo totius Europæ principes, collegas suos* appellat. Quod autem Auratum quoque testem Niceronius rejiciendum putet, quod Muretum patriæ necessitudine & cognatione aliqua contingeret; id eum injuria facere, veritum scilicet, ne causa Lambinus suus cadat, existimo. Nec vero is erat Muretus, ut ad commendationem operis sui pauculis illis, quæ Lambinus nominavit [2], emendationibus sive animadversionibus indigeret. Contra vero, se nonnulla subministrasse Lambino professus aperte fuerat [3]; ut si ex hominibus causa extimanda sit, dubium esse non possit, eam obtenturum Muretum. Sed, ut dixi, nolo huic

1 *In Epist. ad Lucret.* 2 *Sunt lib. I. var. Lect. 8. II. 12. III. 8. 9. IV. 15.* 3 *Lib. VI. var. lect. cap. 8.* Hanc correctionem a me acceptam Dionysius Lambinus vir acutissimo ingenio acerrimoque judicio præditus retulit in Scholia in eos libros sua. *Lib.* VIII. 13. Hoc ex me postea auditum Dionysius Lambinus homo singulari doctrina & acerrimo judicio præditus ita probavit, ut interpretationem Aristotelei loci suam, ad meam correctionem accomodarit.

huic me dirimendæ causæ admiscere; præsertim cum sine utriusque culpa fieri id facile potuerit, ut alteruter sua crederet & propria, quæ in mentem alteri etiam vel sua sponte, vel admonito olim ab alio, sed earum rerum oblito postea, venerant. Illud solum, ut dixi, in hac re moleste fero, adeo contra Lambinum exarsisse Muretum, ut in libro suo *Variarum Lectionum* loca illa omnia, in quibus cum laude eum appellaverat, calamo deleverit (etsi postea cum rursus ederentur retinuit), & in adjunctis libris, quem satis liberaliter commendaverat, acriter perstrinxerit [1]: licet Lambinus cum Lucretium ederet anno 1563. librum illi IV., præfixa epistola, qua & amicissime appellat, & hominem *summa secum necessitudine conjunctum, omnique doctrina liberali præstantem*, dilaudat, dedicavit; addens etiam in eo ipso multum illi debere, quod & princeps ad illud opus suscipiendum ac perficiendum stimulos admoverit, vulgata Lucretii exempla cum exemplaribus antiquis ac mss. conferentem assidue adjuverit; denique, *tu*, inquit, *sæpe ex obscuris & propemodum obliteratis veteris scripturæ vestigiis veram lectionem (quo ingenio, quoque acumine es) sagacissime odorabaris*. Profectas hasce laudes ex metu quodam, quod Mureti iram vereretur, censet Giphanius [2]. Ego cum Scaligero [3] virum eum bonum puto: quamquam, quod Giphanium etiam ipsum virum certe doctum [4] adeo offen-

1 *Var. lect. lib.* XVIII. *cap.* 7. At Lambinus quam multa de suo addidit? Neque mirum; non enim librariorum errata tollebat, sed Ciceronem ipsum, si quando non satis commode locutus videretur, corrigebat. *Vide lib.* 1. *cap.* 19. 2. *edit. &c. Ita in* 3. *Eth.* At Lambinus Arretini errorem, quamvis sedulo monente me, ne id faceret, secutus, suam, ut aliis quoque locis, Philosophiæ inscientiam prodidit. *Illum etiam appellare videtur cum scribit*: Qui Plautum commentario onustum emisit, pluribus locis emendatum non facile dixerim. 2 *lib.* 2. *ep.* 76. *Mur.* Laudat te, quem ita tamen accepit. Scit scilicet quem laudet, & cur; metuit, ne offendat solido. 3 *Scaligeriana.* 2. 4 *Marcus Velserus lib.* 8. *rer. Augustan. edit. Venet.* 1594. *pag.*

derit, & Lucretium cum commentaretur, sæpius eidem maledixerit [1], non satis desiderare hominis probitatem modestiamque possum.

4. Sed ut ad ejus facta redeamus; Cardinalis Turnonius, quemadmodum idem Lambinus in litteris, quibus Horatii Satyras & Epistolas eidem dedicat, significat, anno 1555. Romæ erat, ex Gallia nimirum redux, & Roma scriptis litteris Henricum II. Regem de induciis cum Hispaniarum Rege gratulatus est. Idem, auctor Paullo IV. fuit, ut ab armis discederet, & fœderi sanciendo operam daret. Quod cum non impetrasset, veniam Roma abeundi postulavit, *Voluntate*, ait Lambinus, *& concessu ipsius Pontif. Max.... ex Urbe discessisti: triennium & eo amplius Roma abfuisti, menses circiter quindecim in Umbria, sex Venetiis, in oppido Corneliano annum commoratus es. Inde longo itinere, valetudinis causa suscepto, ad aquas Lucenses de Medicorum sententia profectus es.* Hæc quoque Lambini, qui Cardinalem comitabatur, itinerum ratio fuit. Itaque cum triennio & eo amplius Turnonius Roma abfuerit ante Pauli IV. mortem, quæ XV. Cal. Septembr. accidit; Julio mense aut Augusto Roma discessit Lambinus. Ergo ante hunc diem primam ex epistolis nostris conscripsit anno ipso 1556. Insequentibus annis Venetiis, sive in Corneliano diversatum, ostendunt aliæ, quas Brutus [2] edidit. *Venetiis A. D. XVII. Cal. Maj Anno* MDLVIII. libros X. Aristotelis ad Nicomachum latine a se versos dedicat Cardinali Turnonio; quo ille tempore, ut ibidem præfatur, *in urbe totius Italie*

pag. 177. Hubertus Giphanius juris scientia omnique politioris litterature laude clarus; nam hoc testimonium veritati, non amicitiæ damus. *V. & Barthium lib. 5. Advers. cap. 10. Josephum Scaligerum in Copam &c.*

1 *Illum spectare censetur praf. in Cicer.* Hoc respondebo.... a nemine sui laboris fructum impudenter atque injuste in me transtulisse: quod nuper in meo Lucretio quidam omnium mortalium petulantissimus, atque impudentissimus fecit.

2 *pag. 378. Vide &* 343.

liæ pulcherrima, opulentissima, quietissima, pacatissima a pristinis curis aliquantulum laxamenti nactus respirabat. Vertit autem, auctore eodem Cardinale, qui eos Græcos cum legeret, Lambinum quasi interpretem & scholiastem adhibere solebat. Hos vero Lambinum hoc tempore in Italia vulgasse, ipsemet affirmat [1]; *Ibi* (in Italia) *libros Aristotelis de Moribus ad Nicomachum Latinos a me factos non eo consilio ut ederem, sed partim ut amplissimo & clarissimo cuidam viro, cujus eram familiaris, morem gererem, partim multorum eruditissimorum virorum hortatu typis mandavi ac divulgavi.* Divulgati autem sunt hoc titulo; *Aristoteles de Moribus ad Nicomachum libri decem, nunc primum e Græco & Latine & fideliter, quod utrunque querebantur omnes præstitisse adhuc neminem, a Dionysio Lambino expressi. Ejusdem Dionys. Lambini in eosdem libros annotationes, quibus cum obscuri loci multi illustrantur, depravatique emendantur, tum quid inter hanc & ceteras horum librorum conversiones intersit, aliqua ex parte ostenditur. Venetiis ex officina Erasmiana apud Vincentium Valgrisium* MDLVIII. Postea & sæpius alias editi, & a. 1565. *Lutetiæ ap. Vid. Guil. Morelii, de integro,* ut ibidem dicitur, *ab eodem recogniti, & multis locis correcti*; adjecta epistola Lambini ipsius Justo Turnonio Cardinalis fratris filio; in qua hujus atque aliarum duarum editionum, quæ hanc præcesserant, rationem reddit. Sunt vero in omnibus versus Mureti in Lambinum, & epistola pariter Mureti in ejusdem operis commendationem *purioris ac politioris Philosophiæ studiosis* data *Non. Mart.* 1558. *Patavio*. Sed postea laudum harum pœnituisse Muretum credo; cum videam in exemplo horum librorum, quod etiam manu correctum a Lambino habuisse videtur (sunt enim emendationes nonnullæ manu scriptæ) multa in eum notat; ut *pag.* 17. ubi Lambinus vertit; *Si cui sint liberi omni vi-*

1 *In præfat. ad Cicer.*

ni vitiorum genere cooperti, vel cujus amici, qui essent viri boni, excesserint de vita; Muretus: ἢ φίλοι ἢ ἀγαθοὶ ὄντες, *de liberis ipsis loquitur* [1]; *& pag.* 33 ad eum locum: *talem virtutem, quæ in voluptatibus ac doloribus versatur, ad res optimas agendas idoneam esse,* adscripsit Muretus: *non intelligit. Pag.* 48. ubi Lambinus *de jacturis, quæ orta in mari tempestate fieri solent,* Muretus: *malim jactu dicere; etsi utroque Jurisconsulti utuntur. Pag.* 84. vertit Lambinus: *eaque magis in hominibus innascitur, quam profusio;* Muretus, *profusum apud Ciceronem lego, profusionem nondum legi. Pag.*154. *De his igitur nunc dicendum &c.* adnotat Muretus, *omittit illud ἐπιςήσασι, quod non intelligebat.* Plura etiam in Scholiis notavit [2], in quibus quædam alia manu quasi Lambini responsa apparent, atque his Muretus quædam præterea reponit; ut *pag.* 343. cum reprehendisset Perionium Lambinus quod dixisset; *sustinet audire,* scribens; *hoc loquendi genus Latinum esse non puto, nedum Ciceronianum:* manu Mureti scriptum invenitur; *Quintiliani est, & Celsi, & Plinii,*

1 *Cui tamen animadversioni in edit. a.* 1565. *Lambinus respondit pag.* 7. *num.* 47. 2 *Pag.* 268. *ad illam Lambini adnotationem lib.*1. *n.* 23. *ubi Horatium affert, Muretus margini adscripsit* De alio genere hominum loquitur, *& inferius ad Lambini verba* stultum igitur & ridiculum mehercule hoc hominum genus &c. *Muretus hanc notam apposuit;* stultus tu ipse & ridiculus, qui de ejusmodi hominibus Aristotelem loqui putes. *Pag.* 307. *ad Lambinum dicentem:* imperitiam dixissem, si mihi videretur usitatum; *Scribit Muretus,* Sallustii est, & Jurisconsultorum, & Lactantii. *Pag.*122. *Lambinus,* φαντασίαν ... Perionius æstimationem dicit novo & barbaro nomine; *Muretus,* æstimationem non puto neque novum esse, neque barbarum ἀντὶ τῆς ἀξίας ἢ τιμῆς. *Pag.* 361. *Lambinus:* non annotarem id, quod leve ac puerile est, nisi quidam amicus meus dubitare se dixisset, an latine dicatur, se ipsum exanimare &c. *Muretus* Calepinus auxilio esse poterat. *Pag.* 368. *ubi Lambinus Basilium ait, Margiten poema non Homero, sed Pittaco adscribere,* Vide locum Basilii, ut intelligas hoc homine nihil esse ineptius. *Pag.* 409 *pro* Aspasio *substituit* Eustratium. *Pag.* 414. *ubi Lambinus se assentiri ait Petro Victorio:* Idem notarat Felicianus decennio ante Victorium &c. *Nonnulla ex his emendavit Lambinus; & postrema illa verba lib.* 1. *adnot.*23. *quæ est in alia edit.* 24. *delevit.*

nii, & *Ovidii*, & *Suetonii*; alia manu vero, in qua Lambinum videre mihi videor; *quid tum postea, Murete?* hinc, Mureti certe manu; *Sequitur, etsi Ciceronianum non est, latinum tamen esse, quod tu antea negaveras*.

5. Anno 1559. cum Lucæ esset Lambinus, credebat, brevi fore, ut Romam cum Cardinali proficesceretur; *propterea quod*, ait, *hic Pontifex aqua inter cutem, morbo insanabili, præsertim in sene, afflictus & pœne confectus, nullis medicamentis excitari, nec recreari potest*: quod verum fuit; decessit enim Paulus IV. eodem anno xv. Cal. Septembr. ut diximus. Hoc quoque Lambinus in præfatione, sive epistola illa ad Cardinalem Turnonium tradit, postquam ad aquas Lucenses venisse eum dixit: *Ubi*, inquit, *cum de Pontificis Max. obitu certior factus esses, tibique instarent, non solum tui, verùm etiam alieni, & tamen tui amantissimi, ut Romam ad Comitia Pontificia mari contenderes (nam te terra iter facere adversa tua valetudo prohibebat) vix tandem pervicerunt .... Te suasore atque adeo auctore, vir eximia virtute, doctrina, morum integritate, vitæ religione ornatissimus Pius IV. omnibus omnium Cardinalium suffragiis Pontifex Max. declaratus est. Cui quid ego nunc dicam, quam carus sis? quanti te ille & Romæ præsentem fecerit, & nunc absentem faciat? .... Neque vero ille unquam adduci potuisset, ut te a se dimitteret, nisi tristibus iisque crebris e Gallia allatis ad se de religione litteris, ac nunciis commotus, cum cuperet florentissimo potentissimoque regno, pro suo paterno in omnes Christianos amore consulere, te unum ad eas partes aptissimum esse judicasset; cum præsertim Rex ipse Franciscus II, & mater, Consiliariique Regis te quotidianis litteris a se flagitarent, eamque ob causam triremes IV. in portum Ostiensem, partim velis provectæ, partim remis appulsæ essent; quarum erant duæ regiæ e portu Massiliensi profectæ; reliquarum duarum altera a Cosmo Florentiæ Regulo, altera a Civitate Genuensi rogatu Regis*

erat missa. Ita te Pontifex Max. Pius IV. a se discedere, atque in Galliam reverti passus est. Tempus, quo rediit in Galliam Turnonius, idem paulò superius significavit: *Quis fuit nuper tuus in Galliam ex Italia reditus?..... quo te vultu Rex Franciscus II. paucis antequam diem suum obiret diebus; quo Catharina Medicea mater ejus excepit?* Obiit Franciscus II. Non. Decembr. anni 1560. Videtur ergo autumno ejusdem anni ex Italia in Galliam rediisse Turnonius, & cum Turnonio Lambinus. Lugduni tamen substitisse magnam partem anni 1561. ejus epistolæ testantur Lugduno datæ Nonis Februar.[1], Idibus[2], XII. Cal. Mart.[3], Calend. April.[4], Prid. Non. April.[5].

6. Reversum in Gallias, constat Lambinum factum esse Parisiis latinarum litterarum Professorem Regium. Munus tamen illud brevi tempore obtinuit, ad Græcas litteras docendas translatus. Significat hoc idem Lambinus in oratione quadam, quam anno 1562. Parisiis editam vidi, atque ipse se tertiam habuisse affirmat, ita eam orsus: *Nihil erat AA. quamobrem tertiam apud vos ex hoc loco orationem haberem; etiamsi posteaquam huic regio publice docendi muneri præpositus sum, nova res intervenit. Nam, sive, unde hæc nata sit commutatio, ut qui paullo ante litteras Latinas docebam, is nunc Scriptores Græcos vobis interpretari incipiam, scire vos oportet &c.* Tempus quo id factum, habemus ex oratione Leodegarii a Quercu, qui Lambino successit, *habita*, ut in titulo ipso dicitur, *initio suæ professionis anno* 1561. x. *Cal. Jan.*; Nam in illa Leodegarius narrat: *Ad* VI. *Idus Novembres Guilielmus Rusæus... & Jacobus Amiotus..... per litteras significarunt, Michaelem Hospitalem Clarissimum Galliarum Cancellarium a Rege impetravisse, ut ego in Lambini, ille in Turnebi, Turnebus in Vicomercati locum sufficeremur.* Vico-

1 *Ep. Brut. pag.* 438. 2 *Ibid. pag.* 445. 3 *Ib. App. pag.* 27.
4 *Ibid. pag.* 10. 5 *Ib. pag.* 19.

Vicomercatum non inter Regios professores esse desiisse, sed alium obtinuisse locum discimus ibidem, cum regios, qui eo tempore erant, Professores numerat [1]. Sub finem ergo anni 1561. a Latinorum Scriptorum interpretatione ad Græcos Lambinus transiit. Quando vero primùm latinorum ei interpretatio tradita sit, nunc quærendum. Elici id posse puto ex alia oratione, quam eodem anno 1562. habuit Lambinus, cum Philippicarum Demosthenis explicationem esset orsurus. Nam cum initio (ut titulus ipse orationis significat [2]) publicam calamitatem deplorasset, contulissetque pristinam scholarum celebritatem, cum ea quæ tunc erat vastitate; ut cum olim Rege Francisco I. & Henrico II. ad viginti studiosorum adolescentium millia numerarentur; atque in illa, qua docebat, aula, modo trecenti, modo quadringenti, interdum quingenti & sexcenti assidui auditores comparerent; anno superiore centenos vel ducentenos auditores vidisset; illo vero anno, *bello impio conflato, pestilentia sævissima coorta, quingentos adolescentes bonarum litterarum, bonarumque artium studiosos reperire* vix posset; in gymnasium vero vix auderet sperare *quinquaginta assiduos auditores quotidie ad se aut quemvis alium e collegiis audiendum conventuros*: Ubi, inquam, hoc ille executus est, ad privatam quamdam calamitatem suam descendit, mortem nimirum fratris filii ex pestilentia,

 quem

1 Duo linguæ sanctæ Interpretes Mercerus & Quinquarboreus... Duo autem Philosophorum & Astrologorum enarratores Vicomercatus & Hamelius.... regius vero aureusque Poeta Joannes Auratus.... Jacobus Goupylus medicorum Coriphæus, & Petrus Ramus eloquentiæ ac Philosophiæ gravissimus professor... Adrianus Turnebus noster amor, nostræ gentis ornamentum &c.

2 Dionysii Lambini Monstroliensis Græcarum litterarum Doctoris Regii oratio postridie Idus Dec. pridie quam Philippicarum Demosthenis explicationem orsus est anno 1562. in aula gymnasii Samarobrinensis habita, in qua primùm publicam calamitatem deplorat; deinde privatum suum incommodum casumque adversum commemorat; postremo pauca de re, & de Olynthiacis orationibus, a quibus initium fecit, præfatur. Parisiis MDLXIII.

quem, ait, paucis postquam in Doctorum regiorum
rum adscriptus fuerat mensibus, Monstrolio Lutetia
casse, ut in gymnasio Plessæo erudiretur; mortu
tem postridie Cal. Octobr. postquam annum integr
eo amplius Lutetiæ fuerat commoratus. Rationib
subductis invenitur, Lambinum paucis mensibus
Octobrem anni 1561. regium Doctorem esse factum
quidem optime convenit cum reliquis ejus vitæ a
atque eo præsertim, quo Lugduni Idibus Aprilibu
ratium Carolo IX. & Cardinali Turnonio dedicavit

7. Commentarii illi in Horatium, si Sanmartan
dimus, magno in precio sunt apud viros doctos,
multum Joseph Scaliger laudavit [1]. Vidimus eos qu
nio post, idest anno 1566. editos *Venetiis apud Paul*
nutium Aldi F. cum additamentis nonnullis Jo. M
Bruti; qui quidem Brutus in epistola iisdem præfixa
Francisco Rainerio; *Cum intelligerem, Lambinum in*
bus Horatii interpretandis non solum doctrinæ cujusda
ditioris, sed ingenii, atque eloquentiæ laudem magn
lisse &c. Fatendum est tamen, multis in locis displ
Mureto, qui in editione eorum Tornæsiana [2] multa in
ne manu sua notavit. Et continuo quidem in e
lectori locum illum *libri mihi reperti sunt discrepare*
barbare, credo, id aut non satis Latine, ei dictum vid
& in vaticinio illo Maludani, ubi numerat *terquing*
xagintaque messes, Muretus adscripsit; *Adiit igitur*
tem aliquot annis post mortem suam. Majoris momen
quæ in ipsis commentariis confixit. *Ode 2. candenti*
amictus dici posse putavit Lambinus, quod proxi
candenti aspiratio sequatur, exemplumque attulit ex
ossibus & capiti inhumato: Hic ergo Muretus; *qua*

1 *Vide & Baillet in Grammat. num. 377.* 2 *Lugduni ap. Jo*
næsium MDLXI.

tur bimumatus. Ad inscriptionem odis 6. *Ad M. Vispanium Agrippam*, ubi Lambinus ait, Vispanium nomen addidisse ex libro Rainutii Farnesii Card., Muretus *Dionem videlicet non legerat, neque Tacitum, neque ..... viderat*. Ad locum odis 7. *Albus ut obscuro*, ubi Lambinus *albus notus λευκόνοτος &c.* Muretus; *Ex Luisino; cujus librum ab hoc lectum esse, satis aliunde constat, ut ex illo loco; nec regna viri fortiere talis*. Initio commentarii in odem XI. scripsit Lambinus *omnes ..... conjuncte legunt Scirenesas*. Muretus *non puto*. Initium sequentis odis ait Lambinus videri ex Pindaro expressum, *quod quidem*, inquit, *& Muretus nuper, & alii jampridem adnotarunt*. Muretus *qui?* indicans scilicet, nullum præter se illud animadvertisse. Ad commentarium od. 20. solœcismum notat: nam scripsit Lambinus *vinum Calenum ventriculo utilior, quam Falernum*; Muretus; *Nota, quod vinum Calenum est utilior, quam Falernum*; quod quidem miror in seqnentibus editionibus etiam Bruti remansisse [1]. Ad odis 38. illud *sedulus curo*, Lambinus, *ordo est sedulo curo*; Muretus; *imo illud sedulus refertur ad puerum*. Ad lib. 2. od. 2. cum ad illud *quisquis ingentes oculo irretorto &c.* longiorem disputationem instituat Lambinus, adnotat Muretus; *Nullo modo probat, retorquere oculos esse id quod vult, si diligenter consideres*. Ad odem 7. scribit Lambinus *Venus, idest talus Venereus*; Muretus, *ita loquitur, quasi unus aliquis talus Venerem efficere posset*. Ad id quod scripsit de Attalo ad od. 17, Muretus; *Atqui Attalo Asiam bello captam populus R. muneris loco possidendam dederat. Vide Valerium cap. 8. lib. 4. & qui ibi a Corrado citantur*. Ad lib. 3. od. 4. *Nequitiam* significare intemperantiam & libidinem rerum venerearum scripserat Lambinus; at Muretus; *hic*

[1] *Correctum postea vidi in edit. Paris. 1567. pag. 59. ubi tamen insigne est typographi erratum in epistola dedicat. Carolo IX. in qua annus adscribitur 1541.*

hic neque intemperantiam, neque libidinem rerum venerearum significat; *anzi la dappocaggine, l' esser da niente*. Ita non recte ab eo intellectum & expositum locum od. 27. *Pater, o relictum filiæ nomen* significat, addens expositionem suam; *O Pater, cujus mihi nunc, nisi nomen, nihil relictum est*: Et in Epodo od. 2. cum scripsisset ad verba illa *hæc ubi locutus* Lambinus; *nonnulli subaudiunt verbum sum*, Muretus apposuit; *idest, tu ita intelligebas, nisi admonitus a me esses*. Ad odem 5. Lambinus, *Prætextam significat, qua utebantur pueri usque ad annum decimumquartum: deinde sumebant togam virilem, quam puram appellabant*. Muretus *hominem antiquitatis peritum*! Et fortasse Muretus Aldi Manutii sui sententiam imbiberat [1], exacto anno XVI. ineunte XVII. togam puram datam, quæ pariter fuit sententia Gruchii [2], Scaligeri [3], Pamelii [4], Salmasii [5] &c.: postea bene probavit Card. Norisius [6], eamque certam sibi pene sententiam esse dixit, adolescentes florente Rep. ac sub prioribus Cæsaribus, expleto decimoquinto ætatis anno, ac decimosexto inito virilem togam sumpsisse: quæ sententia etiam fuisse antea videtur Sigonii. Paullo verò inferius cum de bulla loquens attulisset Lambinus illud Virgilii, *It pectore summo flexilis obtorti per collum circulus auri*, Muretus adscripsit; *hic quidem torquis est, non bulla*; & ad odem 14. ubi Lambinus ex Athenæo Phrynes historiam adduxit, dixitque eam Hyperidem oratorem, tamquam Veneris Sacerdotem oleo perfusisse, ἐλέῳ χρησαμένης *vide stuporem hominis*, ait Muretus. Ad odem 17. illud *tuis capillus albus est odoribus* exposuit Lambinus; *tui odores, tua unguenta mihi canitiem attulerunt*; Muretus, *imo odores vocat sacra magica, quod in eis multa aromata urerentur, ac suffimenta fierent, ut apud Theocr.*

1 *epist. de Toga in quæsit. per epist. pag. 11.* 2 *lib. 2. de Comit. cap. 3.* 3 *ad a. 1964. Euseb.* 4 *ad cap. 16. Tertullian. de Idol.* 5 *ad Lamprid. in Commod.* 6 *lib. 3. de Judic. cap. 19.*

Theocr. pharmaceutria ἐκ θυέων καταθύσομαι. Alia etiam adnotavit ad partem alteram commentariorum, qui sunt in satyras & epistolas. Pauca hic subjiciam, quod hæc non inutilia, sed ad aureum illum auctorem intelligendum prodesse multum, putem. Ad illud lib. 1. sat. 3. *aut tacitum appellet*, hæc adnotavit, non tam ad reprehendendum Lambinum, quam ad Horatium illustrandum; *Fortassis rectum est appellat, ut ita dicat Horatius appellere aliquem, quomodo dicimus Gallice abborder quelcun*. Illud satyræ 4. *insevit pater optimus mi* ait se ita restituisse Lambinus, cum antea legeretur, *insuevit pater optimus hoc me*. Muretus; *Ineptus hic corrupit locum, quem emendasse se jactat. Ita usus est Tacitus verbo suesco libro* 2. (Annalium nimirum cap. 52.) *ut Tacfarinas lectos viros & Romanum in modum armatos attineret, disciplina, & imperiis suesceret: & Columella verbo insuesco lib. 6 cap. 4. maxime tamen habetur salutaris amurca, si tantumdem aquæ misceas, ut ea pecus insuescas*. Illud satyræ sequentis *pœne arsit m. d. t.* admonet restituisse Lambinum *ex ingenio*: quod sæpe eidem alii, maxime in Cicerone, objecerunt. In commentario ad satyram 5. libri 2. reprehendit, quod illud initio Tiresiæ, *narrationem* vocet. Ibidem ad illud, *divinare etenim*, Lambinus protulerat nonnullorum explicationem, a quibus se dixerat dissentire: Muretus vero; *tu antequam a me admonitus esses, ita explicabas: ita autem, ut ego, exponit & Boethius lib. 5. de consolat. Philos. quem vide*. Ad satyram 8. & locum illum *super ipsum*, animadvertit Muretus *super sequente vocali, supra sequente consonante*: quod tamen perpetuum non est. Ad epistolam primam *Prima dicte mihi*, cum Lambinus scripsisset; *Ex hoc loco argumentantur quidam, epistolas postremo loco ab Horatio esse scriptas, & postremo loco esse locandas*; Muretus subjungit; *quod ineptum est: neque sciri certo potest, quo ordine pœmata sua scripserit. Certe quasdam odas scripsit jam senex, ut indicant illa*

illa,, *lenit albescens animos capillus litium & rixæ cupidos protervæ. Non ego hoc ferrem calidus juventa Consule Planco*,, *ode* 14. *lib.* 3. *& illa*,, *Brachia & vultum, teretesque suras Integer laudo: fuge suspicari, Cujus octavum trepidavit ætas Claudere lustrum*,, *ode* 4. *lib.*2. *& ejusdem libri ode* 11.,, *Cur non sub alta vel platano, vel hac pinu jacentes sic temere, & rosa canos odorati capillos . . . . . potamus uncti*,, ? *Neque non illa senectutem olent*,, *Vixi puellis &c.*,, *& illa ode* 11. *lib.*4.,, *Age jam meorum finis amorum; non enim posthac alia calebo femina*,,. *Quin & odem primam libri* 4. *constat ab eo prope quinquagenario scriptam: at ultimam epistolam hujus libri scripsit annos natus* 44.,, *Me quater undenos sciat implevisse Decembres Collegam lepidum quo duxit Lollius anno*,,. Ad eamdem hanc epistolam, & verba *nemo adeo ferus est*, cum Theognim allegasset, Muretus, *non intelligit, quid Theognis dicat*. Denique, ut cetera taceam, ad libri secundi postremam epistolam, ubi *puræ sunt plateæ* ait Horatius, & Lambinus vocem illam *puram* explicat, addit Muretus: *Virgilius in* XII. *Sed stipem Teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant, puro ut possent concurrere campo. Ovid.*3. *Metam. in extremo, Purus ab arboribus spectabilis undique campus: La galera, quando il Padron vuol dormire in luoghi sì fatti, manda una fregata a vedere s' è netto il paese, over s' è brutto; cioè se ci son corsari, o no*. Prætereo vero plurima, quæ huc tantum spectant, quid a Mureto Lambinus in illis commentariis, quid ab aliis mutuatus sit[1]. De

1 *Ita ad odem lib.* 1. 13. *ubi explicat* impressit memorem dente labris, *Muretus ad illam commentarii partem ducta transversum linea adscripsit* meum. *Ode sequ. ad dicta in illud* Tu nisi ventis debes ludibrium, *pariter apposuit* meum. *Ad odem* 15. *ubi explicat vocem* mellor *proponit Lambinus emendationem quamdam loci Plutarchi in Pyrrho: Muretus adnotavit* Sirleti est. *Ode* 18. *explicat Lambinus quid sit* crepare. *Hic quoque nota illa* meum. *Ad od.*31. *ad verba* vina Syra reparata, *Muretus ex commenta*rio meo in Catullum. *Ad commentar. od.*16. *lib.*2. *subsignavit verba Lambini illa*: Atque hæc quamvis non ita magni ponderis, quidam cum sciret a me

De his commentaris suis Lambinus in epistola illa præfixa Ciceroni; *Ibidem* (in Italia) *Q. Horatium Flaccum cum exemplaribus antiquis, quorum magna est in eis locis copia, comparavi, eosque duces atque auctores secutus, multos in eo poeta locos & mendosos emendavi, & implicatos explicavi.*

8. Atque addit de reliquis operibus suis: *Idemque in Lucretio perfeci, aut certe conatus sum. His rebus, secunda hominum voluntate absolutis, cum aliorum multorum, tum maxime Errici Memmii C. V. supplicum libellorum in Regia magistri hortatu, cœpi in M. Tullio Cicerone, cujus me perstudiosum fuisse, qui me penitus noverunt testes mihi esse possunt, idem cupere præstare.* Subdit de veteribus libris a se inspectis, & studio, quod in his impendit *biennium cum anno dimidio, & paulo amplius.* Et Ciceronem quidem vulgavit a. 1566. [1], atque Errico Memmio dedicavit. Triennio ante, Lucretium universum nuncupavit Carolo IX; singulos vero libros diver-

me occupata sibi injustissime arrogavit &c. *credo quod se spectasse crederet*; *& ad odem sequentem ubi scripsit*; Quidam vir doctus, cum hunc locum legisset apud me Venetiis, & sciret, me hos commentarios tum editurum, cum recudissem, & limassem; XII. caput libri 2. variar. lectionum suarum ex his concinnavit. *addidit Muretus*, mendacium impudentissimum, *& paulo post, quando de Gya agit Lambinus ex Apollodoro*, E meis variis lectionibus. *Ad commentarium in odem 5. lib. 4. ubi ad verba* laudantur simili prole *Catulli locum profert*; hoc ego notaveram in illum locum Catulli; *& ad vicem viduas, ubi similiter Lambinus ait, alibi se aliquot ex Catullo exempla annotasse*; *Muretus*, e meis commentariis sumpta, ubi hæc omnia melius quam hic explicantur. *Ad od. 9.* non possidentem multa, *scribit Muretus de illis, quæ ibi dicit.* A Badio hoc sumpsit. *Ad sat. 1. lib. 1.* demoveat lucro *Varronis locum affert Lambinus, Muretus*, ex me hæc, non ex Varrone sumsisti, gaudeo autem, quod locum hunc, uti a me postea emendatus est, tibi non ostendi „ cui si sit terræ traditus orbis, Furunculo tamen &c. *Paulo post ubi* non tuus hoc capiet, *dicit Lambinus*: alii hoc interpretantur propter hoc, sed minus recte; *Muretus*: Ego ita tibi interpretatus sum, & in sententia maneo. *Ad ep. 2. lib. 1.* quæ se commendat tonsa cute *Lambinus Mureti quamdam interpretationem affert*: *Muretus*; nunquam quicquam tale dixi, imo in contrariam sententiam disputaveram quadriennio ante in Catilinarias.

1 Parisiis in Ædibus Rovillii via Jacobæa sub signo concordiæ MDLXVI.

diversis, Errico Memmio, P. Ronsardo, Germano Valenti Pimpuntio, Mureto, Adriano Turnebo, Jo. Aurato. Præter hos, quos eo loco veteres auctores ab eo recognitos nominavit, edidit a. 1569. *Æmilii Probi, seu Cornelii Nepotis lib. de vita excellentium Imperatorum*, adjunctis satis longis commentariis. Ita vero eum librum inscripsit, qui nunc Cornelii Nepotis nomen passim obtinet, quod alia esset tunc multorum opinio; ipse vero contrariam se amplecti in præfatione fatetur, & Cornelio adjudicat illud opus. De Aristotelis libris ad Nicomachnm ab eo latine versis superius diximus. Vertit etiam libros Politicos, sive, ut titulum ipse fecit, *de Reip. bene administrandæ ratione*, ediditque a. 1567.[1], atque eodem anno Alcinoum *de Doctrina Platonis* scholiis ornatum. Inter claros interpretes merito ab Huetio recensetur Lambinus, atque ab aliis laudatur[2]; imo Theodorus Zuingerus versionem Aristotelis rursus editam, Græcoque textu auctam eidem, magna cum operis laude, dedicavit. Minora non persequimur, præsertim orationes, quas multas habuit vulgavitque, *De utilitate linguæ Græcæ, & recta Græcorum latine interpretandorum ratione*: eam Philippo Huralto Chivernio dedicavit a. 1572. Jampridem ha[b]ita fuerat; sed cessaverat typographorum opera, iique nisi coacti, & sententia lata damnati Regis edicto parere noluerunt. *De Philosophiæ moralis laudibus*: eam dedicavit Jo. Baptistæ Menillio; quem quidem impense laudat, quod contra Societatis meæ homines acerbe invectus sit, Gallosque sit adhortatus, ut eos e Gallia exterminarent. Aliæ sunt, *De laudibus litterarum* Errico Memmio nuncupata; *De recta linguæ Græcæ pronuntiatione &c.* quam dedicavit Ludovico Turnonio, *De rationis principatu & recta institutione* inscripta Errico Engolismæo: præter eas, quas supra commemoravimus.

1 Lutetiæ a. 1567. apud Joannem Benenatum.
2 Baillet, Thomas Mejer &c.

mus. Item adversarias Demosthenis, & Æschinis orationes, quas Latinas fecit. Carmina ejus etiam nonnulla leges in deliciis Poetarum Gallorum [1]. Postremo vitæ suæ tempore verterat se ad Plautum emendandum atque illustrandum. *Cum verò ad decimam tertiam comœdiam venisset*, ait Jacobus Helias, is qui in Græcæ interpretationis munere Lambino successit [2], *incidit in morbum, qui ei & scribendi & vivendi finem attulit; ejus enim corpus non tam senio, quam assiduo labore confectum, animam diutius continere non potuit*. Sunt qui animi ægritudine morbum contraxisse eum ajunt [3], cum audisset Petrum Ramum occisum, sibique metueret a Carpentario, qui submisisse homines ad Ramum obtruncandum dicebatur. Accidit id a. 1572. Quadriennio post editus est Plautus, suppletis in Lambinii commentariis, quæ relictæ erant lacunæ, ab Jacobo Helia. Hunc Germanus Lambinus Dionysii filius Germano Valenti Guellio dedicavit. Utcumque varia fuerint hominum judicia de Lambino [4], mirum est, tam multa aggredi, & perficere potuisse hominem, qui magnam vitæ suæ partem peregrinando traduxerit, nec diu vixerit, fuerit etiam, cum quietus erat, publicis prælectionibus, & docendi munere occupatus. Hoc ipse Errico Memmio indicat [5]: *Nam, obsecro te, qui locus quieti relictus est in vita, tam, ut ita dicam, motoria & turbulenta? ..... Hæc igitur mea per annos fere duodecim vita fuit. In Italiam ex Gallia bis profectus sum cum Cardinali, toties cum eodem in Galliam ex Italia redii: semel pedibus; iterum navibus. Prætermitto, quoties nos Roma Venetias, quoties Venetiis Romam vel Pontifex Max. vel Rex transtulerit. Quem Latii, aut Etruriæ, aut Umbriæ, aut Galliæ transalpinæ angulum non peragravimus? Quoties mari Tyrrheno,*

1 *Par. 2. p. 385.* collectore Ranutio Ghero. 2 *In Praf.* 3 *Varillas hist. Car. 1x. lib. 9. Thuan. Baillet &c.* 4 *V. Teissier tom. 2. pag. 429.* 5 *epist. Brut. pag. 435.*

no, quoties Adriatico navigavimus? quoties Tiberi; quoties Pado? Sed quid de Italia loquor? In nostra Gallia, licuitne unquam mensem unum stabile domicilium certo in loco collocare? Nec operam ipse suam in suis tantummodo operibus elaborandis limandisque, sed in aliis quoque aliorum libentissime collocavit. Extat Petri Angelii Bargæi epistola, qua se ejus amori, humanitati, (sic enim loquitur [1]) judicio, labori denique, quem in scriptis suis corrigendis emendandisque suscepit, debere plurimum profitetur; atque ibidem *tanti viri excellentes virtutes* perpetuò se prædicaturum significat; additque præclarum de Lambino testimonium; jamdudum sibi fuisse persuasum, esse neminem, cui ille *vel humanitate vel eloquentia cederet*.

9. Venio nunc ad Morinum. Multi hoc nomine viri docti commendati nobis sunt; omnibus tamen, quos notiores habemus, Petrus antiquior [2]; nec ipse tam notus est suis, qui pauci sunt, libris (qui etiam dissipati sparsimque editi facile interiissent, nisi collectos Jacobus Quetif Parisiis a. 1675. vulgasset [3]) quam opera in aliis recognoscendis posita, divinis præsertim litteris, & Conciliorum Patrumque monumentis. Natum esse Petrum Parisiis anno 1531. Quetif narrat, atque ex eo Du Pinius [4], & Niceronius [5]. Cum tamen Morinus ipse scribens a. 1595. mense Quintili Cardinali Francisco Toleto, narret, se *sexagesimum tertium* agere *annum ætatis* [6]: idemque mense Sextili anni ejusdem sexa-

1 *Append. litter. Brut. pag. 3.* 2 *Natus a. 1532. mortuus 1608. Joannes Morinus natus a. 1591. mort. 1659. Joannes Baptista Medicus, & Mathematicus natus a. 1583. mort. 1656. Ludovicus Medicus & Philosophus natus a. 1635. mort. 1715. Stephanus natus 1625. mort. 1700. Omitto Simonem Morinum* fanaticis *annumerandum, ignis etiam supplicio damnatum a. 1663. Recentiores etiam Guillelmus, & Robertus Morinus, minus quam superiores celebres.* 3 *Hoc titulo*, Petri Morini Parisiensis Presbyteri & Theologi, Vaticanique olim Sholastici & Secretarii, Vaticanæ Typographiæ Præpositi opuscula & epistolæ. 4 *Biblioth. tom. 17. pag. 12. edit. Amst. 1711.* 5 Memoir. *to. 25. p. 10.* 6 *edit. Quetif ep. 23. p. 347.*

sexagesimum quartum[1] numeret, colligi videtur a. 1532. Quintili aut Sextili mense natum. Natum autem esse patre *egregio Jurisconsult*› ipse etiam prodit scribens Silvio Antoniano[2]. Addit alibi[3] de opibus satis copiosis, & magno liberorum numero, quos pater susceperat, & ratione tuendæ rei familiaris; se vero, ut paterni instituti hæres esset, atque eumdem vitæ cursum teneret, Philosophia & Jurisprudentia apprime erudiendum curasse[4]. Cum tamen puero id esset ingenium, quod forum odisset; & politiores litteras, linguarum præsertim studium adamaret; in has totus incubuit, uberrimo admirandoque fructu. Nam & præter Latinam, Græcam quoque, Hebraicam, Syriacam, Arabicam linguam didicit; & sacræ omne genus litteraturæ complexus est. Erat tunc Italia, quemadmodum Dupinius ipse hoc loco[5] tradit, litteratorum hominum frequentia nobilis, ut litterarum quoddam veluti emporium, hominum veró eruditorum theatrum haberetur. In hanc ergo e Gallia commigravit Morinus; atque a. 1555. annos ipse natus 24. apud Paulum Manutium Venetiis erat: hinc vero Vicentiam accersitur.

10. Sed rem totam, & quod vitæ genus deinde quadriennio secutus sit dum in Italia fuit, idem explicat scribens Nicolao Proust sororis suæ filio[6]; *In transpadana*, inquit, *Cisalpinæ Galliæ regione Vincentia est urbs ditionis Venetiarum. Villa ibi suburbana est Cricoli nomine perquam amœna, abestque ab urbe quingentos circiter passus, in qua olim proceres Vicentini Academiam instituerunt, ingenuarum artium magistram, eique rectorem Bernardinum Parthenium præfecerunt. Anno autem D.1555. cum Venetiis essem apud Paulum Manutium, Vin-*

1 *ep.*25.*pag.*353. 2 *ep.*31.*pag.*369. 3 *ep.*44.*pag.*401. Ac pater meus, quamvis multos suscepisset liberos, quorum magnus numerus honesto viro paupertati est, nihil tamen deminuit &c. 4 *ep.*31.*pag.*369. 5 *l. all.* 6 *Epist.* de vita & scriptis suis *pag.*1.

centiam accersitus sum, qui Graecas litteras, & Cosmographiam Academicis explicarem, cum Parthenius Virgilium explicaret, & Ciceronem, & Rhetorica Aristotelis, & Petrarcham. Cum vero ibi essem, suasu cujusdam amici, Ferrariam sum profectus, ac vixi aliquot annos apud Ill. Card., Ferrariae Ducis Herculis fratrem; quoad a Patre meo domum sum revocatus anno 1559. *Ad quem cum scripsissem, cupere me Romam proficisci, ubi nunquam fueram, nequedum Apenninum transcenderam, praecise jussit me redire; aliàs me Romam esse iturum*. Atque hinc, quanta in eo esset ingenii vis, quanta ille litterarum laude floreret, perspici facile potest, qui ea aetate annos natus 24. ad munus Graecarum litterarum docendarum & Cosmographiae in nobili Academia, &, ut sunt res omnes recentes, apprime virenti, fuerit a Vicentinis evocatus. Atque ibidem ipse, ubi Parthenii iterum mentionem fecit, *senis*, ut eum appellat, *valde docti, & eloquentiae ac poeseos laude clari*, qui instituendae juventuti praeerat, subdit de se; *Ego vero, qui Latinarum litterarum, & Graecarum, ingenuarumque artium, ac Philosophiae peritus habebar, vixdum ex adolescentia tum egressus eram*. Quam autem vera haec fuerit de eo fama, nihil necesse est probare pluribus; unicum afferam, quod instar esse omnium possit, Mureti de eo testimonium; quid nimirum de Morino vir doctissimus scripserit a. 1559. cum primò variarum lectionum libros edidit: *Haec*, inquit [1], *cum jam scripsissem, venit ad me Petrus Morinus Parisiensis, adolescens utriusque linguae peritissimus, idemque omnium artium, quae quidem ingenuum hominem decent, scientia mirifice instructus: quicum ego, quamdiu hic fuit, mea omnia joca-seria, ut dicitur, libentissime communicabam: cum prope assidua quadriennii consuetudine raram quamdam in eo, & exquisitam eruditionem pari conjunctam bonitate cognossem*. Quam arcta Mureto cum Morino con-

1 *lib.1. var. lect. cap.19.*

consuetudo intercederet, litteræ ipsæ, quas nunc vulgamus, declarant; ex quibus etiam constabit, quantum apud Hippolytum Estensem Cardinalem gratia valeret Morinus; qui nimirum Muretum ipsum sua commendatione, in sapientissimi Principis aulam familiamque induxerit, aditumque muniverit. Quod vero Muretus, prope assiduam cum eo sibi consuetudinem intecessisse ajebat quadriennium; ab anno, opinor, 1555. repetit, quo Morinus apud Manutium erat, consuetudinemque vocat assiduam, quam si minus præsentia sua, litterarum frequentia atque abundantia quadam amoris absentes retinebant. Quod demonstrant eædem hæ litteræ nostræ amantissime, & familiarissime scriptæ. Atque ex his etiam elicias, non assiduum Vicentiæ, Ferrariæ, Venetiis fuisse Morinum. Atque illud fateor me ignorare, utrum ad susceptam hoc tempore peregrinationem quamdam referendum sit iter Regium usque susceptum, an vero in regressu ad patriam, eò diverterit. Regii enim se fuisse hoc a. 1559. ipse significat in oratione quadam Regii Lepidi habita a. 1571. annos XIII. numerans ex quo olim huc advenerit Ferraria, Marcellorum familiaritate, & hospitio dies complures usus [1].

II. Revocatus in patriam fuerat Morinus, ut stirpis perennitati consuleret ducta uxore; a quo tamen cum maxime abhorreret, nihil ab illo impetratum est, nisi ut parentum solatio Parisiis subsisteret illis vivis; mortuis vero Romam regrederetur. Hoc item in epistola illa de vita sua: *Itaque,*

1 *Pag.* 122. Hoc tamen tacitus nullo modo præterire possum, me tredecim circiter ab hinc annis, cum Ferraria huc venissem, hominis honestissimi e gente Marcellorum familiaritate, & hospitio complures dies usum esse .... in quo ego homine eam vitæ morumque religionem, eam sanctimoniam ac doctrinam perspexi, ut ejus memoria (nam hic paucis annis Venetiis, cum in sanctissimo Jesuitarum sodalitio esset, ad superas sedes ex hac vita migravit) in animo meo semper infixa effecerit, ut Regienses homines, ubicumque in eos incidissem, summa benevolentia, & charitate complecterer.

que, ait, *quinquennio post parentibus meis mortuis ab amicis Romanis invitatus, Romam veni postremo Pii IV. Pontificatus anno Ch.* 1565. & paulo post, *Nec me pœnitet, quod cum mihi domum reverso pater uxorem dare voluisset puellam nobilem & locupletem, amitæ meæ Mariæ de Brion privignam, ac præterea bonorum suorum præcipuam partem mihi destinaret; eam conditionem tacitus recusavi, quod suscipienda mihi fuisset pragmatica vita, a qua semper abhorrueram*. Addit, Roma Lauretum contendisse Religionis causa, eodem quo Lutetia vectus fuerat equo, atque inde per Pisaurum, Ariminum, Ravennam navigasse Venetias, Venetiis Patavium venisse & Vicentiam, ut amicos videret. Atque ab hoc nimirum tempore Silvio Antoniano scribens [1] Theologicis se totum studiis dedicasse significat. Hæc enim illo anno, idest 1595. habet de studiis eloquentiæ; *Hæc eadem tametsi non tam feliciter amavi studia, & Philosophiæ Jurisqueprudentiæ præceptis, auctore patre meo egregio Jurisconsulto informatus, contuli me, relictis pragmaticis atque causidicis, ad Theologiæ copiosissima monumenta, in quibus ab hinc triginta annis acquiesco, quæque s. Thomas, & Magister Sententiarum, & Summa Damasceni collegerunt, libenter in veteribus doctoribus recognosco, iisdemque in campis uberrimis ad extremum usque spiritum versari cogito*. Neque tamen hoc tempore stabilem sedem Romæ fixit: imo sexennio post, sive anno 1571. Regii *publicum munus*, ut idem ait [2], *Encyclia explicandi Græce, & Latine in triennium suscepit*. Itaque orationes tres habemus, quas ibidem anno 1571. & 1572. publice habuit, & cum reliquis ejus opusculis vulgatæ sunt. Videmus autem ex epistolis, quas vulgamus, adeptum esse illud munus commendatione Mureti. Atque eædem docent, III. Id. Quinctil. Regium jam pervenisse. Antequam Regium veniret a. 1570. Veronæ apud Augustinum Valerium ejus urbis Episcopum fuit,

1 *ep.* 31. *pag.* 369. 2 *epist. de vit. pag.* 7.

fuit, ubi a Joannis Chrysostomi commentarios in Pauli epistolas Græce olim editos Matthæi Giberti jussu, sed non satis emendatos, postea vero ab Adamo Fumano Canonico Veronensi correctos, se legisse narrat [1], & quæ maxime placebant latine vertisse. Atque eo fortasse tempore custos factus est instructissimæ illius urbis Bibliothecæ, ut Antoniano scribit [2]. Anno 1568. Neapoli hospes diversatus fuerat, ex epistola nostra, atque invitatus Genuam cogitabat VII. Id. Februar. unde sunt litteræ jam editæ, in quibus Mureto narrat, se qui Græcos Scriptores legebant adjuvisse nonnullos, atque in his litteris Manutii se & Mureti discipulum profitetur [3]; *Hi etiam viri humanissimi & probissimi aliquid esse credunt Gregorium nulla meditatione interpretari (cujus ego librum tum lectitando detriveram) & Demosthenem explicari ab homine Manutii, Mureti talium virorum discipulo, mirantur; ut mihi (fatendum est enim præsertim apud te) paulo jam beatior esse videar, & hæc nostra studia non adeo contemnenda esse ducam.* Poli etiam antea anno 1567. publice conductus stipendio docuisse ex iisdem litteris, quæ editæ sunt, apparet: agit enim Mureto gratias, quod rationibus suis consultum esse voluerit; atque operam dederit, ut illa provincia, quam eo potissimum auctore susceperat, quamhonestissima, & quamfructuosissima [4] eveniret. Quamobrem minus exacte, & minus etiam vere scripsisse videtur Quetif, ab eo tempore, quo Romæ fuerat instituta a Cardinali Borromæo Vaticana Academia, atque Augustinus Valerius inter Academicos adlectus, Romam Morinum invitavit, hunc Romæ *reliquo semper hæsisse vitæ spatio, hoc est annis circiter duodequadraginta.* Nam neque in istud tem-

 pus,

1 *ibid. pag.* 3. 2 *ep.* 33. *pag.* 373. Ut autem olim Veronæ custos fui copiosæ bibliothecæ, e qua D. Episcopus modo hos, modo illos libros, prout usus erat, accersebat, ac deinde remittebat &c. 3 *lib.* 2. *ep. Mur.* 72.
4 *ibid. ep.* 71.

pus, quod Pii IV. obitum consequitur, incurrere
illius tempora videntur [1], & post annum etiam
ma abfuit Morinus.

12. Romam reductus est Morinus anno 1575.
lei anno 1575. Roma esse me reductum (scribit An
nunquam non lætabor : occasionem nactus cœpi fre
propinquo Bibliothecam Vaticanam, ac diuturnam
re fruendis Græcis Ecclesiasticis monumentis, qua
non esse sciebam. Neque tunc stabilem Romæ sec
videtur ex iis, quæ subjungit; *Patebat autem se*
Bibliotheca tres matutinas horas : Quam multa ibi
legi? ..... timebam opportunitatem ne aliquando d
post evenit, ac, ut humana sunt, fuit migrandum
post, finem denique peregrinationibus suis imp
Romæ conquievisse videtur triginta ipsos anno
a. 1608. qui fuit ejus vitæ postremus. Sequitur
epistola; *Anno vero* LXXVIII., *quem in meis læ*
mero, auctor fuit Papæ Gregorio XIII. Cardinalis
postea Sixtus V. beatæ memoriæ, ut Bibliis Græcis
stitueret, idque monente Petro Ciacono, qui ei valde
erat, adjutaratque in s. Ambrosii operum commenta
tim Gregorius dedit Cardinali Carafæ negotium, u
cos aliquot homines convocaret, eorumque cœtum h
cersit Cardinalis Franciscum Turrianum, Petrum
Antonium Agellium, & me. Sed Turriano, quo
dum auribus captus esset, suffectus est Paulus Com
dem RR. Jesuitarum Sodalitatis; nobisque post aliq
aggregatus est Fulvius Ursinus. Cardinalis cum int
parasset, libros Bibliorum veteres evolvendos distri
ta, eaque recondita in medium attulit Ciaconus e docto
nis. Mihi vero uni data est provincia commentariori
testamentum Vaticanorum, quæ Catenæ dicuntur,

1 *V. Præfat. Cl. Saxii ad Nott. Vatican.* 2 *ep.31.pag*

rum ac perlegendorum, ut ex iis varias lectiones variasque interpretationes Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quintæ præterea ac sextæ editionis exciperem, & in annotationes conferrem, quas itidem scribendas susceperam. Immensum id opus tam multa legendi, in quo vel totam hominis ætatem bene consumi quis putaret, aliquot annis exhausi, ac pleraque correxi ex Hebraicæ linguæ conjectura. Addit, industriam suam nullo loco defuisse, omnia conquisivisse, sumpsisse sua sponte plerosque libros a Cardinali Sirleto utendos, Græca cum Hebraicis ubique summa diligentia contulisse; denique *solum omnium a principio usque ad extremum perseverasse*. Hæc de Bibliorum Græcorum, sive LXX. editione, quæ Sixto Pontifice facta est, *Romæ* 1577. Quæ autem de Sixti V. consilio cum Cardinalis esset, hic dicta sunt, illustriora etiam fiunt ex his, quæ in epistola Sixto V. Cardinalis Antonius Carafa cum ad eam Græcam editionem, tum ad Latinam versionem a. 1578. vulgatam præfatur: Ipse vero Morinus fusius de horum Græcorum Bibliorum editione differit in epistola Sixto V.[1], ubi Maldonatum etiam adscitum inter viros doctos, qui eis emendandis vacarent, tradit; plura etiam, quæ de illa editione, virisque doctis ad eam adhibitis alii narrant, collegit le Long[2]. Addam ego his unum, qui Morini nostri operam maxime dilaudat, nimirum Antonium Possevinum[3]: *Petrus Morinus*, inquit, *Theologus Parisiensis, qui diu sub variis Pontificibus Maximis Romæ vixit, cum liberalitate Augustini Valerii Veronæ Cardinalis totum sese juvandæ Reip. litterariæ, præcipue sacris, atque aliis Ecclesiasticis libris conferendis, illustrandis, sive item vertendis addixisset; cujus item opera non semel Baronius Card. est usus, quemadmodum hic ipse non semel testatur in suis Annalibus; diuturno labore Græcam Bibliorum editionem, quæ Sixto V.*

1 *pag.* 308. 2 *tom.* 1. *Biblioth. sac. pag.* 188. 3 *Apparat. sac. tom.* 3. *pag.* 61.

to V. Pont. Max. Romæ prodiit, quæque item recusa deinceps fuit, adjuvit. Nimirum commentaria Vaticana Græca, quæ Catenas vocant, in Pentatheucum, in Josue, in historias sequentes, & in Psalmos, una cum aliis codicibus Cardinalis Sirleti, & in tres Salomonis: alios autem auctores, Justinum Martyrem in Dialogo contra Tryphonem, & Eusebium de Demostratione Evangelica sic legit, ut inde, atque ex reliquis notationes ad eadem Græca Biblia collegerit, atque cum aliis contulerit; vir & sacerdos vitæ integritate ac mansuetudine, uti & doctrina præstans. Vivebat adhuc anno 1604. Romæ. Hæc Possevinus. Adhibitum se præterea in editione Bibliorum Latinorum iisdem pariter Morinus narrat: *Nam cum Cardinalis Carafa Biblia Latina, adhibitis Flaminio Nobilio, Ant. Agellio, Lælio, Valverdio, ac me, detulisset emendata ad Sixtum V.; ecce Pontificatu Gregorii XIV. tu ipse,, Morine, dixisti, ad Biblicos labores,,. Et miratus sum.* Credo quod opus jam perfectum, &, ut narrat Josephus Silos [1], *perducta ad summam manum Veteris ac Novi Testamenti emendatio fuerat, ac Sixto V. Pontifici a Cardinali Carafa oblata.* Sed ut hic subdit: *Hujus absolutissimæ correctionis publicatio interturbata, atque ejus loco excusa Vaticanis formis alia quædam fuit.* Pergit vero narrare Morinus; *Sed tamen ab Illustrissimo Cardinali M. Antonio Columna accersiti sumus, Bellarminus [2], Agellius, Lælius,*

1 *lib. 13. hist. Cleric. Regular.*

2 *Idem in Vita sua*: A. 1591. cum Gregorius XIV. cogitaret quid agendum esset de Bibliis a Sixto V. editis, in quibus erant permulta perperam mutata; non deerant viri graves, qui censerent ea Biblia esse publice prohibenda. Sed N. coram Pontifice demonstravit, non esse Biblia illa prohibenda, sed esse ita corrigenda, ut salvo honore Sixti V. Biblia illa emendata prodirent: quod fieret, si quamcelerrime tollerentur quæ male mutata erant, & Biblia recuderentur sub nomine ejusdem Sixti, & addita præfatione, qua significaretur, in primam editionem Sixti præ festinatione irrepsisse aliqua errata, vel typographorum, vel aliorum.... Placuit consilium N. Gregorio Pontifici, & jussit, ut Congregatio fieret ad recognoscenda celeriter Biblia Sixtina, & revocanda ad ordinaria Biblia præsertim

lius, & ego. Cumque res traheretur, ab eo ducti Zagarolum una cum Illustrissimo Alano Cardinali (fuerat Gulielmus Alanus in Antonii Carafæ demortui locum Bibliothecarius Apostolicus factus) *ac Reverendissimo Miranda Magistro S. P. ac ibi novemdecim totos dies commentati una sumus; cum Illustrissimus ea annotaret, & de quibus obscuris ac dubiis dissentiebamus. Romam reversis, quæ ipse quoque attulerim, quæ disputarim, sciunt amplissimi Patres, quibus me satisfecisse, officiumque meum probavisse, arbitror.* Non ergo solum, ut Niceronius indicare videtur, Sixto V. Pontifice in Bibliis Latinis emendandis operam suam collocavit, sed etiam sub iis Pontificibus, qui eum consecuti sunt. Atque hinc idem Morinus Cardinali Borromæo; *Ad Biblia Latina primùm vocatus, deinde ad eumdem laborem revocatus sum.* Præter universa Biblia extitit singularis ejus diligentia in Psalterio; de quo in epistola Cardinali Cusentino [1]: *Nec vero necesse est, me hoc loco commemorare, libenti animo navasse operam Psalterio Romano: id ipsemet, cum hic esses, intellexisti.*

13. Præter Biblia multum se laborasse in Indice quodam texendo significat. Cardinali Antoniano scribit mense Junio a. 1595. [2] *Defunctus jam multis laboribus commentatione Bibliorum Græcorum ac Latinorum, deinde vero Indicis, & Conciliorum Generalium &c:* Cardinali Toleto eodem anno mense Sextili [3]; *Sed ignoscat quæso amplitudo vestra ætati meæ, cujus sexagesimum quartum jam annum ago, assiduis præterea laboribus fessus, quorum fructus in Bibliis olim Græcis, dein-*

sertim Lovaniensia. Id factum est Zagarolæ in dono Cardinalis M. Antonii Columnæ, præsentibus Card. ipso Columnensi, & Alano Cardinali Anglo, necnon Magistro S. Palat., ipso N., & aliis tribus vel quatuor: & post obitum Gregorii, & Innocentii, Clemens VIII. edidit Biblia recognita sub nomine Sixti cum præfatione, quam ipse N. composuit. *Male nuperus quidam Scriptor Zagaroli adfuisse ipsum Pontificem scripsit.*

1 *ep. 26. pag. 358.* 2 *ep. 34. pag. 375.* 3 *ep. 25. pag. 353.*

deinde in Latinis , in Indice demum , ac bis Concilio
luminibus constiterunt ; & Cardinali Borromæo ann
riore , *Proxime autem mihi , Patres amplissimi præ*
dici instaurando , operum dedistis immunitatem . Indi
bitror esse librorum prohibitorum . Ipsum quoque
naverat Sixtus V. imo editum vidi Romæ ann
Deinde Clemens VIII. a.1593. eumdem fere aut hu
limum confecerat , quem pariter editum vidi a
dum : denique a. 1596. editus & vulgatus est Inde
exemplum dono missum a S. Congregatione Bellarm
enim Bellarminus manu adscripsit sua). nunc quo
vamus . Aliud , in quo sedulo operam ipse nav
commemorat sæpe Morinus , Conciliorum scilicet
nem , quæ Generalia complectitur ; facta est au
quanto serius , idest ab anno 1607. ad a. 1612. S
tunc , cum eas epistolas scribebat Morinus , sum
ctorum virorum laboribus vigiliisque parabatur ,
etiam pars edita fuisse videtur : Nam quo loco tun
idest mense Quintili anni 1595. exponens Cardi
leto [1] : *Excuso* , inquit , *jam Concilio Nicæno , ac ej*
dice Sardicensi , item Constantinopolitano , nunc Ephesi
manibus ; quod visum est D. Cardinali Carafæ b. m. iis
ipsi in consilio fuerunt, trifariam partiri . Addit, se *in*
mentandis , ut in superioribus multum , operæ , stu
ligentiæ posuisse ; *In commentando autem* , pergit
cum mihi non satisfaciam , idque tutum videam esse ,
meos alieni judicii feci , deque iis retuli ad R. P. Si
Gallum Societatis Jesu , qui magnam Ecclesiasticoru
mentorum litterarumque Latinarum & Græcarum i
tiam habet , cujus alicubi judicio & animadversioni
sum ; idque valde libenter profiteor . De ceteris ve
secum in Conciliorum editione elaborarent , & de

1 *Ep. 23. pag. 347. V. ep. 25.*

tione ejus operis hæc habet Cardinali Toleto [1]: *D. Cardinalis Carafa, inquit, bon. mem. vir, utendorum hominum admodum peritus, quæ non minima prudentiæ pars est, de Conciliis edendis consilium apud se cœtumque habuit clarorum, ac in primis Europæ doctorum virorum RR. Episcopi quondam Vestani* [2], *Cæsaris Baronii, Roberti Bellarmini, Consalvi de Ponce, Odoardi Carbusiensis. De eorum consilio tum alia decrevit, quæ Ill. amplitudo vestra ex P. Odoardo, & ex me, cum ipsi otium erit, cunque videbitur, audiet: tum singulis Conciliis singulas addendas historias, quæ ea illustrarent. Conciliorum autem Nicæni, Sardicensis, Constantinopolitani, Ephesini jam excusæ historiæ sunt.... Harum historiarum ex illius conventus decretis condendarum Reverend. D. Episcopo Vestano negotium datum est* [3]; *Quod ei plusquam ceteris otii suppeteret videretur; ad hæc enim scribenda idonei omnes erant; ac omnes demum de iis, quæ Episcopus scripsisset, judicarunt; deque iisdem sententiam R. P. Stephani Tutii D. Cardinalis bon. mem. voluit sciscitari.* Addit, insequentium Conciliorum historias ad Octavum usque omnes haberi apud Antonium Aquinatem Sarnensem Episcopum; historias vero Occidentalium œcumenicorum Conciliorum videri sibi P. Odoardo mandandas: atque hunc Odoardum ibidem mirifice laudat: demum orat, ut *extrema Concilii Ephesini, quæ nondum absolverat, ad se* referantur. Eodem anno Silvio Antoniano, de Oecumenicis pariter Conciliis scribit; *quorum*, ait, *maxima pars a me emendata etiamnum est penes RR. Vallicellis Patres, apud quos Illustriss. Card. Boromæus ab Urbe Mediolanum profectus hæc deposuit, depositique adhuc partem exiguam repetiit*. Multum ergo pro illa collectione Morino nostro debemus: quam quidem collectionem superiores

1 Ep. 26, pag. 355. 2 Hunc esse arbitror Josephum Stephanum Esteve, a patria Valentinum dictum, de quo Nicolaus Antonius Bibl. Hispan. tom. 1. pag. 623. Ughellus recens. edit. tom. 7. col. 869. 3 ep. 31. pag. 566.

res viciſſe, teſtis eſt luculentus Stephanus Baluziu
ſcribens [1]; *Superiorum editorum diligentiam ſuperg*
Romani anno 1608. *quo vulgata eſt Romæ collectio* C
tina Conciliorum Generalium. Illi enim plurima,
vero Græca ediderunt, quæ hactenus latuerant, ac
comparatione veterum codicum meliora fecerunt ea,
prodierant [2]. Præterea additæ ſunt hiſtoriæ, qu
aliquod illis præſertim temporibus conciliis aff
Præter Concilia, in edendis epiſtolis Decretal
PP. elaboravit Morinus. Antonius de Aquino in
qua eaſdem nuncupat IV. Id. Novembr. a. 1591.
tio IX. nullam injicit mentionem Morini, ſed A
Cardinalem Carafam & ſe nominat; *Hæc autem om*
quit, *Antonii Card. Carafæ de Rep. Chriſtiana optin*
præſcripto ſingularique ſtudio propemodum confecta ja
cum ipſe magno bonorum & eruditorum omniu
re, decimo ab hinc menſe e vita exceſſit. Poſt c
tum mihi, qui eidem Cardinali pro mea cliente
aliis in rebus, tum in his quoque epiſtolis colli
diſponendis qualemcumque operam fidelem certe
ram, id negotii a s. record. Gregorio XIV. Sanct.

1 *In Præfat. ad* Nov. Collection. Conc. *num.* 4. 2 *Quæ*
deſiderat, ſubdens; Si tamen fas eſt viros doctiſſimos repreh
dubitaverim affirmare, illos ultra progreſſos eſſe, quam oportu
in locis propemodum innumeris textum veterum interpretation
rum mutarunt, annotationes interpretum ſuſtulerunt, aut eorum
res editiones recenſuerant, & ordinem mutarunt, quem veter
rant ſuis lucubrationibus. 3 *Hæ tamen ad Lateranenſe*
Leone non perveniunt: atque ibidem (tom. 4.) admonitio
præmiſſa eſt; Cum ea omnia, quæ in ss. Lateranenſis & Trident
ſtoriis explicari deberent, fuſe habeantur in litteris, quibus
PP. eadem Generalia CC. indixerunt; Lateranenſis quidem in litt
Tridentini vero in litteris Pauli III. Julii III. & Pii IV. ideo
neum viſum eſt, hiſtorias eorumdem CC. ut in aliis factum eſt,
pervacaneum tamen non fuiſſet, ſi ipſi illas eorum temporum
prudenter ſcienterque contexiſſent.

decessore mandatum est, ut incohatum opus persequerer, atque ad exitum perducerem. Sed Morino ipsi credendum est, qui Cardinali Boromæo affirmat [1], *navavi primum operam in Bibliis Græcis, deinde in Latinis, & in condendo Indice, edendisque Summorum Pontificum Decretalibus epistolis.* Atque ex eadem hac epistola docemur, cœtum constitutum fuisse doctorum virorum, quos *Scholasticos* sæpius Morinus vocat, qui Typographiæ Apostolicæ veterum sacrorum Scriptorum sive monumentorum libros emendatos illustratosque subministrarent; cœtus vero hujus Secretarii munere fungebatur Morinus: sequitur enim in eadem epistola; *Accidit, ut ad Illustriss. Dominat. vestram summa editionis Conciliorum rediret, utque in ejus clientelam ac patrocinium veniremus quotquot Scholastici Conciliis dabamus operam, ac Typographiæ Apostolicæ. Nec vero senecta retardavit, quominus in Scholastica militia veteranus perseverarem, Conciliis expoliendis, ac Secretarii munere exequendo.* Typographiæ vero illius institutum, dignum profecto Romanorum Pontificum patrocinio, dignum opera illorum doctissimorum virorum, & Romanæ urbi, atque Apostolicæ Sedi pene debitum, uberius alibi idem declarat, quod ipsis Morini verbis non pigebit significare [2]: *Ex iis, quæ potissimum ab Apostolica typographia proficisci oportuit, Biblia Græca pridem edita sunt, nuper vero Latina Biblia, & Summorum Pontificum decretales epistolæ. Dudum præterea Romæ excusa sunt opera s. Hieronymi, deinde s. Ambrosii, proxime vero s. Gregorii M. Biblia Hebraica & volumina CC. restant, quæ ab Ampl. V. Illustriss. ad felicem exitum juvante Deo perducentur; & s. Augustinus, cujus parandi provinciam Ill. D. Card. Alanus suscepit, ac s. Hilarius, quem Bandinus habet paratum, & s. Leo, quem adornaturus erat Gerardus Vossius. Nam Tertullianum & Cyprianum ne desideraremus, Pamelius summus vir egre-*

1 Ep. 10. pag. 327. 2 ep. 4. pag. 315.

egregie studuit. Si qua vero in Cypriano etiam animadvertenda sunt, ea Baudinus adnotata habet, & R. Abbas Adrianus in iis studium suum profitetur. Irenæum, qui in utris numeretur, vixdum certum est, Latinisne an Græcis, Fevardentius dedit. Arnobii demum, Lactantii, Luciferi Calaritani, Prosperi, Salviani, Ruperti, Anselmi, ceterorumque editionibus contenti esse possumus. Græci Scriptores Latine versi sunt; plerique etiam Græce editi, Dionysius, Ignatius, Justinus, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Basilius, Nazianzenus, Epiphanius, Isidorus Pelusiota, Synesius; & Hebræi quibus Ecclesia utitur Philo ac Josephus. Verum supersunt in universa Biblia, Latine transferendi Commentarii perquam egregii, quæ Catenæ vocantur, immensum opus, cuique multa manu est opus; tum præclari aliquot Scriptores excudendi Græce, Ss. Athanasius, Gregorius Nyssenus, Joannes Chrysostomus; item Theodoritus, & Origenis octo libri adversus Celsum, quibus luculenta Fidei Christianæ defensio comprehenditur. In Urbe degunt aliquot Græcarum litterarum periti, Messius, Macarius, Bressius, Cabrera; qui utinam collocentur in Vaticano propter Bibliothecam, ut una his operam ac industriam navent. Verum, Ill. D., ut de his agam, quæ in præsens capessenda sunt, s. Bonaventura typographiæ aliquot ab hinc annis mandatus, quamprimum absolvendus est, ac eidem typographiæ commendanda Oecumenica Græca Latinaque CC.; in quibus, auctore ac duce Ill. Ampl. V. præcipuum studium meum consumitur. Nam qui conventus Typographici scriba sum, cetera quoque opera, cura & cogitatione complector.
Hæc tum Romæ homines moliebantur; in his præcipua cura, studium, solicitudo versabatur; in his auri magna vis effundebatur, si effundere est, in his impendere, quæ hominum studiis, quæ Christianæ Fidei & pietatis incremento prosunt. Neque his annis solum, sed multo etiam ante, eadem erat amplissimorum virorum cogitatio, idem consilium,

lium, ut Biblia emendatiſſima, Patres, cetera Eccleſiaſtica monumenta typis Romanis excuderentur. Superiùs id indicavimus, cum de Sirleto & Faerno, qui Biblia recognoſcebant, locuti ſumus, & ex Latini Latinii litteris, atque aliorum conſtat. Ceterum Morinus noſter alibi [1] Chryſoſtomi libros præſertim de Sacerdotio (qui nuper eruditiſſimi viri cura Italice verſi, & doctiſſimis animadverſionibus illuſtrati prodierunt) & s. Auguſtini opera [2] commemorat, in quibus ejus ſtudium aliorumque doctorum virorum verſabatur. Præcipue vero curæ illi erat opera quædam vulgare veterum PP. quibus Catholica dogmata adverſus hæreticos homines confirmantur, ut s. Jo. Chryſoſtomi præclara oratio in s. Babylam M, Nyſſeni aliæ nonnullæ, *quibus*, ut ſcribit [3], *ſingularia teſtimonia ſunt de Invocatione Sanctorum, deque ſacrarum reliquiarum Divina poteſtate*.

14. In his laboribus & curis, litteratoque otio conſenuit Morinus, &, quod dolendum eſt, ſæpiuſque ipſe conqueritur, anguſta re domeſtica uſus, qua perficere fortaſſe, quæ cogitabat, non potuit. Habuiſſe enim quædam ſua, quæ ederet, ipſemet ſignificat Cardinali Boromæo [4]: *Habeo multos commentarios ex aſſiduis lectionibus excerptos, quos omnes, ſed præcipue Eccleſiaſticos, in animo habeo ſororis filio mandare, in ordinem locorumque diſtinctionem redigendos, ſed aliena opera & officio, ne, cui otium præbere ſtudeo, ejus otio abutar. Nam ab hinc triginta amplius annos, poſt perceptam Theologiam Scholaſticam, dedi me perlegendis monumentis Eccleſiaſticis, ex iis potiſſimum ea colligens, quæ ad confutandam hæreticorum hujus ætatis dementiam atque inſcitiam pertinent*. Addit vero, ſibi neceſſe eſſe aliquot homines ſumptu ſuo alere ac tueri, iiſque aliquas

ædes

1 *Ep. 32. pag. 372.* 2 *ep. 13. pag. 331. & ep. 14, 15. &c.* 3 *ep. 32. pag. 372.* 4 *ep. 12. pag. 330.*

ædes propinquas mediocri mercede conducere ; *Hi autem sunt*, ait, *sororis meæ filius*, *D. Jo. Hibernus Presbyter*, *tertius qui anagnostæ scribæque officio apud me fungatur* ; *atque his aliquo famulo est opus*, *qui ceteris sibique obsonetur & coquat*. Sed & veterum doctorum cum edere quædam Græce vellet, quibus Hæreticorum hominum refrænaretur impudentia, deterritum se ait [1] a magnis sumptibus. Itaque ad Silvium Antonianum confugit, testatus, se omnia insumptuum in utilitatem Ecclesiæ, *quam ad metam*, inquit, *jampridem laborum meorum consilia direxi* : addit vero ; *Opus modo est adjumentis*, *opus seni*, *qui quædam legat*, *alia excerpat e libris*, *alia quæ scripserit describat... Utinam ex sententia mea possem quædam in Vaticana Bibliotheca describenda curare*, *quædam cum veteribus libris conferenda atque emendanda* ; *aliquid profecto navarem amplius*. Navavit tamen egregie operam suam, *uno contentus*, ut ait Quetif, *anagnoste Presbytero non inerudito Joanne Meagher Hiberno cum famulo*. Fuit autem aliquando cum Morino Nicolaus Proustus, quem Morinus a. 1595. mense Junio scribens Silvio Antoniano [2], sororis suæ filium esse ait, juvenem scientia latinarum litterarum, & Græcarum, necnon Hebraicarum excultum, eruditumque præterea Philosophicis disciplinis, cui cogitat mandare, quæ exequi nunquam potuit. Sed biennio post, est ab eo dimissus Episcopo Ebroicensi, Jacobo Perronio, postea Cardinali commendatus [3]. De hoc fuse Quetif. Morinus qui Romæ *vivere & mori*, (ut quandoque ait [4]) cogitabat, postquam Romæ multos annos vixit, ibidem decessit anno 1608.

§. 3. De

1 *ep. 32. pag. 371.* 2 *ep. 34. pag. 375.* 3 *V. ep. 62. pag. 437.*
4 *ep. 44. pag. 401.*

§. 3. *De M. Antonio Mureto.*

1. PErvenimus ad Muretum, cujus unius gratia de aliis omnibus dictum est. Itaque accuratiores in eo esse debemus, atque etiam, in summa brevitate, quam longitudo orationis huc usque provecta efflagitat, conabimur; mirabili adjumento usi, sive novo quodam genere monumentorum, quod, nisi attentiores fuissemus, negligi a nobis fortasse, & contemni facile potuisset. Est vero id, quod Muretus, veluti in adversariis quibusdam, in primis & postremis paginis librorum puris scriptitare, homo minime obliviosus, nec multum copiosus solebat. Si dicam, nihil nobis ad ejus vitæ & rerum gestarum annos rite consignandos, magis profuisse; non mentiar. Igitur a. 1526. natus est M. Antonius Muretus Pridie Id. Aprilis; ita enim ipse epistolam quamdam [1] subscripsit; *Romæ Prid. Id. April. die ipso natali meo, quem tu mihi faustum ac felicem precare*: de anno Bencius & ceteri consentiunt. Lemovicem præterea eum fuisse constat; nec solum ita eum appellant, qui laudant, atque inter testimonia operibus ejus præfixa recensentur, sed & Lambinus eidem scribens [2]; *Amabo te, non tu etiam Gallus es? Quid respondebis Lemovicibus civibus tuis ex Italia te revocantibus, ac vendicantibus?* Imo Lemovicem se ipse appellat in epitaphio, quod sibi vivens conscripsit. Sed utrum Lemovici, ipsa in Urbe, quæ est tractus Lemovicensis caput, natus sit, an in alio ejus regionis oppido; de eo sane non constat. Primum asseverat Thuanus [3] cum *Ratiasti Lemovicum* ortum scribit: est enim, ut in Latinarum vocum explicatione ibidem legitur, *Ratiastum*, Lemovici oppidum ipsum, populari nomine *Limoges*.

1 *Lib. 2. ep. 34.* 2 *Epistol. clar. vir. Bruti pag. 384.* 3 *lib. 82. num. 15.*

At in Scaligerianis alteris legitur; natum eum
qui est ejusdem regionis pagus: idemque in fune
ne Bencius, addens de majoribus & generis
Natus est ..... in pago suburbano Lemovici, cui
men, loco honestissimo, patre Jurisconsulto, gene
quo & nobili; quippe quod & pagum illum antiq
derit, unde & familiæ nomen; & quadringentis
nis tulerit Stephanum, Grandimontensium Ordinis
Hanc pariter Mureto patriam assignant Baillet[1]
nius[2], & recentiorum multi[3], Bencium cre
Verum illud (multo vero magis de Mureti gen
bilitate) num certo aliquo auctore Bencius affirm
suspicione quadam & conjectura sua; uti eumdem
nulla protulisse eodem modo de Mureto volunt;
constat. Nam quod hujusce rei argumentum olim
ut Lemovicensi urbi Muretum assererem, a Joann
poetæ illa ætate nobilis, natali solo; cum quo
communione sanguinis & patriæ, Muretus affirm
deo mihi esse ereptum ab iis[5], qui de ea ipsa Au
valde dubitant. Fatebor tamen, me Bencio de
qua doceri a Mureto ipso potuit, non illubenten
præsertim cum id & in Scaligerianis Puteanorum

2. De puerili institutione Mureti nihil memo
tum est, præter illud, quod ipse de se, cum G
tentias fratris filio mitteret, narravit: quod ip
(non enim commodioribus possumus uti) referer

1 *Num.* 333. 2 *tom.* 27. *pag.* 143. 3 *A. vita in Ver.*
4 *In postrema Ode ipsi inscripta sub fin.* Juvenil. *& carm*
tom. 3. *pag.* 67. *edit. Comin.*

Nil daturum me auribus hic tuis
Velim arbitreris; sim licet & fide
Pridem tibi, & communitate
Sanguinis, & patriæ alligatus.

5 *V. Niceron. tom.* 26. *pag.* 109. 6 *pag.* 225. *edit.*
a. 1669. 7 *tom.* 3. *oper. Mur. pag.* 154. *edit. Comin.*

mihi puero cùm alia multa, tùm præceptores defuerunt. Vere enim hoc affirmare possum, post annum ætatis meæ duodecimum, nullo me ad ullam artem, neque privatim, neque publice, præceptore usum esse. Quanquam enim Pictavii, quò me parentes ad excolendum ingenium miserant, ibam interdum ad eos, qui Jus civile profitebantur, perrarò tamen id faciebam, neque tam, ut quidquam ex eis discerem, quam ut meis animum explerem, qui me ei studio addixerant. Eveniebat id mibi indomita quadam perversitate, ac pervicacia ingenii, ut nullum Doctorem triduum ferre possem: cujus improbitatis valde me postea, ac diu pœnituit, pœnitetque. Hinc ergo novimus, Pictavium ad Jus civile discendum a parentibus missum fuisse. Bencius in ea, quam diximus, funebri oratione, multa habet; ut scilicet imbutus est Muretus litteris, quibus informari ad humanitatem ætas puerilis solet, in patria sua Lemovici primùm, deinde vero Aginni, eas docere cœpisse, *cum esset adolescentulus, aut potius puer*. Verum Bencius antiquiora Mureti narrans, fidem apud eruditiores homines non invenit; ac de eo Scaliger [1]; *Bencius vir doctus, & amœni ingenii ..... multa per conjecturam de Mureto dixit, tam incredibilia, quam a vero remota*. Scaligero vero subscribit etiam Menagius [2]. Nolim equidem hoc de Bencio diffiteri; amorem in Muretum, sive pietatem potius ei quædam extorsisse, quorum non admodum erat probabilis conjectura; ex quibus fortasse illud est, quod de generis nobilitate, & Mureto pago, quem illius olim familia possederit, narravit. Sed quis non animadvertat, longe esse facilius, in istis peccare, in quibus, cum sint tenebris obsita, & vetustate pœne obliterata, liberior est aliquantò, nemine certo revincente, augurandi locus; quam quæ de recentibus factis alicujus dicuntur, quorum testes multi esse possunt; & Bencius rescire

V 2

1 *In confutat. fabul. Burdon. pag. 404.* 2 *Antibaill. tom. 1. p. 326.*

cire ex Mureto ipso potuit, atque interrogando ex eo quæsivisse, pro mirabili in eum amore, omnino existimo? Sit exemplum in eo ipso, quod hic Bencius affirmat, Aginni litteras docuisse Muretum, & Scaliger pernegat. Nam idem Scaliger verum id esse aliquando dixit, atque in Scaligerianis alteris affirmatur. Novi Menagium, Scaligero in *confutatione fabulæ Burdonianæ* assentiri malle, fidem vero Scaligerianis his alteris denegare; quæ non Scaliger scripsit, sed Jo. de Vassan a Scaligero accepit; suspicatur etiam in excipiendis Scaligeri effatis verbum aliquod præteritum: & cum ille *Villanovanum Aginii* dixisset; *Aginium* hunc audivisse. Verùm nec multum valere debet hæc viri licet eruditi conjectura, & a Scaligerianis primis refutatur, *exceptis*, ut in iis dicitur, *ex ore Josephi Scaligeri per FF. PP.* ideft fratres Puteanos; nam ibidem hoc ipsum affirmatur.

3. A. MDXLIV., si Scaligero fidem habemus, ad Auscios, ut litteras doceret, se contulit annos octodecim natus: *M. Antonius Muretus*, ait Scaliger, *annos natus* XVIII. *Aginnum venit Julii salutandi causa, unde digressus ad Auscios Novempopulaniæ sese contulit, ubi in Collegio Archiepiscopali Ciceronem & Terentium docere cœpit; quo tempore eclogas in laudem Cardinalis Armeniaci, & tragœdiam suam Julium Cæsarem in illa Urbe edidit*. Atque addit: *Hinc profectus in oppidum Nitiobrigum, cui nomen Villanova, ditissimi mercatoris de Brevant liberis præfectus, in schola publica illius oppidi auctores Latinos interpretabatur*. Hoc tamen de publico docendi munere ab eo suscepto, puto ad sequentem annum pertinere. Nam Muretus ipse in oratione, quam *de laudibus litterarum* habuit Venetiis mense Octobri A. MDLIV. *novem prope jam annos in hac dicendi ac docendi exercitatione consumpsisse*, ait. Sive etiam novennium illud a Burdigalensi schola, quam circa A. MDXLVII. regebat, auspi-

auspicatur. Nam de Mureto pergit narrare Scaliger: *Anno autem ætatis suæ vigesimo* (anno nimirum MDXLVI.) *cum illis pueris discipulis suis Aginnum secundò venit Julium salutandi causa, semel antea visum, sed satis notum litterarum commercio, eosque pueros cum Mureto, Josephus* (Scaliger) *meminit domi vidisse se, annos natum* VI. *Bis aut ter postea exceptus hospitio a Julio, idque diem unum, aut biduum tantùm, ingenii sui præstantiam, cujus specimen per litteras dumtaxat dederat, colloquio familiari comprobavit. Ex illo, quia illum nosse propius contigerat, Julius amare eum cœpit, & ejus dotes animi Senatoribus Burdegalensis Curiæ per litteras commendare, ut non aliter eum, quam filii nomine, appellaret; quum Burdegalam, relicta Schola Villanovana, profectus, ibi in una classium gymnasii Aquitanici doceret circiter A. Christi* MDXLVII. *neque ex eo unquam aut Aginnum repetivit, aut Julium postea vidit.* Quod scribit de paterna in Muretum charitate Julii Scaligeri, aut de Mureti in eum pietate, id & Bencius tradit, & ab ipso Mureto confirmatur, qui epigrammati I. Juvenilium [1] hunc fecit titulum: *Divo Julio Cæsari Scaligero patri meo*; & primis continuò versibus:

In tenues numeros, primi monumenta furoris,
Quo mea non simplex corda subegit amor,
Dirige siderei radiantia lumina vultus,
Cæsar, & hæc nati ludicra nosce tui.

In Scaligerianis Puteanorum, *Muretus me vocabat fratrem, quia Pater illum vocabat filium.*

4. Sequitur apud Scaligerum eodem in loco; *Burdegala Lutetiam, Lutetia Tolosam petiit, ubi Juris Institutiones cum exponeret exercendi caussa, ut tironibus Juris mos est, inde abire coactus, Venetias se contulit.* Toti huic narrationi fidem haberi vult Menagius: sunt tamen nonnulla, quæ eam ali-

1 *Pag.* 63. *edit. Paris.* 1553. *Est etiam carmen* XI. *lib.* 2. *tom.* 3. *p.* 67. *edit. Comin.*

aliquantò impediant; imo Parisiensem hanc Mureti scholam non facile est reddere anno suo. Sunt qui Parisiis fuisse Muretum, atque in Collegio Cardinalis *le Moine* Classem III. rexisse putant eodem tempore, quo primæ Turnebus præerat, alteri vero Buchananus; quod se quoque audivisse de P. Bourbon Menagius affirmat. Niceronius falsum id censet, quod Buchananus e Gallia excesserit A. MDXXXIV. Falsum ego quoque censeo; sed Niceronium rationes temporum suæ fefellerunt. Nam hoc ipso tempore Parisiis fuisse Buchananum e Lusitania reducem, anno scilicet MDLII. ipse testis est in *vita sua*, ac Lutetiæ mansisse videtur ad A. MDLIV., quo in Italiam evocatus est a Carolo Cossæo. Atque hoc tempore nimirum, ideft A. MDLIII. cum Juvenilia sua ederet Muretus, Buchananus epigramma scripsit in eorum laudem [1]. Thuanus [2] refert, Muretum primò Parisiis docuisse, deinde Burdegalæ, tùm apud Auscios. Menagius Scaligero fidem adhibet, ita ut e Villanovana schola Parisios se contulerit Muretus annos natus circiter XX. Erit ergo annus MDXLVI. Quod quidem si esset, labasceret ex parte Scaligeri narratio. Ita enim narrationem ille suam instituit, quasi e Villanovana schola ad Burdegalensem translatus sit Muretus; nec vero videtur rem utique insignem, Parisiis id ætatis Magistrum fuisse Muretum, tacere ullo pacto debuisse. Mihi, si quid conjectando licet affirmare, Parisiensis illa hoc tempore Mureti schola suspecta est; nec vero aliud voluisse Scaligerum credo, quam summa vitæ ejus capita percurrentem, ceteris omissis, Parisiensem Mureti commorationem significare, quæ anno MDLII. & sequenti Tolosanam proxime antecessit. Certior multo est opera a Mureto posita in adolescentibus instituendis, Limini Pictonum; idque antequam Burdegalam veniret. Nam A. MDLVI. cum Venetiis commenta-

1 *Extat init. Juven.* 2 *Histor. lib.* 8.. *ad a.* 1585.

mentarios scriberet in Catilinarias, hæc habet explicans vocem *mactari* [1]; *Usum quemdam hujus verbi, paucis, ut arbitror, notum, quem ante hos decem annos annotavi, & publice docui, cum etiam tum adolescentulus Limini, quod Pictonum oppidum est, humaniorum litterarum, & juris civilis studiis florentissimum, Amphitruonem Plautinum enarrarem, tradere hoc loco institui*. Atque huc, opinor, etiam spectat, cum alibi [2]: *Mihi*, inquit, *displicere nondum potest ea conjectura, quam cum adolescentulus in Gallia Plautinas fabulas explicarem, jamdudum de hoc loco feceram*. Limino autem postea venisse Burdegalam, indicare idem videtur in Elegia quadam [3] Margaritæ;

Nam te Pictonicæ retinent felicia terræ
Oppida, qua Clanus pinguia culta secat:
Me vero, invidiæ procul a te dentibus actum,
Fortia lunatæ mœnia Burdegalæ.

5. A. MDLII. Parisiis fuisse Muretum, testis est ipsius oratio habita Nonis Februarii *De dignitate & præstantia studii Theologici*, quæ est in editis prima. Hanc se habuisse orationem, Muretus cum *homo esset adolescens*, idest natus annos XXV. idem initio affirmat: itemque, ut de eo argumento diceret, demandatum sibi esse ab iis, quorum & apud se plurimum valebat, & apud omnes peræque valere debebat auctoritas. Præfectos nimirum intelligit Parisiensis Athenæi, ubi summo concursu, plausuque omnium docebat. Atque huc nimirum pertinent, quæ Andreas Schottus in *Vita*, & in *funebri oratione* Bencius narrarunt: *Novus*, ait Schottus, *videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis; ita docente Mureto, & quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi causa ex tota Urbe fiebant; magna hominum frequentia gymnasium celebrabatur, loci ipsi in gymnasio occupabantur;*

1 Pag. 35. edit. Paris. 1581. Veneta a. 1557. pag. 37. 2 lib. 3. variar. lect. cap. 9. 3 Juvenil. eleg. 6.

pabantur; *ne pes quidem relinquebatur*, *præ maxima auditorum multitudine*, *ubi pedem Doctor ipse ponere posset*; *ita per illorum humeros quasi per undas gradiebatur ad suggestum*; quæ, si vera sunt, annumerari Muretus poterat, & debebat iis, quos Menckenius [1] magna auditorum frequentia docentes recensuit. Addit Bencius, Regem Reginamque ipsos ad Muretum audiendum venisse aliquando. Irridet hoc Scaliger [2]: *quod nunquam*, inquit, *in Athenæo Regio*, *sed in gymnasiis docuit*. Auctor vitæ Mureti in editione operum Veronensi, ut id ipse quoque rejiciat, utitur auctoritate atque argumento Hofmanni, qui de Mureto scripsit: *Parisiis in Collegio Cardinalis Monachi tertiam classem rexit*, *cum Buchananus secundæ*, *Turnebus vero primæ præesset*. Rem ita esse, uti Bencius narravit, præstare non audeo; Scaligerum tamen non recte argumentari, adnotavit Menagius; quasi Rex & Regina in Collegiis docentem audire eum non potuissent. Illud vero Hofmanni argumentum cujusmodi sit, antea vidimus: auctoritas certe ejus nulla hic esse potest, primùm recentioris hominis, & ab his temporibus locisque remoti; deinde in eo opere, *Lexici* nimirum, ut vocant, *Universalis*, quo cum omnia comprehendantur, nec ad unguem exacta, nec diligenter investigata esse possunt. Eodem anno MDLII. carmina quædam sua titulo Juvenilium dedicavit Jano Brinoni litteris datis *Lutetiæ VIII. Cal. Decemb.* etsi annum sequentem editio, quam vidimus, præfert. In his litteris, hæc ille de se: *Subsecivis horis aliquod mihi tempusculum a Philosophiæ*, *& Juris civilis prælectionibus*, *quibus assidue occupatus distineor*, *ad hæc exscribenda*, *& in ordinem utcumque redigenda sumpsi*. Docebat ergo Philosophiam, & Jus civile. Atque

1 *Jo. Burchardi Menckenii Dissert.* De his, quibus singularis quidam ac insolitus Auditorum applausus contigit. 2 Confut. fabul. Burdon. pag. 406.

Atque has prælectiones prosecutum arbitror anno sequenti. Nam cum librum V. Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum rursus ederet, dedicaretque Romæ Auditoribus suis Cal. Martii A. MDLXV. hæc habuit, quæ diceret: *Jam duodecim anni sunt, cum hujus libri interpretatio mea primum edita est*. Editam atque elaboratam juvenibus, quos Philosophiam docebat, autumo. Non Aristotelem modo, sed & Ciceronis libros *de Divinatione* Parisiis hoc tempore explicasse videtur: ita enim Muretus ipse de Turnebo queritur [1]: *Sic „ impetritum „ Ciceroni & Valerio restituisse primus videri voluit: quod tamen cui acceptum ferendum sit, scient, qui legerint Scholia Pauli Manutii in libros de Divinatione, edita ab hinc annos* XX *Atque ego, quæ tum Manutio indicavi, eadem publice docueram Lutetiæ quinquennio ante, & cum ipso Turnebo communicaveram*. Ideo hoc dicit, quod in hujusmodi scholiis [2] ea animadversio habetur, additurque: *Atque hoc ejusdem ingenio Mureti debetur*. Edita vero sunt illa scholia ad Ciceronis Philosophiam a Paulo Manutio A. MDLX., cum Turnebus Adversariorum primum tomum, quo eadem animadversio habetur, ediderit A. MDLXIV. Sed paullo antequam ederentur & scriberentur illa scholia, Manutio indicaverit hoc Muretus, necesse est, imo ante annum, opinor, MDLIX. quo Ferrariæ, ut dicemus, in Cardinalis Estensis familia receptus, a Manutii sui congressu abstractus est. Itaque ab anno MDLVIII. computantes quinquennium, in annum incidimus MDLIII., quo Parisiis docebat.

6. A. MDLIV. Tolosæ fuisse, ex ejus urbis ephemeridibus collegit Menagius; & ex Gabriele Lurbio in libro *De viris illustribus Aquitaniæ*, jus civile professum esse. Atque ad hoc nimirum tempus spectat, quod refert Christophorus

1 *Lib. 10. var. lect. cap. 18.* 2 *pag. 90.*

rus a Capite fontium [1]; *Audivi quemdam Anton omnium liberalium disciplinarum nostra memoria cum ad jurisprudentiæ studium se Tholosam contu post diebus eam facultatem, cui operam dare cœp professum esse. Magna omnium exspectatio. Sed qu Imperitus Magister ab omnibus scholaribus auditor deri cœpit. Quod cum ille sensisset, ac intra pa rum virium imbecillitatem probasset, sese minus jurisprudentiam, quam nondum satis didicerat, professus est.* Mirum videri potest, qui Jus ci Parisiis, Tholosæ postea tradentem irrideri, illud ignorare; nisi meminerimus, quod S adnotaverat, & cognitum est ex moribus no bus ipsis exercendi sui causa, solere id conced gant eas facultates, quas nondum plenius in tuerunt; præsertim si Doctoris titulum atque pferunt. Atque eodem loco Scaliger *Tholosæ j nes* exposuisse Muretum testatus est. Tholosa sios docent Verderius, & Menagius: quod qu hi persuaseram ex epistola quadam Mureto s drea Duditio; cujus autographum nos habem eo legitur: *Superioribus annis cum Tholosæ pri Lutetiæ Parisiorum, magna tua cum laude, & ratione, Philosophiam ita doceres, ut non minus sen vitatem, quam verborum elegantiam, dicendique ar nes admirarentur, audio, te quiddam ad ἠθικῶν* N *librum scripsisse*. Hæc, ut dixi, in autographo; l legatur *superioribus annis cum Lutetiæ Parisioru Tholosæ* nomine. Postea tamen sententiam m existimavi, Duditium illa cum scriberet, vel t tionem non secutum, vel etiam deceptum. enim, verba illa præterita fuisse non in poster

1 *Fidei majorum nostror. defens. pag.163. edit. Plantin*

editionibus ab his, qui epistolas Mureti recensuerunt, sed a Mureto ipso cum primum epistolas suas aliquot ipse vulgavit [1]: nec vero aliter dicere possumus, si observamus, tribui tunc Mureto *aliquid ad ἠθικῶν Νικομαχείων* librum; qui quidem alius esse non potest, quam libri v. Interpretatio, quam adornasse diximus Muretum, cum Parisiis fuit, antequam veniret Tholosam. Addas, cum certo constet Tholosæ fuisse a. MDLIV. eodemque in Italia Venetiis diversatum, Parisiensi huic tertiæ commorationi vix videri esse locum.

7. Anno ergo eodem MDLIV. in Italiam commigrans Venetias venit; ubi etiam orationem habuit mense Octobri, (ut in titulo ejus orationis dicitur) *de laude litterarum*. Coepit etiam Italis hominibus fructus ingenii atque industriæ suæ in emendandis veteribus Scriptoribus impartiri, initio facto a Catullo: itaque exiit hoc anno *Catullus, & in eum Commentarius M. Antonii Mureti. Venetiis apud Paulum Manutium Aldi filium* MDLIV. Antea Venetiis cum esset, ut ex subscriptione epistolæ nuncupatoriæ L. Memmio Fremioto, data *Venetiis Cal. Juliis a.* 1554. apparet, Commentarium Alexandri Aphrodisiensis in librum VII. Topicorum Aristotelis, a se latine factum vulgavit. Quo tempore huc appulerit, in iis, qui de Mureto scripserunt, frustra quæras. Confugimus ergo ad monumenta nostra, & ad Mureti librorum anticas vacuas paginas, de quibus initio diximus. In iis hæc invenimus: in Callimacho Basileæ edito a. 1532. *M. Antonii Mureti. Emptus Venetiis mense Augusto* MDLIV. quod pariter adnotatum est in Terentiano Mauro, & Clemente Alexandrino Græco edito a Victorio: atque in antiquis lectionibus Rhodigini: *Muretus emi Venetiis ad* III. *Idus Sextiles anno* MDLIV. In Antonio Augustino de Emendatione Gratiani: *Marcus Antonius Muretus emi Venetiis Nonis Juliis* MDLIV.

Ita

1 M. Antoni Mureti J. C. ac civis Romani epistolæ. Parisiis apud Michaelem Clopeiau 1580. *pag.* 71. 2. *præter Coloniensem* 1600. *pag.* 119.

Ita hunc annum, mensemque Julium adscripsit Hesiodo, & Apollonio Rhodio. In variis lectionibus Petri Victorii: *Mureti: Venetiis mense Junio* MDLIV. Prætereo similium adnotationum multas, atque hoc tantummodo dicam, nullam me reperire potuisse, qua antiquius tempus memoretur mense Majo; quem quidem mensem ita adnotavit in Theocrito edito Venetiis *ex officina Farrea a.*1543. *In Vinegia soldi 26. ligado al dì ult. de Maggio a.* 1554. *Mureto*. Quamobrem hoc primùm mense existimo illum advectum Venetias. Et sane convenit, quod in dedicatione Catulli Bernardino Lauredano litteris datis Venetiis Idibus Octobris hoc eodem anno scribit; se haud ita pridem venisse in Italiam, & ut eam regionem aspiceret, *qua*, inquit, *qui æquo animo carent, mihi quidem antiquitatis memoriam satis colere non videntur*, & quò eruditos homines cognosceret, in primis vero Paulum Manutium, quod in ejus scriptis videbatur sibi animadvertisse expressas quasdam excellentis doctrinæ, eximiæque probitatis notas; sibi vero pœne divinitus contigisse, ut non pedem pene prius Venetiis poneret, quam in amicitiam ipsius, familiaritatemque intimam admitteretur: ipsum vero Manutium cum aliquot diebus post de Mureti sermonibus collegisset, quantopere se Catulli poetæ scripta caperent, cœpisse impellere, ac persuasisse tandem, ut quæ in eum notaverat proferret in publicum: se recepisse, primo id quoque tempore esse facturum; nec diu fidem distulisse, sed totum hoc negotium trium mensium, aliquantò etiam minore spatio, absolvisse. Mihi hæc tota narratio, non multum sane maturiorem aut seriorem Mureti adventum indicare videtur, quam qui in Majum mensem, ut dixi, cadat. Sed quæ de caussis, quibus adductus in Italiam venerit, Muretus attulit, fidem fortasse non invenient apud eos, qui Scaligerum, quæque ex illo, aliisque Menagius congessit, aliquando legerunt. Nihil

hil attinet hic ea refricare, nec longa oratione Muretum defendere; quem gaudeo satis diligenter defendisse auctorem vitæ ejusdem in Veronensi editione. Non possum tamen quin addam; non modo reliquam Mureti vitam, & cum Manutio, virisque aliis probis & integris, statim ac in Italiam venit, initam consuetudinem, ceteram denique quam postea obtinuit innocentiæ famam luculentum pro illo testimonium dicere; sed criminationem eamdem ipsam Parisiis, & Venetiis, sive Patavii intentatam. Cum enim ex litteris his nostris præsertim Morini & Hyppolithi Estensis, falsam fuisse constet, atque a malevolorum hominum odio invidiaque profectam, nonne idem de Tolosana illa par est judicare? de qua pro Mureto satis firmum argumentum, ut mihi quidem videtur, peti potest ex ejusdem Mureti dedicatione Commentariorum Alexandri Aphrodisiensis in VII. Topicorum Aristotelis L. Memmio Fremioto, idest illi, cum quo patrati ab eo sceleris suspicio commota est. Nam ibi Muretus illum se admirabili quodam amore præsentem esse complexum affirmat; nunc vero, *ex quo*, inquit, *flagitiosa illa nos quorumdam conjuratio distraxit, ita eum in dies augeri sentio &c.*[1] Non dico probum, non pudentem virum, sanumne liceret arbitrari esse Muretum, si veri aliquid præter calumniam accusatio illa habuisset, hujusce rei mentionem injicere, præsertim adeo suavibus, & amantibus verbis? Sed ista omittamus. Venetiis Muretus cum sibi publicum docendi munus depoposcisset, accepit: ita enim ipse in oratione [2], quam ibidem habuit; quod etiam in altera postea rursum testatus est [3]. Docuit autem publice in cœnobio s. Francisci. Hoc, quod Ghilinus tradidit [4], subindicavit

1 *T. 2. oper. edit. Comin. pag. 408. & oper. Ingolstad. edit. 1602. p. 570.*
2 *orat. 4. pag. 35. edit Comin.* „ Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter vobis ad ea studia præirem &c. „ 3 *orat. 2. pag. 15.* Non enim detrectans, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus. 4. *Theatr. litterat. pag. 165.*

vit idem Muretus in oratione, quam Venetiis pariter habuit anno ſequenti: *Quin etiam*, inquit [1], *ut plus mihi animorum adderetis, ex eo me loco docere voluiſtis, ubi homines ita Divino cultui addictos, ut cum ſumma integritate, & ſanctimonia vitæ, ſummam rerum maximarum cognitionem ſcientiamque conjunxerint, quotidianos induſtriæ meæ teſtes habiturus eſſem.*

8. A. MDLV. Venetiis erat Muretus apud Paulum Manutium, ut ex litteris Achillis Statii, quas vulgamus, apparet. Atque hunc eumdem annum multi Bibliothecæ Mureti libri adſcriptum habent. Anthologia editionis Frobenianæ: *M. Antonii Mureti. Venetiis* 1555.; Ariſtotelis Politici libri Græce recogniti a P. Victorio, & editi Florentiæ a. 1552. *M. Antonii Mureti, Venetiis* MDLV. *menſe Aprili*. Plautus: *Venetiis Non. Julii* 1555. *&c.* Præterea hoc anno Nonis Octobris orationem habuit, quæ adjunctis aliis duabus edita eſt a Manutio hoc titulo: *M. Antonii Mureti orationes tres de ſtudiis litterarum Venetiis habitæ. Venetiis* MDLV. Eas Muretus Hieronymo Ferro Patricio Veneto, Patavini gymnaſii Triumviro dedicavit, litteris datis Venetiis ad IX. Kal. Novembr. MDLV. ex quibus litteris ſane intelligimus; non ita proſpere omnia eveniſſe Mureto, ut non etiam ei invideretur a nonnullis, & peregrinitas objiceretur [2], non ſane novo, nec inſueto in viros doctos calumniæ genere, a quibus indigenæ, utpote doctioribus, aut laudem, aut mercedem percipi, & ſibi eripi dolent [3]; idque ipſe Muretus in altera oratione ſignificat, & diligenter ſibi ſive excuſandum, ſive refutandum proponit, cum Galliæ regni, ubi natus erat, prudenti elegantique commendatione. Ceterum ex tribus illis orationibus, quæ, ut diximus, ſunt hoc an-

ro

1 *orat. quæ extat tom 3. pag. 263. edit. Comin.* 2 Nam cum & novitati a nonnullis, & peregrinitati invideretur meæ, tu unus extitiſti, qui cauſam meam acerrime ſuſcipere, qui eam collegis tuis, viris omni laudum genere digniſſimis, ſtudioſiſſime commendares &c. 3 *V. quæ ſcripſimus ad orat. XII. Perpiniani diatrib. pag. 433.*

no editæ, nil propius fuit, quam una ut disperiret; nisi eam, nescio quo fato, in ceteris editionibus præteritam Cominiana repræsentasset. Hoc item anno Horatium & Terentium a Mureto emendatos atque illustratos edidit Venetiis Manutius. Primi titulus est: *Horatius. M. Antonii Mureti in eundem annotationes. Aldi Manutii de metris Horatianis. Ejusdem Annotationes in Horatium. Venetiis* MDLV. *apud Paulum Manutium Aldi F.*: eumque Muretus dedicavit Johanni Avansonio, Henrici Galliæ Regis ad Romanum Pontificem Oratori, litteris datis Kal. Octobr. MDLV. Alterius hic est titulus: *Terentius a M. Antonio Mureto locis prope innumerabilibus emendatus. Ejusdem Mureti argumenta in singulas comœdias, & annotationes, quibus tum correctionum magna ex parte ratio redditur, tum loci obscuriores explicantur. Venetiis a.* MDLV. *apud Paulum Manutium Aldi F.* Hæc tamen argumenta, & annotationes novo titulo, pagina partem aliam pura, proponuntur sic: *M. Antonii Mureti argumentorum, & annotationum in Terentium liber. Ad Jacobum Surianum Patricium Venetum. Venetiis &c.* qui quidem titulus, & libri pars, in Horatio quem habemus cum inscriptione manu Mureti: *Ex libris M. Antonii Mureti* præponitur alteri. Sed hoc leve est. Illud est animadvertendum, quod magni nostra interest; in epistola illa ad Surianum, egregiam Italorum hominum atque ingeniorum inesse laudem; in qua, ubi rationem illorum damnavit, qui, omisso antiquiorum linguarum Græcæ, & Latinæ studio, totos se ad eam, qua vulgo utimur, linguam excolendam convertunt; admonet, periculum esse, ne, si hoc malum radices agat, *quæ semper*, inquit, *propria Italorum laus fuit, ut soli ex omnibus Latina oratione perite ac scienter uterentur*, eam qui sustineant, non multi in Italia reperiantur. Atque ibidem transalpinorum hominum vitium notat, qui ad Latini sermonis elegantiam consequendam non rectam ineant viam; quod

quod pauciores ſane illorum ſe ad Ciceron
Cæſaris imitationem componant, ſed perv
lo diſcrimine omnes omnium Scriptorum
nium commixtione varium quoddam & mu
quiſque ingenio dicendi genus effingant;
ac beati videantur, ſi eam conſequantur fa
rebus propoſitis verba fundere, animique
cumque orationis genere ad alios perferre p

9. Proximus huic annus 1556. Commen
extulit in Ciceronis Catilinarias, quos ill
nardo Mocenigo, litteris datis Venetiis a.
quæ litteræ nunc aliis ejuſdem Mureti fam
reperiuntur: neque hæ ſolæ, ſed procemia
quæ ſingulas orationes IV. cum explicare ag
poſuit vir ille doctus, & eloquens. Diliger
qui opera Mureti ediderunt, facile patior
ras aliorum operum nuncupatorias epiſtolas
vel alium in locum rejecerint [1], hoc mol
enim facile poterit, ut intereant tractu tem
vero, quæ cura ille & diligentia elaboravi
nor, velit; itaque nonnullas earum putav
vulgandas; quas nimirum epiſtolas neque
tio, aut Veronenſis (uno verbo dici poter
neque collectio præfationum Pariſiis a. 157
præſentat; ſunt autem Hieronymo Octobon
libri de Providentia; orationum trium ed
Alexio Paganuccio; purioris ac politioris

1 *In edit. Comin. pag. 184. tom. 2. epiſt. Bencio nun*
toric. Ariſt., multas habemus a pag. 204. ad 246. alia
tom. 3. pag. 255. dedicatoriam trium orationum Ferro
Juvenil. Brinoni: epiſtolas nuncupatorias Terentii S
Avanſonio non reperio, quæ extant pag. 65. & 71.
hoc titulo: Trium diſertiſſimorum virorum Præfationes,
aliquot Mureti, Lambini, & Regii. *Multa tamen Mur*
linat. in librum de orig. jur. lib. v. Ethicorum &c.

diosis in versionem Lambini Ethicorum Aristotelis. Quo loco non praeteribo illud adnotare, epistolam Georgio Gozzio Patricio Ragusino habere nos praepositam versioni Aristotelis libri secundi de Arte dicendi, editae Romae 1567.; in ea vero dici; *do dicoque tibi secundum librum Aristotelis de Arte dicendi nuper a me, ut commodis Auditorum meorum consulerem, latino sermone, ut potui, expressum*, non ut in epistolis[1], *do dicoque tibi commentarium in libros Aristotelis de Arte dicendi*. Tunc enim solùm librum illum latinum fecit, postea a.1585. etiam primum, ambosque excusos Bencio suo sine ullis commentariis dedicavit. Commentariorum, sive, ut Muretus vocat, explicationis in Catilinarias duo nos exempla in Bibliotheca Mureti reperimus; primum prioris editionis Venetae *ap. Jo. Gryphium a.*1557. in cujus titulo Muretus scripsit manu sua, *post Venetam editionem multis locis ab auctore ipso aucta & emendata*: & sunt revera emendata quaedam, plura etiam addita, quae alterum exemplum *Parisiis apud Robertum Coulombel a.* 1581. repraesentat[2]; mirorque haec non apparere in ea ejusdem explicationis editione, quae inserta est selectis commentariis in orationes Ciceronis, quos vidi cusos Coloniae a. 1621.[3]. Idem annus 1556. arctissimo amicitiae vinculo, ut diximus, conjunxit viros duos eruditissimos Lambinum & Muretum, atque hujus veluti societatis tabulas, idest a Lambino scriptas litteras, nos, ut opinor, primi vulgamus. Quid deinde acciderit, & quae causa animorum conjunctionem diremerit, superius exposui. Damus etiam Manutii epistolam Mureto, ex qua cognoscimus, Prid. Cal. Septembris Patavii hunc fuisse, atque in Euripide describendo utrumque occupatum. Anno

1 *tom. 2. pag. 409. edit. Comin.* 2 *In exemplo hujus editionis adscriptum est*: Muretus ipse dono mihi discipulo suo F. Bencio librum hunc dedie III. Id. Maji a. 1582. 3 *h. t.* In omnes M. Tullii Ciceronis orationes selecta Commentaria, notae, scholia, & annot. doctissimorum virorum.

ſequenti 1557. Muretus Commentarios ſcri
ſculanam Ciceronis. Apographum nos habem
Marci Antonii Mureti Commentationum in pri
Tuſculanam liber ſingularis. MDLVII.[1] Edita
mentatio cum aliis Mureti Philologicis[2] Ingo
Nimirum hoc anno Muretus eum Ciceroni
explicandum ſumpſerat, ut docet oratione
tunc pariter habuit menſe Octobri; in qua et
periore narrat explicaſſe libros de Finibus:
conſilium, ut alternis annis, modo Cicero
modo ejuſdem Philoſophicos libros interpreta
inquit in ea oratione Muretus, *primus, ut m*
nus in aliquot Verrinæ accuſationis librorum ex
ſumptus eſt; ſecundo diſſidentes veterum de ſumi
tias quinque libris expoſitas accurate perſecuti ſ
Catilinariæ ſibi orationes vindicarunt: hoc auten
nunc felicibus ingredimur auſpiciis..... decr
ſtros ipſa ſui cognitione paſcere &c. Hæc menſe
anno 1557. qui erat ex quo Venetias adierat
re Manutius[4], quæ ad Tibullum, & Proper
pſerat, admiratus; *Gratulor*, inquit, *tibi d*
& eò magis, quod ſi locis impertitur gloria, u
cedet ad Italiam noſtram, in qua ſedem auctore a
uno, ita locaſti, ut cogitare nihil prorſus de mi
ris: nec vero ſecus debes; valde enim ad lit
tiam, planeque ad omnem humanitatem tibi pro
e quo jam per quadriennium ſpiritus hauris. La
litteris, quibus verſionem Ethicorum ad Nic
nonio dedicat a. d. XVII. Cal. Maji a. 1558. d

1 *Eſt etiam in prima vacua pagina manu Mureti ad*
Novembr. anno 1577. ad tertiam horam noctis tonare cœ
hementer. 2 *ideſt Commentariis in* 1. & 2. *Rhetor.*
de Finib. in oration. pro Dejotar. offic. &c. 3 *edit.C*
4 *lib. 3. ep. 20.*

bit; *Cujus eloquentiam ac doctrinam quadriennium jam admirantur Venetiæ*.

10. Verùm eo tempore non Venetiis ſed Patavii erat Muretus; ut quadriennium illud nec exactum omnino ſit, nec ad illud uſque tempus pertigerit. Patavio enim Muretus eum Lambini laborem *purioris ac politioris Philoſophiæ ſtudioſis* commendat litteris datis Nonis Martii. Patavio quoque eodem anno Nonis Maji ſcholia in Tibullum ſua inſcribit Torquato Bembo Petri F., quibus alia ſcholia in Propertium adnectuntur, quæ Franciſco Gonzagæ dedicavit Kal. Sextil. item Commentarius in Catullum recognitus iterumque vulgatus. De his ſcholiis & Commentario Manutii epiſtolæ [1] ſæpe loquuntur; volebatque ab ipſo impetrare, ut longior aliquanto eſſet; pervincere tamen non potuit [2], ut quartum Propertii librum attingeret: quod quaſi excuſans Muretus hæc addidit in extremo; *Atque hæc in præſentia ſint ſatis: nam ut neque ultimum librum attingerem, & in ceteris eſſem reſtrictior, id mihi cauſſæ fuit, quod, & in hunc poetam, & in Tibullum, ſi quando aliquis mihi Deus ocium fecerit, juſtos commentarios paro*: quod nunquam executus eſt. De iiſdem ſcholiis Muretus ipſe in libris variarum lectionum. Cum Patavii eſſet Muretus, Manutius Venetiis, plurimæ inter utrumque litteræ commearunt, quibus ex *ἀυτογράφῳ* noſtro diem omiſſam reſtituimus, cum de Manutio loqueremur. Poſt diſceſſum Venetiis, incidiſſe in morbum & febri laboraſſe Muretum, Alexander Juſtinianus litteris ad eum datis ſignificat. Sed jam morbo levabatur, & convaluiſſe cito videtur. Patavii ergo Muretus, non, ut Venetiis publice docebat, ſed pri-

 vatim

1 *Vid. epiſt. Manut. lib. 3. epiſt.* 9. 10. 11. 12. 14. 15. 16. 17. 18. 20. 21. & 22. 2 *epiſt.* 10. Totuſne quartus liber ita mendoſus aut obſcurus eſt, nihil ut aſſequare, nihil ſcriptione dignum excogites? mihi non probabis &c.

vatim nobiles aliquot adolescentes erudiebat, quibuscum vivebat. Occasio hæc fuit, ut nescio, quid rumoris adversus Mureti famam disseminaretur; quod Mureto Lambinus indicavit; eique respondens Muretus, auctoribus valde succenset, indicatque se, ea calumnia, quæ Venetias etiam pervaserat, valde conturbari; itaque parum aberat, quin aut in Græciam, aut in aliquas solas terras cogitaret. Atque hæc nimirum erat, aut accesserat alia causa, cur Manutius scriberet, quasi cum eo deliberans; *De rebus tuis, quæ mihi mehercule magnæ curæ sunt, consilium dies afferet; animus certe meus fluctuat; ita multa in utramque partem occurrunt; placet constantia, ita, sed si cum utilitate conjungatur: utilitatem porro non lucro magis, quam dignitate metiamur: quod tu quoque videris significare in illo loco.* „ *Vellem hic paullo ἐντιμώτερον vivere liceret* „. Sunt hæc Mureti postrema verba, sive de fortuna, sive de occupatione sua conquerentis. Finem tamen fecit, accepta Cardinalis Hippolyti Estensis conditione, quem Muretum, in familiam suam se ut cooptaret, expetivisse, discimus ex litteris Cardinalis ipsius, & Petri Morini. Consilium hoc Mureti non omnino probasse Manutium, testis est ejus epistola [1], qua suadet, ut Muretus non modo tranquillitatis, sed habeat etiam rationem constantiæ suæ, velitque Patavinam commorationem esse quam longissimam. Interea vero propositam Mureto fuisse aliam condicionem opimam, atque admodum honorificam, avide a multis, & ambitiose petitam, quam, quia tuebatur officium, & Cardinali Estensi promiserat, rejecerit; ex eodem Manutio [2] habemus; item [3] necesse fuisse Mureto, veluti repentine discedere, & Ferrariam se conferre; in quo discessu jacturam fecit rei familiaris. Causam ex litteris ipsis quas nos vulgamus perspicere possumus; quod Cardinalis Estensis vellet Muretum quamprimum esse apud se,

1 *lib.3. ep.24. Manut.* 2 *ibid. ep.25.* 3 *ibid. ep.26.*

se, suspicatus fortasse, diem ducere, morasque nectere minus necessarias. Antea vero id percupivisse Muretum, & ad facilius impetrandum, monitu amici sui Petri Morini, litteras commendatitias impetrasse a Cardinali Turnonio, litteræ jam editæ [1] declarant. Sed in conditionibus fortasse erat quod Mureto non placeret, aut expositum disertius vellet. Idem autem Muretus [2] narrat, jussum a Turnonio *precise & sine ulla exceptione* se Estensi dedere. Nescio vero ad quem pertineat Lambini illud scribentis [3] Mureto; Turnonii familiares omnes comitesque lætari, illum tendiculis, & plagis, quibus captabatur, extricatum esse; Turnonium ipsum probasse litteras ad eum scriptas; gaudere libertatem ei homini non commisisse, qui illum cupide primum & honorifice accersivisset, deinde fastidiose exclusisset, post, mutato iterum consilio, revocasset. Et bene quidem Mureto cessit, quando Estensis sui liberalitate ac benignitate in ejus familia ac domo ocium nactus est, *& plurimum, & honestissimum*, quod nulla alia re quam litterarum, & bonarum artium tractatione consumeret; ut Muretus ipse, cum libros suos variarum lectionum ei dedicaret, publice professus est; addens eam præcipue causam Cardinalem ipsum commovisse, ut aditum sibi ad familiaritatem illius ultro patefaceret, quod ea studia a puero excoluerat; atque eumdem etiam affirmasse sæpe, nullum sibi a Mureto genus obsequii præstari posse jucundius, quam si omne tempus poneret in litteris, & litterarum fructum aliquem cum aliis communicaret, quod & ei ornamento, & aliis usui, & sibi oblectationi esse posset. Ita ergo cum viveret Muretus, ut se tanto beneficio gratum exhiberet, opus hoc variarum

1 *edit. Brut. pag. 380. lib. 2. ep. 2. Mur.* 2 *edit. Brut. pag. 391. lib. 1. ep. 6. Muret.* Quando vir clariss. Card. Turnonius præcise, & sine ulla exceptione jubet, ut dedam me Hippolyto Estensi Card. Ferrariensi, geram ei morem σὺν Θεῷ. 3 *edit. Brut. pag. 382.*

lectionum ipsi dedicavit. Opus tamen quod emissum tunc est continet tantum libros VIII. editum *Venetiis ex officina Jordani Zilleti a.* MDLIX. Hoc discedentem Venetiis reliquisse se apud Sixtum Medicem, scribit Manutio Muretus [1]; idque ibi Manutius se reperisse dicit, mirifice illud extollens [2]. Litteris quibus opus dedicat Cardinali Estensi dies adscriptus non est in editis; adscripsit tamen exemplo suo, quod nos habemus, Muretus *Kal. Maji* 1559. *Ferrariæ*: itaque Ferrariæ jam erat apud Estensem eo die; imo ibidem jam fuisse Idib. Februarii, Manutii litteræ nostræ demonstrant. His octo lectionum libris accessere alii postea, nimirum a. 1580. a Plantino libri editi sunt universim XV. totidemque rursus ab eodem Plantino anno 1586. atque eodem anno Parisiis *apud Thomam Brumennium*. Andreas Schottus libros alios reliquos IV. edendos curavit, editique sunt anno 1606. [3]; ita ut omnes sint XIX. quot in *lampade* Gruteriana [4] repræsentantur, & nos in codd. Mureti ipsius mss. habemus; & in Veronensi editione (ubi tamen postremi IV. separatim positi inveniuntur) impressi sunt. Quid autem sibi curatores hujus editionis velint, cum ajunt eos libros expressos ad Parisiensem editionem anni 1531. nemo, opinor, intelligit; nec dici potuisse jam Niceronus [5], & Freytag [6] monuerunt. Nos hic tantummodo animadvertimus, omissam in 4. postremis libris interpretationem Græcorum locorum, & in antiquiore editione factam esse VIII. librorum a Nicolao Nathanaelo Cretensi, præmissa lectoribus epistola data Venetiis IX. Cal. Quinct. 1559. quæ quidem epistola in reliquis editionibus cum latine redditi sunt alii loci prætermissa est. Atque hic ille est Nathanael, cujus Græcam epistolam ad Muretum in antiquiore editione epistola-

1 *lib.2. ep.10.* 2 *lib.3. ep.27. Manut.* 3 *Augustæ Vindelicorum.* 4 *tom.2. pag.807.* 5 Memoir. *tom.27. pag.168.* 6 *Appar. litter. tom.3. pag.673.*

ſtolarum hujus habemus [1], quæ pariter, cur in reliquis prætérita ſit, equidem ignoro; & digna eſt, quæ vel ob Mureti laudes in hominem doctum effuſas, vel ob Nathanaelis memoriam, vel etiam ob ejuſdem elegantiam quamdam legatur. *Anno 1559. mense Junio Venetiis fuisse testatur adnotationes quaedam ejusdem Mureti in margine adscriptae Historiae Olai Magni seu ejus potius epitome 78 F. 85. = M. Antonii Mureti. Venetiis MCIƆIƆIX. mense Junio.*

II. Cum in Hippolyti Cardinalis familiam cooptatus eſſet Muretus, Romam eum affectatus eſt, ibique fuiſſe anno 1560. ex epiſtolarum inſcriptione liquet. Extant etiam inter Mureti orationes, duæ ad Pium IV. Pont. Max. habitæ eodem anno; prima, ut ei collatum Pontificatum gratularetur, nomine Franciſci II. Galliæ Regis, cum ob id etiam extra ordinem oratorem miſiſſet Franciſcus Joannem Babonem a Burdæſia, Epiſcopi Engoliſinenſis, qui conſueto oratoris munere pro eo fungebatur, fratrem; altera eadem de cauſa dicta poſtridie Id. Decembr. nomine Antonii Regis Navarræ: Sunt autem antiquioris editionis [2], & Aldinæ [3] IV. & V, recentioris Veronenſis, & Cominianæ V. & VI. Primam etiam vidimus ſeparatim editam hoc titulo; *M. Antonii Mureti ad Pium IV. Pont. Max. oratio Franciſci II. Galliæ & Scotiæ Regis nomine habita Romæ Poſtridie Kalend. Maj. anno* MDLX [4]. Scripſit præterea Muretus orationem pro Alfonſo II. Ferrariæ Duce; etſi, ut in titulo ipſo adnotatum reperio, non eſt ab eo habita [5]. Atque his nimirum annis, & Ferrarienſis Cardinalis ſui cauſa, conſecutus tandem eſt Muretus, quod vehementiſſime exoptaverat, in Galliam aditus ut pateret. Fatendum eſt enim, & teſtes ſunt Lambini litteræ [6], momordiſſe ejus animum hanc curam, quam auferre Lambinus curabat, etſi aliquantum negare Muretus videtur [7]. Cum ergo Pontificis Legatus in

 Gal-

1 *Pariſ.* 1580. *pag.* 61. 2 Venetiis apud Marcum Amadorum Bibliopolam Romanum a. 1571. 3 Venetiis a. 1575. apud Aldum. 4 Romæ apud Antonium Bladum Impreſſorem Cameralem a. 1560. 5 *Eſt vol.* I. XVIII. *antiq. edit.*, *recent.* XI. 6 *In collect. Brut. p.* 385. 7 *ibid. pag.* 388. *in particula Græce ſcripta.*

Gallias se conferret Cardinalis Estensis, eum i
ctatus est Muretus. De anno mihi non conver
nagio [1], & Niceronio [2]. Nam hi ad annum rej
Liquere autem puto, accidisse anno superior
stensi quidem Cardinali, vel conventus ille P
certam facit: aut enim eidem interfuit [3], au
saltem pervenerat [4]. De Mureto vero testantu
ta nostra. Itaque ad Ciceronis Tusculanas edit
nebi commentario anno 1553. idem scripsit: *M.A
retus mihi emi Lutetiæ mense Octobri* MDLXI. I
dem consequenti anno, eadem significant: nam
citi edito a Gryphio a. 1542. legitur: *Emtus Lu
mense Jan. assibus* 12. In Asconio Pediano edi
apud Joannem Tornesium. a. 1551. *Emtus Lut
Id. Martii anno* 1562. In Nicolai Leonici Thom
varia historia: *Muretus emi Lutetiæ Idibus Maji*
Gallicis vero Annalibus Gildes adnotatum est; *I
Antoine de Muret par Gabriel Buon à Paris* 1562
anno luculentum testimonium extat in Philipp
nis, quas ex vetustissimo libro emendatas ex Ita
attulit in Gallias, & Adriano Turnebo dedic
datis *Lutetiæ Idib. Mart. anno* MDLXII. [5], qua
tur; *Cum ex Italia octavo post anno in Galliam mih
dum viderem &c.* Atque hic fortasse locus in err
xit Menagium, ut ad hunc annum rejiceret M
tum in Galliam; sive alius in Gulielmi Cante
scripta *Francofurti nundinis autumnalibus anni*

1 *tom. 1. pag. 344.* 2 *l. all. pag. 150.* 3 *Non adf
polytum, narrat Spondanus ad a. 1561. n. 16. Eo interval
publicos, & privatos aliquos conventus interfuit, perven
in Regis aulam Daniel ad h. a. Vide Raynaldum ad a. 1561.
cinum hist. Conc. Trident. lib. 15. cap. 14. quosque hi testes p*
4 *V. tom. 3.* Delle lettere di Principi *Venet. edit. a.* 1581.
5 *extant lib. 3. ep. 13. Muret.* 6 *ibid. ep. 42.*

qua revocat Mureto in mentem consuetudinem suam, & convictum cum Aurato; *Cujus ego*, inquit, *convictu, cum tu annos duos in Galliam venisses, fruebar*. Sed contra illa testimonia, exigui hæc momenti sunt; quæ etiam facile explicantur, si, quod sæpe fit in rationibus ineundis, extrema includantur, aut excludantur: atque ita ab a. 1554. ad 1561. octo anni sunt; ab anno 1562. ad 1564. biennium; nisi mavis Canterum, *venisse* Muretum in Gallias dicere totum id tempus, quo in Gallia fuit. Hoc Gallicæ commorationis tempore epistolas IV.[1] habemus scriptas Jacobo Canano Medico; ex quarum prima, afflictum eum novimus octiduum febri tertiana duplici, & sanguinis missione curatum; secum habuisse præter alios, qui eum juvarent, Hieronymum Lippomanum; aliquid illi negotii fuisse in Gallia, in votis tamen habere Italiam: itaque illa scripsit; *Equidem negare non possum, quin tanto desiderio mihi sit Italia, quanto fortasse nemini nostrum*: quod desiderium pariter altera epistola declarat; *O mi Canane, qui tandem finis hujus tam molestæ peregrinationis futurus est? Quando erit, ut ad Eridani, aut, quod malim, ad Tiberis ripam inambulantes concinere possimus illud Euripidis „ Suavis est laborum præteritorum memoria „*! Romanum domicilium tunc desiderasse, & amasse postea multis in locis significavit: atque in *Synonymia Geographica* Ortelii scripsit manu sua, Catullianos versus æmulatus:

Me grato complexa sinu tenet aurea Roma,
Roma virum & virtutum omnium amica domus.

Hujus Gallicæ commorationis tempore dedisse operam Bartholomæo Ferro, ut Theologiam disceret, insequenti epistola narrat; *Unum me male habet*, ait, *Theologi absentia, quem desidero & ut discipulum Magister, & ut Magistrum discipulus; operas enim permutare inter nos cœperamus, ut ego*

1 *ibid. ep.* 26. 27. 28. & 29.

lanbe

ego eum Græcas litteras, ipse me Theologiam doceret. Multa in his epistolis de rebus gestis eorum temporum narrat, quæ nil attinet hic afferre.

12. Dicemus nunc de annis 1563. 1564. 1565. & 1566. quos quidem annos ideo conjungimus, quod Romam rediens Muretus omnes eos posuit in uno eodemque munere tradendæ Moralis, ut vocant, Philosophiæ. Quamquam horum primi, idest 1563. partem aliquam vixisse Lutetiæ, testem dabo ipsum Muretum, qui in Synesio Græce edito a Turnebo scripsit: *Emtus Lutetiæ mense Januario a.* 1563. & in libro Historiæ Æthiopicæ Heliodori: *Muretus mihi emi Lutetiæ anno* MDLXIII. Sed eodem anno repetivisse Romam, & cœpisse publice explicare Ethicos Aristotelis libros, ejusdem libri nostri clamant. Extat enim in collegii hujus Romani Bibliotheca Aristotelis *Ethica ad Nicomachum* ex recensione Petri Victorii edita Florentiæ apud Junctas a. 1560. Huic libro puris insertis foliis explicationem suam Muretus adscripsit, præmissa hujusmodi adnotatiuncula; *Incœpi explicare hos libros Romæ* XVI. *die mensis Novembr. a.* MDLXIII. *Pii IV. Pontificis Maximi jussu*. Atque eodem die orationem habuisse, eam quæ nunc ordine VII. numeratur, olim II., ex ejus titulo constat, qui nunc ei præpositus est. Hæc trium illarum, quas diximus Alexio Paganuccio dedicatas, postrema, impressa est anno 1564., subjectumque habet in fine *habita* XVI. *Kal. Decembr.* 1563. in fronte vero libri, ubi hæ tres orationes indicantur; *Tertia cum ejusdem Pontificis* (Pii IV.) *jussu Aristotelis libros de moribus publice interpretaturus esset*: quod ipse etiam sub extremum orationis ejus profitetur; uti etiam in sequenti oratione, quam altero muneris sui anno habuit. Qui de *Gymnasio Romano* non multis ab hinc annis scripsit, P. Joseph Carafa, inter Philosophiæ Moralis Doctores numerans Muretum, narrat [1], eum do-

1 *pag.* 336.

docuiſſe ſtipendio aureorum centum. Conſequentibus annis alias habuit orationes, anno 1564. VII. Id. Novembr. cum veniſſet ad eam partem, in qua de temperantia agitur: anno 1565. Poſtrid. Non. Mart. cum interpretaturus eſſet v. librum; demum anno eodem XVI. Id. Nov. cum ad VI. librum perveniſſet. Hoc pariter anno librum v. verſum a ſe latine dedicavit Auditoribus ſuis præfixa epiſtola data Kal. Martii. Liber hic, ita uti dixi, latinus ab eo factus, editus eſt ad calcem voluminis primi orationum in antiquioribus editionibus, ideſt a. 1571. & 1575. Verùm ſeorſum etiam editum habeo Romæ *apud Antonium Bladum Impreſſorem Cameralem a.* MDLXV. qui quidem liber, cum manu Mureti ipſius adnotationes emendationeſque aliquas contineat, non erit credo injucundum, unam aliquam earum videre, ut quantum accuratus eſſet in verbis Muretus, poſſimus æſtimare. In epiſtola Auditoribus ſuis, cum legeretur de Ariſtotele & Cicerone: *neque quicquam tam diſſitum ſit, quam eorum inter ſe dicendi genus*; Muretus, inducto verbo *diſſitum*, ſubſtituit *diverſum*; in editis nunc ab anno 1571. repoſitum eſt *diſſimile*. Sed brevis hic Mureti labor (iis præſertim, qui interpretationis alicujus experimentum nullum fecerunt) videri poſſit, ſi cum ceteris conferatur; iis dico, quos illuſtrandis explicandiſque illis omnibus decem Ethicorum libris vir doctus impendit. Editi ſunt poſtea hi commentarii Ingolſtadii anno 1602.[1] cum aliis quibuſdam Mureti Philologicis; narratque is, qui illos edidit, perituros eos fuiſſe, *niſi illa Andreas Schottus Soc. Jeſu Mureti admirator ex ſparſis ſchediaſmatis, quorum multa ipſius Mureti manu exarata erant, collegiſſet, theſaurique loco conſervaſſet*. Latuere videlicet virum diligentem theſauri noſtri. Nam illa (exceptis dumtaxat pauculis aliquot lacunis) Mureti manu deſcripta habemus omnia, & Græco Ariſtoteleo tex-

1 Apud Adamum Sartorium.

textui, quem explicabat, inserta, ex quibus multa etiam correctius exhiberi possent, sicui hæc iterum vulgare placeret. Atque hinc nimirum intelligimus, verum id esse, quod postrema harum orationum, quas modo appellavimus, affirmat Muretus Auditoribus suis: *At nos quidem scitis, vix ullum præceptum tradere solitos esse, quin ei illustrandi repetitam ex Græca Romanaque historia exemplorum lucem adhibeamus*; rursumque: *Nos vero ex optimis utriusque linguæ Poetis pulcherrima quæque libantes, perpetuò disputationes nostras ejus quasi salis aspersione condimus*. Postremo horum annorum, idest 1566. nova laborum accessio facta est Mureto, cum VII. Id. Januar. Pontifex Romanus factus esset Pius V., scribendarum scilicet orationum nomine Principum, qui novo Pontifici legationem destinabant. Habuit autem earum unam [1] pro Alfonso II. Duce Ferrariæ, alteram [2] pro Carolo IX. Rege Galliæ, tertiam (quæ tamen pertinet ad sequentem annum) pro Sigismundo Rege Poloniæ: denique in adversariis Mureti invenimus nos orationem aliam, sive orationis potius fragmentum manu Mureti ipsius scriptum, nomine Pauli Foxii: eratque adscripta nota temporis 13. *Aug. hora* XI., opinor, quo scribere eam incœperat: pertinere autem puto ad annum, de quo diximus, 1566. De altera harum orationum, hæc Muretus Sacrato [3]; *Habui eam nudiustertius* (scribebat verò IV. Id. Octobr. 1566.) *tanta omnium approbatione, quanta mihi nunquam contigerat*. His, quos diximus, annis Romæ diversabatur Muretus: itaque falsa est inscriptio in litteris Errico Memmio [4] Lutetiæ *A. d.* XVIII. *Cal. Novembr. a.* 1564.

nec

1 *Est in antiq. edit.* XIX. *in recent.* XII. *Vidi & separatim editam hoc titulo*: M. Antonii Mureti ad Pium V. Pont. Max. oratio Illustrissimi, & excellentissimi Principis Alfonsi II. Ferrariæ Ducis nomine habita Romæ v. Cal. Quinctiles anno MDLXVI. Romæ apud Julium Bolanum de Accoltis in banchis in via Paulina a. 1566. 2 *in antiq. edit.* XVI. *in recent.* XX.

3 *lib.* 4. *ep.* 15. 4 *edit. Paris. pag.* 98.

nec tamen ita fuit Romæ assiduus, ut pedem nunquam extra Urbis pomœria efferret. Tibur enim subinde divertebat, ubi Ferrariensis Cardinalis magnificentissimam villam extruxerat. Itaque in Terentii Comœdiis a Faerno recognitis adscripsit: *Hunc librum Vincentius Laureus M. Antonio Mureto dono dedit Tibure* MDLXV. *mense Sept.* Tibure etiam scribit Petro Perpiniano [1] XVI. Cal. Septembr. 1564. de profectionibus duabus suis Romam intra paucos dies.

13. Anno 1567. munus docendi Philosophiæ genus illud fructuosissimum, quod ad mores pertinet, Muretus commutavit, tractatione suscepta Juris civilis. Miror, inter ejus Professores Romanos præteritum eum fuisse a Cl. Carafa: etsi alibi Pandectas illum explicasse narravit. Numerant verò Muretum inter egregios Jurisconsultos facultatis hujus peritissimi, laudantque ejus consilium, conatusque in Jurisprudentia cum politioribus artibus, & antiquitatis cognitione concilianda. Unum hic eorum producam Everardum Ottonem, qui producturus Mureti opuscula quædam Juridica post alia quædam Henrici a Suerint, scribit [2]: *Proximum locum tenent M. Antonii Mureti hilarioris nominis scripta quotquot edidit Juridica, ut observationum liber singularis, tum commentarius ad Pomponium de Origine juris, necnon ad titulos Pandectarum, de legibus, de jurisdictione, & de officio ejus, cui mandata est jurisdictio. Muretus quidem in Philosophis, Historicis, Oratoribus, & Poetis, qua Græcis, qua Latinis enarrandis vel emendandis totus fuit, ac tum Venetiis, tum Romæ juventutem ad dicendum instituit, nec quisquam nisi hospes in litteris, quam singularis illius viri in fucatis deprehendendis, & genuinis eruendis fuerit sagacitas, ignorat. Non vulgarem tamen operam simul impendit studio Juris civilis, ac Pandectas e superiore loco in Gymnasio Romano, magna Auditorum frequentia, per quadriennium interpretatus est. Neque enim*

1 *lib 2. ep. 39.* 2 *In Præfat. tomi IV. Thesauri Juris Romani.*

enim cum ceteris e trivio Magistellis in Glossatorum sterquiliniis habitare pulchrum ducebat, sed novo prorsus, atque ad eam diem ibi inaudito more, ad ipsos naturæ, & civilis prudentiæ fontes adiit, unde omnia juris principia ducuntur; tum quoque omnem veteris Reip. cognitionem, & antiquitatis monumenta cum Latini sermonis elegantia conjunxit: satis certus, cujus civitatis quis neque linguam teneat, neque formam, leges, mores, instituta cognoverit, ejus jus civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commode explicari. Subjicit deinde in eamdem sententiam locum ex ejus epistola ad Odiscalcum [1], & quædam in his ipsis Juridicis operibus notat. Cogitabat vero Muretus edere multo plura. Nam cum æstivis mensibus Tibur secederet, in eo secessu novi semper aliquid edolabat, ut idem scribit Odiscalco: cœperat vero consilium, ea quæ e *superiore loco dixerat*, idest in Gymnasio Romano explicarat, *in publicum emittere*, quoniam multos id cupere videbat, ut ipse pariter in dedicatione commentarii ad IV. titulos digestorum significat Idib. Sept. a. 1580. Nihil vero emissum est, quod sciam, præter ea, quæ Otto numeravit, & *notas* quasdam ad libros IV. Institutionum Justiniani [2]. Cum vero hoc anno Muretus Pandectas interpretari inciperet, habuit orationem [3], qua eloquentiam ceterasque disciplinas, nequaquam esse ab Jurisprudentiæ studio sejungendas, contendit. Habitam arbitror (nam diem appositam non invenio) sub finem anni hujus; & Muretum annum sequentem 1558. totum in Pandectis explicandis exegisse. Pœnituisse tamen hominem suscepti muneris postea, videtur; voluit enim se illo abdicare. Atque ita consilium suum consiliique causam explicat initio orationis [4] habitæ Prid Cal. Martii anno 1569.: *Nam in hoc publi-*

1 *lib. 2. ep. 85.* 2 *Memorat hunc librum Augustinus Fontana P. 1. Bibl. Legal. pag. 703. editum Lugduni a. 1602.* 3 *Antiqu. edit.* VIIII. *recent.* XV. 4 *Antiqu. edit.* IX. *recent.* XVI.

publice docendi munere quinquennium jam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaveram ... jamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidiæ dederem, qui semper ignavorum vitam mortemque juxta æstimassem, sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui, & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis, studiorum ac fortunarum mearum patroni, summa liberalitate conceditur, ejus aliquis fructus non ad præsentes modo, & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad externos, & olim ad posteros perveniret. Addit postea, admirari se Cardinalium beneficentiam; qui, cum alii ultro publicum illud docendi munus deposcerent, contulerint sibi illud voluerint, libueritque ipsis, se *alia jam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum suum aliquem ex iis sufficere, ac substituere; qui id in beneficii loco petebant*. Quinquennium, quo publice se docuisse affirmat, repetendum est a XVI. Kal. Decembris a. 1563. quo die cœpit Ethicorum libros explicare. Itaque videtur muneri se abdicasse mense Novembri a 1568. Præter vero eam causam, quam indicavit, celebrandarum recolendarumque earum artium, quibus a puero insueverat, aliam puto fuisse, malevolorum quorumdam atque invidorum hominum obtrectationes. Etenim in epistola illa Odiscalco hæc habet: *Nondum audiisse te puto, me hic Pandectas publice interpretari, non sine aliqua molestia eorum, qui nollent configi oculos cornicibus, & „ Quæ juvenes didicere, senes perdenda fateri „*: & postea in dedicatione commentarii ad titulos digestorum; ubi restitutam Juris civilis scientiam narravit a doctissimis eruditissimisque viris: *Quorum*, inquit, *ego vestigia pro virium mearum modulo persequens, totum illud quadriennium, quo libros digestorum in*

hac

hac urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidie plurima istorum, qui tanti in vulgus fierent, ac fœdissima errata detegerem, & ingeniosorum adolescentium animos ad meliora converterem; effecissemque omnino aliquid, nisi hominum nudari subsellia sua, & cornicum oculos configi dolentium conquestiones obstitissent. Ex quo quidem postremo loco habemus (quod alibi etiam idem prodit) quadriennium totum in Jure civili tradendo, explicandisque Pandectis posuisse: quamobrem ab extremo anno 1567. ad extremum 1571. eo munere perfunctus est. Atque hoc intervallo a. 1569. Prid. Non. Novembr. Orationem habuit, cum inciperet interpretari titulum *De Pactis*; explicans rationem ac viam, qua tradenda esset Jurisprudentia: item anno 1571. Postrid. Non. Novembr. cum ad titulum *De Judiciis* pervenisset, de Judicum auctoritate atque officio. Cum vero celebre illud prælium commissum esset, quod nobilissima victoria de Turcarum gente ad Naupactum secuta est, pro qua solemni modo rituque gratiæ Deo Romæ actæ sunt; illo pariter anno Idib. Decembr. dixit de hoc argumento Muretus in æde sacra B. Mariæ Capitolina, sive, ut vulgo nuncupant, *de Ara cœli*, tanto concursu hominum, quantum ipse non facile credidisset; ut idem scribit Paulo Sacrato [1], De editione vero ejus orationis, addit in eadem epistola: *Quamvis autem res erat nihili, tamen ita multi quotidie petebant, describendi sibi potestatem fieri, ut satius visum sit, semel quicquid esset librariis permittere: præsertim cum Magistratus Populi Romani judicarent, id ad ipsius Populi dignitatem pertinere.* Eadem est Italice versa, & sic etiam typis Romanis [2] commissa.

1 *lib. 2. ep. 22.* 2 *hoc titulo*; Oratione di M. Antonio Mureto dottore e cittadino Romano recitata per ordine del Popolo Romano dopo 'l ritorno in Roma de l' Illustrissimo, & Eccellentissimo Sig. Marc'Antonio Colonna da la felicissima vittoria di mare contra Turchi, tradotta di latino in volgare, *versaque pagina additur*; Fu recitata nella Chiesa di S. Maria in Aracceli in Campidoglio a li 13. di Decembre 1571. *Edita & separatim Latine eodem titulo Latino.*

missa. Non præteribo hoc loco, quod ad Mureti nominis celebritatem pertinet; amicitia junctum eum fuisse cum Martino Navarro, celeberrimo horum temporum Theologiæ, Jurisque Pontificii doctore; Itaque in exemplo edito ejus Apologiæ de Redditibus Ecclesiasticis scriptum invenio Mureti manu: *M. Antonii Mureti, dono Auctoris Romæ mense Novembri a* 1571.

14. Anno 1572. Muretum Jus civile non vulgari via, idest barbaro impolitoque genere dicendi, quodque a Philosophis, sive Poetis, sive aliis, præter Jurisconsultos, ornamenta respueret, tradere ingressum, & *in opere instituto que pulcherrimo quartum jam annum* (ut ejus verbis utar) *magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem*, Cardinales in medio cursu insistere, aliudque munus suscipere coegerunt. Ita ipse initio orationis, quam Nonis Novembr. habuit; qui & continuò ista subdit: *Nam cum homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac urbe consenuerat, & afflicta valetudine, & ipsa jam ætate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam postulasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur; mibi potissimum mandandam esse ab eo derelictam provinciam, censuistis*. Quis ille fuerit homo eruditissimus, cui nunc Muretus successerit, fateor me nescire: atque hæc dumtaxat legi in Cl. Carafa scribente de Mureto [1]: *M. Antonius Muretus Lemovicensis insignis Jurisconsultus, Philosophus, Orator, Poeta, primùm docuit in patria, Venetiisque, mox a Card. Hippolyto Estensi Romam vocatus, docuit in scholis Urbis Philosophiam Moralem, tum Pandectas, denique anno 1576. sub Gregorio XIII. Rhetoricam hora vespertina, stipendio aureorum quingentorum, simul cum Camotio, & Correa Professoribus matutinis, & a. D. 1582. stipendio aureorum septingentorum*. Non credo, hæc omnia convenire posse cum

1 pag. 318.

iis, quæ sunt a nobis antea constituta: nec tamen dictorum pœnitet. Illud de 700. scutorum atque amplius stipendio confirmat in funebri oratione Bencius. Nam ubi narravit, Muretum a Polonorum Rege Bathoreo cupidissime expetitum, accersitumque amplissimis præmiis in Poloniam; retentum vero a Gregorio XIII. tum sua sponte, tum Romanorum Magistratuum admonitu: *qui Mureto*, inquit, *ipsi aliquot ante annis ultro detulerant jus Romanæ civitatis*; subdit: *Qua etiam ratione effectum est, ut tantum stipendium decerneretur homini amplissimo, quantum haud scio, an unquam antea nemini*. Sed rem magis expresse, magis etiam luculenter Muretus ipse respondens Zamoscio, qui in Poloniam Regis sui nomine eum invitaverat, declarat; præter opinionem scilicet suam accidisse, ut cum ad iter se accingeret, subitò ostenderit Gregorius Pontifex, eius profectionem sibi non placere, monendumque curasse, ex Urbe ne discederet, sibi curæ fore, ut ne in Urbe deteriore conditione esset, quam quæ illi in Polonia deferretur: *Quin etiam* (ait Muretus) *ad quingentorum aureorum stipendium, quod mihi jampridem constitutum erat, statim ducentos adjici jussit, mandavitque Datario suo, primo quoque tempore quoquomodo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderentur*. De civitate Romana, quam Mureto collatam aliquot ante annos Bencius dicebat, hoc unum habeo, non solum eo anno, quo cum Zamoscio de itinere suo egit (id. anno 1577.) sed anno 1572. quo orationem habuit in funere Pii V, civem Romanum in ejus titulo dici; imo anno superiori 1571. cum *S. P. Q. R. mandatu* in reditu ad Urbem M. Antonii Columnæ dixit: quæ fortasse collatæ civitatis occasio fuit. Hoc credo dicere voluisse eos, qui in litteris, quas vulgamus, *Equitem Romanum* appellavere; nisi illud sit, quod in rationibus suis adnotavit de s. Pauli, ut dicitur, *Cavalierato* ab eo empto. Quod de Cardinalibus etiam

etiam ajebat Muretus, qui aliud ei munus, aliamque interpretationem tradiderunt; eos nimirum significat, qui Romanæ Academiæ præerant; quosque alibi [1] *summos viros* appellat, *quorum auctoritate atque imperio omnium studia diriguntur*: atque ibidem (annus erat 1573.) significat, eos fuisse Cardinales IV. Jo. Moronum sacri Collegii Decanum, Aloysium Cornelium Camerarium, Gulielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum; quibus eo anno Gregorius Pontifex Philippum Boncompagnum adjunxerat. Amisit vero columen præsidiumque studiorum suorum Muretus anno quem dicebamus 1572. Hippolytum Estensem. In illo variarum suarum lectionum exemplo impresso, quo utebatur, multaque addidit manu sua, post epistolam eorum librorum nuncupatoriam eidem Cardinali, hæc habet: *Hippolytus Cardinalis Ferrariensis die Martis 2. mensis Decembris anno Domini* MDLXXII. *excessit e vita paullo ante horam vicesimam. Requiescat in pace. Natus erat, ut sæpe ex ipso audivi, die 25. mensis Augusti anno* MDIX. *Ego domi ipsius vixi annos quatuordecim ipsos, ab eoque semper acceptus sum lautissime, & liberalissime*: ἐλπίδες ἀνθρώπων ἐλαφραὶ θεαί. Eumdem alias sæpius laudaverat; atque idem fere in postremis variarum lectionum libris dixerat [2]. Cum ergo apud illum

 Mure-

[1] *Orat. antiqu. edit.* 13. *recent.* 23. [2] *lib.* 16. *cap.* 4. Sæpe mihi observatur ante oculos Hippolytus Card. Ferrariensis; sæpe etiam dormiens cogito; & magna causa est, cur id facere debeam. Primus ille fortunarum mearum, quantulæ illæ tandem cumque sunt, auctor atque inceptor fuit. Quindecim annos, & eo amplius, cum eo familiarissime vixi; cum optimus, & humanissimus Princeps sua mecum gravissimis de rebus consilia sæpenumero communicaret; nonnumquam etiam eodem plane modo, quo Magistri discipulorum ingenia interrogando experiri solent, meam super eis sententiam exquireret; a se interdum dissentientem æquo animo ferret, errantem amantissime redargueret, multarumque rerum ad vitam pertinentium, pro singulari prudentia, qua præditus erat, admoneret. Præcipue autem cum Tibur secesseramus, ubi ille quotannis æstivos menses transigere solebat, nullas fere abi-

Muretus, & in Gallia, & Ferrariæ, & Romæ esset, hinc solemnes illæ litterarum ad Muretum inscriptiones, quales Manutii, Giphanii, aliorumque vulgamus; *nella Corte dell' Illustrissimo Cardinal di Ferrara. Roma*. Parentavit vero Patrono suo Muretus oratione habita in ejus funere III. Non. Decembr. Tibure, ut ex ipsa oratione liquet: quæ nescio, qua de causa a Bencio in editione aliarum orationum prætermita, illis accessit in editione Ingolstadiensi [1].

15. Non pergam hic singulas ab eo scriptas habitasque orationes recensere: nam longum id foret, easque in editis Mureti operibus, & habendarum caussam, necnon tempus earumdem, videre quilibet per se facile potest. Dicam id universim; singulis ferme annis, binas eum, aut etiam plures habuisse, vel novis in dies ad illum delatis argumentis, vel exigente id munere prælectionum suarum, interpretandorumque veterum Scriptorum; quo munere, ut Bencius etiam adnotavit, ad annum usque 1584. perfunctus est. Ad primum genus orationum pertinet funebris pro Pio V quam eo ipso anno editam vidi [2], in cujus aversa primæ paginæ facie præter Jo. Francisci epigramma in Muretum, legitur; *Habita est in æde D. Petri in Vaticano v. Id. Maj.* 1572. & in fine orationis; *Pius V. Pont. Max. obiit Kal: Maj.* 1572. Cum vero novus Pontifex factus esset Gregorius XIII. ad eumdem habuit orationem pro Rege Galliæ, cum ad novum Pontificem salutandum propriam legationem destinasset, misissetque Nicolaum Rambolleti Caroli Cardinalis fratrem, Præfectum custodiarum suarum. Edita est hæc oratio una cum aliis Oratorum aliorum

rum

re abibat dies, quin per studiorum speciem, aliis omnibus exclusis, horas aliquot una jucundissimis sermonibus consumeremus. *Vide & Mureti carmen inscriptum* Tibur. 1 *Anno* 1600. *pag.* 193. *rejecta vero est in vol.* 2. *orat.* 23. *recent. edit.* 2 *Patavii apud Robertum Mejetum Pauli F. a.* 1572. *nunc est vol.* 1. xx. *item in antiquior.*

rum anno 1573. [1]. Alterius generis Muretus habuit multas, easque ad bonarum artium institutiones, & veteres Scriptores intelligendos utilissimas. Atque animadvertendum hoc loco esse duco, bina quotannis fuisse initia prælectionum, Martio mense, ac mense Novembri: atque has postremas auspicatum post *quadrimestre tempus*, ut idem significat oratione, qua in Sallustium præfatus est [2]; & ad III. Taciti librum [3] *solemnem quatuor mensium vacationem* appellat. Reliquos ergo menses prælectionibus assignatos in partes duas dispescere solebat, & singulis spatiis suum Auctorem explicandum assignare, ad quem præfandi aliquid institutum suum servabat. Ita anno 1574. IV. Cal. Martii Platonis librum alterum de Rep. explicare aggressus est [4], habita oratione: iterum vero dixit III. Non. Novembris, cum Ciceronis libros de Officiis explanaturus esset [5]. Aliquando tamen in ejusdem Scriptoris explicatione pergebat; nec omittebat tamen in eumdem publice præfari. Ita anno 1576. libros Rhetoricorum Aristotelis habuit in manibus, proposuitque auditoribus suis, atque orationes duas habuit, alteram postridie Non. Mart. [6]; alteram [7] Non. Novemb. atque his anno sequenti addidit tertiam [8] cum librum I. auspicaturus esset. Quamquam, si vere loqui volumus; nescio, an hæc postrema, quam dixi, orationum numero haberi debeat, & meritò recensita cum illis sit in novis editionibus; item ceteræ eodem modo e Mureti commentariis abscissæ, atque divulsæ. Non enim aut id voluisse Muretus ipse videtur cum a. 1571 orationes primùm ederet suas [9], aut cum reliquas Bencius Mureto mortuo vulgaret.

Sed

1 *Hoc tit.* Orationes pro Regibus & Principibus obedientiam præstantibus ad Gregorium XIII. Pontificem Maximum. Romæ apud Hæredes Antonii Bladii 1573. 2 *Vol. 2. antiq. edit. 9. recent. 13.* 3 *orat. 18. vol. 2.* 4 *Vol. 2. orat. 2. antiq. edit. recent. 5.* 5 *Ib. 5. vel 6.* 6 *vol. 2. orat. 6. antiq. ed. recent. 8.* 7 *Ibid. sequ.* 8 *Vol. 2. orat. 11. recent. edit.* 9 *Hanc esse editionem primam colliges ex lib. 4. ep. 20.*

Sed qui Mureti opera postea ediderunt, cum plusquam ceteri, fecisse videri vellent, eaque reddere copiosiora, procemiola quædam, aut partes commentariorum magis eleganter & copiose scriptas, orationum nomine ornarunt. Ita orationem VII. *vol.* 2. e commentariis Mureti [1] expresserunt; orationem X. ex iis, quæ ibidem in fine eorum commentariorum habentur: XI. indidem pariter hauserunt [2]; XXI. & XXII. ex commentario in Ethicam Aristotelis [3]. Atque hoc plane modo quantumlibet augere orationum numerum possemus. Quæro enim; quid deest procemio illi, quo explicans caput 6. libri III. Ethicorum de fortitudine disserit, ut in orationum harum numerum veniat? Quid? cum in explicatione capitis I. libri I. multa de ratione philosophandi, ac de voluptatum illecebra eloquenter elegantissimeque interserit: nonne ex his quoque existere una, aut altera oratio possit? Jam vero in variis ipsis lectionibus procemiola ista, & quasi diverticula sunt tam multa, ut tertium quoddam orationum volumen, si quis ea ex illis abscindat, repente sit exiturum. Sed non ferret æquo animo id, opinor, si viveret, qui ea distincta ab orationibus suis esse voluit, & cum reliquo corpore partes licet venustiores, & quasi coloratiores remanere. Itaque illa si quis orationum loco haberi velit, quod sint politissime atque elegantissime scripta, & numerosior quam in sermone quotidiano, & liquidior fluat oratio: habeat per me licet; a ceteris tamen orationibus, quæ ad coronam dictæ sunt, sejuncta atque distincta esse patiatur. Est præterea aliud, quod in hanc rem moneam, doctus a Mureti libris; orationes quasdam ita proponi, quasi pars earum aliqua a Mureto scripta, vel etiam dicendo omissa desideretur; ut, quam Muretus dixit anno 1573. cum Platonis libros de optimo Reip.

1 *Comment. ad Rhet. Arist. edit. Ingolstad. pag.* 252. 2 *Ib. pag.* 110.
3 *pag.* 35. & 36. *alt. tom. ibidem edit.*

Reip. statu, & libros Ciceronis de Finibus suscepit explicandos [1]: repræsentatur enim hac nota in fine adjecta; *Reliqua desiderantur*. Thomasius, quem ceteri secuti sunt, hoc de oratione illa judicium tulit; *Desiderantur hic argumenta reliqua pro sententia eorum, qui quæstionem Platonis in his libris præcipuam esse de Rep. censent; neque ultra dicendo progressus ipse videtur Muretus. Cetera enim, quæ proposuerat, rejecit in sequens proœmium*. Nolim contendere de eo cum erudito illo viro. Hoc tamen affirmare possum; in adversariis Mureti orationem istam ita ut edita est inveniri; atque hæc subjungi: *Sequitur ergo, ut vera sit. Alterum argumentum ex principio Timæi, ubi Socrates ipse summatim & cet. Tertium ex quinto de Legibus, ubi de tribus πολιτείαις. Itaque illam primam quæstionem περὶ δικαίȣ esse tantum ἔμβασιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀρίϛης πολιτείας. Audistis utrorumque argumenta. Nunc quid vere de hac quæstione dici possit, cognoscite: utrique recte dicunt. Nam σκοπός est &c.* Reliqua, ut in illo proœmio. Sub litura tamen post ea verba; *Audistis utrorumque argumenta*, hæc sunt; *Quid autem hac de re statuendum sit, tradam die Sabbati: nam cras quidem, & cet.* Itaque in hanc adducor opinionem, ut existimem (quod ex collatione aliarum orationum mihi quidem planum est,) Muretum promptissimo hominem ingenio atque eloquentia admirabili, ita tunc dixisse, ut ad temporis atque auditorum, qui interessent, adjuncta sibi reservaret statuere; utrum longius ad ea explicanda procederet, an tunc abrumperet orationem, & scholæ insequentis diei cetera relinqueret. Sunt ejusdem generis aliæ multæ orationes; ut quam a. 1576. præmisit explicationi Aristotelis de arte dicendi. Eam enim, non quod mutila sit, sed quod eam producere, aut abrumpere ad auditorum

Y 4 coro-

1 Vol. 1. orat. 4. in antiqu. edit. 1.

coronam Muretus reservaret, habemus manu ipsius una cum commentario in eos Aristotelis libros.

16. De his, aliisque Commentariis, sive Philologicis Mureti operibus uberior hic campus dicendi pateret, nisi longius provecti essemus: multa enim elucubravit his annis; nec ullum fere veterem Scriptorem induxit in scholam, quem a librariorum mendis non liberaret, vel luculento etiam commentario non ornaret, vel non interpretaretur Latine, si Graece loqueretur. Interpretatus autem est (si complecti velimus omnes superioribus etiam annis explicatos) praeter librum v. Ethicorum ad Nicomachum, & septimum Topicorum cum Alexandri Aphrodisiensis commentario, de quibus diximus; secundum Rhetoricorum, quem anno 1577. Georgio Gozzio dedicavit [1]; post primum etiam, ambosque impressos nuncupavit Id. Februar. a. 1585. Francisco Bencio [2] epistola, quae inter familiares Mureti ipsius relata est [3]: Suscepisse vero se alibi [4] scribit hunc laborem *in gratiam piorum quorumdam & eruditorum hominum e Sodalitate Jesu*; *qui*, inquit, *pro auctoritate*, *qua plurimum apud me valent*, *egerunt mecum*, *ut id munus susciperem*, *quod interpretationem*, *qua in scholis suis uterentur*, *reperire se ullam negarent*. Quis vero in hoc aeque fastidioso ac perdifficili interpretandi opere (quod quale sit nemo, qui experiendo non didicerit, intelligere unquam potest) fuerit Muretus, si quis aveat cognoscere; peritissimum dabo harum rerum aestimatorem Petrum Huetium, qui in libro altero *de Interpretatione*, qui est de claris Interpretibus, his annumerat Muretum, ac de eo haec, postquam nominavit Lambinum: *Non minus quidem ornatus M. Anto-*

1 *Hoc tit.* Aristotelis de Arte dicendi liber secundus M. Antonio Mureto interprete. Romae apud Haeredes Antonii Bladii Impressores Camerales. Anno MDLXXVII. *in* 4. 2 Aristotelis Rhetoricorum libri duo M. Antonio Mureto Interprete. Romae apud Bartholomaeum Grassum MDLXXXV. 3 *lib.* 2. *ep.* 98. 4 *lib.* 4. *ep.* 73.

Antonius Muretus, sed religiosus magis, nec castitati minus, quam elegantiæ asservit; nec sententiam modo exprimit, sed genus ipsum dicendi, quoad licet, imitatur. Quod si plura in eo genere elaborasset, inter multos Interpretes prope singularis extitisset: sed tantum detraxit ex gloria, quantum ex eo studio decerpsit. Editos emendatosque ab eo diximus veteres Scriptores Terentium, Catullum, Tibullum, Propertium, Horatium; idem fecit in Philippicis Ciceronis, in Tacito, & Seneca. Taciti tamen librum dumtaxat secundum ab eo vivo emissum vidi hoc titulo; *C. Cornelii Taciti Annalium ab excessu D. Augusti usque ad imperium Galbæ liber secundus a M. Antonio Mureto emendatus. Romæ ex typographia Vincentii Accoltii* 1581. Habemus vero editi libri hujus in Mureti bibliotheca exempla duo, in quorum uno, in vacuis paginis multis huic libro assutis, adnotationes suas ille conscripsit: imo in Taciti primis libris quinque (quot in Germania eruditi homines inventos Leoni X. attulerunt, & Leo Beroaldo *Academiæ Romanæ præposito* [1] recognoscendos edendosque dedit) idem fecit Muretus, ut hujus Scriptoris emendationes adscriberet margini libri, & in sepositis paginis adnotata multa, quæ perpetui commentarii loco esse possunt. Edidit hos, Mureto mortuo, Schottus [2]. Meminit commentarii hujus Fabricius [3], & Funccius [4]. In Senecæ singulari libro *De Providentia* emendando primum

1 *Ita se ipse vocat, cum Leoni hos libros dedicat*; Philippus Beroaldus Junior Academiæ Romanæ Præpositus; *& modum, quo inventi sunt, narrat*; *Vide Fabricium Bibl. Lat. tom. 1. lib. 2. cap. 21. Funccium* de Immin. Senect. L. L. *pag.* 593. 2 Marci Antonii Mureti Presbyteri & Civis Romani commentarii in quinque libros Annalium Cornelii Taciti. Ejusdem in Sallustium notæ. Accessit Anonymi saecula Georgio Codino Curopalatæ accensa. Omnia nunc primum in lucem prolata A. 1604. Ingolstadii ex Typographia Adami Sartorii. *In ep. ded.* Andreas Schottus Antuerpianus Soc. Jesu Sac. qui pleraque opera Mureti needum in lucem edita post excessum Auctoris ex ipsius adversariis eruit, & ut conservarentur, effecit. 3 *L. all. pag.* 471. *edit. Hamb.* 1721. 4 *L. all.*

mum laboravit Muretus, eumque emisit anno 1575. hac inscriptione; *L. Annæi Senecæ De Providentia liber singularis emendatus a M. Antonio Mureto J. C. ad veteris libri fidem* [1]. Exemplum ipsum habemus, quo in explicando usus est, quod præter scholia in eum librum edita, habet adnotationes multas scriptas Mureti manu, & prælectionem quam dixit publice III. Non. Jun. 1575. (ut ibidem Muretus adnotavit) primæ vacuæ paginæ adscriptam: quod item in ceteris ejus libris, quibus ad explicandum utebatur, videmus. Postremis vitæ suæ annis ad Senecam totum emendandum & explicandum adjecit animum; cui labori est immortuus. Non omittam hoc loco, quo de emendatis restitutisque a Mureto veteribus Scriptoribus agitur; nos illi debere lacunam satis grandem in Athenæo suppletam. Locus Athenæi non integer, sed mutilus, adjecta nota λείπει reperitur in editione Aldina anni 1514. [2], in Basileensi Valderi [3] &c. Atque in hac postrema, in exemplo quod fuit Mureti, deleta nota illa, scripsit in margine Muretus: *Post vocem* δαψιλῶς *desiderantur multo plurima, quæ descripsi ex ... in chartis, quæ sunt ante varias lectiones meas.* Et in exemplo quidem lectionum suarum omnia illa, quæ in Athenæo deerant, descripta habemus. Illa vero edidit in lectionibus suis Canterus [4]; itaque ibidem præfatur: *Postremo hoc libelli hujus loco doctissimum pariter & amœnissimum Athenæi Dipnosophistæ* ἀποσπασμάτιον *quoddam collocabimus, eoque lacunam insignem, quæ in hoc Scriptore fol.* 334. *editionis Germanicæ* (Valderi scil.) *magno cum omnium dolore hactenus inhæsit, supplebimus: istud autem fragmentum a M. Antonio Mureto, cum nuper ex Italia rediisset in Galliam, primum ad nos devenit, ut erat ab eo ex Vaticana Bibliotheca descriptum.* Hæc, quæ leguntur in editione prima

1 Romæ apud Josephum de Angelis 1575. 2 *pag.* 291. 3 *pag.* 334. 4 *lib.* 3. *cap.* 11.

ma atque altera Basileensi *novarum lectionum* Canteri [1], nescio cur sint prætermissa in tertia Antuerpiana [2], ubi dumtaxat invenitur: *Istud autem fragmentum ex Italiæ bibliothecis primùm ad nos delatum &c.* Hoc tamen non reticuit [3] de Anaxandride in Lectionibus suis loquens Muretus; *cujus hi versus citantur apud Athenæum in illa pulcherrima parte libri* XV. *quam a me Lutetiæ acceptam Gulielmus Canterus publicavit*: professus idem est Canterus in epistola Mureto [4] scripta anno 1564. qua & librum lectionum suarum se illi misisse significat, quod nos habemus cum inscriptione manu, ut opinor, Canteri ipsius *doctissimo viro Marco Antonio Mureto Gul. Canterus d. d.* In quam rem addam, verum non videri, quod ex Vaticana bibliotheca illud fragmentum descriptum dixit Canterus. Nam in hoc exemplo dono misso a Cantero *Vaticanæ* nomen Muretus induxit, substituitque in margine *Cardinalis Farnesii*. Alii libri sunt, in quibus non Veteres modo auctores a librariorum mendis purgavit, atque integritati suæ restituit, sed commentario in eos scripto explanavit. Nihil necesse est enumerare singulos, cum illos Ingolstadiensis editio repræsentet [5] (etsi dolen-

1 Per Joannem Oporinum *pag.* 117. *pag.* 243. 2 Ex officina Christophori Plantini *a.* 1571. *pag.* 201. 3 *lib.* 19. *cap.* 9. 4 *lib.* 2. *ep.* 42. *Mur.* Etsi satis audacter facere videor, vir doctissime, cum te litteris meis interpello; quoniam tamen hunc libellum proximis his mensibus edidi, putavi, me non satis ex officio facturum, nisi cum eumdem ad te mitterem, tum veniam a te rerum tuarum peterem. Etenim cum id, quo libellus noster est exornatus maxime (Athenæi fragmentum dico) a te primum in manus nostras devenerit, postquam tu eum Aurato nostro communicaras, nemini hoc totum quidquid est, mitti debuit, quam tibi. *Fragmentum hoc suo loco restitutum legitur in edit. Lugdunensi* 1612. *pag.* 674. *ad* 696. *&c. Muretus ubi Canterus e Vaticana ait descriptum* Vatic. *lineola.*

5 M. Ant. Mureti Presbyteri Commentarii in Arist. X. libros Ethicorum ad Nicomachum, & in Oeconomica. Arist. Topic. libri VII. & in eumdem Alexandri Aphrodisiensis commentarii interpretatio. Comment. in I. & II. Platonis de Rep. Notæ in Cyropædiam, & ἀνάβασιν Xenophontis. An. 1602. Ingol.

dolendum videatur, nullam ex Italicis exhibere nobis omnes voluisse [1]:) Si quem vero omisit, eum cum ceteris Mureti operibus diligenter Niceronus recensuit. Addimus his, quæ nondum lucem vidisse credo, & in codicibus nostris extant, Adnotationes ad I. & II. Politicorum Aristotelis, ad nonnullas epistolarum ad Atticum, ad II. Tusculanam. Has, ceterasque non solum emendatissime scriptas habemus Mureti manu, sed diem etiam, quo eas elucubravit, aut auditoribus legit, præsignatam. Atque ita initio commentarii in Tusculanam alteram *Postridie Nonas*: orationem, sive proœmium quoddam habuerat (ut in editis etiam legitur) *Non. Nov.* 1572. Commentario libri III. *de Officiis* præfigitur dies III. *Id. April.* 1575. Initio vero commentarii in Aristotelem de Arte dicendi, hunc præposuit titulum: ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΙΗϹΟΥ ΚΑΙ ΤΗϹ ΑΓΙΑϹ ΠΑΡΘΕΝΟΥ ΤΗϹ ΘΕΟΤΟΚΟΥ *cœpi hæc scribere Kal. Martiis* MDLXXVI. *Romæ*. Initio commentarii in Sallustium III. *Non. Mart.* 1579. *Feliciter*: orationem habuerat III. Nonas: itaque diem hic atque alibi, non quo scripserit, sed quo illa dicenda erant in Schola, consignatum puto. Sic initio commentarii epistolarum ad Atticum *Non. Novemb.* Præfatus publice fuerat Prid. Non. Nov. 1582. Hoc etiam modo sæpius ibi dies adscribitur, ubi non initium est novi commentarii, sed prælectionem, credo, suam abrumpere coactus est. Nam ad partem Commentarii in librum alterum Platonis de Rep. τίς ἂν ἡ παιδεία, in edit. Ingolstadiensi *pag.* 717. adscripsit XXII. *die Maji* 1573. εὐτυχῶς. In Commentario verò Taciti identidem *Non.*

Nov.

Ingolstadii excudebat Adam Sartorius. *Alio tomo* Versio & Comment. in I. & II. Rhetor. Arist. in I. Quæst. Tusc. Notæ in tres libros de Offic. in quinque de Finibus, & in Orat. pro Dejotaro. Commentar. in Catilinar. Ciceron. *Ibid* 1602. *De Tacito, Sallustio &c. superius. Alibi alia*. Annotationes in Petronii Arbitri Satyricon Helenopoli 1610. [1] *Editionis Veronensis non vidi nisi tomos 3. quinque autem pauca ex his continentur*.

Nov. IX. *Januarii* 1581. III. *Id. Febr. Cal. Martii* 1582. *Feliciter liber* IV. Valerent hæc ad cognoscendos prælectionum singularum dies. Utiliora esse arbitror adnotata alia quædam ad libros, sive codd. suos. In Platone Græce edito a Valdero, & adnotationibus suis insperso scripsit: *Paulus Manutius amicorum meorum in Italia antiquissimus & optimus ad meliorem, ut spero, vitam a Deo vocatus est postridie Nonas Apriles* 1574. *Romæ*. In libris Aristot. de Rep. a Sepulveda versis: *Anno* 1574. *Cosmus Medices Magnus Dux Etruriæ obiit Florentiæ* XI. *Cal. Martii anno ætatis suæ* LV. In lectionibus Canteri: *Gulielmus Canterus obiit* XVIII. *die mensis Maj* MDLXXV. *in Aurora*. In libris Rhetoricorum Arist. Græcis editis a Victorio: *Anno* 1577. VIII. *die mensis Novembris visus est Romæ a me & ab aliis innumerabilibus ingens Cometes, qui ferebatur a meridie in occasum; dicebatur constitutus inter Capricornum & Aquarium, elatus a terra cum maxime* 15. *gradibus, postea ternos gradus singulis noctibus attollebatur: oriebatur incipiente nocte, occidebat ante horam noctis secundam; cœpit postea multo tardius occidere, sed magis ac magis attollebatur*. In Luciano Græce edito ab Aldo: *Nicolaus Majoranus Episcopus Melfitanus narravit mihi, Theodorum Gazam interrogatum, quis Scriptor legendus esset Græcam linguam discere incipientibus, respondisse, Lucianum: quis ubi mediocres in ea progressum fecissent, Lucianum: quis ubi jam eam perfecte didicissent, Lucianum. Romæ* III. *Cal. Febr.* MDLXX. Ibidem hi sunt adscripti versus, quibus, credo, rem quæ sibi contigerit, narrat:

Si verbis morbi possent expelli foras,
Nemo me hodie unus viveret salubrior:
Ita in medicum loquacem atque argutum incidi;
Sed, qui ubi loquendo totum contrivit diem,
Hoc lucrifacio, quæ prius dolebant, dolent,
Quæ non dolebant, aures & caput dolent.

Itu,

I tu, & quære mihi medicum mutum, Phania,
Qui nutu aut scripto quid agere debeam imperet,
Non qui loquacitate me enicet sua,
Medicus loquax ægroto morbus alter est.

17. Sed si omnia quæcumque adscribit referre hic voluero, ero infinitus. Itaque pauca tantum, quæ ad Muretum ipsum pertinent, hic referre duco. Et primò cum rationes etiam dati & accepti hic aliquando consignet; videmus, si non copiosus fuit, nequaquam fuisse egentem [1]; deinde Geometricis & Arithmeticis delectatum, ex Schematismus colligimus, & Problematibus quibusdam *Dati numeri partes aliquotas invenire &c.* Id ad intelligendum Platonem retulisse videtur. Nam eodem loco: *numerus Platonicus 6. de Legibus* 5040. & inventis divisoribus, dispositisque in columna quadam, adnotat: *Est autem jucundum scitu, quod hi omnes numeri, si multiplicentur assidue præcedens per subsequentem, producunt propositum numerum.... Remoto igitur primo numero postremæ lineæ tertii ordinis, propterea quod est idem cum eo de quo quæritur; constat, verissimum esse quod ait Plato, hunc numerum habere* 58. διανομάς. *Hanc regulam docuit me eruditissimus & humanissimus P. Christophorus Clavius Pabergensis e Sodalitate Jesu Romæ* IV. *Id. Mart.* 1578. Πολλὴ αὐτῷ τῆσδε τῆς εὐεργεσίας χάρις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ ἀνταποδιδόσθω. Sed præ ceteris refer-

1 *Ita ab eo ante commentarium ad librum de Finibus scriptum invenio:* Fui fatto Cavaliero di S. Paolo al fin d' Ottobre del 1572: mi costò in tutto 1120. Δ. Ha fruttato il primo anno compresa ogni cosa 171 Δ ½. Alli 9. di Decembre 1574. vendei il mio cavallerato di S. Paolo a Mr. Girolamo Pier Mattei de' .... per mille dugento novanta cinque d. in oro, & comperai un cubiculariato alla Dataria, che mi costò fra la prima compera e la compositione due mila & cento scudi d' oro in oro. Vendei il cubiculariato alli 12. di Dec. 1582. per il prezzo di Δ 2240. d' oro in oro, e di più dieci di moneta: & questo feci per comprar la casa dalli frati di S. Eusebio, Scudierato &c. *Hinc in ep. Melisso se* in cubiculariis Apostolicis, & militibus SS. Petri & Pauli *esse significat*.

referri hic debet, quod in fine commentarii ad libros Cic. de Finibus Muretus adnotavit: V. *Cal. Junii* MDLXXVI. *vovi Deo, me nunquam posthac int rfuturum ulli profano spectaculo*. Atque hinc nimirum sanctioris illius vitæ repetendum intervallum videtur, quam aliquot ante obitum suum annis capessivisse, Bencius docet: *Novem jam sunt anni* (ait in funebri oratione anno 1585.) *cum sacris est initiatus M. Antonius Muretus, ac Sacerdos factus: ex quo tempore tam sæpe, tam religiose, tam sancte fecit rem divinam, ut inter sacrificandum nec lacrymas teneret ipse, & easdem etiam audientibus excuteret*. Necesse vero fuit tacere Bencio, quod ad ipsius laudem pertinebat, eum Mureto ad hoc vitæ genus capessendum adjutorem impulsoremque fuisse. Itaque *patris* nomine donatur a Mureto, licet esset ætate multo inferior, & sub eo annis VII.[1] litteris operam dedisset. In libris Variarum lectionum suis editionis Plantinianæ 1580. scripsit Muretus: *M. Antonius Muretus Francisco Bencio, quem patrem mihi an filium justius vocem, constituere non possum, dono dedi*. Expressius vero in epistola, qua illi versionem suam Rhetoricorum Aristotelis dedicavit. Nam ubi quid a se in illum profectum sit, exposuit; idest, *quod multos ab hinc annos efflorescentem* (ait) *ingenii tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes præbui, in quibus postea Dei ope & industria tua fretus, eos progressus fecisti, ut in te jampridem & eximia dicendi vis, & minime vulgaris eruditio uno omnium ore celebretur*: addit de meritis in se Bencii: *At ego, nisi prorsus ingratum haberi me velim, quæ quantaque tibi a me deberi agnoscam necesse est? Tu me primus tanto adolescentior tanto seniorem humana contemnere, & pleno gradu ad Divina properare docuisti; cum in ipso vernantis ætatis flore, posthabitis voluptatibus, ambitione deposita,* reje-

1 *In Epicedio* .... te quando hyemes certo ordine septem Audii inexpletum discens.

rejectis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam, & orbi terrarum fructuosissimam hominum Cultui divino mancipatorum Sodalitatem contulisti; cum in suscepto semel consilio tam constanter perstitisti, neque cessisti illorum vocibus, qui cum in Collegiis vestris educati essent, & illic didicissent istud nescio quid quod jactant litterarum, a quo ipsi Ordine flagitiose desciverant, in eum ne nomen dares absterrere conabantur: in quem tu semel admissus ita vitam instituisti, ut facile declaraveris, non illum caecum quemdam, ut ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed divini Numinis instinctum atque afflatum fuisse secutum; & ut ad ea redeam, quae ad me proprie pertinent, nunquam ex illo consiliis, praeceptis, cohortationibus juvare me, & faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere destitisti: merito igitur ita te amo, & ut patrem filius, & ut filium pater; his enim nos, quae maxima sunt, caritatis vinculis bonitas divina copulavit. Addit J. Nicius Erythræus, ab eo tempore relictis profanis Scriptoribus consuevisse tempus omne impendere in divinarum Litterarum, earumque interpretum lectione. Id facere omnino vetabat publicum docendi munus, & Senecæ opera ab eo postea emendata falsum docent. Id tamen interpretor de iis Scriptoribus, ex quibus delectatio potius quædam, quam ad animum bonis moribus informandum, utilitas peti solet. Itaque de se ipse prodit in postremis variarum lectionum libris [1], quos his annis scripsisse puto [2]: *Repuerascere me cogit amor in meos. Itaque qui jampridem & Comœdias, & cetera ludicra posueram, ut graviora, & huic ætati convenientiora curarem, nunc ut consulam studiis M. Antonii, qui natura fratris mei filius est, caritate & benevolentia meus, Terentium amores olim ac delicias meas sumo interdum in manus, ejus-*

1 *Lib. 16. cap. 3.* 2 *lib. 13. cap. 12.* Nuper *librum Seneca de Providentia interpretatum se esse dicit: illa ergo scribebat post annum 1575. nec ac 1580. cum edita sunt, hos postremos libros confecerat.*

ejusque fabulas cum optime spei puerulo, magna cum animi mei voluptate percurro.

18. Locus hic admonet, ut de Mureto hoc juniore aliquid dicam. Nec tamen de ejus anno natali solicite quærendum mihi esse duco: fateor enim constituere me illum non posse, cum patruus ei scribens Idibus Novembr. a.1580. dicat: *Cum igitur pridie Kal. Januarii, qui dies tibi natalis est, ingressurus sis cum Deo propitio ac benevolente in annum ætatis tuæ decimum* [1], quæ verba annum designant 1571. diemque Prid. Cal. Jan. idemque in titulo Græcarum sententiarum, quas illi scripserat eo anno, novennem puerum appellat. At in epitaphio: *Vixit ann.* XVI. *men.* V. *obiit Prid. Non. Oct.* 1586. [2], quæ nos ad annum alium superiorem, mensemque alium ducunt. Cum vero adhuc puer patrem amisisset, statim post ejus obitum a M. Antonio patruo vocatus est Romam, ut in sinu & complexu suo, quemadmodum ad eum postea scripsit [3], educaretur. Ut vero moribus informaretur optimis, elucubravit a.1578. illi librum Muretus hoc titulo: *Institutio puerilis ad M. Antonium fratris F.* quæ edita deinde est, adjectis adnotationibus Antonii Constantini [4]. Biennio post, id. a. 1580. sententias quasdam Græce scriptas eidem misit, ut quod in latina lingua fecerat, idest ut illa imbueretur, idem experiretur in Græca. Primum bene cessisse, iisdem litteris, quibus Græcas has sententias mittit, Muretus testatur: sed dubium esse non potest, idem in altero evenisse, patrui ejusdem testimonio hæc scribentis [5]: *Non fraudabo gloriola sua scito & eleganti præditum ingenio puerum M. Antonium fratris mei filium, qui hodie jussus a me Xenophontis primum anabaseos conferre cum interpretatione*

1 *Ita in edit. Romana* 1581. *apud Vincentium Accoltum, Ingolstadiensi a.*1600, *Cominiana &c.* 2 *Ita in editione orationum Ingolstad.* 1600, *Cominiana &c.* 3 *ep. ante Instit. pueril.* 4 *Vid. edit.* 1584. *apud Accoltum, Ingolstadiensem* 1600. *&c.* 5 *lib.* XVII. *var. lect. cap.*20.

Romuli, *cùm alia satis multa notavit ab interprete partim omissa*, *partim negligentius reddita*, *tum*, *quod animadversione mihi dignum visum est*, *cùm & insigne sit*, *neque ab optimo typographo*, *qui tamen in notandis Romuli erratis satis alioqui diligens fuit*, *animadversum &c.* Quamobrem verùm vaticinium fuit cùm patrui, tum Innocentii Giscaferri in epistola Mureto huic juniori, cum ei sententias Græce a patruo scriptas, & a se Latine factas mitteret: *Utinam*, inquit, *veniat aliquando tempus illud*, *cum ea videamus*, *quæ patruum de indole tua sæpe vaticinantem audio* . . . , ,, *nam te majoribus ire per altum Auspiciis manifesta fides* ,, . Brevi tamen hæ spes de optimo adolescente merito conceptæ exaruerunt, vix enim annum, & menses paucos patruo superstes fuit, mortuus a. 1586. *immatura morte præreptus summa spe*, *& animi*, *& ingenii adolescens*, ut ait de eo Bencius [1], cui eum patruus moriens commendaverat [2]. Decessisse in *Seminario Romano* nostro, cum ibidem vixisset menses XVI. ab obitu, opinor, M. Antonii, monumenta, quæ mss. habemus [3], testantur, quæ etiam de ejus probitate atque innocentia testimonium dicunt. Et quoniam de versibus fratris filio scriptis diximus, breviter hic de aliis carminibus ab eo elaboratis, & poetica Mureti facultate. Multa versu scripsit Muretus, eaque multiplicis variique argumenti. Nam præter ea, quæ juvenis cum edidisset *Juvenilia* appella-

1 *in epist. dedic. vol. 2. orat.* 2 *in epist. dedic. Seneca.* 3 *In his hac scripta invenimus*: Morì in quest' anno (1586.) il 6. Ottobre M. Antonio Mureto. Questo giovane venne di Francia in Roma, e stette in casa di suo Zio, che mandò il Nipote alle nostre scuole, e volle, che nel Collegio frequentasse le Congregationi. Morto il Zio, il Nipote per tenersi più custodito volle entrare nel Seminario Romano per Convittore. Vi visse 16. mesi, e vi si portò con somma lode di pietà e di prudenza. Sorpreso da grave malattia morì avendo prima fatto testamento. Lasciava molte migliaja di scudi, acciò si ponessero a censo; e i frutti in perpetuo servissero a Zitelle povere Francesi esistenti in Roma, che volessero monacarsi nel Monastero di s. Susanna.

pellavit, ætate grandior librum vulgavit Hymnorum sacrorum, quos in ipso libri titulo testatur, se elucubrasse jussu Ducis Mantuæ [1]: addit quædam amicis scripta, Amatoria etiam nonnulla. Facta est altera Carminum editio a.1581.[2] (priorem enim Aldus curavit anno 1575.) in qua Carminum ordo immutatus, additi etiam Hymni nonnulli, ut *commune unius Confessoris Pontificis, commune unius Virginis, in festo ss. Angelorum &c.* Præterea alia quædam Carmina ad Bencium, & Bencii ad Muretum; Psalmi aliqui versu redditi &c. Cum in his liberiora quædam Mureto ætate maturiori displicerent, ea sunt in exemplo nostro obelo confixa. Itaque in editione Carminum Coloniensi anno 1600., ut Mureti, credo, voluntati (etsi ætatem is suam obierat) fieret satis, omissa sunt. Eodem anno cùm Ingolstadii volumen alterum orationum vulgaretur, novusque epistolarum liber, de vulgandis etiam novis Mureti Carminibus cogitatum est, quæ alteram voluminis illius partem occupat. Atque hinc nimirum in posterioribus editionibus carmina Mureti in libros tribui cœpta, factusque est liber secundus, additis his, quæ hæc editio repræsentabat. Fatendum est tamen, si psalmos duos latino carmine expressos excipias, & carmina *de Cruce, ad B. Virginem templi ad Nives, & de Ecclesia gentium*, nihil inibi inesse, quod prius lucem non viderit: cetera enim omnia ex *Juvenilibus* deprompta sunt; nisi forte distichon in insignia Lucæ Sempronii. Itaque miror, aut adeo tunc in titulo ipso commendata fuisse, aut in Cominiana editione, cum alia quædam ex Juvenilibus excerperentur, non esse cum his conjuncta. De ceteris editionibus Cominiana ipsa, Veronensi, Thomasiana nihil necesse est dicere, cum priores illæ Thomasianam exprimant, adeo ut Veronensis paucula quædam in Cominia-

 na

1 *edit. Aldina a.1575.* 2 *Romæ ex officina Georgii Ferrarii.*

na addita [1] (præter excerpta ex Juvenilibus) neglexisse videtur. Recentiores hujusmodi editiones Carminibus Mureti addunt etiam ejus Tragœdiam, quæ Julius Cæsar inscribitur. Eamdem in Juvenilibus olim excusam, reddidit etiam editio Ingolstadiensis. Itaque verum non est, quod Auct. dissertationis de operibus, & editionibus Mureti putavit, Thomasio eam nos debere. Quod vero iidem Mureti versibus, & Institutioni puerili, Græcisque sententiis Publii Syri Mimos adjunxerunt, secuti sunt Ingolstadiensem editionem, quæ alia aliorum solet operibus Mureti admiscere: admiscuit enim ejus Philologicis, alterius adnotationes in libellum Curopalatæ *de Officialibus Palatii Constantinopolitani &c.* quod nemo, opinor, probabit. Ceterum Muretus plurima alia versu scripsit: atque aliqua quidem ipse indicavit, ut [2] Hexametros Cardinali Turnonio, quos tamen non vidi; alios nos psalmos, hymnos, & varii argumenti carmina ejus habemus; quæ, ne proferamus omnia, impedit summi viri nomen, & existimatio, quam vix sustinere posse videntur. Et de Mureti quidem poetica facultate, mire inter se discrepare video judicia hominum doctorum. Sunt, qui eam ita extollunt, ut negent quicquam fieri posse aut epigrammatis ejus elegantius, & Catullianis propius, ut Scævola Sammarthanus [3]; aut Elegiis in Tibullo exprimendo felicius, ut Petrus Petitus [4]: denique Erythræus de eo affirmat, *& elegos, & odas, & epigrammata, & hymnos ad veterum poetarum elegantiam scripsisse*; quod & de Mureto judicium esse videtur Hadriani Bailleti [5]. Contra alii relictum eum ab ardore illo, æstuque animi putant, qui est poetarum proprius, utque Latine scriberet,

1 *tom.3.pag.305. Thomasianum etiam ordinem alicubi commutavit. V.pag.53.* 2 *lib.8. var. lect. cap.1.* 3 *Elog. lib.3.* 4 *Observat. epistol.* 5 Jugem. *tom.4. pag.3. num.1333.*

ret, anguſtius, & magis anxie, quam poetæ debent, ſcripſiſſe [1]. Hæc judiciorum diſcrepantia, non tam ab hominum, qui de eo judicarunt, quam a carminum ipſorum diverſitate orta videtur; quæ, ut ingenue loquar, vix ex eadem vena videntur manare potuiſſe. De Gallicis ejus carminibus nihil attinet dicere: nonnihil enim in eo quoque genere laboravit, non admodum felici ſucceſſu, ut Bailleto videtur. Ea Niceronius recenſuit. Pœne prætermieram *Carmen votivum ad Beatiſs. Virginem Dei Matrem, quæ religioſiſſime colitur in Æde Lauretana* (quod inter ejuſdem carmina in editionibus omnibus recenſetur) a. 1572. ſcripſiſſe, atque edidiſſe Muretum [2]: ex quo intelligimus, ſacram illam peregrinationem ab eo fuiſſe ſuſceptam; ait enim:

O cœlo dilecta domus, poſteſque beati,
Quos ego jampridem tota mihi mente cupitos,
Nunc primum veteris voti reus advena viſo.

Cetera carmina ſi quis legat, pietatem videbit ſpirare omnia; ut etiam ante illud tempus, quo ſanctius vivendi genus complexum eum fuiſſe diximus, de ipſius vita honeſte atque integre tranſacta dubitare non poſſimus.

20. Cùm ita ergo Muretus ſenectuti fieret propior annos natus 59. anno 1584. *Quod jam ſibi vivere diceret velle, & perpolire, quæ habebat informata*, ut Bencius [3] ait, *affecta valetudine, & publice docendo feſſus*, miſſionem impetravit. Docuerat vero Romæ, eodem Bencio teſte, annos XXI. [4] ab a. 1563. quo, Gallico itinere abſoluto, cum Car-

1 *Rapin. reflex. ſur la Poetique num.* 30. Muret & Vide ont l'imagination trop bornée, & leur idée paroiſt contrainte par l'attachement trop ſcrupuleux qu' ils ont a la Latinité. *V. & Petit, item Thomaſium, & Jo. Checotium in Præfation. ad Muret.* 2 Romæ apud hæredes Antonii Bladii Impreſſores Camerales a. 1572. *In fine carminis* III. Kal. Apr. MDLXXII. *Eſt etiam epigramma Jo. Franciſci Ferrarii Mureto.* 3 *in epiſt. dedic. Seneca.*

4 *Ibid. Muretus ipſe a.* 1583. *orat. vol.* II. 20. *annos ait eſſe, ex quo publice Romæ docet.*

dinali Estensi Urbem repetiverat; universim vero, annos docuisse ferme XL. idem anno 1581.[1] publice testatus est; quem numerum etsi tunc aliquanto fuisse arbitror majorem vero (quod *rotundo*, ut ajunt, uti mallet), superasse tamen postea, omnino videtur. Nec tamen publico illo onere solutus languori se totum aut otio dedit. Eo ipso anno 1584. duas orationes habuit; alteram Kal. Januarii de mysterio Circumcisionis[2]; alteram IV. Cal. Junii in funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolosani, & Regii Gallorum apud Pontificem Legati[3]; cui se multum debere Muretus, quod ejus ingenio atque eloquentia plurimum delectaretur, velletque orationibus ipsius interesse, sæpius testatus est[4]. Anno sequenti, qui fuit Mureti vitæ postremus, dixit publice Muretus in æde s. Petri[5], cùm mortuo Gregorio XIII. Cardinales, novum Pontificem creaturi, conclave ingrederentur XI. Cal. Maji. Sed majus opus moliebatur Muretus, atque habebat in manibus; ut Senecam totum emendaret ex antiquis codicibus, uno præsertim multæ ætatis, & fidei, Bibliothecæ Vaticanæ, quem ut deferret domum, eoque commode uteretur, interprete Cardinali Sirleto, jam a Gregorio Pontifice impetraverat: *Vix dum* tamen, ut Bencius testatur[6], *absolverat Naturales Quæstiones, cùm a Deo*, inquit Bencius, *ut speramus, evocatus ad divina contemplanda, humana deseruit*. Fidem facit, cùm anteacta vita laudabiliter ducta, tum mors pie obita. Idem Bencius

nar-

1 *vol.2. orat.18.* 2 *vol.2. orat.1.* 3 *vol.2. orat.28.* *Editam vidi seorsum*: M. Antonii Mureti PR. R. oratio in funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolosani Oratoris ad Gregorium XIII. Pont.Max., & ad Sedem Apostolicam regii, habita Romæ in æde s.Ludovici IV. Kal. Junii MDLXXXIV. Romæ ap. Franciscum Zanettum 1584. 4 *vol.2. orat.18. & 19.* 5 *Habeo hujus orationis exempla duo diversorum typorum; primum* M. Antonii oratio habita ad Illustrissimos, & Reverendissimos S. R. E. Cardinales ipso die Paschæ, cum subrogandi Pontificis causa Conclave ingressuri essent anno 1585. Romæ apud Franciscum Zanettum 1585. *Alterum eodem titulo* Patavii apud Paulum Mejettum 1585. 6 *in epist. dedic. Senec.*

narrat [1], adeo non extimuisse mortem, ut secum sæpe de ea, tamquam de migratione ex uno in alium locum, loqueretur; & cùm laboraret molesto morbo, ac difficili pedum, jamjam sibi esse cedendum domo, cujus jam laborent fundamenta, quasi ludibundum dicere consueviſſe. Addit effodere sibi pectus memoriam illius diei, antequam obiret tertii, *quo*, ait, *cùm esset sacrosanctum Christi corpus Christiano more suscepturus, omnibus qui eò convenerant præsentibus atque audientibus, longo exordio supplex veniam a familiaribus petiit, atque ut sibi ignoscerent postulavit; quod eo fecit animi sensu ac dolore, ut ex illo numero, qui a lacrimis temperaret, invenires neminem. Post quem diem toto eo tempore, quo potuit loqui, in magnis totius corporis doloribus illas modo voces interruptis suspiriis, o Jesu, o Deus, moribundus iterabat.* Vita functus est Muretus Prid. Non. Jun. Altero die, idest ipsis nonis, elatus est, laudatusque funebri oratione a Francisco Bencio coram Cardinalibus Nicolao de Pelleve Senonensi, qui testamenti curator a Mureto fuerat nominatus, & Carolo a Lotharingia de Vaudemont. Idem in æde s. Trinitatis, quam vulgo nunc *de Montibus* appellamus, ad aram maximam est sepultus, posita inscriptione, quam sibi vivens scripserat, *quæ*, ut ait Erythræus, *nihil veterum superstitionum, ut fit plerumque, oleat, sed quæ pium, & Christianum ejus animum in primis ostendat* [2]. Effigies etiam oris ejus efficta atque ære incisa, unde chartis exprimeretur. Unam habeo, ubi præter distichon, quod vulgo effigies ejus habent, est etiam epigramma, quod alii Bencio, alii Roscio tribuunt. Verùm, ut ibi dicitur,

ve-

1 *in orat. funeb.*

2 M. Antonius Muretus Lemovix. ad Dei misericordiam obtinendam. piorum precibus adjuvari cupiens. corpus suum post mortem hoc loco sepeliri jussit. adtributis mille scutatis hujus. Monasterii sodalibus impositoque onere. perpetui anniversarii. Nicolaus de Pelleve Card. Senonen. Testam. execut. poni maud. Vixit ann. LIX. mens. II. obiit Prid. Non.

verior imago eſt ejus, quam ſcripti libri operaque viri docti nobis exhibuerunt; in quibus nemo non elegantiam, non ſponte fluentem orationem, blandeque & ſine fuco accinentem auribus admiratur. Quod quidem eò eſt etiam mirandum magis, quod, ut Bencius, qui ſeptem eum annos audiit, & familiariſſime cum illo vixit, teſtatur: *Nihil unquam bis ſcribebat Muretus, cùm tam multa ſcribebat; vix adeo bis legebat id ipſum quod ſcripſerat; raro interpolabat; non ſæpe mutabat aliquid, aut emendabat, rarius demebat, delebat: ita cùm uno quaſi tenore fluerent omnia, nihil niſi aptum & accomodatum ad manum mentemque veniebat*. Faciunt hujuſce rei fidem codices noſtri. Cùm enim pleraque ejus contineant, orationes, prælectiones, in Latinos Græcoſque Auctores commentarios; ea ferme nullas lituras habent; etſi adverſariis ſcripta & diſperſa huc illuc, & in librorum editorum primis puris paginis adnotata, ut appareat, tunc primum de iis ſcribendis cogitaſſe. Verùm optimorum auctorum diligenti lectione, & tractatione aſſidua fœtum ingenium erat, ut non perveſtigare tunc cum ſcriberet, atque unde unde extrudere res ac ſententias deberet. Non ergo mirandum, tam multa aut tam varia ſcribere potuiſſe. Senecæ opera ex ſchedis ejus Bencius edidit, dedicavitque Cardinali Matthæo Contarello, ex mortui voluntate. Favebat enim Contarellus cùm maxime Mureto; eique viciſſim addictiſſimus erat Muretus, poſitis etiam *domi ſuæ*, ait idem Bencius, *quam emerat honeſtiſſimam*, *geminis* Cardinalis illius *inſignibus*.

21. Di-

Non. Jun. CIↃIↃLXXXV. *Poſtremam hanc notationem temporis adjectam poſtea nemo non intelligit. Subjungitur ibidem epitaphium fratris filio*: M. A. Mureto magni hujus Mureti. fratris filio ætate quidem & . nominis celebrit. minori ſpe autem . & expectatione prope pari. immatura morte prærepto. Ludovicus Rialdus Lemovix & . M. Ant. Lanfrancus Veron. ejus teſtamento ad pias cauſas facto. ſcripti executores poſs. Vixit ann. XVI. men. V. obiit Prid. Oct. Non. CIↃIↃLXXXVI.

21. Distulimus ad hunc locum de epistolis dicere, vel quas Muretus scripsit, vel quæ ad eum ab aliis missæ sunt, quòd in his recensendis præcipua pars operis hujus nostri versaretur. Epistolas Mureti aliquas, Lambino nimirum scriptas, ediderat inter epistolas clarorum virorum Jo. Michael Brutus a.1561. Deinde has ipsas cum Lambini, & Regii Epistolis editas vidimus Parisiis a. 1579. additis epistolis nuncupatoriis sive præfationibus Mureti in Juvenilia, in primum volumen orationum, in varias lectiones, Terentium, Horatium, Catullum, Tibullum, Propertium, Philippicas Ciceronis. Anno insequenti 1580. ibidem editæ sunt seorsum Mureti epistolæ hoc titulo: *M. Antonii Mureti J. C. ac civis Romani epistolæ. Parisiis apud Michaelem Clopejau a.*1580. Sunt autem illæ, quæ in recentioribus editionibus operum Mureti (Veronensem dico, & Patavinam Cominii) conjectæ sunt in librum II. A.1600. Coloniæ Agrippinæ cum Mureti hymnis sunt quoque ejusdem epistolæ editæ, primùmque distributæ in libros duos, quorum primus ferme continet easdem, quas Parisiensis editio, adjectis tantummodo quatuor: Alter præfationes sive nuncupatorias epistolas jam simul collectas in Parisiensi editione complectitur: itaque illudere voluisse videntur lectoribus, sive allicere bonos emptores, cum in libri fronte posuerunt; *editio ultima ab Auctore emendata, & integro epistolarum, præfationumque libro jam recens adaucta*. Fatendum tamen est, nonnullas accessisse epistolas, quæ in Parisiensi non erant, & præfationes in v. Ethicorum Aristotelis, in Catilinarias omnes, & in titulos primos Pandectarum: licèt contra omissæ sint præfationes in Terentium, & Horatium. Eodem anno 1600. Ingolstadii apud Adamum Sartorium editum est orationum volumen alterum, adjecto, ut in fronte libri dicitur, *novo epistolarum libro*, M. Velsero magnam partem eas suppeditante. Sunt autem epistolæ illæ, quæ deinde in edit. Veronensi,

nensi, & Cominiana librum IV. *composuerunt*. *Solum in his additur ultima Gozzio*, quæ *est nuncupatoria libri alterius* Aristotelis de Rhetorica. *Sunt tamen in recentioribus* his editionibus libri hujus quarti, *atque in libro Ingolstadiensi* epistolæ numero XCII. nam *in Ingolstadiensi turpiter* erratum est bis posita epistola eadem *Bencio num.90. & 91.* Hos libros epistolarum tres complexus est *Thomasius* in editione sua, omissa tamen ultima *Plantino*, quod ea jam erat *num.*79. posita, additisque duabus Fremioto, & Gozzio, quæ erant nuncupatoriæ quorumdam librorum, atque alia insuper appendice ex litteris Sacrati. Atque hactenus belle ordo procedere videbatur; cum prima etiam omnium esset epistola Nicotio, atque hujus responsio, quibus epistolis de ipsis Mureti litteris agebatur. In Veronensi & Comin. editione, ut auctior hæc epistolarum collectio prodiret, visum est ex Bruti collectione excerpere, quæ ultro citroque missitaverant inter se Muretus, & Lambinus; non profecto incommode, nisi ordinem conturbassent. Nam cum has ceteris præmiserint, quasi commendare operam suam nova hac adjectione vellent, sive temporum rationem habentes; & librum ex his primum effecerint; incogitanter postea, quasi vetus ordo retentus librorum esset, sic epistolas, sicubi opus erat, nominarunt. Sic ad *ep.*10. *libri* III. epistola 8. *libri* I. allegatur, quæ est II., ad *ep.* 98. *libri* II. citatur *epist.* 73. *libri* II. quæ est IV., ad *epist.*45. *libri* II. epistola 5. *libri* II. quæ est III. &c. uti etiam *tomo* I. ad orationem pro Carolo IX. Rege Galliæ *liber* III. epistolarum ponitur, qui nominandus erat IV. Nos hic Mureti aliquas, quas lucem plerasque primo videre arbitramur, edituri sumus, multas verò, ut diximus, ad Muretum, eorum qui vel Mureti ipsius præconio, vel nominis sui celebritate commendati sunt. Extulimus verò ex Mureti Bibliotheca, quam toties diximus ad nos pervenisse. Ne integra tamen pervenerit, multum

tum

tum vereor. Instructissimam enim habuisse constat, quam laudatam a viris eruditissimis invenimus, atque *in indice ante Gratiani Decretum in Jure Canonico* Romæ Gregorio XIII. Pontifice emendato. Ceterum harum epistolarum, quæ unius Auctoris sunt, eas conjungimus; ut cum de iisdem rebus ferme agant, facilius intelligi possint; in aliis temporis, quo scriptæ sunt, rationem habendam, & ordinem retinendum nobis esse arbitramur. Nil attinet de earum pretio, & elegantia disseramus, proferamusque de illis hominum eruditissimorum judicia. Temperare tamen mihi non possum, quin externi hominis, atque alieni prorsus a nobis, idest Danielis Georgii Morhofii de his verba recitem [1]. Is ubi de Manutii, & Dunelli epistolis dixit, subjungit: *Mureti epistolæ plus vigoris, & spiritus habere videntur: neque enim sollicita adeo imitatione scriptæ apparent, ut Manutianæ, quæ dejicere quodammodo, & supprimere animum videntur. Cum enim in formulas, & phrases intenti sumus (in his scilicet mire fœcundus Manutius est, atque ex earum variatione continua, prima, ut ipse fatetur, eloquentiæ fundamenta jecit) minor cura est, unde efflorescere sua sponte nativa quædam, & argumento magis conveniens facundia solet. Multa in Mureti epistolis occurrunt ad rem litterariam pertinentia. De Mureto Erythræus, ut ipse peritissimus artifex, vere judicat. ,, Quis nostra ætate sermonis genere usus est adeo gravitatis doctrinæ prudentiæque referto, & in quo præterea omnes verborum, omnes sententiarum illigentur lepores, præter hunc? Quis magis latine, pure, dilucide, suaviterque locutus est unquam; &, quod refert, qui oris pressu, & suavitate appellandarum litterarum se magis hujus civem urbis, non peregrinum significaret ,,? Scaliger in excerptis laudat, ut numeri ac periodorum singularem artificem*. Hæc Morhofius; quem

1 *in Polyhist. lib.1. cap.23.*

quem ideo etiam afferre placuit, quod inter testes eloquentiæ Mureti, qui ante ejus opera producti sunt, locum non invenit. Iisdem vero addi possunt Beyerlinck *in Chron.* Capacius *in Elog. &c.* & ex recens editis Pogianus *vol.2. epist. pag.*188.

EPI.

EPISTOLÆ

MURETI ET AD MURETUM CLAR. VIROR.

I. *M. Ant. Muretus Alexandro Ripario suo S.D.*[1]

ERGE ut facis, mi Alexander, amare litteras, eis te oblectare, in eis omnia & seria & joca tua collocare: non magnus labor magno tibi olim honori futurus est. Ista via, quam tu nunc ingrederis, multi humili & obscuro loco orti ad amplissimas dignitates pervenerunt. Atque etiamsi nulla ejusmodi præmia litteris proposita essent, ipsa tamen doctrina amanda est per se; neque quidquam in homine ingenuo turpius est ignoratione earum rerum, quarum scientia sine litteris comparari non potest. Voluptas, quæ e rebus turpibus capitur, celeriter transit, dolorem autem in animo diuturnum

1 Juvenem hunc eloquentiæ studiosum, præceptore Mureto, ex his litteris constat. In editis libro II. (editione Cominiana utimur) epistolæ ad Riparium exhibentur octo a 58. ad 65. Illæ omnes, postrema excepta, inerant in libello nostro descriptæ: quod nimirum solæ illæ septem Tibure erant missæ. Atque has Tibure scriptas jubet *epist.* 4. *nostra* Riparium Muretus in libellum conferre, quem esse ipsum hunc nostrum, ex eo conjicio, quod alicubi emendatio appareat Mureti ipsius manu. Sunt vero præter illas septem, sex hæ indidem missæ, quæ sequuntur in eo libello, & nunc primum, ut arbitror, proferuntur in lucem. Poteramus etiam, quæ editæ sunt, ex mss. codeio emendare, & mutare aliquibus in locis: sed quod parvi momenti res esse viderentur, id facere omisimus, præterquam in hac prima, quod satis magna ejus pars abscissa videbatur. In his, exceptis duabus, Inscriptio nulla erat. Nolui eam ponere de meo: malo enim in istis plus quam oporteat religiosus, quam nimium sapiens & parum prudens videri: quod & plerumque, idest nisi ubi manifesta erant errata, in *orthographia* mihimet imperavi.

num relinquit: at labor in rebus honestis collocatus ipse quidem effugit, memoriam autem sui in animo relinquit plenam honestissimæ & solidissimæ voluptatis. Hoc cogita, & vale. Postridie Id. Jul. Tibure MDLXX.

Saluta mihi diligenter parentes tuos, tum etiam alterum patrem tuum: ita enim præceptorem merito vocaverim; qui quod in te formando præcipuam quamdam curam adhibet, idque, ut arbitror, mea commendatione adductus, adfirmato ei, nihil ipsum mihi facere posse gratius; neque, si se ulla unquam obtulerit occasio, non commissurum, ut in hominem ingratum hoc suum beneficium contulisse videatur.

II.

Muretus Alexandro Ripario suo S. D.

NOli afflictare te, mi Alexander; ego te non deseram. Si alii & te & commendationes meas negligent, efficiam, ut eorum opera nihil indigeas. Tu modo habe animum bonum, morem gere parentibus tuis, & cave diligenter, ne quid admittas, cur illi tibi merito irasci possint. Hoc si tu præstabis, noli dubitare, ego tibi præstabo cetera. Spes est nos brevi istic fore. Conservato mihi illam pristinam hilaritatem tuam, & alacriter incumbe in studia. Nil formidandum Teucro duce & auspice Teucro. Vale Tibure v. Id. Oct. MDLXX.

III. Lit-

III.

Litteræ tuæ posteriores quæque meliores. De ratione autem ſtudiorum tuorum velim aliquid ad me ſcribas; quantum legas quotidie; num quid excerpas ex iis Scriptoribus, quos legis; num quid e latino ſermone in vulgarem convertas, aut contra: Terentium, & Cyri pædiam noli intermittere: Cæſaris commentarios velim etiam legere incipias, ne pecunia illa tibi perierit. Confide, mi Alexander, & quemadmodum te mihi facturum polliceris, effice ut re ipſa oſtendas ac patefacias, te incenſum eſſe amore litterarum. Omnia tibi affatim ſuppetent, ſi diligentia non deerit: in ea ſunt omnia. Iſocratis Junioris[a] dictum eſt ἐὰν ᾖς φιλομαθὴς, ἔσῃ πολυμαθὴς. Hoc tu tibi quaſi ex oraculo dictum puta. Vale Tibure III. Id. Jul. MDLXX.

IV.

Binas litteras tuas una cum his accipies, alteras latino, alteras eo quo vulgo utimur ſermone ſcriptas. In latinis nihil habui quod emendarem; quæ res mihi ſummæ voluptati fuit. Quare & tuas & meas omnes eodem in libro deſcribito. Erit tibi olim jucundum conſiderare progreſſus tuos. Alexander mi, vale, & perge ea qua cœpiſti diligentia in ſtudiis verſari. Nihil facere aut mihi jucundius aut tibi utilius potes. Tibure Idibus Julii MDLXX.

V. Re-

a V. ejuſdem Mureti var. lect. lib. 1. cap. 1.

V.

REmitto ad te omnes propemodum litteras, quas a te accepi, leviter a me emendatas. Vide, obsecro te, ut posthac & sæpius & diligentius scribas. Vix enim credas, quantæ mihi molestiæ sint pueriles quidam errores, in quos incidere te frequenter video. Sicubi in generibus loquendi paulo minus usitatis, paulove obscurioribus laberis, non offendor. At cum ita erras, ut adhuc prima Grammaticorum præcepta ignorare videaris, indignor. Ac scis ipse, quam sæpe tibi ob eam causam iratus fuerim: quare te majorem in scribendo diligentiam adhibere par esset. Neque vero raritatem litterarum tuarum excusare ullo modo potes. Nam quæ tandem esse possunt tua ista negotia? Magis vereor, ne te voluptates abstrahant & a scribendo & a legendo: quibus tu si te dederis, actum est. Non equidem interdico tibi omni genere voluptatum; non sum usque eo inhumanus. Sed illæ & honestæ sint, & adhibeatur modus. Crede hoc mihi: veræ & solidæ voluptates nulla re magis quam contemptu inanium comparantur. Saluta parentes tuos verbis meis. Vale. Tibure XVI. Kal. Sept. MDLXX.

Nihil adhuc audio de litteris Græcis, num eis imbui cœperis. Ea res mihi maximæ curæ est. Da operam modis omnibus ne diutius trahatur [1]. Mora omnis mihi molestissima futura est. VI.

[1] Paucula verba quæ sequuntur scripta sunt Mureti manu, & deleta ista; *Hoc mihi gratius, tibi utilius facere nihil potes*. Quamobrem emendatio esse videtur Mureti ipsius recognoscentis litteras suas.

VI.

Nunc demum videris mihi rediisse ad veterem illam in scribendo diligentiam tuam, de qua superioribus diebus tantum detractum esse, non satis æquo, ne quid te celem, animo ferebam. Perge igitur, ut cœpisti, quam potes & sæpissime & accuratissime scribere. Nam ea res & mihi voluptati & tibi utilitati summæ futura est. Versus vero tui satis bonam spem mihi adferunt: insunt omnino errores quidam; sed eos emendabimus cum una erimus.

VII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo [1].

Et litteræ tuæ sero admodum ad me perferuntur; & ex meis ad te quasdam intercipi video. Egi jam tibi gratias de libris, quos ad me misisti, e quibus maximo usui erit Priscianus. Ceteri tamen ipsi quoque usum aliquem præbebunt, præcipue Statius. Obsecro te, si quid de Gellio confici poterit, ut curæ habeas. Etiam cum Jo: Baptista Stampa agito, si quid mihi opus adferre possit. Nam & ipsius instituto consentaneum est beneficiis adficere quam plurimis; & ego, si nihil aliud, certe eos omnes, a quibus aliquid accepero,

1 Harum quoque Epistolarum Ciofano, quæ in codd. nostris erant, quinque jam erant prolatæ in lucem. Sex nos adjungimus, in quibus eumdem ad eloquentiam & eruditionem informat. In his cum plurima sunt notabilia, tum illa occurrit præclarissima, & in juvenum animos altius demittenda sententia: *Quam potes plurima atque optima attentissime lege: hæc una est ad eruditionem via*. De Ciofano Leonardus Nicodemus in *addit. ad Biblioth. Neapol.* Topp. (erat enim Sulmonensis.) Baillet *to.* 2. *p.* 2. *Jugem. n.* 404.

ornabo. Dolet mihi, quod eum, qui mihi postremas a te litteras attulit, quem tu ut disertum doctrinæ nobis a Deo traditæ explicatorem, & præclare apud vos eo munere functum mihi magno opere commendaras, videre nondum potui. Id eo accidit, quod cum ille a te mihi litteras & librum attulit, domi non eram: mei autem ita stupidi fuerunt, ut ne nomen quidem ipsius quæsierint; operam tamen dabo ut eum conveniam. De tuo nomine quod me consulis, fieri vix potest, ut ejus altera pars Græca, altera Latina sit. Et certe cum illud verum est, omnia nomina θέσει εἶναι, καὶ οὐ φύσει, tum præcipue in familiarum nominibus vere hoc dici potest. Græcam litteram nullam ei censeo admisceas. De origine, si quid mihi in mentem venient, faciam te certiorem. Mi Ciofane optime & suavissime, etiam atque etiam vale. Romæ IV. Id. Mai. MDLXIX.

VIII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo S. D.

VElim mihi credas, quod tamdiu meis litteris carueris, tibi non molestius esse, quam mihi. Sed & multas e tuis ad me perlatas non esse, ex iis quæ perlatæ sunt intelligo; & qui paucas illas attulerunt, orati a me, ut ne sine meis ad te redirent, cum se id facturos polliciti essent, omnes præter hunc adolescentem, qui postremas hasce attulit, neglectui habuerunt fidem. Tum quod mihi

mihi longe molestissimum est, Virgilium illum, de quo jam pridem ad me scripsisti, nunquam vidi, neque quædam in Tibullum, quæ te misisse significas. Quare vide cui commiseris: nollem enim periisse illa. Quod de adventu huc tuo scribis, perjucundum mihi est: & ego tibi omnia quæ in me erunt cumulatissime præstabo. De meliore natura apud Ovidium, jam viginti anni sunt [1], cum locus ille ita prorsus a me explicatus est, ut amico illi tuo homini erudito explicandum videri scribis. Neque sane nunc aliter sentio, quam tum sentiebam. Artem memoriæ, quam tenere me putas, non teneo; & ut verum tibi fatear, cum ex eo, de quo scripsi in libris variarum lectionum, discere eam possem, neglexi. Tibi tamen homini adolescenti non propterea negligendum puto. Si quid tecum huc adferes librorum veterum, facies rem mihi gratam, neque ipsi tibi inutilem. Certe enim, si nihil aliud, conferemus eos una, & aliquid in commune discemus. Noli a me petere, ut te amem: ferreus enim sim, nisi id sponte faciam, tam multis a te, & tam jucundis officiis provocatus. Vale. Romæ VII. Id. Novembr. NDLXIX.

IX.

1 Anno ergo 1549. Ovidii *hunc* locum explanavit.

IX.

Muretus Ciofano S. D.

BInas a te litteras accepi, ad quas cur non prius responderim nihil necesse est dicere, tibi præsertim, qui & pigritiam in hoc uno officii genere meam nosti, & occupationes meas. Oratio [1] mea neque edita est, neque edetur in Urbe saltem. Quod enim necesse habueram multa verba facere de ea pace, quæ superioribus diebus in Galliis facta est, ea Pontifex etsi publice dici permisit, divulganda tamen non judicavit. Lutetiæ tamen & Lugduni sine ulla dubitatione excudetur. Exemplar unum, si ad me plura mittentur, statim tibi curabitur. Interea servi valetudini, & urge studia tua, & facito cum ad nos redibis, ut tibi fructus istius & otii & solitudinis constet. Vale. Romæ IV. Non. Quinctiles MDLXXVI.

X.

Muretus Ciofano S.

QUi litteras ad me tuas adferunt, redituros se, ut a me responsum auferant, pollicentur, neque unquam redeunt. Eo fit, ut & minus frequenter, & sero respondeam. Plantini litteræ, ne quid tibi dissimulem, interpretatione non egent. Ille enim, etsi verecunde ac modeste, satis aperte tamen significat, se tibi operam dare non posse. Aliud igitur agamus censeo. Locus Horatii ita a me

1 Ad Gregorium XIII. nomine Henrici III.

me emendatus eſt, ut tu tibi emendandum videri ſcribis, ante hos viginti annos, ideſt cum primum ſcholia in eum poetam edidi. Error autem ille librariorum in litteris aut fruſtra geminandis, aut cum geminandæ eſſent, omittendis, ita vulgatus eſt, & a tam multis notatus, ut nihil neceſſe ſit plura conquirere. Litteras ad Plantinum tuas locis aliquot a me meliores factas ad te remitto. Urge ſtudia; & ne latum quidem unguem a veterum Scriptorum lectione abduci te patitor. Vino qui utuntur vetere Plautus ſapientes putat [1]; ego eos qui veteribus ſcriptis. Nam quæ quotidie ab iſtis ſcribendi cupidis prodeunt, multo ſunt nequiora, quam nummi novi. Cole igitur omni ſtudio antiquitatem, & omnes partes illius diligenter accurateque perluſtra. Inutilium ciborum eſu corpora, inutilium librorum lectione ingenia corrumpuntur. Vale VIII. Kal. Nov. MDLXXVI. Romæ.

XI.

Muretus Ciofano S.

De Plantini voluntate maneo in ſententia. Juſſus eſt, inquis, ab Aria Montano. An putas Montano eam eſſe vim ut jubeat? Suadebit, hortabitur, credo; juſſurum non puto: eſt enim alienum a modeſtia ipſius. At ſignificat Plantinus, ſe veterum Auctorum opera notis eruditorum hominum illuſtrata libenter editurum; credo. Itaque ipſam Ovidii Metamorphoſim, ac notulas etiam

1 Et Pindarus Olymp. 9. Αἴνει δὲ παλαιὸν μὲν οἶνον, ἄνθεα δ' ὕμνων νεωτέρων.

quasdam e libro tuo sumptas non invitus, ut ego quidem arbitror, recudet: librum ipsum tuum non puto ab eo excusum iri. Falli tamen me velim, neque impedio, quo minus eum, si videbitur, urgeas. Cydonitem accepi; deque eo te amo. Sed eum qui litteras cum eo tuas attulit, non vidi. Ovidii locos aliquos in variis lectionibus illustrabo, neque te præteribo. Quæ ad me misisti, una cum his litteris accipies. Vale, & quam potes plurima atque optima attentissime lege. Hæc una est ad eruditionem via. Ex Urbe A. d. VII. Decemb. MLXXVI.

XII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo S. D.

Ut est, a discessu tuo unas tantum a te litteras accepi; ad quas ipsas quid respondeam non reperio: nihil enim continent, nisi commemorationem quandam minime necessariam jam pridem institutæ inter nos amicitiæ, & levem quamdam conquestionem, quod ad eas litteras non responderim, quas omnino non accepi. Ego te, Ciofane mi, amo ex animo; idque tibi, quoties se offeret occasio, re ipsa declaraturus sum, non in tuis tantum, sed in omnium qui mihi a te commendabuntur negotiis. Hoc amplius præstare nihil possum. Te, quidquid mihi gratum fore intelliges, curaturum, & quod in te erit, perfecturum esse, sat scio. Fac sciam, quoad te hic expectare debeamus. Vale. Romæ. Postridie Non. Sextil. MDLXXVIII.

XIII.

XIII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano Sulmonensi suo S. D.

Accepi volumen orationum, de quo amo te ut debeo plurimum: eo simul atque usus ero, remittam. Demere partem de solido die apud Horatium sine ulla dubitatione est meridiari, idest ipso meridie horam unam aut alteram dormire: quod qui faciunt, diem quodammodo frangunt ac dividunt, neque eum unum ac solidum & ὁλόκληρον esse patiuntur. Itaque is qui demit partem de solido die, dicitur id facere; nunc *viridi membra sub arbuto stratus*, nunc *ad aquæ lene caput sacræ*. Et hoc ipsum Varro alicubi vocat diem dividere. De verbo deducendi, cur eo vim ullam significari putes, non sane video. Cleopatra quidem neque volens, neque invita in triumpho ducta est. Ac non est tamen dubium, neminem volentem θριαμβευθῆναι. Nemo enim volens vincitur, aut pœnas dat ei, adversum quem bellum gessit. Versus tui non insuaves sunt: & erit mihi gratum, si te, cum licebit, in hoc quoque genere exerceas. Ama me, & vale. Romæ IV. Id. Martias. MDLXIX.

XIV.

Muretus Melisso S. D.[1]

NEgotium tuum mihi curæ fuit, ut decebat. Sed cum omnes vias tentassem, quibus id quod cupiebas, adsequi posses, cumque super ea re multorum sententias exquisiissem; reperi te, id quod tibi gratis concedi postulas, ne magna quidem vi pecuniæ numerata obtinere posse. Omnino, Melisse, ἀδυνάτων ἐρᾷς. Fuit olim aliquod tempus cum ista quibusdam tribuebantur: post Concilium Tridentinum nemini concessa sunt, neque spes est concessum iri. Hoc ad te eo serius scribo, quod, nisi re diligenter explorata, scribere nolui; & clarissimus quoque vir Orator regius mihi, ut diligenter quærerem, mandaverat: cupiebat enim cum Pontifice agere, si spes ulla ostensa esset aliquid effectum iri. Nobis ipsis, hoc est Cubiculariis Apostolicis, militibus SS. Petri & Pauli ea prope omnia quæ tu petis a superioribus Pontificibus concessa erant: sed, ut dixi, post Tridentinum Concilium sublata sunt. Itaque aliud quippiam tibi videndum est, in quo & Oratoris regii, & meam erga te voluntatem liquido perspicere possis. Nunquam enim patiemur quidquam, quod in potestate nostra situm sit, frustra a te desiderari. Manutius hîc est. Cum eo aliquoties de re tua locu-

1 Melissum hunc puto alias Schedium dictum, poetam hoc sæculo non incelebrem, ut laurea etiam poetarum corona donatus sit annos natus xxv. De eo Teissier tom. 4. pag. 410. Borrichius diss. 4. de Poet. Latin. &c.

locutus sum. Ait se cupere omnia facere: sed χρημάτων ἀπορεῖν, ita ut sumptu suo facere id quod volumus, non queat. Non puto eum fingere: plane enim male a re domestica instructus est. Mi Melisse, vale & ama me. Romæ v. Kal. Julias MDLXXIX.

XV.

M. Antonius Muretus Augustino Angelello S.D. [1]

ET antea te amabam ex amicorum communium sermonibus, & acceptis iis litteris, quas ad me superioribus diebus dedisti, mirifica quædam facta ad pristinam meam erga te voluntatem accessio est. Continebant enim & multas minime obscuras significationes, neque vulgaris doctrinæ & amoris erga me prope singularis. Quare qui libentissime soleam amore complecti eos omnes, quibus in ipsis aliquid est cur amentur, & eos multo etiam libentius, quibus me carum esse sentio; te, in quem horum utrumque concurrit, nisi mei dissimilis esse velim, vehementer amem necesse est. Accedit illa quoque amoris causa, quod magnam tibi & arctam familiaritatem cum Paulo Manutio fuisse video: quem ego & vivum amavi unice, & mortui memoriam sanctissime, ut debeo, colo. Si quid igitur tibi in mentem veniet, in quo me tua causa aliquid efficere posse arbitreris, facito ut de eo me amice & familiariter admoneas. Nihil enim erit,

1 *Fabrianum* inscriptum alia manu. Huic scribit & Manutius ep. 20. *lib.* 8.

erit, quod non in gratiam tuam coner, neque ulla in re patiar a te aut operam, aut fidem, aut gratiam meam quantula ea cumque est desiderari. Adolescenti quem mihi commendasti mea omnia prolixe detuli: si qua se ejus adjuvandi offeret occasio, perficiam ut sentiat, tuam commendationem sibi apud me non mediocriter profuisse. Vale. Josephus Castalio, cum quo sæpe de te colloquor, quique mihi & propter mores suavissimos, & propter ingenium omnibus disciplinis excultum carissimus est, te etiam atque etiam salutat. Romæ. Idib. Aprilis. MDLXXVII.

XVI.
M. Antonius Muretus Philippo Poelario Brugensi.

SI quid tua causa feci, mi Philippe, minus omnino feci, quam aut ego cupiebam, aut tu merebaris. Tu quod mihi vel de discessu ex ædibus Marii gratias agas, vel ulla alia de re, nihil causæ est. Ego te amare cœpi adductus judicio quod feceram de eruditione, deque moribus tuis. Neque tu opinioni de te meæ defuisti. Non soleo autem facile deserere quos semel complexus sum. Quare cave putes me unquam tibi ulla in re, quæ quidem a me præstari queat, defuturum. De numismatis quæ ad me misisti gratiam habeo, & spero fore ut brevi tempore te remunerer; idque eo genere, quod tui similibus gratissimum esse consuevit. Cuperem

perem ad te plura ſcribere : ſed noſti occupationes meas. Tu ſi ad me de toto rerum tuarum ſtatu, quod commodo tuo fiat, quam ſæpiſſime ſcripſeris, rem mihi gratiſſimam feceris. Vale. Romæ III. Id. Novemb. MDLXXXIII.

XVII.

Andr. Auſtr. [1]

Illuſtriſs. ac Reverendiſs. Domine

Viſum eſt nuper Sm̃o D. N. Collegium Cardinalium, quod his proximis annis multorum obitu valde imminutum erat, augere atque amplificare cooptandis in illud multis claris ac præſtantibus Viris; inter quos mihi quoque, non tam ullis meritis meis, quam humanitate ſua & vetere erga me benevolentia adductus, locum eſſe voluit. Gaviſus ſum optimi ac ſapientiſſimi Principis tam honorifico de me judicio : etſi præclare intelligo, quam tenuia & exigua ſint in me omnia, quæ ad tantum munus pro dignitate ſuſtinendum requiruntur. Sed parendum eſt conſilio Dei, qui ut ſapiens Architectus, etiam vulgaribus lapidibus interdum utitur ad Eccleſiæ ſuæ ſubſtructionem. Nunc cum Illm̃æ, ac Rm̃æ Dominationis tuæ ſemper deditiſſimus fuerim, ſemperque optaverim dari mihi aliquod tempus, cum ei ſtudium atque obſervantiam meam probare poſſem, judicavi mihi facien-

1 Quæ ſequitur epiſtola in ſchedis pariter Mureti inventa eſt, ipſius etiam manu ſcripta, lituriſque alicubi emendata. Scripta videtur nomine Cardinalis alicuius creati a. 1589. Cardinali Andreæ ab Auſtria.

ciendum esse, ut primo quoque tempore ad eam de hac honoris mei amplificatione scriberem, meque ac mea omnia semper in ejus potestate fore profiterer. Peto autem ab ipsa, ut me in suis numeret: ac potentia quidem & auctoritate permultis, voluntate & studio erga se nemini unquam concessurum esse sibi plane persuadeat. Bene ac feliciter eam perpetuo valere cupio. Romæ ... Dec. MDLXXXIII.

XVIII.

M. Antonius Muretus purioris ac politioris Philosophiæ Studiosis S. D. [1]

QUanta gratia, quantaque laus Dionysio Lambino, homini omnium bonarum artium scientia instructissimo debeatur, cupio a vobis omnibus mea opera intelligi; qui cum decem Aristotelis de Moribus libros & reconditioris cujusdam doctrinæ, & ejusmodi præceptionum, quarum singularis utilitas ad omnes vitæ partes pertineret ac permanaret, refertos esse cognosceret, quicquid obstare atque officere illorum, qui eos pervolutare cuperent, intelligentiæ videretur, id omne ut removeret ac tolleret, nullum sibi laborem detrectandum putavit: cumque eorum, qui se ad Philosophiæ studia conferunt, alii Græcæ linguæ gnari, Græ-

1 Quæ sequuntur epistolæ tres editæ olim fuerant, ut superius diximus, sed in epistolis Mureti colligendis prætéritæ. Hanc primam nos ex libri editi exemplo, quod Lambinus Mureto dono dederat, & erat manu sive Lambini, sive ejus librarii, ut magis mihi videtur, correctus, emendatiorem aliquanto damus.

Græce ſcriptos Ariſtotelis libros manibus terant; alii, quibus ad eam linguam perdiſcendam vel tempus, vel magiſter, vel animus defuit, interpretum operam neceſſario deſiderent; utriſque opem haudquaquam exiguam tulit. Quippe cum Græcorum exemplarium ſcriptura multis admodum locis, ſeu librariorum oſcitans incuria, ſeu quævis alia fatalis calamitas depravaſſet; conquiſitis undique quam potuit plurimis perbonis, perque veteribus libris, non paucos, eorum auxilio, locos emendavit; nonnullos etiam acumine ingenii, & naturali quadam εὐστοχίᾳ feliciſſime reſtituit; poſtremo quoſcumque amicorum in his libris inſignioris operæ aliquid aliquando poſuiſſe acceperat, eos ſibi adjutores ad tam præclari operis perfectionem comparavit. Hoc labore perfunctus animum adjecit ad eoſdem libros, omni adhibita diligentia Latine interpretandos. Videbat enim, qui hactenus interpretes extitiſſent, eorum partim omni orationis ornatu, omni flore neglecto, id modo ſtudentes, ut cujuſquemodi verbis Philoſophi ſententiam exprimerent, horridum quoddam & agreſte dicendi ſectatos genus: alios ſatis alioqui concinnos, non inelegantium vocularum ſtructores, dum id agunt unum, ne quod verbum ponant quod non e Cicerone decerpſerint, ſæpe numero longiſſime ab Ariſtotelis ſententia aberraſſe: itaque alteros a multis propter orationis aſperitatem non attingi; alteros a doctis & intelligentibus,

tibus, propter ſententiarum depravationem repudiari. Harum ipſe reprehenſionum ut in neutram incideret, magno ſtudio eniſus eſt: ac quantum ego quidem judicare poſſum, vel omnino, vel ex maxima parte id quod voluit conſecutus. Erit autem hic labor utilis & fructuoſus non modo rudibus Græcarum litterarum (quamquam iis quidem plurimum) verum etiam eruditis. Non enim parum ſæpe contingit, ut quod Græce dictum vel optime intelligimus, id tamen Latine exprimere nequeamus: cui difficultati vix ulla res melius quam accurata & diligens hujus generis librorum lectio medeatur. Jam, cum hæc ſcriberem, facile perſpiciebam animo, tam laudabilibus amiciſſimi hominis vigiliis duo parata genera reprehenſorum fore: unum eorum, quibus Philoſophiam polite eleganterque tractari non placet; quique hac comendæ orationis cura detrahi aliquid de illius dignitate opinantur. In quibus illud primum eſt quod admirer; ſi ad rerum pulchritudinem verborum quoque ſplendor accedat, cui tandem id incommodo arbitrentur fore? aut in ſordibus & illuvie orationis quam tandem ipſi reperiant dignitatem? Nam Ariſtoteles profecto ipſe, & illius magiſter Plato, & qui ei ſucceſſit in ſchola Theophraſtus, & ceteri deinceps, cum plurimum operæ ac ſtudii in rerum perveſtigatione poſuiſſent; illud quoque ſtuduerunt, ut quæ ſcientia comprehendiſſent, ea optimo & ornatiſſimo di-
cendi

cendi genere explicarent. Quin hoc liquido affirmare posse videor, multo eos magis solicitos de retinenda vocabulorum proprietate, quam ullos alios Scriptores fuisse. Id si in Græca lingua factum est, cur in Latina fieri, quantum quidem ipsius inopia fert, non debeat, equidem non video. Nam illud quidem nihil ad hanc rem pertinet, quod ipsi mihi sæpe numero objectum est, cum adversus istos disputarem; multos superiore ætate egregios, ac præstantes Philosophos sine ullis orationis pigmentis fuisse, multos etiam hodie vivere; multos contra nostris temporibus exortos esse, qui Philosophiam se exornaturos professi, summam suam rerum philosophicarum inscientiam prodiderunt. Equidem, si alterutrum deferendum sit, multo malim sine orationis nitore cognitionem rerum, quam sine rerum intelligentia volubilitatem linguæ; neque unquam ita amens sim, ut non aut Divini hominis Thomæ Aquinatis, aut Alberti Magni indisertam sapientiam, ineruditæ multorum loquacitati infinitis partibus anteponam. Sed si quis hæc utraque conjungere conetur, & iis ipsis, quæ sanctissimi illi & eruditissimi homines horride & inculte, temporum magis quam suo vitio tradiderunt, ornatum aliquem adhibere studeat, quis usque eo iniquus futurus est, ut ejus industriam contemnendam potius, quam commendandam putet? Alterum fortasse genus erit eorum, qui caussam nullam fuisse dicent, cur, post Joachimum Perionium, quis-

XIX.

M. Antonius Muretus S. D.
Alexio Paganuccio [1].

EGo vero ad eos versus, quos tu ad me amantissime & elegantissime scriptos miseras, statim respondi; neque satis mirari possum, quî factum sit, ut mei ad te perlati non sint. Sed eos quisquis intercepit, næ ille in re haud magni pretii utrique nostrum insignem injuriam fecit; mihi quod nulla culpa mea, agrestis tibi quidam & inhumanus videri potui, qui ab homine amicissimo tam officiose provocatus, nihil respondissem; tibi, quod caruisti ea voluptate, quam percepisses ex collatione tuorum cum meis. Etenim mihi crede, tum tu denique tibi placuisses, si legisses mea; ut propemodum gratiam habiturus fuerim illi, qui ea intervertit, nisi multo me mallem malum poetam, quam in conservando hominum tui similium amicitia parum diligentem videri. Nunc a te peto quæsoque, ut si mihi forte antehac nonnihil ob eam rem succensuisti, non minus te facilem ad deponendam, quam ad accipiendam offensionem præbeas; tibique persuadeas, tanti a me tuam, & Lucii fratris tui hominis singulari quadam humanitate præditi amicitiam fieri, quanti & vestra utriusque dignitas, & tua erga me merita postulant. Id etsi sperabam me a te non difficulter

1 Præposita est orationibus tribus Mureti editis a. 1564.

impetraturum, tamen quia ex Homero didiceram, offenſos animos tum verbis, tum muneribus mitigari, judicavi non alienum fore, ſi ad te munuſculum aliquod mitterem. Mitto igitur tres orationes meas [1], duas duorum regum nomine ad Pium IV. P. M. ſuperioribus annis habitas; tertiam haud ita pridem, cum ejuſdem optimi ac ſanctiſſimi Pontificis juſſu Ariſtotelis libros de Moribus ad Nicomachum inciperem publice interpretari. Eas tu poſtquam legeris, cum Vincentio Modio, & cum Jo. Baptiſta Pigna, non ut dignas quæ ab ipſis legantur, ſed ut a me, qui eorum utrumque obſervo, & ab utroque amor, profectas communicabis. Vale x. Kal. Aprilis. Anno MDLXIIII. ex Urbe.

X X.

M. Antonius Muretus *Hieronymo Ottobono Veneto* S. D. [2]

SEmper maximi feci Senecam, ſemperque de eo, ut de ſcriptore non tantum, quod omnes fatentur, ſapientiſſimo, ſed etiam, quod ſatui negant, diſertiſſimo judicavi. Itaque multum operæ in libris illius poſui, eoſque ſæpe cum cura pervolutavi; neque me quantum eis legendis profecerim, pœnitet. Te quoque, ut ſcis, prædicatione

1 I. habita fuerat nomine Franciſci II. Galliæ & Scotiæ Regis. II. ad eumdem Pontificem nomine regis Navarræ. III. cum ejuſdem Pontificis juſſu Ariſtotelis libros de Moribus publice interpretaturus eſſet.

2 Mittit ad eum Senecæ librum de Providentia.

ne mea primus impuli, ut eum cognoscere cuperes; in quo cum mihi paruisses, sensisti, eum tibi & ad orationis cultum ac copiam, & multo magis ad tranquillitatem animi, & ad despicienda quæcumque immerentibus acerba eveniunt, mirabiliter profuisse. Cum igitur explicare statuissem librum ipsius de Providentia, eumque a me diligenter emendatum seorsum a ceteris edi placuisset, ut commode in manibus haberi posset ab iis, qui me audire tanti putabunt, volui in ipso ejus quasi limine exstare testimonium amoris erga te mei, orti ex tuo erga optimas disciplinas admirabili studio, placidissimis moribus, integritate vitæ etiam optimis temporibus prædicanda. Nunc a te peto, mea quidem caussa, ut hoc munusculum libenter accipias: tua vero, ut institutam vivendi rationem constanter persequare; ne si secus evenerit, aut ego, qui nemini adulari soleo, mei dissimilis fuisse, aut tu a te ipso desciviße videaris. Vale. Romæ XV. Kal. Jun. MDLXXV.

XXI.

Al molto honorato M. Marcantonio Mureto [1].

MItte ad me tuum Euripidem. Levabo te labore describendi: etiam illud; magis ipse mihi satisfaciam, non quo verear, ne tuos oculos aliquid fugiat; perspicaces valde sunt, novi: sed tu,

1 Pauli Manutii Epistola est hac inscriptione. Nil hic de hujusmodi epistolis. Satis enim diximus, cum de Manutio ageremus.

tu, Murete, pro ingenii tui præstantia fortasse quædam contemneres, quæ nos habebimus in deliciis, & amabimus ut egregia. Mitte igitur, ut & ocio tuo consulas, & facias voluntati mæ satis; aut si vis ipse, quia tibi tuum ocium ac tua studia præ meo commodo parvi sint, omnino suscipere, dum omnia persequaris, ita prorsus ut litteram non omittas, me lubente facies: non enim dicam, quod pene dixi, habebo gratias, ne tam putide inter nos. Ex ædibus meis IX. Cal. Oct. 1556. [1]

Tuus Manutius.

XXII. *

Come fratello.

UT *intelligas me tamen non jacere*, voglio il vostro parere sopra due luoghi del primo volume delle orationi: il primo nella *Pro Comœdo* a c. 45. ove dice; *repromitti vi, si pateret*. Mi nasce opinione, se fosse meglio, *si pareret*, o *si paret*, come anche è da corregere poco di sopra. Il secondo luogo è a c. 128. *non restituebatur*; la negativa non mi piace. Nel libro dell' Othomano è una varietà, *vi restituebatur*: ma quella parola *vi* non fornisce di satisfarmi. Aspetto per il primo il vostro giudicio, & il rimanente delle correttioni

1 Ad hanc spectat inter Manutianas lib. 3. quarta, cujus autographum habemus „ Unam tragœdiam duobus ipsis diebus cum assidue scripserim, absolvere non potui &c. tuum Euripidem remitto, unaque meum quem cupio similem esse tui „. Dies adscripta VIII. *Kal Octobr.* 1556.

* *Al molto eccellente & honorato Marcantonio Mureto. In corte del Reverendissimo Cardinale. Ferrara.*

ni dalla carta 81. indietro, sebbene nell' altra lettera vi ho scritto da c. 26. indietro. Se vi bastasse l'animo di compormi una epistoletta Greca al vostro Reverendissimo sopra il Dionisio contra Tucidide, mi fareste, hor che son occupatissimo, gran piacere, con quella materia che vi piace. State sano. Di Venetia a' 3. di Febraro.

Il vostro Manutio.

XXIII. *

Come fratello.

DEl mio caso si saprà l'avvenimento o lunedì prossimo, o sabato. Gli amici mi danno speranza di salute: ma io temo fortemente del contrario. Benchè non voglio però, che questo caso mi affligga, come per avventura si stima. In ogni luogo si vive, e poca robba mi basta, avendo avvezza la mia famiglia alla frugalità. *Amo libertatem, & solitudinem specto, illud animi, hoc valetudinis causa*. Voi consiglio per qualche anno a seguir la Corte; al che v' invita l'età, la complessione, e sopra tutto la vostra virtù, che vi fa degno di ogni grado; nè voglio, che la mia fortuna turbi la vostra, anzi la felicità dello stato vostro sarà la medicina & il ristoro del mio. Veggo, che non avete avuto una mia lettera, dove vi dava avviso dell' aver ricevuto le correttioni del Terenzio, e

 degli

* *Al molto eccellente & honorato Marcantonio Mureto mio come fratello. Ferrara.*

degli scolii, e vi chiedeva, che voleste farmi una epistoletta Greca per dedicare al vostro Cardinale il Dionisio contra le Historie e Tucidide, il quale in otto dì si è stampato in quarto. Io son hora in pensieri diversi dal comporre. Se potete disporvi a farla di un 30. righe, mi sarà carissimo, e mandatela subito. Fra due dì si darà principio in un tempo al primo e al secondo volume delle orazioni. I Terentii vi si manderanno, e se ne darà quì & a chi vorrete, e quanti vorrete. Se io parto, lascierò a Domenico commissione, che ubbidisca a voi come a me stesso. Dio vi conservi. Di V.a agli 11. di Febr. 1558.

Il v.o Manutio.

Sto hora per mia sicurezza in S. Gio: Polo nelle stanze del nostro humanissimo fra Sisto [1]: ma presto per mutar luogo anderò da un amico in fino alla fine del giudizio.

XXIV. *

Come fratello.

Io crederò quel che in fin hora non ho creduto, che siano poco simili gli animi nostri, se vi affligete di questo mio accidente, il qual mette così poca alteratione nell' animo mio. E perchè debbo io dolermi, vedendomi già chiamato a Bologna & a Roma, e potendo aver in una solitudine non molto

1 Est hic Sixtus Medices Ord. Praedicatorum.

* *Al molto eccel. M. Marcantonio Mureto mio come fratello. Ferrara.*

molto di quà lontana un ocio tranquillissimo, quasi con niuna mia spesa per tutta la mia famiglia, dove forse mi ridurrò per beneficio della mia complessione, e per servigio de' miei studj, ne' quali, come credo che sappiate, l' avversa mia fortuna non mi ha lasciato dimostrare s' io vaglia poco o molto: nè però sento, che quelli instrumenti, co' quali si acquista il sapere, onde poi nasce la gloria, siano pure in me mancati o indeboliti. Ma niuna risolutione farò senza vostra saputa, nè *sine tuo quidem consilio*. Il soggetto della dedicatione sarà dieci versi in lode dell' historia; dieci della difficultà dello scriverla perfettamente, come si conosce dall' esempio di Tucidide, tanto stimato da tutta l' antichità, e tanto ripreso e con vive ragioni da Dionisio; dieci altri versi dell' osservanza mia verso S. S. Reverendissima, la quale havendo io già honorata con scritti Latini, cerco di honorarla al presente con i Greci: Se cento lingue fossero, e tutte io le sapessi, con tutte vorrei notificare e celebrare il nome suo, e la sua lodevolissima vita, nella quale egli mirò sempre alla virtù, & hora più che mai, godendo un ocio virtuosissimo nella compagnia di uomini dottissimi, tutti da lui con amplissimi premii mantenuti e nodriti, di che riceverà per mercede e frutto la immortalità in questo mondo, e nell' altro la salute eterna. Amen.

O quanto si può dire! o quanto saprete dir voi! e credo burlate, chiedendo da me concetti, *quasi*

fontes sitiant ; ovvero non vi conoscete ; ovvero la modestia vi piace. Ma fra noi *tollatur hæc* , e procedasi alla schietta, nè ricusiamo alcun servigio, quando n'è il bisogno, o male, o bene che si faccia. Il verso si correggerà; nè stamperà l'Academia cosa che sia al mondo di poca satisfattione: Perchè di queste poesie voglio io haverne la cura, quanto alla scielta. State sano, e rinfrescate alle volte a buon proposito la memoria del Cardinale intorno a' casi miei. Di V.ª a 25. di Febr. 1558.

Il v°. Manutio.

XXV. *

Come fratello.

PEr D. ch' ella è molto buona e molto bella, e tanto, che s'io non v'amassi come so, mi avrebbe pieno d'invidia. Ma l'esser vinto in tante parti da chi tanto amo, quell'allegrezza mi porge, che riceverei vedendomi superato da Aldo mio figliuolo. *Macte* , esercitatevi più spesso per non temer di quelli che davano temenza a' Trojani: poichè i Trojani quanto poco vagliano, non che voi, ma io ancora il veggo. *Illa tuarum litterarum pars mihi lacrimas excussit* ; e non credeva certo di amarvi tanto; che per quella mia sciagura, la quale mi priverà della patria, e di gran parte delle mie facultà, e per la morte di M. Antonio

* *Al molto eccellente ed honorato Messer Marcantonio Mureto mio come fratello. Ferrara.*

tonio mio fratello, e di 800. Δ. che per la dote di sua moglie mi bisogna hora ritrovare, non ho gittato lagrima, *ac ne gemitum quidem*: e vedendovi partir per Francia con pensiero di rimanervi, mi ho sentito sveglier dalle radici il cuore, e sonomi corse in un tratto copiosissime lagrime su la faccia. *Itaque ego ille fortis & infractus in me ipso, mollis in te sum*: e la cagione non può esser altra, salvo che io mi dubito di amar voi più che me stesso. E se voi giudicate il medesimo, in quanto obligo siate meco, credo che il conoscete. Parmi però di ricordarvi, con quello amore col quale sempre vi ho consigliato, che pensiate ben bene alla partita, e non lasciate quel che possedete per quello che sperate. E se pur Dio vi condurrà nella vostra patria, ricordatevi, che quelli che rimangono quì, non sono mai per amarvi meno di quelli che vi chiamarono, e forse molto più. L'eccellente Faloppio vi saluta di cuore, e mostra nella mia cura infinita amorevolezza. O che occasione sarebbe questa, a me certo gratissima, e credo a molti altri, che voi lo pregaste con una delle vostre elegìe ad impiegar tutta l'arte sua nella cura del mio male, con dire che la Rep. letteraria &c. ma non voglio imporvi tanti carichi: e non è anche in potestà vostra di far versi, se non ne havete voglia, la quale non vien sempre, quando noi vogliamo. Lo sbardellato ogni dì mi visita. Dice, che vi prega del suo Plauto, o almeno di certe corretioni tratte da te-

testo a penna, copiate nel margine del libro. Et io mi vi raccomando all'usato. Di Padova, a' 10. di Marzo 1559. Io scrissi a' dì passati del 58. perchè a Venetia l'anno comincia di Marzo.

Il Manutio vostro.

Fate creder al Pascalio, ch'io l'amo e lodo: il che farò, se egli farà verso voi il medesimo.

XXVI.

Magnifico & honorato come fratello.

HEbbi le due orationi, e mandai una al Parthenio, il quale venne due giorni dapoi, *ut tibi apud me gratias ageret*: la mia mi fu carissima, quanto potete pensare, e l'ho prestata a molti. Hieri venne il Molino, e mi disse, che havea ricevuto da voi non so se quattro o sei orationi; ma molto tardi, per colpa del suo scrittore. Hieri il Severo mi scrisse da Ferrara, e non mi parla della vostra oratione. Lodo molto, che visitiate quanto più spesso potete il Padre Ottavio [1]; perchè è vostro acerrimo difensor contra la invidia, e spesso di voi ragioniamo con lettere. Se l'eccellente Lambino sapesse quanta stima io so, e quanto spesso, e quanto honorata testimonianza io rendo della sua rarissima virtù, non ho dubbio che non mi amasse più assai per questa cagione, che per altro mio merito: al quale se sarò da voi raccomandato quanto desidero, che desidero sommamente, mi sarà ca-

1 Pantagathum.

carissimo, e pregovi a darmi avviso di qualche sua virtuosa fatica. Dio vi doni l' effetto di ogni vostro desiderio. Di Venetia l'ultimo di Maggio 1560.

Vostro come amorevolissimo fratello
Paolo Manutio.

[1] Vis aliquid ad eum de inscriptis mihi a te Lucretianis scholiis scribam?

[2] Volo, atque adeo te ut istud facias magnopere rogo. Postremo velim quoque eum meis verbis jubeas salvere, eique gratias agas. Si quid mihi temporis vacui dabitur, scribam ipse ad eum; totus sum in Lucretio concinnando; sed vereor, ne temporis brevitate interclusus scholia tibi relinquere non possim. Vale. Nullasdum litteras Venetias accepi, quæ vel mihi vel tibi inscriptæ essent. Si quæ venient, aut si quæ reddentur, mittam.

XXVII. *

Magnifico Signor come fratello.

Ringratio Dio, che mi ha liberato dal fastidio, nel quale mi lasciaste partendo, per dubio che la incommodità del viaggio non aggravasse la vostra infermità. Il Varchi fu sempre pieno di gentilezza e d' amore, lontano da ogni malignità, e da quel-

1 In extrema pagella epistolæ ejusdem sunt hæc Mureti manu.

2 Atque hæc alia manu, quod videtur responsum fuisse Manutii ipsius.

* *Al magnifico ed eccellente mio come honorato fratello M. Marcantonio Mureto. In corte dell' Illustr. e Reveri Cardinale di Ferrara.*

da quella simulatione, con la quale quello amico dalle scuse magre ha acquistato appresso alcuni nome di bontà e di semplice natura. Vorrei, che haveste visitato il Robortello mio nuovo amico, se però tra dissimili può essere amicitia; e non è già poco che non ci sia odio. Non ho ancor veduto M. Scipio dopo ricevuta la vostra lettera, al quale dirò quanto mi scrivete. M. Durando mi sarà a cuore, non meno per le sue qualità, che per essermi raccomandato da voi, il quale potete meco, e dovete poter quanto amico, che io habbia al mondo. Nel Titio ho ritrovato verissimo il testimonio vostro, che sia giovane e per la bontà, e per la virtù amabilissimo, e venendomi occasione di honorarlo, conoscerà quanto io amo e lui, e voi. Il Padre Ottavio [1], e l'Arcivescovo di Ragusi [2] vi risalutano. Non ho potuto veder Monsignor Agostini. Il Fasinardi è tutto vostro. Basti questo per risposta. Udite hora quel che forse non sapete. Il Faerno fa stampare le Filippiche con le sue correttioni: non so se vi aggiungerà annotazioni: ma conforto voi, se farete stampare le vostre in Parigi, come voi mi diceste, e come pare che il Faerno habbia temuto, e forse da qualche uno inteso, che vogliate ad ogni modo mettervi annotationi alla fine: che so quanto importa per l'ordinario, e quanto acquistarete nell'opinione degli uomini con la bellezza del vostro stile, e con que-

1 Pantagato. 2 Beccadello.

que' tratti d' ingegno, a' quali quanto pochi habbiano posto mano all' età nostra, senza che io il dica, il sapete; e di quanto haverete operato, siate contento avvisarmi. Nell' arrivar in Parigi, mi pare di vedere l' allegrezza vostra, conoscendovi tanto dissimile da quello che eravate, quando vi foste un' altra volta. Salutate Monsieur Tornebo; dal quale intenderete, se a qualche modo si potesse haver uno impronto di quel carattere greco, col quale Henrico Stefano stampò l' Anacreonte: di che ho preso speranza per le parole di esso Henrico, e perchè egli l' hebbe. Desidero ancora di sapere, se li Commentarj di Cesare furno mai stampati in Parigi con le correttioni di Monsieur Danesio, quelle ch' egli già molti anni passando per Venetia diede a Messer Antonio mio fratello, in tempo ch' io mi ritrovava in Urbino con Mr.Federico Badoero: erano molte e tutte belle. Ma non so per quale sciagura il libro mi fu rubato. Pregovi a far riverenza in nome mio al predetto Monsieur Danesio, hora Vescovo di Selva, affermando a S. Signoria, che io conservo memoria della nostra antica amicitia, e predico in ogni occasione le sue rarissime virtù, con le quali mi eccitò già a bel desiderio di gloria, benchè poi le forze non sono ite del pari con la volontà. Pregarete poi S. Signoria, che sia contenta darvi a copiare le medesime correttioni; ovvero se per avventura le havesse donate a qualche stampatore di Pari-

Parigi, per essere egli cortesissimo, intendete di che anno furno stampate, e mandatemi il libro per via sicura, o portatelo voi, dovendo presto ritornare in Italia. Ci è in Parigi Messer Bernardo Torresani mio cugino, che ha una bella libraria, & è giovane di gran valore ed amabile creanza. Salutatelo da parte mia, e valetevi di lui dove vi tornerà bene; che so per amor mio e qualità vostre sarà pronto a farvi ogni piacere. Il Vicomercato stampò già un suo comento sopra il secondo libro dell'Anima: intesi dapoi, che haveva fornito il comento sopra gli altri due libri. Di gratia, se gli ha stampati, fate che io il sappia, e così se ha scritto cosa alcuna sopra il Cielo. Perciocchè mi piace mirabilmente la maniera del suo commentario: e pare che la capacità dell'ingegno mio habbia convenienza grande co' suoi scritti, laddove malamente si accomoda agli scritti degli altri. Sarammi carissimo, che sia da voi salutato caramente a nome mio. Attendete a conservarvi, e scrivetemi a che tempo dobbiamo aspettare il vostro ritorno. Di Roma a' 9. di Agosto MDLXI.

Come fratello amorevolissimo
Paolo Manutio.

XXVIII.

XXVIII.

Magnifico M. Marcantonio come fratello.

PER l'altra vi scrissi a lungo. Hora non ho da dirvi altro, salvo chele Philippiche del Faerno sono vicine al fine. Ci aggiugne sue annotationi, per quanto mi ha detto: il che non sapeva, quando vi scrissi l'altra. Le dedica al Vittorio, quasi per ristorarlo dell'honore toltogli dalle vostre varie lettioni. Se voi stampate le vostre, loderei che voi ancora le dedicaste ad un letterato, come al Padre Ottavio, o a Monsignor Carnesecca. Più alto non monterei: perchè fatica più nobile si richiede al vostro Cardinale per l'altezza del grado, e pel valore infinito. Le cose mie vanno benissimo. Il Robortello è condotto a Padoa alla lettura dell'Etica, aggiuntovi il luogo del Fagiuolo, il quale ha dimandato licenza, e credesi che anderà al luogo di Venetia: altri dicono il Giraldi. So, che vi darà gran maraviglia la nuova del Robortello. *Mihi non videtur in gratiam satis bona fide rediisse*. Dio vi conservi, e riduca presto a Roma, con pubblica e privata contentezza, come spero e desidero. Di Roma a' 20. di Settembre 1561.

Il Manutio vostrissimo.

XXIX.

* *Al magnifico & eccellente mio come honorato fratello M. Marcantonio Mureto. Alla corte dell' Illustrissimo e Reverendissimo di Ferrara.*

XXIX.*

Magnifico M. Marcantonio come fratello.

RAre appariſcono voſtre lettere: il che mi fa dubitare, non che vi ſiate ſcordato di noi, ma che ſiate impedito da qualche indiſpoſizione. Onde vi prego a ſcrivere, e darmi avviſo dello ſtato voſtro. Già molti dì vi ſcriſſi, che il Faerno era morto *ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος*. Hora vi darò nuova di coſa che mi ha dato eſtremo dolore, e ſo, che voi ne ſentirete la medeſima paſſione. Habbiam perduto il noſtro caro & honorato Padre, frate Siſto [1], che fu, come ſapete, la bontà ed humanità del mondo. E' morto parimente con eſtremo mio cordoglio il mio Monſignor Vitelleſchi giovane di 19. anni, ingenioſo, e modeſto, e ricco, *ſi quid ad rem attinet*, di 6000. Δ. di entrata, in caſa del quale alloggiai queſta eſtate. Io & il noſtro Padre Ottavio mio vicino ſtiamo beniſſimo. Se Morellio ſtampa il commento di Ulpiano ſopra Demoſtene con l'autore, ricorretti, datemene avviſo, e così del Vicomercato, ſe ha fatto, o fa coſa nuova. La ſtampa è incaminata. Vi manderei la mia prefatione; ma è troppo lunga, e ſpero, che

* *Al magnifico & eccellente M. Marcantonio Mureto mio come fratello honoratiſſimo. In corte dell' Illuſtriſſimo e Reverendiſſimo Cardinal di Ferrara Legato di S. Santità* (*ricevuta a' 22. di Febraro 1562.***)

** Hoc Mureti manu.

1 Medices.

che verrete a vederla quì. Dio vi conservi. Di Roma a' 12. di Gen. 1562.

Vostro come fratello, Paolo Manutio.

Ancora non si stampano le annotationi del Faerno sopra le Philippice, credo che già le vostre siano fornite.

XXX.* 1

MI *Murete, ut vales*? Mill' anni, che non son corse lettere, hora libero totalmente dal male [2], rifatto dall' indispositione scrivo, & pago il debito. Ben mi veggo & conosco debitore di grosso: ma vi giuro, che se foste stato quì, & aveste saputo i travagli, mi havreste havuto per scusato. Et talvolta mi son trovato talmente travagliato, che desideravo, che voi foste stato quì, o ch' io mi fossi trovato in Roma, perchè nell' uno e nell' altro modo haverei havuto minor pensiero, havendo così vero & sincero amico [3] da conferire. Et tuttavia dico, che è forza,

* *Al Magnifico, & Eccellente mio honorato Padrone, & come Padre, il Signor Marc' Antonio Mureto. Roma.*

1 *Visum est epistolis Pauli, filii Aldi hanc epistolam subjungere Mureto scriptam. De ærumnis suis graviter dolet, & Romam desiderat. Annum præfert epistola 1574. sed more eum Veneto appellare puto, qui erat communi 1575. Cum ergo pater obiisset, & sibi domus totius onus incumbere videret, Romaque nuper advenisset, hac Mureto scribit.*

2 *Morbo ergo tentatus anno superiore, de quo nihil Zeno.*

3 *Quam esset amicus idem Aldus hoc anno publice testatus est, cum in epitome orthographiæ suæ pag. 241. commentarium quemdam suum posuit hoc titulo:* De epistolis commentarius Aldi Manutii Paulli F. Aldi N. Ad M. Antonium Muretum amicorum κορυφαῖον.

za, che o voi vi risolviate di vivere a Venetia, o io dico di essere risoluto di essere in Roma, per non perdere la dolce conversation vostra. E vi prometto, che non burlo; & chi prima opera, sia. O voi a me, o io a voi trovate luogo da poter vivere honoratamente, & mi vederete risoluto: dico da vero. Quì non vivo, poichè mi trovo travagliato; & con la compagnìa vostra e quì & altrove goderei. Quando fui costì, hebbi parecchi assalti di restarvi, con minor briga, di quella haveva mio padre, e provisione medesima, che la prima aveva. Vi prometto, che forse forse farei hora quel trattato. A me non sta attizzare di nuovo questa prattica: ma un Mr. Giulio Giacob. [1] nostro sarebbe buono. Desidero, che con esso lui ragioniate insieme una mezz' hora del fatto mio, & poniate in quella consideratione che vi parrà quanto scrivo; che può essere che io pensi bene; & può essere ancora, che accecato da' travagli non habbia buon pensiero. Sono in buone mani di amico, & di amico intendente. Vi raccomando questo pensiero mio; & haverò caro sapere qualche cosa: & quanto più scrivo, tanto più mi cresce la voglia. Ma basta fin quì.

E' con questa il principio delle vostre orationi [2], cioè tre fogli della carta in che tutte saranno. Ma ne ho fatti far 20. in carta mezzana: si seguirà, & pre-

1 *Julium Jacobonium esse puto, quem postea etiam appellat.*

2 *Prodiit a.1575.* apud Aldum *additis hymnis sacris, & aliis quibusdam poematiis.*

& presto haverete ogni cosa. O quanto m' increſce, che non abbiate avuto il vostro intento più presto: di che ne è stato cagione quanto ho detto.

Mando insieme cinque fogli de' Commentarj di Cesare [1], che insieme so stampare; e credo vi piaceranno. Faccio anche fare le figure di nuovo, per esser le vecchie troppo vergognose.

Ancora due fogli del Terentio [2], che credo vi doveranno piacere. Haverò caro aver, se ci havete altro sopra: che per le scholie sarà a tempo. Credo che tutto e di carta, e di correttione, e di stampa doverà piacervi.

Non so, se Mr. Fulvio, o il Statio [3] in certo libro

1 *Exstat Cæsar editus h. t.* C. Julii Cæsaris commentarii ab Aldo Manutio Paulli F. Aldi N. emendati, & scholiis illustrati ad Ill. atque Excell. D. Jacobum Boncompagnum S.R.E. Gen Gubern. Venetiis MDLXXV. apud Aldum. *Habemus in Biblioth. Mureti Cæsarem editum a. 1564. cum scholiis Bruti, ubi Muretus scripsit:* M. Antonii Mureti dono Aldi Manutii: *in eo multa ejusdem manu correcta sunt turpia menda, ut pag. 7.* fratrem statueret *pro* in fratrem, *ut correctum est pag. 4. Pag. 28.* milites consertos *pro* milites confertos, *pag. 57. Pag. 40.* ab altare impetus fieri posset *pro* a latere &c. *Quædam tamen a Mureto licet adnotata retenta sunt, ut pag. 13. Muretus pro* commeatu atque emolumento *substituit ex cod.* molimento: *pag. 14. pro* non magnum periculum miserabantur *ex cod. p.* magnum periculum esse rebantur: *p. 27. pro* adjici possit *ex eodem* adigi posset &c. *Alia Muretus adnotavit in edit. a. 1570. in qua Manutii, puto, manu* M. Antonio Mureto.

2 *Editum hunc quoque habemus:* P. Terentius Afer a M. Antonio Mureto emendatus. Ejusdem Mureti argumenta & scholia in singulas comœdias. Venetiis MDLXXV. apud Aldum.

3 *Fulvium Ursinum compellat. Liber extat hoc tit.* Imagines, & Elogia Virorum Illustrium, & Eruditorum ex antiquis lapidibus, & nomismatib. expressa cum annotationibus ex Bibliotheca Fulvii Ursini a. MDLXX. Romæ Ant. Lafrerii formis. *Ibi pag. 42. Terentii imago habetur ex cod. Vaticano. Eadem exstat in Terentio cum ceteris codicis imaginibus edito Urbini a. 1736. pag. XIII. In Musæo Capitolino tom. 1. num. 36. & 37. Terentii effigies aliæ duæ*

de Viris Ill. ſtampato dal Lafieri pongono una Imagine di Terentio cavata dal libro Vaticano. Haverei caro, che gli deſte un' occhiata; & mi ſcriveſte, ſe vi pare che faceſſi intagliarla con alcuna voſtra diceria, o no. Ne aſpetterò riſpoſta.

Al Giacobonio mi raccomando, col quale & con ogni amico ſarò parſo aſſai negligente per li miei travagli. Lo ſaluto & lo abbraccio: E voi ſtringo di tutto cuore.

D. V. S. agli 8. di Genn. 1574.

Figlio e Serv.
Aldo Man.

XXXI. *

Dionyſius Lambinus M. Antonio Mureto S. D.

JOannes Doluſius[1] tibi (ut ipſe ait) notiſſimus paucis ab hinc diebus mihi dixit, N.[2] Magnum Avanſonii [3] Gallici apud Pontificem Maximum Legati ſcribam litteras tuas ſibi recitaſſe, in quibus tu mihi nomi-

dua exhibentur, de quibus ibid. pag. 24. Alio titulo Urſini opus in Bibliotheca Card. Imp. recenſetur: Illuſtrium imagines ex antiquis marmoribus, nomiſmatibus, & gemmis expreſſæ cum commentario Joannis Fabri. Antuerpiæ ex officina Plantiniana 1606. *De eo libro Hankius de Romanarum rerum Scriptoribus part. 2. cap. 74. Achillis Statii opus inſcribitur*: Inluſtrium Virorum ut extant in Urbe expreſſi vultus. Romæ MDLXIX. Formis Antonii Lafreri. *Statii nomen legitur in epiſtola, quæ ſubjicitur*, Illuſtriſs. ac Reverendiſs. Dn. Dn. Antonio Perenotto S. R. E. Cardinali Granvelæ Archiepiſcopo Mechlinienſi Achilles Statius S. P. D. Qui virtutes &c. *Hic in exemplo meo Terentii Vaticanam effigiem non reperio, nec eam Aldus in Terentio repræſentavit.* * *In extrema epiſtolæ facie legitur* A Monſr Monſr Muret. Venize. 1 *Is eſt, cui Muretus adnotationes ſuas in Horatium dedicavit a. 1555.* 2 *Sic in autographo*: Nicolaum *lege*. 3 *Legatum hoc tempore fuiſſe conſtat*. V. Daniel.

nominatim salutem adscripsisses. Id ego te mirabar fecisse. Nam neque tu me unquam videras, neque ego te: tantum in sermone (ut fit) cum essem Lutetiæ anno superiore [1], Ronsardus, Auratus, Brino ὁ μακαρίτης, qui mihi commentarios tuos in Catullum paucis diebus antequam e vita excederet dono dederat, de te amanter & honorifice mecum erant locuti; ita ut illorum quasi testimonio in eam de te opinionem adductus essem, quæ de Viro omni humanitate perpolito & eruditissimo haberi & debet & potest. Accessit postea lectio tuorum commentariorum in Catullum, & quinti libri Aristotelis de Moribus abs te in latinum sermonem conversi, quæ orationem illorum de te, qui alioqui magnam apud me auctoritatem habebant, plane confirmavit & comprobavit. Sed ut ad id redeam quod cœperam scribere; miratus ego, quid tibi in mentem venisset, quamobrem tu me ignotum hominem, de quo nunquam fortasse audisti, cujus denique nulla scripta in hominum manus unquam venerant, salvere jussisses; N. Magnum, cui forte a cœna ambulans obvius factus eram, dextra prehendi, & cum salutassem, eaque quæ in occursu sunt usitata locutus essem: Sed quid sibi vult (inquam) Muretus noster (nostrum enim te libenter appello, qui cum amicis meis usu & consuetudine vitæ, mecum studiis & natione conjunctus es) quem mihi dixit Dolusius litteras ad te dedisse, in quibus sa-

 lutem

[1] 1556.

lutem mihi adſcripſerit? Nam neque ego illum, neque ille me novit. Tu mihi (inquam) amabo te, hanc dubitationem ac difficultatem expendi. Ille autem: At ego (inquit) facile expediam, atque adeo tollam. Rogaverat me Muretus per litteras, ut aliquid ad ſe de rebus Romanis ſcriberem, qui nam hîc Galli eſſent, quorum præcipue conſuetudine uterer, quibus ſtudiis, aut vero quibus ludis rerum feriarum cura ſolutus delectarer: ego ei reſcripſi, Gallos hic eſſe elegantiores Bellayum, Cardinalis Bellayi propinquum & familiarem, Doluſium, & Lambinum e comitatu Cardinalis Turnonii, alios præterea multos: cetera addidi, quæ ille ſuis litteris requirebat. Ex hoc mearum litterarum loco nata eſt illa tui nominis, & aliorum amica atque officioſa in litteris Mureti commemoratio ac ſalutatio. Hæc cum ille dixiſſet; primum gratias egi, quod me in iis, quos plurimi faceret, numeraſſet: deinde me excuſavi, quod eum moratus eſſem, hominemque dimiſi; atque ita ab eo digreſſus ſum. Cum primum autem vacuus fui; functurum me hominis humani officio exiſtimavi, ſi non ſolum tantumdem ſalutis, quantum tu mihi adſcripſeras, tibi reponendum per Magni litteras curaſſem, verum etiam egomet litteris meis tibi meam erga te benevolentiam declaraſſem, beneficiique iſtius gratiam mea ipſius manu, meiſque litteris retuliſſem, ac liberaliori veluti menſura cumulaſſem. Atque hæc mihi gravis & juſta cauſa viſa eſt, quamobrem ego ad te ſcri-

ſcriberem, ne tibi forte magis mirum videatur, cur ego ſcripſerim, quam mihi fuit, cur tu me ſalvere tuis ad Magnum litteris juſſeris. Verum quemadmodum cum aliqua de cauſa congreſſum alicujus expetivimus, poſteaquam ea res, quamobrem eum convenire voluimus, acta a nobis & tranſacta eſt, ſolemus nonnunquam vel in alium ſermonem fortuito incidere, vel noſtra voluntate venire, qui nihil habeat cum illo commune: ſic cum ego initio has ad te litteras propter eam quam ſcripſi cauſam dediſſem; venit mihi nunc primum in mentem eadem opera, de eodem atramento, in eadem charta alienum adſcribere a ſuperiore illud quidem oratione, ſed non omnino a noſtris litteris alienum. Scis, homines longe facilius ea reprehendere quæ non probent, quam quæ admirentur laudare. Nuper in ſermone cum eſſem cum Gulielmo Sirleto viro doctiſſimo (ne forte putes, me quæ mihi in mentem venerint aliis attribuere), de tuis commentariis in Catullum ſermo natus eſt: eos enim ego magnopere probaram, tum quod ita ſentirem, tum ut ejus ſententiam elicerem. Multa ille quidem de te honorifice dixit, ingeniumque tuum vehementer laudavit; locum unum dumtaxat memoriter protulit, in quo explicando diceret, te tui diſſimilem, parumque diligentem fuiſſe. Locus eſt in carmine illo, quod ſcripſit Catullus in Nuptias Juliæ & Manlii,, *Floridis velut enitens myrtus Aſia ramu-*

ramulis[1] „ ad quem ſic notas[2] : *Quod videlicet in Aſia propter regionis calorem arbor hæc feliciſſime proveniat;neque eſt quod quenquam moveat ſyllabæ modus. Sic Hom. ιλ. β. Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι* &c. *& Virg.*[3] *Quæque Aſia circum Dulcibus in pratis &c.* Dicebat igitur Sirletus, illud Ἀσίῳ nomen eſſe *prati* proprium a quodam *Aſio* Lydiæ rege: ita *myrtum Aſiam* dici a Catullo, non quæ in Aſia, ſed quæ in prato illo Aſio, virgultorum & florum variorum pleniſſimo atque amœniſſimo, nata ſit. Atque ut ego quoque dicam quod ſentio, M. Murete, nunquam ego putavi neque apud Hom. neque apud Virg. illud *Aſia*, regionis, quam mundi partem tertiam faciunt, nomen eſſe. Itaque cum Sirletum audiſſem, nihil aliud ad tui defenſionem attuli, quam tibi

per

1 *V.21.pag.52.* 2 *pag.67.*

3 *Verba ipſa Mureti ſunt* : Sic Maro :

. . . . & quæ Aſia circum

Dulcibus in pratis rimantur Stagna Cayſtri.

Et alibi . . . . . *Sonat omnis & Aſia longe.*

*S*ic cum Arabes, & Italos prima correpta enunciemus, Arabiam, & Italiam prima producta dicimus. *Quibus Muretus in altera editione a. 1558. hæc ſubjunxit pag.75.* : Biennio fere, poſtquam commentarius editus eſt, ſcripſit ad me Roma Dionyſius Lambinus, homo mihi, & propter doctrinæ præſtantiam, & propter ſuaviſſimos mores ealmie carus, eſſe illic quoſdam homines eruditos, qui cum cæteroqui perhonorifice de me ſentirent, hoc loco diligentiam meam requirerent, qui ab Aſia regione, non ab Aſia palude *Aſiam Myrtum* dici putaſſem, neque ſaltem ea vidiſſem, quæ hac de re pervulgati Homerici ac Virgiliani Interpretes tradidiſſent. Ego autem, quod de me bene ſentiant, gratiam habeo: quod me, hoc quidem loco, reprehendant, facere injuſte puto. Nam illam ipſam paludem in Aſia eſſe conſtat; & pratum illud Aſium, ut nonnulli a nomine ἄσις, alii ab heroe quodam Aſia, ita ſunt, qui a terra Aſia nominatum opinentur: idque & Euſtathius teſtatur, & is cujus ſunt ſcholia in Homerum. Eſt autem mihi quoque, niſi fallor, liberum in ſententiarum varietate id ſequi, quod maxime probabile videatur.

per imprudentiam adnotationem illam excidisse; neque verisimile esse, tibi ea, quæ ab Homeri interprete, & Eustathio dicuntur, ignota aut inaudita esse, qui aperte nomen illud aliter quam tu explicant. Hesychius autem Ἄσιον λειμῶνα vult esse ἄσιν καὶ ἰλὺν ἔχοντα, quam interpretationem notat quoque Homeri interpres. Sed sive tu recte, sive secus, illa scripseris, velim mihi credas; reprehensionis hujus non me auctorem esse, sed Sirletum, cui tamen assentitur vir doctus Faernus. Hæc autem quæ subjiciam mea sunt illa quidem, sed tamen ea lege ponam, ut existimes tui admonendi non reprehendendi causa esse a me excogitata. Epigramma est Catulli ad Lesbiam, in quo quid intersit inter amare & bene velle doces. Sed antequam tua verba ponam, subjiciendi sunt oculis Catulli versus, ad quos pertinet tota tua disputatio.

Nunc te cognovi, quare etsi impensius uror,
Multo mi tamen es vilior & levior.
Qui potis est? inquis, quod amantem injuria talis
Cogit amare magis, sed bene velle minus?

Primum igitur hoc proponis; *amandi* verbum latius patere, quam *bene volendi*. *Neque enim* (inquis) *si quis amat, continuo illud sequitur, ut etiam bene velit, cum tamen bene velle nisi quis amet non queat. Ita sæpe propter corporis voluptatem libidinosus atque intemperans aliquis mulierem amare potest, cui tamen*

men & animo bene velle non curet [1]. Tua illa ſunt, quæ mihi valde probantur. Sequitur mox: *Jam vero beſtias & res inanimas ut cibum & vinum amare dicimur, ut ait Ariſtoteles; quibus tamen nemo ſanus bene velle nos dixerit*. Videntur mihi hæc quoque veriſſime dici: tametſi Ariſtoteles illo loco, de differentia inter bene velle & amare nondum loquitur (ut ſcis) ſed vult oſtendere, φιλίαν non poſſe dici ἐν τῇ τῶν ἀψύχων φιλήσει. Rationes duas affert: prior eſt hæc; In amicitia debet eſſe mutua (ut ita dicam) amatio: at cum in rerum inanimarum amatione, neque mutuò reſponderi, neque par pari referri poſſit, ἡ τῶν ἀψύχων φίλησις φιλία dici non poteſt. Altera ratio eſt: neque quiſquam eis bene vult; ridendus ſit enim, ſi quis dicat ſe vino bene velle. Ex his verbis colligis & recte, latius patere verbum amare, quam bene velle, quia ſit ibi φίλησις, ubi non ſit ἀγαθοῦ βούλησις. Ariſtoteles autem concludit, φίλησιν non eſſe φιλίαν, quia amare poſſit & qui non redametur, & qui alteri non bene velit; ut ſi quis amet vinum, aut currum. Sed videamus, quemadmodum pertineant illa ad Catulli ſententiam: non enim Catullus ita Leſbiam amat, ut vinum aut rem aliquam inanimam, aut

1 *Poſtrema Mureti verba ita ſe habent pag.* 155. Ita ſæpe propter eam, quæ ex corporum commixtione efficitur, voluptatem, intemperans aliquis meretricem amare poteſt: cui tamen, bene an male ſit, non laboret. *Atque ibidem ſequitur*: Et vero cum beſtias, tum etiam res inanimas, ut cibum potumque, ut ſigna tabulaſque egregii operis amare (ait Ariſtoteles) dicimur, quibus tamen nemo ſanus bene velle nos dixerit. *Sententiam ergo potius, quam verba ſpectavit Lambinus, cum hæc afferret.*

aut scortum denique, sed ut pater filios; quæ amatio non admodum late patet, sed tam restricta atque in angustum contracta est, adeo ut amicitia dici possit. Dicis[1]: At postea quam se blanditiis ejus in fraudem inductum esse cognovit, amat nihilominus, aliquanto etiam magis, sed tamen deposuit ex animo paternam illam benevolentiam, quam in eam habebat. Sic aliquanto vehementius amat, quam solebat, & cum ejusmodi amatione benevolentia ita copulata est, ut ab ea divelli non possit. Quomodo possunt hæc cohærere, magis amare, & minus bene velle? Mihi certe (pace tua dixerim) ad epigramma Catulli hæc disputatio non satis lucis videtur afferre, neque in ea sola difficultatis hujus explicandæ rationem positam esse arbitror. Ego autem, ne me aliorum inventa improbare, ipsum nihil invenire aut ex me promere posse dicas; inculcabo id, quod initio dixi, me non studio contradicendi aut reprehendendi, sed tui admonendi gratia quicquid horum scripserim attulisse. Qui admonet autem, non hoc semper de se profitetur, aut sibi arrogat, se eo quem admoneat esse ad aliquid agendum aptiorem, sed hoc tantum significat, id quod ille ageret, hoc, quam illo modo, commodius ac venustius agi potuisse: ita si ego vel officio vel benevolentia adductus admonendum te esse putavi, mihi videri ista minus con-

1 *Neque hæc ipsa Mureti verba sunt, sed paullò dissimilia. Cæterum in altera editione nihil mutavit Muretus; ut hæc σοφιστικῶς dicta arbitratus esse videatur. Vide pag.127.*

considerate, minusque accomodate esse scripta; non continuo hoc mihi onus imposui, ut aliquid melius afferrem. Nam neque ita otio abundo, ut mihi liceat quod tibi licet, auctorum scripta & accurate legere & docte atque acute explicare; neque unquam ita meis viribus confisus sum, cum annos circiter XXXVI. natus sim, bonamque ætatis partem in litteris consumpserim, ut ausus sim quicquam a me scriptum hominum judicio committere. Verumtamen, quando multum interest, utrum id scribamus, quod in multorum manus perventurum sit, an quod unus dumtaxat sit lecturus; non me pigebit aperire, quæ sit meo judicio horum Catulli versuum sententia. Dicit igitur Catullus (in quo nihil abs te discedo) sibi Lesbiam, priusquam eam fallacem, mendacem, & perfidam esse comperisset, caram fuisse, non solum ut amicam amanti, sed ut filiam parenti. Posteaquam autem ejus fallacias, blanditias, & artes ad fallendum comparatas cognoverit, desiisse se illam ita, ut antea solebat, amare: sic eam porrò amare, ut amatur amica, ea quæ a forma & ætatis maturitate commendata, multis autem ab amico beneficiis cumulata, ingratam & crudelem se in eum præbeat, aliumque ei præferat; quibus fiat, ut amans miserrime amore crucietur, neque ei bene velit tamen. Quamvis enim propter ejus formam, cetera & corporis & naturæ bona, incredibili ejus amore flagret & pene contabescat; propter vitiosos mores tamen,

tamen, ingeniumque ingratum, atque inhumanum, eam odit pessime: estque id, quod significat Catullus in duobus postremis versibus „ *quod amantem injuria talis &c.* „ amantem (inquit) injuria talis cogat *magis amare, sed bene velle minus*. Itaque mihi vedetur tota difficultas in verbo amare esse posita, quod & honeste & libidinose amare significat: quarum duarum rerum duo videntur esse apud Græcos propria nomina, φιλεῖν, & ἐρᾶν: quamvis sciam, φιλεῖν nonnumquam pro ἐρᾶν accipi: sed certe ἐρᾶν proprie valet in amore libidinoso. Perinde igitur est, ac si dicat Catullus; Ego te tamdiu, quamdiu me abs te vere & ex animo amari putavi, vere quoque & honeste amavi, i. καλῶς ἐφίλησα, & dum te ita amavi, tantisper tibi bene volui; quisquis enim hoc modo amat, necessario & bene vult: tuis autem moribus perspectis & cognitis, amorem illum pristinum abjeci, teque multo minoris quam solebam facere cœpi, sed amore tamen vehementius uror, i. μᾶλλον ἐρῶ· καὶ ἔρατε φλέγομαι πλέον καὶ καίομαι. Quod usque adeo novum aut mirum non est, ut quotidie videamus, inter amantem & eam quæ amatur tantam oriri discordiam, ut alter alteri manus afferat, alterque alterius vitam infestus persequatur; cum nihilominus amore ardeat ac pereat. Ac tum serio miserabilis est amantis conditio, cum pugnat cum odio ac dolore tabificus ille amoris ardor. Sunt & alia quædam, quæ si aliquando congrediamur coram, inter

inter nos communicabimus. Unum hoc non differam in aliud tempus, de quo te mecum minime pugnaturum arbitror. Versiculum illum [1] „ *Scitis & in quo me corruerit genere* „ mendosum esse puto; neque plane verbum illud *corruerit* accipi pro *prostraverit*. Reperi olim in quodam vetusto codice ita scriptum „ *& in quo mexorruerit genere* „ : ex qua lectione, quæ tamen litura non vacabat, conjecturam feci, legendum esse „ *& in quo me exercuerit genere* „ : cui conjecturæ omnes elegantes homines facile assensuros esse confido [2]. Distichum illum flagitiosum & nefarium „ *Multus homo es naso* „

1 *Est in Elegia ad Manlium*. Quod mihi fortuna &c. *versus* 52.

Nam mihi quam dederit duplex Amathusia curam,
Scitis & in quo me corruerit genere.

Muretus pag. 110. *ad verbum* corruerit *hac adnotaverat*; Prostraverit: adnotandus autem est usus hic verbi corruo non admodum frequens.

2 *In altera editione addidit Muretus post superiora verba pag.* 122.: Eo tamen ad eumdem modum usus est alicubi Lucretius. Lambinus meus, cujus ego doctrinam, & judicium plurimi facio, hunc versum ita legit „ Scitis & in quo me exercuerit genere „ : aitque, se vidisse veterem librum, in quo esset *exhorruerit*; unde ipse eam, quam dixi, conjecturam facit; in meo quidem, qui scriptus est centum & eo amplius ab hinc annos, omnibus literis aperte legitur *corruerit*. *Hunc codicem nos unum ex Mureti libris, qui fratris filii testamento ad nos redierint, habemus: continet vero Propertium, Tibullum, Catullum hoc ipso ordine; in fine hac nota adscripta est eadem manu*: Catulli Veronensis liber feliciter explicit. 5. Augusti 1460. *& in fine Propertii*; Propertii Aurelii Nauté ad Cynthiam Monobyblos explicit feliciter per me Joannem Carpensem die 16. Februarii a. 1460. *Habemus & codicem alium trecentis annis & amplius fortasse antiquiorem, ex quo eadem lectio; in editis vero eadem in Catullo Parmæ edito a.* 1473. *Ceterum Cl. Vulpius cum in prima, tum in altera editione Catulli legit* torruerit. *Jo. Franciscus Corradinus de Allio*: Lego quoque contra fere omnes libros excusos, ut fidem facit omnis vet. Scrip. nullo libro scripto excepto, Achille & Mureto teste „ corruerit „ ; quod nescio, quo fato docti mutarunt in „ torruerit „ spurium, quod solito Vulpius secutus est immerito, cum „ corruerit „ sit elegantius, & venustius &c.

so,, ex illo versiculo ad Gellium intelligi posse puto. Sed & tu ingenue scripsisti, abs te non intelligi, & ego portentosas hujusmodi libidines non modo commemorari & proferri, sed ne cogitari quidem oportere censeo. Video, te in Terentium quoque aliquid scripsisse: sed vellem locum illum, qui jamdudum in *Heautontimorumeno* corrupte legitur, falicius emendasses,, *Nisi eos qui opere rustico faciundo facile sumptum exercerent suum*,,; ad quem nihil adnotasti; tantùm in locum vocis *sumptum*, *victum* substibuisti [1]. Ego & ex Nonio Marcello, & ex

1 *Hac sunt Mureti verba pag.55. edit. Ald. a.1575.* Sunt qui putent, hoc loco legendum,, sumptum exsarcirent suum. Sed in libro Petri Bembi, non tantum, ut in aliis,, exercerent,, legitur, verum etiam adscripta est ad latus expiicatio quædam hujus vocis, quæ scripturæ illius integritatem confirmet; multum autem ejus libri valere debet auctoritas; est enim ita antiquus, ut Angelus Politianus, qui multos veteres libros viderat, testatus sit, omnium cujusque generis librorum, quos ipse umquam vidisset, eum sibi antiquissimum videri. *Hunc quem hoc loco nominat laudatque Terentii codicem vidi oculis ego, & tractavi sapius, notasque, qua in pura priore charta leguntur: sunt autem ha:* O fœlix nimium prior ætas. Ego Angelus Politianus homo vetustatis minime incuriosus nullum æque me vidisse ad hanc diem codicem antiquum fateor; *hac inferiùs, superiùs vero*: Terenrio di lettere majuscole con scholii in lettera Longobarda, fu del Bembo, in pergamena, in 4. Fol. Urs. Est mei Bernardi Bembi, qui post ejus obitum maneat in suos. Antiquiss. antiquitatis reliquiæ. *Quod lectionem pertinet,* victum exercerent suum *habet ille codex in lucem aliquando productus Urbini 1736. Aliis tamen placuit retinere vulgatam lectionem* sumtum exercerent suum, *ut viro eruditissimo, qui eam Roma 1738. vulgavit, novo quodam prologo, sive edicto de fabula agenda ornatam. Bentlejus, ubi quid sit* exercere suum sumptum, *neminem explicasse animadvertit, ne Gronovium quidem ipsum, quamvis id conatus fuerit Observ. Eccl. cap.1.*, *subdit*: Reponendum hic,, exsercirent,, ut primus, opinor, vidit Janus Palmerius acutissimo vir ingenio. Atque esto, ut s. Ambrosius ter quaterque ea phrasi usus sit,, sumtum suum exercere,, nempe ante ejus ætatem jam hunc Terentii locum interpolaverant Magistri, ne verbo obsoleto discipulos male loqui docerent.

ex bonis codd. lego ,, *Nisi eos qui opere rustico faciundo facile sumptum exarcirent suum* ,, Est autem *exarcire* verbum ex *sarcio* , & propositione (ut vocant) *ex* compositum ; neque quemquam vel de ipsius loci integritate dubitaturum , vel quid sit ,, *sumptum exarcire opere faciundo* ,, ignoraturum arbitror . Alius est locus in *Andria* turpiter & pene dicam flagitiose a viris doctis , iis qui certo in loco commorantur , neque sedes & domicilia quotidie mutant , neglectus . Est igitur locus in prima scena actus primi ,, *Eho : quid Pamphilus ? quid ? symbolum dedit , cœnavit &c.* ,, mendose legitur ea vox *symbolum* , corrigendumque *symbolam* [1]. Sic in *Sticho* Plautus ,, *Eadem nocte symbolam dabo , & jubebo ad Sangarium cœnam coqui* ,, Sic interpres . Theocr. ad *Θαλύσια* . *ἐπὶ δὲ τῶν βραδυνόντων τῶν παροιμία ὅστις ἐπὶ δεῖπνον κληθεὶς ὀψὲ ἔρχεται, ἢ χωλός ἐστιν ἢ οὐ δίδωσι συμβολάς* , & Interpres Hom. *Ὀδυσ. α.* & *λ.* *ἔρανος λέγεται τὶ ἐκ συμβολῆς γινόμενον δεῖπνον* . Athenæus quoque lib. I. idem declarat . Quamobrem nemo

cerent . *Turnebum* , credo , *spectavit* , *qui Adv. lib.* 3. *cap* 5. *ita* exsercirent *se ait legere* , *ut* exercerent *non damnet* , *& testem producit Ambrosium lib.* 2. *de Offic.* Sed direptione alicujus , & amissione patrimonii in eam recidere injuriam , ut sumtum exercere non queat . *Guyetus legit* exercirent . *Quin Muretus ipse var. lect. lib.* 7. *cap.* 13. Assentior etiam viro eruditissimo Dionysio Lambino , qui ignoratione antiqui verbi locum hunc ex eodem libro depravatum judicat . . . Idemque ita legit versus illos ex Heautontimorumeno ,, Ancillas , servos : nisi eos , qui , opere rustico faciundo , facilem victum exsarcirent suum ,, .

1 *Convenire nunc inter doctos videtur* , symbolam *legi debere* , *postquam id ex mss. codd. asseruerunt Georgius Fabricius* , *Faernus* , *Daciera &c. denique ita legendum probavit Henr. Stephanus libell. de abusu ling. Græc. etsi Bentlejus unum aut alterum ex libris suis id dicat habere* .

nemo jam futurus est qui dubitet, quin locus ille sit ita corrigendus. Mihi quidem vir acerrimi judicii ingeniique politissimi Adrianus Turnebus, cum anno superiore Lutetiæ essem, dixit, se ita legendum esse dudum censuisse. Sed ne volumen, non epistolam, ad te misisse videar, finem scribendi faciam, si hoc tantum addidero, me decem libros Aristotelis de Moribus, qui sunt (ut queruntur omnes docti) a Perionio contaminati, jamdudum in Latinum sermonem convertisse, eosque ipsos Adriano Turnebo disceptatore & judice cum Aristotele Græco contulisse. Nunc cogito, si modo id a meo Cardinale impetrare potero, Venetias proficisci, ut si tibi & Manutio digni videbuntur, qui perveniant in manus hominum, vestro judicio totam rem permittam. Institui etiam commentarios plenos & copiosos in totum Horatium: mallem, ut essent docti, doctisque omnibus probati. Sed nondum hoc opus absolvi. Urgeo tamen quantum possum, in eoque perficiendo, ejus temporis, quod mihi vacuum datur, partem maximam consumo; reliquum severiora studia sibi vendicant. Sed totius diei meliores horas in deducendo & reducendo Cardinali, atque in equitando perdimus. Vale. Jo: Dolusius jubet te salvere. Velim mihi tuis litteris, si modo te scribere ad me non pigebit, rationem afferas, quamobrem existimes [3], *tergeminis*

3 *Ita enim scripserat Muretus in edit. a.* 1554. Tergeminos autem honores accipio Quæsturam, Tribunatum plebis, Ædilitatem majorem, Præturam, Con-

honoribus, ſex honores ſignificari; cum tergemini Horatii tres fuerint, & totidem Curiatii, niſi forte tregeminos dici oportere putas, & inter has duas voces aliquid intereſſe exiſtimas; quod non videtur.

XXXII. *

Lambinus Mureto S. D.

TUis brevibus litteris æque breves repono. Heri Allianum [1] a me diſcedentem oravi, ut ſuorum librorum lectionem in aliud tempus differri pateretur, meiſque occupationibus & neceſſariis temporibus locum daret. Reſpondit ille mihi perbenigne, & perliberaliter, neque ulla ex parte ſignificavit, ſe preces meas iniquo animo tuliſſe. Sic optimo hoc mehercule viro me exolvi: neque ſane id aſtute feci. Putabam enim ſerio, librarium mihi hodie, aut certe cras operam daturum. Audi inſidias. Exemplar meum quod initio remiſerat, non alio conſilio repopoſcit, quam ut me pro ſua libi-

Conſulatum, Cenſuram; *quæ verba in altera editione* 1561. *non apparent; credo, quod ſingularem eſſe eam explicationem viderat. Nam vetus Interpres aliud omnino*; finitus numerus pro infinito ideſt multis: aut etiam tergeminis, ideſt tribus honoribus primis, Quæſtura, Prætura, Conſulatu: *Et hanc poſteriorem explanationem refutat Cruquius; priorem admittit. Turnebus lib.* 3. *Adv. cap.* 20. *& lib.* 18. *cap.* 12. maximos atque ampliſſimos *honores intelligit*, *quod* geminus, & tergeminus, & ſeptemgeminus *pro magnis ſæpe a veteribus ſumantur, atque idem placet Lævino Torrentio: alii alia. Explicationem vero Mureti, ſuppreſſo ejus nomine, multis impugnavit poſtea Lambinus in comment. Horat. ad h. l.*

* *Al molto eccellente, & honorato Signor mio Signor Marcantonio Mureto, in caſa della Fortuna contrada di s. Pietro dietro la Chieſa. In Padoa.*

1 *Alliani meminit Muretus lib.* 1. *ep.* 7.

libidine vana ſpe produceret ac ludificaret. Veritus eſt fortaſſe, ne ſi me libera bilis, & juſtus animi dolor perculiſſent, ad alium librarium æquiorem confugerem; cum & libros omnes impreſſos domi haberem, & annotationum exemplar mea manu deſcriptum. Id igitur veritus, exemplar annotationum a me abſtulit. Ego hodie eum conveni; rogavi, quando eſſet annotationum impreſſionem orſurus: reſpondit ille; brevi tempore: quando? inquam; poſt quatriduum, inquit: recte, inquam, ſi modo non falles; non fallam, inquit, niſi me fallet dies & operæ, quæ ponuntur in aliorum librorum impreſſione. Ita diſceſſi ab eo ἀχνύμενος κῆρ. Quod ſi putaſſem, mihi rem futuram cum tali nebulone, & plane improbiſſimo, libros potius conſcidiſſem & concerpſiſſem, quam ei traderem. Obſecro te, mi Murete; fac, te meus juſtiſſimus dolor exacuat ad me hac moleſtia liberandum: invitus tibi meum dolorem impertio; ſed tam gravis eſt, ut totum ferre non poſſim, niſi me opprimi malim. Sine igitur me tibi ejus partem aliquam imponere. Neque tamen tibi a me onus hoc doloris imponi puta, ut tantum doleas, ſed ut me leves, mihique conſulas. Non tam me hæc mora conturbat, quam contemptiſſimi hominis injuria cruciat. Itane auſus eſt me ſuis legibus & conditionibus iniquiſſimis devincire & conſtringere! Itane rationem excogitavit, qua me ſuo arbitrio ut captivum quovis impelleret ac traheret!

 Deeſt

Deeſt mihi oratio: ita perturbatus ſum animo: Accedit quò magis doleam, quod Cardinalis intra quindecim dies Venetiis exiturus, eſt non in Galliam, ſed in villam neſcio quam [1] cujuſdam Patritii Veneti, ut ibi aliquot vel dies vel menſes ruſticetur. Tu, mi Murete, ſi quid vides, aut ſi quid potes, leva me quam primum hac cura. Scribito ad fratres Vincentii, aut ejus liberos, ut hunc operarium mihi æquiorem reddant, mihique operam dare cogant. Vale. Venetiis Idibus Martiis.

XXXIII.

Lambinus Mureto S. D.

Litteræ tuæ poſtridie Non. April. datæ fuerunt mihi ſub noctem e piſtrino meo reverſo, cum quatuor horas molam verſaſſem; ita defatigato denique, ut non ſolum ad ſcribendum, ſed etiam ad legendum, atque adeo ad cogitandum ineptus eſſem. Itaque nihil heri ad te ſcripſi, præterea temporis anguſtiis, etiamſi maxime vellem, fuiſſem interclusus. Litteras tuas Cardinalis ipſe primum legit ſolus, deinde mihi legendas dedit: pergratas ei fuiſſe ſcito; dixit illa ſolemnia: te ſibi eſſe cariſſimum, ſibique magnam abs te injuriam factum iri, ſi ſe fallas. Ego pro te reſpondi quæ noſti; nempe te, etſi tua ſponte recta & honeſta conſilia ſequaris, & pietatem colas, hoc mul-

to

1 *Cornelianum puto, unde Mureto ſcribit in collect. Bruti pag. 381. & 399. &c.*

to acrius & ſtudioſius eam ob cauſam facturum, quod facile intelligas, te aliter ipſius erga te benevolentiam retinere non poſſe. Reſpondit ille, ſi ſe fallas, & ſi ſua ſpes in te fallatur, ſe nunquam cuiquam fidem habiturum. Incidit ſermo poſtea de Card. Ferrar. dixiſſe illum, ſibi nihil unquam fuiſſe longius, quam ut te domi ſuæ videat, tuaque virtute, & tuo ingenio perfruatur. Reſpondi ego, idem tibi uſuvenire, daturumque omnem operam (ſi modo id conſequi poſſis), ut de hac annua mora aliquid detrahatur. Reſpondit ille, te quo citius ad Card. Ferrar. ieris, eo melius tuis rationibus conſulturum. Et tamen ſi tempus præſtitutum expectes neceſſitate coactus, nihilo eum deterius in te animatum futurum. Atque hæc ultro citroque loquebamur, cum alius nemo præter nos duos intereſſet. Redeo ad tuas litteras. Obſecro te, jocone an ſerio ſcribis, te cupere tuas litteras a me Cardinali recitari ea lege, ut ſi quid eſt minus politum diſſimulem? Primum quid fieri poteſt tuis litteris politius? Deinde quid eſt mihi te uno carius? Egone igitur aut quod ſit elegantiſſime & politiſſime ſcriptum improbem? aut de eo quod abs te perfectum ſit inimice & malevole exiſtimem? Ego vero, quovis me malo dignum deputem, ſi hoc unquam in animum inducam: abeſt hic nigræ loliginis ſuccus a meis moribus. Et putabam tibi meos mores ita perſpectos eſſe & cognitos, ut nihil tale de me ſuſpicari poſſes. Quod te per ge-

nium tuum, per amicitiam nostram oro atque obsecro, ut ne unquam talia me postules: ipsum enim postulati genus videtur cum aliqua mea vituperatione & injuria esse conjunctum. Venio ad Nicol. multum mihi .... adventus profuit, maturant enim operarii quam maxime possunt, immo vero properant: perveniunt jam ad dimidium octavi; perendie nonus erit impressus: cras propter diei religionem [1] unica folii pars exarabitur; duobus diebus post Pascham omni hac cura solutus ero: unus dies in decimo, alter in epistolis & versibus ponetur. Postridie Paschæ, nisi quid interveniet, quod meum consilium interp...... & impediat, ad te ire cogito. Utrum die an nocte navigaturus sim, nondum constitui. De describendis carminibus illis, ego videbo, quid effici possit; nam illa quidem, eo ipso die quo discessisti, Legato reddidi: petam ab uno e scriptoribus illius, ut mihi describat; aut ipse describam, si per has occupationes licebit. De nomine Legati nihil dum explorati habeo. Muratus, qui mihi receperat se exquisiturum, nihil præstavit. Cras tibi morem geram. Villarius noster Petrus suo nomine appellatur [2]. VII. Id. April.

XXXIV.

1 *Erat* VI. *Id. April. in quem incurrebat eo anno feria* VI. *hebdomadæ, ut dicitur, majoris* A. 1558.

2 *Ita leges & in epist. Mureti ex edit. Comin. lib.* 1. 4. Interea velim ex te audiat P. Villarius.

XXXIV. *

Lambinus Mureto.

NOmen Legati nondum ſcire potui. Muratus mihi pollicitus erat, ſe quæſiturum: verum dum id expecto, dumque ejus fide & diligentia confiſus, negligentior fio; mendax in te reperior. Cras igitur non fallam. De mea itione etiam nunc incertus ſum: hæ cauſæ ut incertus ſim faciunt; Pridie Idus me hic veſperi præſto eſſe oportet: nam Idibus operarii noſtri opus facient, mihique operas dabunt. Si igitur poſtridie Paſchæ ad te irem, ut ſcripſeram: ſi quidem mane diſcederem, totum eum diem in navigatione me ponere oporteret, & poſtridie reverti: quod ſi facerem, plane & mihi inutilem laborem ſuſciperem, & tibi parum voluptatis mea præſentia meoque adventu præberem. Itaque puto, me vel non iturum ad te, vel Paſchæ ſub veſperam diſceſſurum, ut ſim domi tuæ mane poſtridie, ideſt tertio Idus, quem diem totum tecum traducam. Cœnatus navem conſcendam, ut pridie Idus mane ſim Venetiis. Habes meæ deliberationis ſummam. De verſibus, nondum eos potui obtinere, propter diſceſſum fratris Legati, qui hodie equis mutatis in Galliam proficiſcitur. Nam ille eos verſus, quos petis, tenet ſub ſigno: Sed quidam e familiaribus

* *Al molto eccellente Signor Signor Marco Antonio Mureto in caſa della Fortuna, contrada di s. Piero. In Padoa.*

ejus mihi promisit, se priusquam discedat versus ablaturum, mihique statim missurum. Vale. Venetiis. Pridie Paschæ.

XXXV.[1]

Lambinus Mureto.

Consultabam heri, utrum ad te irem, necne. Constitui igitur, ad te non ire, priusquam ea res, in qua me scis totum occupatum esse, confecta & absoluta sit. Consilii mei hæ causæ sunt. Bidui spatium, in quo mea itio & reditio verteretur, nimis mihi breve esse videbatur. Volebam ad te ire omni cura solutus, omnique occupatione expeditus; quod mihi contingere non poterat, his reliquiis in animo meo hærentibus. Decimoseptimo Cal. Apr. hac molestia defunctus, his compedibus liberatus fuero: postridie mihi solutum ac liberum erit te adire, idque faciam, nisi Cardinalis ea hebdomade proficiscatur. Vides, quam misera sit servitus. Nihil tibi de mea itione possum certius, quam quod sane scripsi, promittere. Legati nomina exquisivi: hæc sunt; Franciscus Noallius Episcopus Aquensis Legatus Reg. Versus habeo: sed hodie non sum ausus a quoquam e nostris petere, ut eos mihi describeret, propter diei religionem; cras experiar. Mitto ad te quæ in Terentium effudi: tu, si quid erit boni, sumes, quæ improbabis tolles; si ni-

1 *Huic epistolæ respondit Muretus epist. quæ est in edit. Comin. lib.* 1. 8. Sciebam me.

ſi nihil erit quod probes, ego tamen quod mihi licuit per has occupationes tibi præſtitero. De verbo *iritandi* quod mihi dixiſti, cum legeres verſus, te ea quæ animadverteram, in vocabulariis reperiſſe, puto te erraſſe; in nullis enim libris ea reperies: immo ſi recordari volueris, quæ tu dicebas, in libris illis eſſe annotata, ea ex me audieras domi tuæ, cum de eo verbo ſermo (ut fit) inter nos legendo incidiſſet. Dixi enim tum tibi, mihi videri ita eſſe ſcribendum hoc verbum, & ab ira, aut iraſcendo duci. Tu fortaſſe noſtri ſermonis oblitus exiſtimaſti, quæ ego tibi coram dixiſſem, ea in vocabulariis eſſe abs te lecta: quod longe aliter eſt. Ego enim dedita opera libros illos vidi; reperi (id quod ſciebam) ſcriptum in illis, *irritare* deduci a verbo irruo &c.[1] Quare hæc annotatio mea eſt,

1 *Ambroſius Calepinus edit. Tridin* 1521. Irrito ..... frequentativum ab irruo, per mutationem u in i, euphoniæ cauſa; tractum a canibus, qui cum provocantur irruunt: vel, ut Donatus ait, qui reſtrictis dentibus hanc litteram R imitantur. *Eſt hæc altera ſententia, quæ aliis placet; Nonius Marcellus:* Irritare dictum eſt proprie provocare, tractum a canibus, qui cum provocantur irriunt, *atque affert Lucilium ſat.* 1. Irritata canes, quam homo, quod plenius dicit; *ubi de R littera loqui Lucilium, quam caninam Perſius appellat, animadvertit Voſſius; atque hanc canis laceſſita cum ingeminat,* irrire, *ſive ſpiritu adjecto* hirrire *dicitur; atque hinc Feſtus* Hirrire ... genus vocis eſt canis rabioſæ. *Hi ergo cenſent, ab* irrire, *ſive* hirrire, *quod eſt verbum a ſono factum, eſſe* irrito, *quod ſit proprie* canem laceſſo, atque ut irriat facio. *Hinc Caſſiodorus in illud Pſalmi* LXXV. Irritat adverſarius nomen tuum, *ſcribit*: Irritat a canibus tractum eſt, quorum latrantibus R littera plurimum ſonat. *Probat idem etymon Turnebus lib.* 29. *Adverſ. cap.* 17. *Item Baſilius Faber in Theſauro, ſcribens* irrito *eſſe frequentativum ab* Irrio, *vel* Hirrio. *Voſſius* valde probabilem *ſententiam hanc dicit; unum tamen cenſet ei poſſe opponi; quod non tantum* irrito *dicitur, ſed etiam* prorito. *Itaque inclinat in tertiam quamdam ſententiam, ut antiquum verbum fuerit* rito, *unde &* irrito, *&* prorito *dicatur.*

eſt, neque ab ullo libro, aut a quoquam mortalium accepta [1]. Velim igitur, ſi quæ probabis, ea mihi ſignifices, & quæ tibi non probabuntur, ea quoque mihi nominatim perſcribas; ſi omnia improbabis, chartas remittas, in quibus illa deſcripſi. Vale. Venetiis 4. Id. Apriles, qui dies erat Paſchæ 1558.

Tu his litteris reſcribes, ſi homo eſſe voles: hæ enim tertiæ te opprimeat non reſpondentem; ſed me ipſum fortaſſe expectabas: itaque præterita ignoſco; nam huic te aliquid reſpondere volo.

XXXVI. *

Lambinus Mureto S. D.

FAcile cognovi ex tuarum litterarum aſpectu, te valde eſſe occupatum. Scripſiſti enim admodum feſtinanter. Itaque & tibi ignoſco, quod heri non ſcripſeris, & litteras dabo breviores, ne earum

1 *Muretus Lambino reſpondens locum attulit Pierii ad illud Virg.* x. Irritatque virum telis. *Potuiſſet afferre & alium ejuſdem ad* IV. Ira irritata Deorum. *Sed alios quoque producere Grammaticos licuiſſet, ut Perottum edition. Thuſculan. ap. Benacum a.*1522. *pag.*44. Si vero irrito penultimam productam habet, ſignificat incito, ſtimulo, vel ab ira, quaſi in iram provoco, vel ab irruendo &c. *Hi unico r ſcribi volunt. Itaque hoc ipſo argumento rejicit illud etymon Matthias Martinius in Lexico Philologico, quod in veteribus libris irrito, ſive inrito ſcriptum legatur; additque aliud argumentum, quod Voſſii etiam eſt, a verbo* prorito, *imo in ea ipſa epiſtola, Mureti. Cenſet vero Martinius, dici a* ritu, *quaſi contra ritum alicujus facere, vel a* ratus. *Voſſius Lambini hanc ſententiam refutat, quod ſi ſimplici r ſcribendum ſit* irito, *potius ſit ab* ἶῤιθω, *quod idem notat.*

* *Al molto eccellente & honorato Signor mio Signor Marco Antonio Mureto, in caſa della Fortuna contrada di S. Pietro dietro la chieſa.*

rum lectio tua tempora moretur, atque interpellet. Nicolaus noster sua sponte fit in dies commodior. Typorum structor, qui superioribus diebus dimidias operas mihi dabat, jam totus est meus. Sed cum in Græcorum typorum structura non admodum sit exercitatus (neque erat tamen eo quisquam exercitatior in tota officina) non admodum magnos progressus facit. Si ad Nicolaum scribere voles, ego ejus cognomentum exquisivi: comperi Nicolaum Tridentinum appellari, aut vulgari sermone *Niccolò Trenti*. Sed parum arbitror has litteras profuturas, cum plures uno qui Græcarum litterarum figuras norint, non habeat. Scribe tamen εἴ τοι θυμὸς ἐπίσσυται. Omnino tuæ litteræ nihil oberunt: τάχυ δὲ καὶ ὀνύσωσι. Jam de tuó adventu desperavi, quoniam consilium illud tuum, quod cœperas, casus nescio quis, & difficultas illa, quam dicis interpellavit. Sed dic mihi sodes: Quid est, quod te hominem tantopere occupatum, & tot compedibus districtum Venetias protrudat? Estne aliquid ἀπόῤῥητον? Nam si quid est tale, non excutio te, οὐ πυνθάνομαι οὐ περιεργάζομαι. Sin nihil est, fac ut sciam quid sit. Nam si ut Cardinalem nostrum discedentem salutes, & oratione honorifica & benevolentia prosequaris; poteras supersedere hoc labore. Nam vel brevi epistola, vel per nos id facere poteras. Sin aliquid aliud est, quod te huc vocet; non te deterreo. Quid est enim quod malim, quam te coram intueri, tecum loqui,

qui, te complecti? Si tuæ igitur rationes postulant ut venias, nihil mihi & omnibus nobis gratius accidere potest tuo adventu: Sin vel propter illam quam dixi causam, vel propter aliquam aliam similem venire cogitas, non tibi suadeo, ut te Patavio commoveas. Vale IX. Kal. Apriles.

Nihil litterarum Ferraria venit, quod mihi permirum est. Guardasonem receperunt Farnesii: sine clade tamen: nam metu Ferrarienses milites profugerunt, urbemque reliquerunt.

XXXVII. [1]

Lambinus Mureto S. D.

SUavissimis tuis litteris referrem gratias, si quantum debeo, tantum & possem exsolvere. Nunc cum solvendo non sim, tuæ erit humanitatis, quod ultro expensum tulisti, libenter etiam acceptum ferre, ne si acerbius exigere hoc nomen velis, non tam me abs te beneficium accepisse gaudeam, quam referre non posse, moleste feram. Tuæ igitur, quas nudius tertius accepi, litteræ plane mihi gaudiorum acervos attulerunt. Verumtamen, mi Murete, qui tibi istuc venit in mentem, aut vereri, ne quid de tuo erga me amore deminutum esse suspicarer, eo quod rariores ad me litteras dares, aut a me petere, ne meam erga te voluntatem

1 *Hac Lambinum epistola puto respondere Mureti epistolæ, quæ est 9. libri 1. Nec me dierum major illa differentia movet, cum vitiosissimas esse in editis dierum adscriptionem plane noverim.*

tem imminuam? Nam neque tu de mea erga te voluntate constantiaque dubitare sine gravi suspicione potuisti, neque ego ob intermissionem litterarum tuum erga me animum esse immutatum, existimare debui. Quare si me amas, & me talem esse, qualis ego sum, puta; & te eum a me haberi, qui es, tibi persuasum habe. Tuis litteris ego quidem incredibiliter delector, easque vehementer expeto, fateor: sed ita tamen, ut si minus sæpe quam cupiam scribas, occupationibus tuis adscribi malim, quam vel negligentiæ tuæ, vel ulli alii causæ nostra amicitia indignæ. Unum mihi in tuis litteris fuit molestum, quod nullam de meis postremis litteris partim Gallicis, partim Latinis, quibuscum oratiunculam latinam a ... Scotiæ habitam sponsaliorum die, & Cucuronis [1] cantilenam ad te miseram, mentionem fecisti. Torodes quidem, cui Venetias eunti dederam perferendas, ait se tabellario cuidam Patavino notissimo dedisse, & mihi fidem facit, se officio functum esse. Sed tuarum litterarum (ut dixi) de meis silentium scrupulum mihi injecerat. Tu igitur, si me amabis, eum quam primum eximes. Expecto Catullum, Tibullum, Propertium cum scholiis tuis: εἰρωνίαν autem tuam (sic enim accipio) non probo. Nam nihil abs te vulgare, nihil tritum, nihil nisi limatum & politum nasci potest. Tua igitur mittes, ut ad sitientes oculos & aures. Clarissimo & tui amantissimo Car-

1 *Meminit hujus Muretus ep. 8. libri 1.*

Cardinali, Villario, Broæo, Torodi, Lauræo [1], Florentino salutem tuis verbis nuntiavi. Heri misi in Galliam, hoc est Lutetiam, libros de Moribus, multis locis correctos mea manu, non solum ubi librarii de me pessime meriti errarunt, verum etiam ubi egomet dormitavi. Mitto ad te epistolam Uspern. de expugnatione Theonvillæ, & conditionibus, quibus Guisio reddita est. Tuum erit & epistolarum & conditionum exemplar remittere, simulque mentionem aliquam Cucuronis in tuis litteris facere. Nam is nunquam me videt, quin me roget, ecquid ad me scripseris, cui ego bellissimo vultu, quicquam me accepisse abs te nego, ne graviter ferat, se abs te esse contemptum. Vale XII. Kal. Sextiles.

XXXVIII.

Lambinus Mureto S. D. [2]

TUas litteras postremas accepi postridie quam tabellarius ἐγκύκλιος Cardinalis Venetias ire solet.

1 *Hos omnes nominat in epistola Cardinali Tournonio, qua libros x. ad Nicomachum latinos factos eidem nuncupat:* Atque alii quidem pro suo quisque gradu & munere præsto tibi sunt, tibi operam dant, tibi inserviunt, homines in sua quisque arte nobiles ac præstantes, P. Villarius Jurisconsultus doctissimus, idemque centumviralis Consilii Parisiensis judex selectus, & Regis consiliarius, B. Broæus item Juris peritissimus, Vinc. Laurus Philosophus acutissimus, medicusque clarissimus .... G. Torodes Latinis & Græcis litteris admodum eruditus. *Eosdem sæpius commemorat Lambinus, ut epist. ad Muretum in epistolis Bruti pag. 417. & Muretus Ibid. pag. 421. &c. Villarius vero & Laurus dignitate ipsa notissimi sunt.*

2 *Edita inter Mureti epistolas lib. 1 ep. 13. ex Bruto pag. 405. Sed ab autographo nostro non adeo leviter illa discrepat, ut edi rursus non debue-*

ſolet. Itaque non potui tibi citius quam hodierno die reſcribere, niſi vellem hominibus incertis committere. Magno me metu, magna cura, magna denique animi ægritudine & moleſtia, iis litteris liberaſti; ex quibus rumores illos inanes & falſos eſſe cognovi. Dii male faciant talium ſermonum, qui ad alterius exiſtimationem lædendam valent, architectis. Sed unum eſt, quod te admonere volo, ut poſthac ſcias, quibus credere, & quos ſuſpectos habere debeas. Is, qui nobis primus hanc falſam fabulam narravit, dicebat, ſe eam Patavii a quodam familiari tuo accepiſſe, ab eo qui te quotidie inviſere ſoleret, denique ab eo cui non ſolum tuæ fores, ſed & aures, neque ſolum aures, ſed etiam pectus pateret: nomen e memoria excidit, nationem memini; Lotharingium eſſe narrabat. Ille, mi Murete, homo mihi ne de facie quidem notus, te, quod in eo fuit, propemodum perculit; quamvis difficile ſit te tali virtute præditum percellere: ſed tamen expertus es (magno cum animi mei dolore dico) quantum valeant ad peſtem innocentium, rumores populi, hominumque malevolorum ſermones, & perdita conſilia. Illi igitur cave, ſi ſapis, fidem habeas; illum, ſi te ſalvum vis, a foribus tuis exclude. Item quid in te gravius potuit? Ille ad quoſdam, quos nomina-

buerit. Extima inſcriptio: Al mólto honorato & eccellente Signor mio Signor Marco Antonio Mureto. In Padoa. *Similis huic, ac pæne gemina videtur epiſtola in edit. lib. 1. xi. qua lucem huic dabit, uti eidem hæc ipſa, quemadmodum eſt edita.*

minare non est necesse, detulit, tibi cum tuis non convenire; causam addebat incredibilem, & te indignam. Cum dico te, me dico; ob illud dissidium, te Venetias cucurrisse, ibique mensem integrum delituisse: post id temporis Patavium revertisse, sed alias ædes conduxisse longe prioribus angustiores & viliores, propterea quod tecum multo pauciores quam antea discipulos haberes; reliquis, nescio quo, verbone an facto tuo, offensis & abalienatis. Hæc te scire volui, ut ne hirundines [1] in contubernium tuum, aut sub idem tectum admitteres. De libro nostro quid futurum sit, nescio. Ego (quia te ita velle video) scripsi hodie ad meos Lutetiam, ut eum a librario reposcant, reflagitent, atque adeo extorqueant, neve excudi patiantur, nisi a Theologis impetrent, ut tua epistola, epigrammata, nomen maneant. Ego hoc vereor, ne meæ litteræ serius quam opus sit, eis reddantur. Nam quotidie experimur, nostras litteras ex hoc loco vix dierum XXV. intervallo Lutetiam pervenire. Scribebat ille quidem quisquis sit (nam se nominari non vult) se longius progredi noluisse, quin meam hac de re sententiam ac voluntatem exquisivisset; addebat autem, librarium cupere hunc librum quam primum excudere, propterea quod intelligeret, complures ludimagistros eum suis explicaturos; seseque ex eo magnum quæstum esse facturum, si calendis Octobribus excusus

1 Ὁμωροφίους χελιδόνας μὴ ἔχειν, parœm.

sus esset, quo die (ut memoria tenes) magistri illi Parisienses docendi munus annuum ordiri, novasque prælectiones instituere consueverunt. Itaque valde me hæc cogitatio curaque solicitat. Si hunc eventum prævidissem, librum apud me servassem potius, quam me in eas angustias demitterem, unde me explicare non facile possum, propter locorum intervallum: nam si popius ab illis abessem, omnia essent expedita; ego enim meo jure uterer. Nunc cum tam longe absim, cumque illi vocem meam non audiant, urgeantur a librario, priorem meam voluntatem spectent tantum, mutatam nesciant; quemadmodum se in hoc negotio gesturi sint, horreo. Juvat me tamen, librum de tua sententia, teque approbante in Galliam esse missum. Omnino ego omni studio & conatu elaborabo, ne imprimatur ea lege, quam Theologi nobis imposuerunt. Sed si quo tempore meæ litteræ ad eos perlatæ erant, res non erat integra, quid consilii capiemus? immo vero quomodo rem jam factam corrigemus? an rescindemus? ἀμήχανος εἰμὶ ἀπορίας ὕπο. Itaque ego litteras illius amici mei, ad quem librum misi, & cui rem totam mandavi ac permisi, ad te mitto, ut & ex earum verbis, & ex diei, quo illæ datæ sunt, ratione, & ex tempore, quod intercessit a litteris datis usque ad hunc diem, intelligere & quasi præsagire possis, quid futurum sit. Tu tamen eas litteras conserves; quod ut facerem, a me ille

petierat, veritus ne emanarent, neve in alienas manus pervenirent: est enim mihi homo peramicus & vir bonus. De Catullo, Tibullo, Propertio noli laborare; ego eos accepi eo ipso die, quo meas litteras postremas Jannoctio dedi, cum eas scripsissem diebus aliquot antequam darem; propterea quod non haberem cui recte dare possem, neque auderem incerto homini committere, binarum jactura admonitus. De invidis, dubium non est, quin ab hoc hominum genere acriter oppugneris: itaque vigilandum est tibi. Multæ insidiæ sunt bonis, inquit ille. Sed & invidi & Pelopidæ ubique terrarum sunt, neque quicquam prodest terras alio calentes sole mutare, ut inquit Flaccus noster. Iuvidorum, malevolorum, tyrannorum plena sunt omnia. Invidos tibi tua eximia virtus & singularis doctrina conciliat, non tuum aliquod præcipuum fatum. Si ignavus, iners, humilis, & obscurus esses, nemo tibi invideret, nemo te odio prosequeretur. Itaque si invidiam effugere aut placare voles, nihil utilius quam ut virtuti πολλὰ χαίρειν dicas. Solas autem terras cur cogitemus, non video. Nam talibus in locis neque tibi neque mihi vita optabilis esse potest; ne longinquas quidem, aut nimium remotas petere debemus. Nam neque istæ, si ab hominibus incolentur, ab his pestibus erunt vacuæ; & erit ibidem major in hospites expromendi odii licentia. Quare hoc unum nobis faciendum esse puto, ut primum integri-

tegritate & innocentia & continentia, invidorum linguas comprimamus, deinde amplissimorum Virorum opibus, auctoritate, præsidio vitam, & caput nostrum muniamus. Cardinalis Turnonius eodem, quo antea fuit, in te animo est. Sermones illi vanissimi ad ejus aures non pervenerunt, & ut ne perveniant operam dabimus. Villarius, Auratus, Laureus, Torodes te suis oculis habent cariorem, quos ego tamen omnes meo in te amore vinco. Vale mi Murete; & tuis te bonis consolare, & omnes tuas litteras & Musas in his malevolorum sermonibus æquo animo perferendis explica. Commentarios in Horatium ego propediem absolvero. Iterum vale. Ex Corneliano tertio Nonas Septembris.

XXXIX.

Achilles Statius M. Antonio Mureto S. P. D.[1]

ITane tandem nos expectatione adventus tui suspensos tenes ac deludis? Vel hic Pamphilus jurabat quoties Bacchidi, quam sancte, ut quivis facile posset credere. Si est igitur, ut tu veniendi ad nos consilium omiseris, fac istuc ex tuis litteris intelligamus, & illa, quæ pollicitus es, suavissimos Elegos tuos, ac Terentium singulari tua in-

 du-

1 Inscriptio epistolæ in externa facie: *Al molto magnifico Sig. M. Antonio Mureto lettor publico della Illustrissima Signoria di Venetia Signor mio Osservandissimo. In Venetia in casa del Sig. Paolo Manutio.* Sequuntur carmina in ejus & Manutii laudem; quæ addere aliis possumus, quæ in testimonium doctrinæ atque eloquentiæ Mureti præmitti ejus operibus solent.

dustria restitutum nobis isthinc cura: nihil enim profecto tantopere videre amo, ac legere. Nam cum ardentissima horum omnium cupiditate antea æstuarem, quantum credis diuturnam hanc sitim nostram & auctam & molestam hic esse, ut nisi tu adsis ac restinguas, vel contabescendum omnino sit, vel amœnissimus iste Adriæ sinus, quem tu suavissimo ingenio tuo dulcissimum reddidisti, & adeundus sit, & ebibendus. Manutio nostro salutem: sed ita tamen, ut aurem vellices homini parum memori, ut quem ab illo jamdiu exspecto, Longinum, si modo jam est editus, ad me mittat. Vale IX. Cal. Aug. 1555. Si quid ad me mittes, Patavii Simoni librario redditum cura. Iterum vale, meque ut facis ama.

Ad Paulum Manutium, & M. Antonium Muretum.

Paule, & Marce animæ, meique ocelli,
Par amabile, nobile, eruditum,
Nostri lumina bina uterque secli,
Quam nunc quam rem agitis boni sodales,
Jamdiu mihi non uterque visus?
Quod si non licuit, carere certe
Non tam versiculis diu sodales,
Mutuis nec epistolis decebat.
Verum hæc jam fuerint, boni petamus
Vicissim hanc veniam, simulque demus.
Nunc vos quid mî agitis? valetis ambo?
Ecquid luditis ambo, tenditisque

Vel

Vel Calvum ſuperare, vel Catullum?
Cum magno magis an juvat ſubire
Certamen Cicerone, jam jam & ipſum
Æquantes numerum, elegantiamque?
Quicquid nunc agitis vel edidiſtis,
Quicquid denique cogitatis ambo,
Veſtris noſcere litteris laboro;
Ac me nunquid ametis, anne veſtro
Veſter ex animo excidi ſodalis.

Veſter Achilles Statius.

XL.

Molto eccellente Signor mio [1].

MAndai la lettera voſtra a Mr. Franceſco, & hebbi cara queſta occaſione, cioè che mi ſcriveſte, anchorachè di leggier coſa. Intendo che vi ſete accomodato da Signore, & me ne rallegro con voi: ſiccome non poſſo ſe non dolermi della mia diſavventura. Perciocchè non credo di poter uſcir di caſa di qua da Paſqua, e queſto per l'enfiagione rimaſami nella gotta, la quale, ſecondo il giudicio de' Medici, non ſi riſolverà prima. Come ſi leggerà; faretemi, potendo, a ſapere, come la fanno coteſti dottori di fama, dico come la fanno a ſcolari. Mi vi raccomando.

Di Venezia il 16. di Febbrajo 1558.

Ser. Carlo Sigone.

1 Inſcriptio externa: *Al molto magnifico, & eccellente Signor mio Mr. M. Antonio Mureto. Padova.*

XLI.

Molto magnifico, & Eccellentissimo Signor mio Osservandissimo.[1]

Hebbi l' oratione[2] di V.S. la quale ho letta con grandissimo mio piacere, & l' ho mostrata a molti miei amici, li quali medesimamente l' han commendata infinitamente. Il Sig. Pappio mi diede le correttioni di V.S. sopra le Filippiche, dalle quali ho imparato alcuni belli passi. Conforterei V.S. a farle ristampare in Italia[3], acciocchè più persone ne potessero partecipare, & se vi sarà alcuna giunta, tanto meglio sarà. Aspettava alcuna emendatione sopra quel luogo, dove dice; *Aude dicere, te prius venisse ad patrem tuum, quam ad me*[4]: percioc-

1 *Inscriptio extima epistolæ*: Al molto magnifico, & eccellentissimo Signor mio Ossmo Il Sig. Marco Antonio Moretti. In Corte dell' Illmo di Ferrara. Roma.

2 *Quæ ea oratio sit, mihi non liquet; an habita anno superiore pro Carolo IX. Galliæ Rege tanta omnium approbatione, quanta illi nunquam contigerat, ut diximus, & quam Paulo etiam Sacrato misit; an pro Alfonso II, pro Sigismundo Poloniæ Rege &c.*

3 *Parisiis edita fuerant, ut diximus.*

4 *Exstat Philipp. II. num.20. Paruit Sigonio postea Muretus eumque locum satis luculenter tractavit Var. lect. lib.18. cap 6. atque ubi a multis, & ingeniosis hominibus tentatum dixit, & a nullo integritati suæ restitutum, subdit*; Atque ego ante hos viginti annos cum Lutetiæ libros illos a me purgatos edidi, secutus sum vulgatam scripturam; quamvis in optimo libro, quo usus eram, scriptum reperissem „ Ad parentem tuum „, quod illud „ parentem „ eo quidem loco, ingenue ut loquar, mihi subineptum videretur; neque tamen celavi lectores, quid in optimo libro scriptum extaret. Faernus, qui paulo post ipse quoque eodem libro usus, easdem orationes hic Romæ edidit, veterem scripturam hoc quidem loco cum fide repræsentavit. Extitit postea homo ingeniosissimus, & eruditissimus, qui de eo loco satis copiose

ciocchè io dubito, che quella parola *Patrem* non sia scorretta; sendochè il padre di Marco Antonio era morto già sopra trenta anni. Parmi, che voglia intendere di Curione: ma non so come Curione possa esser padre di Marco Antonio, essendo suo amatore. Se V.S. si risolverà in alcun modo sopra questo passo; ella mi farà gran piacere, se me ne farà partecipe. Ho havute lettere del Cantero, ch'è in Vinegia. V. S. potrà rimandarmi dunque la sua lettera. Il libro [1] dedicato a me, è quell' antico migliorato & accresciuto di tre libri, sì che son sette: & le bascio le mani. Di Bologna il dì XVII. Febrajo LXVII. Di V.S.

Ser. Carlo Sigonio.

 XLII.

piose scripsit, necessariisque rationibus pervicit, neque „ patrem „, neque, parentem „ legi posse . . . Statuit igitur legendum esse „ ad matrem tuam „ idque ab aliis magno consensu probatum est. Magis autem confirmatus esset in illa sententia, si veterem librum vidisset, quem ego postea nactus sum, in quo legitur quidem „ ad patrem tuum „, sed ita ut manifesto ex litura appareat, scriptum prius fuisse „ ad matrem tuum „ . . . . . Ego autem non dubito quin duæ potius litteræ adjungendæ fuerint, scribendumque „ ad amatorem tuum „ ut intelligamus Curionem . . . Certe Carolus Sigonius, cum sententiam super eo loco meam decem ab hinc annos per litteras exquisiisset, ita eam probavit, ut ad me postea scripserit, nihil sibi videri potuisse rectius, aut verius cogitari. *Lectionem* parentem tuam *probavit Manutius, Lambinus, Bucananus, Abrahamus, Bisciolam etiam appellans, retinuitque nuper Olivetus. Ceterum ex allato Mureti loco videtur anno* 1577. *ea Muretus scripsisse in variis lectionibus. Sed cum Parisiis Philippicas ediderit, ut suo loco ostendimus, a.* 1541., *anno* 1581. *omnino illam lectionum partem confecit, & de alia epistola Sigonii loquitur a.* 1571. *scripta, nisi malumus, deficiente memoria, tempus aliquanto ampliasse.*

1 *De altera editione loquitur* novarum lectionum *Canteri, facta Basileæ* anno 1566. mense Julio, *ut in fine earum legitur, estque Sigonio inscripta, & complectitur lib.* VII. *cum prima editio haberet tantummodo* IV. *dedicata Israeli Minckelio. Tertia a,* 1571. *Sigonii nomen retinuit, addito libro* I.

XLII.[1]

Molto magnifico & Ecc. Sig. mio Osser.

L'amico che mi raccomanda V. S. mi è parso pieno di tanti meriti, che anchora senza il rispetto suo, io sono per servirlo: & la raccomandatione di V. S. è di tanto peso appresso di me, che io sono per vincer me medesimo in accomodarlo, anchora che non meritasse tanto, quanto merita. Et voglio, che ella si persuada, che io son tanto suo, quanto può essere un huomo d'un altro; dico suo, & ammiratore dell'ingegno, & amatore della bontà; & perciò V. S. senza cerimonie mi comandi, dove conosce, che io sia buono, che non si troverà ingannata da me. In quanto al giovane raccomandatomi, esso non dee desiderare altro, se non che tosto appaja chi habbia bisogno dell'opra sua. Perciocchè io sono parato ad interporre tutta la mia autorità, o gratia; & se non basterà della mia, io spenderò anchora quella di V. S. la quale non è minor della mia, non solamente in questa Città, ma ancora appresso tutto il mondo. Io mi son creduto infin quì, di poter venir a Roma, & di goder V. S. fra tutti gli altri; & mi facea a credere, che V. S. dall'altra parte mi havrebbe visto volentieri. Ma hora sono fuor

1 Al molto magnifico. & eccellente Signor mio Offmo il Sig. M. Antonio Mureto. Roma. *Commendatiis Sigoniis litteris respondet; & quadam subindicat de Romano itinere suo.*

fuor di ſperanza : il che mi duole infinitamente ; nè ſo che dir altro, ſe non quel vecchio proverbiazzo : *Non omnibus datur adire Corinthum* [1]. Nel vero io ho un triſto fato nella venuta di Roma. Ma di queſto ſia detto aſſai. Prego V. S. a conſervarſi ad utilità di queſto, & del futuro ſecolo ; & le baſcio la mano. Di Bologna il 20. di Aprile 1575.

Ser. affmo Carlo Sigonio.

XLIII.

Alexander Rocius Marco Antonio Mureto S. P. D. [2]

TE poſt tuum diſceſſum Venetiis in febrem inci-diſſe, ægre ſane tuli, ut debui ; idque ſtatim meis litteris ſignificaſſem, ſed præter morbum tibi moleſtus eſſe nolui. Nam in dies experior, quantum moleſta ægrotantibus omnia pene eſſe ſoleant. Ceterum miteſcentem jam morbo, nullum παραμυθητικοῖς λόγοις, in tam magno præſertim elatoque animo adverſus omnem fortunæ temeritatem, mihi locum relinqui video, & fortaſſis ipſo jam fugato, convaleſcenti gratulandum potius. Aliquid ſerii ad te ſcriberem, niſi id mihi Medicorum legibus περὶ τῶν ἀνακομιζομένων interdictum ſcirem. Scribam alias, & quod toties recepi,

1 *Vulgatiſſimum proverbium, quod aliter Suidas, aliter Strabo exponit* οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθον ἐσθ' ὁ πλοῦς, *ſed & latine apud Horatium*: Non cuivis homini contingit adire Corinthum.

2 *Al molto magnifico, & eccellente Mr. Marcantonio Mureto Signor mio Oſſervandiſſimo. In Padova al borgo di ſanta Croce nella caſa del magnifico Mr. Daniel Foſcarini.*

pi, tandem cumulatissime præstabo, præsertim cum χρύσεα ἀντὶ χαλκείων sperare liceat. Interim cura ut valeas. Ego vero & Joannes noster valemus, teque plurimum salutamus, & quam primum per valetudinem tuam licuerit, a te litteras expectamus. Vale. Venetiis pridie Cal. Oct. MDLVIII.

XLIV.[1]

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S.P.D.[2]

ETsi me aliorum negotiis non admodum libenter interpono, propter offensionem, quòd & meas res parum bene geram, & alienas nonnunquam infeliciter (quod utinam ne in hominis omnium charissimi & amicissimi negotio expertus essem) tamen committere non potui, ut Niceti[3], cui ob singularia in me beneficia, non solum omnem operam, sed me ipsum debeo, voluntati non obtemperarem. Is tecum proxime egit, ut Duarenum huc per litteras alliceres, eique exponeres, paratum in Illustrissimi Cardinalis familia honoris & dignitatis locum. A te nihildum huc allatum est;

1 *De Morino satis diximus in Præfatione. Epistolæ quas hic damus omnes sunt in codd. nostris αὐτόχειρες; præter has vero aliam habebamus, quæ jam est edita inter Mureti epistolas lib. 2. 70. Inscriptio est vero illius* A Monsieur Monsieur Muret a Chaly.

2 All'Eccellentissimo Signor M. Antonio Mureto maggior mio Ossmo. Padova. *Duarenum cum Hippolytus Cardinalis Ferrariensis accersivisset, ut in sua familia esset; idque per Muretum fecisset nomine Cardinalis Nicetus, nec responsi aliquid accepisset, quid rei sit, Morinus postulat. Significat etiam Muretum eodem pacto a Cardinale invitatum. V. epistolam Cardinalis ipsius post has Morini positam. Scripta videtur a. 1557.*

3 *De hoc Cardinalis in suis, de quibus dixi, litteris.*

est; quod aut ille nondum, quid sententiæ sit, rescripserit, aut tu facultatem ejus responsa mittendi non habueris. Hoc qualecunque est, petit a te, ut se per litteras facias certiorem. Miror quid te ab hoc laborum tuorum portu tamdiu retineat. Desideraris quidem, mihi crede; & ego, te veniendi cupidum esse, mihi persuadeo. Quod si ita est, Deus istis meliorem mentem; qui ut ex te capiant incredibiles fructus, & suavissima consuetudine delectentur, obstrictum etiam promisso teneant: tamen, qua prudentia & sapientia sunt, si cives Veneti sunt, intelligant necesse est, summum jus, summam sæpe esse injuriam. Hoc tu quoque in tempore iis demonstrato: adducentur fortasse, ut æquitatem aliquid apud se valere patiantur. Tu Ferrariæ, inquis. Equidem, si istic essem, non silerem. Quid tu? qui civitatem nobilissimam & clarissimam, si non adeptus es, certe es meritus, ut minimum ἰσηγορίαν jam usurpare possis. Sed hæc hactenus. Jam enim; Viden, inquis, quid faciat otium? At tu has ineptias antea tulisti. Ego te amo, te quamprimum videre cupio, tecum esse, & si id non sit ex sententia, ac moram habeat, a te certe amari. Vale. Ferrariæ ad VII. Idus Jun.

XLV.

XLV.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D. [1]

UT primum Nichetum hominem tui percupidum, litterarum tuarum feci participem, is ratus, illo postulato & rem & gratiam tuam læsum iri, a principio summopere a me contendit, ut te per litteras ab eo dimoverem. Etsi enim eamdem, quæ tibi esset, impetrandi fiduciam, habebat, propter summam Cardinalis, cum in ceteros homines, tum in vestrum ordinem, facilitatem ac pene indulgentiam, tamen valde tua interesse censebat, de eo, quod facile postea, si ita ratio tua postularet, posses consequi, nullam in præsentia fieri mentionem. Quas causas afferret, & ipse conjectura potes assequi, & ex eo, qui istuc jam iter parat, propediem intelliges. Tandem, cum te id valde cupere, tuoque otio communis utilitatis causa summo studio servire demonstrarem, pervici, ut de eo cum Cardinale ageret. Qui cum ex illius primum sermone, deinde ex tuis litteris, quid studeres, cognovisset, respondit, se non solum tibi in Italia manendi potestatem libenter facturum, sed etiam ceteros fructus, qui a te summi expectantur, prætermissurum esse, cum ita rationem otii tui ferre intelliget. Jam igitur

1 All' Eccellentissimo Sig. M. Antonio Mureto Maggior & Signor mio Ossmo A cale Mocenigo appresso san Samuel. Venetia subito subito. *Conditiones, quibus ut in Cardinalis familiam reciperetur, postulaverat, Cardinali placuisse significat.*

tur nihil esse moræ videtur, quin ad nos quamprimum venias. Scito enim, te hic in omnium commemoratione & expectatione esse; Cardinali singularem opinionem tuæ virtutis & doctrinæ, ejusque perfruendæ incredibile studium attulisse; ceteris præterea summum desiderium suavissimæ consuetudinis. Multus mihi cum Medico, cum Philosopho, cum nonnullis aliis de te sermo fuit. Nemo est, quin sibi gratuletur, & magnum usum, conjunctionemque tecum intercedere cupiat. Medicus, sese de Cardinale audivisse dixit, Carolum Sigonium, cujus hic summa est eruditionis opinio, fortasse adjunctum iri; de Gambaro poeta, jam certum esse. Nichetus habet, quæ tibi amice, prudenterque præcipiat, cujus te copiam paucis diebus habiturum lætor. Ac in primis censet, tua multum interesse ad commendationis aditum, ut Cardinalis Turnonius proximis ad Ferrariensem litteris tui mentionem faciat cum aliqua significatione suæ in te voluntatis; idque per Vilarium hominem clarissimum & humanissimum posse confici. Matura, ut superioribus litteris ostendisti, huc venire; & a me omnem operam, studium, ac laborem expecta; sustinebo, quantum in me erit, expectationem tuam. Sandrinus tibi salutem, cui & Nicheto tua sui memoria fuit gratissima. Nichetus etiam valde amavit τὸ ἰσχνόν τε, καὶ ἠθικὸν, καὶ ἀποίητον, καὶ εὐκρινὲς tuarum litterarum. Paulum Manutium, Lambinum, Georgium, Alionium, cete-

ceteros communes amicos velim meis verbis ſalvere jubeas. Vale. XII. calend. Januar. Ferrariæ.

XLVI.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S.P.D. [1]

CUM proximis litteris adſcripſiſſem, ut tibi quamprimum redderentur, quo ſpatium haberes conveniendi Vilarii, & ad nos, ſi ita tibi videretur, reſcribendi, miratus ſum quid cauſæ eſſet, cur litteræ a Cardinali Turnonio ſine ulla tui mentione venerint, ſumque ſuſpicatus, ſerius ad te eſſe perlatas. Tuas enim occupationes puto, nullam moram ei rei allaturas fuiſſe, quæ tantopere ad gratiam & exiſtimationem tuam pertineat, nec te in diſceſſum tuum id differre, quod ante fieri, cum aliis de cauſis, tum eam ob rem longe ſatius eſt, ne potius tuis precibus, quam ſua in te benevolentia, ad commendationem adductus eſſe videatur. Montemerlus huc rediens, quæ hominum de te exiſtimatio iſtic eſſet, quamque te gratum jucundumque omnibus eſſe intellexiſſet, Cardinali expoſuit, injectumque jam tui deſiderium mirifice auxit. Habitatio tibi, Cardinalis juſſu, parata eſt, inſpectaque a Nicheto, & nonnullis aliis: tria conclavia, duo tibi deſtinata, tertium, ut opinor, tuis: ea tu nec inſtructa offendes; ne forte quid

1 All' Eccmo Sig. M. Antonio Mureto publico lettor nell' Illma Signoria di Venetia, Maggior & Signor mio Osservmo. In cale Mocenigo appresso san Samuel. Venetia subito subito. *Muretum rogat, ut maturius in Cardinalis familiam veniat.*

quid ſuppellectilis imprudens diſtrahas, quod habeas uſus tui cauſa; nec enim eo contentus eſſe debes, vel potius nullo in numero debes ponere, quod hic tibi ſuppeditabitur. Tum hoc etiam te monitum velim, omnia fere iſtic, præter ſericum, eſſe viliora; ut ſi quid tibi opus ſit, ſi pannus, ſi tapetes, ſi cetera, temporis & loci opportunitati ne deſis. Nichetus tardius iſthuc ibit, quam putabamus, nec quicquam certi de ſuo diſceſſu habet. Nos te hic ineunte Januario. Si fallimur, ad quod tempus expectemus, certiores facias velim. Vale III. Calend. Januar. Ferrariæ.

XLVII.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D.

QUod conveniendi Nicheti cupidus es, ſcito eum de congreſſu tuo non minus laborare, & ante triduum, aut ſummum quatriduum, hinc eſſe diſceſſurum: ex quo, habita ratione temporis, videtur, ejus tibi ante tuum diſceſſum poteſtatem fore. De vaſis, nullo culinæ inſtrumento, tibi opus erit, cui ſit communis cum ceteris cibus capiendus, itemque tuis; nihilque domi parandum & coquendum; Contingere ſane poteſt, ut te neceſſariam ob cauſam domi aliquando contineas, vel etiam nonnunquam foras pedem efferre non libeat: itaque retinere potes aliquid diſcorum, in quibus tibi coctum obſonium in prandium, vel in cœnam petatur; mappas item & mantilia. Nam poſtquam huc-

huc veneris, ſi quà iter ſuſcipietur, cum tantum librorum convehendum habeas, vecturæ aliis rebus levandæ quam maxime inſerviendum eſt. Hanc ob rem vel unum lectulum afferre potes; tuis enim ſolum erit ea ſuppellex, quæ tibi a Cardinale ſuppetet. In Pauli Manutii judicio agnoſco ſummum ejus in me amorem. Sed tamen nunquam mihi in mentem venit, ne tum quidem cum legi tuas litteras, ut me in eo loco ponerem: non adeo me ignoro. Multum proficere mihi ſemper viſus ſum, ſi hoc aſſequerer, ut cum ceteri omnes, vobis ducibus longo ſpatio anteceſſiſſent, tum inter poſtremos venirem in numerum. Neſcio quo meo fato tum a Paulo Manutio ſum abſtractus, cum, remiſſo editionum labore, me familiarius uti, & ſecum plus habere cœpiſſet. Ac niſi ego illam ζῶσαν φωνὴν, & fortunam meam deſeruiſſem, non conſtitiſſem credo in infimis; ſed cum reliquæ me facultates deficerent, imitationis certe ſtudio aliquot fortaſſe gradus aſcendiſſem. Ei, peto a te, ut meo nomine agas gratias, ei & Lambino, cujus amor meam in eum obſervantiam non vincit, ceteriſque noſtris plurimam a me ſalutem impertias. Nichetus & Sandrinus te ſalutant. Vale. Pridie Nonas Januar. Ferrariæ.

De conclavibus hoc me fugerat, Cardinalem, cum ſtuderet, ut te in palatio collocaret, nullam habuiſſe vacantem habitationem; ab eo vero habitabis paulo propius, quam ædes divi Paterniani abeſt ab ædibus Pauli Manutii. XLVIII.

XLVIII.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D. [1]

NEgotium tuum ac fortuna quod in discrimen inciderit, mei officii esse arbitror ad te perscribere: facile enim rei nunc primum exulceratæ, tua diligentia, amicorumque studiis & sublevatione mederi poterit. Illustrissimus Cardinalis noster, cum antea nescio quid de te audisset, idque, non admodum certis auctoribus, parum crederet, proximis Reverendissimi Cardinalis Turnonii litteris commotus est. Itaque statuit Nicheto nostro, cui brevi tempore istuc erit eundum, hoc negotii dare, ut ex eo rem totam, & qualis sibi auctor sit, plane intelligat. Quamobrem vides, tibi summopere elaborandum esse, ne a tanti viri studio, amore, benevolentia, auctoritate, commendationeque deserare; qui si causam tuam ex animo suscipiat, si te amplectatur, velitque huic nostro studiose commendare & tradere, is nihil de sua in te voluntate commutabit. Ex quo fore confido, ut quantulum de existimatione tua hoc sermone & rumore imminutum erit, vitæ tuæ summa integritate & religione facile sarciatur. Perfice itaque, ut ille, quam opinionem Venetiis te habuisse cognoverit, non eruditionis modo, sed

1 Suadet, ut rumores de eo quosdam disseminatos, delatosque ad Cardinalem Ferrariensem, per Turnonii Cardinalis litteras, & testimonium extinguat.

etiam probitatis, quam bene de te exiſtimet, quam ſuum numeret, quam ſibi purgatus ſis, quid ſpei porro habeat; litteris ſignificet; ac tibi perſuade, eas tantum ponderis, quantum vel ipſe optare potes, habituras eſſe. Vale III. Idus Jan. Ferrariæ.

XLIX.

Magnifico M. Marcantonio mio cariſſimo. [1]

DAlla relatione che hebbi da più parti delle buone qualità e meriti voſtri, mi moſſi i meſi paſſati a farvi ricercare di venire al mio ſervitio: & crediate, che da quell' hora, che vi riſolveſte di accettare il partito, vi ho aſpettato ſempre con grande deſiderio. Ben è vero, che fra tanto mi fu gettato un motto ſopra alcune coſe: ma elle non furon però baſtanti a rimuovermi punto da quella buona oppinione, che di già havevo di voi, contuttochè mi pareſſe bene d' intenderne il parer ancora di Monſignor mio Rm̃o di Tornone, alla molta prudentia & integrità del quale io tribuiſco tanto, che havendo S. Signoria Rm̃a quella notitia che ha della perſona voſtra, mi pareva di potere intieramente quietarmi nel giudicio ſuo, & a queſto fine aſpettavo di valermi della occaſion di Nichetto, il quale havevo a mandar d' hora in hora da S. Signoria Rm̃a. Ma il caſo portò che io fuſſi aſtret-

1 Cardinalis Ipſius Ferrarienſis litteræ ſunt, quibus agitur de rumuſculis adverſus Mureti probitatem ſparſis: de his in vita. Inſcriptio epiſtolæ *Al Magnifico Mr. Marcantonio Mureto mio cariſſimo.*

aſtretto a trattenerlo aſſai più di quel che penſavo; onde vi ſia penetrato a l'orecchie queſto maligno ufficio, che era ſtato fatto con me, prima che io habbi potuto haver la relatione di detto Signore, & forſe per opra de' medeſimi autori, li quali haveran voluto perſuadervi, che io habbi preſa la coſa in altra parte di quel che feci con effetto. Et certamente non poſſo ſe non eſcuſarvi, che di ciò reſtaſte con l'animo ſoſpeſo, benchè dall'altra parte haveſſi deſiderato, che non vi fuſte però addotto a pigliar altra deliberatione, avanti che di ſaper l'animo mio con più fondamento, potendo ben imaginarvi, che l'innocentia voſtra havrebbe potuto più in me, che la malignità d'altri. Ma poi che pur vi trovate già obligato per queſt' anno, ſe ben io haveſſi deſiderato, che fuſte in termine di poter venir da me prontamente; io anteporrò nondimeno volentieri l'oſſervatione della voſtra parola ad ogni comodo, che poteſſi ricever del ſervitio voſtro per queſto tempo, doppo il quale io vi tengo per accettato, conforme a quanto avete detto a Nichetto ancora; onde con la ſicurezza che habbiate a conferirvi da me, fornito detto tempo, mi parrà di ſentir con tanto manco diſpiacere l'impedimento che ſi è interpoſto, perchè non ſiate venuto di preſente. Et attendete a conſervarvi ſano. Di Ferrara li XXII. di Febraro MDLVIII.

Tutto voſtro
Hip. Car. di Ferrara.

L.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. P. D.

BInas a te eodem prope tempore accepi litteras humanitatis pleniſſimas & benevolentiæ : harum poſteriores etiam cum redderentur , adjuncta ſororis mea epiſtola (dicam libere , tametſi pro mea perpetua in te obſervantia parum fortaſſe prudenter) facile patiebar , id tibi oneris eſſe impoſitum , quod ſcribendi occaſionem obtuliſſet . Studium tuum , quod tam amanter & prolixe pollicеris , eò mihi melior ſpes eſt , quòd te ſim expertus , quicquid amicorum cauſſa ſuſcipias , *κατορθῦν* ſolere . Itaque jam mihi non videntur *βαρδῖσαι μακάρων ὧραι φίλαι* , ſed *ἐλπίδες καλοῖς ἐμὲ βλέπειν ὀφθαλμοῖς* : ita mihi eas propitias conciliaſti ; quas tamen ego ea moderatione animi ſuſtinebo , quam mihi ſapienter & amice , ut omnia , præcipis . De ſororis litteris quam maximas tibi & habeo & ago gratias . Julianus Granuccius , quo minus negotii aut ipſe haberet , aut ſui , quas ad Nicetum ſcribo litteras , in has conjeci , quod te ſciret ſine ullo labore mittendi facultatem habere : quod ut facias a te peto . Vale . Poli . XVII. Kal. Octob.

LI.

LI. [1]

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. P. D.

CUM antea perſæpe me Martiranus invitaſſet, ut ad ſe me reciperem, propterea quod negaret, ſatis commodum diverſorium hominem hoſpitem reperire poſſe; tamen, quod & perhoneſtum hoſpitium, atque ex ſententia eſſem nactus, & vererer moleſtiam ei ſumptumque afferre, adduci non potueram, ut me commoverem. Tandem vero, cum crebro eum inviſerem, me diutius Neapoli hoſpitem & peregrinum eſſe paſſus non eſt: apud ſe eſſe voluit, adeoque liberaliter & humane tractavit, ut mihi non viderer ſatis erga te, Scipionemque Tethyum, atque adeo erga eumdem Martiranum gratus futurus, niſi & de eo certiorem te facerem, & utrique veſtrum agerem gratias. Tibi igitur, mi Murete, Tethyoque quam maximas & habeo & ago; tametſi tu a me pro innumerabilibus in me ſtudiis (quæ tua humanitas eſt) gratiarum actionem nunquam deſideraſti. Verum ego percupide & libenter officio certe pietatique, quantum in me eſt, ſatisfacio. Ego propediem Genuam ſum profecturus, ibique commendationem tuam etiam atque etiam deſideraturus; ac eam, quoniam me tecum ſemper familiariter agere

1 Al molto Reverendo Signor mio oſsmo Monſignor Mureto appreſſo Monſignor Illmo di Ferrara. A Roma. *Muretum de officiis erga ſe Martirani certiorem facit, & de conſilio Genuam proficiſcendi.*

voluisti, fortasse accersam, & molestus ero. Ego hic nihil proficere potui, nihil ex sententia gerere. Vale. Septimo Idus Febr. MDLXVIII. Neapoli.

LII. [1]

Petrus Morinus M. Antonio Mureto
Oratori Regio S. P. D.

Regium me tandem venisse, quò receptum munus obirem, lætatum esse te, non miror; qui & mihi, ex quo in tuam me amicitiam contuli, fraterno animo consultum volueris, & fortunarum mearum auctor atque adjutor in primis extiteris; & proxime in eo quod cupiebam, adipiscendo, plurimum præstiteris & voluntatis, & curæ, & diligentiæ tuæ: qui maximus ad tua innumerabilia in me studia & beneficia cumulus accessit. Quod vero peramanter mones; levitatis non solum crimen, sed etiam opinionem quantum potero, ac suspicionem effugiam; ut me, non tam triennii condicione & lege, quam mea voluntate liberaliter officium persolvisse, & homines hi agnoscant, & tibi etiam, cujus auctoritatem atque judicium in me probando secuti sunt, gratias agant. Zoboli quidem liberos, cùm propter eximiam hominis & nobilitatem & liberalitatem erga me, tum quod ita te velle significas, commendatissimos habebo:

1 Al molto Reverendo & Magnifico Signor mio Osmo, il Signor M. Antonio Mureto Roma. *Regium se incolumem venisse narrat, ut humaniores litteras docendi munus obiret triennium.*

bebo: ſed ita, mi Murete, ut rationibus etiam meis inſerviam, utque ex rerum, & temporum, & perſonarum momentis conſilium mihi capiam; in quo rationem meam ſpero vel iis probatum iri, ſi qui mihi forte iniquiores eſſent, nedum tibi, qui non ſolum mihi ſemper æquus, verum etiam πατὴρ ὡς ἤπιος fuiſti. Vale, & in iſta amœnitate, clementiaque cœli Tiburtini valetudini conſule tuæ, & me, quod facis, amare perge. Regio ad III. Id. Quinctileis MDLXXI.

LIII. [1]

Petrus Morinus M. Antonio Mureto Oratori Regum S. P. D.

NIhil erat in meis rebus novi, quod ad te, a quo erant conſtitutæ, ſcriberem. Tua in me ſingularis perpetuaque voluntas atque humanitas epiſtolæ argumentum dedit. Neque enim ex quo, ope & commendatione tua hic ſum collocatus ullum prætermiſiſti animi, ſtudiique tui teſtificandi locum. Gabriel Lippus Canonicus Regienſis ſummo vir officio & comitate pæne incredibili ſe mihi, cum primum huc veni, liberaliſſime detulerat, cum id ſe facere oſtenderet, quod & popularibus noſtris cuperet (qui in Gallia perquam amanter eſſet & honorifice tractatus) & mei, quem tibi carum eſſe intelligeret, tua potiſſimum

 cauſ-

1 Al molto Reverendo & Magnifico Signor mio Oſſmo, il Signor M. Antonio Mureto preſſo Monſignore Illmo e Rmo di Ferrara. Roma.

caussa esset studiosus. Non multum temporis intercessit, cum certiorem fecit, Georgium Angusolum huc in patriam rediisse, cui me Romæ studiosissime & diligentissime commendasses, eamque ob rem mei videndi & cognoscendi esse cupidum. Is me, ut primum vidit, studium suum atque officium benignissime est pollicitus; eamdem erga me voluntatem honoris tui caussa significavit Corradinus, cum filium suum disciplinæ tuæ esse alumnum sibi gratularetur, & egregiam erga te benevolentiam atque observantiam pro summis tuis meritis declararet. Hæc cum plurimi facerem, contigit postremo, quod familiam ducat, quodque omnium jucundissimum mihi acciderit. Cum proxime Cardinalis Alexandrinus hac iter haberet, Contarellum, quem tibi intelligerem amicissimum esse, & eximia virtute atque integritate præditum, studui in summis angustiis temporis ut viderem, & quam officiosissime possem salutarem. Is cum me perhumane complexus esset, quantum mea caussa cuperet, amantissimis verbis declaravit, cui cum agerem gratias, tam propensum in me studium & humanitati ejus adscripsi, & amicitiæ vestræ. Gratulor vero tibi, mi Murete, atque etiam mihi, de amplissimo munere summis ejus virtutibus, probitati, innocentiæ, prudentiæ, integritati delato; & eas virtutes in tanto munere tuendo atque sustinendo illustratum iri, incredibiliter lætor. Tibi de tam claris & crebris signi-

fica-

ficationibus benevolentiæ erga me tuæ immortales ago gratias, & a te summo studio peto, ut, si eam orationem edidisti, quæ in victoriæ navalis gratulatione a te habita est, ad me mittas. Id & mihi, & plerisque aliis feceris gratissimum. Vale. XI. Kalend. Jun. MDLXXII. Regio.

LIV. [1]

Mag. Mr. Marc' Antonio mio Car.

IO non risposi per il procaccio passato alla lettera con che mi mandaste la prefatione del vostro libro. Perciocchè oltre all' haverla veduta io, volsi farla anche vedere da questi miei, si come ho fatto. Et da tutti è stata non solo approvata, ma commendata ancora, di che non si haveva a dubitare, venendo dalle mani vostre. Et quanto più conosco, che quel che attribuite a me, è causato dall' affettione che mi portate, & non da effetti, che per ancora se ne siano visti, tanto più ho da aver caro questo vostro buon animo, & da tenermi obbligato a riconoscerlo in ogni occasione. Intanto piacendomi, che voi fussi a quel buon termine della stampa d' esso vostro libro, starò aspettando, che ve ne torniate quanto prima, & state sano. Di Ferrara li 27. di Giugno 1559. [2]

Tutto vostro

Hip. Card. di Ferrara

1 *Hippolyti Card. Estensis epistola, qua Præfationem in libros Variarum Lectionum se accepisse significat; litteras scilicet quibus illi eos libros inscribit. Inscriptio Epistolæ:* Al Mag. Mr. Marc' Antonio Mureto mio carissimo.

2 *Editæ Præfationi sive epistolæ, diximus Muretum addidisse manu sua diem* Kal. Maj. *Atque eum nimirum diem, cum scripta primum est epistola & Cardinali missa, habebat;*

LV. [1]

Mag. Mr. Marc' Antonio Cariss.

Hebbi fin per l'altro ordinario l'oratione per il Re, e con tutto che fusse senza vostre lettere, io presuposi ben però che me n'haveste scritto, si come ho dipoi inteso per la vostra de XIX. Voi potete imaginarvi il contento, ch' io ho preso, che ella habbia sodisfatto tanto a ogn' uno, & voi n' habbiate riportato tanto honore; come però di questo non facevo alcun dubbio. Et se ben io havevo trovato bellissima quella prima, secondo la recitaste [2], ho nondimeno trovato anche buone tutte le correttioni, che ci havete dipoi fatte per opinione di Monf. Illmo Vitelli, & del Sig. Ambasciatore, & quella si manderà alla Reina, nè se ne lascierà uscir copia, se non conforme a quella. Iddio da mal vi guardi. Da Ferrara alli XXVII. D' Ottobre 1566.

Tutto vostro
Hip. Car. di Ferrara

LVI.

1 Al Magnifico Mess. Marc' Antonio Mureto mio Segretario carissimo. *Ex hac hujus epistola inscriptione quem locum in familia Cardinalis haberet Muretus, intelligimus, cum secretarius appelletur. De oratione autem scribere eum puto, qua est* XIII. *vol.* I. *pro Carolo* IX. *& de qua etiam superius egimus.*

2 *Atqui hinc nimirum cognoscimus, non uti dicta ab eo sunt, ita editas orationes, sed recognitas, correctasque fuisse.*

LVI.

Horatius Cardanetus [1] *Mureto S. D.*

PLures jam dies quotidie ad te ſcripturus, nunquam tamen ſcribo; quod cum multis de cauſſis factum ſit, cave exiſtimes, propterea me intermiſiſſe, quod meas tibi litteras vel intempeſtivas, vel loquaciores ac ineptiores, haud gratas eſſe putem. Quî enim poſſum de tuo in me amore, tuis mihi litteris teſtato, amiciſſimi etiam hominis teſtimonio confirmato, deque tua ſingulari humanitate dubitare? Ne quid de mea dicam utilitate, quam & ſcribendo nonnullam, & ex litterarum tuarum ſubtilitate ac elegantia maximam capio. Accedit etiam ambitio quædam. Quod enim ego ſæpius ad Muretum ſcribam; quod item ad me Muretus, ac pluribus quidem, ut feciſti, ſcribat, quamdam mihi apud homines exiſtimationem auctoritatemque comparat. Nunc tandem ad ſcribendum redeo, de locis quibuſdam Horatianis te con-

1 Excellentem doctrinam, & eloquentiam *hujus laudat Paullus Manutius lib.6. ep.14. ejuſque epiſtolam ſibi miſſam* elegantiſſimam *vocat ep. 13. additque*: Quid? quod iſta humanitas, qua me tibi devinxiſti plurimum, ingenii, eloquentiæ, doctrinæque laude cumulatur: quæ facile apparent in litteris tuis, itaque dedi ſtatim eas legendas filio meo, ut exemplo tuo commoveretur, & quaſi tua per veſtigia ad eamdem gloriam contenderet. *Ex eadem epiſtola Jacobi Griſoli diſcipulum eum fuiſſe conſtat: docuit vero ipſe humaniores litteras Peruſiæ, iiſque inter ceteros erudivit Balthaſarem Anſideum: quod & Cæſar Alexius tradit Elog. Civium Peruſ. cent. 2. pag.52. Ad eumdem aliàs ſcribit Manutius lib. 10. ep. 14. lib. 11. epiſt. 22. & M. Antonius Benciarius lib.1. ep.6. &c. Mureti vero ad eumdem editæ ſue runt lib.3. ep.31. & 32. lib.4. ep.86.*

consulturus, qui eruditum illum poetam eruditissimis tuis annotationibus exornasti. Mihi igitur superioribus diebus primi libri epistolas interpretanti, Lactantius Firmianus [1] cogitandi dubitandique caussam dedit. Illa enim verba observans, *Virtus est vitium fugere*, cum primò aliquo modo laudasset, deinde, inepte eum de virtute locutum esse, ait; quod eam a contrario terminaverit. Non possum ego non moleste ferre, quod tam nobilis urbanusque poeta, ineptus appelletur. Miror etiam, a Lambino erudito viro, accuratissimoque ejus Interprete, non fuisse defensum. Quo circa ipsius ego nomine ad tuum confugio patrocinium: meum enim tenue est, ac nullius pene auctoritatis. Decet autem, magnos ac eruditos viros a magnis ac eruditis patronis defendi. Quid igitur contra Lactantium ipse afferas, expecto. Ejusdem epistolæ verba sunt non longe ab initio; *Quo me duce, quo* lare

1 *Horatii verba lib.1. ep.1. (ordin. Sanadon. lib.2. ep.7.) v.41. . sunt*

Virtus est vitium fugere, & sapientia prima
Stultitia caruisse.

de quibus Lactantius lib. 6. Divin. Instit. cap.5. ubi Lucilii descriptionem quamdam virtutis attulit; Horatius igitur paulò melius, Virtus est &c. Sed inepte, quod eam contrario terminavit, ut si diceret; bonum est, quod malum non est. Cum enim quid sit virtus nescio, ne vitium quidem quid sit, scio: utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis est, ut utrumque aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. *Notavit hanc virtutis definitionem Chabotius quoque ex Lactantio. Sed facilis Horatiani loci defensio mihi videtur, si non eum virtutem definire velle ex dialecticorum praceptis, aut Ethicorum formulis, dicamus, sed id nimirum velle, maximam kominum multitudinem vitiis adeo oppletam, ut qui illis carent laudare quasi mortalium optimos debeamus, vel etiam majori ad virtutem assequendam labore perfunctos existimare. De virtutis definitione V. s. Thom. 1, 2. qu.55. art.4. & Aristot. 11 l. Eth. eorumque Interpretes.*

lare tuter. Explicant omnes *lare* pro familia [1]. Lambinus addit, *seu quo familiæ duce*. Pro familia, quod ad sententiam spectat, apposite: at *larem* pro *familia* poni, mihi durius est. Pro familiæ duce, præter hoc, supervacaneum est, cum ante dicat, *quo duce*. Itaque de hoc quoque, quiddam adscribere ne graveris. Locus etiam est, ut tertium addam, in tertia epistola, in fine, ubi sunt ea verba, *Si tibi curæ quantæ conveniat Munatius*: quæ ut depravata, tu jam *quam te* restituisti [2]: quæ etsi ingeniosa, commodaque est emendatio; tamen quod verbum *conveniat* non videatur eo loco convenire, quod ad ipsius latinam attinet significationem, minime Lambino probatur. Quid igitur tunc secutus sis, quidque nunc sequaris, si libet, scribas. Atque hæc hactenus: quæ si mihi tecum coram conferre, teque de superiore loco docentem, ex æquo aut familiariter colloquentem liceret audire, uberrimos meorum studiorum fructus sperarem; quæ alioqui frigent, ac nihil mihi præclarum polliceri queo. Gisbertum [3] salutabis,

1 *Seu* domo, *ideſt Philoſophorum ſecta*. *Nam* Socraticam domum *idem Horatius dixit lib.1. od.29. Itaque & hujusce loci facilis explicatio mihi esse videtur.*

2 *Displicuit Guillelmo Silvio Mureti ista emendatio; nam in exemplo Horatii a Mureto recogniti, quod ejus fuit, hanc delevit, restituitque* quantæ. *Vide Cruquii & Sanadonii lectiones, & explicationes sibi adversantes, & Chabotii duas.*

3 *Gisbertum Oddum intelligit, quem sæpe Muretus nominat lib.2. ep.31. 32. & 33. atque in hac postrema*; Gisbertus enim noster, propterea quod ei hodie ad fores herilis cubiculi assidendum est, ut statis vicibus omnes cubicularii solent, operam mihi dare non potuit: *Vide quæ de nobilibus hisce amanuensibus diximus in Manutii vita.*

tabis, quocum placet nunc dolose agere. Cum enim ad ipsum has mittam litteras, ejus frustrabor expectationem: illas enim explicans, ne litteram quidem ad se scriptam reperiet; quod tamen invitus facio, temporis exiguitate coactus: hodie namque scribentem cariores quidam amici sæpius interpellarunt. Vale, Murete suavissime, meque ut facis ama. Perusiæ VI. Id. Junias MDLXV.

LVII.

Horatius Cardanetus M. Antonio Mureto S. D. [1]

QUI possum, Murete doctissime, juveni ingenioso, litteris ac moribus exculto, meo ante aliquot annos auditori, honestissimo in hac urbe loco nato, mei peramanti, tui studiosissimo deesse, maximopere a me petenti, ut aliquid ei Romam profecturo litterarum ad te dem, quas ipse reddat, itaque fores sibi quodam modo aperiat ad amicitiam tuam, quam mire expetit? Id officii hominibus nulla re cum hoc juvene comparandis haud denegare potui; sumpsique hoc mihi pro nostra aliquot jam annorum amicitia, ut eos mea caussa, singularique in te benevolentia diligeres. Multo igitur magis tam honesto, tamque multis ornamentis prædito juveni illud debeo: cupide ad te adibit, tui videndi cognoscendique gratia, sibi antea cùm meis sermonibus, tuisque monumentis, tum ipsa

1 Commendatitia est: nec tamen, quis ille sit, quem adeo diligenter Mureto commendat, dicere habeo.

ipſa fama cogniti. Ipſum, ſi me amas, excipe, tuo illo vultu hilari ac perhumano; primum, uti juvenem ſua ſponte tua amicitia digniſſimum, deinde mihi arctiſſima neceſſitudine conjunctiſſimum. Nunc primum Romam venit: itaque cum magnam ex multis rebus capturus ſit voluntatem, nihil tamen ei jucundius futurum certo ſcio, quam quod te allocutus fuerit, tuamque adeptus amicitiam. Plura in hanc ſententiam ſcribere putidum foret. Darem equidem libentiſſime crebras ad te litteras, mi Murete, elegantiſſima quondam, omniumque humaniſſima epiſtola [1] a te invitatus: ſed ne quid dicam, quod te occupatiorem eſſe cenſeo, tam infirma ſum valetudine, tam imbecillis utor oculis, ut calamum ſi non oderim, certe vitem quam maxime poſſum: officii memoriæque gratia nihil eſt quod ſcribam; vulgaria hæc ſunt. Scio etiam, Lucam noſtrum [2], cui tuam amicitiam valde gratulor (de quo ingentes tibi ago gratias, quod mea primum commendatione amplexus, optimis deinde ipſius moribus, maximaque in te obſervantia diligas) ſæpe tibi meis verbis plurimam ſalutem dicere: quem ego pro ſingulari ejus probitate, etſi prorſus eſt ſupervacaneum, iterum tibi commendo. Hac una re facilius patior, eo me carere, quod tua ipſe conſuetudine fruitur. Plura velim:

1 *Vide ep.32. lib.1I.* Volo tecum, Horati, ſi modo ab eo voluntas tua non abhorret, quaſi mercaturam quamdam inſtituere litterarum, &c.

2 *Lucas Ariminenſis ille eſſe videtur, quem idem nominat epiſt. in editis lib.IV. 85.*

lim: sed quid opus est pluribus? ama me, ut facis, & vale. v. Cal. Mart. MDLXXVI. Perusiæ.

LVIII. [1]

SÆculum fere mihi videtur, cum nihil litterarum, vel a te mihi adfertur, vel ipse ad te mitto. Te migratio fortasse mea excusabit, quod tamen jampridem litteris tibi indicavi, ex Italia in Germaniam me reversum, Argentorati vitæ & studiorum velut domicilium collocasse. Me cum alia, tum id tibi excusabit, quod etsi de tua in me voluntate nunquam dubitavi, amico per imprudentiam nocere, measque litteras fraudem aliquam adferre noluerim. Metui enim, si statis & legitimis tabellariis eas committerem, ne tanto intervallo, totque stationum mutationibus multa perpessæ, & ab aliis apertæ, vel hujus nomine urbis tibi fraudi esse possent. Memini enim quid Onofrius Panvinius in Chronologia sua Ecclesiastica [2] propter Romam Fabricii a se compilatam adferat. Nunc, mi Murete, nactus hunc adolescentem, qui rectà ipse Romam iret, non putavi mihi committendum, ut eum sine meis ad te litteris abire paterer,

1 *Giphanii commendatitia litteræ sunt, quibus & Philologica quadam continentur. De Giphanio a* Giffen *populari sermone dicto, Valerius Andreas Biblioth. Belgic. pag. 702. Teissier in Elog. tom. 4. &c. Andreas ejusdem opera diligenter recensens nihil habet de Gellio ab eo edito; nihil Fabricius tom. 3. B. nihil Funccius veget L. L. Senect. p. 331. qui Gellii editiones, quique eum Scriptorem illustrarunt, nominant. Lipsius tamen Gifanio scribens Epist. quæst.* IV. 19. Desiderium Agellii tui ferimus nimium diu.

2 *Vide epistolam præfixam Chronico ejus Ecclesiastico, ubi Fabricium intelligit nomine* Hermunduri.

rer, præſertim, quem Canterus vir doctus, & tibi, ut puto, notus, litteris non vulgariter mihi commendarit; & hoc amplius rogarit, ut euntem in Italiam viro docto & noto alicui commendarem, ac velut de manu in manum traderem. Quare amiciſſimi hominis litteras ſubſecutus, rogo te, ut tua illum humanitate complectaris, ita ut intelligat, meam commendationem, non tantum notitiæ aditum & viam muniiſſe, ſed ad omnem tuam humanitatem ejuſque officia momenti & ponderis aliquid attuliſſe. Canterus eum mihi commendat ab elegante eruditione, quam tu facile & brevi cognoſces: mihi unum ejus colloquium per & gratum, & jocundum fuit. Ab hoc & de meis rebus quædam cognoſces: nam Ilias malorum & calamitatum cognoſcenda tibi eſſet, ſi hujus mei atri non diei, ſed anni caſus meos perſcribere velim. Quæ domeſtica pleraque mala ſtudiis quoque meis magnopere nocuerunt: id certe effecerunt, ut Gellii (an Agellii [1]?) mei typographica, ut ita dicam, deſcriptio ab hinc fere biennio cœpta, neceſſario intermiſſa fuerit, etiamque nunc jaceat. In quem utinam tuas obſervationes, quarum in Italia ſpem aliquam litteris tuis mihi olim feciſti, auferre tandem aliquando poſſim. Vix rogare te auſim: ſed tamen ita hæc ut accipias velim, tamquam vehe-

1 Gellius an Agellius *dicendus ſit, multi diſceptant, Lipſius qu. epiſt. c. 8. lib. 5. Barthius lib. 35. Adverſ. c. 12. Salmaſius ad Arnob. Fabricius B. L. vol. 3. pag. 1. Lambecius prodr. lucubr. ad Gell. Bœclerus Bibliogr. Criſ. Krenſt. in vit. &c.*

menter te rogarim, ut eas ad me tuo commodo mittas: poteris id vel per hunc adolescentem, vel, quod malim, per Franciscum Bracheri *Agente del Duca di Baviera*, commorantem Venetiis *al Traghetto di Murano sul campo della Clason*, cui & meas ad te litteras mittam, si has tibi non ingratas, aut molestas fuisse intellexero. Et quia acumen ingenii, & ἰυστοχίαν tuam novi, rogo te, ut si quid ex verbo ΑΔΤΡΗΝΕΣ, quod habent veteres codices, & mei, & quos P. Victorius vidit, in *cap. 6. lib.* 13.[1] Gellii eo loco, & cujusmodi Homerus dicat in Ulixis domo σειρῆνες, veri & boni exsculpere possis, ut id quoque mecum communices. Velim quoque ex te cognoscere, an qui nihil longo jam tempore edideris, præter orationes quasdam; ea quæ potes plurima & tua & aliorum proferre, semper nobis invidere velis. Quam multa præclara historica & theologica latent in bibliotheca Vaticana, numquam typis edita, quorum si pauca quædam a te vel ab D. Ursino proferrentur, incredibile dictu est, quam fructuosa, quam grata, quam gloriosa hæc opera vestra esset. Hoc mercatu

1 *lib.* 14. Et cuimodi Homerus fuisse dicat in Ulixis domo ἀδυρῆτες. *Incredibile dictu est, quantopere viros eruditos hujusmodi* ἀδυρῆτες *vexaverint, & vexata illa ab ipsis sint. Petrus Victorius var. lect. lib.* 35. *c.* 16. *se in ms. cod. & satis fideli se ita scriptum hoc nomen reperisse testatur: alii fecere* ἀδιρῆτες. *Neutrum tamen reperitur apud Homerum: ut autem reperirent, fecerunt aliqui* σειρῆνες. *Causabonus legit* ὀρσοθύρην, *& spectari putat ad locum illum Odyss.* 22. *v.* 126.

Ὀρσοθύρη δέ τις ἔσκεν ἐϋδμήτῳ ἐνὶ τοίχῳ.

Qui locus veteres etiam Criticos exercuit, ut Eustathius, Hesychius, aliique testantur.

tu Pimpuntii Senatoris Parisien. Virgilius editus est, & Stobæus ex bibliotheca Sambuci a Cantero versus. Lipsius quoque tibi notus lectiones quasdam, ut vocat, divulgavit. Historica, & apud vos odiosa, nec insulsa tamen multa hoc anno sunt edita: ex quibus vitam Amiralii a JC. quodam, cujus tu in Variis tuis facis mentionem, descriptam, vix me continui, quin huic ad te perferendam darem. Sed utriusque periculum me deterruit. Quod si ejus generis aliquid ad te mitti, vel ullum a me officium tibi, aut tuis præstari voles, fac quæso, ut primo quoque tempore id sciam: dabo ego operam, ut si nulla re alia, saltem in officiis tibi præstandis fide ac diligentia nemini concedam. Vale, V. C. & Doctiss. Salutem, si tibi videbitur, D. Ursino. Argentorato Kal. Octob.

Tuus Obs. Giphanius.

LIX.

Justus Lipsius M. Antonio Mureto S. [1]

NIhil erat, Murete mi, quod scriberem, nisi hoc ipsum, nihil esse quod scriberem; nec tamen volui epistolam tibi debere diutius, & ut

1 *Lipsii nomen vel auditum satis declarat, quis ille homo fuerit, quin aut ad Miræum confugere, aut ad alios, qui de eo uberrime scripserunt, necesse habeamus. Epistolæ nostræ non extant in epistolis ejus editis cum ceteris operibus* Lugduni 1613. *aut in* Epistolarum, quæ in Centuriis non extant, Decad. XIIX. *editis Hardervici* 1621. *etsi alia ibi leguntur* Epistolic. quæst. *lib.* I. 6. *lib.* III. 14. *lib.* IV. 15. *lib.* V. 15. *& inter epistolas Mureti lib.* III. 3. *Atque hic dicere ego quoque possum, quod in Præf. tomi* 3. *Syllog.*

fidem meam liberarem, inanes malui litteras mittere, quam nullas. Non ita tamen inanes, ut te, quem in aliis rebus libenter ſequor, etiam in ſcribendo imiter, qui ad amicos, quod nuper præſens vidi, ſchidas ſane bene magnas, ſed ita inanes mittis, ut unum epiſtolæ argumentum tribus verbis expleatur. O te hominem non tantum ingenio mirificum, ſed etiam in conſuetudine facetum & ſuavem! Narro tibi; me ipſum mihi reſtituiſti paucis illis horis, quibus tecum fui. Antea enim, mihi crede, & tui deſiderio, & malorum iſtorum inſolentia, languebam. Quod ſi mihi Tyburi, in illo ocello Italiæ, in illo nitido ſole tuo, aliquot horas ejuſmodi tecum ponere liceret; quæ ego regna & quas beatorum inſulas, præ una ambulatiuncula noſtra non contempſerim? Sed ego ineptiis aulicis hic ita detineor, ut nuſquam poſſim vel digitum. O rem minime aptam nec meis ſtudiis, nec moribus! Fero tamen omnia fronte & vultu, ut poſſum, belliſſime. Sed mihi modo [1], Murete mi, angor interdum & diſcrucior intimis ſenſibus. Quod niſi tua conſuetudo me adhuc ſuſtentaſſet, & Romæ tenuiſſet, juratus tibi dico, jamdudum talaria induiſſem, quibus aliquà evolaſſem; ubi neque Pelopidarum nomen, neque iſtas moleſtias ferrem. Paulum Manutium ſcito heri conventum

log. Epiſt. Petrus Burmannus, cum manu ſua deſcribere epiſtolas illas cogeretur; Lipſii inexplicabiles ſæpe litterarum ductus millies iram & Indignationem in manum ejus feſtinantem provocaſſe; *quod & in ſuperioribus Lambini mihi accidit.*

1 *id.* crede: *Frequentes ſunt in Lipſio hæ Ellypſes.*

tum esse a me: hominem eruditum, humanum, & quem secundum te facio plurimi; sed in quo tamen suavitatem illam & facilitatem morum, quam in te tantopere amo, valde requiram. Plautum tuum [1], vel jam potius nostrum fero in oculis: ejus cotidiana consuetudine, & sermonibus magnam partem lenio desiderium absentiæ tuæ. Quem ego adolescentem non tantum ideo amo, quia amatur a te; etsi id quoque sed multo magis, quia ea elegantia ingenii est, & ut captus est hujus ætatis, etiam doctrina, ut amore & amicitia nostra maxime videatur dignus. Habes epistolam, ut initio tibi prædixi bene inanem: scripsi enim quicquid in buccam; & in qua te non aliud, quam voluntas mea delectare possit. Ad quam nollem te equidem respondere, nisi nuper admirabilem illam tuam facilitatem in scribendo cognovissem, qui me præsente momento temporis decem litteras [2] ad amicos dederis, & quidem tua manu. Quamobrem puto, te vel aliud agentem facile unis litteris tuo commodo respondere posse.

Vale Roma CIƆIƆLXVIII. A. d. XVIII. K. Septembrium.

 LX.

1 *Is est Franciscus Beneius, cui Plautus nomen erat: sed illud Sodalitatem nostram ingressus deponere voluit.*

2 *Atqui hæc nimirum confirmant illa, quæ in Mureti vita scripsimus num. 20.*

LX.

Justus Lipsius M. Antonio Mureto S. [1]

NE vivam, Murete mi, si quidquam in omni vita gratius, aut jucundius mihi accidit tuis litteris, non solum quia tam eleganter scriptæ; nihil enim vidi ἀττικώτερον, verum etiam quia tam suaviter & amanter. Itaque antea diligi me a te sensi; nunc vero etiam amari: omnibus enim in partibus epistolæ tuæ mirifica quædam significatio amoris elucet; cui utinam ceteris rebus respondeam, amore quidem certe præstabo ne vincar. Sed ut ad litteras tuas respondeam, scito mihi jucundissimam epistolam tuam, hoc tantum attulisse molestiæ, quod scribis, te istic non solum commode, sed etiam delicate, & pæne Phæacum vitam vivere. Posuisti enimvero versus Homeri εὐφροσύνη μ' ἔχει. Vide igitur quam morosi, seu potius inepti sint qui amant. Qua in re gaudere debebam tuum gaudium, & lætari, commode tibi esse: hoc ipsum angit me & excruciat, verentem, ne te deliciæ illæ, ut quondam Ulyssem a patria, ita te illecebris suis irretitum ab Urbe & a nobis diutius detineant; præsertim cum istic etiam Alcinoi hortos esse audiam: bene habet, si nec Cirra ulla, nec Calypso; quod

1 *Elegans & festiva epistola de Mureti Tiburtino secessu, & libro suo ad eum misso. Sunt autem in his epistolis nomina quædam, quæ nonnullis fortasse displicebunt, damnavitque in* Recognit. suorum oper. *Bellarminus, ut cum* Deos *sæpius nominat; animo tamen Christiano ab eo hæc dici, & antiqui latini sermonis amore, omnino constat.*

quod si esset, næ tu, ut es homo facilis, una cum Ulysse vel decennium modo peregrinareris. Sed tamen meminisse te oportet illud Homeri αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν: nolo enim addere vel ominis caussa κενεόν τε νέεσθαι. Quod autem quereris, neminem istic esse, qui studiis nostris delectetur; id mihi quidem ænigma fuit. Quî enim possit, ubi tu sis homo in Musarum manibus educatus, ibidem etiam non Musas esse oportere? Quod quidem nos reapse experimur. Scito enim a discessu tuo & Apollinem & Musas ita Urbem reliquisse, & in agros tecum commigrasse, ut sæpius a me ad carmen quoddam, quod Veneri illi Neapolitanæ tuo jussu scribere conabar, invocatæ, nunquam advenerint, nec vatem suo numine adjuverint. Hoc videlicet commodi a Mureto nostro habemus, ut, eo absente, ne carmen quidem propitiis Musis scribere possimus. Jocari me putas? moriar, nisi te absente non tantum Musæ, sed etiam omnes Gratiæ Urbem reliquisse mihi videntur; ut Roma jam, dum tu semen urbanitatis abes, vel rure quovis inficetior sit. At etiam audes scribere; vereri te, ne barbarus nobis videaris χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις. Ubi est, Murete mi, frons tua? tu nobis barbarus? quo nec Athenæ magis Atticæ, nec Latium ipsum magis latinum est? Narra istuc Jurisconsultis tuis, quibus tu fortasse, quod nova quadam & insolenti lingua apud eos uteris, barbarus videaris. De Manutii amicitia retinenda quod me & amanter & pru-

denter hortaris, valde te amo; & efficiam certe, quoniam in eo homine mihi conciliando nimis indormivi diu, ut cursu ita corrigam tarditatem, ut intelligas, quantum calcar apud me una admonitio tua habuerit. Librum meum vix tandem aliquando accepi a meis, quem de itinere ipso fessum & pulverulentum timide mitto ad te: novi enim & aures teretes, & limatulum ac politum judicium tuum. Tu tamen pro eo quanta humanitas tua est, sospitem hunc primo ingressu ita accipies, ut eum lenitate tua titubantem potius confirmes, quam severitate obruas. Confirmatum deinde, licebit, non tantum moneas, sed etiam objurges. Sed mehercle extra jocum; librum meum ea conditione mitto ad te, ut neque legas nisi summo otio & commodo tuo; & cum leges, obliviscaris paullisper, me Lipsium esse, & te Muretum, idest amorem illum verum, qui est inter nos, ad tempus seponas, & de eo, non pro affectu tuo, sed vere & ex animi sententia judices. Quamquam de eo non ita necesse fuit te admoneri, qui ita natus es, & ita consuevisti, ut flammam in ore facilius comprimas, quam veritatem taceas. De me quidem [1], si hos nascentium studiorum meorum primos labores polito judicio tuo probavero, optandum quiddam consecutus fuero; sin minus, hoc tamen me consolabor, in præclaro conatu non voluntatem mihi

1 *Est ex illis modis dicendi, qui in Lipsio sæpius reperiuntur, & Muretus in veteribus etiam animadvertit lib.2. cp.33.*

mihi ad recte faciendum, sed facultatem defuisse. Vale. Salvebis a Plauto nostro. Roma pridie Kal. Septemb. CIƆIƆLXIX.

LXI. [1]

MItto ad te, Murete mi, exemplum epistolæ ejus, quam ad P. Manutium dedi, in qua mihi ipse sane displiceo; sed præstare volui genus illud, quo ipse delectatur: in qua, quod quædam sunt blandiuscula, noli putare, me duos parietes de una fidelia: nam ad alios aliquid aliquando fortasse, quod aures illorum delectet; ad te, tanquam ad me ipsum, nil nisi simplex, sincerum, purum putum. Quod scripsi ad Manutium de variis lectionibus meis, ejusmodi est. Paro octo libros variarum [2]. Universum opus Cardinali nostro a me vel invito debetur: habeo enim rationem constantiæ meæ; singulos tamen libros singulis eruditis viris constitui. In quo permitte quæso, ut primum locum, non eruditione aut amore, πολλῷ γε καὶ δεῖ, ne dignitate quidem, sed ætate, Manutio tribuamus. Detur hoc a nobis ambitioni Italorum. Tu quidem extra controversiam secundum, & meo judicio ac volun-

1 *Ut hanc sive epistolam, sive epistolæ potius alicujus appendicem, divulsam a ceteris inter Mureti schedas repertam cum epistolis ad Manutium, & Ursinum, hoc loco collocarem, non habeo aliam causam, nisi quod in superiori, de Manutii amicitia retinenda quædam Mureto Lipsius scribebat.*

2 *Nunc in operibus Lipsii Lugduni editis* 1613. *non extant, nisi* variarum *libri* III. & antiquarum lectionum *libri* V. *totidemque editi Antuerpiæ a Plantino*. Varias *dedicavit Cardinali Perrenoto Kal. Junii* 1566. Antiquas *Thomæ Redingero*.

voluntate, Deos testor, primum locum obtinebis. Ad Cardinalem Sirletum, si quid posthac: in quo expecto judicium tuum. Litteras quas ad me dabis, huic ipsi adolescenti, si volueris, dare poteris; is ad me eas perferri curabit: nomen ejus est *Sr. Dura*; agit domi Cardinalis nostri.

LXII.

Justus Lipsius P. Manutio S. D.

PEccarem, P.Manuti, & vehementer peccarem, si ad quemquam prius de rebus meis, quam ad te scriberem. Nam sive amorem hac in parte considero; nullius illustrior erga me voluntas fuit, quam tua; sive merita, nemo est (quod libenter præ me ferre soleo), cui plus debere me fatear, quam tibi; sive etiam voluntatem meam: non possum profecto libentius ad quemquam scribere, quam ad te, quem & facio omnium hominum plurimi, & sic amo, ut præ te uno, ceteros amicos diligere videar, non amare. Quod si fortunam præstare unusquisque nostrum æque ac culpam posset, satis fecissem jampridem desiderio meo, & hoc officium vel ante diem tibi libere repræsentassem. Nunc cum ita vel casus, vel fatum meum tulerit, ut simul in patriam venirem, gravi & diuturno morbo, qui mihi vires omnes animi & corporis eripuit, affligerer; si amorem tuum novi, ut novi, deflebis potius caussam cur non satisfecerim, quam accusandum me putabis, quod serius satisfecerim.

cerim. Nam morbi quidem vis non modo animum meum a ſcribendo, ſed pæne ab omni vivendi cogitatione abſtraxit. Sed venio ad litteras, ideſt ad delicias noſtras. Nam in hoc genere officii diligentiam tuam ſperare, meam præſtare tibi poſſum. Libri mei Variarum Lectionum adhuc ceſſant. Quid enim hoc morbo, qui me non ſolum ab hac cogitatione, ſed ab omni complexu Muſarum eripuit? Sed ſi Di volent, & ſi mihi optata ſemel valetudo contingat, paucis diebus inſtitutum opus poſſum abſolvere. Hac in re, quid ad honorem tuum, vel meum potius excogitaverim, memini me aliquando tecum coram; ſed & nunc ſcribam, ut exquiram ſententiam tuam. Ad quatuor libros meos priores, in quibus multa obducentur, multa mutabuntur, quatuor alios attexo: univerſum opus Cardinali noſtro debetur; ſic enim & ratio conſtantiæ meæ, & ſi vis, etiam merita ejus poſtulant; ſed & ſingulos libros ſingulis eruditis viris ſtatui inſcribere, in quo deſtituor exemplo antiquorum, ſed in re laudabili non defugiam auctoritatem ætatis noſtræ. Te igitur in illo catalogo, ut eruditione, ſic loco volo principem. Præſtantia in omni genere doctrinæ tuæ fert, ut id merito facere me exiſtimem; amor meus, ut etiam libenter. Adjungentur deinde ex illo flore Italiæ veſtræ Muretus, Fulvius, & ſi forte Sigonius; reliqui noſtrates. Statui etiam ſyntagma aliquod novum ad heroem illum Card. Sirletum, ad quod me im-
pel-

pellit non tam ejus viri dignitas, etsi id quoque, nam ea quidem illi nunc aliquid rari est, quam singularis eruditio, & in eruditos propensio, quæ nunc nulli. Illi igitur fortasse Propertium dare audebimus. Sed & hoc, & reliqua de tuo scilicet consilio, qui & illo judicio es, ut possis, & sic me amas, ut velis, quod convenire putabis, consulere. Improbi hic rumorem dissiparant de morte Cardinalis nostri, quod sit illorum capiti, illo salvo. Commentarios tuos in epistolas ad Familiares avide expecto, & angor te expectationem remorari. Dì faciant, ut & hoc opus, & alia rei litterariæ juvandæ, quod quidem fatale est familiæ vestræ, felix & famæ tuæ superstes possis edere. In quam cogitationem, etsi parta quidem tibi jam est omnium sæculorum immortalitas, tamen hortarer te, ut incumberes; si id aut adolescentiam meam deceret, aut apud te caussa esset; qui ingravescente ætate, non modo nihil de tam præclaro conatu tuo & labore remittis, sed potius cum omnium gentium admiratione auges tu illum & intendis. Tu, Manuti, sic existima, ingenio, eruditione, judicio facile me tibi cedere, officiis etiam vinci fortasse a te posse, amore quidem certe paratum esse vel tecum contendere, vel te ipsum vincere. Vale.

LXIII.

LXIII.

Justus Lipsius F. Ursino S.

FAcit humanitas tua, F. Ursine, & amor tuus, cujus adhuc expresse apud me multa sunt vestigia, ut peccare mihi viderer, si ad quemquam potius de rebus meis, quam ad te scriberem. Nam & præstantia eruditionis tuæ illa est, ut cum paucis amicorum meorum te conferre, nulli possim præponere; & sic de me es meritus, quamdiu Romæ fuimus una, ut beneficiorum tuorum memoriam deponere impii sit, ne dicam ingrati. Qua humanitate tua quantum me tibi devinxeris, & quid meritis tuis debeam, ostendam aliquando monumento aliquo ex hoc genere litterarum nostrarum, quarum tu & peritissimus es, & quibus delectari te maxime, scio. Antiquitatum informatam dum Romæ essem cognitionem nunc eo ardentius amplector, quo ea vere in dies majori mihi voluptati est & fructui. In quo genere, quoniam omnium judicio facile es princeps, non miraberis, si a te potissimum petam, ut si quid a discessu meo inventum aut erutum est novi, quod legi nostra interesse putabis, id a me per N. Florentium transmittas. In quo incredibile dictu est quam gratum mihi facturus sis. Breviloquentem me morbus meus facit, a quo respiravi, non convalui. Laurentio Gambaræ principi poetæ, & qui memoria nostra fere solus, quid in veterum imitatione esset,

ſet, acute vidit, & feliciter expreſſit, ex me ſalutem; quam equidem verſu aliquo ad eum miſiſſem, niſi Muſæ vocatæ venire ad ægrum recuſaſſent. Vale.

LXIV.

J. Lipſius M. Antonio Mureto S. [1]

QUidlibet potius putavi fore, M. Antoni, quam ut mihi ad te ſcribenti verba deeſſent. Et tamen narro tibi, in hac cauſſa deſunt. Quid enim de tam longo ſilentio meo ſcribam, aut non ſcribam? Dicam occupationibus factum eſſe meis, ut ſerius ſcriberem? vulgatum id quidem. Sed poſſuntne ullæ occupationes eſſe tanti, ut intercludant iter officii & amoris mei? At negligentia fortaſſe, aut oblivione tui? Dì meliora. Non tu quidem ſic de me mereris; & ſic mihi hæres in intimis ſenſibus, ut Deos teſter, nullum mihi non diem, ſed horam ſine tui jucundiſſima memoria traduci. Quid ergo eſt? Audi, mi Murete, & cognoſce miſeriam Lipſii tui. Ego tres jam menſes ipſos a reditu conficior acerrimo & diuturno morbo, qui me omnibus doloribus animi & corporis excruciat. Dì me pejus habeant, quam habent cotidie, ſi fallo. Et miraris, me nihil interea litterarum ad te, cui non dicam ſcribendi, ſed vix reſpirandi facultas fuit? Tum id expoſtulares, ſi ad quemquam

1 *Narrat de morbo & ſtatu ſuo, deinde de eorum temporum turbis, amoremque ſuum in Muretum ſignificat.*

quam primo. At ego ne ad illum quidem patronum meum, cujus judicium facio equidem, ut debeo, plurimi, nec tamen pluris, quam tuum. At vide quam Deo meo irato, liceat enim hoc mihi apud te, reliquerim Italiam vestram. Quod unum discedens a vobis, ut scis, spectabam, & in quo cogitationes meæ omnes erant defixæ, ut Aurato menses aliquot operam darem, id ipsum mihi quasi de industria fortuna eripuit. Vix attigi patriam: ecce tibi edictum Ducis Albani, ne quis extra Regis nostri regimen studiorum caussa, sine fraude capitali, agere possit, Roma excepta; quo quidem edicto interversa plane summa est cogitationum mearum. Cetera offendi adveniens, ut optabam; rem familiarem amicorum prudentia meliori etiam loco quam optabam. Itaque nunc istas principum virorum amicitias, quæ non multum a servitute absunt, non contemno quidem, sed neque valde ambiendas puto. Licet enim mihi fere dicere, quod illi adolescenti apud Poetam veterem; Mihi decus virtute, & majorum manu mediocria bona bene parta sunt, quibus otium meum honeste in his studiis traducam, sine quibus vita, non dicam vitalis, sed nulla sit. Ego propediem si convaluero, quod quidem mihi jam videbatur, Lovanium cogito, atque ibi, quod viatores solent, cursu corrigam præteriti temporis tarditatem. Plantinum a nundinis hic expecto. Tu cum ultro spem feceris amplissimæ laudis, vide obsecro, ut

ejus

ejus exſpectationem ne fruſtrere, & meam fidem ut præſtes. Canteri Euripides apud Plantinum exprimitur. De Plauto Lambini nihildum vel tenuiſſima auditione accepimus; & aut ille homo ceſſator eſt, aut certe cogitationem illam jam plane abjecerit. Quod ſi mihi credis, Murete, adoleſcenti non valde prudenti, ſed certe tui amanti, eſt hoc omnino opus tuorum laterum, & dignum, in quo elegantiſſimi ingenii tui nervos velis contendere. Adſunt tibi omnia in hanc rem, quæ vel a natura, vel a fortuna poſſis expetere, ingenium, eruditio, judicium, quanta alii ne taciti quidem a Dis optent. Atque hæc vel ab induſtria, vel a natura. Fortuna autem dedit, ut verſeris in illa luce gentium, in qua & optimorum librorum copia non deſit, ſuperſit otium, & tui ſimiles multos, ideſt eruditos viros habeas, qui nutantem te in locis aliquot dubiis vel explicare conſilio, vel juvare poſſunt. Sed hoc tu pro tua prudentia dijudicabis: illud quidem cogita, expectari jampridem a te, quod ſolet ab agro fertili, qui ubi diu ceſſavit, lætiorem & uberiorem fructum ſolet fundere. Rumor hic fuit de morte Cardinalis noſtri; quod ſit illorum capiti, qui eum improbe, ut ſpero, & ſine auctore diſſiparunt. Canterum Lovanii eſſe audio, & Victorem Giſelinum, homines ſane tinctos litteris: verumtamen quid eſt in iis, quod lenire poſſit deſiderium tui? cujus una mehercule pomeridiana ambulatiuncula pluris ſit, quam

quam istorum cottidianus usus. Atque ita salvus sim, ut hoc ex animo dicam; si unquam mihi venisset in mentem cogitare, me tam ægre desiderium tui laturum, ad extrema potius, quam ut a te divellerer. Sed & ea perturbatio est omnium rerum in his regionibus, & tam ardens cupiditas mea visendi tui, ut non desperem, aliquid inventum iri, cur honeste mihi aliquando, & sine reprehensione levitatis ad vos reverti liceat. In quo omine desinamus. Tu, Murete mi, sic tibi persuade, multos esse, qui pro tua singulari eruditione & morum suavitate te vel admirentur, vel ament; sed inter eos nullum esse, qui me uno de virtute tua aut melius existimet, aut te ipsum ardentius amet, liquido confirmare possum. Vale. Bruxellæ xv. Kal. Octob. CIↃIↃLXX.

LXV.

J. Lipsius M. Antonio Mureto S. D. [1]

ITane, Murete mi, annus ipse jam vertit, cum nihil a te non modo litterarum, sed nec rumoris? Siccine oportuit? estne hoc vel amoris tui, vel meriti mei? At ego quando Romam dedi litteras, ut non essent ad te alteræ? Non soles in amore esse difficilis; sed mihi modo & silentium tuum, & caussa silentii, suspicio. Vivisne & va-

1 *In his aliisque extima epistola inscriptio erat* Clarissimo viro M. Antonio Mureto J. C. Romam. *De benevolentia sua in illum fuse agit, de Lambino & Donato quadam adjungit.*

les, Murete mi? aut si vivis & vales, quod Dì approbent, estne tibi in amoribus Lipsius tuus? Quid enim aliud existimem? nisi forte defuit, cui commode dares: aude enim hoc dicere; aut quas dedisti perierunt; quasi non ego cottidie ab aliis litteras, quæ sic tuto, tamquam si a ponte Mulvio Romam. Non tamen hæ caussæ minuendæ benevolentiæ meæ sunt, quin potius, quod impotentes in amore solent, spretus, contemptus, neglectus cupio tibi vehementius, amo ardentius. Tu si me amas, aut amari a me vis, cave præsidium in eloquentia tua ponas; tam malam caussam, ne Marco quidem patrono, probaveris; sed longissima epistola, quæ vicem multarum esse possit, omnem mihi & dolorem, &, si audeo dicere, iram absterserit. Sed hæc de te; tu autem de rebus meis fortasse malles. Etsi adumbratam vitæ meæ rationem superioribus litteris conscripsi, nec nunc quidquam novi. Nam reip. nostræ ea adhuc forma est, ut nondum mihi stet, quamdiu in his locis & hac turbatione temporum velim degere. Germania, Britannia alienato animo; rumores etiam non belli de Gallia tua: αἰδέομαι Τρῶας, & vereor ne illa pax nobis bellum sit. Sed hæc Deus aliquis. Piratas quidem in latere habemus, & majori numero, quam ut piratæ videri possint. Habes publica, quatenus id litteris licet. Quid quæris? num ut ad privata veniam? Quid ergo existimas, me etiam in his malis nisi plane beatam vitam vivere? in qua,

in qua, ut Epicurum auctorem sequar, etiam hortos conduxi, in quos delitias Italiæ vestræ melones, caules floridas, alia talia transduxi: in iis solem matutinum delibo; reliquum diei libris me, & litteris involvo; nisi siquis Canterus, aut Giselinus interpellet, quod tamen ipsum in lucro pono. Quis enim sermo, nisi de litteris, aut etiam de te? quem non tantum in sinu, sed etiam in lingua gero, & tuas laudes plena ubique manu. Carrio meus adhuc abest, qui mei videndi caussa iter longulum suscepit, & brevi plane huc remigrat. O Murete mi, cur te non habeo vel socium gaudiorum meorum, vel testem? quod unum felicitati meæ non abest, sed plane deest. Canteri Euripidem puto ad vos jam allatum, de quo tu fortasse majora conceperas; verumtamen exspecto judicium tuum. Novas lectiones ejus libro uno auctas mitterem ad te, si per nuntios esset, ut commode possem. E Plantini bibliotheca nihil præterea expectandum, qui Bibliis Complutensibus Regis jussu hic distringitur, nihil ut loci litteris nostris sit. Hoc boni, ut alia multa, Hispanis debemus. Sed heus, Murete mi, scisne correctionis illius meæ in Terentium, *Benignitatem claudere*, quam olim irrisimus, auctorem Donatum esse, corruptum quidem illo loco, sic tamen ut possit intelligi?

Avide expecto litteras tuas, quas quoniam Cardinalis Neapolim discessit, licebit nuntio communi tra-

ni tradas, ſic tamen ut nihil ei exſolvas, cum inſcriptione, Juſto Lipſio habitanti Lovanii in ædibus Henrici Lottii e regione Jeſuitarum. Oportet enim profecto, aut tu ceſſationem, ne gravius dicam, iſtam exuas, aut ego amorem. Etſi jocor, Murete mi: quæ enim res tanta eſt, quæ amorem meum in te imminuat? quo vivus mortuuſque videar amaturire. Adoleſcentes hi noſtrates ſunt bono loco nati, quos cupio illa tua ſuavitate complectare: in iis unus Plantini corrector fuit; quibus tu ſi qua ratione, quod ſine tuo incommodo fiat, gratificari potes, rem mihi gratam feceris, idque beneficii, ut te blandiar, mihi imputabis. Vale, mi ſuaviſſime Murete, quem ego præſentem videre videor. Lovanii. Pridie non. Jul. CIↃIↃLXXI.

In tribus his adoleſcentibus, etiam Victoris Giſelini frater eſt, quem & tu Lutetiæ olim vidiſti, & quem tibi litteræ noſtræ faciunt notum: huic tu ſi quid boni feceris, gratum id & mihi, & ipſi Giſelino erit, cujus propenſam in te voluntatem erit ut brevi ex ipſius litteris cognoſcas. Sed heus quam pæne me fugit ſcribere de Lucretio Lambini, qui nuper prodiit, in quo homo natus ad bonorum contumeliam incurrit in notos, ignotos, præcipue tamen in noſtrates. Dì boni quæ ſtigmata ille Giſfanio! quæ Cantero! Nam tuo nomini gratiam jam fecit, ut ſcripta ejus ornares. Sed ſenectus illum, opinor, facit acerbiorem, ut non miremur ſenem contumelioſum, qui ab adoleſcente

inge-

ingenium & linguam continue petulanter exercuit. Et is pollicetur brevi Ciceronem integrum, Plauti fabulas, Ethica, Politica, Platonem totum. Hui! quamdiu ille vel silentio vel patientia meliorum abutetur? Cur enim tu, Murete, cessas, & Plautum addictum tibi usque flagitantibus nobis non suscipis? Est is tuarum virium: sed nec deerunt qui juvabunt; velis modo. Nam Lambinum optimum quemque Scriptorem convitiis & maledicentia sua contaminare, dedecus est nostrum. Vides quam libere? quid ni in hominem talem, & in epistola ad te? Giffanius parat alteram editionem Lucretii sui: si Dì volent, mirificas gladiatorum pugnas videbimus. Cum Placidiano componitur optimus longe post homines natos gladiator qui fuit olim: hoc nimirum est, quod salse tu dicebas, grassari ad famam. Vale, Murete mi, delitiæ Musarum, Phœbi amor, mel ex Hymetto.

LXVI.

M. Antonio Mureto J.C. Civi Rom. Hugo Blotius Bibliothecæ Imperatoris Præfectus [1] *S. P. D.*

PUdet quidem me, V.C. Sed tamen cogor in summo occupationum mearum concursu ad te

 non

1 *De Blotio fuse Lambecius lib. 1. n. 44. &c. Biblioth. cujus etiam libellum; sive* consilium de Bibliotheca Cæsarea augenda & ornanda *memorat, quod Imp. Rudolpho a. 1579. obtulit. Hic de Imperatoriis insignibus, quibus stemma Mureti ornetur, quemadmodum illud Manutii ornatum est, agit. Manutii habes in Cæsare edito ab Aldo Venetiis 1571. & Epitome Orthographiæ eodem an.*

non modo prima manu, verum etiam festinanter & incondite scriptas litteras mittere. Occupat me Bibliotheca Imperatoria, occupat schola, occupat familia; quam mihi duorum mensium, & totidem dierum uxor, testamento condito moriens, mihi copiosam & locupletem reliquit. Rebus autem compositis, cum Musis in gratiam redibo, & tibi accuratiora, gratioraque dabo: tametsi ignoro, quænam res palato maxime sapiant tuo. Habet quidem Cæsaris bibliotheca libros quosdam non vulgares, nec alibi exstantes: sed eos aliò mittere fas non est. Per otium catalogum eorum mittam, ut si qui eorum placuerint, transcribi queant, atque istuc mitti: mirifice enim cupio tibi gratificari; sed scire velim, qua in re fieri id maxime possit. Si tu suggesseris, non surdus audiam, & sequar. Cæsar Aldi Manutii patri Paulo, insignia gentilitia locupletavit & cohonestavit testimonio & decoramento Imperatorio. Idem tibi si placeret, facile impetrare possemus; si ego, & Matthæi Stuffii illic in Jesuitarum Collegio viventis pater, Archiducis Ernesti Archiatrus adniteremur. Quare, quid placeat a nobis fieri, significes velimus. Plane enim adolescentuli illius parentes se tibi, ob eum, quem filius sibi a te exhibitum scribit, honorem & beneficium devinctos esse fatentur; meque ut ad te scriberem, rogarunt, & qua in re tibi eam humanitatem compensari cupias: sese enim, magis suum in te animum declarare, quam

quam verbis multa promittere malle affirmant. Sæpe ego quidem ad te ſcripſi, ſed reſponſi nihil unquam accepi; vel quod litteræ ad me tuæ interciderunt, vel quod propterea nihil ad me ſcribere voluiſti, quod quarum eſſem in Religione partium ignorares. Hoc autem nunc ut ſcias volo. Sum veteris illius, non novæ hujus hominum inter ſe varie diſſentientium Eccleſiæ cultor: nec deſpero, me aliquando iſtuc ad Summum noſtrum Pontificem cum Imperatoris noſtri Oratoribus venturum, ut tecum copioſius de rebus omnibus ad politiam & litteras pertinentibus colloqui poſſim. Interim Deum Opt. Max. precor, ut te quam diutiſſime Reip. ſuperſtitem eſſe patiatur. Vale, & cum me, tum Matthæum Stuffium lepidiſſimum adoleſcentem tibi commendatum habe. Vienna ex Bibliotheca Imperatoria III. Id. Febr. CIↃIↃLXIX.

LXVII.

M. Antonio Mureto V.C. Hugo Blotius S. P. D.[1]

CAuſſa intermiſſæ meæ ad te ſcriptionis, neque promiſſorum oblivio, neque negligentia eſt, ſed occupationum mearum concurſus, & quod ex duobus alterutrum, priuſquam reſcriberem, expedire ſtatueram. Volebam enim cum Joanne Cratone Cæſaris Archiatro & Senatore, tum

1 *Idem ferme argumentum habet hæc epiſtola ac ſuperior, de inſignibus Mureti, Imperatoris privilegio exornandis, & ratione qua id beneficii conſequi Muretus facilius poſſit.*

etiam cum adolescentis Stuffii patre Archiducis Ernesti medico, primo quoque tempore tibi gentis Muretæ insignia ornata, atque Imperatoriæ Majestatis accessione condecorata conficere, ac deinde per litteras evangelia abs te petere. Sed cum hujus rei multa objicerentur impedimenta, quod Cæsar Vienna abesset, & quod qui res aulæ nostræ exploratas habent suaderent, priusquam negotium a nobis Cæsari proponeretur, ad te esse scribendum, petendumque, ut libello aliquo quantumvis parvo ipsius Majestati dedicato, ansam & caussam nobis dares, rem omnem nostro ductu felicioribus auspiciis absolvendi. Quod amicorum consilium cum mihi vehementer placeat, a te etiam atque etiam peto, ut vel orationem, vel libri alicujus versionem; aut aliquid saltem, quod Cæsari, tuo nomine, inscriptum offerre, & insignium jus referre queamus, mediteris. Una tibi oratio [1] civitatis jus Romanæ adtulit: una item insignium Imperatorio splendore illustrandorum jus deferre poterit. Ne autem in argumento erretur, de aulæ nostræ statu te paucula admonendum duxi. Quamquam Cæsar noster earum est in Religione partium, quarum est ipse Summus in Rep. Christiana Pontifex, ita tamen ejus res sunt constitutæ, ut alia-

1 *Jam in Mureti vita id eram suspicatus num.* 14. *pag.* 338. *Romanam civitatem assequendi eam habuisse occasionem Muretus, cum in reditu ad Urbem M. Antonii Columna orationem habuit* S. P. Q. R. mandatu. *Confirmare hanc suspicionem nostram & plane veram demonstrare hic locus videtur.*

ut aliarum quoque partium homines, eosque satis multos ferre cogatur, quorum cum nonnulli non parum eruditi habeantur, sæpe ab ipso Cæsare in re litteraria judices advocantur. Jam vero quis ignorat, affectuum æstus, ne a doctis quidem sæpenumero comprimi posse? Ne igitur hujusmodi hominum judicia nobis in aula nostra obstent, consultum videtur, si quid meditari volueris, ejusmodi sit, ut neutram in Religione partem offendere possit. Id autem quale esse possit, jam mihi in mentem non venit. Fortassis non ingratum foret, si patris Cæsaris, Maximiliani inquam secundi orationem funebrem conscriberes. Quod si placuerit, argumenta suppeditabo quædam in summa laude ponenda & verissima, nec tamen ab aliis laudatoribus attacta. Sed ego sus Minervam, quod ajunt. Quid enim non, multo acutius quam ego, inveniat Muretus? Hæc igitur tibi ipsi cogitanda relinquo. Sed, me obliviosum! dum ad secundam caussam, cur responsionem distulerim, tendo, propemodum mihi excidi, plane a proposito aberrans. Hæc igitur, quæ modo scripsi, tecum, prius quam aliquid in insignium negotio tentaretur, consultanda duxi; utque hoc fieret commodius, iter in Italiam facere, Venetiis Cæsari libros quosdam coemere, & porro Romam ad te excurrere statueram. Verum istud, Cæsaris mandato (quo mihi imperat, ut omnes Hebraicos, Græcos, Chaldaicos, Syriacos, & Turcicos libros in catalogum
redi-

redigam, & quid ſinguli contineant, adſcribam) fuit impeditum. Magna eſt enim librorum iſtorum copia, nec res III. menſibus perfici poteſt. Et hæc ipſa quidem cauſſa eſt, cur Græcorum librorum catalogum hactenus ad te non miſerim, præſertim cum etiam lites quædam, hæreditatis a me aditæ cauſſa, ab avaris & improbis quibuſdam hominibus intentatæ, noctes dieſque inquietum detineant. Fiet id tamen, cum primum per negotia licuerit. Interim hoc tibi de me velim perſuadeas; majori quam me, te ornandi ſtudio inflammatum eſſe neminem. Vale. Vienna ex Bibliotheca Imperatoria, quam tuis libris illuſtrari magnopere cupio III. Id. Julii CIↃIↃLXXIIX.

LXVIII.

M. Antonio Mureto Joannes Caſelius S. [1]

SI ambitione potius, & oſtentatione ingenii niteretur hæc litterarum ſcriptio; ipſa jam ſuperſe-

1 *Inſcriptio.* Al magnifico Signor mio Oſsmo M. Antonio Mureto. A. Roma. *Caſelii epiſtolarum libri* XV. *editi ſunt Francofurti a.* 1687. *ubi eſt lib.* X. *ep.* 6. *Mureto, eadem quæ libri* II. *epiſt.*68. *oper. Muret. In Præfatione Hermannus Conringius nonnulla de Caſelio, quem virum ſummum vocat: plura in aliis, quæ illic ſequuntur, monumentis. Vitam etiam ſcripſit Melchior Adamus in vit. German. Philoſ. Satis eſt hic afferre quæ Morhofius Polyh. lib.* 1. *cap.* 14. Caſelii epiſtolæ inter Germaniæ noſtræ κειμήλια litteraria, ut omnia iſtius viri, merito referendæ. Lumen ille Germaniæ fuit, Græce & Latine doctiſſimus, Orator, Philoſophus, & omnium litterarum vir, Roſtochienſis primum Academiæ, hinc Helmſtadienſis Profeſſor, ſuo exemplo, conſiliis, præceptis totam tum temporis Germaniam pene informavit &c. *Ex hac epiſtola, verſionem lib.* V. *Ethicorum a Mureto factam, in Germania, atque eo tempore (quod majus eſt) in ſcholis heterodoxorum hominum adhibitam, habemus.*

perſedendum mihi exiſtimarem. Ego enim quid hic valeam, immo quam nihil valeam, minime ignoro. Quod ſi quid tamen aliquo tempore eſſet, jam nihil eſſet penitus, quando ad meditandum nihil eſt temporis. Jamjam enim iter ingreditur, & multas ſimul a me epiſtolas efflagitat Nicolaus Raſcius, qui a nobis rectà ad vos proficiſcitur. Ei has quoque dedi; cùm ut initam aliquando, me valde deſiderante & te mirifice conſentiente, inter nos amicitiam, ſive hujus non omnino vanam ſimilitudinem, mihi curæ eſſe, & a me conſtanter obſervari, denuo intelligeres; tùm ut huic adoleſcenti veluti fores ad eruditiſſimos tuos & ſuaviſſimos ſermones aperirem. In eis videbit reconditum tuum animum, ſummam humanitatem, & aliquam etiam partem amoris in me tui; quem tu mihi haud vulgarem eſſe, confirmaſti, & ego libenter credidi; experietur quoque tuam erga ſe peculiarem benevolentiam. Quæſo te, ſi pateris te rogari, quod ſponte faceres; ut intelligat, hæc vere de Mureto ſe a me accepiſſe, multoque ampliora, quam docere verbis potuerim. Ipſe magna animi probitate eſt; magnopere in bonas litteras inflammatus; tam te colit, quam te a me coli ſcit. Sed nimis verborum in re, quam obtinuerimus. Nihil vidimus hic recens a te editum; perſolve aliquando, quos polliceris, Ethicos commentarios. Quincti *de Iuſtitia & jure* interpretatus ſum proxime in ſchola noſtra; utebamur tua verſione.

sione, quam edendam curaveram. Vale. Ex arce Suerinia VI. Kal. Octobr. A. CIƆIƆLXX.

LXIX. [1]

EOdem tempore accidit, Murete, ut & de te nuncium haberem, cujusmodi sæpe optaveram, & ad te scribendi commoditatem, qualem multis annis non habuerim. Rediit enim hoc mense ad nos familiaris meus adolescens ille Livonius ex Italia, mihique in ceteris narravit, ut, cum te Romæ aliquoties honoris caussa salutaret, mei amanter mentionem fecisses. Hic autem civis noster visendæ Italiæ gratia iter suscepit, neque Romam sibi prætereundam, vel potius ante omnes alias contemplandam existimat. Eum si dimittam sine litteris, dignum non faciam neque litteris, neque veteri animorum nostrorum conjunctione; quam amicitiam forsan appellare non possumus, etsi ab ea, mutua benevolentia, cujusmodi inter nos satis multos annos fuit, & conservatur hactenus, non admodum degenerat. Te mei non oblivisci, semper credidi, quamvis ubi viverem, vel an viverem, vix tibi constaret: jucundum tamen fuit, id ex te auditum ab amico cognoscere. Igitur

tur

1 *Nullam habet internam inscriptionem, hanc vero externam;* Clarissimo Domino M. Antonio Mureto civi Romano amico suo præcipuo. Romam. *Amicum de ejus statu rogat, & suum exponit. Habemus præter has duas, aliam Caselii epistolam, qua Mureto Botuitum Nericium commendat, cum epistola Nericii ipsius: sed cum nihil continere videretur, cur in manus hominum veniret, his contenti fuimus.*

tur etiam in posterum ex animo tuo nunquam abjicies: quî enim? cum non minus te colam, quam ipsas litteras, ut utraque de caussa ultro me diligeres, nisi jampridem amares. Si quæris de me; habes iterum hunc adolescentem: ex litteris aliquid accipe. Ita fui in litteris, ita in iis sum hodie, ut vix ullam partem negotiorum attigerim, putemque in perpetuum mihi ab omni ambitione esse refugiendum, quo tempore pleraque geruntur factiose, pauca consilio: quod homini sapienti pluribus declarare, nihil attinet. Mihi igitur negotii erit satis in litteris; multum in tuenda valetudine, quæ non graviter, sed sæpe tentatur; plus etiam in procuratione rei familiaris. Nam postquam uxorem duxi, nati liberi plures, his debentur alimenta, educatio. Vides, ut fugientem occupationes; excipiant aliæ. Majus est tuum otium; magni etiam labores: quod si præmii aliquid tibi obtigit, gaudeo: hic ego tale nihil spero, sive hujus cœli, sive hujus ætatis, sive omnium sæculorum ille morbus est, & sapientia contenta est seipsa, vel sempiterna gloria, quo majus præmium cogitari non potest. Utinam mihi omnes fugienti factiones, hoc vitæ genus liceat tranquille colere! Metuendum enim est, ne quæ pervagatæ sunt patriam tuam Erinnyes, pervaganturque hodie Belgium, meam quoque patriam petant, in tanta opinionum diversitate, consiliorum pravitate, acerbitate animorum: de quibus

dici

dici ſatis non poteſt; cum cogito, exhorreſco, & repente ad libros confugio, ſive ut remedium animo meo quæram, ſive ut in iis tempus ponens, illum dolorem minus ſentiam. Ex tuis monumentis quædam legimus; epiſtolas nondum vidimus: per etiam videre velim, quæ meditatus fuiſti, & conſcripſiſti etiam, cum Juris diſciplinam novo modo tractares: quæſo nihilne horum in lucem edes? Habes quod legas; item quod reſpondeas, ſi vacet ſcribere. Vale Roſtochio xv. Kal. Quinct. A. CIↃIↃXXC.

Joannes Caſelius.

LXX.

M. Antonio Mureto V. C. Lævinus Torrentius [1] *S.*

QUem cum adhuc eſſem Romæ inchoaveram de bello Turcico libellum, eum diu intermiſſum, tandem his noſtris bellis civilibus, quæ quovis Turcico funeſtiora ſunt, perfeci. Et quoniam me iſtinc diſcedentem pollicitum eſſe memini, ut ſi quid a me prodiret hujuſmodi, id ad te mitterem, liberare fidem volui. Accipies igitur exempla duo Chriſtophori Plantini typis excuſa: alterum Paulo Manutio, meo nomine, cum opportunum erit, tradi de-

1 *Mittit Mureto libellum*, De Bello Turcico. *Is nunc cum ceteris ejus poematibus legitur pag. 173. edit. Plantin. a. 1575; pag. 281. edit. pariter Plantin. 1594. De Torrentio patrio ſermone* Vander Beken. *Valerius Andreas pag. 610. Biblioth. Belg. Teiſſier Elog. tom. 4. pag. 206. edit. 1715. Sanderus, Poſſevinus, Thomas Pope-Blount qui fuſe virorum eruditorum de eo judicia refert pag. 817.*

di desidero; verum ea lege, ut si quid occurrerit (occurrent autem plurima) quod alteri vestrum, vel utrique displiceat, ejus me facias certiorem, quò in posterum sim cautior. Lætabor interim, si totum illud, ut Horatii utar verbis, exactissimo vestro judicio probabitur: quod opto quidem vehementer, & ut sperem etiam, facit quod priora mea opuscula vobis placuere. Vale, & vicissim impartire aliquid, quod hoc acerbissimo tempore me oblectet. XV. Cal. Maji MDLXXIV. Leodio.

LXXI.

M. Antonio Mureto Lævinus Torrentius S.[1]

Amicorum ut præsentium summa utilitas, sic absentium dulcissima recordatio est; eorum maxime, quorum notitia cum dignitate aliqua conjungitur. Cum itaque Leodium ad nos venisset Franciscus Oranus vir clarissimus, ac frequenter admodum conveniremus, fieri non potuit, quin magna cum voluptate de te referentem audirem alia nonnulla, tum illud maxime, tui te Torrentii ita adhuc meminisse, ut judicio interdum tuo eum commendaveris; quod quò novi esse perspicacius, eò majore perfusus sum gaudio; præclarum enim est laudari a laudato viro. Quamquam igitur nihil in me agnosco, quod tantopere tibi probari possit,

1 *In extima facie epistolæ inscriptio est hujusmodi;* Præstanti eruditione & eloquentia viro M. Antonio Mureto Jurisconsulto clarissimo. *Agit vero de libris cum suis, tum aliorum ea ætate doctrina præstantium virorum.*

ſit, omittere non poſſum, quin huic ipſi jam ad vos redeunti has litteras tradam. Ipſe porro viciſſim noſtrum de te habitum ſermonem referet. Tametſi minus honeſta noſtra tibi, quam tua nobis laudatio eſt. Accedit vero etiam munuſculum, ſed leviſſimum, poematum meorum poſtrema editio, quam ſi ante nactus es, erit quo gratificeris alteri; neque ideo minus lubenter accipias velim id, quod animo dedi bono. Conſcripſimus autem & alia nonnulla, ſed quæ hac tempeſtate ſine auctoris periculo in lucem prodire vix poſſunt: ſunt enim de temporibus noſtris, quæ qualia ſint, noſti; & liber epigrammatum, cujus opuſculi majori otio ſpecimen aliquod ad te mittam, ut quid cenſeas intelligam. Suetonium vero noſtrum Romæ jam viſum eſſe arbitror, & quia alteram editionem paro, nec dubito quin pleraque animadverteris a nobis vel omiſſa, vel perperam intellecta; rem feceris gratiſſimam, ſi qua decet libertate me admonueris. Vidiſſes præterea Horatium, quem ante annos tres paratum ſervo. Sed enim tuto ad Plantinum, qui nunc in Batavis agit, tranſmittere nequeo; & alioqui, ſi qua fieri poterit, ipſe edundo adeſſe velim. Plura non auſim polliceri, quod aſſiduis pro Rep. curis atque laboribus pæne oppreſſo nihil datur otii, quod hiſce ſtudiis impartiar. Tu, qui liberior extra omnem ſtrepitum agis, reſcribe quæſo, quid jam mediteris. Audio, Senecam emendare; in quo Auctore quoniam nos quo-

quoque laboravimus, ſymbolam, ſi velis, conferemus. Sed feſtinatione opus eſt: nam Lipſius idem cogitat, cui quod a veteri Religione deſciverit, minus nunc faveo [1]. In Gallia vero Jacobus Dalechampius Medicus Lugdunenſis Athenæum magna cum laude reſtituit, ut Cenſorinum, & Gellium Ludovicus Carrio familiaris meus una cum aliquot emendationum libris; quæ tamen nondum prodiere, ſed ſub prælo eſſe ſimul omnia, nuper ad me ſcripſit. Vale, & reſcribe quæſo, illud maxime, quid in verſibus meis reprehendas, ut in nova editione ſim cautior. VII. Kal. Septembris MDXXCIII. Leodio.

LXXII.

M. Antonio Mureto Io. Biſſonerius [2] S. D.

SCripſiſſem ad te maturius, niſi eorum animos, quibus me per litteras commendaras, explorare prius decreviſſem. Te enim memineram, etſi alia multa ex me cogniturus eſſes, hac de re tamen potiſſimum eſſe laboraturum: nam quantum pondus apud eos viros commendatio tua habuerit, ſci-

1 *De Lipſii Religione aliàs dicemus; in Catholica Romana deceſſiſſe, omnino conſtat.*

2 *Amicum hominem, atque, ut ex aliis litteris apparet, popularem ſuum, Bononiæ Angelo præſertim Papio Juris Profeſſori, & Carolo Sigonio commendaverat Muretus. Mureto, quid illa commendatione effectum ſit, is ſcribit, narratque de illis, & Victorii ſermonem de modo veterum auctorum corrigendorum exponit, ac vetuſtum monumentum quoddam indicat. Inſcriptio epiſtolæ ſic ſe habet.* All' Eccmo Sig. il Sig. Marc' Antonio Mureto mio padrone Oſsmo. In monte Giordano. Roma.

ſcire te, non minus tua, quam mea intereſſe, ſemper judicavi; ut & intelligas, quanti te illi faciant, & quam recte me iis commiſeris, cui bene conſultum eſſe voluiſti. Angelum enim Papium, & Sigonium tui cupidiſſimos eſſe perſpexi, qui honorificentiſſimam etiam de te ſemper mentionem fecerunt. Si verò utriuſque amorem πρὸς ἕτερον ζυγοστατῆσαι oportebit; Papii erga te amor præponderare quodammodo videbitur: nam & humanitatem tuam collaudando, & eruditionem ſingularem, ſummamque eloquentiam commendando, horas aliquando integras mecum extraxit, ſemperque mihi operam ſuam detulit; pollicituſque eſt, ſe omni ſtudio, cura, & diligentia in rem meam incubiturum, fecitque adeo mihi ſpem, fore, ut propediem mihi proſpiceretur, quod certe futurum eſt jucundiſſimum: οἰκεῖαι enim, ut ſcis, χάριτες γλυκερώτεραι. Sigonium quidem amiciſſimum tibi eſſe cognovi, ſed ejuſmodi, ut, quia in eodem pulvere ſibi currere videtur, libentius laudes ſuas audiat, quam alienas, & ea, quæ illi in litteris tuis adſcribebas, confirmari ſibi a me, patiatur non gravate. Eum tamen, ut ingenue fatear, quam ſperaram, tui amantiorem experior, & mihi quoque benevolentiorem; neque dubito, quin hoc commendationi tuæ acceptum ferendum ſit, quæ ſane fuit perquam gratioſa: etſi nihildum cerno, quod ab eo præſtitum ſit, aut quod

me

me in ſpem aliquam meliorem erigat. Interea tamen fruor ea libertate, quam iſthinc mecum attuli, & ſperare audeo aliquid tandem erupturum; ἐκ γάρ διός εἰσιν ἅπαντες ξεινοί τε πτωχοί τε. Sed ut ad Petrum Victorium veniam, quem Florentiæ reperi, ſcito, eum, quantum deprehendi, privatas adhuc aliquas tecum ſimultates gerere. Nam cum ſæpe de te mentio a me eſſet injecta, ne verbum quidem unquam eſt prolocutus. Invectus eſt autem acerbe in eos, quibus, in caſtigandis probatorum auctorum ſcriptis, conjecturæ momenta potiora eſſent, quam auctoritatis; eoque nomine Joſephum Scaligerum reprehendit graviter, quod in conjectaneis illis ſuis in Varronem adeo confidenter quædam aſſerat, ut cum Varrone ipſo collocutus eſſe videatur: contendebatque Victorius, nunquam aut rarò diſcedendum eſſe ab auctoritate; conjecturas autem, tamquam ψευδεῖς μάρτυρας, ut de Etymologia, quodam loco Galenus loquitur, prorſus eſſe averſandas. Qua in re quam bene ſentiat, tuum eſto judicium. Ab eo certe humaniter ſum acceptus, donatuſque epitaphio Arretii recens invento, quod ad te mitto, quia talium rerum deſiderio teneri te, memini. Indicavit idem mihi Chimæram, quæ eſt in ædibus Ducis Hetruriæ: in Chimæræ autem illius dextro femore hæ aliquot litteræ ita leguntur, ac ne leguntur quidem;

VIƎϽMHIX[1]

quæ cum minus a me intelligerentur, secundò ad Victorium adii, rogavique, ut mihi in iis intelligentiam suam aperire, ac explicare non gravaretur; qui tum pernegavit, eas a se intelligi, affirmavitque, se unam aut alteram æneam tabulam vidisse, in qua characteres ejusmodi incisi essent, ex quibus sensus nullus erui a quoquam potuisset. Tu siquid habebis, quo lucem his litteris afferas, ejus me quæso facias participem: sum enim in rebus ejusmodi ὀξύπεινος. Brevi illhic, ut spero, Petrum Morinum visurus es, quem hic mihi nosse contigit; in quo facile deprehendi, verissima ea esse, quæ de illo aliàs prædicabas. Ab eo autem intellexi, quam incommode hic ageretur cum iis, qui aliis operam dare vellent; ita ut parum abfuerit, quin animum despondenim, nisi me confirmasset Papius, & Sigonius, qui longe meliora ominati sunt. Verum totius hujus negotii πεῖραρ' ἔχονται ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσιν: nam πολλάκι πὰρ δόξαν τε καὶ ἐλπίδα γίνεται ῥεῖν ἔργ' ἀνδρῶν. At tu, si mihi benevolus esse perges, ut fuisti usque huc, bene sperare nunquam desinam. Vale, & prolixitati litterarum mearum ignoscas: est enim δυστυχούντων μακρολο-

1 *Iconem cum litteris præter ceteros, qui idem fecerunt, exhibuit cl. Gorius tab.CLV. Musei Etrusci, fuseque disseruit ib. to. 2. p. 289. Legunt* Tinmcuil; *de significatione, viri harum rerum intelligentes non conveniunt.* An nomen artificis ejusdem continent, an numinis, cui ea signa dicata? *ait subdubitans cl. Bonarota ad Etr. Dempsteri p. 93.*

κρολογεῖν. Iterum vale. Bononiæ VIII. Kal. Maji A. CIↃIↃLXXV.

LXXIII.

Io. Bissonerius M. Antonio Mureto S.

EX litteris Pauli Vialardi, & Nicolai Audeberti cessationis tuæ causam intellexi, quæ mihi libelli mei jactura multis nominibus molestior accidit: non enim tanti mihi unquam fuerunt castigationes illæ, ut ob eas litterarum tuarum bono facile carere valeam: & ut credas non fuisse mihi gravem jacturam illam, confirmo tibi, habere me alias in eumdem castigationes, si non tam uberes, at ejusmodi, ut non difficile beneficio earum, desiderium superiorum lenire queam, aut illas etiam oblivisci. Hoc unum incommodum accepisse videor, quod lacunam illam orationis Lysiæ explere nequeam: quam jacturam, quanti facere debeam, tu ipse scis, qui primus in Gallia, unde compleri posset, quondam docuisti. Noli ergo posthac, si me tibi satis fidelem, & satis in amore constantem, & observantem tui putas, committere, ut caream litteris tuis; & ne deesse tibi scribendi argumentum causeris, peto abs te, ut quid sentias de obscuro illo loco orationis pro Quinctio, ad me diligenter perscribis, ut sententiam tuam objicere iis valeam, qui me de illius loci sententia interpellant. Ciceronis verba sunt hæc, ne tibi evolvenda sit illa oratio: *Mors honesta sæpe vitam quoque tur-*

turpem exornat; vita turpis, ne morti quidem honestæ locum relinquit [1]. Nodus videtur perdifficilis, & te solo dignus vindice: in quo prorsus mihi aqua hæret, quod ajunt; neque Hottomani licentia uti libet, qui ut aliquem ex eo loco sensum eliciat, legit *obscuræ*, loco *honestæ*: sed de hoc hactenus. Sigonium scito, somnium Scipionis publice interpretari ingressum, ut liceat ei in veterum philosophorum hortos excurrere: quæres? jam movit quibusdam nauseam. De litteris meis ad Simonem Bosium diutissime fui solicitus, necdum de iis bene sperare audeo, cum nesciam, utrum ad te perlatæ fuerint; facies quæso, ut sciam, an ei reddendas curaveris, & me, si non erit molestum, admonebis; num isthic secundioribus auris, quam hic uti possem, ne mihi aliud consilium alienissimo hoc tempore sit ineundum. Carolus Sigonius, & Angelus Papius, me tibi verbis suis salutem multam dicere

1. *Difficilis plane locus, in quo aquam sibi hærere item Hotomanus professus est; tamdemque difficultatem Lambinus exaggeravit: varias sive emendationes, sive explicationes collegit Grævius pag. 61. concludens, quod dictum nollem a viro erudito, esse ex iis sententiis quæ inanem verborum strepitum habent, quales nonnunquam excidisse Tullio sui quasi immemori, ab aliis ait observatum fuisse. Commodiores, sive tolerabiliores mihi videntur explicationes duæ 1. Manutii, qui sæpe, quod est in priori membro, ad posterius quoque referri vult; atque hic hoc modo:* Sæpe accidit, ut honesta mors turpem quoque vitam exornet; sed sæpe etiam ut vita turpis exornari honesta morte non possit: Quinctius autem eo redigitur, ut ne mori quidem honeste possit. *Altera, sive eadem potius paulo luculentius exornata, est Jacobi Facciolati animadv. 4. ad hoc cap. 15. restituens quod ablatum a librariis putat sic,* vita ita turpis &c. *ut sensus sit;* etsi vita aliqua turpis morte honesta sæpe exornetur, vita ita turpis, qualis a me descripta modo est, ne morti quidem honestæ locum relinquit. *Eadem videtur fuisse Jo. Clerici tom. 2. Art. Crit. probarique ab Oliveto.*

cere jusserunt. Vale, & me, quod mutuo facis, ama; & quid videatur tibi de inscriptione illa, qua usus est Victorius in Politicis Aristotelis a se illustratis [1], uno verbo significes. Bononia VI. Idus Novemb. CIↃIↃLXXVI.

LXXIV.

Io. Bissonerius Marco Antonio Mureto [2] S. D.

Conveniente consuetudini meæ facturus videor, si veterem illam observantiam in te meam tuebor potius, quam indulgeam dolori, quem ex litteris tuis cœpi: qui quidem non ab illa tua παῤῥησίᾳ, qua mire delector, est ortus, sed ab eo, quod aliorsum a te accepta fuerint quæ scripsi, atque sensi cum scriberem. Næ tu de verbis meis errasti, cum illud *nimis* meum ita es interpretatus, ut scripsisse videar, te apud Bosium plus æquo esse a me laudatum: ita scilicet ad tuum sensum detorquere verba mea voluisti, ut me ureres. Scito vero, me ex consuetudine Gallici sermonis esse locutum, in quo *nimis* pro *multum* non raro accipi, animadverti, idque fieri imitatione Græcorum. Testis est mihi instar multorum tritus ille Tyrtæi versiculus τὸ μηδὲν ἄγαν, ἄγαν μὲ τέρπει, quod

inter-

1 *Inscripsit*: De optimo statu civitatis. *Sententiam suam explicasse Muretus videtur vol. 2. orat. 12. quam habuit cum hos ipsos libros explicaret scribens: nomen* Politices *Græcum esse*, Sed quod jampridem jus togæ impetravit.

2 *De voluntate in Muretum sua, & de quadam epistola sua loco, quo nimis se Muretum laudasse scripserat.*

interpretor μεγάλως[1]. Ego ſane & verum ad te ſcripſi, & illud ἄγαν meum ita intellexi. Ex quo enim notas illas tuas in epiſt. ad Atticum ita commendavi, ut debui, ac potius minus magnifice, quam debui, non diſcidit quidem amicitiam, ſed diſſuit Boſius: & ut hinc ego tibi gratior eſſem, & oſtenderem, me non plane indignum eſſe amore tuo, ſignificandum tibi id putavi. Quod autem non videris admittere, tam diuturnam litterarum tuarum moram debuiſſe mihi ſuſpicionem injicere immutatæ voluntatis, a te in eo, toto cœlo ut dicitur, diſſentio; utpote qui exiſtimem, nullum majus argumentum eſſe perfecti & fidelis amoris, quam, optime de te ſentientem, & in amore & benevolentia tua conquieſcentem, ſi non explere ſcribendo, aliquando ſaltem de tuo in eum animo certiorem facere: quod certe a quamlibet potenti amico tribui ſolet.

Antequam redderentur mihi litteræ tuæ jam hic erat auditum, condicionem illam Polonicam[2] reſpuiſſe te; iſtam vero tam utilem, tamque fructuoſam honoris acceſſionem tibi gratulor, optoque in dies majorem; & de ea admonui Sigonium, Papium, & Amaſæum, qui hoc nomine tibi valde gratulantur; præterea noſtratibus omnibus ſignificavi. Pontificis frater iſthinc rediiſſe exiſtimatur, re infecta. Is ſe modo continet ruri, nec uſquam pro-

1 *Vulgatiora etiam ſunt loca alia, uti ea quibus juniores τοὺς ἄγαν vius appellant: ſic ſeniores &c.*

2 *Vide lib. 2. ep. 81. & quæ in Mureti vita ſcripſimus pag. 338.*

prodit. Pontificis filius modo ditionis suæ loca omnia perlustrat: dicitur autem orta inter eum, & proximum Marchionem magna quædam controversia de finibus, parumque absuisse ajunt, quin post aliquot contumelias, verba ad rem conlata fuerint. Sed cum rem parum exploratam habeam, de ea non agam apertius. Ab eodem Pontificis filio nudiusquartus donatus est Sigonius CC. aureis numis ob recentem historiam xx. librorum, quam rursus in ejus nomine apparere voluit, quæ modo typis illinitur. Tibi idem Sigonius significari hoc a me voluit, ejusque verbis, & Papii multam tibi dico salutem. Vale Bononia III. Kal. Novemb. CIↃIↃLXXVII.

LXXV.

Io. Bissonerius M. Antonio Mureto [1] *S. D.*

DUplici nomine gratissimæ obtigerunt mihi litteræ tuæ, tum quia nihil æque sollicitum me habere solet, atque paulo diutius carere solida illa voluptate, quam ex litteris tuis haurio; tum vero etiam, quia nihil certi habebam quod responderem iis qui crebro sciscitabantur ex me tamquam ex tuis uno, numquid ad me scriptum esset de singulari illa summi Pontificis in te beneficentia. Rogitabat Sigonius etiam sæpe, majoremque fidem se adhibiturum verbis meis dictitabat, quam Majoricensi Epi-

1 *Cum Muretum Bissonerius rogasset, ut de aucto stipendio, verumne esset, perscriberet, pro scriptis litteris gratias agit, narratque quædam de Sigonio. Vide quæ scripsimus pag. 338.*

Episcopo, ex quo se rem omnem audisse confirmabat. Tum ego ad quosdam familiares meos scripsi, qui mihi rem totam λεπτομερῶς significarent, ut satisfacerem iis, qui tam anxie id a me efflagitabant. Interea ὥσπερ ἀπὸ μηχανῆς præsto fuerunt litteræ tuæ; quibus res omnis & patefacta, & credita est. Salutavi verbis tuis Papium, & Sigonium, qui vicissim plurimam tibi salutem impertiunt, & diuturnam precantur secundam istam auram fortunæ; egoque in primis, cui gratius nihil hoc nuncio contingere potuit. Itaque vix perlegere epistolam tuam licuit, contuli me statim ad Papium, & Sigonium, rem omnem aperui: nec cessavi, donec testatum apud omnes relinquerem egregie, mihi præter ceteros esse gratam fortunam istam tuam, a qua, ut mihi persuades, pendet quoque mea; tametsi incipio rursus Galliam cogitare serio. Non est vero prætermittendum, quod etiam ante aliquot dies rogatus sum ad te scribere, stipendium annuum Sigonii crevisse ad sexcentos aureos, quos vulgo monetales vocant, qui conficiunt aureos nostros quingentos & quinquaginta, plus minus. Hac autem lege usitatum stipendium auctum est, ut fidem suam Senatui Bononiensi obstringeret Sigonius, se quoad viveret nullam aliam condicionem quantumvis opimam circumspecturum. Accepit ille condicionem: neque eum arbitror male consuluisse rebus suis. Nam externam condicionem neque ambit, ut ait, neque ambire debet; quoniam,

niam, ut dicam aperte quod ſentio, ad ſcribendum, non ad docendum natus eſt. Is modo privatim hiſtoriam Romanam L. Flori interpretatur in ædibus Summi Pontificis. Urget ille hiſtoriam ſuam Imperii Occidentalis, quæ jam ante duos menſes typis cœpit illini. Finem ſcribendi feceram, cum adierunt ad me duo nobiliſſimi adoleſcentes Galli, qui percontati ſunt, numquid decreviſſem ad te ſcribere; quibus cum indicaſſem hanc epiſtolam, quam tum de manibus depoſueram, rogant, ut ſi commodum eſſet, peterem abs te, an notus tibi ſit Joannes quidam Angeletus Caſilinas, qui profitetur artem memoriæ; quo uſum te familiariſſime ipſis confirmavit Hiſpanus quidam. Cupiunt ſcire, utrum verum ſit, necne; periculum a te in Bibliotheca Vaticana eſſe factum ſingularis memoriæ viri illius. Incredibile enim quiddam iis videtur, quemquam reperiri, qui Corſum illum ſibi a me indicatum lib. 4. Var. tuarum lect. [1] felicitate memoriæ ſuperare poſſit; præſertim cum illa memoriæ ejus bonitas, velut inuſitata, locum ſibi in ſcriptis ſuis vindicarit. Horum, ſi videbitur, honeſtiſſimo deſiderio ſatisfacies, ne ſe illuſos a me ſuſpicentur. Vale Bononiæ III. Kalend. Januar. CIↃIↃLXXVII.

LXXVI.

1 *Eſt libri* III. *cap* I. *quem vide. Hoc Mureti exemplum attulit & Jo. Brancaccius in libro, quem Panormi a.* 1702. *edidit inſcripſitque*: Ars memoriæ vindicata *pag.* 19. *aliaque addidit. Idem fecerunt Jo. Romberch de Kyrſpe, Ludovicus Dolce &c. exemplis artem ſuam vindicantes.*

LXXVI.

P. Gilbertus Mallocius [1] *M. A. Mureto V. C. S. D.*

NON possum non confiteri, summo me quidem antea, & adhuc non minore teneri desiderio, ut veterem illam, quam de me, dum Tolosæ & Lutetiæ essemus, notitiam habuisti, officio aliquo renovem: dicerem amicitiam non illubenter; sed variæ utriusque nostrum occupationes non siverunt, illam multo usu & familiaritate conjungi. Nam postquam tu te in Italiam contulisti, ubi in luce hominum, & clarissimo orbis terrarum theatro mira ingenii tui & doctrinæ documenta dedisti; ego non animo quidem & voluntate, sed occupato vitæ genere, a libris aliquantum remotus, exhaustis aliquot laboribus, decurso fere medio ætatis meæ spatio, in Senatu Gratianopolitano tandem consedi, posuique apud Delphinates fortunarum mearum sedem & domicilium. Sic neque tui videndi, neque consuetudine tua fruendi facultas aliqua, aut tempus satis commodum unquam datum est. Fatebor tamen, & vere hoc apud te deponam; me primam illam, quam de te, deque præstanti illa tua ad om-

1 *Exstat ejusdem Mallocii epistola lib.* II. *epist.* 96. *sed annus non recte expressus in editione Cominiana &c. est: nam in mss. ipsa epistola, & in edita a.* 1580. *annum præfert* 1575. *in illius* 1570. *quem esse sane mendosum ex die quo Gratianopolitanus ille Episcopus Flehardus creatus est, liquet; factum enim anno* 1575. *Sammarthani ipsi docuerunt. Agit hæc nostra de eodem negocio, sed ad illam editam intelligendam valebit; præsertim cum nihil ferme de eo Gallia Christiana quos diximus Auctores.*

omnem disciplinam naturæ vi & felicitate, opinionem conceperam, nunquam deposuisse, aut abjecisse animo, sed magis legendis postea libris tuis, qui jam in omnes orbis provincias doctissimi deferuntur, illam confirmasse; voluntatem vero erga te meam mirabili accessione cumulasse. Sic enim se res habet: ut, quemadmodum locupletes patresfamilias minus se interdum in censu suo habere putant, quam vere habeant, sic tu quoque; & qui perpauci cernuntur hac nostra ætate tui similes, qui supremum in omni doctrina locum arcemque tenetis, propter præclaram, quam in commodum studiosorum omnium navatis operam, plurium quam putatis animos & voluntates ad vos amandum, colendumque allicitis. Ego vero, quod antea tacito animi sensu & inductione feci, aperte idipsum in posterum facturus sum, tibique quanti te faciam, quantumque me abs te amari cupiam, non obscure sum ostensurus. Quod ut minus verecunde & dubitanter posthac faciam, non tam me patriæ, quæ mihi tecum communis fere est, movet conjunctio, quam impellit Antonius Drachius vir imprimis officiosus, qui tibi has litteras reddidit, tuæ virtutis amator summus & admirator. Is namque anno superiore Roma rediens mihi significavit, nostri memoriam tibi penitus non excidisse: qua de re ita me beavit, ut beatiorem me, ne Attalicis quidem opibus oblatis, efficere potuerit. Nunc vero istuc reversus est,

ut

ut Francisci Flehardi clarissimi Præsidis rem negociaretur. Is autem Flehardus nobili apud Delphinates familia, propter sua, suorumque perpetua in hanc provinciam merita, & incredibilem in retinenda Catholica & antiqua Religione fidem, singularem denique in propulsandis Ecclesiæ hostibus, a quibus jam tot annos misere divexamur, operam & diligentiam, demortuo Gratianopolitano Antistite, in ejus locum a Rege suffectus est, eoque Pontificatu donatus, summo bonorum omnium applausu, Cleri totius suffragio, nostri vero præcipue ordinis judicio & voluntate mirifice commendatus. Drachium itaque Episcopi nostri res & mandata procurantem ita tibi commendo, ut majore studio, justioreve de causa aliquem commendare non possim. Hunc tu si rebus iis omnibus, quibus potes, potes autem valesque plurimis, in hac sua negocii procuratione adjuveris, præclare imprimis apud Episcopum nostrum, summa & humanitate & probitate virum, quicquid contuleris officii positurus es; me vero, qui totus tuus esse volo, totum tibi in perpetuum devincies; quod ut facias te per Musas litterasque, amata a nobis cultaque numina, oro atque obtestor. Vale. Gratianop. xv. Cal. Aug. 1575.

LXXVII.

LXXVII.[1]

QUod felix faustumque sit, venit ad te, Murete clarissime, quamvis absens, tuus ille Melissus, majorem in modum rogans atque obsecrans, ut ratione cum Lud. Castanero oratore regio, viro omnibus donis cumulatissimo, inita, consilioque invicem habito, Pontifici Summo & melos meum, & libellum supplicem offerendum curetis. Quid petam, vides; sed absque pecunia: nolim enim emptam dignitatem. Castanero dabis hendecasyll. sibi inscriptum; meum ad te, in quo, ut in Horatianis consuevi odis, παρῳδίζειν libuit; boni consules, itemque odem illi ipsi legendam exhibebis, quando in ea illius laus simul comprehensa

1 *Celebre nomen est Pauli Melissi Schedii poetæ Laureati, cujus vitam scripsit Melchior Adamus in vitis Germanorum Philosophorum, testatus;* nullus tunc ætatis fuit principum, nullus certe litteratorum, quin Melissum aut præsens præsentem viderit, compellarit, amaverit, observaverit, tamquam Latinæ linguæ Pindarum, unico magis unicum, quique Pindaro Græco controversiam fecisset dignitatis, nisi maluisset secundas agere, & haberi par. Habet itaque Franconia, quibus gloriari possit alumnis, in omni fere doctrinæ genere præstantissimis &c. *Eadem, & majora fortasse praconia de eo leges apud Teisserium tom. 4. pag. 410. Bailletus quoque num.* 1360. Melissus passe pour un des meilleurs Poëtes Latins que l' Allemagne ait jamais produit . . . on peut dire, que la pluspart de ses ouvrages ont eu autant d' approbateurs qu' il y a eu de bons connoisseurs dans l' Allemagne, l' Italie, la France, & par tout où ils ont paru. Il a reçû en Allemagne la couronne du laurier poetique avec toutes les ceremonies accoûtumées &c. *Suavitatem ejus esse hujusmodi, quam nemo imitari possit, scripsit Olaus Borrichius dissert. 4. de Poetis latin. num.* 142. *Hæc fecerunt ut has epistolas ejus vulgaremus, additis carminibus nonnullis, quæ his subjiciebantur, ex quibus tamen, quin ea consulamus quæ jam fuerant edita, constabit, opinor, quod & Morhofius Polyhist. lib. 7. cap. 3. scripsit;* etsi ejus odas magni sint qui faciant, ab aliis tamen vitiosas judicari.

henſa ſit. Fac amabo te, ut officium mora ne tardet. Aperte ad te ſcribo; amas enim candorem Germanorum. Si quid obtinueritis, quod me abſente facile mihi fieri poſſe perſuadeo; enitere quæſo, ut diploma latine loquatur.

LXXVII.[1]

Ad Gregorium XIII. Pontificem Max. Meliſſi libellus ſupplex.

CUM animus tuus, Gregori P. Maxime, in Germanicam nationem plane ſingularis, tùm in illos ipſos & Romæ & Bononiæ bonarum artium ſtudiis operam navantes ſumma liberalitas, quæ ſeſe quam evidentiſſime exerere ſolet; voluntas denique illa, quæ una omnium voce palam prædicatur, de Germanis perpetuo benemerendi, fecerunt, ut quod ego carmen, tuum in honorem, ſi quid tamen honori tuo ampliſſimo accedere poteſt, novo quodam more Pindarico modulatus fueram, illud quamvis profanum Sanctitati tuæ offerendum curarem. In quo ſane, ſi aliquanto confidentius egiſſe exiſtimabor, audaciam mihi aliquantum ut ſumerem, viri præclariſſimi Victorius, Sigonius, Muretus, Urſinus, Bargæus, Statius, alii Italiæ lumina in cauſſa fuerunt. Eorum uti-

1 *Eſt hæc externa inſcriptio. Selegimus vero inter ceteras, ut ederemus, has Meliſſi epiſtolas, ut intelligi alia Mureti poſſit n. 14. pag. 376. quam cum vulgandam tradidimus, & de Meliſſo ſcripſimus ad eamdem neſcio quid, in has nondum incideramus. Ceterum Mureti illi reſpondet Meliſſus epiſtola ſequenti; Muretus vero eam ſcripſiſſe videtur cum hanc accepit.*

utique ego testimonio, quod de me ipsi & sermone coram tulerunt, litterisque testatum confirmarunt, non inaniter fretus, cam in spem erigor, fore, ut quæ de benignitate mihi tua polliceor, certo consequar; ita tamen, si tua sponte, in me beneficium, idque gratis conferre tibi ante persuaseris; in me, inquam, hominem Germanum, optimarum linguarum disciplinarumque amantem, & in celebrioribus Germaniæ, Galliæ, Italiæ Academiis per complures annos versatum, jamque domum ad suos revocatum. Cujusmodi vero idipsum sit, quod peto, paucis aperiam; videlicet ut ea dignitate, eo titulo a te donatus orner, quo qui ornati sunt, iis poetas Laureatos creandi jus, item Philosophiæ, Medicinæ, Juris Doctores, Notariosque faciendi, legitimos pronuntiandi, necnon insignia, sive arma nobilitatis conferendi, facultas conceditur. Quibus si munificentia tua, Pont. Optime, aliquid privilegii aut immunitatis ultro adjicere voluerit; quamplurima certe, maximaque tibi me debere, semper non solum agnoscam, sed etiam tanto id equidem popularibus meis omnibus gratissimum fore spondebo; quanto principem meum Julium Episcopum Wirzipurgensem, Franciæ Orientalis Ducem, cujus nomine mecum de historia scribenda agi cœptum est, tibi semper addictissimum usque adhuc cognovisti, atque in posterum cognoris. Ceterum de me sic habeto; fore, ut quantum quidem

dem in me erit (quid enim aliud promittam , nisi si tu aliquid præterea me scribere jubeas ?) Germanos ad gymnasium Bononiense frequentandum , quando id te maxime velle intellexerim , & monere , & cohortari, illisque persuadere, sedulo enitar .

Paulus Melissus Schedius Eq. Francus
P. Laureatus .

Ad Gregorium XIII. Pontificem Max. Melos Pauli Melissi P. Laureati .

Qualis in Hesperidum viretis amœnissimis
Draco pervigili lumine custos
Aurea servabat mala ,
Nihil indulgens sopori
Gelidæ fratri mortis :
Tale tuum , Gregori Pontifex maxime ,
Ovilia custodientem
Ausonia , insomnem , bipatentibus
Oculis Draconem
Lanigeri gregis magistri
Videre mirantur , specula
Desuper ab alta Vaticani in Urbem
Aciem , totumque obvertit in orbem &c. [1]

LXXIX.

1 *Sequitur Antistrophe & Epodos ; iterumque Strophe II. Antistrophe , & Epodos , denique epigrammata duo ; sed ex versibus qui sunt allati , vides opinor , te ceteris ejus omnibus carere æquo animo posse ; & sunt multa ejus poetica jam edita . Epigramma Mureto habes inter carmina poetar. Germanor. part. 4. pag. 472. quod cum aliis in eum , & Manutium in his Mureti chartis mss. exstat .*

LXXIX. [1]

DEsino tibi molestus esse: utinam & me mei pudere desitum sit! mallem pudor ille me prius ab incœpto deterruisset, quam ut tibi negotium facesserem, atque adeo ipsi Castanero molestiam exhiberem. Audacia minime tamen illa reprehendenda, si animum spes meum proclivius impulisset. Scias tamen velim, mi Murete, id quod nemini concedi affirmas, omnibus Consiliariis tribui in gymnasio Bononiensi; Consiliariis, inquam, nostræ nationis: sed quæ dignitas, cum sese munere illi abdicaverint, ipsa se quoque exuit. Quod *Gratis* adjeci, nolui quidquam detractum iis, quibus necessario, uti & in aula Imperatoris, & pro scriptura, & pro sigillo honorarium debitum exsolvendum est: id enim juris merito illi sibi vendicant. Manutio Attali divitiæ ut præsto sint opto, aut cornu Amaltheæ, de quo sic Philemona scribere memini; τὸ τῆς Ἀμαλθείας δοκεῖς εἶναι κέρας οἷον γράφουσιν οἱ γραφεῖς κέρας βοὸς ἀργύριον &c. Melissæ nostræ, præter caprinum lac & mel silvestre, nihil suppetit, præsertim peregre absenti; donec εἰς τὴν τῆς καινῆς Κρήτης βασιλείαν Jove duce pervaserit. Cl. Viro Castanero s. pl. adscribo. Vale, & me ama. Dat. Senis XIV. Kal. Sextil. Melissus.

1 *Alia epistola cum inscriptione* M. A. Mureto J. C. viro clariss. *Vide de ea quod modo dicebamus ad superior.*

LXXX.

P. Melissus S. D.

PUtasti fore, ut Senæ mihi non placerent. Verum tu eas ita mihi placere scito, ut hanc quavis alia urbe permutare nolim. Istic viator eram; hic quasi domi. Situs certe amœnissimus est; valde ego delector vallibus, jugisque reciprocis. Gerunt in suis insignibus lupam lactantem Romulum, & Remum; unde a me nuper in epigrammate quodam dictæ sunt *magnæ compendia Romæ*, sed Albula destituuntur. Romæ esse me putabo, si tu mecum sæpius per litteras colloquere; id quod Victorius vir optimus & humanissimus facit, nescio qua meorum carminum dulcedine adductus. Epigramma quod mitto [1] non improbabitur, opinor; tantum effigies potuit: quid si te nova carmina fundentem audiero? quorum ut copiam mihi facias, Murete eruditissime, te etiam atque etiam rogo: alioqui futurum interminabor, ut te promissi admoneam. Tiberim supra modum exundasse audimus, multumque damni dedisse. Lud. Castanero Oratori Gallico viro præstantissimo pl. sal. adscribo. Vale, & me ama. Dat. VII. Cal. Decemb. Senis [2].

LXXXI.

1 *Quodnam illud sit nec scio, nec magnopere scire volo.*

2 *In nulla harum epistolarum, aliarumque, quas habemus (nec ut vulgaremus causa visa est ulla probabilis) dies adscriptum erat, una excepta, quæ annum exhibebat* 1577. *Superioris tempus ex epistola Mureti, liquet esse A.* 1579. *Hujus inundatio illa Tiberis indicare posset, si insignis adeo fuisset, ut vel Boninus, qui eas persequitur, vel Chronicorum & Annalium scri-*

LXXXI. [1]

B. [2] *Parthenius M. Antonio Mureto S. D.*

JUre ac merito mirari, vel potius succensere mihi potes, mi Murete, quod cum domesticus usus ac familiaritas inter nos viginti annis amplius

ſcriptores illius meminiſſent; quod ab ipſis factum non invenio. In extrema epiſtola hac legebatur; V. S. indrizzerà le sue lettere al Bidello della nazion Tedesca: a Siena. *Erat nimirum in ea urbe Germanorum juvenum collegium quoddam, cujus etiam monumenta, ſive codices, in quos illorum nomina referebantur, legeſque erant ſcripta quas ſervare debebant, in PP. Dominicanorum Monaſterio nunc quoque aſſervantur; quod ex amici litteris ad nos ſcriptis diſcimus, qui etiam locum adſcripſit ex unius illorum præfatione:* Amanter rogamus, ut cum in hanc urbem venerint, debito ſolitoque more requiſiti, nomen ſuum in hoc nationis noſtræ album præſcripto ordine, locoque, ſtatui & conditioni ſuæ convenienti ipſi referre; in ærarium vero pro ſua liberalitate, quantum cuique ſatis eſſe videbitur, hilari vultu atque animo propenſo conferre, quantumque dederit nomini ſuo adſcribere; Bedello etiam, qui tam ſua, quam totius nationis ſtudia unicuique offerre, & promptiſſime præſtare ſemper in mandatis habet, quantum quiſque voluerit, largiri non dedignetur. *In alio Codice a. 1574. ſtatutum legitur, ut creſcente Germanorum numero Conſiliarius ac bini Procuratores conſtituantur. Itaque an. 1579. ibidem adſcriptum eſt:* Conſiliario Andrea Wolfango Bar. in Polhann. Proconſiliario ornatiſs. & doctiſs. viro D. Matthæo Schorero Auguſtano. Procuratoribus nobiliſs. D. D. Chriſtophoro Friderico Fonger. in Tanffers, ornatiſs. viro D. Auguſtino Vicello Tritteenſi.

1 Al molto eccellente & Rev. Sig. M. Antonio Moreto mio Sig. Oſſmo Roma.

2 *Bernardinum Parthenium hunc eſſe credo, de quo fuſe Petrus Morinus in epiſt.* de vita & ſcriptis ſuis, *eum appellans* ſenem valde doctum, & eloquentiæ ac poeſeos laude clarum; *memorans præterea* egregium opus de Poetica imitatione. *Exſtant ejus carmina in* deliciis Poetarum Italorum Gheri *tom. 2. pag. 185. eademque tom. 7. pag. 84. edit. Florent. a. 1720. Ode ad Pium V. etiam inter carmina illuſtrium Poetarum Italorum collecta a Joanne Matthæo Toſcano tom. 2. pag. 209. Carmen aliud ad Maximilianum Cæſar.* De Victoria adverſus Turcas *inter Poemata varia Petri Gherardii. Denique Carminum libri III. editi ſunt Venetiis 1579. In his* Spilimbergium *ſe appellat, ex oppido ita dicto in Forojulienſi tractu, quod vetus Bibium nonnulli eſſe credunt. Liber de Imitatione, quem Morinus nominavit Italice, primo ſcriptus eſt hoc titulo:* Della Imitatione Poetica di M. Ber-

fuiſſet, tanto intervallo nihil unquam ad te ſcripſerim, præſertim cum multa mihi eſſent oblata tempora, quibus vel te de meo ſtatu qualis eſſet admonere, vel tibi de tuis honoribus atque ornamentis gratulari potuiſſem, quæ tua virtute doctrinaque excellenti, cujus fama omnes jam terras pervagata eſt, comparaſti. Quid enim de præclaris rebus tuis fuit, quod quemquam lateret? Profectò quod tibi tam honeſta ſtipendia propoſita eſſent, quod in terrarum omnium principe civitate tanta eſſes auctoritate ac gratia, quodque te civem ſuum Romani eſſe voluerint, cum ſumma omnium qui te diligunt atque obſervant, cum mea autem incredibili voluptate, quotidie nunciabatur. Sed tu cave ſuſpicere, tam perpetuum ſilentium alia cauſa, quam naturali quadam negligentia mea, quod fateri apud te non pudet, accidiſſe. Accedit ætas ingraveſcens, quæ me ſegniorem in dies facit. Quicquid ſit, velim ignoſcas, tecumque reputes; quæcumque tibi tam feliciter atque ex ſententia evenerunt, tám mihi grata jucundaque fuiſſe, ut nemini eorum, qui tibi neceſſitudine conjuncti ſunt, gratiora jucundioraque accidiſſe potuerint. Ne vivam, ſi ſecus: te enim ſem-

per

M. Bernardino Parthenio al molto Reveren. & Illuſtr. Monſignor Melchior Biglia. In Vinegia appreſſo Gabriel Giolito de' Ferrari 1560. *verſus deinde ab eo latine atque auctus, ut animadvertit cl. Zeno ad Fontanin. tom. 1. pag. 230. Alius ergo a Bartholomæo, de quo Ghilinus in Theat. & Card. Quirini in* Specimin. Var. litter. *part. 2. pag. 61, atque Antonio Parthenio Veronenſi, quem hic pariter memorat. Elegantiſſima eſt hæc Bernardini epiſtola, qua Mureto Jo. Franciſcum Siccum commendat.*

per tantum dilexi, quantum abs te diligi, ſemper optavi. Hoc amore impulſus has ad te dare litteras viſum eſt, quibus tibi adoleſcentem qui tibi eas reddet commendarem. Is eſt Jo. Franciſcus Siccus, tam genere quam indole nobilis, iis moribus atque ea verecundia, ut cum eo quos conferas pauciſſimos reperias. Omitto ejus in litterarum ſtudia propenſionem; quæ ipſa per ſe ſibi hominem ſine ulla commendatione conciliarent. Is Romam proficiſcitur Venetorum Legato operam ſuam præſtiturus. Ejus nos eruditionem Decemviris proxime cum inſigni virtutis ſuæ teſtificatione probavimus. Cum ſæpenumero a me privatim publiceque audiſſet, quo te ſtudio colerem, quaque benevolentia complecterer, quantumque tibi in omni doctrina atque eruditione tribuerem, a me vehementer contendit, ut ſe tibi diligenter commendarem. Id ego adoleſcenti non modo roganti libenter ſum pollicitus, humanitate atque amore in me tuo fretus, ſed ſi etiam non rogaret, ſponte obtuliſſem. Tibi igitur, mi Murete omnium humaniſſime, adoleſcentem tam probum commendo ac trado, ita ut quicquid in te amoris in me tui reſidet, in illum effuſum velis. Nihil magis optat, quam in tuis eſſe, in amicitiam benevolentiamque tuam recipi, tuiſque interdum doctiſſimis ſermonibus, ac conſuetudine frui. Hunc ſi tuo amore ac ſtudio fueris complexus, me ſummo beneficio, gratiaque abs te ornatum arbitrabor. Tibi vero polliceor ac ſpon-

deo, ex adolescentis suavitate ac moribus mirificos fructus capturum. De omni autem statu rationibusque meis, quo loco sint, ab eodem cognosces. Vale. Venetiis x. Cal. Mart. MDLXXVII.

LXXXII.

M. Ant. Mureto virorum hujus ætatis doctissimo Janus Pelusius Crotoniata S. P. D. [1]

Superioribus diebus duas habui orationes, alteram Parmæ in funere Fabii Farnesii [2], alteram Placentiæ in nuptiis Renati Borromæi [3]. Utramque ad te mitto. Pergratum mihi feceris, si cum per occupationes, quibus distineris, licuerit, ambas diligenter perpenderis, & quid de utraque & carminibus nostris sentias, ad me scripseris: nam judicium tuum facio plurimi. Hoc mihi gratius facere nihil poteris. Vale, & me ad omnia tuo arbitrio

1 M. Antonio Mureto viro ultra naturæ miraculum docto. Romam. *Hujusmodi est inscriptio epistolæ externa.*

2 *Edita est hoc tit.* In funere Illustrissimi Fabii Farnesii Jani Pelusii Crotoniatæ Oratio. Parmæ apud Seth Viothum 1579.

3 Jani Pelusii Crotoniatæ oratio habita in nuptiis Illustrissimi comitis Renati Borromæi, & illustrissimæ Hersiliæ Farnesiæ. Parmæ apud Seth Viothum 1579. *Alia multa exstant ejusdem; & præter ea quæ recensentur in Bibl. Barberina, hæc vidi.* Pro militibus adversus Jurisconsultos ad Proceres Oratio. In Placentiæ laudem ad Placentinos Oratio. Poematum libri duo. Serenifs. Princip. Vincentii Gonzagæ & Margaritæ Farnesiæ Epithalamion. Caroli Emanuelis serenifs. Sabaudiæ Ducis &c. & Augustifs. Catharinæ Austriacæ Epithalamion. De nuptiis Caroli Emanuelis &c. Protei Vaticinium. Alexandri Pallavicini & Laviniæ Farnesiæ Epithalamion. De concessione Arcis Placentinæ Gratulatio cum lusuum farragine. De dubiis epistola facetissima. Epistola apologetica & criminatoria. *Crotoniata a patria dicitur. Hinc in Xanthi fratris carmine quodam* Vivet aureolus tuus libellus nostræ gloria patriæ Crotonis. *Litteras docuit Ranutium Farnesium Parmensium & Placentinorum Principem, ut in ep. ipse prædicat.*

bitrio utere. Parmæ III. Cal. Septemb. Anno salutis nostræ MDLXXIX.

LXXXIII.

N. [1] *M. Antonio Mureto S. P. D.*

QUod mihi semper fuit in optatis, ut meam erga te benevolentiam aliquo officii genere declararem, id peropportune cecidit superiore æstate, cum mihi eum sacerdotem ex Æquicolis juvenem humanissimum, & sacris bonisque litteris imbutum commendasti. Dedi igitur operam, ut sacerdotium illud, quod in vico D. Luciæ, nostræ Diœcesis, morte vacuum factum erat, obtineret; etsi res ipsa multum habuit difficultatis & laboris, non quidem sacerdotis culpa; quippe qui examinis aleam ita subivit, ut se virum strenuum præbuerit, tuoque patrocinio non indignum; sed ejus vici hominum importunitate, omni studio contendentium, ut alius deligeretur. Accedebant quoque nobilissimæ feminæ, Pompeii Columnæ uxoris crebræ litteræ, quibus aliò rem transferre conabatur. Tandem superata impedimenta sunt omnia, Dei benignitate, nostro studio, juvenis patientia. Sed hæc missa faciamus. Venio ad imagunculam nostri Servatoris a te missam, in qua quidem cùm munus ipsum, quo nihil est pretiosius, si ad

[1] *Quid hæc littera sive nota significet, equidem ignorare me fateor. Est enim nomen Episcopi Constantius Bargellinus, quod legitur in aliis editis lib.2. ep.53. 54. &c. Hæc vero epistola pietatis & religionis Mureti testis est. De Bargellino præter Ughellum Jo. Franchinus.*

ad πρωτότυπον mentem referamus, tùm animi tui elegantiam plurimi facio. Dum enim Jesu Christi imaginem donas, prætefers insignem in eum amorem tuum, quem tibi hærentem in medullis, in aliorum quoque pectoribus figi, ac veluti alte radices agere, vehementer studes. Huc spectant versus quos addidisti, pietatis ac religionis dulcedine perfusi, pari verborum elegantia, sententiarum gravitate perpoliti, ex quibus, mihi crede, cœpi voluptatem incredibilem, & tibi gratias ago, multumque eo nomine te amo. Reliquum est, mi Murete, te ut horter; nam ut rogem tua humanitas non patitur, me, quod facis, amare pergas, & me ipso utaris ad omnia: quod cum feceris, putabo me in eo beneficium accepisse. Vale. Reate x. Novembr.

Tui amantissimus
Episcopus Reatinus.

LXXXIV.

Ascanius Columna M. Antonio Mureto S. D. [1]

ORationem meam Romam miseram, tùm ut illustrium virorum gratiam sibi conciliaret, tùm ut cum doctis hominibus, quorum in Urbe ma-

1 *Inscript.* Al Molto Reverendo Signore il Sig. M. Antonio Mureto. In Campo di Fiore. Roma. *De Ascanio Columna Ciaconius tom. 4. col. 170. Edita est alia ipsius epistola lib. 4. epist. 42. data eodem anno Prid. Id. Maj. Salmantica. Ut enim idem Ciaconius narrat, in Hispaniam missus a patre fuerat, ubi perhumaniter a Catholico Rege Philippo II. exceptus, in Salmantina Academia Juris Pontificii Bascalaureus dictus est. Atque ibi Ciaconius*

magna est copia, inita consuetudine, omni exuta barbarie, vere demum Romane loqui disceret: ac, quod iis qui extra patriam diu vagati sunt solet accidere, ut externas voces quibus assueverint non nisi repetito natali solo deponant, idem huic meæ orationi contingeret, ut maternæ linguæ usum in hac longa studiorum causa suscepta peregrinatione pene amissum, quasi postliminio reciperet: quod quando tua præcipue opera factum est, Murete doctissime, sublatisque e mea oratione peregrinis vocibus; in earum locum, ut audio, subjecisti proprias, est quod tibi eas habeam gratias, quas tuis meritis pares referre nequeo. Quod si in iis, quæ mea sunt, tibi vendicandis, tuum esset meo, in iis quæ tua sunt arrogandis, æquale studium, aut æqua laus; næ tu Juris prudentiæ regulis orationem esse tuam evinceres, in qua struenda materiam & operam adhibueris: aut excipiente me, confusionem materiæ non esse factam, sed tua velut ornamenta orationi meæ, accessionis cessisse loco; recte replicando ad separationem ageres. Sed cum ego libenti animo ferre non possem, eam ita discerpi, ornatuque quamvis alieno spoliari; redderem facile integram, atque ita vel Salomone judice, teque etiam, quæ tua est humanitas, non invito, ut in amo-

nius subdubitare videtur, an Abbas s. Sophiæ fuerit: sed epistolæ editæ inscriptio, quæ talis est etiam in ἀντιγράφῳ, certum id esse jubet. Edita illa epistola mittit Mureto Ascanius orationem habitam in funere serenissimæ Annæ Austriæ Hispaniarum Reginæ, ut sicubi opus est, corrigat: hac vero nostra pro ea emendata gratias agit.

amore, ſic & in tota cauſſa ſuperior abirem. Neque ego adeo ingratus eſſem, quin tibi omnem, quæcumque tandem ex ea oratione, atque etiam ex reliquo omni ſtudiorum meorum curſu, mihi proveniret, laudem acceptam ferrem. Quod ſane & modo facio, & faciam ſemper; tuumque hoc beneficium memoria proſequar ſempiterna. Vale, IV. non. Septemb. MDLXXXI.

LXXXV.

M. Antonio Mureto Balthaſar Anſideus[1] *S. D.*

SExtus jam agitur annus, Murete eruditiſſime, cum ego tum aliis de cauſis, tum ut Græcis litteris operam darem, Romam me contuli; quo tempore cum ego ad te officii gratia adiiſſem, familiariter me ac peramanter excepiſti, & cum meam, temporis progreſſu, Græcarum litterarum cupiditatem perſpexiſſes, prolixe operam mihi tuam detuliſti & præſtitiſti: ex quo non ſolum ſingularem humanitatem tuam cognovi, ſed etiam mirificam ingenii tui præſtantiam, aliàs a Cardaneto meo prædicatam, mihique ex tuis ſcriptis optime cognitam, agnovi: quæ ego ita ſoleo verſare, ut nemini concedam, qui illa aut ſæpius aut libentius, addo etiam illud, majore cum fructu, quam ego, legat. A quo autem die Roma diſceſſi nullas unquam ad te litteras dedi; quo quidem officii

1 *Editas hujus alias Mureto litteras, quaque illis Muretus reſpondit, leges lib.4. epiſt. 83. & 84. De Anſideo Cæſar Alexius* in Elog. Civ. Peruſ. *cent.2. pag.51.*

ficii genere licet perpusillo meam ad te amandum atque obſervandum propenſionem indicarem, ſubveritus, ne tibi ſtudiorum, aliarumve rerum occupationibus diſtricto, impedimento eſſem. Nunc autem cum ad te ſcribere ſtatuerim, inanibus te litteris appellare, ſeu potius interpellare nolui; cujus generis multas a multis ad te mitti arbitror, ut tuas eliciant; ſed cum ſæpe de quibuſdam locis Virgilianis ſermo inciderit, de quibus varii varia ſenſerunt, de iis judicium mihi tuum proferri velim: quod idem, Cardanetus præceptor meus, tuique tum ſtudioſiſſimus, tum laudator mirificus, ſumme cupit, qui me, ut ad te de iis ſcriberem, valde hortatus eſt, illud mihi pro certo propemodum affirmans, me tibi non moleſtiam pariturum; cum præſertim & dies longiores, & publicorum ſtudiorum feriæ aliquid tibi vacui temporis ſuppeditare poſſint.

Tria igitur Virgilii loca, quo tu homine nihil divinius fieri potuiſſe dicis, examinanda propono, quæ etſi a multis antea agitata fuere, nullorum in ſententia ſatis adhuc acquieſcere poſſum. Primus ergo eſt [1]: *Ille ego qui quondam &c.* ſæpe enim ego dubi-

1 *Tam multi, adeoque diligenter & fuſe hos verſus excuſſerunt (quos Taubmannus nominat, quoſque ille præteriit aut nominare non potuit, Richardus Brandisbeus, de la Cerda, atque in primis Catrou differt. in 1. Æneid.) ut ſupervacaneum ſit de iis aliquid dicere. Itaque hoc ſolum; jactantiam aliquam Virgilio objici non poſſe, niſi velimus idem Orpheo opponere, aut etiam Herodoto, Thucydidi, ceteriſque antiquis, qui nomen ſuum initio præponere ſolebant, atque ipſi etiam aliquando quid aliàs ſcripſiſſent, quid nunc operis molirentur, ſignificare; quod præcipue facit Orpheus init. Argonaut.*

dubitavi, ſitne vere principum hoc Æneidos? Dubitatio autem mea inde orta eſt, quod cum Virgilius Homerum ſibi tamquam ducem propoſuerit, hoc in loco nequaquam imitatus eſt, qui in utroque opere ſtatim proponit, qua de re ſit tractaturus. Deinde, etſi nulla eſt in verbis tumiditas, videtur tamen magna, quod ad ſententiam pertinet, ſubeſſe jactantia. Dicens enim; *Ille ego*, tale quiddam videtur innuere „ Ille ego Virgilius, qui omnibus ſum notus, qui aliis editis operibus celebris „ & alia hujuſcemodi; ut cum legimus apud M. Tullium, *Soſipater ille Sidonius*, apud Homerum, *ἐκεῖνος ἄνωγε μέγας θεὸς*, quibus in locis pronomen *illud* eſt vox *ὑπεροχῆς ἐμφατικὴ*. His ego rationibus adductus in eam partem magis propendebam, ut quatuor hoſce verſiculos non verum eſſe principium Æneidos exiſtimarem. Alter locus eſt, ubi Poeta facit Æneam talia de ſe loquentem [1],

Sum pius Æneas, raptos qui ex hoſte penates
Claſſe veho mecum, fama ſuper ethera notus.

quam quidem jactantiam Cardanetus nondum ſatis concoquere potuit. Liceat enim alicui ſe apud ignotos laudare: ſed quorſum, obſecro te, tanta

1 *Hic quoque Virgilium defendunt Taubmannus, de la Cerda, de la Rue &c. praeunte Servio, & Scaligero Poet. l. 5. c. 3. nec tamen ferme habent, quod dicant, niſi ut Homeri locum illum, quem Virgilius expreſſerit, producant; item, morem fuiſſe Heroum nec falſa prædicare, nec vera reticere. Ego vero, ſi* pius *admittimus cognomentum aliquod fuiſſe aut titulum, ut fuit poſtea* optimus; *non video quid tribui ſuperbiæ, aut jactantiæ poſſit; ſe enim notum cognitumque fama eſſe, narrare, non certum omnino eſt laudis indicium, cum & calamitatibus aliiſque eventibus accidere celebritas poſſit.*

ta ὑπερβολῇ, *fama super æthera notus*? At secutus est Homerum, apud quem Ulysses καὶ μ' εὐκλέος οὐρανὸν ἵκει. Verum idem profecto scrupulus remanet; quem tu nobis eripe. Tertius locus est lib. XII.[1], de quo illud quæro, quibusnam rationibus recte fecisse Virgilius dicendus sit, qui talem induxerit Æneam, ut Turno suppliciter oranti parcere, & vitam concedere noluerit. Hæc ego ad te scripsisse volui, ad quæ si tibi libuerit, vel per calores & occupationes licuerit aliquid rescribere, gratissimum mihi fuerit, deque eo te plurimum amabo. Vale. Prid. Id. Sextil. MDLXXXIII. Perusiæ.

LXXXVI.

Julianus Archiepiscopus Medices Episcopus Albiensis S. P. D. M. Ant. Mureto J. C.[2]

DIU ac sæpe in illa sum dubitatione versatus, eruditissime Murete, utrum rectius foret, me ad te litteras dare, an in silentio perseverare. Excitabat me ad scribendum, meum summum aliquid de te audiendi desiderium; cui stimulos addebat

1 *Hoc quoque Servius defendit*: Omnis, *inquit*, intentio ad Æneæ pertinet gloriam. Nam, & ex eo quod hosti cogitat parcere, pius ostenditur; & ex eo quod eum interemit, pietatis gestat insigne; nam Evandri intuitu, Pallantis ulciscitur mortem. *Fusius Virgilium defendunt Modicius, Scaliger, de la Cerda, qui alia aliorum etiam profert.*

2 *Non sermonis elegantiam spectavi, cum ad hanc epistolam edendam adductus sum, sed ut viri clarissimi, quique maxima prudentia laude floruit, testimonium de Mureto exstaret. De Juliano hoc, Ughellus in Archiep. Pisanis. Episcopus fuit antea Albiensis, deinde Pisanus. Legatus missus est ad Rodulphum Cæsarem, Matthiam Ungarorum, Sigismundum Polonorum, Philippum Hispanorum Reges. Decessit annos natus 62. a. 1636, VIII. Id. Jan. ut in ejus epitaphio legitur.*

bat veteris noſtræ, quam merito plurimi facio, amicitiæ tuendæ ſtudium. Verum deterrebar a ſcribendo, quoties tuarum quotidianarum occupationum, quibus te ita olim diſtentum vidi, ut reſpirare libere vix poſſes, in mentem veniebat: in primiſque ejus temporis, quo tu iſta rara atque egregia doctrina, atque iſto aureo eloquentiæ flumine, publicis in ſcholis infinitum prope auditorum numerum in tui admirationem rapiebas. Cur enim non vererer, ne incompto rudique litterarum mearum ſtylo purgatiſſimis auribus tuis intempeſtive obſtreperem; teque interim ab iis doctrinæ ſtudiis avocarem, quibus & Reip. litterariæ commodis, & tuæ conſulis immortalitati? Plus tamen apud me potuit illa cura; ne quid forte ex diuturniore ſilentio noſtra vetus neceſſitudo capiat detrimenti. Acceſſit illa cogitatio, quæ omnem penitus ex animo meo dubitationem depulit; te, qui inſtitutas amicitias religioſiſſime colas, non quam eleganter, ſed quam amanter quis ad te ſcribat, conſiderare. Quid? quod non ſolum de tua valetudine, qua Deus Opt. Max. faxit, ut perpetuo optima utare, ſed etiam de animi tui tranquillitate, iiſque ſtudiis, quæ tibi nunc ſunt præ manibus, certior a te ipſo fieri cupiebam? Illud quoque ſcire peropto, ecquid ex tua litteraria officina prodierit novi? Nam memoria teneo, cum te ſuperioribus annis Romæ domi tuæ inviſiſſem, narrari mihi abs te, præclara quædam in Officia Cic. & nonnulla

nulla alia præstantissimi illius auctoris opera te meditari, quæ ubi perpolisses mox esses editurus. Ea si mihi unquam videnda contigerint, tunc profecto sublimi feriam sidera vertice. Denique tua quamlibet brevissima epistola tanta me jucunditate perfundet, quantam ex nullius præterea scriptoris perciperem. Neque enim mihi unquam in mentem venit de tuo animo dubitare. Quamobrem si tibi non omnino indignus videor, cujus postulatis obsequare, te etiam atque etiam rogo, ut paucis me, de omnibus illis quæ commemoravi, facias certiorem. Postremo si quid erit, in quo me tua causa præstare aliquid posse intelligas, erit mihi quam gratissimum, si in eo meæ erga te benevolentiæ, quam tibi semper præsto fore polliceor, periculum feceris. Vale Albiæ VI. Id. Jul. MDLXXXIV.

LXXXVII.

P.[1] Faber M. Antonio Mureto suo S.

FAteor me, quod te his superioribus diebus non viserim, minus esse urbanum quam antea. Sed in astu[2] alienissimis horis venio; ceterum temporis ruri consumitur: ita fit, ut quod & patruo & ægroto debetur officium, id ipse tibi præstare non pos-

1 *Petri Fabri nomen, nulli, modo bonas ullas artes cognoverit, ignotum esse potest. Judicia sive praconia de eo collegit Thomas-Pope-Blount p.826. Jurisconsultissimus Jurisconsulto Mureto scribens ex media illa facultate jocos repetit. Epistola ha postrema annum adscriptum non habent: ideo postremas fecimus; antiquissimam hanc tamen harum epistolarum omnium esse, non dubitamus.* 2 Urbem *Graco nomine, quo Corn. Nep. utitur.*

possim, qui ab illo es remotissimus. Quod si ut officiales tibi quasi patruo, vel patrono potius, operas debeo, ita tibi artificialium nomine obligatus essem, pecuniæ præstatione protinus defungerer. At quia illas alteras debeo; absurdum autem est alio die debere officium, quam quo is velit, cui præstandum est, ideo exspectare cogor, ut eas indicas tu mihi, quas ex commodo tuo possim edere. Jube igitur ejus rei gratia me venire ad te, vel potius ibi ubi sum aliquid in rem tuam agere. Nam etsi cum duo patroni simul operas indicunt, operarum die cedente, libertus non obligatur, quia non per usum, sed per patronos stat quominus operæ dentur, & alioqui nimis durum existimaverit esse Julianus, eum qui se liberare potest, decem diebus operando simul operis indictis, si in accipiendis non consentiant, compelli ad præstandam alteri quinque operarum æstimationem; attamen singulis diversas operas uno tempore in solidum edere potero. Hæc ad te scribebam, cum puer tuus scedam huc ad me attulit, in qua de libro, quem ad te perferri hodie curabo. Tu interim vide, quid apud Ciceronem lib. III. epistol. ad Appium epist. *Etsi quantum*, significent illa verba; *Et illam acerbissimam exactionem quam tu non ignoras capitum atque ostiorum &c.* [1]

Quid

[1] *Pauca in hunc locum lib.3. ep.8. famil. Manutius, Corradus &c. Plura in hanc rem dabit Petrus Burmannus Dissert.* De Vectigalibus Populi Romani. *Nec tamen video quid vexare tantopere virum eruditum posset, cum nostris*

Quid eſt, quod ait *capitum*? Equidem ſcio, Marcellinum lib. XXI. ſcribere, interrogatum quemdam exacte quid haberet compendii, reſpondiſſe, vicenas annonas, totidemque pabula jumentorum, quæ vocantur capita: quæ interpetratio, ſatiſne huic loco, ubi de Magiſtratibus, deque exactione agitur, an parum ei tempori conveniat, tu pro tua prudentia melius judicare potes. Tu puero meo, qui librum ad te adferet, litteras dabis, quæ ſententiam hac de re tuam complectantur. Ego ad Card. Armeniacum, qui paulo melius valet, inde ad Senonenſem, atque ad patruum cogito. Bene vale.

LXXXVIII.

Salve, doctiſſime Murete[1].

Ab horto Ferrarienſi domum reverſus, ſimul atque in cubiculum me recepiſſem nihil prius habui, quam ut conquirerem apud Eccleſiaſticos alicujus nominis & auctoritatis ſcriptores locum, ubi,

noſtris quoque moribus alia ſint vectigalia, quæ in ſingula capita, hominum nimirum, indicuntur; alia quæ in ſingulas familias, ſive domos, & ut vulgo loqui ſolemus fuochi.

1 Clariſſimo ex doctrina viro Dn. Marco Antonio Mureto legum Doctori, & civi Romano in Monte Quirinali. *Ita ſe habet inſcriptio epiſtolæ hujus, ab Alano Copo Mureto ſcripta. De Alano Copo Jo. Pitſeus tom.* 1. *de Reb. Anglicis pag.*772. *edit. Pariſ.* 1619. Alanus Copus, *inquit*, ſacræ Theologiæ doctor Anglus Romæ ad s. Petrum Canonicus vir pietate, doctrina, & Catholicæ Religionis profeſſione inſignis, cujus rei cauſa longum pertulit exilium &c. Romæ in exilio confeſſor obiit, & in ſchola vel Hoſpitali Anglorum ſepultus eſt circa A. D. 1580. *Memorat ſcriptam ab eo* Syntaxim Hiſtoriæ Evangelicæ, & Carminum diverſorum librum unum. *Agit in hac epiſtola de hiſtoria illa Athanaſii pueri pueros ſecum ludentes baptizantis.*

ubi, de qua mecum egeras, res ab Athanasio puero gesta narraretur. Ac statim quidem occurrit Simeon Metaphrastes, qui vitam Athanasii scripsit. Ea autem habetur apud Surium III. *tom. de Vitis SS. d. 2. mens. Maji*. Postea reperi eamdem historiam in *Nicephori libro* VIII. *capit.* 44. Sed quorum monimenta extant, omnium, ut reor, primus Ruffinus hoc memorabile factum litteris mandavit *libro priore Eccl. historiæ cap.* 14. A Ruffino autem acceptum in *Pratum* suum *Spiritale* transtulit Joannes Eviratus. Hunc librum e Græco in Latinum convertit Ambrosius Camaldulensis Monachus, eumque Lippomanus inseruit in *tomo suo* VII. *de Vitis SS.* [1] Historia de Athanasio habetur in *Prati* istius *Spiritalis cap.* 197. Hæc sunt, quæ ex occasione sermonis abs te mecum habiti quærendo investigavi, & communicanda tecum duxi. Nunc, quod reliquum est, Deum Opt. Max. precor, ut quam optime valeas, & quam felicissime vivas, necnon de Rep. litteraria bene mereri pergas. Gratias item ago tibi magnas & multas, cum de omni tua erga me humanitate, tum de gratia per te mihi & Thomæ Clementi facta lustrandi hortum

1 *Habetur in Vitis PP. recognitis a Rosweido pag.* 920. Addere poterat Socratem *lib.* 1. *cap.* 15. *Sozomenum lib.* 2. *cap.* 17. *Neque tamen his auctoribus, ut veram, admitti volunt Hermant. in vita s. Athanas. lib.* 1. *cap.* 3. *&* Eclaircliss. *Montfauconius in V. Tillemontius not.* 2. *in s. Athan. tom.* 8. *Renaudotius in Patrarch. Alex. præter Dupinum, Cave &c. Defendunt eam tamen Papebrochius A. SS. to.* 1. *Maj. pag.* 188. *Sollerius de Patriarch. Alex. Pagius ad a.* 311. *num.* 27. *præcipuum argumentum ex Chronologia petitum dissolventes.*

tum Ferrarienſem. Prior Angliæ nunc convaleſcens multam tibi dicit ſalutem.

Tui amantiſſimus
Alanus Copus.

M. Antonii Mureti pro Joanne Epiſcopio militiæ Melitenſis Magno Magiſtro Oratio [1] *ad Gregorium XIII. P. O. M.*

SApienter a veteribus inſtitutum eſt, ut cum primum Pontifex Maximus ampliſſimi Ordinis ſuffragiis declaratus eſſet, Oratores ad eum ex omnibus Orbis Chriſtiani partibus, non tantum officii & gratulationis, ſed honoris & venerationis cauſa, publice mitterentur. Simul enim & poteſtati Deo in terris proximæ debitus honor exhibetur, & eorum, a quibus illi mittuntur, animus ad imperata facienda promptus ac paratus oſtenditur: &, ſive ipſi inſigne aliquod beneficium ab hac ſancta Sede acceperunt, ſeu viciſſim aliquid me-

1 Titulum ipſi fecimus, ut quid rei eſſet, continuò lector videret: idem in ſequenti praſtitimus. Mutilas has in codicibus noſtris, manu Mureti ipſius ſcriptas reperimus, etſi pagina impleta non eſſet, ut nihil dubitare poſſimus, a ſcribendo ceſſaſſe Muretum, non vero cum ſcripſiſſet aliorum negligentia interiiſſe. Vidit fortaſſe poſtea uſui non futuras, atque ideo opus ſuum dimiſit. Quando hac prior ſcripta ſit, conjectura aſſequi poſſumus. Nam ex oratione Mureti ejuſdem vol 2. orat. 26. in funere ipſius dicta, habemus a. 1572. Prid. Cal. Feb. magnum magiſtrum dictum; non ergo (ſi mortis etiam tempus ſpectemus) alii quam Gregorio XIII. orationem hanc dici velle potuit; quamobrem eodem anno 1572. quo Gregorius Pontifex eſt renuntiatus Prid. Id. Maji ſcripta videtur. Elegantiſſimam eam eſſe, ac hujuſmodi ut Mureti manum agnoſcere facile poſſit, quicumque eam leget judicabit.

memorabile pro illius defensione atque ampli
tione gesserunt, eorum omnium memoria op
tuna commemoratione renovatur. Quarum
nium rerum causa, cum ad te, Beatissime Pater
vir Illustris Scipio Ajaccia, miles Hierosolymit
ab Johanne Episcopio magno ejus ordinis M
stro, universæ illius nobilissimorum ac fortiss
rum hominum sodalitatis nomine, legatus sit; i
me potissimum delegerit, cujus opera hodi
die ad hoc munus obeundum uteretur: quæso
Beatissime Pater, tribue hoc, non mihi, a
nihil hujus loci auctoritate dignum expectari
telt, sed illi spectatissimæ virtutis virorum cœ
ut, quando ipsi toties nostra omnium causa t
rum ac lituorum sonitum alacres audierunt,
quoque qui causam illorum acturus est, oratio
invitis animis audiatur. Spero autem, neque t
neque huic amplissimorum Patrum consessui i
cundum fore, si breviter exposuero, & quibu
causis hæc sancta Sedes præcipua quadam cari
milites Hierosolymitanos complecti debeat; &
item ob causas illi præcipuam quamdam spem c
modorum atque ornamentorum suorum in tua
nitate ac justitia collocare. Atque utinam ea ir
dicendi vis ac copia esset, ut eorum merita,
que præclare gestas oratione exornare poss
quod quando sperare non datur; una mihi spe
liqua est, quòd dicturus sum de rebus & pulc
rimis & toto orbe celebratissimis: ut oratio
qu

quamvis obſcura per ſe, ex earum tamen rerum, de quibus agam, dignitate ac luce multum ſplendoris collectura videatur. Equidem ita prorſus exiſtimo, quicumque priſcis temporibus homines ſapientiſſimi de optima & perfectiſſima Rep. tradiderunt, quæque ſuper ea re litteris prodiderunt, ea omnia in militum Hieroſolymitanorum Collegio multo perfectius, quam in illorum libris expreſſa reperiri. Naturam illi atque ortum multum valere, ut in ceteris animantibus, ita & in hominibus judicarunt: quod fere quiſque majorum ſuorum ſimilis eſſe ſoleat. Itaque qui ex eis præcipuam habuerunt opinionem ſapientiæ, ignavorum atque inertium civium liberos, & aliorum mancos aut mutilos ac debiles fetus abjiciendos potius & exponendos, quam in civitate alendos eſſe duxerunt. Hi rationem ſine ulla inhumanitate repererunt, qua conſequerentur id quod veteres illi ne fieri quidem poſſe crediderant, ut Reſp. eſſet ulla, in qua neque ignobilis quiſquam, neque corpore parum ad virtutem exercendam idoneo cerneretur. Nam cum legibus ante omnia ſanxiſſent, ne quem in Ordinem ſuum reciperent, qui non & bono ac nobili genere prognatus eſſet, & ita corpore atque artubus compactus, ut militares labores facile toleraturus videretur, in quo non præterea ita luceret virtutis indoles, ut nulla eum macula antea contracta ac ſuſcepta contaminaret; ex omnibus Chriſtianis provinciis florem ipſum juventutis col-

ligentes, progressu temporis, quasi civitat
quamdam spectatæ nobilitatis ac virtutis homi
congregarunt. Educationi secundum a natur
cum summo consensu veteres illi dederunt; c
etiam tantam tradiderunt esse vim, ut & si r
esset pravitatem naturæ corrigere, & si m
quamlibet generosa ingenia depravare posset.
que nobilissimi Philosophorum Plato & Aristot
non tantum eam curam in civitate præcipuam
oportere monuerunt, verum etiam graviter pe
re docuerunt eos legum latores, qui propo
suppliciis cives a peccando absterrere conarent
potius quam eis a principio recte educandis eff
re, ut suapte sponte & turpia fugerent, & ho
sta sequerentur. Age igitur videamus, num qu
habendo juvenum delectu tantam diligentiam s
per adhibuerunt, minorem curam in eis institu
dis collocarint. Immo vero, Beatissime Pater,
eos assuefaciunt, ut averso atque abalienato ab
nibus corporearum voluptatum blandimentis
mo, segnitiem ac socordiam mortis instar ex
ment: ut quæ dura, ardua, perpessu difficil
sunt, ea sola viris digna esse statuant: ut labor
sissimas corporis exercitationes pro ludo atqu
oblectamento habeant: ut famem, sitim, frig
æstum, vigiliam, vulnera, non qui ferre poss
fortem, sed qui non possit mollem & effeminat
esse ducant: ut ad hostis aspectum expavescere,
vulnus acceptum ingemiscere, fuga potius qu
ma

manu saluti suæ consulere, fas non esse ei qui candida illa crucis imagine pectus ornaverit, arbitrentur. Ita tibi, Beatissime Pater, ita nobis universis educat illos quasi magnanimorum leonum catulos, hujus vitæ contemptores, Religionis propugnatores, Turcarum oppugnatores, Insula Melita parva quidem & aspera, ut Ulysses patriam suam esse ait, sed egregia juvenum educatrix, Melita nobilitatis domicilium, Melita schola fortitudinis, præstantium virorum officina, firmamentum publicæ securitatis, murus, arx, propugnaculum Reip. Christianæ. O rem præclaram, & in hac præsertim morum ac temporum corruptela admiratione dignissimam! Reperiri etiamnum adolescentes domi nobiles, eosdemque abundantes ac copiosos, qui relicta domo, fortunis, parentibus, consanguineis, amicis, patria, quasi voluntario exilio suscepto, in parvam se ac sterilem insulam, eamdemque in ipsis prope immanissimorum hostium faucibus positam conferant, ut pro aliena quiete perpetuos labores, pro aliena securitate perpetua pericula subeant, ut ad depellendum ac propulsandum ab aliis bellum ipsi in perpetuis excubiis, atque in perpetua expeditione versentur. At quam considerate, quamque sapienter exiguam illam Remp. suam legibus & institutis, cum eo fine quem sibi proposuerunt congruentibus, temperarunt? ....

Ejus-

Ejusdem Mureti alterius Orationis fragment

EST quidem ut tota hominis ætas, it bet anni tempestas ad discendum idon tamen & ex omnibus vitæ partibus adoles quæ quasi ver quoddam ætatis est, & ex ar tibus ver ad promovenda studia, & ad multiplici rerum cognitione saginandos p accomodatum videtur. Quamvis enim hier maxime sæviente, bacchantibus ac prœlia miscentibus ventis, frementibus ac mugi silvis, ipso in imbres ruente cœlo, grandi pitantibus tectis, juvat, non e lecto, ut purus poeta, sed ex cubiculo aliquo bene quaque concluso, & adversus cœli injurias ventos audire furentes, & libris affixum, a clara illa veteris sapientiæ monumenta t tem, excutientem illos thesauros, indulge nunquam immoderatæ cupiditati adsidue pl scendi; nescio tamen quomodo, & ipsum vastum atque horrificum murmur terrorem dam incutit animis, nec eos totos sibi vaca tur; & ipsa frigoris asperitas subinde, qu motis quibusdam stimulis, fodicans, aut

1 *Fragmentum vocamus, quod longioris orationis, quam Mur tabatur, pars sit exigua. De tempestate agit maxime studiis acc fecitque in adversariis suis inscriptionem hanc Muretus;* Pro Quadragesimæ anni 1584. si vivam, & si Deus volet. Christe ades, cœlesti numine firma. *Nequaquam fuisse habitam, neque absolu puto, quod missionem impetravit, solutusque erat eo anno munere ut diximus in vita.*

repetere, aut ad focum adſidere compellit: omninoque hiems ut curſus fluminum frænat, ut animalium corpora adſtringit, ita ingenia quoque torpore quodam vincere atque alligare interdum ſolet. Accedit huc, quod corpora noſtra hieme potiſſimum frigidis, & craſſis, & in morem viſci, lentis ac tenacibus humoribus redundant. Quod ſi qui natura ita temperati ſunt, tardi plerumque & hebetes eſſe conſueverunt: quod ſignificabat Heracletus cum diceret, ſiccam animam ad ſapientiam requiri: certe conſequens eſt, quæ tempeſtas anni tales efficit, ea ingenii acumen obtundi, vim torpeſcere, celeritatem retardari. Hæc igitur & his adfinia ſunt hiemis incommoda; cui contraria æſtas immodicis caloribus & corpora, & animos ſolvit ac laxat, ſomnolentos ac languidos efficit; ita ut totos interdum dies, non modo nullam graviorem cogitationem ſuſcipere poſſimus, ſed, quamquam nullo labore antegreſſo, fracti, defeſſi, defatigatique jaceamus. Autumno autem, vulgo præclare ſecum agi putant, qui aliis omnibus omiſſis cavere morbos, & ſartam tectam valetudinem tueri queunt. At ubi, ſoluto hiemis rigore, verni temporis tepor cœlum, terras, maria aperuit, cum & ſereniores eunt dies, & tellus nocturno rore madefacta, laxato ſinu, opes ſuas explicat, & quaſi cœlum ipſum ad certamen pulchritudinis provocans, ut illud ſtellarum, ſic ipſa florum gemmea varietate diſtinguitur, cum pellucentes rivuli grato ſtre-

to ſtrepitu per virentia prata decurrunt ; c
quidis avicularum cantibus nemora novis fro
comantia reſonant ; quis ita torpidus ac ſeg
ut otiari velit ? quis ita ignavus, cui non ip
que floreſcere quodam modo libeat, cui n
quid, quo ſe vivere ac vigere teſtetur, ex i
ſuo fundere, animus geſtiat ? Ut enim tume
ræ, ut turgent vites, ut animalia ad gigner
piditatem incitantur ; ſic gliſcere videntur
nia, & ad exercitationes naturæ ſuæ maxim
gruentes ac conſentaneas excitari ; cum ab e
re obeundis, neque amplius frigore, neque
calore arceantur . . . . .

NICOLAI PATRIARCHÆ

CONSTANTINOPOLITANI

ET

THEODORI METROPOLITÆ NICÆNI

EPISTOLÆ GRÆCÆ

A

LEONE ALLATIO

OLIM RECENSITÆ

ADJECTIS TRIBUS ALIIS

THEODORI PRODROMI.

IN EPISTOLAS

NICOLAI CONSTANTINOPOLITANI, THEODORI NICÆNI, ET THEODORI PRODROMI.

NON, opinor, male de Latinis litteris meriti sumus, qui superiores epistolas viro eloquentissimo a disertissimis & doctissimis hominibus scriptas, e tenebris, in quibus jacuerant, forulorum nostrorum, jussimus in aspectum lucemque venire. Cur idem non conemur in Græcis? Sed vereor interdum, ne cum Græcas appello litteras, illas solas intelligant nonnulli, quæ fuerunt Atticorum propriæ, puræ, castæ, simplices, Demosthenico illo succo, & sanguine plenæ; non etiam quæ in sequiorum ætatum Scriptoribus aliis,quasi consenescentes, non naturali sed fucato nitore, reperiuntur. Nam secus omnino est; non quod maxime illas non amaverimus olim (quid enim dicamus nos nunc easdem amare, cum monumenta recentiorum ætatum habentes sæpe in manibus, in verborum sordibus, & fæce volutemur?) sed quod istas quoque posteriorum scriptorum, æris veluti deterioris, magno tamen esse usui atque utilitati arbitremur. Nam ut rerum argumenta quas continent omittamus, & de ratione scribendi dumtaxat loquamur; habent singulæ ætates, quæ Cicero [1] monuit, singula prope genera dicendi; quod quoniam non ita facile est in Latinis scriptoribus propter eorum paucitatem videre, delectare debet in Græcis: item, ut apud eumdem Tullium Crassus [2] ajebat; quod in suo genere præstat, etsi genus ipsum optimum non sit, laudabile habetur; imo ad veram germanam-

1 *lib.2. de orat. num.22.* 2 *lib.3. de orat. num.9.*

namque ipſam Eloquentiam internoſcendam multum
ut quem habuerit illa curſum, unde & qua ratione d
rit, atque a ſummo in quem ſe imum aliquando
demiſerit, intueamur. Quæ qui ſecum diligente
tet, animoque comprehendat; non ſine cauſa priori
ne in Græcis nos laboraſſe intelliget; neque illa c
continentur, aut nos qui ea protulimus condemnab
que, quod vir quidam doctus minus eadem probavit
in monumentis ſæculo XVI. antiquioribus proferen
ciorem me eſſe voluit, quod Prodromum, ignavum
ſenem, effetumque, & ſemibarbarum exagitavit
pluſquam veritati, do, & condono elegantiæ hujus
atque doctrinæ. Nam cum præſtantiſſimis ſit imbut
ris, hiſtoriamque Gallicam ſuam nitidiſſime politi
ſcribens, aſſidue in elegantiſſimis, ideſt ſui ſimili
ptoribus pervolutandis verſetur; Græcum hunc n
a germana Atticaque eloquentia haud paulò deſci
eſt aſpernatus. Exhorruerunt, credo, teretes & re
aures, ſimul ac peregrinam ex Aſia eloquentiam illa
diverunt; fuitque iterum ac ſæpius ad Iſocraticas
& myrthæcia, ut adhæreſcentem auribus barbarien
geret, recurrendum. Nos in producendis ejus
epiſtolis, cujus jam alia eo genere eloquentiæ ſcri
tunc præfati ſumus, producta eſſent ab elegantiſſi
ctiſſimiſque viris, aliud ſpectavimus; auctorique ipſi
ſcriberet, facile ignoſcebamus. Habuit enim illud
di genus, quod non tam hominis vitium fuit, quam
rum ipſorum, quæ illud idem in Hiſtoricis ipſis
Byzantinarum rerum ſcriptoribus conſtat, extu
Quidni ergo eo Prodromus uteretur, qui auribus
& voluptati, quæ tunc ejus modi ſcribendi maxim
ſerviebat? Deinde, cum Græcorum ſequioris æta
multi ſunt editi libri, epiſtolas tamen videremus i

num manibus paucas esse, genere hoc eloquentiæ quasi amatorio, sed caste & liberaliter scriptas, facile, amicis etiam suadentibus, passi sumus inde, ubi istas in Bibliothecæ nostræ angulis deprehendimus, evolare; putavimusque, persuasuros sibi viros doctos ac prudentes, si frigida in iis nonnulla occurrerent, imo ineptiarum & stultitiarum aliquid, id sibi esse omne devorandum potius, quam morose, aut etiam ingenuo & libero quodam fastidio repudiandum. Atque hæc nos, non reprehendendi censoris illius causa dicimus, sed ut, nunc cum Græcas alias aliorum auctorum, item ipsius Prodromi ternas vulgamus, consilium nostrum quale sit, lectoribus communicemus. Ceterùm illum doctissimum atque amicissimum etiam hominem existimo, blandimenti cujusdam loco, quod catuli belli solent, quibus acutiores dentes non sunt, mordere aliquid voluisse: quod ex eo etiam conjicio, quod monitum me esse voluit, Nicolaum Lyranum, nequaquam anno 1320. sed 1340. esse mortuum. Sicuti non erat id magnum (si standum editis monumentis censerem) cognoscere, præsertim eo ipso loco Waddingum laudanti; ita & typothetis numeros in libro meo positos immutare, fuit profecto facillimum: quod suspicari facile vir ingeniosus potuisset, si animadverteret, me eo loco dicere, hominem qui a. 1388. scribebat, Lyrani ipsius tempore vixisse; quæ conjectura, si de eo loquimur qui a. 1340. decessit, probabilis sane est; si de eo, qui etiam ante annos viginti obierat, falsitati quam veritati propior. Et bene habet, quod crassiora errata alia non vidit, ut *pag.*582. *Oppida perventum iri*, positum pro *Oppida perventura*. Ad Priscianum, credo, me & Grammaticorum scholam amandasset, si istud notasset. Verùm hæc, sive librariorum, sive operarum errata cavere, Romæ [1] præsertim, quis potest? Nunc etiam dum supe-

[1] *Vide versus præfixos* Recognitioni corruptorum *in editione operum Campani Romana a.* 1495.

riora hujus voluminis jam impressa pervolvo, insig
dam menda deprehendo. Et primò sæpius *Petrum*
invenio, de quo nihil ad me, pro *Petro Morino*,
teræ ad Muretum hoc volumine continentur. Est id
catis ejus generis, quod magnorum auctorum exer
cusare possem, si vellem. Tale enim suum *μνη*
ἁμάρτημα Cicero notavit [1]; in eodem vero Cicer
alii [2]; in veteribus præterea nonnulla Fabricius [3];
nymus vero Tartarottus tam multa in antiquorum &
tiorum scriptis, ut ex his integram dissertationem
stolam confecerit [4]; nec tamen argumentum exhaus
infinitum est [5]. Inexcusabilia alia videntur, si mea
pag. 193 *opere socii* pro *operæ*; ibidemque, *multas eo*
earum: Pag. 203. *Anno* MDXXXVI. legi debet, ubi
no MDXXXXI. Pag. 207. *permissum est in patriam reve*
patriam reverti. Pag. 262. *libertate & otio*, non *lib*
& otio: Pag. 273. *dilaudat*, *dedicaverit* non *dedicavit*:
conductum stipendio, non *conductus*: pag. 329. *ante ann*
non *annos duos*: pag. 347. *professus idem est*, non *pr*
pag. 351. in adnot. *Audii inexpletum*, non *studii*: pa
ingressurus sis cum Deo propitio, non *congressurus*: p
neglexisse videatur, non *videtur*: pag. 359. *labarent*
menta, non *laborent*, atque ibid. *efficta atque ære incip*
afficta: pag. 360. *fetum ingenium erat*, non *fotum*; & in
Rivaldus Lemovix, non *Rualdus*; quod epitaphio i
verum esse cognovi: pag. 363. *Bunelli epistolis*, ne
nelli: pag. 373. in adnot. *νεωτέρων*. Piget alia inc
itaque lectores exoratos meos volo, ut horum alioru
quæ inter legendum occurrent, summam omnem in

1 *lib.* XIV. *ad Attic. ep.* 5. 2 *Manutius* de Senat. Rom. *pag.*
vetus var. lect. VI. 10. & XIV. 20. &c. 3 B. G. *vol.* 6. *pag.* 1
4 *Calogierà* raccolt. d' Opusc. *tom.* 25. *pag.* 349. 5 *Addi*
trus Victorius ex Muret. var. lect. VIII. 6. *Casa in epist.* &c.

rem ne conferant, sed ex æquo saltem inter ipsum atque operarios partiantur.

Sed ad epistolas ipsas venio, quæ nunc producuntur, easque ut ederet, seposuerat descripseratque ex vett. codicibus vir Græce doctissimus Leo Allatius; ut si quod ille olim cogitarat, nunc nos perfecturi sumus, nemo jure reprehendat. His vero, Prodromi tres adjecimus, ut ceteris adnecterentur, quas jam vulgavimus, & possent se istarum aliarum nomine & commendatione tueri. Sunt vero Allatianæ istæ, Nicolai Patriarchæ Constantinopolitani VII. Theodori Metropolitæ Nicæni VIII. De Theodoro Nicæno frustra aliquid in vulgatis scriptoribus & libris quæras. Itaque le Quien dolet, tempus ipsum hujus sibi esse ignotum: nam de litteris his nostris scribit [1]; *Leo Allatius Diatriba de Simeonibus spondet, se publici juris facturum epistolas Nicolai Patriarchæ Constantinopolitani, Theodori Metropolitæ Nicæni, Photii &c. quod tamen morte præventus non præstitit: utinam vero saltem Theodori tempora nos docuisset!* Docuit enimvero Allatius in *Diatriba de Theodoris*, quam affectam vir doctus reliquit, nosque viri Græce docti, amicissimique beneficio legimus: in ea ergo de Theodoro hoc; *Sub eodem Constantino Porphyrogenneta florebat Theodorus Metropolita Nicænus, vir, neque indoctus, & scribendis epistolis non inelegans, cujus penes me sunt octo reliquæ, dignæ plane quæ lucem videant.* Vixit vero Constantinus ille ad a. 959. ut ex vetustioribus Auctoribus Ducangius [2], Bandurius [3], aliique statuerunt. Quamquam ad hos nihil necesse est confugere, cum Theodorus ætatem suam his ipse litteris prodat, præsertim v. quam Polyeucto Patriarchæ dedit, quem Constantinus (cui scribit VII.) de Patriarchatu dejecit, ut Cedrenus [4] tradit.

1 Oriens Christ. *to.1.p.648.* 2 Famil. Byzant. *p.142.* 3 Numism. Imperat. *to.2.p.732.* 4 *pag.641. edit. Reg. Paris.*

Nicolaus quis ille ſit Conſtantinopolitanus ,
certò ſtatuo . Nam quatuor fuiſſe hoc nomine Co
nopolitanos Epiſcopos , nemo ignorat ; I. quem
vocant , ſæculo x. extremo , atque initio xI. Alter
gnomento *Chryſobergen* ab anno 982. (ſequor hic C
Cuperi [1] rationes) ad a. 995. III. *Grammaticum* , cu
initium exacte adnotavit Anna Comnena [2] , id. a.1
denique Nicolaum *Muzalonem* , Epiſcopum factum
Mallem ex his *Myſticum* , de quo Acta Bollandiana
Maji 5. quòd illum indigitare videantur & argume
terarum ipſarum , & ſcribendi modus . Edidit hujus
lam unam Græce Baronius [3] , præterea alias 5
Labbæus item duas [4] : extat etiam Decretum ejuſde
litteris a Patriarcha concedendis gratis , in *Jure Gr*
mano [5] ; Papadopulus [6] nominat & Synodicon *De g*
matrimonii .

In his ergo producendis primo laboravimus , ut ,
emendatiſſimum poſſemus , Græcum textum exhiber
neque ille operariorum imperitia aut oſcitantia corr
retur : deinde , aut ejuſdem lectionem aut ſenſa conj
quibuſdam & adnotatiunculis noſtris illuſtraremus ;
argumenta omnium epiſtolarum ſatis copioſa præp
mus , quæ vel Græce parum ſcientibus ad auctorem
intelligendum ſatis eſſe viderentur . Maluimus vero h
tius , quam verſionem epiſtolarum cudere , non tam
bori noſtro parceremus , quam ut volumini huic , qu
tis excreverat , modus aliquis imponeretur : nam qui
ce ſciunt , Græcum magis lingua ſua , quam Latina a
lica loquentem audire volunt .

1 *In tractat. de Patriarch. Conſtant.* 2 *lib.10.* Alexiad. *pa*
edit. Reg. Pariſ. 3 *ad a. 917.* 4 *C.ll. CC. tom.9. pag.12*
Pariſ. 5 *lib.4. pag.249.* 6 Prænot. Myſtagog. *pag.283.*

ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

α′.

Ψυχὴ πρὸς Θεὸν ἀνανεύουσα, ἀνθρώπων τὰ χείρονα ψηφιζομένων, οὐ ποιήσεται λόγον, τὴν βελτίω περὶ αὐτῆς τοῦ Θεοῦ ψῆφος ἐπισταμένη. ὁ δ᾽ ἐφ᾽ οἷς αἱ τυραννικαὶ φέρουσι ψῆφοι καταπίπτων, δίδωσιν ἔλεγχον, μὴ τῇ θείᾳ πιστεύων τὰ κρείττονα φερούσῃ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ἀθυμίαν ἐκπίπτων.

α′. Qui animum in Deum intentum habet, sinistra hominum judicia negligere, conscium favorabilioris Dei judicii; qui vero ob tyrannica etiam decreta deficit linquiturque animo, satis ostendere, se Dei judicio diffidere.

β′.

Κάμνομεν τὰς ἡμέρας ἀπαριθμούμενοι, καὶ πότε καιρὸς ἐπιστήσεται [1] πρὸς ὀφθαλμοὺς [2] ἄγων τοὺς ἡμετέρους. ἔχει μέν τοι καὶ πρὸς ἡδονὴν ἡ ἐλπὶς αὕτη, νικᾶται τὸ ἡδὺ ἐκ τοῦ παρατείνεσθαι τὸν χρόνον διασπαράξεις τῆς καρδίας. ἡμεῖς καὶ ἅπαξ, καὶ δεύτερον ὑπεθέμεθα. εἰ τὸ ἀσφαλὲς οὐκ οἶδα. Θεὸς δ᾽ ἂν εἰδείη ὁ τὰ ἐσόμενα βλέπων, τὴν [3] ὑπὸ τοῦ πρὸς ὑμᾶς ἠναγκασ-

1 leg. ἐπισταθήσεται. 2 οἱ. 3 supplendum videtur ὁδόν.

αγκασμένοι πόθου, καὶ τοῦ τῶν ἐμῶν κακῶν ἐπι
θεν τὰ ὑμέτερα τίθεσθαι. τὰ ὑποτεθειμένα
πρὸς ἔννοιαν, καὶ τῆς ἐννοίας ταύτης ἀναχωρεῖν
νάμεθα. εἰ οὖν δυνατὸν, γέσθω [1] τὶ πρὸς κοινὸ
ραμύθιον ὑμῶν τε καὶ ἡμῶν. εἰ δ᾽ ἔστι τὶ τὸ
ὑμᾶς, καὶ διὰ τοῦτο τὴν ὁρμὴν ἀναστέλλον, ἐά
περὶ ἐμὲ φοβερὰ, ἐκεῖνο κρατείτω τὸ, μὴ δοκοῦ
γειν ὑμῖν τινα χαλεπότητα. [1] leg. γινέσθω

β'. Angi se amicum expectando, numerandoque dies; & quamquam
hil voluptatis spes videndi aliquando amicum, pariat; hanc tamen an
qui a dilatione oritur, extingui: hactenus se itineris illius semel it
(quod etiam tutumne sit, addubitat) auctorem fuisse, ob commu
commodum; si secus sit, amici securitatem commodo suo anteponere

---

γ'.

Ἦν πότε καιρὸς ὅτε τὸ πάσχειν ὑπὲρ φίλω
ὅτιγε ὑπὲρ πατρὸς ἐζηλοῦτο, καὶ πολλοὶ καὶ τῶ
λως βιούντων, τοῦτο τέως ἐφιλοτιμοῦντο, τὸ
πάθεσιν ἐπικοινωνεῖν. νῦν δὲ, ὡς ἔοικεν, ὑμῖ
ἐν ὁσιότητι βιοῦσι, τοῦτο δοκεῖ φιλότιμον τὸ τοὺ
τέρας ἐξαρνεῖσθαι. τὸν μὲν σὸν, καλὲ καὶ
ἄνθρωπε, τοιοῦτον, τὸ δὲ ἡμέτερον διχαρίζειν, ὡ
τοῖς ἄλλοις τοῖς συμβεβηκόσιν ἡμῖν, οὔπω κα
σοὶ τῷ Θεῷ, τοῦτο δέ σοι μόνον φαμέν. Γνῶ
ἐμὲ ἀθετήσας, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ἐμῷ προσώπῳ τὸν
νιον Πατέρα, οὗ νόμος, τιμᾶν τέκνοις πατέρα

γ'. Fuisse olim tempus, cum certarent homines, ut pro amicis, ne
patre mala tolerarent, & vel minus probos affectasse hanc laudem,
municarent cum amicorum malis. Nunc etiam sanctiorem vitam profes
laudabile patres ipsos abnegare; nec se tamen rejici, sed cælestem
trem qui præcepit, ut patribus honor deferatur.

δ'.

Ὁ καθ' ἡμῶν ἀγὼν ἤνυσαί σοι. τί ἔτι κάμνεις ἐπαγωνιζόμενος, ἢ αὔξειν ἐπιζητεῖς τὰ ἐπὶ τοῦ βραβεῖα; ὄψει τὸ σπουδαζόμενον, ὅτι τῷ πλείονι μέρει τῶν βραβείων, πλέον οἰμώξεις. τοῦτο μὲν ἡ μέλλουσα ἡμέρα δείξει ἀναμφιβόλως, τίς δὲ οἶδεν εἰ μὴ καὶ ἡ παροῦσα;

δ'. Absolutum esse certamen ab amico contra se institutum; amplius laborare eum non debere, quasi præmia victoriæ ampliora consecuturum: visurum eum quid rei sit, & eo magis ploraturum, quo majus certaminis præmium erit; Idque futurum tempus, fortasse etiam præsens declaraturum.

ε'.

Σαλεύουσι τὴν ὑγιαίνουσαν ἕξιν καὶ πρὸς νοσώδη μεταποιοῦσι διάθεσιν, πολλάκις δὲ καὶ τέλεον διαφθείρουσιν, οὐ μόνον τὰ δηλητήρια, ἀλλὰ καὶ καρυκεῖαι, καὶ πόσεις τὴν αἴσθησιν γοητεύουσαι. μακάριος μὲν ὁ μὴ φθειρόμενος ὑπὸ δηλητηρίων, ἀλλ' ἐπικρατοῦσαν ἔχων τοῦ φαρμάκου τὴν τοῦ σώματος ἕξιν· μακαριώτερος δὲ, ὃν ἡδονὴ οὐ διεχρήσατο. τῶν μὲν γὰρ ὑπὸ δηλητηρίων τοῦτο παθόντων ἔχουσι τὴν κατάγνωσιν οἱ ταῦτα συντεθεικότες καὶ δόντες, τῶν δ' ὑφ' ἡδονῆς τίς ἄλλος, ἢ ὁ δείξας ἑαυτὸν ἀνδράποδον ἡδονῆς.

ε'. Bonam corporis habitudinem labefactare, morbosamque inducere, sæpe & perfectum corrumpere, nedum venena, sed condimenta ciborum, potionesque gustum abripientes. Felicem ergo esse, cui minime venena nocent, sed feliciorem, quem voluptas non consumpsit. Illos quod venena lædant, culpam sustinere qui venena composuerunt & miscuerunt; horum damni quod a voluptate sufferunt, ipsos esse in causa, qui mancipia se voluptatis esse ostendunt.

ς'.

Οὔπω τὸν κοσμικὸν ὁρῶμεν τροχὸν τῆς ἰδία
παυμένον κινήσεως, ἀλλ' ἔτι κινεῖται, καὶ κι
πάντως ἄνω καὶ κάτω περιφερόμενος, ἕως ἂν ἄ
πος ἐπὶ γῆς, καὶ ἀνθρώπινα πράγματα. ε
οὕτως ὁμολογεῖς, καὶ αὐτὸς, οἶμαι δ' οὐ φθέγγει
ὁμολογίαν, μὴ πάνυ σεαυτῷ πιστεύσῃς, μὴ
ὑψηλοῦ θαῤῥήσῃς μετεωριζόμενος. συμπεριενεχ
γὰρ καὶ αὐτὸς, τυχὸν εἰ καὶ μὴ ὑπὸ τῆς τῶν πραγ
περιπετείας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς κοινῆς περιφορᾶς· ἥ
πάντως κατενέξει πρὸς τάφον, οὗ τῶν ἐν ἀνθρ
κάτω δοκούντων, οὐδὲν κατώτερον εὑρεθήσεται.

ς'. Mundanas vicissitudines, rotam veluti quamdam esse, quæ sem
veatur, & nunquam sit a motu cessatura; non debere ergo amicum, e
blime se ferri videat, statui huic fidere; saltem enim a communi m
tum iri ad sepulcrum, quo, eorum quæ inferna apud homines ee
nihil inferius.

ζ'.

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ, καθὼς ὀφειλόμενόν ἐσ
τῆς ὑμῶν ὁσιότητος, [1] ἑκάσατο ἀναμανθάνοντες,
κατὰ σοῦ μανίαν τοῦ μεμηνότος, ὡς ἀληθῶς, κ
σὴν κατ' ἐκείνου ἀπτόητον παῤῥησίαν, δι' ἧς
ἐνδύεται τὴν αἰσχύνην, λαμπροτέρα δὲ ἡ σὴ χ
ζεται ἀρετὴ, καὶ δοξάζεται μὲν ὁ Θεὸς, χαίρει
δὲ τῶν εὐσεβούντων τὸ πλήρωμα. μάλιστα δὲ ἡμεῖς

1 leg. ἑκαστάτω.

τοῖς σπλάγχνοις ἑαυτῶν, οἷα δὴ τόκον δυσγενῆ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας περιφέροντες.[1] ποία γὰρ ἡμῖν ὑπὸ τῶν καθ' ἑκάστην θλίψεων αἱ πολλαὶ καὶ βαρεῖαι κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιφύονται κεκακωμένοις. οὐχὶ προσγίνεται ἄνεσις, καὶ παράκλησις λογιζομένοις τὴν διὰ σοῦ ὠφέλειαν τοῦ ποιμνίου ὑπάρχουσαν τοῦ Χριστοῦ ὡς σπαράσει[2] μὲν ὁσημέραι οἱ κακοὶ θρασύνονται κύνες, ἡ δὲ σοῦ ἄγρυπνος φυλακή, ὅσοις ἐχαρίσθη τὸ σώζεσθαι, τούτους ἀβλαβεῖς τῆς ἐκείνων ἀγριότητος συντηρεῖ. ἀλλ' εἴης καὶ νῦν, καὶ διὰ παντὸς, πρὸς τὴν μακαρίαν ταύτην γρηγόρησιν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ποιμένος ἐνισχυόμενος, καὶ σώζων, καὶ ἐπανορθούμενος, καὶ στηρίζων τοὺς ἑκάστους τύπων ἐν χρείᾳ καθισαμένους..

1 leg. ποῖα. 2 leg. ἐν σπαράσσει.

ζ'. Gratias se agere Deo, quod contra alterius furorem, amici illius libertatem in loquendo cognoverit, de qua (altero pudore suffuso) omnes laetari, se in primis, qui eum veluti filium complectatur. Ceterum aliis alias adjungi calamitates, nec consolationem satis idoneam afferre ejus pro grege custodiendo labores; optare tamen, ut illam vigiliam perpetuo servet, in qua a magno pastore confirmetur.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

α'.

ΑἸνίγματα πυθαγόρεια ἧκες ἡμῖν φέρων, αὐτὸ γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ παλιμβόλου, καὶ ὡς οἷα δελέατι πρὸς ἡμᾶς παρορμᾶν στέλλεσθαι τὴν συνέστιον προφάσει δῆθεν δεσποτικῆς ἐξ ἀποστολῆς, οὐκ

ἄλλο τι

ἄλλο τι, ἢ ἀψινθίῳ μέλιτι παραρτύσας, καται
κάζεις ἀπάσασθαι τὸν ἐπάρατον, εἰ μὲν οὖν ὀρθοῦν
βούλει, ἢ μᾶλλον ἐπανορθοῦν, ἤδη γὰρ ὤρθωτο
καὶ παρετράπει, ὀρθοῦ καὶ τὴν χάριν εἰσόμεθα,
ἐνὶ φρεσὶν ἄλλο τι παρ' ὃ διὰ γλώσσης ἐκφέρει
κεύθεται, αὐτόθεν ἕξεις τὸν ἔλεγχον, ποικίλος
πολύτροπος, ἀντὶ μονοτρόπου φανεὶς, καὶ ἁπλοῦ.

α'. De amico queritur, quod per ænigmata, Pythagoreorum more,
bat, quodque, specie quidem Apostolatus, domesticum mittat, re ipsa
absinthium melle tegat; si dirigere quid velit, rem jam esse perfectam;
velit iterum id facere, se illi gratiam habiturum; sin vero aliud lingua p
ferat, quam mente retineat, fore ut in reprehensionem hominum incurrat
subdolus audiat pro sincero.

β'.

ΒΑΣΙΛΕΙΩι ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩι ΚΟΡΙΝΘΟΥ.

Ἡ μακρά σου σιγὴ μὴ δεξιῶς πρὸς ἡμᾶς ἔχει
δίδωσιν ἐννοεῖν. καὶ εἴγε σκοπήσειας, ὠνήσαμεν
ὅση ἰσχύς, εἰ καὶ τοῦτο εἰς τοὐναντίον ἡμῖν περιέσται
ἀλλ' αὐτὸς ὅπως ἔχεις τὰ πρὸς ἡμᾶς ἔχε, καὶ οὐδὲν
περὶ τούτου διοισόμεθα, ἐνὶ δὲ τούτῳ θεραπεῦσαι μὴ
ἀνανεύσειας. Φήμη τὶς πονηρὰ, καὶ ἀπαίσιος, ὡς
μὴ ὤφελε τὴν ἡμῶν ἀκοὴν διετάραξεν, ὡς ὁ τῆς
ἡμετέρας πρόεδρος τοῦ νόμου λειτουργήσας τῆς φύσεως
ἀπῇρε πρὸς τὰ ἐκεῖσε δικαιωτήρια, καὶ εἰκός ἐστιν
ἄνθρωπον ὄντα τοῦτο παθεῖν, ὅπερ ἀποδέχομαι γε-
γονέναι, εἰ καὶ μὴ χρηστῶς διετέθη τὰ πρὸς ἡμᾶς
τὴν

τὴν σπάνιν τῶν ἀνθρώπων ὁρῶν, πλὴν ἀλλ' εἰ τ' ἀληθῆ διηγόρευσεν ἡ φήμη ἀξιοῦμεν τὴν ὑμῶν θεοφίλειαν μὴ κατὰ πολυύστερον ἐκείνου προχειρίσασθαι, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον κατά τε βίον καὶ λόγον, καὶ σύνεσιν, εἴπερ μὴ μέλλοις ἡμᾶς μὲν λυπεῖν, ἀφορμὰς αἰτιῶν δὲ διδόναι τοῖς θέλουσι, πρὸς δὲ πάντων βούλομαι Βασίλειον τὸν μοναχὸν, καὶ πρεσβύτερον χειροτονηθῆναι, ἄνδρα χρηστὸν καὶ πρᾶον, καὶ εὐθῆ, καὶ θεοφιλῆ, καὶ συνετὸν, καὶ μοναχὸν ἐκ παιδὸς, καὶ τῷ γήρᾳ, καὶ τῇ ἀκτημοσύνῃ κοσμούμενον. εἰ δὲ μὴ πρὸς τοῦτο ἐκεῖνος κατανεύσῃ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βουλόμενος, τέως κἂν μὴ τὸ παλαιὸν ἔθος ἐκλωβήσασθε, ἀλλ' ὃν ἂν αἱ δύο πόλεις ἐκλέξωνται συμφωνήσασαι, τούτῳ τὸν τοῦ μεγάλου Πέτρου ἐγχειρίσασθαι θρόνον. καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐφ' ἡμῖν φιλονεικία οὐκ ἄλλον, ἢ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον τῆς μακρᾶς συνηθείας, εἰ καὶ μὴ λίαν ἐστὶν εὐσεβὴς ἀντὶ νόμου τούτου κυρωσάσης, καὶ τὸ κράτος ἀπενεγκαμένης ἄχρι τοῦ νῦν.

β' Ex longo Basilii silentio suspicatur, illum non bene erga se esse animatum: si tamen rem bene perpendat, illum a se pro viribus adjutum; etsi aliud nunc videatur. Utcumque vero sit affectus, id certe eum agere debere, ut quoniam infaustus de Patriarchæ morte rumor advenit (quod accidere æquum est pati, incommodum vero propter idoneorum hominum penuriam), si quidem rumor is vera tulerit, quamprimum ordinet, quem vita, eloquentia, prudentiaque commendet; præ omnibus autem se velle Basilium monachum & presbyterum, mansuetum hominem, recti studiosum, affabilem, qui a puero in monastica vita & paupertate consenuit; si ille abnuat, quod velit a negotiis se esse liberum, non sane esse antiquam disciplinam lædendam, sed in quo duæ civitates consentiant, hunc in magni Petri sede collocandum: ad evitandas enim contentiones inductum jamdiu hunc morem, & toleratum.

γ'. ΘΕΟ-

γ'.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΩι ΠΑΤΡΙ

Δειμύμι καὶ χρόνιον ἡ τύχη ἐμ
ὥσπερ ἀγανακτήσασα τοῖς παρ' ἐμοῦ
μασι κατ' αὐτῆς ἠμύνατο, κατά τι ἐνὸ
ἀποστερήσασα, ἧς καὶ πάλαι τον π
πολύν. ἀλλ' εἰ μὲν εἰ οἷόν τε μαθ
κόντως βεβυλωμένη, οὔπω δὲ καὶ τὸ φ
τον τῆς ἐμῆς ποθεινῆς ἡσυχίας γενήσ
μονὰς ἐπ' ἐλπίδι κατῴκισάς με, μ
δὲ μὴ τοῦτο, οὐδὲν διαμφιβάλω δεσπο
πειθόμενος.

γ'. Torve se a fortuna aspici, eamque quasi iratam
tumelias se ulcisci, ablata quiete illa, quam adeo olim
potest, discat, injuria hoc eam tentare: sic præsidium d
pugnabile futurum; hoc vero illi curæ futurum, qui se
aliter accidat, Domini tamen voluntati acquieturum.

δ'.

ΘΕΟΔΩΡΩι ΜΗΤΡΟΠΟΛ

Τῇ συνέσει προσεπιγενομένη πα
λως τὸν ἔχοντα ὤνησεν, εἰ δὲ καὶ γ
τὸ χεῖρον παρέποιτο ἀποκλίνουσα, τ
στερρὸν ἐπεχύρωσεν. καλῶς οὖν αὐ
παρὰ τῆς φύσεως κοσμηθεὶς, οὐδ

προσεπεκτίσω. ἥτε πρὸς τὸ εὔγνωμον ἐρύθμισεν ἀκριβῶς, ὃ καὶ τῷ χρόνῳ εἰς ἕξιν ἐλθὸν, τοὺς εὐεργέτας ἐπαίδευσεν, ᾗ προσῆκεν ἀμείβεσθαι. τοῦτο πάντως κινούμενος ἐδεξιώσω τοῖς οἷς ἐδεξιόσω, ἐφ' οἷς τὴν προαίρεσιν οὐκ ἐπεμεμψάμεθα, ὅτι σοι μηδὲν πρόσεστι τοσαῦτα τῶν ἐκτὸς, ὡς ἁμιλληθῆναι ταύτῃ καὶ συνεπεκταθῆναι. ἔχου τοίνυν τῆς γνώμης ταυτησὶ τοῦ ἐπαινετοῦ ἵνα καὶ δεξιούμενος εὐφραίνῃς, καὶ μὴ δεξιούμενος μὴ λυπῇς.

δ'. Indoli accedentem institutionem non parum adjumenti afferre homini; si autem voluntas ad pejus non vergens, comes accedat, confirmari indolis bonum. Bene igitur ipsum prima illa laude ornatum a natura, diligenter in altera acquirenda allaborasse, quæ illum ad æquitatem omnino conformavit; quæ æquitas tractu temporis ad habitum redacta, beneficos instruit, qua ratione gratiam rependere deceat. Hoc agitantem, iis rebus comiter excepisse, quibus excepit; ea quibus tamen ejus propositum non æstimaverit, quia non adsint illi tanta ex his, quæ sunt extrinseca, ut invidenda & simul comparanda sint. Habeat laudabilem hanc mentem, ut & humaniter excipiens oblectet illos, & non excipiens molestus ne sit.

ε'

ΠΟΛΥΕΥΚΤΩι ΠΑΤΡΙΑΡΧΗι.

Καὶ τῶν ἄλλων ἐστερημένῳ μοι τῶν ὅσα ζωῆς ἀφορμὰς ἐμπαρέχειν οἶδε, ἀνιά τις, οὐ γὰρ [1] ἀντιλήπτως ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσιν ἔχομεν, πρόσεστι. πολλῷ δὲ πλέον τῆς ὑμετέρας εὐχῆς, καὶ θείας, ἣν ἡμῖν ὡς ἔοικεν ἀπετείχισε τὸ πολὺ τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς μηδὲ ῥήμασι πυθέσθαι τὰ καθ' ἡμᾶς τὸν οὕτω χρηστὸν, καὶ φιλάνθρωπον, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς εὔνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλ-

1 F. ἀνεγκλήτως.

ἄλλως ὑπό τινος κατȣμένȣς [1] δυσνοίας
τίνα τȣ̃ Θεȣ̃ ἄνθρωπε ἀποβλέψομεν ;
πλῆρες ; ὁρᾷς ὅσον ὑποτεμεῖται τὴν συμφ
πρὸς τῇ κατ' ὄψιν ὁμιλίᾳ , καὶ τ κατ τ
λείφθημεν διαθέσεως , ȣ̓κ ἐμοὶ τȣ̃το λογ.
διὰ πείρας ἔχοντι τὸ ἡμέτερον σιωειδός ,
οἱ μὴ δ' ὄψει κατιδόντες ἡμᾶς ἐκ μόνης
καὶ μέχρι λόγȣ τ συμφορᾶς κατοκτειρȣ̃σι [2] .
εἴη ϗ τὸ κατ' ὀφθαλμȣ̀ς ἀγαγεῖν , ϗ παρ
ταῖς ἡμῶν [3] σοφαῖς παραινέσεσι , ϗ συμ
τὸ δέον , εἰ μὴ τȣ̃το ἡμῖν ἀποξοπιάζοιτο , μ
λάθοιμεν εἰς ἀπογνώσεως βυθὸν τοῖς τοσȣ́τοι
ροῖς ὠλισθήσαντες .

1 f. κατιχομένȣς . 2 κατοικτειροῦσι . 3 ὑμῶν .

¶. Ceteris vitæ commodis cum careat, mœrore quodam angi (non
care nos culpa in iis quæ accidunt) ; multo vero magis affligi, quod
cibus & conspectu careat , quem juste sibi multitudo peccatorum , q
extructo, intercludit , at ne verbis quidem cognoscere res suas poss
benignus atque humanus , non modo erga benevolos , sed in malevol
Ad quem ergo oculos convertat ? quis futurus sit finis ? Annon vide
tum calamitatis immineat ? Si autem una cum collocutione , quæ co
destituatur etiam animi affectione , se , qui qualis sit animus suus expe
computare non posse magnitudinem calamitatis ; quando illi qui ex sol
tu , non visu hauserunt , eam , licet tantummodo verbis , miserea
Ejus esse , & multa ante oculos ponere , & sapientibus admonitionib
hortari , & consilium ejus præbere quod facere oporteat . Nisi, expiati
catis , quæ id impediant , consequatur , metuendum esse , ne in despera
profundum hisce angoribus tacite prolabatur .

ϛ'

ΤΩι ΑΥΤΩι.

Τὸ πολὺ μὲν τῶν συμφορῶν ὑποτέμνει τὸ τῶν ἐλπίδων χρηστὸν, αἵ με καὶ μικρὰν ὑποτρέφουσιν, εἰ καὶ μὴ τὴν γαστέρα οἶδε βόσκειν ἐλπίς. οὐ γὰρ ὁ φύσει φιλάνθρωπος, καὶ συμπαθὴς βασιλεὺς εἰς ἄπειρον ἔτι κατ' ἀνθρώπου μηνιεῖ εὐτελοῦς, ἀλλὰ μιμήσεται τὸν τὸ κράτος αὐτῷ δωρησάμενον, ὃς τὸν ἥλιον ἐπὶ τοῖς πονηροῖς ἀνατέλλει, καὶ ἀγαθοῖς. εἴγε καὶ τοσοῦτον ὤφθημεν αὐτῷ πονηροί. ἀντὶ τίνος ἐγὼ τοῖς ἐχθροῖς ὑποχείριος, κἀκεῖνοι μὲν ἐπιτωθάσουσι, καὶ τὸ ἑαυτῶν κακόηθες θρέψουσι, καὶ ταῖς ἡμετέραις λιπανθήσονται συμφοραῖς. ἡμεῖς δὲ πένητα βίον βιώσομεν. ἀλλὰ διανάστηθι ὁ ἐμὸς μετὰ κυρίου κηδεμὼν, καὶ τῆς συνήθους ἀνάμνησον φιλανθρωπίας τὸν βασιλέα τοῦ μὴ ἀτημέλητον ἐάσαι ἄνθρωπον μηδὲν κατὰ τῆς αὐτοῦ βουλευσάμενον σωτηρίας, ἀλλ' ἀεὶ ἐπ αὐτῷ ἐγκαυχώμενον. εἰ δὲ τοσοῦτον ἡμῖν αὐτὸν αἱ ἡμέτεραι ἁμαρτίαι ἐξεπολέμωσαν, καθεδούμεθα τὸ σκυθρωπὸν τῆς ψυχῆς, καὶ μέχρι τῶν ὄψεων φέροντες, καὶ θρηνήσωμεν, ὡς εἰκὸς τὸ ἀνελπίστως ἡμῖν συμπεσὸν καὶ Θεῷ τὴν εὐχαριστίαν ἀνοίσομεν τῷ τοῦ ἡμῶν προνοουμένου συμφέροντος.

ϛ Calamitatum magnitudinem spei utilitatem resecare, quæ se multùm alat, etsi ventrem alere spes nesciat: non enim fore ut natura humanus & misericors Rex in infinitum irascatur viil homini, sed ut eum imitetur, qui potentiam ipsi dedit, quique solem super bonos & malos oriri facit: siquidem malus ipse illi sit visus. Alicujus se gratia in potestatem inimicorum redactum esse; sibi illos irrisuros; eorum ipsorum malignitatem alituros, suis gavisuros

suros esse ærumnis ; se vero inopem vitam traducturum . Exurgat
cum Domino affinis , humanitatem illam Regi in mentem revocet,
hominem abire sinat , qui nullum iniit contra ipsius salutem consilii
secundis vero ipsius rebus semper lætatus est . Quod si sua adeo contra
peccata incitarunt , futurum ut perpetuo animi mœrore angatur ,
ad oculus usque perducens, lugeat id quod contra spem accidit, Deo
beat gratiam, quæ ipsius videat calamitatem .

ζ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩι ΒΑΣΙΛΕΙ.

Ἀπείρηκα δέσποτά μου καὶ Βασιλεῦ ταῖς κα.
σεσι καὶ οὐχ οἷός τε εἰμὶ πρὸς τοσαύτην ἀντέχει
φορὰν πειρασμῶν. λαβὼν οὖν οἶκτον τῆς ἐμῆς δυ
τυχίας ἕνα με τῶν κειμένων ποίησον ἐλευθερώσ
παυτοσὶ τῆς ὀδυνηρᾶς βιοτῆς, καὶ τοῦτ' ἀντ' εὐεργεσίη
μοι μεγάλης γενήσεται. οὐκ ἐρῶ δόξης, ἢ πλούτου,
τῶν ὅσα παρὰ τῆς ὑμῶν μεγαλοδώρου δίδοται δεξιᾶς
ἀλλ' ἀντ' ἐκείνων θανάτου τοῦ ἐμοὶ αἱρετοῦ. καὶ οἶδ
ὅτι φήσεια βαρὺ, καὶ παρὰ τὴν σὴν εἶναι φύσιν ?
αἰτηθέν. ὅτι μηδὲν ἄλλως τοῦτο παρ' ὑμῶν διενήργη
ται, ἀλλὰ καταναγκάσας σαυτὸν μικροῦ ἐκχαθέσθαι
τοῦ συμπαθοῦς, ἐπ' ἐμοὶ πρώτῳ, καὶ μόνῳ τοῦτο ἐπί-
νευσον. οἰκτειρον ἄνθρωπον θανατῶντα, καὶ τὸ τῆς λύ-
πης ἀπεστραμμένον χωρίον. τί γὰρ δεῖ ζῆν τοῦ πο
πράσσοντα κακῶς καὶ βαρυδαιμόνως, ὡς ὁρᾷς, καὶ
ὅσαι ὧραι ἀποβιοῦντα, τοῦ μᾶλλον ἢ στέρεσθαι τῆς κατ'
ὄψιν συνηθείας, καὶ τῆς ἄλλως προνοίας. ὃν κρεῖττον ἅπαξ
ἀποθανόντα λυθήσεσθαι τῶν καθ' ἡμέραν δυσχερειῶν,
οὐκ ἀπολαύσομαι κτήματα χρήματα περιφάνειαν,

ἀλλ

ἀλλὰ τῇ συντρόφῳ πενίᾳ, καὶ ἀδοξίᾳ περισταλεὶς ἀπελεύσομαι πρὸς ἀγαθὸν δεσπότην, ᾧ καὶ αὐτὸς ἐξωμοίωσαι, καὶ τ' ἀπίχειρα [4] πάντως τῶν ἐμῶν ἀπολήψομαι καμάτων καὶ πέως καταγελάσομαι τῶν ἐχθρῶν, καὶ τῶν συκοφαντῶν κατορχήσομαι, καὶ ἐπὶ τῷ ψεύδει τὴν ἐλπίδα θεμένον, καὶ προσδοκώντων δι' αὐτοῦ σκεπαζήσεσθαι.

1 f. εὐεργεσίαις. 2 f. ἐγκαταλείψῃ. 3 τὸ μᾶλλον δέ.
4 f. ἐπίχειρα, id. ἐπὶ χεῖρα.

ζ′. Calamitatibus factum esse, ut desponderit animo, & tentationum vi suitinendæ impar sit; Constantinum ergo rogat, ut suæ misetrus infelicitatis, unum se faciat ex mortuis, liberetque ab hac vita dolorum plena; id sibi magni beneficii loco futurum: se gloriam non appetere, non divitias, non quæcumque munifica ejusdem dextera dona elargitur; sibi pro his mortem appeti; ooffe se durum aliquid dixisse, & postulationem interposuisse contrariam ejus naturæ, quodque aliàs factum non est: nihilominus vim sibi inferens, paulisper misericordiam deponat, & de se primùm, solùmque hoc annuat; misereatur hominis qui mortem cupit, doloris vero locum aversatur: quid enim oporteat, hominem tam male tamque infeliciter, ut videt, & contioud exspiraotem, vivere? vel conspectu ejus potius & prudentia orbari, quem melius sit omnino morientem a quotidianis calamitatibus liberari: non defleturum se possessiones, pecuniam, gloriam, sed paupertatem, quæ secum veluti crevit; atque ignobilitate veluti ornatum rediturum ad bonum Dominum, cui ipse quoque similis factus sit; facile abstractum se iri omnino a calamitatibus suis, tuncque irrisurum inimicos, & sycophantas, garisurumque de illis, qui spem in mendacio ponunt, expectaotque ut protegi se ab illo possint.

η′.

ΝΙΚΗΤᾼ ΜΟΝΑΧῼ ΣΠΑΘΑΡΙῼ ΚΑΙ ΚΟΙΤΩΝΙΤῌ.

Εἴτις ἐδωρεῖτο μοι τάλαντα χρυσίου τόσα, καὶ τόσα, οὐκ ἂν οὕτως με διέθηκεν εὔθυμον ὡς αὐτὸς ἐφ' οἷς ἐνεργάσω ὅλον ἐμὲ ἀναθεωρῶν ἐν σταυρῷ.

τί γὰρ ἂν ἄλλο βουλοίμην, ἢ τὸν ἐ
τοῖς ἐμοῖς εἶναι ἄλλον ἐμὲ, πλὴν ὡ
λογον ὑπολαμβάνων με, σμικρολό
καὶ τὴν τῶν ἰχθύων ἀνάληψιν. εἰ γὰρ
δεσποτικῶς ὡς ἐγὼ [2], μᾶλλον ἂν ἐθ
κυς ἀπαυέργαστον, καὶ καθαρὰν τοῖς
ἐμὶ σου διάθεσιν. ἄγε χάρις, ἄγε
πνεύματος, σύνδεσμος, οὕτω μοι
παρὼν, καὶ ἀπὼν ὑπὸ τῆς θείας σκεπ

1 Legendum omnino videtur μακρολόγον.
2 Ita hic corrupta omnia, ut sensum elicere non poss

1'. Si quis auri talenta multa donaret, non ita affe
ipse, iis quæ fecisset. se ipsum in amico spectans. Ne
Nicetam suum, alterum se inter sodales suos reperiri
pisset, taciturnum reddidisse, veluti ex piscibus aliquen
cum agat, nulli se malle servire, ac declarare iis, qui n
ceramque ejus erga se benevolentiam: magnam gratia
& spiritus vinculum; optare ut sibi semper præsens atq
incolumis conservetur.

α'. ΤΩι ΝΟΜΟΦΥΛΑΚ

Ρανίς φησιν ἐνδελεχοῦσα πέτραν
πίστιε δέσποτα, ἡμεῖς δέ σου τῇ
νειλως ὅλας καταρράκτας τῶν ἐπιστολῶν
καὶ διὰ τοῦτο μικροῦ ἀξιωθῆναι συλ
μενοι, καὶ πέτρας ἀποκρότου πρὸς τὸ
ρον ἔδρομεν. εἰ μὲν οὖν ὥσι πεπ
κολάζεις ἡμᾶς. οὐκ ἔχομεν γινώσκειν
οὐδὲ τὸ ταύτης εἶδος ὅ, τί ποτέ ἐστι

λατρείαν καὶ δουλικὴν εὔνοιαν ἀκραιφνεστάτην ἀρχῆθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τετηρήκαμεν. εἰδ' ὡς ἀναξίους τῶν θείων καὶ ἱερῶν σου φωνῶν ἀποστερεῖς τοῦ τύπου ἐντεύξεως. σύμφημι μὲν καὶ αὐτὸς, καὶ μάρτυρας καλῶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ὡς ἀνάξιος τῆς σῆς μεγαλοφυοῦς διανοίας καὶ γλώττης ἐγώ· πλὴν ἀλλὰ τοῦ σοῦ τὸ μετριοπαθὲς ἐκεῖνο καὶ ἡ Χριστομίμητος συγκατάβασις. οὐκ αἰτοῦμεν σε χρυσὸν, οὐδὲ ἄργυρον, οὓς οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ μὴ ἔχοντες ἐζητήσαμεν, ἀλλὰ λόγους οὓς συνεζητήσαμεν, δι' οὓς τὴν ἐθελούσιον πενίαν κατακεκρίμεθα, καὶ τῶν τῆς χρυσῆς σου γλώττης ψηγμάτων ἀντιβολοῦμεν μεταςχεῖν, ὧν ἀποστερίσκων ἡμᾶς τοῦ καιριωτάτου ἴσθι ἀποστερίσκειν, καὶ ὧν φθονῶν, τοῦ τὸ τάλαντον κατορύξαντος ἐννόει τὸ ἐπιτίμιον. κεφάλαιον τοῦ λόγου, ἢ μ' ἀνάειρε ἢ σ' ἀναείρω [4], καὶ ἢ μεθ' ἡμῶν γενοῦ, ἢ μετὰ σοῦ ἡμᾶς συμπαράλαβε.

1 *Sunt hæ postremæ epistolæ tres Theodori Prodromi, qui eidem Nomophylaci alias scribit, & ex iis, quas superiore volumine vulgavimus, decimamtertiam, ubi nomen exprimitur* Aristeni, *id.* Alexii Aristeni, *de quo vide Præfationem ad eas epistolas pag.* 12.

2 Πέτρην κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείῃ. *Celebris Chœrili versus apud Simplicium Comm. in lib. 8. Phys. de quo versu, & auctore Chœrilo Muretus Var. Lect.* XII. 14., *scribens, multos magnosque habuisse imitatores, ut Lucretium lib.* IV. Nonne vides etiam guttas in saxa cadentes humoris, longo in spatio pertundere saxa? *Tibullum lib.* I. Longa dies molli saxa peredit aqua, *Ovidium IV. de Ponto* Gutta cavat lapidem &c.

3 *Fort.* ἀμαλθακτότερον, *sive* ἀμαλακτότερον.

4 *Homericum est Iliad.* XXIII. v. 724. ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ.

6. Jugem guttam lapidem cavare: se vero cum in illum Nillacas veluti totas catarractas epistolarum provolverit, petens ut paucas ab eo syllabas auferre posset, vel saxo duriorem expertum esse: si se quasi petulantem puniat; cujus generis petulantia ista sit, se quidem intelligere non posse; se enim illam servi instar observasse: si autem ille hoc faciat, quod se indignum judicet cui scribat; in eo quidem consentire, & testes hujusce rei cœlum terramque appellare;

 desi-

desiderare se tamen ejus animi moderationem demit imitetur. Se non aurum, non argentum postulare, e sermones illos; per quos se voluntariæ paupertati aurea linguæ; quæ sibi si invideat, cogitare debe summam facit illud Homeri „ vel tu me tolle, vel e

Ceterum ex ultima parte hujus epistolæ collige quo in Præf. dubitaveram, monachum fuisse Pro tissimum suasu monasticam vitam & paupertatem.

β'.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ.

Οὐκ ἔγωγ' ἔλεγον ὅτι δεινὸς τὸ μέζον δικανικὸς καὶ φιλοκατήγορο ἀφιλίαν ἐπεξερτόμενος καὶ ταύτην τὴν ἀναπνέουσι τὴν φιλίαν πολλῶ πλέον τοῦτ' ἐκεῖνο φησὶν, ὁ πρὸς τὴν ἀ δίκαιος ὢν πρὸς ἡμῶν ἀφιλίας ἐγκ τῆς, μὴ κοινοῦσθαι τοῖς φίλοις, φ ὑπὲρ αὐτοῦ τούτου ἡμᾶς καὶ ὑπευθύνους κινύει ἐγκλήματος. καίτοι εἰ μήπωτα τικαὶ ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο, δέκα λὰς ἡ προδρομικὴ χεὶρ τῆς φιλπα χάραξεν ἢ ἑκὼν, ἢ ἄκων ἀχθ γράφει, οὐκ ἀπεστάλκαμεν ἐκβάλ οὗτος ἐπὶ τεμμαχίῳ μὰρ μικροῦ τῶν σῶν γραμμάτων τὸν Ὀδυσσέα ὁρ οντα τὴν ζωὴν γυμνὸν παλαιε τοῖσι κύμασι, σκάφος αὐτὸς αὐτεῖς ναιόν, ἀγκύρας δὲ μάλα καλὰς καὶ καὶ ἱστὸν καὶ κεραίαν δέρρη τὰ πάντα

1 *Ap. Diogenian. Cent.* III. 54. βοῦς ἐπὶ ζυγόν, ἐπὶ τῶν μοχθούντων. *Ita & Suidas Cent.* IV. *n.* 51. *ex recens. Schotti.*

2 *Manifestum est lusum in nomine proprio suo atque altero appellativo, quod anteverteere significat, eum quarere; verumque est, priorem ipsum amico scripsisse.*

3 *Vix Gracam esse ullam talem vocem puto: an hac librarii errore facta ex ἀνδρί?*

4 *Per* ἰυγγμιγμόν *nimirum Graci ita dicunt, quod Latini* in malam rem, malam crucem &c.

5 *Et hanc quoque ignoro Gracam vocem, nec unde, aut quomodo facta sit, habeo dicere.*

6 *Est hac ex paullo audacioribus Prodromi allegoriis, qua* frustulum ratis tumultuarie constructæ *appellat brevem amici epistolam;* navim bene compactam & instructam, *multas & longas suas. Cod. Vat.* 252. *bis hanc epistolam habet: post alias* Prodromi *pag.* 205. *post Neophyti monachi quasdam pag.* 213.

β'. Dictum a se jam fuisse, molestam esse illum, veteratoremque in primis & criminosum hominem, qui animam ab amicitia alienum sibi exprobret, qui amicitiam magis quam aerem spirat. Sic ergo facere, quod est in proverbio de iis qui injuria alteri fiunt molesti ,, plaustro boves ,, & cum de neglecta amicitia accusandus ipse sit, se accusare. Nisi enim erret, & sibi mentem Poeticæ harpyæ abripuerint, decem epistolas Prodromica manu exarasse; ipsum vero de epistolis non scriptis dolere. Eae igitur cum frustulo illo suo navis tumultuario opere confectæ, vidensque se quasi alterum Ulyssem cum fluctibus luctari coactum, qui etiam omnia projecerit, ne petat navim validam & firmam, optimis anchoris, carbaseo velo, malo, antennisque bene instructam.

γ'.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩι ΕΥΘΥΜΙΩι. [1]

Εἶτα τοσοῦτον τῇ ψυχῇ μου κάρον [2] καταχεάμενος, καὶ τηλικοῦτόν μοι κρατῆρα θλίψεως κερασάμενος, καὶ οὕτω τῇ λύπῃ μεθύσας μου τὸν ἐγκέφαλον ἐφ᾽ οἷς ἔφης πάσχειν ἀνιαροῖς. ἐγρηγορότος ἔργα καὶ νηφαλίου μου ἀπαιτεῖς καὶ παρηγορητικοὺς, ἀξιεῖς διαχαράττειν σοι συλλαβὰς πολύ τὸ μέλι προβεβλημένας, καὶ τοῦ τῆς ἀνίας πικροῦ ἀντιστράτηγον. ὅπως ὅλην ἐβαπτίσθης τῇ συμφορᾷ τὴν καρδίαν ὡς ἀγνοῆσαι. τὸ μὲν

παρηγορεῖν τὴν ἔξω τοῦ πάθους ὑ
δρομον, αὐτὸν τυγχάνειν Εὐθ
κατ' ἐκεῖνον χαρμονικῶν τε καὶ
ἑαυτοῦ. καίτοι τίς ἂν εἴη λόγος
τοῦ παρηγορήσοντος δεῖσθαι. σοὶ
μεταβολῆς χρῆμα, μέγα μέρος
τελεῖ· τοῦτον οὐ μόνον τοῦ ποιητοῦ,
αὐτοῦ μαρτυρούμενον. οὕτω γὰρ καὶ
λάκις καὶ τοὺς γεράνους διὰ τὸ σωύ
ορεκτοῦντες[3], καὶ σικχάζοντες [4],
καὶ θύμον μεταβαλόντες, ἡδέως ἐ
περιέρχῃ καὶ, λεωφόρους, αἷς οὐκ ἐν
ξοῖς περιραίνῃ τὸ σῶμα, οἷς οὐπ
καὶ τἄλλα τῆς μεταβολῆς αὐχεῖς ἀγα
δεσπότου θρόνῳ [6] ἐνυπτιάζων . . .
παρίσασαι, καὶ τοὺς τῆς γλώττης ἐ
χοὺς κατα. . . τῆς ὀσῶραι κλέπτεις
θεσμοδοτημάτων [7] ἀκούεις παπαὶ
μένων τοῦ τῆς ἀστειότητος ἅλατι. καὶ
φίλοις δὲ τὰ ἴσα παρ' ἐκείνων ἀντι
των περὶ τῆς ἀρχῆς ἀπολαύων καὶ
θῶν[8]· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἱππάζῃ δ
καὶ θηρεύεις, ἵνα μὴ δὲ τὴν δημώ
ρεισκυκλοῦ τὴν τὸ ξεῖχον ὕδωρ μ
σκήσασαν. τοσούτοις σχέτλιε τοῖς α
θων καὶ τηλικούτων δυστυχημάτων
ἔπειτα θρύπτει καὶ ἀκκίζει περὶ ἐμ
σοὶ κατὰ κεφαλῆς λελαζδέσθαι τὸν
λείας τὸ βαρὺ καταπεκεῖσθαι λειπ

ἰξίονος τροχῷ προδέδεσθαι ἢ ἄλλα τὰ πάσχειν τῶν ἀμηχάνων κακῶν, καὶ παραμυθητικοὺς[10] λόγους ἐπὶ τούτοις αἰτεῖς ἐξ ἡμῶν. μὴ σύγε, ὦ βέλτιστε, μᾶλλον μὲν οὖν σὺ τοὺς τοιούτους ἡμῖν[11] ὀσῶραι πέμπων μὴ[12] ἀπαυδήσῃς, οὐκ ἀγανακτήσομεν πρὸς αὐτοὺς κἂν οἱοιδήποτε[13] ὦσιν. ἔσονται γὰρ πάντως τῆς ἡμῶν φυτουργίας καρποὶ οὐκ ἀνάξιοι. κέλητας ἀκριβῶς νομίσωμεν κἂν πεζεύωσι, καὶ πειθῶμεν αὐτοῖς καὶ ὡς γέροντας αἰδεσθῶμεν κἂν οὔπω καὶ[14] γενειάσκωσιν. ἴσθι γὰρ ὡς ἐν τῷ τῆς κοιλιάδος ἔτι κλαυθμῶνι[15] περικαθήμεθα. καὶ οὔπω διακοπὴν ἡμῖν οὐδεμίαν εἴληφε τὰ δεινά. εἰ δὴ πᾶν τὸ συνεχίζον καὶ θαμίζον περί τινα κἂν ἡδύτατον ᾖ, προσκορὲς καὶ ἀηδές πως ἐστὶ τῷ μετέχοντι, δίδωσί σοι ὁ λόγος σκοπεῖν, πόσην αἰεὶ ἔχει τὴν ἀηδίαν τὸ καὶ συνεχὲς καὶ πικρὸν ὁποίαν πολλῶν τῶν δεινῶν ἡ ἐμὴ ψυχὴ καθέστηκεν ἐργαστήριον ἑνὶ μόνῳ τούτῳ τοῖς τῶν φίλων εὐτυχήμασιν ἀναψύχουσα. εἴγ᾽ οὖν καὶ τοῦτο ἀφαιρεθείη. ἅρπυιαι[16] τοῦ λοιποῦ τὰ κατ᾽ ἐμὲ λαβοῦσαι φερέτωσαν. ἀλλὰ μὴ εἴη τοῦτο Χριστὲ βασιλεῦ· ἀλλ᾽ εὐτυχοίμην ἐπεὶ οὐκ ἐμαυτοῦ τοῖς γοῦν φίλοις καὶ τῇ καλῇ ἑταιρείᾳ καὶ μάλιστά γε τῷ Εὐθυμίῳ, ἵν᾽ ἐπαληθεύῃ τούτῳ τὸ ὄνομα. εἴη σοι τέκνον ὑγεία καὶ προκοπὴ καὶ πρὸς ἡμᾶς μετὰ ῥαστώνης ἀσφαλοῦς ἐπανάζευξις.

1 *Habetur hæc epistola in cod. Vaticano Ottobon. CCLII. pag. 204. nec multo tamen correctior, quam in nostro.* 2 *Leg.* καταχινυσάμενος.

3 *Fort.* δυσεριχθεῦντες. 4 *Leg.* συγχάζοντες.

5 *Nescio quid hic faciat, ut admittere debeamus* ἀγυιάς, *itaque restituere malo, & interpretatus sum* ἀγοράς.

6 *Suspecta mihi est hæc altera vox* ἐνυπτιάζων: *quid enim est supinum adorare? atque hic corruptus est Vaticanus codex, nosterque lacunam habet;*

ἄλλο τι, ἢ ἀψινθίῳ μέλιτι παραρτύσας, ,
χάζεις σπάσασθαι τὸν ἐπάρατον, εἰ μὲν οὖν ὀ
βούλει, ἢ μᾶλλον ἐπανορθοῦν, ἤδη γὰρ ὀρ
καὶ παρεξάπει, ὄρθου καὶ τὴν χάριν εἰσόμε
ἐνὶ φρεσὶν ἄλλο τι παρ᾽ ὃ διὰ γλώσσης ἐκφ
κάθεται, αὐτόθεν ἕξεις τὸν ἔλεγχον, ποικί.
πολύξοπος, ἀντὶ μονοξόπου φανεὶς, καὶ ἀπ.

α'. De amico queritur, quod per ænigmata, Pythagoreorum m
bat, quodque, specie quidem Apostolatus, domesticum mittat, re
absinthium melle tegat; si dirigere quid velit, rem jam esse perfe
velit iterum id facere, se illi gratiam habiturum; sin vero aliud lin
ferat, quam mente retineat, fore ut in reprehensionem hominum incu
subdolus audiat pro sincero.

β'.

ΒΑΣΙΛΕΙΩι ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩι ΚΟΡΙΝΘΟΥ.

Ἡ μακρά σου σιγὴ μὴ δεξιῶς πρὸς ἡμᾶς ἐγ
δίδωσιν ἐννοεῖν. καὶ εἴγε σκοπήσειας, ὠνήσαμ
ὅση ἰσχὺς, εἰ καὶ τοῦτο εἰς τοὐναντίον ἡμῖν περιΐσα
ἀλλ᾽ αὐτὸς ὅπως ἔχεις τὰ πρὸς ἡμᾶς ἔχε, καὶ οὐδ
περὶ τούτου διοισόμεθα, ἐνὶ δὲ τούτῳ θεραπεῦσαι
ἀνανεύσειας. φήμη τὶς πονηρὰ, καὶ ἀπαίσιος, ὡ
μὴ ὤφελε τὴν ἡμῶν ἀκοὴν διετάραξεν, ὡς ὁ τῆ
ἡμετέρας πρόεδρος τῷ νόμῳ λειτουργήσας τῆς φύσεως
ἀπῆρε πρὸς τὰ ἐκεῖσε δικαιωτήρια, καὶ εἰκός ἐστι
ἄνθρωπον ὄντα τοῦτο παθεῖν, ὅπερ ἀπεύχομαι γε-
γονέναι, εἰ καὶ μὴ χρηστῶς διετέθη τὰ πρὸς ἡμᾶς
τὴν

τὴν σπάνιν τῶν ἀνθρώπων ὁρῶν, πλὴν ἀλλ' εἰ τ' ἀληθῆ διηγόρευσεν ἡ φήμη ἀξιοῦμεν τὴν ὑμῶν θεοφίλειαν μὴ κατὰ πολυειδέστερον ἐκείνου προχειρίσασθαι, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον κατά τε βίον καὶ λόγον, καὶ σύνεσιν, εἴπερ μὴ μέλλοις ἡμᾶς μὲν λυπεῖν, ἀφορμὰς αἰτιῶν δὲ διδόναι τοῖς θέλουσι, πρὸς δὲ πάντων βούλομαι Βασίλειον τὸν μοναχὸν, καὶ πρεσβύτερον χειροτονηθῆναι, ἄνδρα χρηστὸν καὶ πρᾶον, καὶ εὐήθη, καὶ θεοφιλῆ, καὶ συνετὸν, καὶ μοναχὸν ἐκ παιδὸς, καὶ τῷ γήρᾳ, καὶ τῇ ἀκτημοσύνῃ κοσμούμενον. εἰ δὲ μὴ πρὸς τοῦτο ἐκεῖνος κατανεύσῃ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βουλόμενος, πῶς κἂν μὴ τὸ παλαιὸν ἔθος ἐκλωβήσασθε, ἀλλ' ὃν ἂν αἱ δύο πόλεις ἐκλέξωνται συμφωνήσασαι, τούτῳ τὸν τοῦ μεγάλου Πέτρου ἐγχειρίσασθαι θρόνον. καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐφ' ἡμῖν φιλονεικία οὐκ ἄλλον, ἢ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον τῆς μακρᾶς συνηθείας, εἰ καὶ μὴ λίαν ἐστὶν εὐσεβὴς ἀντὶ νόμου τοῦτο κυρωσάσης, καὶ τὸ κράτος ἀπενεγκαμένης ἄχρι τοῦ νῦν.

β' Ex longo Basilii silentio suspicatur, illum non bene erga se esse animatum: si tamen rem bene perpendat, illum a se pro viribus adjutum; etsi aliud nunc videatur. Utcumque vero sit affectus, id certe eum agere debere, ut quoniam Infaustus de Patriarchæ morte rumor advenit (quod accidere æquum est pati, incommodum vero propter idoneorum hominum penuriam), si quidem rumor is vera tulerit, quamprimum ordinet, quem vita, eloquentia, prudentiaque commendet; præ omnibus autem se velle Basilium monachum & presbyterum, mansuetum hominem, recti studiosum, affabilem, qui a puero in monastica vita & paupertate consenuit; si ille abnuat, quod velit a negotiis se esse liberum, non sane esse antiquam disciplinam lædendam, sed in quo duæ civitates consentiant, hunc in magni Petri sede collocandum: ad evitandas enim contentiones inductum jamdiu hunc morem, & toleratum.

γ'. ΘΕΟ-

γ'.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΩι ΠΑΤΡΙΑΡΧΗι.

Δεινῶς με καὶ χρόνιον ἡ τύχη ἐμβλέψασα, καὶ ὥσπερ ἀγανακτήσασα τοῖς παρ' ἐμοῦ ῥηθεῖσι σκώμμασι κατ' αὐτῆς ἠμύνατο κατά τι ἐνὸν τῆς ἡσυχίας ἀποστερήσασα, ἧς καὶ πάλαι τὸν πόθον ἐκεκτήμην πολύν. ἀλλ' εἰ μὲν εἰ οἷόν τε μαθέτω μὴ προσηκόντως βεβυλωμένη, ὅτι δὴ καὶ τὸ φρούριον ἀνάλωτον τῆς ἐμῆς ποθεινῆς ἡσυχίας γενήσεται, καὶ τὸ κατὰ μονὰς ἐπ' ἐλπίδι κατῴκισάς με, μελετηθήσεται. εἰ δὲ μὴ τοῦτο, οὐδὲν ἀμφιβαλῶ δεσποτικῇ κελεύσει πειθόμενος.

γ'. Torve se a fortuna aspici, eamque quasi iratam ob dictas in eam contumelias se ulcisci, ablata quiete illa, quam adeo olim concupiverat; si fieri potest, discat, injuria hoc eam tentare: sic præsidium eam desideratæ quietis inexpugnabile futurum; hoc vero illi curæ futurum, qui se in spe condidit: ubi aliter accidat, Domini tamen voluntati acquieturum.

δ'.

ΘΕΟΔΩΡΩι ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗι.

Τῇ συνέσει προσεπιγινομένη παιδεία, οὐ φαύλως τὸν ἔχοντα ὤνησεν, εἰ δὲ καὶ γνώμη μὴ πρὸς τὸ χεῖρον παρείποιτο ἀποκλίνουσα, τὸ τῆς συνέσεως στερρὸν ἐπεκύρωσεν. καλῶς οὖν αὐτὸς τῇ πρώτῃ παρὰ τῆς φύσεως κοσμηθεὶς, ὡσεὶ δὴ τὴν δευτέραν προσ-

προσεπεκτήσω. ὥστε πρὸς τὸ εὔγνωμον ἐρύθμισεν ἀκριβῶς, ὃ καὶ τῷ χρόνῳ εἰς ἕξιν ἐλθὸν, τοὺς εὐεργέτας ἐπαίδευσεν, ᾗ προσῆκεν ἀμείβεσθαι. τοῦτο πάντως κινούμενος ἐδεξιώσω τοῖς οἷς ἐδεξιώσω, ἐφ᾽ οἷς τὴν προαίρεσιν οὐκ ἐπεμετρησάμεθα, ὅτι σοι μηδὲν πρόσεστι τοσαῦτα τῶν ἐκτὸς, ὡς ἁμιλληθῆναι πάντη καὶ συνεπεκταθῆναι. ἔχε τοίνυν τῆς γνώμης ταυτησὶ τὸ ἐπαινετὸν ἵνα καὶ δεξιούμενος εὐφραίνῃς, καὶ μὴ δεξιούμενος μὴ λυπῇς.

δ΄. Indoli accedentem institutionem non parum adjumenti afferre homini; si autem voluntas ad pejus non vergens, comes accedat, confirmari indolis bonum. Beot igitur ipsum prima illa laude ornatum a natura, diligenter in altera acquirenda allaborasse, quæ illum ad æquitatem omnino conformavit; quæ æquitas tractu temporis ad habitum redacta, beneficos instruit, qua ratione gratiam rependere deceat. Hoc agitantem, iis rebus comiter excepisse, quibus excepit; ex quibus tamen ejus propositum non æstimaverit, quia non adsint illi tanta ex his, quæ sunt extrinseca, ut invidenda & simul comparanda sint. Habeat laudabilem hanc mentem, ut & humaniter excipiens oblectet allos, & non excipiens molestus ne fit.

ε΄

ΠΟΛΥΕΥΚΤῼ ΠΑΤΡΙΑΡΧῌ.

Καὶ τῶν ἄλλων ἐστερημένῳ μοι τῶν ὅσα ζωῆς ἀφορμὰς ἐμπαρέχειν οἶδε, ἀνιᾷ τις, οὐ γὰρ[1] ἀνεγκλήτως ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσιν ἔχομεν, πρόσεστι. πολλῷ δὲ πλέον τῆς ὑμετέρας εὐχῆς, καὶ θείας, ἣν ἡμῖν ὡς ἔοικεν ἀπετείχισε τὸ πολὺ τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς μηδὲ ῥήμασι πυθέσθαι τὰ καθ᾽ ἡμᾶς τὸν οὕτω χρηστὸν, καὶ φιλάνθρωπον, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς εὔνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλ-

1 f. ἀνεγκλήτως.

ἄλλως ὑπό τινος κατεμένης [1] δυσνοίας, καὶ πρὸς τίνα τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπε ἀποβλέψομεν; τίς ἡμῖν τὸ πλῆρες; ὁρᾷς ὅσον ὑποτεμεῖται τῶν συμφορῶν; εἰ δὲ πρὸς τῇ κατ' ὄψιν ὁμιλίᾳ, καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν ἀπολείφθημεν διαθέσεως, οὐκ ἐμοὶ τοῦτο λογίσασθαι τῷ διὰ πείρας ἔχοντι τὸ ἡμέτερον συνειδός, ὁπότε καὶ οἱ μὴ δ' ὄψεσι κατιδόντες ἡμᾶς ἐκ μόνης ἀκοῆς, εἰ καὶ μέχρι λόγου τῆς συμφορᾶς κατοκτειροῦσι [2]. σὸν δ' ἂν εἴη καὶ τὸ κατ' ὀφθαλμοὺς ἀγαγεῖν, καὶ παρακαλέσαι ταῖς ἡμῶν [3] σοφαῖς παραινέσεσι, καὶ συμβουλεῦσαι τὸ δέον, εἰ μὴ τοῦτο ἡμῖν ἀποξοπιάζει, μή που καὶ λάθοιμεν εἰς ἀπογνώσεως βυθὸν τοῖς τοσούτοις λυπηροῖς ὠλισθήσαντες.

1 f. κατεχομένους. 2 κατοικτειροῦσι. 3 ὑμῶν.

ϛ'. Ceteris vitæ commodis cum careat, mœrore quodam angi (non enim vacare nos culpa in iis quæ accidunt); multo vero magis affligi, quod ejus precibus & conspectu careat, quem juste sibi multitudo peccatorum, quasi muro extructo, intercludit, ut ne verbis quidem cognoscere res suas possit vir ita benignus atque humanus, non modo erga benevolos, sed in malevolos etiam. Ad quem ergo oculos convertat? quis futurus sit finis? Annon videt quantum calamitatis immineat? Si autem una cum collocutione, quæ coram fit, destituatur etiam animi affectione, se, qui qualis sit animus suus experiatur, computare non posse magnitudinem calamitatis; quando illi qui ex solo auditu, non visu hauserunt, eam, licet tantummodo verbis, misereantur. Ejus esse, & multa ante oculos ponere, & sapientibus admonitionibus adhortari, & consilium ejus præbere quod facere oporteat. Nisi, expiatis peccatis, quæ id impediant, consequatur, metuendum esse, ne in desperationis profundum hisce angoribus tacite prolabatur.

ϛ'.

ϛ.'

ΤΩι ΑΥΤΩι.

Τὸ πολύ μου τῶν συμφορῶν ὑποτέμνει τὸ τῶν ἐλπίδων χρηστόν, αἵ με καὶ μικρὰν ὑποτρέφουσιν, εἰ καὶ μὴ τὴν γαστέρα οἶδε βόσκειν ἐλπίς. οὐ γὰρ ὁ φύσει φιλάνθρωπος, καὶ συμπαθὴς βασιλεὺς εἰς ἄπειρον ἔτι κατ' ἀνθρώπου μηνιεῖ διατελοῦς, ἀλλὰ μιμήσεται τὸν τὸ κράτος αὐτῷ δωρησάμενον, ὃς τὸν ἥλιον ἐπὶ τοῖς πονηροῖς ἀνατέλλει, καὶ ἀγαθοῖς. εἴγε καὶ τοσοῦτον ὤφθημεν αὐτῷ πονηροί. ἀντὶ τίνος ἐγὼ τοῖς ἐχθροῖς ὑποχείριος, κἀκεῖνοι μὲν ἐπιτωθάσουσι, καὶ τὸ ἑαυτῶν κακόηθες θρέψουσι, καὶ ταῖς ἡμετέραις λιπανθήσονται συμφοραῖς. ἡμεῖς δὲ πένητα βίον βιώσομεν. ἀλλὰ διανάστηθι ὁ ἐμὸς μετὰ κυρίου κηδεμών, καὶ τῆς συνήθους ἀνάμνησον φιλανθρωπίας τὸν βασιλέα τοῦ μὴ ἀτημέλητον ἐάσαι ἄνθρωπον μηδὲν κατὰ τῆς αὐτοῦ βουλευσάμενον σωτηρίας, ἀλλ' ἀεὶ ἐπ αὐτῷ ἐγκαυχώμενον. εἰ δὲ τοσοῦτον ἡμῖν αὐτὸν αἱ ἡμέτεραι ἁμαρτίαι ἐξεπολέμωσαν, καθεδούμεθα τὸ σκυθρωπὸν τῆς ψυχῆς, καὶ μέχρι τῶν ὄψεων φέροντες, καὶ θρηνήσωμεν, ὡς εἰκὸς τὸ ἀνελπίστως ἡμῖν συμπεσόν. καὶ Θεῷ τὴν εὐχαριστίαν ἀνοίσομεν τοῦ τὸ ἡμῶν προνοουμένῳ συμφέροντος.

ϛ Calamitatum magnitudinem spei utilitatem resecare, quæ se multùm alat, etsi ventrem alere spes nesciat: non enim fore ut natura humanus & misericors Rex in infinitum irascatur vili homini, sed ut eum imitetur, qui potentiam ipsi dedit, quique solem super bonos & malos oriri facit: siquidem maius ipse illi sit visus. Alicujus se gratia in potestatem inimicorum redactum esse; sibi illos irrisuros; eorum ipsorum malignitatem alituros, suis gavisuros

suros esse ærumnis; se vero inopem vitam traducturum. Exurgat suus ergo cum Domino affinis, humanitatem illam Regi in mentem revocet, ut vilem hominem abire sinat, qui nullum iniit contra ipsius salutem consilium; pro secundis vero ipsius rebus semper lætatus est. Quod si sua adeo contra se illum peccata incitarunt, futurum ut perpetuo animi mœrore angatur, cumque ad oculos usque perducens, lugeat id quod contra spem accidit, Δεoque habeat gratiam, quæ ipsius videat calamitatem.

ζʹ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩι ΒΑΣΙΛΕΙ.

Ἀπείρηκα δέσποτά μου καὶ Βασιλεῦ ταῖς κακώσεσι καὶ οὐχ οἷός τε εἰμὶ πρὸς τοσαύτην ἀντέχεσθαι φορὰν πειρασμῶν. λαβὼν οὖν οἶκτον τῆς ἐμῆς δυστυχίας ἕνα με τῶν κειμένων ποίησον ἐλευθερώσας ταυτησὶ τῆς ὀδυνηρᾶς βιοτῆς, καὶ τοῦτ' ἀντ' εὐεργεσίης μοι μεγάλης γενήσεται. οὐκ ἐρῶ δόξης, ἢ πλούτου, ἢ τῶν ὅσα παρὰ τῆς ὑμῶν μεγαλοδώρου δίδοται δεξιᾶς, ἀλλ' ἀντ' ἐκείνων θανάτου τοῦ ἐμοὶ αἱρετοῦ. καὶ οἶδ' ὅτι φήσεια βαρὺ, καὶ παρὰ τὴν σὴν εἶναι φύσιν τὸ αἰτηθέν. ὅτι μηδὲν ἄλλως τοῦτο παρ' ὑμῶν διενήργηται, ἀλλὰ καταναγκάσας σαυτὸν μικρὸν ἐκχαθέσθαι[2] τοῦ συμπαθοῦς, ἐπ' ἐμοὶ πρώτῳ, καὶ μόνῳ τοῦτο ἐπίνευσον. οἴκτειρον ἄνθρωπον θανατῶντα, καὶ τὸ τῆς λύπης ἀπεστραμμένον χωρεῖον. τί γὰρ δεῖ ζῆν ὑποπράσσοντα κακῶς καὶ βαρυδαιμόνως, ὡς ὁρᾷς, καὶ ὅσαι ὧραι ἀποβιοῦντα, τῷ μᾶλλον[3] ἢ στέρεσθαι τῆς κατ' ὄψιν σοῦ θέας, καὶ τῆς ἄλλως προνοίας, ὃν κρεῖττον ἅπαξ ἀποθανόντα λυθήσεσθαι τῶν καθ' ἡμέραν δυσχερειῶν, οὐκ ἀπολαύσομαι κτήματα χρήματα πειριφάνειαν,

ἀλλὰ

ἀλλὰ τῇ συντρόφῳ πενίᾳ, καὶ ἀδοξίᾳ περισταλεὶς ἀπελεύσομαι πρὸς ἀγαθὸν δεσπότην, ᾧ καὶ αὐτὸς ἐξωμοίωσαι, καὶ τ᾽ ἀπίχειρα [4] πάντως τῶν ἐμῶν ἀπολήψομαι καμάτων καὶ πέως καταγελάσομαι τῶν ἐχθρῶν, καὶ τῶν συκοφαντῶν κατορχήσομαι, καὶ ἐπὶ τῷ ψεύδει τὴν ἐλπίδα θεμένων, καὶ προσδοκώντων δι᾽ αὐτοῦ σκεπαζήσεσθαι.

1 f. ἐνεργεσίαις. 2 f. ἐγκαταθέσθαι. 3 τὸ μᾶλλον δέ.
4 f. ἐπίχειρα. id. ἐπὶ χεῖρα.

ζ'. Calamitatibus factum esse, ut desponderit animo, & tentationum vi sustinendæ impar sit; Constantinum ergo rogat, ut suæ misertus infelicitatis, unum se faciat ex mortuis, liberetque ab hac vita dolorum plena; id sibi magni beneficii loco futurum: se gloriam non appetere, non divitias, non quæcumque munifica ejusdem dextera dona elargitur; sibi pro his mortem appeti; nosse se durum aliquid dixisse, & postulationem interposuisse contrariam ejus naturæ, quodque aliàs factum non est: nihilominus vim sibi inferens, paulisper misericordiam deponat, & de se primùm, solùmque hoc annuat; misereatur hominis qui mortem cupit, doloris vero locum aversatur: quid enim oporteat, hominem tam male tamque infeliciter, ut videt, & continuò exspirantem, vivere? vel conspectu ejus potius & prudentia orbari, quem melius sit omnino morientem a quotidianis calamitatibus liberari: non defleturum se possessiones, pecuniam, gloriam, sed paupertatem, quæ secum veluti crevit; atque ignobilitate velati ornatum rediturum ad bonum Dominum, cui ipse quoque similis factus sit; facile abstractum se iri omnino a calamitatibus suis, tuncque irrisurum inimicos, & sycophantas, gavisurumque de illis, qui spem in mendacio ponant, expectantque ut protegi se ab illo possint.

η'.

ΝΙΚΗΤΑι ΜΟΝΑΧΩι ΣΠΑΘΑΡΙΩι ΚΑΙ ΚΟΙΤΩΝΙΤΗι.

Εἴτις ἐδωρεῖτο μοι τάλαντα χρυσίου πόσα, καὶ πόσα, οὐκ ἂν οὕτως με διέθηκεν εὔθυμον ὡς αὐτὸς ἐφ᾽ οἷς ἐνεργάσω ὅλον ἐμὲ ἀναθεωρῶν ἐν σεαυτῷ.

τί γὰρ ἂν ἄλλο βουλοίμην, ἢ τὸν ἐμὸν Νικήταν ἐν τοῖς ἐμοῖς εἶναι ἄλλον ἐμὲ, πλὴν ὡς ἔοικεν μικρολογον ὑπολαμβάνων με, σμικρολόγον[1] ἐποιήσω, καὶ τὴν τῶν ἰχθύων ἀνάληψιν. εἰ γὰρ καὶ πᾶσαν ἐχρήσω δεσποτικῶς ὡς ἐγὼ[2], μᾶλλον ἂν ἐθεράπευσας, δεικνὺς ἀπανούργευτον, καὶ καθαρὰν τοῖς ἀγνοοῦσι τὴν πρὸς ἐμὲ συνδιάθεσιν. εὖγε χάρις, εὖγε φιλίας, εὖγε πνεύματος, σύνδεσμος, οὕτω μοι σωζομένοις ἀεὶ καὶ παρὼν, καὶ ἀπὼν ὑπὸ τῆς θείας σκεπόμενος χάριτος.

1 *Legendum omnino videtur μακρολόγον.*

2 *Ita hic corrupta omnia, ut sensum elicere non possim.*

ν'. Si quis auri talenta multa donaret, non ita affectum se iri lætitia, ut ipse, iis quæ fecisset, se ipsum in amico spectans. Nec se malle aliud, quam Nicetam suum, alterum se inter sodales suos reperiri; loquacem cum suscepisset, taciturnum reddidisse, veluti ex piscibus aliquem. Si domini more secum agat, nulli se malle servire, ac declarare iis, qui nesciunt, promptam sinceramque ejus erga se benevolentiam: magnam gratiam, magnum amicitiæ & spiritus vinculum; optare ut sibi semper præsens atque absens Divina ope incolumis conservetur.

α'.

ΤΩι ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΙ.[1]

ΡΑνὶς φησὶν ἐνδελεχοῦσα πέτραν κοιλαίνει[2], θεσπέσιε δέσποτα, ἡμεῖς δέ σου τῇ μεγαλοπρεπείᾳ νειλώους ὅλους καταρράκτας τῶν ἐπιστολῶν ἐπικλύσαντες, καὶ διὰ τοῦτο μικρῶν ἀξιωθῆναι συλλαβῶν αἰτησάμενοι, καὶ πέτρας ἀποκρότου πρὸς τοῦτο ἀμαλακτότερον[3] εὕρομεν. εἰ μὲν οὖν ὡς πεπαρῳνηκότας οὕτω κολάζεις ἡμᾶς· οὐκ ἔχομεν γινώσκειν τὴν παροινίαν, οὐδὲ τὸ ταύτης εἶδος ὅ, τί ποτέ ἐστι· τὴν γὰρ εἰς σὲ λα-

λατρείαν καὶ δουλικὴν εὔνοιαν ἀκραιφνεστάτην ἀρχῆθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τετηρήκαμεν. εἶδ' ὡς ἀναξίους τῶν θείων καὶ ἱερῶν σου φωνῶν ἀποστερεῖς τῆς τύπων ἐντεύξεως. σύμφημι μὲν καὶ αὐτὸς, καὶ μάρτυρας καλῶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ὡς ἀνάξιος τῆς σῆς μεγαλοφυοῦς διανοίας καὶ γλώττης ἐγώ· πλὴν ἀλλὰ ποῦ σοῦ τὸ μετριοπαθὲς ἐκεῖνο καὶ ἡ Χριστομίμητος συγκατάβασις. οὐκ αἰτοῦμεν σε χρυσὸν, οὐδὲ ἄργυρον, οὓς οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ μὴ ἔχοντες ἐζητήσαμεν, ἀλλὰ λόγους οὓς συνεζητήσαμεν, δι' οὓς τὴν ἐθελούσιον πενίαν καταπεκρίμεθα, καὶ τῶν τῆς χρυσῆς σοῦ γλώττης ψηγμάτων ἀντιβολοῦμεν μεταχεῖν, ὧν ἀποστερίσκων ἡμᾶς τῷ χαλεπωτάτῳ ἴσθι ἀποστερίσκειν, καὶ ὧν φθονῶν, τοῦ τὸ τάλαντον κατορύξαντος ἐννόει τὸ ἐπιτίμιον. κεφάλαιον τοῦ λόγου, ἤ μ' ἀνάειρε ἢ σ' ἀναείρω [4], καὶ ἢ μεθ' ἡμῶν γενοῦ, ἢ μετὰ σοῦ ἡμᾶς συμπαράλαβε.

1 *Sunt hæ postremæ epistolæ tres Theodori Prodromi, qui eidem Nomophylaci alias scribit, & ex iis, quas superiore volumine vulgavimus, decimamtertiam, ubi nomen exprimitur* Aristeni, *id.* Alexii Aristeni, *de quo vide Præfationem ad eas epistolas pag.* 12.

2 Πέτρην κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείῃ. *Celebris Chœrili versus apud Simplicium Comm. in lib. 8. Phys. de quo versu, & auctore Chœrilo Muretus Var. Lect.* XII. 14., *scribens, multos magnosque habuisse imitatores, ut Lucretium lib.* IV. Nonne vides etiam guttas in saxa cadentes humoris, longo in spatio pertundere saxa? *Tibullum lib.* 1. Longa dies molli saxa peredit aqua, *Ovidium IV. de Ponto* Gutta cavat lapidem &c.

3 *Fort.* ἀμαλθακτότερον, *sive* ἀμαλακώτερον.

4 *Homericum est Iliad.* XXIII. v. 724. ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ.

4. Jugem guttam lapidem cavare: se vero cum lu illum Nillacas veluti totas cataractas epistolarum provolverit, petens ne paucas ab eo syllabas auferre posset, vel saxo duriorem expertum esse: si se quasi petulantem puniat; cujus generis petulantia ista sit, se quidem intelligere non posse; se enim illum servi instar observasse. si autem ille hoc faciat, quod se indignum judicet cui scribat; in eo quidem consentire, & testes hujusce rei cœlum terramque appellare; desi-

desiderare se tamen ejus animi moderationem demissionemque, qua c
imitetur. Se non aurum, non argentum postulare, etsi his careat, sed
sermones illos, per quos se voluntariæ paupertati addixit, veluti ri
aureæ linguæ, quæ sibi si invideat, cogitare debeat defossi talenti po
summam facit illud Homeri „ vel tu me tolle, vel ego te „.

Ceterum ex ultima parte hujus epistolæ colligere mihi posse videor
quo in Præf. dubitaveram, monachum fuisse Prodromum, & Aristo
tissimum suasu monasticam vitam & paupertatem amplexum esse.

β'.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ.

Οὐκ ἔγωγ' ἔλεγον ὅτι δεινὸς οὗτος ἀνὴρ καὶ περὶ τὸ μέμψασθαι δικανικὸς καὶ φιλοκατήγορος, ὅς γε καὶ ἡμῖν ἀφιλίαν ἐπεκερτόμησε καὶ ταύτην τὴν πρὸς αὐτὸν τοῖς ἀναπνεύσασι τὴν φιλίαν πολλῷ πλέον ἢ τὸν ἀέρα. ὁ δὲ τοῦτ' ἐκεῖνο φησιν, ὃ πρὸς τὴν ἅμαξαν οἱ βόες [1], δίκαιος ὢν πρὸς ἡμῶν ἀφιλίας ἐγκληθῆναι· γράφειν γὰρ μὴ κοινοῦσθαι τοῖς φίλοις, φθάνει κατηγορῶν ὑπὲρ αὐτοῦ τούτου ἡμᾶς καὶ ὑπευθύνους τοῦ σφετέρου δεικνύει ἐγκλήματος. καίτοι εἰ μήπωτα φρένας αἱ ποιητικαὶ ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο, δέκα πρὸς ταύτῃ ἐπιστολὰς ἡ προδρομικὴ [2] χεὶρ τῷ φιλτάτῳ Χανδρηνῷ [3] ἐνεχάραξεν. εἰ δὲ ἢ ἑκὼν, ἢ ἄκων ἀχθεὶς ὑπὲρ ὧν, ὡς γράφει, οὐκ ἀπεστάλκαμεν. βάλλ' ἐς μακαρίαν [4] ὦ οὗτος ἐπεὶ τεμμαχίῳ μὰρ [5] μικροῦ τῆς σχεδίας [6] λέγω τῶν σῶν γραμμάτων τὸν Ὀδυσσέα ὁρῶν ἐμὲ διαπιστεύοντα τὴν ζωὴν, καὶ γυμνὸν παλαίειν ἠναγκασμένον τοῖς κύμασι, σκάφος αὐτὸς αἰτεῖς καρτερὸν καὶ γενναῖον, ἀγκύρας δὲ μάλα καλὰς καὶ λεπτὴν ὀθόνην καὶ ἱστὸν καὶ κεραίαν δι' ἐργῇ τὰ πάντα προβεβλημένον.

1 *Ap. Diogenian. Cent.* III. 54. βοῦς ἐπὶ ζυγόν, ἐπὶ τῶν μοχθούντων. *Ita & Suidas Cent.* IV. n. 55. *ex recens. Schotti*.

2 *Manifestum est lusum in nomine proprio suo atque altero appellativo, quod antevertere significat, eum quærere; verumque est, priorem ipsum amico scripsisse.*

3 *Vix Græcam esse ullam talem vocem puto: an hæc librarii errore facta ex ἀνδρί?*

4 *Per* ἐυφημισμὸν *nimirum Græci ita dicunt, quod Latini* in malam rem, malam crucem &c.

5 *Et hanc quoque ignoro Græcam vocem, nec unde, aut quomodo facta sit, habeo dicere.*

6 *Est hæc ex paullo audacioribus Prodromi allegoriis, qua frustulum ratis tumultuarie constructæ appellat brevem amici epistolam*; navim bene compactam & instructam, *multas & longas suas*. *Cod. Vat.* 252. *bis hanc epistolam habet: post alias* Prodromi *pag.* 205. *post Neophyti monachi quasdam pag.* 213.

β'. Dictum a se jam fuisse, molestum esse illum, veteratoremque in primis & criminosum hominem, qui animum ab amicitia alienum sibi exprobret, qui amicitiam magis quam æcem spirat. Sic ergo facere, quod est in proverbio de iis qui injuria alteri fiunt molesti „ plaustro boves „ & cum de neglecta amicitia accusandus ipse sit, se accusare. Nisi enim erret, & sibi mentem Poeticæ harpyæ abripuerint, decem epistolas Prodromica manu exarasse; ipsum vero de epistolis non scriptis dolere. Eat igitur cum frustulo illo suo navis tumultuario opere confectæ, vidensque se quasi alterum Ulyssem cum fluctibus luctari coactum, qui etiam omnia projecerit, ne petat navim validam & firmam, optimis anchoris, carbaseo velo, malo, antennisque bene instructam.

γ'.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩι ΕΥΘΥΜΙΩι.[1]

Εἶτα τοσοῦτον τῇ ψυχῇ μου κάρον[2] καταχεάμενος, καὶ τηλικοῦτόν μοι χρατῆρα θλίψεως κερασάμενος, καὶ οὕτω τῇ λύπῃ μεθύσας μου τὸν ἐγκέφαλον, ἐφ᾽ οἷς ἔφης πάσχειν ἀνιαροῖς. ἐγρηγορότος ἔργα καὶ νηφαλίου μου ἀπαιτεῖς καὶ παρηγορητικοὺς, ἀξιεῖς διαχαράττειν σοι συλλαβὰς πολὺ τὸ μέλι προβεβλημένας, καὶ τοῦ τῆς ἀνίας πικροῦ ἀντιστράτηγον. ὄντως ὅλην ἐβαπτίσθης τῇ συμφορᾷ τὴν καρδίαν ὡς ἀγνοῆσαι. τὸ μὲν

παρηγορεῖν τῶν ἔξω τοῦ πάθους ὑπάρχειν. τὸν δὲ 1 δρομον, αὐτὸν τυγχάνειν Εὐθύμιον, καὶ μηδὲν κατ' ἐκεῖνον χαρμονικῶν τε καὶ λυπηρῶν ἀλλοξοι ἑαυτοῦ. καίτοι τίς ἂν εἴη λόγος μὴ σοῦ πλέον ἢ τοῦ παρηγορήσοντος δεῖσθαι. σοὶ μὲν γὰρ καὶ αὐτὸ τὸ μεταβολῆς χρῆμα, μέγα μέρος πρὸς ἡδονὴν συμπλεῖ· τοιοῦτον οὐ μόνον τῷ ποιητῇ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς μαρτυρούμενον. οὕτω γὰρ καὶ περὶ τοὺς ταώς πολλάκις καὶ τοὺς γεράνους διὰ τὸ συνήθες τῆς τροφῆς δυσορεκτοῦντες [3], καὶ σικχάζοντες [4], κάρδαμον εἰ τύχοι καὶ θύμον μεταβαλόντες, ἡδέως ἔθομεν. καὶ [5] ἀγελάς περιέρχῃ καὶ, λεωφόρους, αἷς οὐκ ἐνδιατέτριφας καὶ λουτροῖς περιραίνῃ τὸ σῶμα, οἷς οὔποτε περιερράνθης. καὶ τἄλλα τῆς μεταβολῆς αὐχεῖς ἀγαθά. ἔτι δὲ καὶ τῷ τοῦ δεσπότου θρόνῳ [6] ἐνυπτιάζων .... τιθεὶς τὸν πῆχυν παρίστασαι, καὶ τοὺς τῆς γλώττης ἐκείνου πυρίνους ῥοχοὺς κατα ... τοὺς ὀσῶραι κλέπτεις κυλιομένους καὶ τῶν θεσμοδοτημάτων [7] ἀκούεις παπαὶ ὁπόσῳ παρηρτυμένων τῷ τῆς ἀστειότητος ἅλατι. καὶ δειπναρχεῖς τοῖς φίλοις καὶ τὰ ἴσα παρ' ἐκείνων ἀντιλαμβάνεις ἀσπάρτων περὶ τῆς ἀρχῆς ἀπολαύων καὶ ἀνηρότων τῶν ἀγαθῶν [8]. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἱππάζῃ δέησαν καὶ κυνηγεθεὶς καὶ θηρεύεις, ἵνα μὴ καὶ τὴν δημώδη παροιμίαν παρεισκυκλῶ τὴν τὸ ῥέχον ὕδωρ μὴ ὀδωδέναι διδασκήσασαν. τοσούτοις σχέτλιε τοῖς ἀγαθοῖς περιβρείθων καὶ τηλικούτων ἀτυχημάτων ὢν κατακώχιμος. ἔπειτα θρύπτει καὶ ἀκκίζει περὶ ἐμὲ καὶ ὅλην [9] ὥσπερ σοὶ κατὰ κεφαλῆς λελαζέσθαι τὸν ἄθων ἢ τῆς μεταλείας τὸ βαρὺ κατακεκεῖσθαι λειτούργημα, ἢ τῷ τοῦ ἐξιο-

ἰξίονος τροχῷ προδέδεσθαι ἢ ἄλλα τὰ πάσχειν τῶν ἀμηχάνων κακῶν, καὶ παραμυθητικοὺς [10] λόγους ἐπὶ τούτοις αἰτεῖς ἐξ ἡμῶν. μὴ σύγε, ὦ βέλτιστε, μᾶλλον μὲν οὖν σὺ τοὺς τοιούτους ἡμῖν [11] ὁσῶραι πέμπων μὴ [12] ἀπαυδήσῃς, οὐκ ἀγανακτήσομεν πρὸς αὐτοὺς κἂν οἱοδήποτε [13] ὦσιν. ἔσονται δὲ πάντως τῆς ἡμῶν φυτουργίας καρποὶ οὐκ ἀνάξιοι. κέλητας ἀκριβῶς νομίσωμεν κἂν πηδῶσι, καὶ πειθῶμεν αὐτοῖς καὶ ὡς γέροντας αἰδεσθῶμεν κἂν οὔπω καὶ [14] γηράσκωσιν. ἴθι γὰρ ὡς ἐν τῷ τῆς κοιλιάδος ἔτι κλαυθμῶνι [15] περικαθήμεθα. καὶ οὔπω διακοπὴν ἡμῖν οὐδεμίαν εἴληφε τὰ δεινά. εἰ δὴ πᾶν τὸ συνεχίζον καὶ θαμίζον περί τινα κἂν ἡδύτατον ᾖ, προσκορὲς καὶ ἀηδές πως ἐστὶ τῷ μετέχοντι δίδωσί σοι ὁ λόγος σκοπεῖν, πόσην ἂν ἔχῃ τὴν ἀηδίαν τὸ καὶ συνεχὲς καὶ πικρὸν ὁποίων πολλῶν τῶν δεινῶν ἡ ἐμὴ ψυχὴ καθέστηκεν ἐργαστήριον ἐνὶ μόνῳ τούτῳ τοῖς τῶν φίλων εὐτυχήμασιν ἀναψύχουσα. εἴγ᾽ οὖν καὶ τοῦτο ἀφαιρεθείη. ἅρπυιαι [16] τοῦ λοιποῦ τὰ κατ᾽ ἐμὲ λαβοῦσαι φερέτωσαν. ἀλλὰ μὴ εἴη τοῦτο Χριστὲ βασιλεῦ· ἀλλ᾽ εὐτοχοίμην ἐπεὶ οὐκ ἐμαυτοῦ τοῖς γοῦν φίλοις καὶ τῇ καλῇ ἑταιρείᾳ καὶ μάλιστά γε τῷ Εὐθυμίῳ, ἵν᾽ ἐπαληθεύῃ τούτῳ τὸ ὄνομα. εἴη σοι τέκνον ὑγεία καὶ προκοπὴ καὶ πρὸς ἡμᾶς μετὰ ῥᾳστώνης ἀσφαλοῦς ἐπανάζευξις.

1 *Habetur hæc epistola in cod. Vaticano Ottobon.* CCLII. *pag.* 204. *nec multo tamen correctior, quam in nostro.* 2 *Leg.* καταχηνάμενος.

3 *Fort.* δυσφεχθοῦντες. 4 *Leg.* συγχάζοντες.

5 *Nescio quid hic faciat, ut admittere debeamus ἀγιλας, itaque restituere malo, & interpretatus sum ἀγρεῖς.*

6 *Suspecta mihi est hæc altera vox* ἱππιάζων: *quid enim est supinum adorare? atque hic corruptus est Vaticanus codex, nosterque lacunam habet;*

bet; credo tamen sequi debere ἐπιτιθεὶς, *vel* καὶ ἐπιτιθεὶς; *atque in alt ra lacuna.* κατατραυοῦς: *quid vero est* δεῦρα; ? *an legendum* ὡς ὥρα; ? *a fiduc, semper ? ut* ὡς ἡμέρα. 7 *Leg* θεσμοσοχημάτων.

8 *Homer Odyss.* ix. *v.* 109. Ἀλλὰ τάγ' ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα πάντι φύονται. *Vid. & v.* 123. 9 *Legendum puto* ὅλον. 10 *Leg.* παραμυθητικοῦ. 11 *De hac voce superius not.* 4. 12 *Fort.* ἀπαισιολογῆς

13 *Lege* οἷος δήποτε. 14 *Leg.* γινιάζωσιν.

15 *Suspicor ita restituendum esse hunc locum, legendumque* ἐν τῇ τῶν κλαυθμώνων· ἅτε κοιλάδι, *scis enim nos adhuc in lacrymarum valle sedere.*

16 *Leg.* τοῦ λοιποῦ νῦν κατ' ἐμέ.

γ'. Nihil esse, quod a se postquam stuporem in animum infudit, & craterem veluti acerbitatis propinavit, caputque inebriavit dolore, mœrorem suum narrans, exigat consolatorias litteras, adversus mœroris amaritiem melle perfusas, vigilantis & sobrii hominis opus; eorum esse alios consolari, qui ægritudine ipsi vacant, a se Prodromo, ut *Euthymius* sit, injuria postulari; sibi potius utendum eo consolatore, cui mutatio ipsa magnam partem ad læti- tiam vergat; quod non poesi solum, sed operibus testetur. Ita accidere sæpe, ut pavones & grues, quod iis assidue vescamur, fastidiamus; nasturtium vero, si in manus incidat, & agrestem cæpam libenter edamus. Illum nunc foras, & frequentes vias, quod olim non faciebat, circuire; lavationibus, quibus non insueverat, uti; aliisque gloriari posse, quæ mutatio intulit bona; præterea domini throno accidere, atque et ulnas imponentem adstare, necnon ipsius linguæ ignitos ac rotatos sermones urbanitatis sale conditos continuo susurrari; convivia amicis prabere, ab iisque invitari, fruendo bonis nec satis nec aratis; item illum equitare, si sit opus, canibus delectari, venari, ut usur- pari vulgaris parœmia possit, aquam quæ præterfluit, male nunquam olere. Tantis felicitatibus detentus, cur ludit, & simulatione secum utitur? utque fractum ac debilitatum ostendit, veluti si capiti Atho mons incumberet, aut cum mancipiis grave onus sustinere deberet, aut Ixionis rotæ alligaretur, vel aliud pateretur immanium malorum. Cur sermones consolatorios postu- lat? Ejus esse id munus: neque illos displicituros, etsi soli mittantur: quam- quam essent pedestri sermone scripti, illos pedites, quasi velocium, & de- sultoriorum equorum numero se habiturum, eosque reversurum veluti senili ætate, licet nondum pubescant; se in lacrymarum valle sedere; nulla acce- pisse relaxationem mala. Si autem omne quod assiduum est & frequens, etsi sit suavissimum, satietatem affert, atque injucundum aliquando est, cogitare ipse poterit quantum habeat acerbitatis continuatio, & amarities multorum malo- rum, quorum animus officina quædam est constitutus, unicam allevationem habens ex prosperis amicorum rebus: si hoc tollatur, & quod sibi est reli- quum harpyæ tollant. Ne tamen hoc fiat, Christum precari, utque felix sit, quoniam non talis sibi ipse erit, sed amicis honestisque sodalibus, & Euthymio, ut verum sit ejus nomen. Precatur ergo illi, ut sanus sit, pro- grediaturque, & ad se cum certo mœroris levamento revertatur.

INDEX

INDEX

RERUM ET NOMINUM.

A

B

a Ca-

C

D

E

con-

Trans-

Sigo-

FINIS.

JO-

JO. ANTONIUS TIMONI
VICARIUS GENERALIS
SOCIETATIS JESU.

CUM Librum, cui titulus = Miſcellaneorum ex Mſs. libris Bibliothecæ Collegii Romani Societatis Jeſu Tomus II. = a Petro Lazeri Sacerdote ejuſdem Societatis, aliquot noſtri Theologi recognoverint, & in lucem edi poſſe probaverint, poteſtatem facimus, ut typis mandetur, ſi iis, ad quos pertinet, ita videbitur: cujus rei gratia has litteras manu noſtra ſubſcriptas, & Sigillo Officii noſtri munitas dedimus. Romæ 8. Decemb. 1757.

J. Antonius Timoni.

ADPROBATIONES CENSORUM

EN alteram Miſcellaneorum partem, quam ex manuſcriptis Bibliothecæ Collegii Romani Codicibus erutam Clariſs. Vir Petrus Lazeri Soc. Jeſu Presbyter typis edendam commiſit. In ea Pontificum Romanorum, ac Mureti, Paulli Manutii, aliorumque Latinæ Epiſtolæ permultæ, Nicolai Patriarchæ Cpolitani, Theodori Nicæni, & Prodromi Græcæ aliquot nunc primum in lucem prodeunt, Præfationibus, Adnotationibuſque ab Editore doctiſſimo refertæ, quibus & Manutiorum, ac Mureti res enodantur, & Literaria ſæculi XVI., in Italia præſertim, hiſtoria mirum quantum illuſtratur. Quum Epiſtolas, tum quæ Editor addidit de ſuo penu, Rm̃i P. Joſephi Auguſtini Orſi

Magiſtri Sacri Palatii Apoſtolici juſſu, libentiſſime pervolutavi, ac attentè legi; quodque nihil ex earum lectione Catholicæ Fidei, vel bonis moribus damni, aut periculi impendere poſſit, dignas cenſeo, quæ in omnium manus typorum ope deveniant. Dat. A. CIↃIↃCCLVII. a. d. X. Kal. Januar.

Proſper Petronius.

REverendiſſimi P. Joſephi Auguſtini Orſi Magiſtri Sacri Palatii Apoſtolici juſſu attente perlegi volumen, cui titulus: *Pontificum Romanorum Epiſtolæ XXX. ſec. XIII. ſcriptæ. Aonii Palearii* XXV. *Mureti, & ad Muretum Cl.Vir. Ep.Selectæ nunc primum editæ*: opera & ſtudio Cl.V. Petri Lazzari S. J. Presbyteri utilitati publicæ elaboratum. Nihil in eo deprehendi Catholicæ Fidei, probiſve moribus non conſentaneum. Hiſtoriæ autem tum Eccleſiaſticæ, tum civili Epiſtolis nunc primum editis, & Cl. Editoris eruditis Præfationibus lucis plurimum allatum iri in me recipio. Quamobrem typis mandandas eſſe cenſeo.

Ex meo domicilio in civitate Leonina Calendis Nov. 1757.

Cajetanus Cennius.

IMPRIMATUR,
Si videbitur Rmo P. M. S. Palatii Apoſtolici.
F. M. de Rubeis Pat. Conſt. Viceſg.

IMPRIMATUR,
Fr. Vincentius Elena Ord. Præd. Rmo P.M.S.P.A. Soc.